

ΓΥΝΑΙΚΑ, ΠΟΙΗΤΙΚΟ ΑΙΤΙΟ:
Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ
ΤΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ
(Συγκριτική Μελέτη)

ΔΙΑΤΡΙΒΗ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΟΚΤΗΣΗ MASTER ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΚΑΡΑΧΑΛΙΟΥ - ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΤΗ

ΤΜΗΜΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΣΥΔΝΕΪ
ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1997

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ	5
ABSTRACT	7
ABSTRACT	8
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	9
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ	14
ΣΚΟΠΟΙ - ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	38
Α' ΜΕΡΟΣ.....	44
Α. ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ	44
Β. Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΟ ΓΑΜΟ (ΠΡΟΞΕΝΙΟ - ΠΡΟΙΚΑ - ΠΡΟΙΚΟΣΥΜΦΩΝΟ - ΑΡΡΑΒΩΝΑΣ - ΑΠΑΓΩΓΗ - ΑΡΠΑΓΗ).....	55
Γ. ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ.....	92
1. ΝΥΦΗ - ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΠΕΘΕΡΙΚΑ - ΚΟΥΝΙΑΔΙΑ.....	94
2. Η ΣΥΖΥΓΟΣ.....	106
3. ΜΑΝΑ.....	124
Δ. ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ (ΤΙΜΗ - ΝΤΡΟΠΗ - ΣΥΖΥΓΙΚΗ ΠΙΣΤΗ - ΑΠΙΣΤΙΑ).....	144
Ε. Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΟ ΠΕΝΘΟΣ ΚΑΙ ΣΤΟ ΘΡΗΝΟ	156
ΣΤ. Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΙΣΤΗ, ΣΤΙΣ ΔΟΞΑΣΙΕΣ, ΣΤΑ ΜΑΓΙΑ ΚΑΙ ΣΤΑ ΟΝΕΙΡΑ	173
Β' ΜΕΡΟΣ.....	194
Α' ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ.....	194
1. ΟΙΚΙΑΚΕΣ ΕΝΑΣΧΟΛΗΣΕΙΣ.....	194
2. ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΕΝΑΣΧΟΛΗΣΕΙΣ.....	230
3. ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΚΕΣ ΕΝΑΣΧΟΛΗΣΕΙΣ.....	235
Β' Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΟ ΓΑΜΟ (ΠΡΟΞΕΝΙΟ - ΠΡΟΙΚΑ - ΠΡΟΙΚΟΣΥΜΦΩΝΟ - ΑΡΡΑΒΩΝΑΣ - ΑΠΑΓΩΓΗ - ΑΡΠΑΓΗ).....	241
1. ΠΡΟΞΕΝΙΟ - ΔΟΚΙΜΑΣΙΑ.....	262
2. ΑΠΑΓΩΓΗ - ΑΡΠΑΓΗ.....	269
Γ' ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ	288
1. ΝΥΦΗ - ΠΕΘΕΡΑ.....	288
2. ΣΥΖΥΓΟΣ - ΑΡΡΑΒΩΝΙΑΣΤΙΚΙΑ	292
3. ΜΑΝΑ.....	302
4. ΜΑΝΑ - ΓΙΟΣ.....	304
5. ΜΑΝΑ - ΚΟΡΗ.....	325
Δ' ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ	335
1. ΤΙΜΗ - ΝΤΡΟΠΗ	335
2. ΠΙΣΤΗ - ΑΠΙΣΤΙΑ	367
Ε' Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΟ ΠΕΝΘΟΣ ΚΑΙ ΣΤΟ ΘΡΗΝΟ	382
ΣΤ' Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΙΣΤΗ, ΣΤΙΣ ΔΟΞΑΣΙΕΣ, ΣΤΑ ΜΑΓΙΑ ΚΑΙ ΣΤΑ ΟΝΕΙΡΑ	394
1. ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΙΣΤΗ.....	394
2. ΜΑΓΙΑ - ΟΝΕΙΡΑ - ΔΟΞΑΣΙΕΣ.....	404
Γ' ΜΕΡΟΣ.....	410
ΣΥΓΚΡΙΣΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	410
Α. ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ	410
Β' Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΟ ΓΑΜΟ (ΠΡΟΞΕΝΙΟ - ΠΡΟΙΚΑ - ΠΡΟΙΚΟΣΥΜΦΩΝΟ - ΑΡΡΑΒΩΝΑΣ - ΑΠΑΓΩΓΗ - ΑΡΠΑΓΗ).....	416
Γ. ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ.....	422
1. ΝΥΦΗ - ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΠΕΘΕΡΙΚΑ - ΚΟΥΝΙΑΔΙΑ.....	422

2. Η ΣΥΖΥΓΟΣ.....	427
3. ΜΑΝΑ.....	433
Δ. ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ (ΤΙΜΗ - ΝΤΡΟΠΗ - ΣΥΖΥΓΙΚΗ ΠΙΣΤΗ - ΑΠΙΣΤΙΑ).....	443
Ε. Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΟ ΠΕΝΘΟΣ ΚΑΙ ΣΤΟ ΘΡΗΝΟ.....	453
ΣΤ. Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΙΣΤΗ, ΣΤΙΣ ΔΟΞΑΣΙΕΣ, ΣΤΑ ΜΑΓΙΑ ΚΑΙ ΣΤΑ ΟΝΕΙΡΑ.....	458
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	465
ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	478
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	479
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: ΧΑΡΤΕΣ.....	483
1. ΝΗΣΟΣ ΕΥΒΟΙΑ.....	483
2. ΗΠΕΙΡΟΣ.....	484
3. ΤΑ ΧΩΡΙΑ ΤΩΝ ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗΔΩΝ.....	485
4. ΝΗΣΟΣ ΚΑΡΠΑΘΟΣ.....	486
5. ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ (ΑΧΛΑΔΟΚΑΜΠΟΣ, ΜΑΝΗ).....	487
6. ΘΡΑΚΗ - ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΡΩΜΥΛΙΑ.....	488
7. Η ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ ΜΕ ΤΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΤΩΝ ΕΠΑΡΧΙΩΝ.....	489
8. ΝΗΣΟΣ ΚΡΗΤΗ.....	490
9. ΝΗΣΟΣ ΛΕΥΚΑΔΑ.....	491

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Αναγνωρίζοντας ότι σε ένα πόνημα, το οποίο φιλοδοξεί να κριθεί ως επιστημονική ερευνητική μελέτη, η συναισθηματική παρουσίαση των ερεθισμάτων, τα οποία οδήγησαν στη δημιουργία του, δεν έχουν θέση, εμείς όμως θα το επιχειρήσουμε και ας το χρεωθούμε.

Μεγαλωμένη σε έναν προσφυγικό συνοικισμό που έγινε τελικά δήμος, στη Νέα Ιωνία του Βόλου, μέσα σε μια οικογένεια από Σμυρνιούς και με γείτονες από τον Πόντο, την Ανατολική Ρωμυλία, τη Μικρασία και τις άλλες πατρίδες του Ξεριζωμού, γαλουχημένη με θρησκευτική κατάνυξη, έθιμα και παροιμίες, που συμπλήρωναν σχεδόν κάθε έκφραση προς επίρρωσή της, με ακούσματα ανάκατα από μαντολίνο, ποντιακή λύρα και τουμπελέκι, έχοντας ζήσει παιδικά και νεανικά χρόνια, που μεθυστικά αναδύουν μυρουδιές από τα βασιλικά και τα ζουμπούλια της γιαγιάς Δημητριάς και τα γλυκά κουταλιού της μητέρας μου, της κυρίας Φαίδρας, δεν χρειάστηκε ποτέ να ανατρέξω σε εθνογραφικά κείμενα, δημοτικά δίστιχα και επιστημονικά του χορού μελετήματα. Για μας, όλα αυτά, ήταν η καθημερινή μας ζωή. Σ' αυτά άρχισαν να προστίθενται και άλλες εμπειρίες παρόμοιου περιεχομένου, όταν πραγματοποιούσαμε επισκέψεις, τα καλοκαίρια συνήθως, στα χωριά των Αγράφων ή σε χωριά των Καραγκούνηδων, όπου παντρεύτηκαν κοντινά συγγενικά πρόσωπα.

Εδώ στην Αυστραλία, στις εσχατιές της γης, τόσο μακριά από την Ελλάδα, όπου βρεθήκαμε, διαπιστώσαμε ότι οι Έλληνες στην ξενιτιά έχουν αναπτύξει, αναφερόμαστε βέβαια στους νεομετανάστες, έναν καταπληκτικό τρόπο άμυνας ενάντια στην αφομοίωση και την αλλοτρίωση, που επιχειρείται μέσα στη φερόμενη ως σεβόμενη τον πολυπολιτισμό κοινωνία της Αυστραλίας. Η άμυνα αυτή επιχειρείται με τη διατήρηση, αναβίωση και μεταλαμπάδευση στοιχείων της ελληνικής Παράδοσης από τους συλλόγους, που έχουν, ως γνωστό, δημιουργήσει οι διάφορες πατριές. Το μπόλιασμα, βεβαίως, της νέας γενιάς, η οποία θα συνεχίσει να ζει μετά τη φυσική εξάλειψη των νεομεταναστών, έχει συντελεσθεί. Όχι τόσο με τη διατήρηση της γλώσσας, όσο μέσω στοιχείων απλών και ευκόλως μεταβιβάσιμων: τα ήθη και έθιμα των θρησκευτικών εορτών συνοδευόμενα και από αντίστοιχες λατρευτικές και γαστριμαργικές εθμικά επαναλαμβανόμενες τελετουργίες, αλλά και μέσα από το χορό και το δημοτικό τραγούδι, που τον συνοδεύει και που γνωρίζουν κάθε ηλικίας Έλληνες να χορεύουν και να τραγουδούν.

Αυτά τα ειδοποιά στοιχεία, που αναφέρθηκαν πιο πάνω, θα συνεχουν, θα ξεχωρίζουν και θα παρέχουν ταυτότητα και μνήμες στον ελληνικό παροικιακό χώρο των Αντίποδων, ο οποίος διαβιεί ανάμεσα σε 68 διαφορετικές εθνότητες και στον οποίο επιδρούν καταλυτικά ποικίλες και προγραμματισμένα δρώσες αφομοιωτικές δυνάμεις.

Ο θαυμασμός μου που απορρέει από όλες αυτές τις σε πείσμα των καιρών και των καταστάσεων συγκινητικές προσπάθειες προς διατήρηση της Ελληνικότητας, ενισχύεται και από την καθημερινή μου συμβίωση με το σύντροφό μου, που, ενώ λείπει 33 ολόκληρα χρόνια από την πατρίδα του, την Κέρκυρα, διατήρησε ακόμα και τον τραγουδιστό τρόπο στην ομιλία του, καθώς και ένα πλούσιο λεξιλόγιο σχετικό με αντικείμενα, καταστάσεις, έθιμα, τελείως διαφορετικό από όσα εγώ “κουβάλησα” μαζί μου.

Όλα αυτά, μου έδωσαν το ερέθισμα, το έναυσμα, για να ασχοληθώ, να εντρυφήσω, να μάθω και να “διαπιστώσω” τον Ελληνισμό στους χώρους όπου γεννήθηκε, απλώθηκε και διατήρησε τη συνοχή του και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, μέσα από τα δημοτικά τραγούδια και σε σχέση με τα αντίστοιχα εθνογραφικά κείμενα.

Με την επιστημονική καθοδήγηση του αγαπητού μου καθηγητή Dr. Alfred Vincent στο Πανεπιστήμιο του Σύδνεϋ, τον οποίο επιθυμώ να ευχαριστήσω θερμά και ο οποίος με έναν τρόπο διαλεκτικό και επαγωγικό, μου έδειξε πώς να αναζητώ στην ευρύτητα των εθνογραφικών μελετών, που αφορούν τον Ελληνισμό, και να επισημαίνω κάθε στοιχείο που με ενδιέφερε για την εργασία μου. Αφέθηκα να με κατευθύνει βιβλιογραφικά σε χώρους, όπου θα ανακάλυπτα, θα διαπίστωνα και θα βεβαιωνόμουν για τη συνέχεια και την κατά το μάλλον ή ήττον ταυτόσημη υιοθέτηση ηθών και εθίμων και από όπου θα αντλούσα τις πληροφορίες σχετικά με το θέμα που επέλεξα και που αφορά τη γυναίκα μέσα στην κοινωνία που περιγράφουν τα δημοτικά τραγούδια και σε συστοιχία με αυτή των εθνογραφικών μελετών.

Ακόμη θέλω ιδιαίτερω να ευχαριστήσω τον αγαπητό μου φίλο και συνάδελφο Σπύρο Βαγγέλη που διέθεσε το χρόνο του και τις γνώσεις του στον ηλεκτρονικό υπολογιστή για την τύπωση και έκδοση της παρούσας εργασίας μου. Επίσης αξίζουν ευχαριστίες στο σύντροφό μου Γρηγόρη για την καρτερικότητά του, την ανοχή του και τη συμπαράστασή του στις αγωνίες μου.

ABSTRACT

Η παρούσα εργασία μας με θέμα: Γυναίκα, ποιητικό αίτιο: η γυναίκα μέσα από τα εθνογραφικά κείμενα και τα δημοτικά τραγούδια (συγκριτική μελέτη) είναι μια προσπάθεια σύγκρισης των αναφορών των σχετικών με τη γυναίκα, που παρουσιάζονται στα εθνογραφικά κείμενα και στα δημοτικά τραγούδια.

Θα προσπαθήσουμε, λοιπόν, να καταγράψουμε και να επισημάνουμε μέσα από τη σύγκριση με ποια κοινά αναφερόμενα στοιχεία, με ποιες διαφοροποιήσεις και με ποιους τρόπους οι δυο προς έρευνα χώροι (εθνογραφικά κείμενα - δημοτικά τραγούδια) περιγράφουν την κοινωνική θέση της γυναίκας μέσα στην αγροτική και ημιαστική προβιομηχανική κοινωνία και μέχρι την περίοδο του 1960 στον ελλαδικό χώρο.

Για το σκοπό αυτό επιλέξαμε στίχους από αφηγηματικά δημοτικά τραγούδια (παραλογές, ιστορικά, κλέφτικα και αφηγηματικά ερωτικά), καθώς επίσης και αναφορές από εθνογραφικά κείμενα που και αυτά, όπως και τα δημοτικά τραγούδια που επιλέξαμε, καλύπτουν σχεδόν ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο και αρκετές από τις ιστορικές γειτονικές εστίες ελληνικών πληθυσμών.

Οργανώσαμε την εργασία μας σε τρία βασικά μέρη:

α) εθνογραφικά κείμενα, β) στίχοι δημοτικών τραγουδιών, γ) σύγκριση, συμπεράσματα. Θεματικά εξετάσαμε τη συμμετοχή της γυναίκας στην οικονομική ζωή, τη γυναίκα και τη στάση της στο γάμο, τους ρόλους που αυτή καλείται να παίζει μέσα στην οικογένεια ως κόρη, νύφη, σύζυγος, μάνα, πεθερά και τις αντίστοιχες συμπεριφορές που πρέπει να ακολουθήσει σύμφωνα με τα κοινωνικά πρότυπα και τις αντιλήψεις των τοπικών κοινωνιών όπου είναι ενταγμένη.

Ακόμη μέσα από τους χώρους της έρευνάς μας παρατηρήσαμε να περιγράφονται οι αντιλήψεις για την κοινωνική ηθική που αφορούν τη γυναίκα, καθώς και τις ιδιαίτερες ικανότητές της να περιποιείται, να διαπαιδαγωγεί, να κοινωνικοποιεί, να μεταβιβάζει και να συντηρεί στοιχεία πολιτισμού, παράδοσης και πρακτικών γνώσεων. Επίσης η γυναίκα, παρατηρήσαμε, να επιτηρεί τη θρησκευτικότητα των οικείων της προσώπων, να μετέρχεται μαγικοθρησκευτικών τελετουργιών και πράξεων, να συμμετέχει στο πένθος και στη φροντίδα για την αιώνια διατήρηση της μνήμης των προσφιλών της νεκρών.

Πολλά τα κοινώς αναφερόμενα στοιχεία στους χώρους σύγκρισής μας, τα οποία αναφέρονται στη γυναίκα και που μας επιτρέπουν να πούμε ότι στα δημοτικά τραγούδια η πραγματικότητά τους ιδεολογικά προσεγγίζει την κοινωνική πραγματικότητα.

ABSTRACT

This work, titled Woman, efficient cause: woman through folk songs and ethnographic texts (comparative study) is an attempt to compare references which appear in the ethnographic texts and the folk songs referring to woman.

Our aim is to ascertain and prove through comparison the common elements which exist in both ethnographic texts and folk songs works, the differences and how the two works present woman in all aspects of her life as well as her social place in rural and semiurban prior to industrialization society till 1960 and her parts which undertakes to carry out through her life.

In order to achieve our aim we selected verses from narrative folk songs with references to: ballads, historic, “cleftika” and narrative love songs. We also selected extracts in references to ethnographic works from almost the whole part of Greece and many references to the writings of various Hellenic settlements.

The present work is laid out in three major sections:

a) ethnographic texts, b) verses of folk songs, c) comparison, conclusions. We examine all aspects of woman’s activities as in household economy, her place in family, her attitude towards marriage and her behavior according to the social laws and standards that she had to obey.

Furthermore through this comparison we observed to come forwards perceptions of social moral sets for woman and her special abilities such as to be hospitable, to educate, to bring up her children, to convey the elements of civilization, the customs and tradition and also to be in charge of religious rites and superstitions acts and to participate in the mourning of the dead and be responsible for the long last remembrance of the family’s beloved deceased.

There are many common elements in our area of comparison that allow us to say that the folk songs and their reality ideologically approaches the social reality.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ελληνική Λαογραφία ως επιστήμη γράφει ο Γ. Μέγας ορίστηκε από το Νικόλαο Πολίτη το 1884 και με αυτήν την ονομασία καταχωρήθηκε στο Δελτίο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας (τομ. Α' σ. 750). Με αυτόν τον όρο η Λαογραφία απηχεί την αντίστοιχη εκείνης της αγγλικής Folklore που σημαίνει τη γνώση, τη σοφία για το λαό, έτσι όπως την όρισε ο William J. Thomas στα 1846 και έγινε δεκτός και από τους Γάλλους, οι οποίοι μέχρι τότε χρησιμοποιούσαν τον όρο traditions populaires και οι Ιταλοί αντίστοιχα tradizioni popolari¹.

Η Ελληνική Λαογραφία, μας αναφέρει η Αλ. Κυριακίδου Νέστορος², στηρίχθηκε στην αντίληψη περί εθνικού χαρακτήρα της Γερμανικής Λαογραφίας, ο οποίος στάθηκε ως πρότυπο για τους Έλληνες λόγιους, οι οποίοι είχαν ν' αποκρούσουν τις κατηγορίες του Αυστριακού ιστορικού Fallmerayer ότι δηλαδή οι Νεοέλληνες δεν έχουν στις φλέβες τους σταγόνα αίματος των Αρχαίων Ελλήνων. Επειδή έννοια του έθνους στηρίζεται στο "όμαιμον" και επειδή ακόμη καμιά απόδειξη δεν θα μπορούσε να καταστεί δυνατή από την άποψη της φυσικής Ανθρωπολογίας, προτιμήθηκε η μέθοδος της πιστοποίησης της συνέχειας του πολιτισμού από την ελληνική αρχαιότητα ως τη νεοελληνική πραγματικότητα, πράγμα το οποίο έκριναν ότι συνεπάγεται ασφαλώς και τη φυλετική συνέχεια, δηλαδή τη συνέχεια αίματος.

Κατά τον Ε. Μαζαράκη³ για να δοθεί ένας επιτυχής ορισμός της Λαογραφίας πρέπει να απαντηθούν όλα τα παρακάτω ερωτήματα που ασφαλώς όπως αντιλαμβανόμεθα καθορίζουν τους χώρους και δρόμους έρευνάς της. Τι είναι και τι δεν είναι λαογραφικά αντικείμενα; Είναι οι ορισμοί που απορρέουν από τον καθορισμό του όρου Folklore, δηλ. Λαογραφία, είναι η επιστήμη που ενδιαφέρει τις λαϊκές τάξεις; Και υπό αυτήν την έννοια ενδιαφέρει τις λαϊκές μάζες μόνο στην πλειονότητα, δηλαδή στις συλλογικές εκδηλώσεις; Η Λαογραφία έχει χαρακτήρα ατομικό και ομαδικό;

Η Λαογραφία στηρίζεται στη μελέτη της Παράδοσης και στο αν αυτή η παράδοση στηρίζεται στην ατομική μνήμη, που είναι αδύνατον να διαρκέσει χωρίς το υπόβαθρο της ομαδικής μνήμης. Και ομαδική μνήμη είναι οι αναμνήσεις που μεταφέρονται ενσυνείδητα ή ασυνείδητα, καθώς επίσης και οι ιδέες και οι πράξεις ενός λαού. Η Λαογραφία καλείται να δώσει απαντήσεις, όπως: Ποια η χρησιμότητα της ομαδικής μνήμης, λόγω κυρίως της έλλειψης κάθε γραπτού κειμένου

¹ Γεώργιος Μέγας, *Εισαγωγή εις την Λαογραφίαν*, Αθήνα, 1967, σελ. 13

² Άλκη Κυριακίδου - Νέστορος, *Η θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας*, Βιβλιοθήκη Γεν. Παιδείας, τομ. 6, Εταιρεία Σπουδών, Νεοελ. Πολιτισμού και Γεν. Παιδείας, Αθήνα, 1978, σελ. 24-25

³ Ε. Δ. Μαζαράκης, *Συμβολή στη Μελέτη της Λαογραφίας*, Εστία, Αθήνα, 1959, σελ. 31 και 41

και της λειτουργίας του εθιμικού δικαίου. Επίσης πώς επιτελείται η παραμόρφωση της Ιστορίας από το θρύλο και πώς απομακρυσμένα γεγονότα παρουσιάζονται ως ταυτόχρονα.

Ο καθηγητής Δημ. Σ. Λουκάτος⁴ στο βιβλίο του *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία* κάνει ένα καταπληκτικά περιεκτικό, αλλά και συνοπτικό πέρασμα στην Ιστορία της Ελληνικής Λαογραφίας ανά τους αιώνες, αρχίζοντας, όπως πιστεύει, από τον εθνολόγο των Ανατολικών λαών Ηρόδοτο, συνεχίζει με τον Ξενοφώντα, που εθνογραφεί για τους λαούς της Μ. Ασίας, και τον Αριστοφάνη, που λαογραφεί για την Αττική και συνεχίζοντας φθάνει μέχρι τις ημέρες μας. Μας λέει αναφορικά με τη Λαογραφία ότι “ανακαλύπτουμε τις ανεπιτήδευτες αρετές των πατέρων μας που ήξεραν να αντιμετωπίζουν τα θέματα χώρου, τροφής, υγείας, ψυχικής ισορροπίας, ηθικής και αισθητικής αντίληψης με μια ενστικτώδη λογική και αίσθηση μέτρου, που δεν πρέπει να τα θαυμάζουμε μόνο στους αρχαίους”.

Αντικείμενο της Λαογραφίας είναι οι εκδηλώσεις του ψυχικού και κοινωνικού βίου του λαού. Είναι, επίσης, η λαϊκή τέχνη η οποία αντανακλά τις δημιουργικές και ψυχικές δυνάμεις ενός λαού και συντελεί η μελέτη της στη γνώση του ιδιαίχοντος χαρακτήρα ενός λαού, όπως επίσης τα τραγούδια του, τα παραμύθια, οι παροιμίες, τα έθιμά του κλπ. Έργο λοιπόν της Λαογραφίας, μας αναφέρει ο Γ. Μέγας⁵, είναι η μελέτη του λαϊκού πολιτισμού, είναι η εξέταση των δημιουργικών δυνάμεων της εθνικής ψυχής, σκοπός δε απώτερος η γνώση της ψυχικής και πνευματικής ιδιοσυστασίας του ανθρώπου του λαού στα πλαίσια βεβαίως ενός και του αυτού έθνους. Με δύο λέξεις, η αυτεπίγνωση της εθνότητας. Μάλιστα η εθνολόγος Κ. Κακούρη επισημαίνει ότι σε πολλά σημεία η Λαογραφία και η Εθνογραφία, η Ανθρωπολογία και η Εθνολογία έχουν ορολογία κοινή⁶.

Ο Μ. Herzfeld⁷ προσπαθεί να αξιολογήσει αναλύοντας σε βάθος την προσπάθεια και προσφορά των Ελλήνων λογίων προκειμένου να πείσουν τους Ευρωπαίους ακαδημαϊκούς για το γεγονός της συνέχειας του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού με αυτόν τον οποίο θέλει και μπορεί να προβάλλει, να επιδείξει και να συνεχίσει με την ανασύστασή του το νέο ελληνικό κράτος μετά την επανάσταση ενάντια στους Τούρκους. Έτσι επιχειρεί μια ιδεολογική ανάλυση των ενεργειών των Ελλήνων, οι οποίες αποσκοπούσαν με την Επανάσταση του 1821 όχι μόνο στην

⁴ Δημ. Λουκάτος, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1977, σελ. 19

⁵ Γεώργιος Μέγας, *Εισαγωγή εις την Λαογραφίαν*, Αθήνα, 1967, σελ. 12

⁶ Κ. Κακούρη, “*Η Ελληνική Λαογραφία σε σχέση με την Εθνολογία και την Ανθρωπολογία*”, Πρακτικά Δ’ Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού Χώρου, Ίδρυμα Μελετών Χερσ. Αίμου, τόμ. 195, Θεσσαλονίκη 1983, σελ. 55

⁷ Μ. Herzfeld, *Ours once more: Folklore, ideology and makings of modern Greece*, University of Texas Press, Austin, Texas, 1982, σελ. 3-8

απελευθέρωσή τους από τον τουρκικό ζυγό, αλλά συνάμα και στη δημιουργία ενός κράτους, που θα ήταν ο μοναδικός αντιπρόσωπος του αρχαίου ελληνικού πνεύματος και τη συμμετοχή του στη χορεία των Ευρωπαϊκών κρατών και σε ένα μάλιστα υψηλό, λόγω παρελθόντος, επίπεδο, ικανό να καθοδηγήσει και στους Ευρωπαίους.

Είναι φυσικά αυτονόητο, ότι υπό τέτοιες προϋποθέσεις οι Ευρωπαίοι ακαδημαϊκοί της εποχής δεν μπορούσαν να αποδεχθούν αυτόν τον ρόλο των Νεοελλήνων, γιατί πίστευαν, ότι μετά από τόσα χρόνια Οθωμανικής επιρροής στο χώρο της Ελλάδας, οι Έλληνες έχασαν κάθε επαφή και συνέχεια με τους προγόνους τους και ο πολιτισμός τους δέχθηκε επιδράσεις, υπέστη ουσιώδεις αλλαγές και επιπλέον δεν υπάρχουν χαρακτηριστικές ενδείξεις, οι οποίες να καταδειχνουν ένα είδος συνδέσμου του Νεοέλληνα με τον αρχαίο κόσμο.

Ο M. Hertzfeld, συνεχίζοντας εξετάζει τις πολύπρονες προσπάθειες των Ελλήνων λογίων μέσω της μελέτης της Παράδοσης, να δημιουργήσουν μια Λαογραφία, και οι οποίοι παρείχαν την πιο αποτελεσματική απάντηση, διστακτικά στην αρχή, αλλά αργότερα με μεγαλύτερη εμπιστοσύνη, να αποδείξουν την πολιτισμική συνέχεια της Αρχαίας Ελλάδας με τη Νέα. Στη συνέχεια οι εθνολόγοι μπόρεσαν να αποδείξουν ότι το μεγαλύτερο δημογραφικό στοιχείο, οι αγρότες, οι επαρχιώτες, διατηρούσαν στοιχεία της αρχαίας τους κληρονομιάς αναμειγμένα με την τωρινή τους πραγματικότητα. Έδιναν, λοιπόν, όπλα και επιχειρήματα και στους φιλέλληνες να επηρεάσουν την Ευρώπη και τον κόσμο για την υποστήριξη του νεοσύστατου Ελληνικού κράτους.

Οι Έλληνες λαογράφοι χαρακτηρίζονται ως “ανθρωπολόγοι ειδικού είδους”, διότι εκκινώντας από την ιδέα για το τι σήμαινε να είναι κανείς Έλληνας χρησιμοποίησαν αυτή τους την εθνική συνείδηση ως φίλτρο, που επέτρεπε να περάσουν μόνο όσα δεδομένα θεωρούσαν οι ίδιοι σωστά προς εξυπηρέτηση του σκοπού τους. Στην πραγματικότητα με αυτή τους τη διακριτική στάση συνέβαλαν στη δημιουργία και αναγνώριση της Νέας Ελλάδας. Η προσφορά αυτή δεν είναι καθόλου υποδεέστερη αυτής των πολιτικών και στρατιωτικών αρχηγών αυτής της περιόδου.

Η εθνολογία έχει χαρακτηριστεί το 1843 από τον J. C. Pritchard (*The Natural History of Man*, London 1843, σελ. 132) ως “Ιστορία των Εθνών” και στον αιώνα μας είναι επικρατέστερη η άποψη, ότι είναι είδος ανάπλασης της Ιστορίας μιας κοινωνίας ή ενός λαού ή μιας περιοχής, εννοώντας περιοχή κατοικημένη από λαό με ιστορική μνήμη.

Έτσι σήμερα δεν μπορούμε να μιλούμε για τη Λαογραφία ως ανεξάρτητη επιστήμη, αλλά σε σχέση με την Εθνολογία, την Εθνογραφία που αποτελεί κατά το Μέγα “το περιγραφικό μέρος

της Εθνολογίας”, μαζί επίσης με την Ανθρωπολογία, την Κοινωνική Ανθρωπολογία και την Κοινωνιολογία.

Εθνολογία ορίζεται ως η επιστήμη η οποία ασχολείται με τη συλλογή, περιγραφή, σύγκριση ψυχολογική και ιστορική εξέταση και ερμηνεία όλων των εκδηλώσεων του πολιτισμού των ιστορικών ή άλλως κατά φύσιν λαών και μερικώς με αυτήν των ιστορικών⁸.

Λέγοντας Ελληνική Λαογραφία σύμφωνα με τη θεώρηση του καθηγητή Δ. Λουκάτου⁹ εννοούμε τη γενική παρατήρηση ή έρευνα των ελληνικών εθίμων και λόγων που έχει γίνει ως τώρα, άσχετα αν ήταν ή όχι συστηματική - με τη σύγχρονη μεθοδολογία - αν γινόταν από λογίους συγγραφείς ή ερασιτέχνες, πριν ή μετά την επιστημονική της οργάνωση.

Για το Δ. Λουκάτο “Ο Ελληνισμός είναι ενιαίος στους χώρους του παρ’ όλη τη μικρή κατά τόπους διαφοροποίησή του. Έτσι τον γνωρίζουμε από την Ιστορία και τα Γράμματα και τον διαπιστώνουμε από την αιώνια ανανεούμενη γλώσσα του. Έτσι παρέμεινε και στη λαογραφική του διάρκεια, παρ’ όλες τις μεταναστεύσεις, επιδρομές, επιμειξίες, αποικισμούς και υποδουλώσεις. Τα έθιμα, η λατρεία, οι δοξασίες, τα έργα του, τα τραγούδια του μένουν ή αφήνουν τα παλιά ίχνη τους στον τόπο, με φορείς τους ίδιους τους ανθρώπους ή τις κοινωνικές ομάδες. Μοναδική ανατρεπτική αλλαγή, στο διάστημα της ζωής του Ελληνισμού, η τεράστια “αλλαξοπιστία” του, το πέραςμα δηλαδή από τη λατρεία του Δωδεκάθεου στο Χριστιανισμό. Αλλά και πάλι δεν ξεκόπηκε από το παρελθόν. Διατήρησε τα παλιά στοιχεία των δοξασιών του ανάμεικτα με τα κελεύσματα της νέας πίστης. Τα ξόρκια δένονται με φράσεις της υμνογραφίας. Η τοπική κοινωνική οργάνωση και οι θεσμοί λαϊκού δικαίου δύσκολα ξεχνούν τις ρίζες τους. Τα έθιμα της γέννησης, του γάμου και του θανάτου ακολουθούνται και ως προς το τελετουργικό τους μέρος, αλλά και αδιάρρηκτα συνδεδεμένα με το δεισιδαιμονικό τους φόβο. Αλλά και η ενδυμασία, ο χορός, η μουσική, οι τροφές και η λαϊκή θεραπευτική παρ’ όλο που επηρεάστηκαν από τους διάφορους λαούς με τους οποίους ήρθαν σε κοινωνική επικοινωνία οι Έλληνες, αποτελούν οπωσδήποτε συγκριτικά αντικείμενα λαογραφικής μελέτης”.

Ας περάσουμε τώρα από τη γενική θεώρηση της Λαογραφίας, στα δημοτικά τραγούδια ή αλλιώς δημώδη ή εθνικά άσματα:

Ο Ν. Πολίτης¹⁰ στον πρόλογο του βιβλίου του “*Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*” αναφέρει “εξαιρετόν αναντιρρήτως θέσιν μεταξύ των μνημείων του λόγου του ημετέρου

⁸ *Επιτομή Εγκυκλοπαιδικού Λεξικού Ελευθερουδάκη*, Αθήνα, 1933

⁹ Δημ. Λουκάτος, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1977, σελ. 27 & 28

¹⁰ Νικόλαος Πολίτης, *Δημοτικά Τραγούδια, Εκλογαί από τα Τραγούδια του Ελληνικού Λαού*, Ιστορική Έρευνα, Αθήνα, 1968, σελ. 5

λαού κατέχουν τα τραγούδια όχι μόνον ως ισχυρώς κινούντα την ψυχήν δια το απέρριτον κάλλος, την αβίαστον απλότητα, την πρωτοτυπία και την φραστικήν δύναμιν και ενάργειαν, αλλά και ως ακριβέστερον παντός άλλου πνευματικού δημιουργήματος του λαού εμφανίζοντα τον ιδιάζοντα χαρακτήρα του έθνους.... εις τα τραγούδια και τας παραδόσεις ο εθνικός χαρακτήρ αποτυπώνεται ακραιφνής και ακίβδηλος.... τα τραγούδια εγκατοπτρίζουν πιστώσ και τελείως τον βίον και τα ήθη, τα συναισθήματα και την διανόησιν του ελληνικού λαού και εξωραΐζοντα δια του ποιητικού διακόσμου αναζωπυρούν τας αναμνήσεις των εθνικών περιπετειών”.

Ο Στύλων Κυριακίδης¹¹ γράφει “αυτή είναι η δημώδης ελληνική ποίησις, δένδρον πολύκλαδον, αιθαλές και αιωνόβιον, του οποίου αι ρίζαι ριζούνται εις το γόνιμον έδαφος της αρχαιότητος, ο κορμός γιγαντούται εις τους ηρωικούς του Βυζαντίου χρόνους, οι δε κλάδοι αναθάλλουν εις τους χρόνους της Κλεφτουριάς και των επαναστάσεων. Τέκνον γνήσιον της αγνής και απεριτέχνου λαϊκής ψυχής επί αιώνας μακρούς, τους σκοτεινούς αιώνας της δουλείας, υπήρξεν η μόνη σχεδόν πνευματική του ελληνικού λαού εκδήλωσις, η μόνη αυτού καλλιτεχνική απόλαυσις”.

Θα προσθέταμε δε, ότι ο ελληνικός λαός κάτω από μια φεουδαρχική κοινωνική συγκρότηση και μια δεσποτική εξουσία, στα χρόνια του Βυζαντίου, κατά την τουρκοκρατία και αργότερα μέχρι και τη διανομή των τσιφλικιών, ζούσε τη δική του περιθωριακή ζωή, στερημένος από συστηματικά οργανωμένη παιδεία και χωρίς πολλά μέσα έκφρασης και επικοινωνίας. Για να παλέψει ενάντια στους εξοντωτικούς κοινωνικούς όρους, που του είχαν επιβληθεί, και για να διατηρήσει την πολιτισμική του και ιδεολογική του συνοχή, ανέπτυξε, όπως αναφέρθηκε, και διαμόρφωσε τη δική του προφορική καλλιτεχνική έκφραση, που αναπλήρωνε ποικίλες κοινωνικές λειτουργίες: επικοινωνία, ψυχαγωγία, τέχνη, παιδεία, ιστορική μνήμη και βιοθεωρία.

¹¹ Στύλ. Π. Κυριακίδης, *Το δημοτικό τραγούδι, Συναγωγή μελετών*, Νεοελ. Μελετήματα, τόμ. 3, Επιμέλεια Κυριακίδου-Νέστορος Άλκη, Αθήνα, 1978, σελ. 72

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ

Η οικογένεια και το νοικοκυριό (ή οικιακή μονάδα) θεωρούνται ως θεμελιώδη στοιχεία της αγροτικής και της προβιομηχανικής κοινωνίας εν μέρει. Είναι κοινός τόπος για τους κοινωνικούς ανθρωπολόγους, ότι οι συγγενικές σχέσεις πολλές φορές καθορίζουν τις κοινωνικές σχέσεις και εκφράζουν τις οικονομικές σχέσεις μέσα σε μια κοινωνία. Ο τρόπος, π.χ. που οι νεότεροι κληρονομούν από την προηγούμενη γενιά, καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο μεταβιβάζονται (χρονικά και τοπικά) τα μέσα παραγωγής - γη και εργαλεία - στο εσωτερικό της κοινότητας.

Η οργάνωση του νοικοκυριού - αν δηλ. οι άνθρωποι κατοικούν σε εκτεταμένες οικογένειες ή σε μικρότερες συγγενικές μονάδες - έχει επίπτωση στην οργάνωση της εργασίας μέσα στη διαδικασία παραγωγής. Ακόμη ποιοι θεωρούνται συγγενείς και ποιοι όχι, έχει άμεση επίδραση στον τρόπο που παντρεύονται οι άνθρωποι (πώς διαλέγει κανείς το μέλλοντα γαμπρό ή νύφη) και ακόμη και στον τρόπο που δημιουργούνται ομάδες ανθρώπων μέσα στην ίδια την κοινότητα. Τα σόγια ή οι γενιές, όταν υπάρχουν, παίζουν τεράστιο ρόλο στην οργάνωση της κοινότητας, γιατί καθορίζουν σχέσεις εμπιστοσύνης, αλληλοβοήθειας και συνεργασίας μεταξύ ορισμένων μελών της. Σε πολλές αγροτικές κοινωνίες πρέπει να ανήκεις σε κάποιο σόι, για να έχεις δικαίωμα να ανήκεις στην κοινότητα, διαφορετικά πρέπει να καταβάλλεις μεγάλες προσπάθειες για να γίνεις αποδεκτός ως ισότιμο μέλος. Η συγγένεια και η καταγωγή λειτουργούν πολλές φορές ως παράγοντας κοινωνικοποίησης και κοινωνικής συνοχής.

Το νοικοκυριό, δηλαδή η ομάδα που κατοικεί κάτω από την ίδια στέγη, είναι η πιο μικρή οικονομική μονάδα μέσα στα πλαίσια της αγροτικής κοινωνίας και οικονομίας. Ο καταμερισμός της εργασίας μέσα στην οικογένεια και οι ρόλοι, που αντιστοιχούν στο κάθε μέλος της, βρίσκονται πολύ συχνά σε άμεση σχέση με τον τρόπο που το νοικοκυριό, ως οικονομική μονάδα εκμεταλλεύεται την περιουσία του, για να μπορεί να συντηρείται και να αναπαράγεται. Πολλοί κοινωνιολόγοι και ανθρωπολόγοι ταυτίζουν έναν ορισμένο τύπο οικογένειας με έναν ορισμένο τρόπο παραγωγής και εκμετάλλευσης των αγαθών. Οι έννοιες πατριαρχική οικογένεια, πυρηνική ή εκτεταμένη οικογένεια, σύνθετη οικογένεια, χρησιμοποιούνται για να κατατάσσουν τους διάφορους τρόπους οργάνωσης των ανθρώπων στα πλαίσια αυτής της πιο μικρής κοινωνικής ομάδας.

Η πυρηνική οικογένεια που αποτελείται από το ζευγάρι - γεννήτορες και τα παιδιά τους, είναι η πιο συνηθισμένη μορφή οργάνωσης που συναντάμε στις περισσότερες αγροτικές κοινότητες της Ευρώπης και ως εκ τούτου και της Ελλάδας. Οι κάτοικοι των περισσότερων αγροτικών

περιοχών της Ελλάδας στη νησιωτική κυρίως χώρα διατηρούν την πυρηνική οικογενειακή διάρθρωση και συνοχή.

Αντίθετα τα φύλα των Σαρακατσαναίων, των ορεσίβιων αυτών κτηνοτρόφων, των βουνών της Ηπείρου, Μακεδονίας, Ρούμελης, Αργολίδας, Θράκης και οι Καραγκούνηδες, κάτοικοι του Θεσσαλικού κάμπου της Καρδίτσας και των Τρικάλων, καθώς και οι Κουτσόβλαχοι, εμφανίζουν μια άλλη κατηγορία οικογένειας, την εκτεταμένη, που αποτελείται από περισσότερα μέλη ή από περισσότερες πυρηνικές οικογένειες που συζούν όλες μαζί. Αποτελείται από τον αρχηγό της οικογένειας, τους παντρεμένους γιους και τα παιδιά τους, και τη συναντάμε σ' αυτές τις κτηνοτροφικές κοινότητες, οι οποίες, όπως υποστηρίζεται, χρειάζονται πολλούς ενήλικες άνδρες για τα κοπάδια τους, σε αντίθεση βέβαια, με τους καλλιεργητές της γης, που δεν χρειάζονται σε μόνιμη βάση τη συνεργασία πολλών ενηλίκων μελών για την παραγωγή τους, αλλά μόνο εποχιακά (σπορά - θέρος - τρύγος κτλ). Επίσης, παρατηρήσαμε ότι εκτεταμένη είναι και η οικογένεια στη Θράκη, στον Πόντο, στην Κρήτη και στη Μάνη.

Στα νησιά του Αιγαίου (Κάρπαθος, Κως, Λέσβος) το σπίτι και την περιουσία κληρονομούν τα κορίτσια (οι κανακαριές) που φέρνουν με το γάμο τους το σύζυγό τους να μείνει μαζί τους. Στις υπόλοιπες περιοχές, όπως συμβαίνει στις οικογένειες των νομάδων κτηνοτρόφων και των άλλων αγροτών που αναφέρθηκαν, η συνήθεια είναι αντίθετη. Η νύφη πηγαίνει στο σπίτι του γαμπρού, γιατί το πατρικό σπίτι το κληρονομούν τα αρσενικά μέλη της οικογένειας.

Ας φαντασθούμε, ότι αυτή η συνήθεια υπάρχει εδώ και πολλά χρόνια και πως η μια γενιά ύστερα από την άλλη εξακολουθεί να διατηρεί τον ίδιο τρόπο ζωής και οικογενειακής - κοινωνικής διάρθρωσης (το πατρικό σπίτι κληρονομούν οι άνδρες της οικογένειας, πολλές φορές χωρίζοντάς το σε περισσότερα σπίτια ή χτίζοντας δίπλα ένα νέο χώρο), τότε θα αντιληφθούμε πληρέστερα, γιατί ολόκληρες γειτονιές ή και χωριά της Ελλάδας έχουν κοινό οικογενειακό όνομα.

Οι άνδρες - αρχηγοί της κάθε οικογένειας είναι αδέρφια και ξαδέλφια (κοντινά ή μακρινά), μεγαλώνουν μαζί και μένουν μαζί και μετά το γάμο τους. Αντίθετα, οι αδελφές τους θα φύγουν με το γάμο τους, για να μείνουν στο σπίτι του άντρα τους, και θα βρεθούν σ' ένα περιβάλλον καινούριο, ξένο, που θα πρέπει να το γνωρίσουν και να καταφέρουν μέσα από την αξιοσύνη τους να πείσουν για την αξία τους, ώστε να γίνουν αποδεχτές από το γυναικείο πληθυσμό της οικογένειάς τους - πεθερά - συννυφάδες - κουνιάδες-. Γι' αυτό άλλωστε και τα τραγούδια του γάμου είναι μοιρολόγια και τραγούδια της ξενιτιάς για τις γυναίκες.

Αν λάβουμε δε υπ' όψιν ότι με τις τυχόν μετακινήσεις της οικογένειας κτηνοτρόφων, που αλλάζει χώρους προσωρινής διαμονής, όπου υπάρχει χόρτο για τροφή των ζώων, μετακίνηση από τα χειμαδιά στα χωριά και αντίστροφα, η γυναίκα που αποχωρίζεται την πατρική της οικογένεια και με τη δημιουργία δική της, είναι συνηθισμένο, να συναντά τους δικούς της συγγενείς μία - δύο φορές το χρόνο, κυρίως σε μεγάλη χαρά ή πένθος ή κάποιο πανηγύρι.

Στο ερώτημα, ποια η θέση της γυναίκας μέσα στην Ελληνική αγροτική κοινωνία και την ημιαστική ή πιο σωστά την προβιομηχανική, την αντίστοιχη των δημοτικών τραγουδιών, οι απαντήσεις που δίνονται είναι ποικίλες και διαφορετικές ως προς τις προϋποθέσεις, που προβάλλονται από τους μελετητές για να γίνει αποδεκτή η ισοτιμία της, η παραδοχή της, η αναγνώριση αυτής και η κατάταξή της εξ αριστερών του ανδρός ή στο ίδιο επίπεδο ή σε παραπλήσιο κτλ.

Η Μαρία Μιχαήλ-Δέδε¹² αναφέρει περιοχές της Βίτσας Ηλείου, της Ορεστιάδας και της Καρπάθου, όπου στη μεν Βίτσα στύλος του σπιτιού θεωρείται η γυναίκα, η νοικοκυρά. Απ' αυτήν ορφανεύει το σπίτι, ενώ από το νοικοκύρη, τον άντρα φτωχαίνει. Γι' αυτό και γίνεται μεγάλος οδυρμός κατά το χαμό της και ο χήρος σύζυγος περιέρχεται σε πραγματικό ρημαγμό με το θάνατο της γυναίκας του.

Η Μ. Μιχαήλ-Δέδε παραθέτει τελετουργικές και εθιμικές πράξεις από την Ορεστιάδα και την Κάρπαθο, που συνηθίζουν στην πίττα της Πρωτοχρονιάς η μητέρα να βάζει πάνω της μικρά κομμάτια από ξύλο που συμβολίζουν τα ζώα, τα χωράφια και γενικά το "έχει" του σπιτιού. Αν πεθάνει ο πατέρας αυτή τη χρονιά, τα παιδιά θα πάρουν στη φροντίδα τους ό,τι τους έλαχε από τα σημάδια που έβαλε πάνω στην πίττα η μητέρα τους.

Επίσης επισημαίνει η Μιχαήλ-Δέδε τις θυσίες που γίνονται από ολόκληρη την οικογένεια της κόρης για να παρουσιαστεί ντυμένη όσο το δυνατόν καλύτερα και πολυτελέστερα και με αυτόν τον τρόπο να καταδειξεί την αγάπη, αλλά και την οικονομική άνεση της πατρικής της οικογένειας.

Ακόμη αναφέρεται στην αδελφοποιία των Σαρακατσαναίων που γίνεται ανάμεσα σε άντρες ή γυναίκες, αλλά επικυρώνεται πάντα με την παρουσία της γυναίκας. Βέβαια, η Μ. Μιχαήλ-Δέδε ισχυρίζεται ότι οι Σαρακατσαναίοι λένε πως, τα γίδια τα βόσκουν μόνο οι γυναίκες γιατί είναι του διαβόλου, δηλαδή παρακατιανή δουλειά, αλλά ίσως να μην επιθυμούν ν' ασχοληθούν, γιατί τα γίδια είναι ανυπόταχτα και ζωηρά και μόνο η αξιοσύνη της γυναίκας θα μπορούσε να τα τιθασεύσει.

¹² Μαρία Μιχαήλ-Δέδε, *Η Γυναίκα στην Ελληνική παράδοση*, εκδ. Τ. Πιτσιλός, Αθήνα, 1983, σελ. 13 & 25

Η Ν. Σκουτέρη¹³ διαφοροποιεί τα χαρακτηριστικά των δύο φύλων από τον καταμερισμό της εργασίας, και το συσχετισμό τους με τη βιολογική αναπαραγωγή, λέγοντας ότι κλασικές είναι οι μελέτες, στις οποίες αυτός ο καταμερισμός προέρχεται από την κληρονόμηση των χαρακτηριστικών εκείνων, που ήταν αποτέλεσμα των προσαρμογών του ανθρώπου στον αγώνα για επιβίωση. Έτσι, οι άνδρες θεωρούνται γενετικά προδιατεθειμένοι για επιθετική συμπεριφορά, αλλά και συνεργασία με άλλους άνδρες και οι γυναίκες για τη γέννηση, περιποίηση, ανατροφή των παιδιών ή την υποταγή.

Συνυφασμένη είναι επίσης και η έννοια της θηλυκότητας, που αποδίδεται στη γυναίκα, ως συνάρτηση της συζύγου και μητέρας, αντίθετα με την του ανδρισμού, που συνδυάζεται με τις έννοιες του κυνηγού και πολεμιστή.

Σ' αυτό το σημείο αξίζει να παρεμβάλλουμε τη θεωρία το πέρασμα των κοινωνιών από το μητριαρχικό κοινωνικό σύστημα σ' αυτό το πατριαρχικό, για το οποίο πρωτεύοντα, όπως θα δούμε πιο κάτω, ρόλο έπαιξε ο τρόπος εκμετάλλευσης της γης και οργάνωσης της αγροτικής εργασίας στους χώρους της ημιμόνιμης και μόνιμης εγκατάστασης του ανθρώπου αλλά και τη μεταβίβαση της γης στους απογόνους.

Μας λέει, λοιπόν, ο Παν. Λεκατσάς¹⁴, ότι ο άνθρωπος είναι από τη φύση του μητριαρχικός, γιατί μητριαρχικός είναι κι ο πρόγονός του, το ζώο. Ο πατέρας είναι ξένος για το παιδί, όσο και το αρσενικό μέσα στα ζώα, για τα μικρά του.

Ακόμη, ο πρωτόγονος καταμερισμός της δουλειάς στερεώνει τη μητριαρχική της γυναίκας θέση. Τα μητρικά της καθήκοντα την υποχρέωναν να παραμένει στην προσωρινή ή μόνιμη εγκατάσταση, ενώ ο άνδρας έλειπε διαρκώς είτε κυνηγώντας είτε πολεμώντας. Όλη την άλλη, εκτός από την κυνηγετική, βιοσυντηρητική δραστηριότητα επωμιζόταν η γυναίκα. Αυτή εξακολουθούσε την καρποσυλλογή που συμπλήρωνε το κυνήγι, αυτή στερέωνε την κατοικία, αυτή κατεργαζόταν τα δέρματα για την ένδυση και το στρώσιμο της κατοικίας, αυτή ήταν που έπλεκε καλάθια. Από την καλαθοπλεκτική ξεπήδησαν και συναφείς τέχνες: η πλεκτική, η υφαντική, η αγγειοπλαστική, η βαφική καθώς επίσης και όλα τα εργαλεία που τις υποβοηθούσαν. Για τη γεωργία και τη σκαλιστική έγινε επίσης εφευρέτρια. Έτσι, λοιπόν, επειδή η μόνη οικονομική αξία είναι η παραγωγικότητα, η Γυναίκα παραγωγός ήταν το κέντρο της πρωτόγονης οικονομίας.

¹³ Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, *Ανθρωπολογικά για το Γυναίκειο ζήτημα*, εκδ. Πολίτης, Αθήνα, 1984, σελ. 38, 43 & 58

¹⁴ Παναγής Λεκατσάς, *Η Μητριαρχία και η σύγκρουσή της με την Ελληνική Πατριαρχία*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 1970, σελ. 47-50

Αργότερα, με την εξημέρωση των αγριμιών, με τη μόνιμη εγκατάσταση, με την ανάπτυξη της γεωργίας και της κτηνοτροφίας, που κυρίως προερχόταν από τη σφαίρα του κυνηγιού, από το πέρασμα από την κοινοκτημοσύνη στην περιουσιακή ιδιοκτησία, η κοινωνία άλλαξε ριζικά και ως εκ τούτου αναβαθμίστηκε η θέση του άνδρα. Με τα κοπάδια του απόκτησε μια οριστική οικονομική δύναμη και εξαγόραζε την υπεροχή του πληρώνοντας το γένος της γυναίκας του. Η πληρωμή (τα έδνα των αρχαίων Ελλήνων) ήταν το εξαγόρασμα της αξίας της εργασίας που προσέφερε η γυναίκα στην πατρική της οικογένεια και που με τον αποχωρισμό της - θα έπρεπε να συμβιώσει με την οικογένεια του συζύγου - δημιουργιόταν οικονομικό κενό.

Ο λόγος, βέβαια, που έκανε τον άνδρα να επιζητεί την ανεξαρτησία από το γένος της γυναίκας του, ήταν η θέλησή του να σιγουρέψει την αναγνώριση των παιδιών του ως δικά του παιδιά και όχι της μητέρας τους, να διαιωνίσει το όνομά του, γι' αυτό επέμενε τα παιδιά του να είναι αρσενικά, και να διασφαλίσει το δικαίωμα ν' αφήσει σ' αυτά την περιουσία του, γιατί διαφορετικά αυτή θα περνούσε στο μητρικό τους γένος. Η αξίωση αυτή συμβάδιζε με τη διαμόρφωση της πυρηνικής - ατομικής οικογένειας και της περιουσιακής ιδιοκτησίας, όπου ο πατέρας χρειαζόταν ως συνεργάτες τα παιδιά του.

Αντίθετα, η Ν. Σκουτέρη απορρίπτει τη θεωρία της πάλαι ποτέ μητριαρχίας λέγοντας ότι αποτελεί προϊόν από τη μια πλευρά συστηματικής παρερμηνείας των δεδομένων και από την άλλη στηρίζεται σε αποσπασματικές και αυθαίρετες ερμηνείες, π.χ. η μητρογραμμική καταγωγή δε σημαίνει καθόλου ότι οι γυναίκες είχαν δύναμη, το χαρακτηριστικό αυτό απλώς χαρακτηρίζει θεσμικά τον τρόπο, με τον οποίο τα μέλη μιας κοινωνίας είναι δυνατόν, να ανιχνεύσουν την καταγωγή τους. Ούτε επίσης οι μύθοι για μια χρυσή εποχή γυναικοκρατίας εκφράζουν μία αντίστοιχη κοινωνική πραγματικότητα.

Όπως επίσης ο Peter Ucko¹⁵ στο βιβλίο του *The Interpretation of Prehistoric Anthropomorphic Figurines* αναφέρει ότι τα διάφορα ειδώλια με την πληθωρική μορφή της θεάς Γης ή της θεάς γονιμότητας ή οι παλαιολιθικές "Αφροδίτες" δεν είναι βέβαιον, ότι είναι απαραίτητα αντικείμενα λατρείας, αλλά μπορούσαν να έχουν πολλές άλλες χρήσεις: παιχνίδια, φυλαχτά, στολίδια, τεχνάσματα για τη διδασκαλία κ.α. απορρίπτοντας και αυτός την περί μητριαρχίας θεωρία.

Η Ν. Σκουτέρη συμφωνεί με τις θέσεις της Friedl, Moore και Goody σύμφωνα με τις οποίες η γυναίκα αποκτά κοινωνικό κύρος και το κοινωνικό οικονομικό status αυτών προσδιορίζεται από την εξειδίκευση στην παραγωγική διαδικασία και από την καταγωγή και την εξίσωσή της με το

ποσό και την αξία των αγαθών, που είτε παράγει, είτε φέρει μαζί της ως προίκα από την πατρική της οικογένεια.

Η πατριαρχική οικογένεια και η θέση της γυναίκας στην αντίστοιχη κοινωνία αντικατοπτρίζονται οπωσδήποτε και μέσα στα παραμύθια των ευρωπαϊκών λαών. Όπως μας αναφέρει η Marie-Louise von Franz στο παραμύθι της *Ωραίας Κοιμωμένης* με τις διάφορες παραλλαγές του παρουσιάζεται πάντοτε η άρνηση του βασιλιά - πατέρα να αποδεχθεί τη νύφη της επιλογής του γιου του και την οποία ο γιος οδηγεί στο σπίτι μόνο, όταν πεθαίνει ο βασιλιάς. Αλλά το ρόλο του πατέρα τον έχει πλέον αναλάβει η μητέρα - πεθερά η οποία δολοπλοκεί σε βάρος του ζευγαριού και, όταν πλέον συλλαμβάνεται και τιμωρείται, τότε μόνο το νέο ανδρόγυνο δύναται να κατοικήσει στο ανάκτορο¹⁶.

Από μαρτυρίες Ελλήνων προσφύγων του Πόντου τις οποίες καταγράφει η Τ. Γκρίτση - Μύλλιξ στο βιβλίο της *Η Τρίπολη του Πόντου* αναφορικά με την κοινωνική αποδοχή, την εκτίμηση που απολάμβανε η γυναίκα σε διάφορα στάδια - καταστάσεις της ζωής της, παραθέτουμε μερικά στοιχεία. Στην Τρίπολη, τη στείρα γυναίκα τη λογάριαζαν άχρηστη. Δένδρο που δεν κάνει καρπό, κάλλιο να το κόψεις έλεγαν. Όσο για τη γυναίκα που περιμένει παιδί, την έλεγαν βαριασμένη κι όλοι “πολύ τηνε προσέχανε”. Σε μας, μόνο με προξενιό παντρεύονταν οι γυναίκες”, λέει η πρόσφυγας Ωραιοζήλη Ξυνοπούλου και συνεχίζει “Εδώ στην Ελλάδα μάθανε και οι δικοί μας να ζητούνε προίκα, μα αν κάνει τέτοιο πράγμα ο γιος μου, θε να πεθάνω από ντροπή¹⁷”.

Στα *Λαογραφικά της Θράκης* η Καλ. Παπαθανάση - Μουσιοπούλου μας παραδίδει ότι συνήθως οι γονείς, τα παιδιά, οι νύφες, τα εγγόνια και τα δισέγγονα ζούσαν στο ίδιο σπίτι. Ο αρχηγός της οικογενείας ήταν σεβαστός. Όλοι υπάκουαν. Αυτός διάλεγε τις νύφες και τους γαμπρούς για τα παιδιά και τα εγγόνια του, που συνηθιζόταν να νοικοκυρευούνται νωρίς (από 18 χρονών τα αγόρια και 14 τα κορίτσια). Συνηθέστεροι ήταν οι γάμοι από προξενιό.

Στις αστικές και ημιαστικές περιοχές της Θράκης οι γονείς ελάμβαναν πρόνοια για τη μόρφωση των παιδιών τους, ιδίως όταν ήταν πλούσιες οι οικογένειες. Τότε προσλάμβαναν “οικοδιδασκάλους”. Από μαρτυρίες του ιστορικού της Φιλιππουπόλεως Κ. Μυρτίλου Αποστολίδη, το πρώτο παρθεναγωγείο λειτούργησε στα 1851 με Διευθύντρια τη Ζωή Μουρούζη. Στην Αδριανούπολη ιδρύθηκε στα 1841 το πρώτο παρθεναγωγείο και το 1874 τα

¹⁵P. Ucko, “*The Interpretation of Prehistoric Anthropomorphic Figurines*”, *Journal of The Royal Anthropological Institute*, 92. London, 1962, σελ. 38-54

¹⁶M.L. Von Franz, *Problems of the feminine in fairytales*, Spring Publications University of Dallas, Texas, 1972, σελ. 12

¹⁷ Τατιάνα Γκρίτση-Μύλλιξ, *Η Τρίπολη του Πόντου*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα, 1976, σελ 76 & 80

Ζαρίφεια Διδασκαλεία για αγόρια και κοπέλες. Στη Φιλιππούπολη λειτουργούσε παράλληλα εξατάξια αστική σχολή για αγόρια και αντίστοιχη για κορίτσια και πεντατάξιο Γυμνάσιο για αγόρια και τριτάξιο για κορίτσια. Βέβαια, δεν παρέλειπαν να εκφράζουν την εκτίμησή τους για τα κορίτσια με το εξής τετράστιχο:

Τα κορίτσια τα καλά	τ' άλλα τα καλύτερα
πέντε δέκα σιον παρά	ένα καπάκι πίτερα.

Όμως οι μαθήτριες ελάμβαναν και χορηγίες υποτροφιών και εξελίσσονταν ανάλογα με τους άρρενες συμμαθητές τους¹⁸.

Στην Ήπειρο και στην περιοχή των Πωγωνίων η γυναίκα καταξιώνόταν από τη δύναμή της στο να αντέχει στις βαριές δουλειές του σπιτιού. Έλεγαν: “Πώ, πώ, μωρ’ βάβω, κείνη η κοπέλα, τι άξια είναι! Τη μπίτ’ σε σήμερα όλη τη μούρσα (χωράφι). Αμ’ προχθές στο δάσος, έκοψε του κόσμου τα ξύλα και τα ζαλώθηκε η σκύλα! Αυτή να πάρομε νύφη, για να κρατήσομε το σπίτι μας. Στέλλω ίσια κιόλας προξενητή”. Έτσι, οι γονείς αποφάσιζαν για την τύχη των αγοριών ηλικίας 12, 13, 14 και 17 ετών και έπαιρναν νύφη για να την κρατήσουν σπίτι και το γιο να τον στείλουν στα ξένα¹⁹.

Ο J. K. Campbell²⁰ εξετάζοντας την ημινομαδική ζωή των Σαρακατσαναίων αναφέρεται στην σαρακατσάνικη οικογένεια, που την χαρακτηρίζει ως ένα κλειστό συγγενικό κύκλο, ως μια ομάδα που έχει έναν αναγνωρισμένο από καταγωγής, αλλά και λόγω ικανοτήτων αρχηγό. Αυτή η οικογένεια, κάτω από την αυστηρή του επιτήρηση, κατέχει μια περιουσία που κατά κύριο λόγο είναι κοπάδια αιγοπροβάτων και η συμμετοχή τους στην οικονομική και κοινωνική ζωή εξαρτάται από την ικανότητα των μελών της. Ως προς την κοινωνική προβολή, αποδοχή και ως εκ τούτου απόκτηση κοινωνικού κύρους ανάμεσα στις άλλες οικογένειες των Σαρακατσάνων, κάθε μέλος οφείλει να ακολουθεί ορισμένες συμπεριφορές, που ρυθμίζονται από το φύλο του και τη θέση του μέσα στην οικογένεια. Για παράδειγμα, ο πατέρας οφείλει να είναι προικισμένος με σοφία και προνοητικότητα, η μητέρα με άμετρη υπομονή, ο γιος με σεβασμό και κουράγιο, η κόρη να διαφυλάττει την παρθενικότητά της κλπ.

Η σαρακατσάνικη οικογένεια κατά τον Campbell είναι ένα συμπαγές και αυτόνομο κοινωνικό σύνολο που παραμένει έτσι μέχρι σήμερα, πατριαρχικά δομημένο σε μια εκτεταμένη οικογένεια μέχρι και μετά δύο χρόνια από το γάμο του νεότερου γιου της οικογένειας. Οπότε, με δεδομένο ότι κάνουν αρκετά παιδιά, χωρίζουν τα κοπάδια τους σε τόσα μέρη, όσες και οι νέες οικογένειες

¹⁸ Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Λαογραφικά Θράκης*, τομ. Β', Αθήνα, 1980, σελ. 320

¹⁹ Χρήστος Μάτσιας, *Πωγωνί - Δερόπολη (ήθη - έθιμα - τραγούδια)*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα, 1985, σελ. 48 & 59

που προέκυψαν. Βέβαια, φροντίζουν τα παιδιά τους να παντρεύονται με άτομα από διακεκριμένες οικογένειες της πατριάς τους. Η κόρη με το γάμο της αποχωρίζεται την πατρική της οικογένεια, εκεί όπου έζησε προφυλαγμένη και απέκτησε πολλές δεξιότητες, και πρέπει μέσα στη νέα της οικογένεια, ως ξένη, να γίνει αποδεκτή στον κύκλο των κλειστών και αποκλειστικών οικογενειακών σχέσεων που εισέρχεται.

Η νέα οικογένεια θεμελιώνεται από τη στιγμή που ο γαμπρός και το σόι που τον συνοδεύει, φθάσει στις καλύβες του πατέρα της νύφης και μετά από το γιορτασμό, με θρησκευτικό τρόπο, του αρραβώνα μεταφέρεται, όπως και η προίκα της, στην καλύβα της οικογένειας του γαμπρού και μετά από μια σύντομη ανάπαυλα το απόγευμα της ίδιας Κυριακής γίνεται ο γάμος. Μετά το γάμο, η νύφη, ως εργάτρια πλέον, ανήκει σε όλη την εκτεταμένη οικογένεια του συζύγου της, και όλοι την αποκαλούν “η νύφη μας”. Και εκείνη οφείλει με σεβασμό και μετριοφροσύνη να συμπεριφέρεται σε ανδράδελφους και συννυφάδες. Το πρώτο χρονικό διάστημα στη νέα της οικογένεια, ως άτομο, η αποδοχή της μετρά πολύ λίγο, η δε προίκα της αποτελεί εγγύηση για τα αγέννητα ακόμη παιδιά της. Ακόμη και ο σύζυγός της, δημόσια, αποφεύγει να εκδηλώσει τα συναισθήματά του και την τρυφερότητα στη σύζυγό του.

Ιεραρχικά μέσα στην οικογένεια τη μεγαλύτερη τιμή και τον πρώτο λόγο έχει η σύζυγος του πρωτότοκου, που ο σύζυγός της μπορεί να γίνει αυτός ο αρχηγός της οικογένειας, όταν ο πατέρας του νιώσει ανήμπορος, και απαραίτητα ο γιος, πρέπει να έχει αποκτήσει παιδί.

Η νύφη, όταν πια γεννήσει το πρώτο της παιδί, τότε πια έχει ρίζες στην οικογένεια. Και είναι τελείως διαφορετική η συμπεριφορά, ακόμα και του συζύγου προς τη γυναίκα του, είναι η μητέρα του παιδιού του και πολύ περισσότερο, αν αυτό τυγχάνει να είναι αγόρι.

Η σύζυγος χάνει πια την επίκληση “νύφη” και αποκαλείται με το όνομα του συζύγου της, προσθέτοντας στο τέλος την παραγωγική κατάληξη -ινα, π.χ. Περικλής - Περικλίνα.

Ο Ευρυπίδης Π. Μακρής²¹ προσδιορίζει επακριβώς την καταγωγή και ταυτότητα των Σαρακατσάνων σε αντιδιαστολή με τους Βλάχους και μας τονίζει ότι η προσωνυμία Βλάχος δίνεται γενικά σε όλους όσους ασχολούνται με την κτηνοτροφία και επεκτείνοντας την έννοια, βλάχο αποκαλούν το χωριάτη, τον άξεστο και τον αγράμματο. Η φυλετική διαφοροποίηση των δύο αυτών ημινομαδικών φύλων συνίσταται στο ότι οι Βλάχοι της Ελλάδας, που σε διαφορετικές περιοχές φέρουν τα ονόματα Βλάχοι, Κουτσόβλαχοι, Τσιντσάροι, Αρωμούνοι, Αρβανιτόβλαχοι ή Μπουρτζόβλαχοι, είναι μια κοινωνική ομάδα εντελώς ξεχωριστή από τους Σαρακατσαναίους. Εκτός από τα Ελληνικά μιλούν και τα Ρουμανοβλάχικα γιατί πρόκειται για φύλα, που

²⁰ J. K. Campbell, *Honour, Family and Patronage*, Clarendon Press, Oxford, 1964, σελ. 37, 69-70

μετακινήθηκαν στον Ελλαδικό χώρο από τη Ρουμανία - Βλαχία και τα οποία όμως έχουν καθαρά Ελληνική συνείδηση. Αντίθετα, οι Σαρακατσαναίοι μιλούν μόνο Ελληνικά και δεν έχουν καμία απολύτως άλλη γλώσσα ή διάλεκτο. Επίσης, εκτός του ότι διαφέρουν στην ενδυμασία και τα ήθη και έθιμα, οι Σαρακατσαναίοι δεν είχαν πουθενά χωριό (σταθερό μέρος εγκατάστασης) μέχρι τα σύγχρονα χρόνια, ήταν καθαρά νομάδες, ενώ οι Βλάχοι ήταν και νομαδικός και ημινομαδικός λαός με τύπους διαμονής χωριά της Πίνδου (τη Βωβούσα, το Μέτσοβο, Μηλιά, Συράκο, Καλαρύτες, Σαμαρίνα, Αβδέλλα, Περιβόλι κτλ). Τα δύο αυτά “μιλέτια” των νομάδων, Βλάχοι και Σαρακατσαναίοι ήταν ενδογαμικοί, δεν έρχονταν ούτε σε επιμιξία μεταξύ τους ούτε και σε επαγγελματική συναλλαγή. Τα τσελιγκάτα τους ήταν χωριστά.

Η σαρακατσάνικη οικογένεια ήταν η μεγάλη οικογένεια των τριών γενεών (παππούδες - γονείς - παιδιά). Ήταν μια πολυμελής οικογένεια. Όταν σε μια οικογένεια υπήρχαν τρία “παιδιά” και δύο κοπέλες, μεριμνούσαν να παντρευτούν πρώτα τα κορίτσια. Αν όμως είχαν μεγάλη διαφορά από τον πρώτο γιο, παντρευόταν αυτός πρώτα.

Σε καμιά περίπτωση όμως δεν παντρεύονταν όλα τα παιδιά, αν δεν πάντρευαν πρώτα τις αδερφές τους. Αντιλαμβανόμεθα τότε ότι η παραμονή τόσων οικογενειών στον ίδιο χώρο, ήταν δύσκολη. Έτσι, πρώτα “έβγαινε” ο μεγάλος γιος και ακολουθούσαν οι μικρότεροι, όταν πια μεγάλωναν τα παιδιά τους. Ας σημειώσουμε δε, ότι οι γονείς πήγαιναν με την οικογένεια του μικρότερου γιου. Τα κορίτσια είχαν πάρει το δρόμο τους για τα σπίτια των συζύγων τους. Τα κοπάδια, όμως, δεν τα χώριζαν τα αδέρφια συνήθως.

Στη Σαρακατσάνικη οικογένεια υπήρχε αυστηρή πειθαρχία και άγραφοι, απαρασάλευτοι νόμοι. Το κάθε άτομο είχε τη δικιά του θέση μέσα στην οικογένεια, που ήταν πατριαρχική. “Ένας πρέπει να διατάζει στην οικογένεια”, έλεγαν. Στη μάνα και στον πατέρα υπήρχε απόλυτος σεβασμός.

Ο Μακρής τονίζει ότι θα ήταν σφάλμα να θεωρήσουμε ότι η Σαρακατσάνα ζούσε υπό τον άντρα. Ζούσε στο πλευρό του και είχε υπακοή, αλλά ήταν “αφέντρα” στο σπίτι της.

Απόδειξη της εκτίμησης του Σαρακατσάνου προς την αρραβωνιαστικιά ή τη σύζυγο είναι οι περίτεχνες ρόκες και τ’ αδράχτια. Όπως μας λέει ο Κων. Κεφαλάς²², διευθυντής του Λαογραφικού και Εθνολογικού Μουσείου Μακεδονίας, η ρόκα και τ’ αδράχτι είναι το κύριο στολίδι, θα λέγαμε, της γυναίκας του τσομπάνη, όπως η γκλίτσα είναι ο απαραίτητος σύντροφος του ίδιου του τσομπάνη. Επειδή, η μόνη σχεδόν ολοκληρωτικά νομαδική φυλή στον Ελλαδικό

²¹ Ευριπίδης Μακρής, *Ζωή και παράδοση των Σαρακατσαναίων*, Ιωάννινα, 1990, σελ. 26-27, 205-207

χώρο είναι οι Σαρακατσάνοι, όλο το λαογραφικό υλικό σε ξυλόγλυπτα αυτού του είδους που έχουμε, προέρχεται απ' αυτούς.

Από το ανεκτίμητο αποθησαύρισμα της λαογραφικής μας κληρονομιάς, το έργο της Αγγελικής Χατζημιχάλη *Η Ελληνική λαϊκή φορεσιά*²³ ξεχωρίζουμε μερικές μας εντυπώσεις αναφορικά με τον τρόπο του στολισμού της νυφικής φορεσιάς στην Αττική. Μετά την απελευθέρωση από τον τουρκικό ζυγό, οι χωρικοί της Αττικής άρχισαν να χρησιμοποιούν τη φορεσιά ως μέσο αποταμίευσης αλλά και επίδειξης, ενώ μέχρι τότε φοβούνταν ότι θα τους υποχρέωναν με φορολογίες να προσφέρουν στο Σουλτάνο και γι' αυτό έκρυβαν τις περιουσίες τους. Η πολυτέλεια της νυφικής φορεσιάς επιβεβαιώνει την οικονομική κατάσταση του γαμπρού γιατί όλα τα στολίδια της νύφης, από τον κεφαλόδεσμο μέχρι τα κοσμήματα του στήθους, ήταν αποκλειστικά δώρα του γαμπρού και των συγγενών του, αλλά καμιά φορά και αντίστοιχα της νύφης. Έτσι, φλουριά, γρεμλίκια, πεντόλιρα, τάλιρα χρυσά, μαχμουντιέδες, ήταν χαρίσματα, τα οποία τα κρατούσε η γυναίκα, όσο της επέτρεπαν τα οικονομικά της. Αν ήταν πλούσια και όταν ακόμα αποκτούσε παιδιά, τα φορούσε ως τα σαράντα της χρόνια. Ύστερα τα έκρυβε για να τα δώσει προίκα στην κόρη της ή στη νύφη του πρώτου της γιου, αν είχε μόνο αγόρια. Αν ήταν φτωχή, τα έδινε στην πρώτη ανάγκη του σπιτιού της ή αγόραζε κάποιο ακίνητο.

Την καλή της στολή τη φορούσε στον πρώτο χρόνο ή μέχρι να έρθει το πρώτο της παιδί. Αργότερα, τη φορούσε σε γάμους. Μέχρι τα 40-50 της χρόνια φορούσε μία πιο απλή φορεσιά και μετά, μια άλλη με ελάχιστο κέντημα. Η νύφη, οκτώ ημέρες μετά το γάμο, φορούσε μία απλή φορεσιά με όλα της τα κοσμήματα, ακόμη και όταν μετέφερε ψωμί στους ζευγάδες ή όταν πήγαινε στις ελιές ή στη βρύση να πάρει νερό με το σταμνί της. Τα προικιά της, δηλαδή όλα της τα ασπρόρουχα, ήταν πλουμιστά “προικιά με κόπο, που βγάζανε μάτια”.

Από τα *Λαογραφικά Αργιθέας Θεσσαλικών Αγράφων*²⁴ της Τόσκα-Καμπά αντλούμε πληροφορίες αναφορικά με τον τρόπο που αντιμετωπιζόταν η γυναίκα στα χωριά της περιοχής. Ο άντρας είχε διαμορφώσει την ψυχосύνθεσή του με τέτοιο τρόπο και σύμφωνα με παμπάλαιες καταβολές ώστε έβλεπε τη γυναίκα, βέβαια, και ως σύντροφο της οικογενειακής του ευτυχίας, αλλά βασική προϋπόθεση για τη συνέχιση της κληρονομικής διαδοχής. Έτσι η Αργιθεάτισσα, μόνο μέσα από τη μητρότητα εύρισκε την οικογενειακή και κοινωνική καταξίωση.

²² Κωνσταντίνος Κεφαλάς, *Ρόκες και Σφοντύλια στο Βορειοελλαδικό χώρο*, Β' Συμπόσιο Λαογραφίας Βορειοελλαδικού χώρου (Ηπειρος - Μακεδονία - Θράκη), Ίδρυμα Μελετών Χερσ. Αίμου, Θεσσαλονίκη, 1976, σελ. 3

²³ Αγγελική Χατζημιχάλη, *Η Ελληνική Λαϊκή Φορεσιά*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, 1977, σελ. 28-29 και 236-237

²⁴ Σούλα Τόσκα-Καμπά, *Λαογραφικά Αργιθέας Θεσσαλικών Αγράφων*, Αθήνα, 1981, σελ. 13-14 και 26-27

Η επιλογή του συντρόφου ήταν υπόθεση των γονέων των παιδιών, είτε αυτά ήταν αγόρια, είτε ήταν κορίτσια. Έβλεπαν ένα κορίτσι ή “παιδί” στο πανηγύρι, τους άρεσε, και αν και μέσα από τις συναναστροφές τους στην κλειστή τους κοινωνία είχε καλό όνομα και κάποια οικονομική άνεση, τότε ανακοίνωναν στα παιδιά τους την απόφασή τους. Η Τόσκα αναφέρει ότι αυτό ίσχυε μέχρι πρόσφατα. Νέοι που υπηρετούσαν τη στρατιωτική τους θητεία, μόλις επέστρεφαν, μάθαιναν ότι τους είχαν αρραβωνιάσει.

Μια τελείως διαφορετική θεώρηση της θέσης της γυναίκας μέσα στην κοινωνία των Καραγκούνηδων μας παρέχει ο Γ. Β. Καββαδίας²⁵. Οι Καραγκούνηδες, οι κάτοικοι των πεδινών περιοχών της Καρδίτσας και των Τρικάλων της Θεσσαλίας, ως προς την ιεράρχηση των κοινωνικών ομάδων ακολουθούν μία πυραμιδοειδή δομή με τρία στρώματα. Στην κορυφή της ιεραρχίας τοποθετείται η εκτεταμένη οικογένεια, τη δεύτερη θέση κατέχει η ομάδα συγγένειας και την τρίτη το χωριό.

Η κατανομή της εργασίας στο πλαίσιο της οικογένειας επηρεαζόταν από τους κοινωνικούς ρόλους που είχαν να επιτελέσουν. Ο άνδρας, για παράδειγμα, διέθετε τη φανερή, την “κοσμική” εξουσία. Η γυναίκα τη μυστική, τη μαγικοθρησκευτική. Έτσι οι άνδρες ασχολούνταν με τις καλλιέργειες και την κτηνοτροφία, με διάφορες τεχνικές εργασίες και με τη διαχείριση των οικονομικών της οικογένειας (αγορές και πωλήσεις προϊόντων, νοικίασμα ή αγορά αγρών και λιβαδιών, σχέσεις με το τσιφλίκι κ.λ.π.) Την εποχή που η Καραγκούνικη εκτεταμένη οικογένεια βρισκόταν στην ακμή της, την κεντρική διαχείριση των οικονομικών θεμάτων την είχε ο αρχηγός της οικογένειας, είτε αυτός ήταν ο πατέρας ή ο μεγαλύτερος αδελφός, ο επιζών κοινός πρόγονος, ο οποίος και “κρατούσε τη σακούλα”. Μετά τη συρρίκνωση της οικογένειας σε πυρηνική, το ρόλο αυτό τον εκπληρώνει ο πατέρας - σύζυγος. Φρόντιζε, επίσης, για τα συνοικέσια και τους γάμους των παιδιών με κριτήριο πάντα το συμφέρον της οικογένειας.

Οι διακρίσεις φανερώνονται έντονα, όταν κανείς περάσει από τον οικονομικό τομέα στο μαγικοθρησκευτικό. Οι άνδρες στον τομέα αυτό, είχαν ελάχιστη ανάμειξη. Οι αρμοδιότητές τους περιορίζονταν στην τέλεση ορισμένων δρώμενων, όπως η θυσία - σφάξιμο του χοίρου, στο πάντρεμα της φωτιάς, τη θυσία - σφάξιμο του αρνιού το Πάσχα, στην αφαίρεση όποιων κόμπων έφερε επάνω του ο γαμπρός μετά την τελετή του γάμου για να τον προφυλάξουν από τη σεξουαλική ανικανότητα (αμπόδεμα) κτλ. Όλα τα άλλα δρώμενα, τόσο της λαϊκής λατρείας, όσο και της ευεργετικής μαγείας ήταν στην αρμοδιότητα των γυναικών και μάλιστα της νύφης (πραγματικής ή αναπαριστάμενης), καθώς και της μητέρας της οικογένειας. Αρμοδιότητα των

γυναικών ήταν και η λαϊκή ιατρική. Τα θέματα της γονιμότητας της γης και των ζώων, της βλάστησης, της αφθονίας, της υγείας, εξυπηρετιόνταν από τις γυναίκες. Η συμμετοχή σ' αυτά τα δρώμενα οδηγούσε τα μέλη της Καραγκούνικης κοινωνίας στη σύσφιξη των δεσμών ανάμεσά τους, στην κοινωνική ενσωμάτωση των νέων ατόμων και όλα αυτά εξωτερικεύονταν με την κοινωνική αλληλεγγύη και συνεργασία και αποτελούσαν αξίες και θεμελιακούς κανόνες και επιταγές της καραγκούνικης ζωής.

Η περηφάνια για τη γνησιότητα της καταγωγής τους κατευθείαν από τους αρχαίους Έλληνες και η δυσφορία τους να αναμειχθούν με την τέλεση γάμου με τους Έλληνες της υπόλοιπης Ελλάδας διατήρησε αυτή τη λιγόλογη και απεμμίθιαστη ράτσα, τους Μανιάτες σε απομόνωση, που συντέλεσε στη δημιουργία ειδικών κανόνων, αρχών και αξιών ζωής.

Ο Κυρ. Δ. Κάσσης στο βιβλίο του *Λαογραφία της Μέσα Μάνης*²⁶ γράφει για το χαρακτήρα των Μανιατών ότι ήταν αφιλόκερδοι, περήφανοι, ερωτικά ευγενείς, αφοσιωμένοι σε ό,τι αγαπούσαν και σέβονταν.

Τα παιδιά τους τα “έταζαν”, τα αρραβώνιαζαν, ακόμη και από την κοιλιά της μάνας τους, όταν υπήρχαν φιλικές σχέσεις ανάμεσα στις οικογένειες. Τα πάντρευαν από μικρά. Η διαφορά ηλικίας του ζευγαριού τις περισσότερες φορές ήταν λίγα χρόνια, συνηθέστερα όμως η κοπέλα ήταν (αισθητά πολλές φορές) μεγαλύτερη από το νέο, π.χ. 16 ετών εκείνος, 22 εκείνη ή 20 ο νέος, 25 η νέα. Σπάνια ο άνδρας πέρνούσε πάνω από 5 χρόνια τη γυναίκα. Αυτό συνέβαινε μόνο στην περίπτωση του δεύτερου γάμου.

Η διαφορά αυτή παρατηρείται και σε ζευγάρια της περιοχής του Πόντου και εξηγείται ότι η μεγαλύτερη σε ηλικία σύζυγος μπορούσε να χαλιναγωγήσει το νέο, να τον οδηγήσει στην ερωτική χειραφέτηση και να τον στηρίξει ηθικά. Η γυναίκα μπορούσε, επίσης, όταν υπήρχε έντονος δεσμός φιλίας να γίνει σταυραδερφή με άνδρα, αλλά τις περισσότερες φορές η αδελφοποιία γινόταν ανάμεσα σε ομοφύλους.

Στη Μάνη, η οικογένεια ήταν πατριαρχική. Αν η γυναίκα, όμως, ήταν από ισχυρότερη οικογένεια και ο άνδρας πιο αδύνατου χαρακτήρα ή χαμηλότερης πνευματικότητας, τότε την “αρχή εν τω οίκω” κατείχε η γυναίκα.

Η κοινωνία των Μανιατών είχε τελειώς δικούς της νόμους και κανόνες λειτουργίας σε σχέση με τις άλλες περιοχές της κυρίως Ελλάδας. Όλοι ελέγχονταν ανάλογα με το φύλο, την ηλικία και

²⁵ Γ. Β. Καββαδίας, *Καραγκούνηδες (Συμβολή στην Κοινωνιολογία των Δοξασίων)*, Ιστορική και λαογραφική Εταιρεία των Θεσσαλών, Σειρά μελετημάτων-Διατριβών Αρ. 2, Αθήνα, 1980, σελ. 168-172

²⁶ Κυριάκος Κάσσης Δ., *Λαογραφία της Μέσα Μάνης*, τόμ. Α', Αθήνα, 1980, σελ. 12,18

τη θέση που κατείχαν σ' αυτήν από τα μέλη της οικογένειάς τους, από την πατριά τους και από όλον τον περίγυρο, ανάλογα βέβαια με τα κρατούντα γενικά έθιμα της μανιάτικης κοινωνίας.

Τους ώριμους και καταξιωμένους άνδρες στην οικογένειά τους και την κοινωνία τους αποκαλούσαν Γέροντες. Δεν ήταν απίθανο, νεαρότατα άτομα να είναι Γέροντες λόγω σύνεσης και προσωπικής αξίας, πριν περάσουν ούτε τα είκοσι. Νέα παιδιά, (παντρεύονταν και 14 ετών) διατελούσαν υπό έλεγχο, μέχρις ότου ο πατέρας τους έκρινε την πλήρη και ανεξέλεγκτη ωριμότητά τους ακόμα και μέχρι τα τριάντα τους χρόνια. Άντρες παντρεμένοι, μπορούσαν να χαστουκιστούν από τον πατέρα τους ή από θείους τους ή και από τη μητέρα τους, αν για εύλογη αιτία κρινόταν η απαξία τους.

Κατανοείτε, βέβαια, ότι και η οικογένεια ήταν πατριαρχική, αλλά το σπουδαιότερο ήταν, όπως γράφει ο Κ. Κάσσης, ότι οι γυναίκες ενίσχυαν και δικαιολογούσαν τις πράξεις των αρσενικών ακόμα και αν οι ίδιες τις έκριναν ως παράλογες. Ιεραρχία υπήρχε ανάμεσα στην κοινωνία των ανδρών και αντίστοιχα των γυναικών και ως προς την ανάπτυξη πρωτοβουλιών και διατύπωση γνώμης.

Η Μανιάτισσα είναι δεμένη με την έννοια του πένθους και του μοιρολογιού. Μοιρολογούν σε όλες τις περιπτώσεις οι συγγενείς γυναίκες του νεκρού (σπάνια όμως και άνδρες). Η πληρωμή κάποιας μοιρολογίστρας, ίσως της κορυφαίας, θεωρούνταν μεγάλη προσβολή. Ήταν σχεδόν ιεροσυλία να πληρώσεις για ένα τόσο ιερό λειτούργημα ανθρώπινης ψυχικής προσφοράς. Προσφοράς, όχι τόσο προς το νεκρό, όσο προς τους ζωντανούς συγγενείς του. Υπάρχει, βέβαια, μια ολόκληρη τελετουργική διαδικασία του μοιρολογιού με επίκεντρο τη Μανιάτισσα, αλλά στεκόμαστε μόνο στις ευχές που δίνουν σε όσες ήρθαν να μοιρολογήσουν: “Να ζας το ξεπλερώνομε σε γεννητά και σε χαρές”.

Η Μάνη αποτελούσε, γράφει ο Γ. Φτέρης²⁷, καταφύγιο των αρχοντικών οικογενειών μετά την κατάληψη της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας και του Μυστρά από τους Τούρκους. Και μετά από τη βοήθεια που παρείχαν οι Μανιάτες στους Βενετούς κατά τον Τουρκο-βενετικό πόλεμο της Κρήτης (1645-1669) οι Τούρκοι προσπάθησαν να τιμωρήσουν τους Μανιάτες. Ευκαιρία στο να πατήσουν πόδι στη Μάνη στάθηκε η συμμαχία που τους πρόσφερε ένας Μανιάτης πειρατής, ο Λυμπεράκης Γερακάρης, όταν ένας γόνος από την οικογένεια των Στεφανοπουλαίων -οι Στεφανόπουλοι και οι Γιατριάνοι ήταν οι πιο φημισμένες οικογένειες στον Οίτυλο-ερωτοχτυπημένος, άρπαξε μια κόρη των Γιατριάνων, που ήταν αρραβωνιασμένη με τον πειρατή Γερακάρη. Για να εκδικηθεί, λοιπόν, για την ατίμωση που υπέστη, βοήθησε τους Τούρκους να

²⁷ Γεώργιος Φτέρης, *Μάνη πατρίδα μου*, Αθήνα, 1976, σελ. 35-40 και 62-63

χτίσουν το κάστρο της Κεφαλάς ενάντια στον Οίτυλο. Έτσι, πολιορκημένοι οι Στεφανόπουλοι, αναγκάστηκαν να φύγουν στην Κορσική, αφού έκλεισαν συμφωνία με τη Γένοβα που κρατούσε υπό την κυριαρχία της αυτό το νησί. Τότε 430 Στεφανόπουλοι έφυγαν και λέγεται ότι εγκαταστάθηκαν στο Αιάκειο. Η Πανώρια Στεφανόπουλου συνδεόταν στενά με τη Λετίτσια Βοναπάρτη, μητέρα του Ναπολέοντα, και ο ίδιος ο Ναπολέων είχε κηδεμόνα του στη στρατιωτική σχολή Μπριεν-Λε-Σατώ τον αδελφό της Πανώριας, Δημήτριο. Όλα αυτά αναφέρονται για να δειχθεί το πάθος και η ένταση της αγάπης και του μίσους που κατέληγε και σε Δικιωμό (βεντέτα) στη Μάνη, που πολλές φορές μπορούσε να είναι αιτία ένα παρόμοιο γεγονός αρπαγής γυναίκας. Ο Γιώργος Φτέρης, τη γυναίκα της Μάνης την αποκαλεί “κλώσσα του πατροπαράδοτου ήθους και θεματοφύλακα της παράδοσης”. Κατά το Φτέρη, η Μανιάτισσα σ’ όλες τις κρίσιμες ανθρώπινες ώρες, τότε που χρειαζόταν να παρθεί μια απαρέκκλητη απόφαση για τη ζωή, για το θάνατο, για ό,τι ονομάζουμε τιμή, αυτή σκεφτόταν και φερνόταν πιο σκληρά και από άνδρα. Ο άνδρας στη Μάνη σκότωνε, σκοτωνόταν, φυγοδικούσε, πήγαινε στην Κρήτη να πολεμήσει. Η γυναίκα του έμενε στο πόδι του και κρατούσε το δοιάκι του σπιτιού. Ακόμη και σε μάχες, όπως αυτή του Δυρού, τη δίδυμη αδελφή της μάχης της Βέργας στον Αλμυρό, τον Ιούνιο του 1826, Μανιάτισσες απόθησαν τους Αιγυπτίους του Ιμπραήμ.

Σ’ αυτό το σημείο θα θέλαμε να αναφέρουμε τις μαρτυρίες και τις εντυπώσεις των Δήμου και Νικολό Στεφανόπουλι, στη Μάνη, κατά τα χρόνια 1797 και 1798²⁸, που είχαν έλθει με ειδική αποστολή και τις δύο φορές -μια απεσταλμένοι της Γαλλικής κυβέρνησης και μια του Ναπολέοντα Βοναπάρτη. Πρόκειται για τους απογόνους εκείνων των Στεφανόπουλων που κατέφυγαν στην Κορσική. Μας παραδίνουν παρατηρήσεις τους για τη ζωή στη Μάνη, τα ήθη και τα έθιμα των Μανιατών, όπως τα γνώρισαν από τις δύο περιηγήσεις τους. Γράφουν λοιπόν, ότι “στη Μάνη τίποτε δεν είναι πιο ιερό, όσο η τιμή του φύλου. Να παραμελήσεις μια γυναίκα είναι δειλία. Να την προσβάλλεις, η κηλίδα ξεπλένεται μόνο με αίμα. Βγαίνουν σπάνια από το σπίτι και μόνο για δουλειές. Όχι, βέβαια, ότι δεν υπακούουν στα κελεύσματα της Αφροδίτης, γνωρίζουν κρατώντας τις ηθικές αρχές του τόπου τους να χαίρονται τις ελευθερίες τους”.

Όλες οι γυναίκες στη Μάνη είχαν κεντήματα στο κάτω μέρος της φούστας τους. Η χηρεία αναγνωριζόταν από την έλλειψη των κεντημάτων. Μόνο όταν ξαναπαντρεύονταν, μπορούσαν να βάλουν πάλι κεντήματα. Αν μια χήρα είχε παιδιά να θρέψει, όλοι οι συγγενείς και φίλοι διάλεγαν μια μέρα γιορτής για να καλλιεργήσουν τα χωράφια της, αφού όμως επετύγχαναν την άδεια του Δεσπότη. Μια μέρα πάλι, αρκούσε για τη σπορά ή για το μάζεμα της σοδειάς. Το διαζύγιο

επιτρεπόταν στη Μάνη, αλλά ήταν σπάνιο. Δινόταν για δύο κυρίως λόγους: για το ασυμβίβαστο των χαρακτήρων των δύο συζύγων και όταν ο σύζυγος απουσίαζε επί επτά χρόνια, χωρίς να δίνει νέα στη γυναίκα του. Δεν χρειαζόταν δε καμιά διαδικασία, παρά η αναγνώριση του γεγονότος μπροστά στον Επίσκοπο. Αν είχαν παιδιά, αυτά ανατίθονταν στον πατέρα. Ο Ν. Στεφανόπουλο παρατηρεί ότι τα ίδια έθιμα για το γάμο διατήρησαν και οι Μανιάτες της Κορσικής.

Έντονη ως προς την “κακοτυχία” του ανδρόγυνου να αποκτήσει κορίτσι ήταν η κοινωνική αντίδραση στη Σκιάθο και ανάλογης έντασης ήταν τα δρώμενα προς αποφυγήν επανάληψης της “ατυχίας”, όπως τα έχει καταγράψει ο ιερέας Γεώργιος Ρήγας²⁹ στο *Λαϊκό Πολιτισμό της Σκιάθου*. Ξόρκια, παλικαροβότανα, βαφτίσεις του τελευταίου θηλυκού της οικογένειας με το όνομα Σταματίτσα, προς αποτροπή του επερχόμενου κακού. Ακόμη και ο ιερέας που καλούνταν να δώσει ευχή στη νεότοκο και στο νεογέννητο κορίτσι έπαιρνε χρήματα που να έχουν περιττό αριθμό για να μη “διπλώσουν” τα κορίτσια. Και όταν αυτό μεγάλωνε, προξενητής αποστελλόταν από την οικογένεια της νύφης και, όταν προχωρούσε το προξενιό, στελνόταν σε μπουλετί (σημείωμα) η προίκα, που έταζαν στην κόρη και που άρχιζαν να την προετοιμάζουν από τη στιγμή της γέννησής της. Γι’ αυτό άλλωστε και θεωρούνταν και “ατυχία” η γέννησή της. Πόσο δικαιολογημένη μας φαίνεται η Φραγκογιαννού στη *Φόνισσα* του Παπαδιαμάντη! Ο γαμπρός μόνο το κρεβάτι και την κασέλα με τα ρούχα του ήταν υποχρεωμένος να στείλει στο σπίτι που του έδιναν προίκα!.

Η Σκιαθίτισσα γενικά παρουσιάζεται καταπιεσμένη μέσα σε έναν κόσμο που κυριαρχείται από “πρέπει”, επίπονη εργασία, φόβο για την υπερφυσική δύναμη του κακού, το οποίο προσπαθεί να αποτρέψει είτε με εξορκισμούς, είτε με θρησκοληψίες.

Η τελετουργία του γάμου, όπως επίσης και τα κατ’ αυτήν δρώμενα, έχει αποτελέσει αντικείμενο επιστημονικής έρευνας, είτε αυτή διερευνά, αναλύει και εξετάζει το θρησκευτικό της μέρος, είτε η τελετουργία αυτή αποτελεί μέσο δια του οποίου μεταφέρονται στοιχεία πολιτισμού, θρησκευτικές δοξασίες, ή αυτή αποτελεί από τα διάφορα δρώμενα αντικείμενο κοινωνιολογικής έρευνας, όπως αυτή που μας παρουσιάζει η ανθρωπολόγος του χορού και κινησιογράφος κ. Ρ. Λουτζάκη με το να απομονώσει από αυτήν την τελετουργία του γάμου το

²⁸ *Ξένοι περιηγητές στον Ελλαδικό χώρο (Ταξίδια του Δήμου και Νικολό Στεφανόπουλο στην Ελλάδα κατά τα χρόνια 1797 και 1798)*, επιμέλεια Τ. Βουρνάς, εκδ. Αφ. Τοπαλίδη, 1974, σελ. 193,207,209

²⁹ Γεώργιος Α. Ρήγας, *Σκιάθου Λαϊκός πολιτισμός*, τευχ. Δ’, Ελληνικό Περιοδικό Σύγγραμμα Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1970, σελ. 49, 50, 231-232

χορό, που αποτελεί σημαντικό του παράγοντα, γιατί εικονογραφεί το σημείο αυτό, που η παραδοσιακή ζωή και οι αξίες της δια του χορού ενώνουν την οικογένεια και την κοινότητα³⁰.

Η μελέτη της πραγματοποιήθηκε στο Μικρό Μοναστήρι του Νομού Θεσσαλονίκης και ανάμεσα στις τρεις κοινωνικές ομάδες που αποτελούν τον πληθυσμό του χωριού: α) τους “Βουλγαροπρόσφυγες” από το χωριό Μικρό Μοναστήρι της αγροτικής Ανατολικής Ρωμυλίας (Βόρεια Θράκη) που ήρθαν και εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα στα 1924, β) τους αυτόχθονες “Μακεδόνες” και γ) τις λιγιστές οικογένειες Σαρακατσάνων, τους “Χασανδρινούς”, που εγκαταστάθηκαν σταδιακά στο χωριό στο διάστημα 1939-1958.

Αυτές οι κοινότητες παρέμειναν για μεγάλο χρονικό διάστημα χωρισμένες και ως προς την επιλογή των συντρόφων τους είτε τους αναζητούσαν μέσα στους κόλπους της ίδιας της πατριάς τους είτε σε γειτονικά χωριά. Μόνο στο σχολείο και στη βόλτα της Κυριακής, στο δημόσιο δρόμο, είχαν επικοινωνία. Σταδιακά οι γάμοι στηρίχθηκαν στην απαγωγή και έτσι άρχισαν να φέρνουν κοντά τις οικογένειες. Το 1949 χρονολογείται ο πρώτος γάμος όταν Ανατολικο-Ρωμυλιώτης έκλεψε Μακεδόνισσα.

Η Ρ. Λουτζάκη παρατηρεί ότι “άκόμα και στη θέση που καταλαμβάνει κάθε άτομο στο χορό, που είναι το κοσμικό μέρος της τελετουργίας του γάμου, αναγνωρίζεται ο ρόλος του μέσα στην ομάδα που διαβιώνει. Οι βασικές διαφορές μεταξύ του φύλου, της ηλικίας, της κοινωνικής και οικογενειακής κατάστασης των ατόμων στην πιο πάνω αναφερθείσα κοινωνία, διαμορφώνουν και τη σειρά, σύμφωνα με την οποία οι προσκείμενες προς την οικογένεια του γαμπρού οικογένειες τοποθετούνται επικεφαλής του κύκλου, για να χορέψουν και να τιμήσουν το ζευγάρι.”

Έτσι, “αφού χορέψει ο κουμπάρος και τα μέλη από την οικογένειά του, ακολουθεί η πλησιέστερη κατά την τάξη προς το σόι του γαμπρού οικογένεια ακολουθώντας απαρέκκλιτα το εξής τυπικό: πρώτος ο πατέρας, δεύτερη η μητέρα, τα παντρεμένα αγόρια με τις γυναίκες τους και τέλος τα ανύπαντρα αγόρια και κορίτσια. Με την ίδια σειρά θα τεθούν και επικεφαλής στον κύκλο, για να χορέψουν προς τιμήν του ζευγαριού. Έτσι, ο τρίτος και τέταρτος χορός οδηγείται από τον πατέρα του γαμπρού και τη μητέρα του. Ο πέμπτος και ο έκτος οδηγείται από τον πάππο και την μπάμπω, αν φυσικά υπάρχουν. Μετά τον παππού και τη γιαγιά, ακολουθούν τα αδέρφια του γαμπρού, ο νταής και η λέλιω, ο θείος και η θεία του γαμπρού από το σόι του πατέρα του και της μητέρας του, τα ξαδέλφια και τα ανίψια. Αφού χορέψουν και τα δύο σόγια, τότε μπορεί να χορέψουν ελεύθερα όλοι οι καλεσμένοι, φίλοι και γείτονες.

³⁰ Ρένα Λουτζάκη, *Ο γάμος ως χορευτικό δράμα. Η περίπτωση των προσφύγων της Ανατολικής Ρωμυλίας στο Μικρό Μοναστήρι Μακεδονίας*, Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, α' έκδ., Εθνογραφικά, τόμ. 4-5, Ναύπλιο, 1983-1985, σελ. 5, 7, 20-21

Επίσης, ο καταμερισμός της εργασίας μεταξύ των δύο φύλων -ο άνδρας έξω στο χωράφι, η γυναίκα συνήθως μέσα στο σπίτι- είναι συνυφασμένος και με την πρακτική των χορευτικών εθίμων. Κατά κανόνα, τα χορευτικά έθιμα που συνοδεύονται με τη γονιμότητα της γης οργανώνουν και εκτελούν οι άνδρες. Αντίθετα, οι γυναίκες οργανώνουν και μετέχουν στα χορευτικά έθιμα, που συνδέονται με τα ποικίλα στάδια του κύκλου της ζωής. Ακόμη οι μεγάλες σε ηλικία γυναίκες πρωταγωνιστούν στις περιστάσεις, όπου στήνεται ο χορός για τα προζύμια, γύρω από το πλιγούρι που αλέθεται για το γαμήλιο γεύμα, αυτές είναι που χορεύουν το σεντόνι το νυφιάτικο ή φτιάχνουν τα σύμβολα του γάμου: τη μηλιά και την κέσκα. Τα ανύπαντρα κορίτσια, ως κοινωνική ομάδα, συμμετέχουν στο χορό, πριν από την τελετή του γάμου, δηλαδή όσο χρόνο ακόμη η νύφη ανήκει στη δική τους κοινωνική κατάσταση (status - παρθενικότητα).

Επίσης, τη Δευτέρα, μετά την επίδειξη των σημαδιών της παρθενίας της νύφης, και πάλι οι συγγενείς του γαμπρού θα χορέψουν, για να εκφράσουν την ικανοποίησή τους για την τίμια νύφη που δέχτηκαν και οι συγγενείς της νύφης την υπερηφάνεια τους για την απόδειξη της τιμιότητας της κόρης τους.

Ακόμη, η σεμνότητα των γυναικών, καταδεικνύεται από τις κινήσεις τους, τα μικρά βήματα και το σώμα τους, όταν περιστρέφεται, γυρίζει μονοκόμματα, σε αντίθεση με τους άντρες, που διαχωρίζουν τις κινήσεις του πάνω μέρους του σώματος από αυτές του κάτω μέρους.

Η διαδικασία της πληρωμής των μουσικών, οι οποίοι καλούνται κυρίως από τον πατέρα του γαμπρού, είναι υποχρέωση των ανδρών. Οι γυναίκες δε συνηθίζεται να συναλλάσσονται με τους μουσικούς. Έτσι, ο άντρας θα “ρίξει χρήματα” μπροστά στους μουσικούς, για να χορέψει η γυναίκα του, η κόρη του ή κάποιο άλλο γυναικείο μέλος της οικογένειάς του, ως επικεφαλής. Η χρηματική αυτή αμοιβή είναι ένα μέσο με το οποίο κάθε καλεσμένος “αγοράζει” ένα χορό, για όποιο πρόσωπο επιθυμεί να τιμήσει και το ύψος της αμοιβής αποδεικνύει την ικανοποίηση για το χορευτή, ενώ παράλληλα βραβεύει την απόδοση και δεξιοτεχνία των οργανοπαιχτών.”

Απεικονίζοντας την κοινωνία ενός ορεινού χωριού της Εύβοιας, του Αμπελιού, η J. Du Boulay³¹, καταγράφει σκέψεις και αντιλήψεις των κατοίκων που αφορούν την αξιολόγηση της ζωής του στον ήσυχο αυτό χώρο, με τον καθαρό αέρα και το όλο περιβάλλον σε αντιδιαστολή με αυτόν της πόλης. Επίσης, αποτυπώνει την εκτίμηση που απολαμβάνει κάθε μέλος αυτής της κοινότητας ανάλογα με το φύλο του και το status του.

Κάθε μέλος της κοινότητας αναλαμβάνει να επιτελέσει ρόλους από τη στιγμή της γέννησής του, ανάλογους με την οικογένεια και την ομάδα που γεννήθηκε. Όσο είναι μικροί, μέχρι πέντε

³¹ J. DuBoulay, *Portrait of a Greek Mountain Village*, Clarendon Press, Oxford, 1974, σελ.121-122

χρόνων, βοηθούν σε εργασίες της οικογένειας. Μετά πηγαίνουν σχολείο και θα πρέπει ν' ακολουθούν τους δεσμούς φιλίας ή αντίθετα την εχθρότητα, που υπάρχει στην οικογένειά τους σε αντιστοιχία με τα άλλα μέλη της κοινότητας. Τα κορίτσια, εκτός των μαθητικών τους καθηκόντων, πρέπει να μαθαίνουν και οικιακές ασχολίες και μετά το Δημοτικό, αν θέλουν, μπορούν να διακόψουν την εκπαίδευσή τους.

Η ανύπαντρη γυναίκα πρέπει σε όλα τα στάδια της ζωής της να ακολουθεί διάφορες συμπεριφορές, όπως π.χ., δεν μπορεί να έχει ελευθερίες να γελά και να αστειεύεται δημόσια με φωναχτό τρόπο. Βέβαια, το κουτσομπολιό, για τη Du Boulay παρατηρεί ότι είναι "εθνικό σπορ" για τις γυναίκες του Αμπελιού, αλλά και για τους άντρες, που τους εμπλέκουν σ' αυτό θέλοντας και μη.

Η ανύπαντρη γυναίκα γίνεται αντικείμενο πολλών σχολίων και επίκεντρο πειραγμάτων (γεροντοκόρη), αλλά και η συνομιλία της με άντρες είναι επιλήψιμη. Η αρραβωνιασμένη συμπεριφέρεται διαφορετικά. Θα πρέπει να ντύνεται με τα καλά της ρούχα τις Κυριακές και να πηγαίνει στην εκκλησία ή στην πλατεία και να δέχεται ευχές και συγχαρητήρια. Η παντρεμένη έχει το ελεύθερο να μιλά, να αστειεύεται, να ταξιδεύει και ν' απολαμβάνει σεβασμού και εκτίμησης από την κοινότητα, ανάλογα με την αξιοσύνη της και την ηθικότητά της. Αντίθετα, η χήρα δεν έχει δικαίωμα ούτε επίσκεψης σε ονομαστική εορτή, γιατί εκεί γελάνε, ενώ αυτή πρέπει να πενθεί. Αν όμως ξαναπαντρευτεί, αποβάλλει όλα τα στοιχεία της χηρείας και επανέρχεται στο status της παντρεμένης γυναίκας.

Η γέννηση δύο κοριτσιών στη σειρά φέρνει στον πατέρα θυμό και λύπη, γιατί αναλογίζεται το διπλό κόπο για την προετοιμασία της προίκας, που συνίσταται κυρίως στην παροχή κατοικίας και γενικά όλου του εξοπλισμού της. Κάτι αντίστοιχο που παρατηρήσαμε και στην κοινωνία της Σκιάθου.

Η Κύμη της Εύβοιας, όπως μας αναφέρει ο Δημ. Σέττας³², που δημιουργήθηκε στα 1700 από εννιά οικογένειες αρχικά, από την κουλάδα του Οξύλιθου, και κατόπιν κατοικήθηκε και από Κρητικούς και Σιφνιώτες, αναπτύχθηκε εξαιτίας της αμπελουργίας, της συκοπαραγωγής και της ναυτιλίας που ανέπτυξαν οι φιλόπονοι κάτοικοί της.

Η γυναίκα της Κύμης ήταν θρήσκα και θρησκόληπτη. Αν ήταν παντρεμένη και δεν μπορούσε να τεκνοποιήσει, κατέφευγε στην Παναγία της Τήνου και έταζε το όνομα του παιδιού της να είναι Βαγγέλης ή Βαγγελίτσα. Ή πήγαινε στη χάρη της Παναγιάς της Λαουτσιάνισσας, έριχνε στο καντήλι της ένα φυτό και μετά το κατάπινε, πιστεύοντας ότι θα τεκνοποιήσει.

Όταν το κορίτσι ή το αγόρι έφτανε σε ηλικία γάμου, τότε έστελναν αντίστοιχα προζενιό. Οι γονείς της νύφης έστελναν προζενήτρα, που έλεγε στους γονείς του γαμπρού, που φρόντιζαν να είναι της ίδιας κοινωνικής θέσης μ' αυτούς: “Η Μαρουδιά, η κόρη της Γιώργαινας, ταιριάζει για το γιο σας, που ‘ναι καλός και γνωστικός. Είναι κι όμορφος, λεβέντης και προκομμένος. Και η Μαρουδιά είναι η καλύτερη υφάντρα και νοικοκυρά, αυτή είναι για το γιο σας. Θα στήσουν το καλύτερο νοικοκυριό. Θα ‘ναι το ζηλεμένο αντρόγυνο. Σεις τι λέτε; Δεν είναι καλά να παρθούνε; Να τους παντρέψουμε;”

Απαντούσαν στην προζενήτρα οι της οικογένειας του γαμπρού: “Το κορίτσι είναι καλό και το θέλουμε και μεις, αλλά θέλουμε να ξέρουμε τι το προικίζετε. Η προίκα είναι το “προζύμι” της οικογένειας”.

Απαντούσε τότε η προζενήτρα, για λογαριασμό της οικογένειας της νύφης: “Της δίνουμε τρεις χιλιάδες μετρητά, ένα χωράφι, μισό σπίτι, τα ρούχα της, ένα κομό με τα ασπρόρουχα και μια τέμπλα” (δηλ. γιούκο με τα κλινοσκεπάσματα).

Όταν συμφωνούσαν, γινόταν προικοσύμφωνο πριν το γάμο και ο αρραβώνας γινόταν την επόμενη Κυριακή. Η μνηστεία κρατούσε από εβδομάδα μέχρι και χρόνια. Οι σχέσεις των αρραβωνιασμένων και των οικογενειών τους μέχρι το γάμο διατηρούνταν με την ανταλλαγή δώρων, κυρίως γλυκών του τόπου, (αμυγδαλωτά, μπακλαβάδες) και υφαντά από τη νύφη και την πεθερά και κοσμήματα και μεταξωτά ή μπακίρια από το γαμπρό.

Για το γάμο, τα όργανα έπαιρναν το γαμπρό, μετά τον κουμπάρο, μετά τη νύφη, γινόταν το μυστήριο, γλεντούσαν στο σπίτι του ζευγαριού και η νέα ζωή άρχιζε.

Με καθαρά νησιώτικο -Σαντορινιώτικο- ιδίωμα ο Φιλ. Ι. Κατσίπης μας παραδίδει χαρακτηριστικά στοιχεία της οικονομικής, κοινωνικής και οικογενειακής ζωής της Σαντορίνης³³, που όπως διαπιστώνεται είναι, λίγο ως πολύ, παρόμοια με όλα αυτά που αναφέρονται σε αντίστοιχες καταστάσεις σε πολλά νησιά του Ελλαδικού χώρου.

Γράφει λοιπόν ο Κατσίπης: “Η γυναίκα, η παντρεμένη, ήταν αφέντρα του σπιτιού της και ο Σαντορινιός φρόντιζε να την περιποιηθεί. Την έντυνε, στόλιζε το άλογο που θα καβαλίκευε και την καμάρωνε. Η ανύπαντρη κοπέλα ήταν πιο περιορισμένη και οι γονείς της αποφάσιζαν για το ταίρι της. Πολύ δύσκολα ο ερωτευμένος Σαντορινιός μπορούσε να ανταμώσει την “αμουρίδα ντου”. Και μόνο ο ενδιάμεσος φίλος / φίλη, το “ροϊ” τελείωνε την επικοινωνία. Αν όμως αρνούσαν τη συγκατάθεσή τους οι γονείς της νύφης, τότε κλέβονταν. Οι νεαροί, που δεν

³² Δημ. Χρ. Σέττας, *Η Κόμη, Εύβοια, Λαϊκός Πολιτισμός*, τόμ. Γ', Εταιρεία Ευβοϊκών Σπουδών (Αρχειό Ευβοϊκών Μελετών, παράρτημα τόμου ΚΖ'), Αθήνα, 1988, σελ. 187-188,189

ευοδώθηκαν οι επιθυμίες τους, εκδικιούνταν τις κοπελιές παραφυλάγοντάς τες, όταν πήγαιναν στην εκκλησιά την Κυριακή της Τυρινής των Αλόκρεω, και καθ' ομάδες τις κορόιδευαν και χτυπούσαν τις καμπάνες της εκκλησιάς μόλις τις έβλεπαν να έρχονται. Το περίπαιγμα αυτό το έλεγαν “Αψέντε”.”

Αλλά εκείνοι που τύχαιναν κατακραυγής και περιγέλου ήταν όσοι παντρεύονταν χήρες. Η χήρα έπρεπε να μείνει χήρα σ' όλη της τη ζωή. Γι' αυτό παντρεύονταν κρυφά κι αλίμονό τους αν τους αντιλαμβάνονταν. Η διαπόμπευση γινόταν με λιθοβολισμό και κρέμασμα ντενεκέδων, ψόφιων ζώων κλπ. Λέγεται ότι αυτή την ντροπή θέλησε να σταματήσει στα 1786 η Βαλιντέ Σουλτάνα -η μητέρα του Σουλτάνου- που είχε υπό την εξουσία της τα Αιγαιοπελαγίτικα νησιά.

Ένα κομμάτι του Ελληνισμού που κράτησε ανά τους αιώνες την γλώσσα την Ελληνική, που συγγενεύει με την Ποντιακή και την Αρκαδική αρχαία διάλεκτο, ένα κομμάτι του Ελληνισμού που απaráλλαχτα ακολουθεί τα ίδια αχνάρια μέσα στο διάβα των αιώνων, την ελληνική παράδοση, τα ήθη, τα έθιμα, τη θρησκευτικότητα, τον τρόπο ζωής με πολύ μικρές παραλλαγές απ' ό,τι συμβαίνει στην κυρίως Ελλάδα, είναι η Κύπρος.

Στην Κυπριακή οικογένεια, θεωρείται πως είναι αρκετά τα 2-3 παιδιά. “Από “σει δκυο, έσει έναν τζι από “σει έναν, εν έσει κανέναν”, λένουν. Και προτιμούν λίγα παιδιά, για να είναι ικανοί οι γονείς να τα θρέψουν. Είναι κακό η “πολλοδογκιά στο σπίτισ σου” (τα πολλά δόντια - στόματα). Γι' αυτό, ενώ τη στείρα γυναίκα την λένε μαρμάρα ή κισήρα (στο Ριζοκάρπασσον), όταν τεκνοποιήσει πάνω από τρία παιδιά, καταφεύγει σε γιαιτροσόφια για να προκαλέσει στειρότητα.

Όταν γεννιόνταν τα παιδιά, αν ήταν αγόρι, έλεγαν “μοιάζει του τζυρού του”, αν ήταν πάλι κορίτσι “μοιάζει της μάνας του τζυρού του”.

Η μεγαλύτερη επιδίωξη των γονέων ήταν ν' αποκαταστήσουν τα παιδιά τους. Κάθε μητέρα, η οποία είχε κόρη, φιλοδοξούσε να ετοιμάσει, όπως μας αναφέρει ο Γ. Χ. Παπαχαραλάμπους³⁴, εκτός της περιουσίας και την καλύτερη προίκα σε ρούχα, σε κεντήματα, σε υφαντά. Γι' αυτό προσπαθούσε να δημιουργήσει ένα ιδιαίτερο “κομπόδεμα” για το σκοπό αυτό. Έτσι, “πκιάννουμ αρτίν”, δηλαδή αγόραζαν και εξέτρεφαν ένα αρνί για μανάρι, που θα το πουλούσαν στην πανήγυρη του Αγίου Αναστασίου (17 Σεπτεμβρίου στη Μεσαορία) και τα χρήματα τα χρησιμοποιούσαν για το ερμάρι ή τα προσσομάχαιρα ή για νήματα για την ύφανση υφαντών.

³³ Φ. Ι. Κατσίπης, *Τα στέφανα του Γάμου*, Ιστορικά και λαογραφικά της Νήσου Σαντορίνης, 1, εκδ. Μαυρίδης, Αθήνα, 1959, σελ. 15-16, 21, 46-48

³⁴ Χ. Γ. Παπαχαραλάμπους, *Κυπριακά ήθη και έθιμα*, Δημοσιεύματα Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών, τ. Αρ. 3, Λευκωσία, 1965, σελ. 30, 90-91, 96-97

Προκειμένου κάθε νέος να παντρευτεί, λάμβανε υπ' όψη τα χρήματα, τα κτήματα και τη σωματική διάπλαση της νέας για την οποία υπήρχε και ανάλογο γνωμικό:

Γάαρον να γεμώννουν τα σέλια σου
τζαι γεναίκαν να γεμώνν' η αγκάλη σου.

Αλλά, συνήθως, ο νέος παντρευόταν όταν έφθανε σε ηλικία γάμου (20 και πλέον ετών) ή “βαρήσ’ η πούγκα του”. Και από τα κορίτσια, παντρευόταν πρώτη η πρεσβύτερη και μετά ακολουθούσαν οι μικρότερες.

Στο έργο του *The Greek gift: politics in a Cypriot village*³⁵, ο Π. Λοΐζος παρουσιάζει σε μια κοινωνιολογική και πολιτική μελέτη τις δομές της Κυπριακής κοινωνίας και ειδικότερα ενός χωριού της Κύπρου, που το ονομάζει Καλό και αφού περιγράφει τους δεσμούς, συγγενικούς - φιλικούς - οικονομικούς, των μελών αυτής της κοινότητας, αναλύει τις επιπτώσεις και διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται αναφορικά με την πολιτική τους τοποθέτηση, την ανάπτυξη των σχέσεων κράτους - πολίτη κατά το χρονικό διάστημα της ανακήρυξης της ανεξαρτησίας της Κύπρου (1960) μέχρι τις εθνικές εκλογές του 1970.

Με δεδομένη την ανάλυση των δεσμών συγγένειας, κληρονομικής σύνδεσης πατέρα - γιων και αγαθών που αποτελούν την περιουσία τους από τον Campbell, ο Π. Λοΐζος διευκολύνεται, όπως ομολογεί, για να δώσει ανάλογα χαρακτηριστικά των μελών της κοινωνίας του Καλού. Μέσα στην ίδια αυλή χτίζονται, διαδοχικά προς το πατρικό σπίτι με πλίνθους, οικήματα για να στεγάσουν τις οικογένειες των γιων, καθώς και τα οικιακά ζώα. Αυτό συνέβαινε πολύ παλαιότερα. Γιατί, καθώς η δόμηση οικιών με καλύτερη υποδομή έγινε πιο δαπανηρή, κάθε πυρηνική οικογένεια προτιμά από την ίδια τη στιγμή της δημιουργίας της να διαμένει σε ξεχωριστό οίκημα και να έχει οικονομική ανεξαρτησία με την εξασφάλιση εργασίας, γης, περιουσιακών στοιχείων και διαχειριστικής ανεξαρτησίας αυτών (το συμφέρον τους).

Οι κάτοικοι του Καλού παντρεύονται συνήθως άτομα από το ίδιο χωριό, και αντιλαμβάνεσθε ότι είναι δυνατή η σύναψη γάμου ακόμα και μεταξύ συγγενών (εξαδέλφων), εφ' όσον είναι κατανοητό ότι ο πληθυσμός του χωριού αποτελείται από όμαιμους συγγενείς ή εξ αγχιστείας. Αυτό το γεγονός, αυτονόητα, μας δίνει το συμπέρασμα της ενότητας που επικρατεί στο χωριό, της οικογενειακής λίγο ως πολύ σύμπνοιας, παρ' όλο που πολλές φορές ακούγονται παράπονα του είδους: “τον ξάδελφό μας να παντρευτώ; Δεν έχω άλλη δυνατότητα (επιλογή)” κτλ. Όμως η γνώση του χαρακτήρα του άλλου, η εκτίμηση, η προσωπική επαφή, ο υπολογισμός ότι βοηθείται ένας συγγενής, δημιουργεί δεσμούς εμπιστοσύνης και κοινωνικής συνοχής.

³⁵ P. Loizos, *The Greek Gift: Politics in a Cypriot Village*, Basil Blackwell, Oxford, 1975, σελ. 63-64, 65-66, 74-76

Θα αναφερθούμε επίσης στη γνώμη που διατυπώνουν οι Λοΐζος και Παπαταξιάρχης³⁶, την οποία στηρίζουν στη θεώρηση όλων σχεδόν των εθνογραφικών μελετών και που αφορούν το ρόλο των δύο φύλων. Σύμφωνα με αυτήν παριστούν και αναγνωρίζουν τη γυναίκα ως κατώτερο ον, πνευματικά και ηθικά, σε σχέση με τον άνδρα. Ισχυρίζονται επίσης, ότι η πρόσφατη πρόοδος στη φεμινιστική Ανθρωπολογία και την Ανθρωπολογία των φύλων, έχουν ευαισθητοποιήσει στη μελέτη φαινομένων με έναν ειδικό φυλετικό χαρακτήρα και που αυτά έχουν επηρεάσει κάθε γωνιά - πτυχή της ανθρωπολογικής σκέψης. Αυτές οι εξελίξεις συνέβαλαν τα μέγιστα στην ανάπτυξη μιας νέας Ανθρωπολογίας του ανδρισμού (ανδρικού φύλου) που συγκεντρώνει την προσοχή των ανθρωποκοινωνιολόγων στο πώς οι άνδρες βλέπουν τον εαυτό τους ως αρσενικό ον, ανώτερο από τη γυναίκα.

Σχετικές παρατηρήσεις για το πώς ζουν και συμπεριφέρονται μεταξύ τους ως άνδρες, ποιες ασχολίες θεωρούν ανδρική υποχρέωση (ζωοκλοπή, κτηνοτροφία), ποιες είναι οι υποχρεώσεις των γυναικών έναντι των ανδρών, καθώς και οι ασχολίες αυτών (σιωπή μπρος στη ζωοκλοπή, αγροτικές εργασίες, την τσικουδιά την φτιάχνουν οι γυναίκες και την πίνουν οι άνδρες κ.α.) μας αναφέρει ο M. Herzfeld³⁷ σχετικά με τη ζωή των κατοίκων ενός ορεινού χωριού της Κρήτης, στο οποίο ο ίδιος έχει δώσει την προσωνυμία Γλέντι και τους κατοίκους του ονομάζει Γλεντιώτες.

Η αναγνώριση βέβαια στην κοινωνία των Γλεντιωτών της γυναίκας, σύμφωνα με τον M. Herzfeld, και η καταξίωσή της, επέρχεται, ως απόρροια της συμπεριφοράς της, ανάλογα με το θάρρος της, με την ισχυρή προσωπικότητά της, αλλά και γιατί είναι σύζυγος κάποιου αναγνωρισμένου ικανού και σεβαστού άνδρα της κοινωνίας τους.

Οι σκέψεις των Γλεντιωτών ανδρών είναι σχετικές με την κλεψιά των ζώων, το γλέντι, τις γυναίκες, ακόμα και την απαγωγή τους και με οικονομικές και πολιτικές υποθέσεις, καθώς και ο εγωισμός, "εγώ είμαι και κανείς άλλος", και η εκδίκηση και ο κραυγαλέος ανδρισμός, είναι από τις βασικές αρχές, που διέπουν τη ζωή τους.

Από παρατηρήσεις του ίδιου του Herzfeld³⁸ στην αστική Κρήτη, σχετικά με τις συμπεριφορές, που αναπτύσσουν οι γυναίκες στην καθημερινή τους ζωή και που ακόμη και για τις ίδιες ή τους άρρενες συγγενείς τους επεξηγούνται τελείως διαφορετικά, ξεχωρίζουμε να αναφερθούμε στον τρόπο που οι γυναίκες κάθονται έξω στις αυλές τους ή στα πεζοδρόμια, όταν αυτές δεν υπάρχουν. Άλλωστε, σε μικρές πόλεις και στα χωριά της Ελλάδας ολόκληρης, ακόμη και σήμερα

³⁶ P. Loizos and E. Papataxiarchis, *Contested Identities, Gender and Kinship in Modern Greek*, Princeton University Press, New Jersey, 1991, σελ. 156, 180

³⁷ M. Herzfeld, *The poetics of manhood: Contest, identity in a Cretan mountain village*, Princeton University Press, New Jersey, 1985, σελ. 6, 16-21, 24, 44

είναι δυνατόν να διαπιστώσει κανείς ότι οι γυναίκες, μετά από τις καθημερινές τους ενασχολήσεις, συγκεντρώνονται παρέες - παρέες, ακόμα και φέρνοντας μαζί τους και το κάθισμά τους (σκαμνάκι) στο πεζοδρόμιο, μπροστά από το σπίτι κάποιας φίλης και γειτόνισσας. Εκεί θα κουτσομπολέψουν, θα συζητήσουν, θα εμπιστευθεί η μια στην άλλη τα τυχόν προβλήματά της. Συνήθως οι γυναίκες κάθονται πλέκοντας και συζητώντας, πάντα κατά τον Herzfeld, με την πλάτη γυρισμένη προς το δρόμο. Αν και οι γυναίκες δεν μπορούν να δώσουν κάποια εξήγηση γι' αυτό το φαινόμενο, οι άνδρες ισχυρίζονται πως αυτό συμβαίνει για να μην εκθέτουν τα "κάλλη" τους στους περαστικούς. Ο Herzfeld όμως, εμβαθύνει περισσότερο στο γεγονός και ισχυρίζεται ότι αυτό συμβαίνει γιατί οι γυναίκες, αφού κατέχουν την οικογενειακή και οικονομική εξουσία και είναι αφέντρες του σπιτιού τους -γι' αυτό έχουν το βλέμμα τους στραμμένο προς αυτό- επιχειρούν μια προέκταση της εξουσίας τους και στους εξωτερικούς του σπιτικού τους χώρους, αλλά πάντα σε αναφορά με αυτό.

Σ' αυτό το σημείο θα θέλαμε να προσθέσουμε τις παρατηρήσεις μας, οι οποίες αφορούν τον τρόπο με τον οποίο οι εθνογράφοι παρουσιάζουν τις θέσεις τους και τη στάση τους έναντι του εθνογραφικού υλικού που συγκέντρωσαν, κατέγραψαν και διερεύνησαν. Ο τρόπος αυτός για μας δημιουργεί δύο "κατηγορίες" εθνογράφων. Όσον αφορά τους περισσότερους Έλληνες ερευνητές - εθνογράφους, τα στοιχεία τα οποία συλλέγουν και καταγράφουν, έχουν σκοπό την αποθησαύρισή τους, τη διάσωση και διαφύλαξη αυτού του υλικού και την παροχή δυνατότητας στους μεταγενέστερους να ανατρέχουν στις μαγικοθρησκευτικές τους τελετουργίες, στις γιορτές και στις ιδιαιτερότητες των κατοίκων του τόπου καταγωγής τους.

Κάποιες φορές προσπαθούν να καταγράψουν θέσεις, απόψεις, ερμηνείες, που οι πληροφορητές τους δίνουν για τις πράγματι ποικίλες συμπεριφορές, πράξεις και τελετουργίες σε γιορτές και σε περιπτώσεις δεισιδαιμονιών και προλήψεων. Όμως, αφού λάβουν τη στερεότυπη απάντηση "έτσι τα βρήκαμε", δεν επεκτείνονται περισσότερο.

Αντίθετα, οι ξένοι, κυρίως, εθνογράφοι, προσεγγίζουν την ψυχολογική και κοινωνιολογική πλευρά των προσωπικών πεποιθήσεων, των συμπεριφορών και των ιδεών που αφορούν τα πρόσωπα, τους χώρους, τις συνήθειες, τις σχέσεις που αναπτύσσουν το αίτιο και το αιτιατό των πάσης φύσεως ενεργειών του και γνώστες, καθώς είναι, των επιστημονικών δεδομένων, συνάγουν τα συμπεράσματά τους. Ενώ, ο εθνογράφος Έλληνας, τις περισσότερες φορές, όντας "γέννημα-θρέμμα" της περιοχής ή έλκοντας την καταγωγή του από τα φύλα ή τους τόπους

³⁸ M. Herzfeld, *The poetics of manhood: Contest, identity in a Cretan mountain village*, Princeton University Press, New Jersey, 1985, σελ. 91

διαμονής τους (Σαρακατσάνοι, Βλάχοι, Καραγκούνηδες, Κρήτες, Μανιάτες) είναι γνώστης όλων σχεδόν των προεκτάσεων που επιμένει να διερευνήσει ο μη Έλληνας εθνογράφος.

Όμως, στις περιπτώσεις που είχαμε πληροφορίες για τους ίδιους χώρους και τις ίδιες κοινωνικές ομάδες προερχόμενες και από τα δύο προαναφερθέντα “είδη” μελετητών, δεν παρατηρήσαμε σημαντικές διαφοροποιήσεις, αντιφάσεις, ανακρίβειες ή ελλείψεις επιστημονικότητας - εφ’ όσον αυτή κατατείνει στην αποκάλυψη της πραγματικότητας.

Με αυτά τα δεδομένα, λοιπόν, θεωρήσαμε ότι οι πληροφορίες που αντλήσαμε από τα εθνογραφικά κείμενα και που αναφέρονται στη γυναίκα καταγράφουν, επισημαίνουν και προβάλλουν παρόμοια στοιχεία.

ΣΚΟΠΟΙ - ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Στο παρόν πόνημα θα προσπαθήσουμε συνδέοντας τους χώρους έρευνας της Λαογραφίας - Εθνολογίας αφ' ενός και το δημοτικό τραγούδι αφ' ετέρου, να αποτυπώσουμε, να περιγράψουμε, να καταγράψουμε και να συγκρίνουμε τον τρόπο που θεωρεί και γνωστοποιεί η Εθνολογία δια των ερευνητών μέσα από την κοινωνική, πολιτική, πολιτιστική ζωή κατοίκων περιοχών του Ελλαδικού χώρου και συγκεκριμένα της Θράκης, Μακεδονίας, Ηπείρου, Ρούμελης, Πελοποννήσου, νησιών Αιγαίου, νησιών Ιονίου, Κρήτης, Κύπρου και Πόντου σε σύγκριση με την αντίστοιχη προφορική παράδοση των δημοτικών τραγουδιών, τη θέση της γυναίκας, στους ρόλους που αναλαμβάνει αυτή να επιτελέσει από τη στιγμή της γέννησής της μέχρι το θάνατό της, τις υποχρεώσεις που απορρέουν από την ανάληψη και επιτέλεση αυτών των ρόλων-σταθμών στη ζωή της, καθώς και τις αντίστοιχες συμπεριφορές. Θα εξετάσουμε τις θέσεις κύρους, παραδοχής και αποδοχής της γυναίκας ως "θηλυκό ον" με την εισδοχή της στη συγκεκριμένη οικογένεια, και κατ' επέκταση στη διαμορφωμένη αγροτική και, σε άλλες περιοχές, ημιαστική κοινωνία, πριν και μετά την Τουρκοκρατία και μέχρι τη δεκαετία του 1960. Θα διερευνήσουμε μέσα από τη ζωή των Σαρακατσαναίων, των Καραγκούνηδων, των Κουτσόβλαχων, των κατοίκων της Θράκης, της Κρήτης, της Πελοποννήσου, της Κύπρου, της Σκιάθου, της Εύβοιας, του Πόντου και αλλού τη διάρθρωση της οικογένειας μέσα στο οικονομικό σύστημα που είναι ενταγμένη. Θα δούμε να αποκαλύπτονται λεπτομερειακά όλοι οι συνεκτικοί δεσμοί των μελών της μέσα από τον καταμερισμό της εργασίας, που αυτή καθορίζει τις σχέσεις κοινωνικού κύρους, αναγνώρισης, καταξίωσης και προβολής, αλλά και μέσα από την όλη ψυχοπνευματική ιδιοσυγκρασία ανθρώπων των διάφορων περιοχών.

Θα προσπαθήσουμε να εξακριβώσουμε και να επισημάνουμε, όσο αυτό μας είναι εφικτό, συγκρίνοντας τα εθνογραφικά κείμενα με τα δημοτικά τραγούδια σε ποια σημεία αυτά πραγματεύονται τα ίδια ή παρόμοια θέματα, με ποιους τρόπους τα προσεγγίζουν, πώς αυτά υιοθετούν και προβάλλουν κοινωνιολογικά προβλήματα, καταστάσεις, ηθικές αξίες που αφορούν τη γυναίκα, την κοινωνική της θέση, τους ρόλους της μέσα στο κοινωνικό σύστημα, τις συνθήκες κάτω από τις οποίες αυτή διαβιώνει σε σχέση πάντοτε με τον κοινωνικό περίγυρο.

Λαμβανομένου δε υπ' όψη του γεγονότος ότι τα δημοτικά τραγούδια αποτελούν αισθητικό δημιούργημα, εκφράζουν την καλαισθησία του λαού έχοντας ως πυρήνα το συναίσθημα (χαρά, λύπη, αγάπη, μίσος, θαυμασμός, έπαινος κλπ) και ως περίβλημα τις λέξεις και το μέλος, θα πρέπει να αναμένουμε ιδεολογική κυρίως ταύτιση των αναφορών, τις οποίες πραγματοποιούν και τα δύο μέρη της σύγκρισης.

Για να οριοθετήσουμε και να καθορίσουμε επακριβώς από ποια είδη δημοτικών τραγουδιών επιλέξαμε στίχους τους οποίους έχουμε ξεχωρίσει, επειδή κρίναμε ότι εμπεριέχουν αναφορές σχετικές με το θέμα της μελέτης μας, θα ομολογήσουμε ότι σταθήκαμε σε μια ιδέα - θέση του μεγάλου λαογράφου Στ. Κυριακίδη³⁹ και που υιοθετεί μια παρόμοια ιδέα του Σέρβου λαογράφου Vuk Karatsic. Αυτή θα μπορούσε να διατυπωθεί ως εξής: “Το δημοτικό τραγούδι ήταν το βασίλειο της γυναίκας, γιατί αυτή και το μάθαινε και το διατηρούσε και το δίδασκε παραδίδοντάς το, αλλά και το δημιουργούσε. Ως συναισθηματική, όμως, φύση παρήγε συναισθηματικά τραγούδια (της αγάπης, της ξενιτιάς, νανουρίσματα, γαμήλια, μοιρολόγια). Αντίθετα, ο άνδρας, πιο συγκρατημένος και πιο σκληρός από τη φύση του, ως δημιουργός ήταν πιο κοντά στα διηγηματικά τραγούδια (ακριτικά, ιστορικά, κλέφτικα, παραλογές) αλλά και από κοινού με τη γυναίκα στα ερωτικά”. Για μας, αυτή η διάκριση ως προς το δημιουργό των ειδών των δημοτικών τραγουδιών, μας παρέχει μια πολύ μικρή διασφάλιση της αμεροληψίας των λαϊκών δημιουργών, για το πώς αντιμετωπίζουν τη γυναίκα, διότι αυτή την άποψη δεν την έχουμε συναντήσει να αναφέρεται και να υιοθετείται από κανέναν άλλο μελετητή και συλλογέα δημοτικών τραγουδιών.

Επιλέξαμε στίχους ή και ολόκληρα τραγούδια από ακριτικά, ιστορικά, κλέφτικα, παραλογές και αφηγηματικά τραγούδια της αγάπης από συλλογές που αφορούν περίπου όλον τον Ελλαδικό χώρο. Τους στίχους των δημοτικών τραγουδιών τους ξεχωρίσαμε για τον τρόπο με τον οποίο κάνουν αναφορές στη γυναίκα και προσδίδουν σ’ αυτήν ιδιότητες, χαρακτηριστικά, ρόλους, κάνουν περιγραφές και διακρίνουν γνωρίσματα, στοιχεία προσωπικότητας, τρόπους συμπεριφορών και συναισθηματικές και δραστικές αυτής αντιδράσεις.

Θα επιχειρήσουμε, λοιπόν, να διαπιστώσουμε από τη σύγκριση, αν η πραγματικότητα των δημοτικών τραγουδιών, είναι σε κάποια σημεία και σε ποια, ταυτόσημη ή συναφής με την πραγματικότητα των επιστημονικών εθνογραφικών μελετημάτων, τα οποία αφορούν τη γυναίκα και τον κοινωνικό της ρόλο μέσα στις αντίστοιχα προβαλλόμενες κοινωνίες.

Αναφορικά με τα εθνογραφικά κείμενα παρουσιάσαμε πιο πάνω μερικώς το θέμα μας και παραθέσαμε στοιχεία για το πώς αυτά το προσεγγίζουν. Σχετικά με τα δημοτικά τραγούδια, επιλέξαμε στίχους ή ολόκληρα τραγούδια από τη συλλογή του Παντελή Καβακόπουλου *Τραγούδια της Βορειοδυτικής Θράκης*⁴⁰, από τη συλλογή του Θεόδωρου Νημά *Δημοτικά*

³⁹ Στ. Κυριακίδης, *Το δημοτικό τραγούδι*, συναγωγή μελετών, Νεοελληνικά Μελετήματα, τομ. 3, εκδ. Ερμής, Αθήνα, 1972, σελ. 76, 79, 81

⁴⁰ Π. Καβακόπουλος, *Τραγούδια της Βορειοδυτικής Θράκης*, Ίδρυμα Μελετών Χερσ. Αίμου, τομ. 178, Θεσσαλονίκη, 1981

τραγούδια της Θεσσαλίας⁴¹, από τη συλλογή του Ευάγ. Στ. Τζιάτζιου *Τραγούδια των Σαρακατσαναίων*⁴², από τη συλλογή του Χρ. Γ. Χασιώτη *Σύλλογή των κατά την Ήπειρον δημοτικών ασμάτων*⁴³. Επίσης, ξεχωρίσαμε και επιλέξαμε από τη συλλογή του Π. Αραβαντινού *Σύλλογή δημοδών ασμάτων της Ηπείρου*⁴⁴, από τη συλλογή της Μέλπως Μερλιέ *Τραγούδια της Ρούμελης*⁴⁵, από τη συλλογή του Κων. Μάρκου *Δημοτικά τραγούδια Κονιάκου Δορίδος*⁴⁶. Επίσης από τη συλλογή της Γεωργίας Ταρσούλη *Μωραϊτικά τραγούδια*⁴⁷, από τη συλλογή του Πανταζή Κοντομίχη *Δημοτικά τραγούδια της Λευκάδας*⁴⁸. Ακόμη επιλέγησαν από τη συλλογή του Θεοχάρη Δετοράκη *Ανέκδοτα δημοτικά τραγούδια Κρήτης*⁴⁹, από τη συλλογή του Μανόλη Πυτικάκη *Δημοτικά τραγούδια στην Ανατολική Κρήτη*⁵⁰ και από τη συλλογή του Αντ. Γιανναράκη *Άσματα κρητικά*⁵¹. Επίσης από τη συλλογή του Samuel Baud-Bovy *Τραγούδια της Δωδεκανήσου*⁵² και από τη συλλογή του Μιχαηλίδη-Νουάρου *Δημοτικά τραγούδια της Καρπάθου*⁵³. Όσον αφορά στα δημοτικά τραγούδια από την Κύπρο, η επιλογή μας έγινε από τη συλλογή του Θεόδωρου Παπαδόπουλλου *Δημώδη κυπριακά άσματα*⁵⁴ καθώς επίσης από τη συλλογή της Μάγδας Κιτρομηλίδου *Ακριτικά τραγούδια και παραλόγες από την Κύπρο*⁵⁵. Από την περιοχή του Πόντου επιλέξαμε τραγούδια και στίχους από τη συλλογή του Πάνου Λαμψίδη *Δημοτικά τραγούδια του Πόντου*⁵⁶.

Χρησιμοποιήσαμε επίσης δύο γενικές συλλογές δημοτικών τραγουδιών επιλέγοντας δημοτικά τραγούδια των περιοχών, που προαναφέρθηκαν. Οι συλλογές αυτές είναι του Γιώργου Ιωάννου

⁴¹ Θ. Α. Νημάς, *Δημοτικά τραγούδια της Θεσσαλίας*, τομ. Α' και Β', 2^η έκδοση, Αφοι Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1983

⁴² Ευάγ. Τζιάτζιος, *Τραγούδια των Σαρακατσαναίων*, Ιστορική Λαογραφική Βιβλιοθήκη, τόμ. 4, Αθήνα, 1928

⁴³ Γρ. Γ. Χασιώτης, *Σύλλογή των κατά την Ήπειρον δημοτικών ασμάτων*, Β' έκδοση, Αθήνα, 1969

⁴⁴ Π. Αραβαντινός, *Σύλλογή δημοδών ασμάτων Ηπείρου*, Β' έκδοση, Αθήνα, 1967

⁴⁵ Μέλω Μερλιέ, *Τραγούδια της Ρούμελης*, Ιστορική και Λαογραφική Βιβλιοθήκη, τόμ. 12, Β' έκδοση, Αθήνα, 1981

⁴⁶ Κων. Μάρκου, *Δημοτικά Τραγούδια Κονιάκου Δορίδος*, Αθήνα, 1978

⁴⁷ Γεωργία Ταρσούλη, *Μωραϊτικά τραγούδια*, Β' έκδοση, Εστία, Αθήνα, 1944

⁴⁸ Πανταζής Κοντομίχης, *Δημοτικά τραγούδια της Λευκάδας*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα, 1976

⁴⁹ Θεοχ. Δετοράκης, *Ανέκδοτα δημοτικά τραγούδια Κρήτης*, Ηράκλειο, 1976

⁵⁰ Μ. Πυτικάκης, *Δημοτικά τραγούδια στην Ανατ. Κρήτη*, Νεάπολη Κρήτης, 1975

⁵¹ Αντ. Γιανναράκης, *Άσματα κρητικά*, Β' έκδοση, Wiesbaden Γερμανίας, 1967

⁵² S. Baud-Bovy, *Chansons du Dodécanèse*, Société d'Édition "Les Belles Lettres" 2, Paris, 1938

⁵³ Μ. Γ. Μιχαηλίδης-Νουάρου, *Δημοτικά τραγούδια Καρπάθου*, Καρπαθιακά Μνημεία Α', Αθήνα, 1928

⁵⁴ Θεόδ. Παπαδόπουλλος, *Δημώδη κυπριακά άσματα*, Δημοσιεύματα του Κέντρου Επιστημ. Ερευνών Κύπρου, Λευκωσία, 1975

⁵⁵ Μάγδα Κιτρομηλίδου, *Ακριτικά τραγούδια και παραλόγες από την Κύπρο*, Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, Λευκωσία, 1990

⁵⁶ Πάνος Λαμψίδης, *Δημοτικά τραγούδια του Πόντου*, Αρχείο Πόντου, τόμ. 4, Αθήνα, 1960

*Τα Δημοτικά μας τραγούδια*⁵⁷ καθώς επίσης και του Δημ. Πετρόπουλου *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια*⁵⁸.

Η όλη μας εργασία ως προς τη μεθοδολογία της σύγκρισης, η οποία επιχειρείται, είναι απλή: παραθέτουμε τις απόψεις των εθνογράφων σχετικά με το προς διερεύνηση θέμα μας, π.χ. η γυναίκα ως μητέρα και ακολούθως παραθέτουμε τους στίχους, οι οποίοι έχουν παρόμοιες αναφορές. Στη συνέχεια, αφού επισημάνουμε τα βασικά στοιχεία, τα οποία προκύπτουν από τους δύο προς διερεύνηση χώρους, προσπαθούμε να τα συγκρίνουμε και να διατυπώσουμε τις διαπιστώσεις μας.

Ως προς την καταγραφή και τις παραπομπές στους στίχους των δημοτικών τραγουδιών θα επιθυμούσαμε να διευκρινήσουμε ότι όπου αυτά ήταν αποθησαυρισμένα με αύξοντα αριθμό κατά κατηγορία, αυτό και ακολουθήσαμε. Όπου όμως δεν υπήρχε αυτό τα παραθέτουμε αναφέροντας τον αριθμό και τη σελίδα της συλλογής από όπου τα επλέξαμε. Ακόμη ακολουθήσαμε την ορθογραφία των τραγουδιών όπως αυτή σημειωνόταν.

Η θεματική διάρθρωση της εργασίας μας, η οποία ομολογουμένως προέκυψε έχοντας αφετηρία τη μελέτη των δημοτικών τραγουδιών και κατόπιν την έρευνα στον εθνογραφικό ορίζοντα, στηρίχθηκε στα θέματα, που από μόνα τους εμπεριέχονται στα δημοτικά τραγούδια. Πιο συγκεκριμένα, στα δημοτικά τραγούδια γίνονται αναφορές στον έρωτα, την αρπαγή, την πίστη, τον πόνο, το θρήνο και το πένθος, τις ασχολίες των γυναικών, αλλά και στις σκέψεις, ανησυχίες, στον πόθο, στην αφοσίωση των ανδρών προς τις γυναίκες και αντίστροφα. Ο Ακρίτας αγωνιά για την τύχη της καλής του, ο ξενιτεμένος αφήνει τη φροντίδα της νιόπαντρης γυναίκας του στη μάνα του, η άρνηση στον έρωτα οδηγεί τον απελπισμένο εραστή στα μάγια και στις γητειές της μάγισσας ή αστρονόμισσας. Όταν ο κλέφτης ξεψυχά ή ο ναύτης ή ο ξενιτεμένος πεθαίνει, η τελευταία του σκέψη είναι η μάνα, η γυναίκα ή αδελφή, που δεν είναι κοντά του να τον κλάψουν, να του παρέχουν τις φροντίδες της ανάπαυσης της ψυχής του. Αλλά ακόμη και το παράπονο από ατυχή γάμο ή από άρνηση των ερωτικών πόθων του προσώπου που αγαπούν, το εκφράζουν στη γυναίκα, στη μάνα κυρίως, και περιμένουν την παρηγοριά ή και τη βοήθειά της.

Έτσι, λοιπόν, προσπαθήσαμε να οργανώσουμε την παρουσίαση της εργασίας μας ως ακολούθως:

⁵⁷ Γ. Ιωάννου, *Τα Δημοτικά μας τραγούδια*, Ερμής, Αθήνα, 1977

⁵⁸ Δημ. Πετρόπουλος, *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια*, τόμ. Α' και Β', Βασική Βιβλιοθήκη, εκδ. Ε. Μ. Ζαχαρόπουλου, Αθήνα, 1958

Α' Μέρος - Εθνογραφικά Κείμενα

1. Γυναίκα και Οικονομία
2. Η Γυναίκα Μπροστά στο Γάμο
(προξενιό - προίκα - προικοσύμφωνο - αρραβώνας - απαγωγή - αρπαγή)
3. Γυναίκα και Οικογένεια: Σχέσεις μέσα σ' αυτή
4. Γυναίκα και Κοινωνική Ηθική (τιμή, ντροπή, συζυγική πίστη, απιστία)
5. Η Γυναίκα στο Πένθος και στο Θρήνο
6. Η Γυναίκα στη Θρησκευτική Πίστη, στις Δοξασίες, στα Μάγια και στα Όνειρα

Β' Μέρος - Δημοτικά Τραγούδια

1. Γυναίκα και Οικονομία
Οικιακές ασχολίες
Αγροτικές ασχολίες
Κτηνοτροφικές ασχολίες
2. Η Γυναίκα Μπροστά στο Γάμο
(προξενιό - προίκα - προικοσύμφωνο - αρραβώνας - απαγωγή - αρπαγή)
3. Γυναίκα και Οικογένεια: Σχέσεις μέσα σ' αυτή
4. Γυναίκα και Κοινωνική Ηθική (τιμή, ντροπή, συζυγική πίστη, απιστία)
5. Η Γυναίκα στο Πένθος και στο Θρήνο
6. Η Γυναίκα στη Θρησκευτική Πίστη, στις Δοξασίες, στα Μάγια και στα Όνειρα

Γ' Μέρος - Σύγκριση Συμπεράσματα

1. Γυναίκα και Οικονομία
2. Η Γυναίκα Μπροστά στο Γάμο
(προξενιό - προίκα - προικοσύμφωνο - αρραβώνας - απαγωγή - αρπαγή)
3. Γυναίκα και Οικογένεια: Σχέσεις μέσα σ' αυτή
4. Γυναίκα και Κοινωνική Ηθική (τιμή, ντροπή, συζυγική πίστη, απιστία)
5. Η Γυναίκα στο Πένθος και στο Θρήνο
6. Η Γυναίκα στη Θρησκευτική Πίστη, στις Δοξασίες, στα Μάγια και στα Όνειρα

Επίλογος - Γενικά Συμπεράσματα

Μέσα, όμως, στα προκαθορισμένα όρια, τα οποία μας τέθηκαν, για να πληροί η εργασία μας τους όρους και τις προδιαγραφές που απαιτούνται, για να κριθεί αυτή ως διατριβή, δεν κατέστη, εκ των πραγμάτων, δυνατό να συμπεριλάβουμε και να καλύψουμε όλα τα θέματα τα οποία αναφέρονται στη γυναίκα και που ελπίζουμε να αποτελέσουν τμήμα μελλοντικής μας εργασίας. Αναφερόμαστε δηλ. σε θέματα που έχουν ως επίκεντρο ενδιαφέροντος τη γυναίκα, κυρίως μέσα στα δημοτικά τραγούδια και για παράδειγμα, μπορούμε να επισημάνουμε την εξύμνηση της γυναίκας ως ηρωίδας στα κλέφτικα και τα ιστορικά δημοτικά τραγούδια. Επίσης, η γυναίκα ως αντικείμενο πόθου και η προσπάθεια δειασμού της με δώρα και χαρίσματα από τον ερωτευμένο άνδρα. Ακόμη θα μπορούσαμε να αναφερθούμε στο στολισμό της γυναίκας, ένα πράγματι πολύ ενδιαφέρον θέμα. Η γυναίκα στην κοινή γνώμη και το κουτσομπολιό, γυναίκα και φιλοξενία και άλλα, τα οποία είναι θέματα, που συμπληρωματικά στοιχειοθετούν την κοινωνική αυτής ζωή.

Α' ΜΕΡΟΣ

Α. ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Η γυναίκα προκειμένου να φέρει σε πέρας τα ποικίλα καθήκοντά της ως νοικοκυρά, σύζυγος, μητέρα ή κόρη, αλλά συγχρόνως και μέλος της οικογενειακής οικονομικής μονάδας, όπου είναι ενταγμένη, είναι εκ των πραγμάτων υποχρεωμένη να αποκτήσει δεξιότητες, να αναλάβει ποικίλες υπευθυνότητες μέσα και έξω από τον καθαρά “οικείο” της χώρο, την κατοικία και να συνδράμει τα αρσενικά μέλη της οικογένειάς της στις αγροτικές, κτηνοτροφικές και άλλες εργασίες.

Οι υποχρεώσεις αυτές, οι ασχολίες, ανάγλυφα αποτυπώνονται στα εθνογραφικά κείμενα, από τα οποία θα προσπαθήσουμε να αντλήσουμε πληροφορίες και θα τις παραθέσουμε σε αντιστοιχία με στίχους από τα δημοτικά τραγούδια περιοχών της Ελλάδας, που αναφέρονται σ' αυτές τις ασχολίες των γυναικών και που απηχούν τον τρόπο που αυτές περνούν στο δημοτικό τραγούδι και που αναντίρρητα από τη φύση τους είναι πεζές, επίτονες και καθόλου καλαισθητές. Επιπρόσθετα, θα θέλαμε να ληφθεί υπ' όψη ότι οι στίχοι δεν προέρχονται από εργατικά τραγούδια, αλλά είναι στίχοι παρμένοι από ιστορικά, ακριτικά, κλέφτικα, παραλογές και αφηγηματικά ερωτικά δημοτικά τραγούδια.

Από τις περιοχές της Καπαδοκίας Ακσεράι και Γκέλβερι (Καρβάλη) και από τη Σάντα του Πόντου, από μαρτυρίες μας παραδίδουν η Ελένη Σ. Καρατζά⁵⁹ και ο Α. Σπυράντης⁶⁰, αντίστοιχα, γνωρίζουμε τη ζωή των γυναικών των περιοχών αυτών και τις ασχολίες τους. Απόλυτα αφοσιωμένη η γυναίκα στο σπίτι, κυρίως όταν ο άντρας του σπιτιού ήταν υποχρεωμένος να ξενιτευτεί, πράγμα πολύ συνηθισμένο, μοίραζε το χρόνο της ανάμεσα στις σπιτικές ασχολίες, την ανατροφή των παιδιών και τα θρησκευτικά της καθήκοντα. Βαριές ήταν οι ασχολίες της, γιατί η οικονομική ζωή στηριζόταν στην οικοτεχνία, τη γεωργία και την κτηνοτροφία.

Η γυναίκα θα ετοίμαζε το ψωμί, θα πάστωνε τον παστρουμά, θα έφτιαχνε τα σπιτικά μακαρόνια, τα άλλα παστά προϊόντα -προμήθειες του σπιτιού για το χειμώνα-. Θα ύφαινε όλα τα υφάσματα για την ενδυμασία των μελών της οικογένειας και το στόλισμα, το ντύσιμο και τις πρακτικές ανάγκες του σπιτιού (κουβέρτες, κιλίμια, μπαντανίες, σακιά, προσκέφαλα κ.λ.π.) και θα έπλενε τα ρούχα στα κοινά πλυντήρια της κομόπολης.

⁵⁹ Ελένη Σ. Καρατζά, *Καπαδοκία, ο τελευταίος ελληνισμός της περιφέρειας Ακσεράι Γκέλβερι (Καρβάλης)*, εκδ. Γνώση, Αθήνα, 1985, σελ. 203, 204, 271-272

⁶⁰ Ανδρέας Γ. Σπυράντης, *Συμβολή εις τα λαογραφικά της Σάντας του Πόντου*, εκδ. Αφοι Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1990, σελ. 41-42, 50-53, 54-55

Οι γυναίκες της περιοχής των χωριών Τασμπουνάρ και Σιβρίχισα⁶¹ διακρίνονταν για την υφαντική τους δεξιότητα στην κατασκευή χρωματιστών χαλιών, για τα οποία, είτε έπαιρναν παραγγελίες για να τα κατασκευάσουν, είτε, αφού τα ύφαιναν, τα πουλούσαν στα παζάρια της περιοχής. Έτσι είχαν μετατρέψει σε ένα μικρό ποσοστό την υφαντουργία σε επάγγελμα σε αυτή την περιοχή.

Μαρτυρίες για τη ζωή των γυναικών στην περιοχή της Σάντας ή για άλλους του Σάντα, μας αναφέρει ο Αντ. Σπυράντης, αφορούν τις ενασχολήσεις αλλά και τις υποχρεώσεις στον καθημερινό βίο. Για παράδειγμα, οι οικιακές εργασίες ήταν αποκλειστική υποχρέωση των γυναικών και οι άντρες θεωρούσαν ντροπή να ασχοληθούν μ' αυτές, έστω και βοηθώντας τις γυναίκες. Αλλά και οι προμήθειες για το σπίτι και το χειμώνα, εκτός από αυτές που αφορούσαν τη διατροφή, όπως προαναφέρθηκαν, η κατασκευή υποδημάτων για όλα τα μέλη της οικογένειας, ήταν γυναικεία εργασία. Μόνο όσοι ξενιτεύονταν στη Ρωσία, έφερναν δερμάτινες μπότες (τα σαπόκια). Επίσης, στα λεγόμενα παρχάρια -τόπους βοσκής αγελάδων- γυναίκες μέσης ηλικίας με αμοιβή φύλαγαν τα ζώα. Το κόψιμο των ξύλων από το δάσος, η μεταφορά και η αποθήκευση, ήταν γυναικεία υποχρέωση, καθώς επίσης η μεταφορά των "σαλακιών", δηλαδή φορτωμάτων με αποξηραμένα χόρτα από μακρινή απόσταση, όπου φυσικά βρίσκονταν τα χωράφια ή τα παρχάρια. Ακόμη η μετάβαση στην κοντινή Τραπεζούντα για άλλα χρειώδη αγαθά, τα οποία δεν ήταν δυνατόν να παραχθούν με ίδια μέσα, που αφορούσαν τα παιδιά κυρίως, αλλά και η μεταφορά νερού, ήταν γυναικείες απασχολήσεις.

Στα *Λαογραφικά της Θράκης*, η κ. Κ. Παπαθανάση-Μουσιοπούλου⁶², όσο αφορά το γυναικείο πληθυσμό της Θράκης, υποστηρίζει ότι οι γυναίκες είχαν κατ' αποκλειστικότητα ορισμένες ασχολίες, όπως ήταν η κατεργασία και η ύφανση του λιναριού, η συλλογή και η ξήρανση των καπνών, η συμμετοχή στο θερισμό, αλλά και ιδιαίτερα η επιδέξια εκτροφή των μεταξοσκωλήκων και η κατεργασία και η ύφανση του μεταξιού.

Αναφορικά με τις ενασχολήσεις των γυναικών των Σαρακατσάνων που επισκέπτονταν τη Θράκη από την περίοδο ακόμα της Τουρκοκρατίας εκτρέφοντας 500-600 χιλιάδες πρόβατα, μας αναφέρει εκτός από τις οικιακές εργασίες και το γνέσιμο, την ύφανση και, κατά κύριο λόγο, την παραγωγή γαλακτοκομικών προϊόντων, χωρίς, βέβαια, να αποκλείεται και η συμμετοχή στην βοσκή των κοπαδιών. Επίσης, οι Σαρακατσάνες έτρεφαν πουλερικά, "κουρκιά = γαλοπούλες",

⁶¹ Ελένη Σ. Καρατζά, *Καππαδοκία, ο τελευταίος ελληνισμός της περιφέρειας Ακσεράι Γκέλβερι (Καρβάλης)*, εκδ. Γνώση, Αθήνα, 1985, σελ. 232-234

⁶² Καλ. Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Λαογραφικά Θράκης*, τόμ. Β', Αθήνα, 1980, σελ. 163, 220-221, τόμ. Α', Αθήνα, 1979, σελ. 142, 146, 150-151

αλλά και πάπιες, κότες, χήνες και αντάλασσαν τα αυγά με προϊόντα παντοπωλείου έτσι άκουγες “δύο αυγών λάδι”, “ενός αυγού ελιές” ή “τριών αυγών ζάχαρη” κτλ.

Από του Αγίου Δημητρίου, που μεγάλωναν οι νύχτες και το κρύο έτσουζε, άρχιζαν τα πατροπαράδοτα νυχτέρια στις πόλεις και τα χωριά της Θράκης. Από νωρίς, μαζεύονταν οι μανάδες με τις θυγατέρες τους, άλλοτε στο ένα και άλλοτε στο άλλο σπίτι με τα εργόχειρά τους. Η οικοδέσποινα που τις φιλοξενούσε, πρόσφερε στις καλεσμένες “μηλίνες” (πίτες), “σουσούλκες” (φέτες ξηρών φρούτων), “λαλάγκια” (λουκουμάδες), “κιτίρια” (ψητούς σπόρους καλαμποκιού) και ξηρούς καρπούς.

Δεν νυχτέρευαν τα βράδια της Τρίτης για “να ‘ναι γερά τα παιδιά”, της Πέμπτης για “την υγεία του αφέντη του σπιτιού” και το Σάββατο δεν το είχαν σε καλό να τελειώσουν εργόχειρο. Όταν πήγαιναν να νυχτερέψουν σε σπίτι που βρίσκονταν σε άλλη γειτονιά, τις συνόδευε κάποιος άνδρας και με φανάρι έφεγγε να περπατούν. Οι άντρες συντρόφευαν τις γυναίκες τους που κεντούσαν ή έπλεκαν και έλεγαν ιστορίες και αστεία (τα τσεστρεφύλικα). Οι κοπέλες ετοιμάζαν τα προικιά τους. Αρχικά χρησιμοποιούσαν χοντρά υφάσματα. Έκαναν “τροπογάζι” στα “χασένια”, σκεπάσματα των “μιντεριών” και όσο προχωρούσαν και εξελίσσονταν στην τέχνη και τη δεξιότητα, τόσο τα υφάσματα γίνονταν λεπτότερα, μέχρι αραχνοϋφαντα, όπως είναι οι Θρακιώτικοι τσεβρέδες.

Το Θρακιώτικο κέντημα διακρίνεται για την ποικιλία των θεμάτων του και την προσκόλληση στη Βυζαντινή παράδοση. Οι Θρακιώτισσες ανήγαγαν σε θαυμαστή τέχνη την κεντητική και κυρίως τη χρυσοκεντητική, η οποία ήταν πολύ αναπτυγμένη στο Βυζάντιο και εξακολουθούσε να ακμάζει και στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Το χρώμα των υφασμάτων των τσεβρέδων ήταν υπόλευκο. Οι χρωματιστές κλωστές βάφονταν στο σπίτι με φυτικές ουσίες. Συνήθως ήταν μεταξωτές. Λέγεται ότι το δυσκολότερο είδος κεντήματος ήταν αυτό που έκαναν οι κοπέλες του παλιού καιρού που χρησιμοποιούσαν, αντί για κλωστές, μαλλιά από το κεφάλι τους. Το κέντημα γινόταν με 48 είδη διαφορετικών Βυζαντινών βελονιών (φιλτιρέ, ψαροκόκαλο, αλυσίδα, ρίζα, φεστόνι) και με μια τεράστια ποικιλία σχεδίων, όπως τρίγωνα, τετράγωνα, έλικες, μαϊανδροί, δικέφαλοι αετοί, παγώνια, το δέντρο της ζωής κ.α. Η Θρακιώτισσα σε κάθε εργόχειρό της αποτύπωνε τους πόθους, τους καημούς, τα όνειρα, το μεράκι της για την τελειότητα. Αυτά αποτελούσαν στοιχεία της προσωπικής της δεξιότητας και καλαισθησίας και σ’ αυτά αποτύπωνε κάτι από τον εαυτό της. Γι’ αυτό ο τσεβρές θεωρείται πρωτότυπο έργο τέχνης.

Στην Ήπειρο, η ζωή της γυναίκας, είτε ήταν στο πατρικό της σπίτι, είτε ζούσε πλάι στην πεθερά στο νέο της σπίτι, όπως μας αφηγείται ο Χρ. Μάτσιας⁶³, ήταν αφόρητη. Είτε ήταν έγκυος, είτε είχε το μωρό της στη “σαρμανίτσα” (κούνια), έπρεπε μέσα στο λιοπύρι να σκαλίζει, να ποτίσει, να θερίσει, αδιαμαρτύρητα.

Αλλά και στο ξεφλούδισμα του καλαμποκιού και στον αργαλειό και στο κέντημα και στο πλέξιμο μάλλινων ενδυμάτων η γυναίκα έπρεπε να επιδίδεται με αξιοσύνη και προθυμία.

Επειδή οι άνδρες της περιοχής - Πωγώνια, Δρόπολη, Ζαγόρια - μας παραδίδει η Αγ. Χατζημιχάλη⁶⁴, ξενιτεύονταν σε μακρινές πολιτείες, όπως στην Κωνσταντινούπολη, στην Οδησό, στη Μικρασία και αλλού, οι γυναίκες έμεναν μόνες για χρόνια στα σπίτια τους αναλαμβάνοντας όλες τις ευθύνες, δουλεύοντας περισσότερο και από άνδρες το τσαπί, το δρεπάνι, το δικέλι, το τσεκούρι.

Οι ίδιες άρμεγαν τα πρόβατα και τυροκομούσαν. Μόνες τους μεγάλωναν τα παιδιά τους, έφτιαχναν τα απαραίτητα ρούχα του σπιτιού, τα ρούχα των παιδιών τους και τη δική τους καθημερινή φορεσιά. Κρατούσαν τα μαλλιά από τα λίγα πρόβατα που εξέτρεφαν και τα επεξεργάζονταν, αλλά επίσης ασχολούνταν και με τη σηροτροφία. Πουλούσαν το μετάξι, αλλά κρατούσαν και λίγο, εκλεκτά επεξεργασμένο, για να υφάνουν είτε την ομπόλια του γιορτινού τους κεφαλόδεσμου είτε μαντήλι για χάρισμα στο σύντροφο της ζωής τους ή στον αρραβωνιαστικό των κοριτσιών τους.

Από τα *Λαογραφικά της Αργιθέας* της Τόσκα-Καμπά⁶⁵ αντλούμε πληροφορίες για τη γυναίκα στα Θεσσαλικά Άγραφα και τις ασχολίες της. Εκτός από τα “οικιακά” η γυναίκα συμμετέχει σε συνεργατικές δραστηριότητες, όπως ήταν η κατασκευή αυλακών για άρδευση, η χάραξη κάποιου δρόμου, που τις αναλάμβανε όλο το χωριό. Η γυναίκα της Αργιθέας ήταν υποχρεωμένη να πάει στα χωράφια, αν είναι βλάχα να φροντίσει το κοπάδι, να ταΐσει τα πουλερικά του σπιτιού καθώς και τα παιδιά της. Έγκυες γυναίκες, ακόμη και στον τελευταίο μήνα της κύησης, μετέφεραν από τα κοντινά δάση “ζαλικωμένες” ξύλα για τη φωτιά ή έπλεναν τα σκουτιά στα ρέματα και στις βρύσες.

Ο Β. Λαμνάτος⁶⁶ έχοντας έντονες προσωπικές μνήμες από τη μετακίνηση των Βλάχων στα χειμαδιά στην περιοχή της Ρούμελης και συγκεκριμένα της περιοχής Ναυπακτίας μέσα από τον αγώνα της επιβίωσής τους, μας παρέχει πληροφορίες σχετικές με την κατασκευή των κονακιών,

⁶³ π. Χρήστος Μ. Μάτσιας, *Πωγώνι, Δερόπολη, Ήθη-Έθιμα-Τραγούδια*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα, 1985, σελ. 105-106

⁶⁴ Αγγελική Χατζημιχάλη, *Η Ελληνική Λαϊκή φορεσιά*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, 1977, σελ. 236

⁶⁵ Σ. Τόσκα-Καμπά, *Λαογραφικά Αργιθέας Θεσσαλικών Αγράφων*, Αθήνα, 1981, σελ. 13

⁶⁶ Βασίλης Λαμνάτος, *Η ζωή στα χειμαδιά*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1973, σελ. 33, 111-112

τη γέννηση, το προσθήλιασμα των ζώων και όλες αυτές τις ενασχολήσεις που απαιτούν ομαδική και κοπιώδη συστράτευση. Έτσι λοιπόν, αφού κατασκευασθεί το κονάκι, η βλάχα μεταφέρει τα αντικείμενα για το ντύσιμο του κονακιού και όλα τα απαραίτητα σκεύη της δύσκολης και λιτής ζωής τους. Ένα σωστό νοικοκυριό είναι έτοιμο από την αξιосύνη της μέσα σε μια το πολύ ημέρα, ολόξεστο και έτοιμο να φιλοξενήσει στην αγκαλιά του και να ζεστάνει στον ψαθόπλεχτο κόρφο του τους δημιουργητές του τσοπάνους. “Η υγρασία κι ο νοτιάς, ο βροχοφέρτης, αρρωσταίνουν κι εμάς και τα πράγματά μας, γι’ αυτό πρέπει να ‘χουμε ολόξεστα κονάκια και καλά κατοικιά”, λένε.

Οι νύχτες των Χριστουγέννων βρίσκουν τους τσοπάνους πάνω στη φούρια της δουλειάς. Οι τσάρκοι και τα πιτούλια -οι χώροι για το στάλισμα των ζώων- γεμίζουν από νεογέννητα. Ανάστατα είναι τα κονάκια των τσελιγγάδων και τα “κατοικιά” των ζωντανών. Όλοι, μικροί και μεγάλοι, μπιστικοί και τσοπαναραίοι, βλάχες και βλαχοπούλες, βοηθούν στο γέννο, στο άρμεγμα, στη βοσκή, στο βύζαγμα των νεογέννητων ζώων.

Η ζωή των Σαρακατσάνων, μέσα από το βιβλίο του Ευρ. Μακρή⁶⁷, παρουσιάζεται ως τιάνιος αγώνας επιβίωσης για 365 μέρες το χρόνο. Ο άντρας παίρνει ψωμί στον τορβά και δρόμο για το κοπάδι. Η γυναίκα από τη νύχτα στο πόδι. Χαράματα ν’ ανάψει φωτιά, με τη βαρέλα να πάει στη βρύση να φέρει νερό, να ετοιμάσει τα παιδιά για το σχολείο, να κάνει το νοικοκυριό του κονακιού, να βγει για τις εξωτερικές δουλειές των προβάτων κ.λ.π. Το βράδυ συγκεντρώνονταν αποσταμένη ολόκληρη η οικογένεια και απολάμβανε το μοναδικό κύριο φαγητό της ημέρας και είχε την ευκαιρία να συζητήσει, να προγραμματίσει την επόμενη κοπιώδη ημέρα και μετά να κατακλιθεί.

Μέσα στα όρια αυτής της ημέρας, η Σαρακατσάνα έπρεπε να βρει χρόνο να γνέσει, να πλέξει, να υφάνει για να ντύσει την οικογένεια και το σπίτι της. Η Σαρακατσάνα γυναίκα “κατά την ταπεινή μου γνώμη” λέει ο Μακρής, “όπως με ευλάβεια και δακρυσμένα τα μάτια της ψυχής μου θυμάμαι τη μάνα μου, ήταν μια αφανής ηρωίδα της καθημερινής ζωής για να τα βγάξει πέρα. Συνθλιβόταν ανάμεσα στο καθήκον και τη σκληρή δουλειά και γέραζε παράκαιρα. Κι αν τύχαινε να ‘ναι και φτωχή η οικογένειά της, με λίγα πρόβατα και λίγα “παρσίδια”, τότε η ζωή ήταν καταστενοχωρημένη”.

Οι Σαρακατσάνες ήταν πολύ επιδέξιες στο πλέξιμο γαιτανιών. Γαιτάνωναν το γύρο από τις κάπες, τα γιλέκα, τα γκιουζιόκια και το επάνω μέρος του φουστανιού. Το γαιτάνωμα γινόταν με τα στρίμματα και το γαιτάνι. Το στρίμμα ήταν στημόνι που το έστριβαν. Αντάμωναν δηλαδή

⁶⁷ Ευριπίδης Μακρής, *Ζωή και παράδοση των Σαρακατσαναίων*, Ιωάννινα, 1990, σελ. 191, 201, 207

τέσσερις κλωστές μαζί και τις έπλεκαν, όπως τις κοτσίδες από τα μαλλιά. Έτσι γίνονταν και τα γαιτάνια, αλλά πλέκονταν με πέντε κλωνιά. Μετά, το έραβαν πάνω στα ρούχα. Ήταν και στολίδια, γιατί είχαν χρώματα μαύρα, γαλάζια, λευκά ή γκριζα για τις κάπες, αλλά και με αυτά δυνάμωναν το ρούχο και δεν έλιωνε εύκολα. Επίσης, οι Σαρακατσάνοι, τόσο οι γυναίκες όσο και οι άντρες, ασχολούνταν πολύ με τα χαντρωτά. Τα χαντρωτά ήταν κυρίως ζώνες γυναικείες, φίδια και άλλα μικροαντικείμενα. Υλικά: οι χάντρες, νήματα και πολλή υπομονή. Τα σχέδια στα χαντρωτά ήταν τα ίδια με τα κεντήματά τους.

Μια άλλη επίσης ενασχόληση ήταν το διάλεγμα των ποκαριών. Η αρχή συμπίπτει με την ημέρα του κούρου. Την ώρα που οι άντρες κούρευαν, οι γυναίκες έκαναν τη δική τους δουλειά. Έδεναν και διάλεγαν τα ποκάρια. Έβαζαν δηλαδή χώρια τα μαλλιά που χρειαζόνταν για το σπίτι από εκείνα που θα πήγαιναν για πούλημα στο “μαλλά”, τον έμπορο των μαλλιών. Εκείνα τα ποκάρια που κρατούσαν, τα έβαζαν κατά κατηγορίες, ανάλογα με το σκουτί που ήθελαν να κατασκευάσουν. Αν ήθελαν να φτιάξουν στημόνι για φούστες, φουστάνια, μπουραζάνες, παλτά, γιλέκα, έπρεπε το μαλλί να μην είναι αδρό. Τα σίβα, τα ασπρόμαυρα δηλαδή μαλλιά, θα χρησιμοποιούνταν για τσιόλια, τα λάγια για κάπες, τέντες και αλογότσιολια. Για φανέλες και κατασάρκια διάλεγαν μαλακό μαλλί ή αρνόμαλλο.

Το 'χαν ντροπή να ντύνονται οι ίδιες και όλοι στο σπιτικό τους με ρούχα αγορασμένα. Όλα τα ύφαιναν, τα έραβαν και τα κεντούσαν οι Σαρακατσάνες με ξεχωριστό μεράκι και τεχνική.

Η πιο συνηθισμένη εικόνα της Σαρακατσάνας, μας αναφέρει ο Κων. Κεφαλάς⁶⁸, είναι να κρατά τη ρόκα με τη λευκή τουλούπα του μαλλιού στο αριστερό χέρι και με το δεξί να στριφογυρνά το αδράχτι, στρίβοντας την κλωστή. Τα σύνεργα αυτά τα φτιάχνει ο αρραβωνιαστικός, ο άνδρας ή ο αδελφός της, αυτός είναι ο τεχνίτης, ο σκαλιστής, ο πελεκάνος (που τα πελεκάει) και οι πιο περίτεχνες ρόκες είναι δώρο του γαμπρού στη νύφη.

Στα *Λαογραφικά του Αχλαδόκαμπου* (Αργους) ο Ιωάν. Αναγνωστόπουλος⁶⁹ μας απαριθμεί τα προϊόντα από τα μαλλιά των αιγοπροβάτων που βγαίνουν από τον κόπο και τα χέρια της γυναίκας. Από τα γιδίσια μαλλιά, που είναι λίγα και ακριβότερα από τα προβατίσια, κατασκευάζονταν ειδικά στρώματα για το μαντρί και τη στρούγκα, τα σαγίσματα. Επίσης, κατασκεύαζαν κάπες για τους τσομπάνηδες και υποσάγματα για τα υποζύγια. Τα γιδίσια μαλλιά δεν πλένονται, αλλά, όπως είναι, χτυπιούνται για να μαλακώσουν και για να ανακατευτούν με διάφορα χρώματα. Αφού χτυπηθούν, γίνονται τουλούπες και γνέθονται στη ρόκα στριφτά με το

⁶⁸ Κων/νος Κεφαλάς, *Ρόκες και Σφοντύλια στο Βορειοελλαδικό χώρο*, Β' Συμπόσιο Λαογραφίας Βορειοελλαδικού χώρου Ηπείρου-Μακεδονίας-Θράκης, Ίδρυμα Μελετών Χερσ. Αίμου, Θεσσαλονίκη, 1976, σελ. 3-4

⁶⁹ Ιωάννης Αναγνωστόπουλος, *Λαογραφικά του Αχλαδόκαμπου (Αργολίδας)*, Αθήνα, 1985, σελ. 56-57

αδράχτι. Το νήμα χρησιμοποιείται για υφάδι και για στημόνι. Τα διάφορα είδη ρούχων, που θα προκύψουν από το γιδίσιο ύφασμα του αργαλειού, ράβονται με ειδικό τρόπο και πλένονται στη νεροτριβή για να πήξουν, να σηκώσουν χνούδι και να μαλακώσουν (έπλεναν στα ρέματα τα σκουτιά).

Από τα μαλλιά των προβάτων κατασκευάζονταν τα περισσότερα και ευχρηστότερα οικιακά και ατομικά ρούχα, όπως βελέντζες, ζακέτες, γάντια, ζουνάρια, κάλτσες, κάπες, κουβέρτες, κιλίμια, φλοκάτες, ταγάρια, χράμια κτλ. Τα μαλλιά των προβάτων, μετά τον κούρο, μαζεύονταν ποκάρια και αποθηκεύονταν. Όταν οι νοικοκυρές ευκαιρούσαν, τα ζεματούσαν, τα στέγωναν και ύστερα τα έξαιναν και τα λανάριζαν. Κατά το λανάρισμα χρησιμοποιούνταν δύο ειδών λανάρια. Τα στρωτά με τα οποία λαναρίζουν όλα τα μαλλιά που προορίζονται για υφάδι και τα περονωτά από τα οποία εξ αρχής τραβούσαν το καλύτερο μέρος των μαλλιών που θα χρησιμεύσει για στημόνι ή για εκλεκτά μάλλινα πλεκτά ρούχα. Τα λαναρισμένα μαλλιά, για υφάδι και για στημόνι, τα έκαναν τουλούπες και τα έγνεθαν με τη ρόκα και το αδράχτι, στο οποίο προσαρμόζονταν και το σφοντύλι, για να διευκολύνεται το στρίψιμο του νήματος.

Οι Καραγκούνες, όπως μας λέει ο Γ. Καββαδίας⁷⁰, εργάζονταν και μάλιστα εντατικά σε αγροτικές εργασίες, στις δουλειές του σπιτιού, στην ανατροφή των παιδιών, στην οικιακή κτηνοτροφία και την υφαντική για τις ανάγκες του σπιτιού και της οικογένειας. Οι γυναίκες επίσης, πήγαιναν στα παζάρια στις κοντινές πόλεις για να πουλήσουν λαχανικά, κοτόπουλα κλπ., για να αγοράσουν είδη καθημερινής συντηρήσεως, καθώς και υλικά για την υφαντική (πάνινες κλωστές για στημόνι σε κουρελούδες, χημικές βαφές, άλλες από αυτές που κατασκευάζουν μόνες τους με τις φυτικές ουσίες).

Τα παιδιά, ανάλογα με το φύλο τους, υποχρεώνονταν να μάθουν τις δραστηριότητες και τις υποχρεώσεις των αντίστοιχων ατόμων της οικογένειάς τους για να ενσωματωθούν στις δύο αυτές ομάδες και να προσαρμοσθούν ανάλογα με τα έργα της κάθε ομάδας. Είναι αυτονόητο ότι στις δραστηριότητες, οικονομικές και βιοποριστικές, στην κοινωνία των Καραγκούνηδων, και τα δύο φύλα συμμετείχαν εξ ίσου, περίπου.

Ο Κυρ. Κάσσης, στο βιβλίο του *Λαογραφικά της Μέσα Μάνης*⁷¹, γράφει για τους κατοίκους της περιοχής αναφορικά με την οικονομική ζωή τους, ότι κανόνας ήταν κάθε σπιτικό να παράγει σύμφωνα με τις ανάγκες του και να καταναλώνει το ίδιο τα προϊόντα του. Δεν πίστευαν στις

⁷⁰ Β. Γ. Καββαδίας, *Καραγκούνηδες (Συμβολή στην Κοινωνιολογία των Δοξασιών)*, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία των Θεσσαλών, σειρά Μελετημάτων-Διατριβών αρ. 2, Αθήνα, 1980, σελ. 166-168

⁷¹ Κυριάκος Δ. Κάσσης, *Λαογραφικά της Μέσα Μάνης*, τόμ. Α', Υλική ζωή, Αθήνα, 1980, σελ. 120, 132

αγοραπωλησίες, αλλά στο ανταλλακτικό εμπόριο, όπως σύκα ή σταφύλια ανταλλάσσονταν με αλάτι ή γέννημα (σιτάρι, καλαμπόκι κ.α.)

Η Μανιάτισσα, από μικρό κορίτσι, εργαζόταν σκληρά. Συμμετείχε στο γενικό συναίσθημα κοινοκτημοσύνης που επικρατούσε όσον αφορούσε τους χώρους ελεύθερης βοσκής (τις αμπολυσίες), το μοίρασμα των γαλών (λειάδα - ψάρεμα), και στο θέμα της ανάληψης συνεργατικά εργασιών για τη διάνοιξη δρόμων, όσον αφορά τις ανάγκες του χωριού, και όσον αφορά την οικογενειακή παραγωγή και συμμετοχή στις ποικίλες εργασίες. Στους Ελαιώνες, στο Θέρο και στον Αλωνάρη, στο αλατοτοσολόισμα (συλλογή αλατιού). Οι “αργατολόγοι και οι “αργατολόιζες” από κοινού μοιράζονταν τον κάματο και την απολαβή. Μάλιστα, οι οικογένειες για τη συλλογή του πρινοκοκκιού (το σπερνακολόισμα), είχαν χωρίσει τους μήνες για απασχόληση μ’ αυτό και τους έδινε αρκετό εισόδημα, όσο χρειαζόνταν το υλικό αυτό για τις βαφές των νημάτων.

Στη Σκιάθο, μας παραδίδει ο Γ. Ρήγας⁷², η ζωή των κοριτσιών ήταν δύσκολη. Από τη στιγμή που το κορίτσι θα έφθανε σε ηλικία γάμου, τότε “κρυβέτανι” και μόνο νύχτα μπορούσε να μεταβεί όπου έπρεπε (στη βρύση, επίσκεψη σε συγγενικό σπίτι για νυχτέρι κλπ).

Σε όλες τις αγροτικές εργασίες απασχολιόνταν η Σκιαθίτισσα, αλλά τη συγκομιδή και την ξήρανση των σύκων που φρόντιζε κάθε εύπορη οικογένεια να έχει, τις ανέθετε “μισακά” στις κολίτισσες (κολίγισσες) που ήταν οι πιο φτωχές στην περιοχή γυναίκες και που χρειαζόταν γνώση και επιδεξιότητα για να έρθει σε πέρας όλη αυτή η προσοδοφόρα εργασία.

Ενώ για το “θάμνεμα”, δηλαδή το καθάρισμα του ελαιώνα χρειαζόνταν άνδρες. Στο μάζεμα ασχολούνταν αποκλειστικά οι γυναίκες, οι νοικοκυρές με τις κόρες τους και με βοηθούς τις “εργατίνες”, που εκτός από την αμοιβή τους, κυρίως σε λάδι ή χρήματα, τους προσέφεραν και το καθημερινό γεύμα.

Οι Σκιαθίτισσες ήταν επιδέξιες και στην κατεργασία των μαλλιών, την ύφανση και το πλέξιμο, την κατασκευή υφαντών από βαμβάκι ή βαμβάκι και λινάρι ή μετάξι για το ντύσιμο του σπιτιού και των μελών της οικογένειάς τους. Το πλέξιμο δαντέλας γύρω από τα μαντήλια τους, το στόλισμα των υφαντών με περίτεχνες δαντέλες, καθώς και των πουκάμισων που φορούσαν, αλλά και όλων των κεντημάτων που στόλιζαν το σπίτι και που αποτελούσαν κυρίως τα προικιά των κοριτσιών, φρόντιζαν να είναι στολισμένα με “μπιμπίλες”, με “ατραντέδες” και με δαντελωτά τελειώματα σε διάφορα σχέδια, τα οποία μάθαινε η μάνα στην κόρη και, που τις περισσότερες φορές, τα σχέδιά τους -φυλάσσοντας τη μοναδικότητά τους- κρατούσαν κρυφά

από τις άλλες γυναίκες. Η σπηροτροφία στη Σκιάθο ήταν επίσης μια από τις κυριότερες ασχολίες των γυναικών.

Για την Κύμη της Εύβοιας που δημιουργήθηκε γύρω στα 1700 αρχικά από εννιά οικογένειες που ήλθαν από την κοιλάδα του Οξύλιθου και που κατόπιν κατοικήθηκε και από Κρητικούς και Σιφνιώτες, αναπτύχθηκε εξ αιτίας της αμπελουργίας, της συκοπαραγωγής και της ναυτιλίας που ανέπτυξαν οι φιλόπονοι κάτοικοί της μας παραδίδει πληροφορίες ο Δ. Σέττας⁷³ και εξαίρει την παλιά ζωή στην όμορφη ήρεμη φύση της Κύμης, που την εμπλούτιζαν οι φιλόκαλες νοικοκυρές της με τριανταφυλλιές, γαριφαλιές και άλλα μυριστικά και κάθε γειτονιά είχε γίνει ζακουστή και τραγουδιούνταν σε δίστιχα του τόπου όπως:

“Στον Αγιο Λια είν’ οι όμορφες, στου Φρέα είν’ οι άσπρες
Και στις Χειμάρας τα στενά γαριφαλιές με γλάστρες”.

Στην Κύμη οι γυναίκες ασχολούνταν με πιο ελαφρές εργασίες συγκριτικά με τους άνδρες της περιοχής, όπως βλαστολόγημα και τρύγο.

Η κατασκευή του Κουμιώτικου μπακλαβά ήταν μια επικερδής γυναικεία απασχόληση, όπως επίσης των αμυγδαλωτών και άλλων σπιτικών γλυκών “του κουταλιού”. Η συλλογή, το ήλιασμα και η πώληση των σύκων της περιοχής ήταν ακόμη μια γυναικεία εργασία. Συνηθισμένο φαινόμενο ήταν επίσης, με το φως της λουτσίας (ορειγάλκινης λάμπας πετρελαίου φερμένης από τη Βενετιά από Κουμιώτες καπεταναίους) “νυχτέρεβγαν”, έπλεκαν, έγνεθαν, μασούριζαν, τραγουδούσαν και σχολίαζαν τη ζωή της κοινωνίας τους οι άνθρωποι της ίδιας κοινωνικής τάξης (κυρίως γυναίκες και παιδιά).

Η ζωή της γυναίκας στη Σαντορίνη, μας περιγράφει ο Φιλ. Ι. Κατσίπης⁷⁴, λίγο πριν γίνει η Θήρα των κοσμικών εξορμήσεων επίκεντρο, ήταν απλή και περιορισμένη. Ζούσε συνήθως κλεισμένη στο σπίτι και είτε κεντούσε, είτε στον αργαλειό της ύφαινε τα προικιά της περιμένοντας “την ώρα την καλή και την ευλογημένη” του γάμου.

Μονάχα οι φτωχές δούλευαν με μεροκάματο και αντιμισθία. Πολλές εργάζονταν στην καλτσοποιία του Αντωνάκη του Μαρκεζίνη στη Μεσαριά (1889) και άλλες στο εργοστάσιο του Πετράκη Νομικού. Ψυχή και δημιουργός της επιχείρησης ήταν η μητέρα του, το κερα-Μαρίδι ή η Καπετάνισσα ή Χαλάραινα (πατρικό της όνομα Χάλαρη). Αυτή επίσης είχε και εμπορικό και παντοπωλείο στη Μεσαριά και οινοπωλείο στην Αθήνα. Επίσης υπήρχε και το εργοστάσιο του

⁷² Γεώργιος Α. Ρήγας, *Σκιάθου Λαϊκός Πολιτισμός*, τεύχ. Δ', Ελληνικά, Περιοδικόν Σύγγραμμα Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, παράρτημα 20, Θεσσαλονίκη, 1970, σελ. 282-284, 297-300, 318, 329-330

⁷³ Δήμ. Χρ. Σέττας, *Η Κύμη, Εύβοια, Λαϊκός Πολιτισμός*, τόμ. Γ', Εταιρεία Ευβοϊκών Σπουδών, Αρχείο Ευβ. Μελετών, παράρτ. Τμ. ΚΖ', Αθήνα, 1988, σελ. 163-166, 171, 179-180

Δαρζέντα που είχε και οικοτροφείο και παρείχε στέγαση και σίτιση στις εργάτριες, κυρίως στα κορίτσια από τα γειτονικά χωριά.

Επίσης, οι γυναίκες εργάζονταν σπίτι τους και άλεθαν στο χερόμυλο τον αφράτο αρακά του νησιού κάνοντας τη φημισμένη φάβα της Σαντορίνης.

Μεγάλη πέραση είχαν και τα υφαντά του νησιού, που γίνονταν από βαμβάκι και ήταν τόσο υψηλής ποιότητας που έμοιαζαν με τα μεταξωτά. Αυτά τα πουλούσαν στο νησί, στην Πόλη, στη Ρωσία, στη Σύρο και σε άλλες Σαντορινιές παροικίες και αποτελούσε ένα αρκετά υπολογίσιμο εισόδημα για τις γυναίκες.

Όσες όμως γυναίκες ήταν πολύ φτωχές, γίνονταν “δουλικά” στα γύρω νησιά ή στην Αθήνα. Αλλά και στις εργασίες τις αγροτικές απασχολούνταν εποχιακά οι γυναίκες και αυτοί οι χώροι δουλειάς αποτελούσαν τις ευκαιρίες για τις ερωτικές συναντήσεις και το ταίριασμα.

Στην Κύπρο μας παραδίδει ο Γ. Παπαχαλαράμπος⁷⁵ η γυναίκα ήταν σύντροφος και όχι δούλα. Τις δύσκολες δουλειές στα χωράφια τις έκαναν οι άνδρες. Για παράδειγμα, οι θεριστάδες άρχιζαν το θέρο κάτω από τις διαταγές του “πρωταρκάτη” και του “καλοφωνάρη”, το τραγούδι του οποίου έδινε το ρυθμό στην εργασία. Τους θεριστάδες ακολουθούσαν οι γυναίκες οι “αγκαλαρκιές” που συνέλεγαν αγκάλες - αγκάλες τα θερισμένα στάχυα και τα έδεναν δεμάτια. Στο θέρο, τον τρύγο και σε άλλες εργασίες, που χρειάζονταν πολλά χέρια, οι γυναίκες ήταν βοηθοί, συμπαραστάτες και νοικοκυρές - αφέντρες συγχρόνως στην περιποίηση, στη φιλοξενία και στη διαδικασία του αποθερίσματος. Παρασκεύαζαν φαγητό για όλους τους εργάτες, κερνούσαν κρασί και γλυκίσματα και επιστατούσαν κατά το “σώσκιασμα” δηλ. την αποθήκευση των σιτηρών “στες βούφες” (ασβεστωμένους στεγνούς λάκκους) και κατά το “ασερόμπασμαν” στο “ασελωνάριν” (τη μεταφορά του άχυρου στον αχερώνα).

Ο Θεοχάρης Μ. Προβατάκης⁷⁶ μας αναφέρει στο βιβλίο του *Κρήτη, Λαϊκή τέχνη και ζωή* μεταξύ άλλων λεπτομερειακές πληροφορίες αναφορικά με την παραδοσιακή βαφική τέχνη, που από την αρχαιότητα, αλλά μέχρι και τις ημέρες μας γνωρίζουν οι γυναίκες της Κρήτης. Αυτές ασχολούνται με την υφαντική, το κέντημα και το πλέξιμο, είτε ως ενασχόληση με σκοπό τον καλλωπισμό της κατοικίας και της ενδυμασίας τους, είτε και επαγγελματικά ως οικοτέχνισσες ή βιοτέχνισσες.

⁷⁴ Φιλ. Ι. Κατσιπής, *Τα στέφανα του Γάμου, Ιστορικά και λαογραφικά της Νήσου Σαντορίνης 1*, εκδ. Μαυρίδη, Αθήνα, 1959, σελ. 13, 14, 49-50

⁷⁵ Χ. Γ. Παπαχαλαράμπος, *Κυπριακά ήθη και έθιμα*, Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, αριθ. 3, Λευκωσία, 1965, σελ. 198-199, 206-207

⁷⁶ Θ. Μ. Προβατάκης, *Κρήτη, Λαϊκή Τέχνη και Ζωή*, Εκδ. Εκπολιτιστικού Λαογραφικού Συλλόγου Οροπεδίου Λασιθίου, Αθήνα, 1990, σελ. 115-118, 220-226, 276-279

Έτσι χρησιμοποιούν την πορφύρα, το κογχύλι ή το ριζάρι ή την άγχουσα, κοινώς βαφόριζα, για να πετύχουν βαθύ κόκκινο χρώμα. Για το μπλε χρώμα χρησιμοποιούν το λουλάκι, που βγαίνει από την ινδικοφόρο τη βαφική. Για το κίτρινο χρώμα βράζουν τα φλούδια του ροδιού ή καλλιεργούν τον κρόκο ή κοινώς ζαφορά. Για το μαύρο χρησιμοποιούν την αιθάλη, αλλά συχνότερα για σταθερότερο χρώμα βράζουν την ακονιζά που είναι αυτοφυές φυτό και μοιάζει με το δενδρολίβανο. Για το καφετί χρώμα χρησιμοποιούν τα βελανίδια ή πάλι χρησιμοποιούν φύλλα και φλοιό πλατάνου κτλ. Όλα τα υλικά φυτικής προελεύσεως συλλέγονται βεβαίως ή καλλιεργούνται από τις γυναίκες.

Επίσης, στο ίδιο έργο, γίνεται αναφορά στην πλεκτική στην Κρήτη, που είναι αποτέλεσμα της ικανότητας της Κρητικής γυναίκας και μπορεί να γίνεται με τα δάκτυλα, τη σαίτα, το κοπανέλι, τη βελόνα ή το κροσοβέλονο. Μπορούν τα πλεκτά αυτά δημιουργήματα να είναι δεσιές, κροσσοί, πλεχτά διχτυωτά με σαίτα από μέταλλο ή κόκαλο (φολιδωτό κέντημα), υφάσματα τρητά, υφάσματα χυτά, δαντέλες και μπιμπίλες. Όλα αυτά τα καλλιτεχνήματα έβγαιναν και βγαίνουν από τα χέρια των άξιων γυναικών της Κρήτης.

Στο Β' μέρος παραθέτουμε στίχους δημοτικών τραγουδιών που αναφέρονται στις ποικίλες ενασχολήσεις των γυναικών και όπου είναι εύκολο να αντιληφθούμε ότι με τρόπο έκδηλο, σαφή, αλλά και ποιητικό η λαϊκή μούσα τις τραγουδάει, τις επισημαίνει, όχι βέβαια αυτόνομα, αλλά ως μέρος της κοινωνικής ζωής και ως έκφραση σκέψεων, σχέσεων και συναισθημάτων, τα οποία θέλει να προβάλλει ή στα οποία ευκαιριακά γίνεται μνεία.

B. Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΟ ΓΑΜΟ

(ΠΡΟΞΕΝΙΟ - ΠΡΟΙΚΑ - ΠΡΟΙΚΟΣΥΜΦΩΝΟ - ΑΡΡΑΒΩΝΑΣ - ΑΠΑΓΩΓΗ - ΑΡΠΑΓΗ)

Οι λαογραφικές, ιστορικές και εθνογραφικές πληροφορίες που υπάρχουν μας δίνουν τη δυνατότητα να υποστηρίξουμε ότι η παραδοσιακή ελληνική κοινωνία περιέβαλλε τη συμφωνία του γάμου (προξενιό), την προικοδοσία, τον αρραβώνα και το γάμο με τελετουργική επισημότητα. Τα προικιά δείχνουν την κοινωνική - οικονομική κατάσταση της οικογένειας που τα παρέχει και ταυτόχρονα την κατάσταση του ατόμου που τα παίρνει για να “στήσει” το νέο σπιτικό. Είναι, ακόμη κατά κοινή παραδοχή, η προικοδοσία μια μορφή φανεράς επιδεικτικής κατανάλωσης, όπως και όλα τα έξοδα (“ξοδευτά”) που χρειάζονται για να γίνει ένας “καλός γάμος” που στη μνήμη των παλαιότερων οριοθετούσε γεγονότα (πριν και μετά το γάμο του “τάδε”), αλλά ήταν και μια ευκαιρία για να χαρούν και να επικοινωνήσουν οι συντοπίτες, αλλά και να δοθεί ευκαιρία να γνωρισθούν και να ξεκινήσουν μια σχέση οι νέοι των τοπικών κοινωνιών.

Στο συμβολικό επίπεδο, τα προικιά δείχνουν τις παραγωγικές ικανότητες της γυναίκας (εργατική = ποσότητα, χρυσοχέρα = ποιότητα). Μέσα στην επιδεικτική κατανάλωση και δημιουργική παραγωγικότητα της νύφης εντάσσεται η έκθεση των προικιών πριν και μετά το γάμο στο πατρικό σπίτι, κατά τη μεταφορά πάνω στα ζώα και στο συζυγικό της σπίτι. Πέρα, όμως, από την επιδεικτική κατανάλωση και το συμβολισμό των προικιών έχουν και ουσιαστική αξία, αφού μέρος τους αποτελεί δώρα προσφερόμενα από τη νύφη στα πεθερικά, στον κουμπάρο και στα κουνιάδια και σε πολλές περιοχές, αν είναι πολυάριθμα, αποτελούν την οικονομική εφεδρεία της νέας οικογένειας ή ακόμη παραμένουν ως μεταβιβάσιμα προικιά στα θηλυκά, που θα γεννηθούν ή στη νύφη του πρώτου γιου, αν αυτά είναι κοσμήματα, λίρες κτλ.

Η οικονομική αξία που εκπροσωπεί η προίκα, οι δυνατότητες που εμπεριέχει ως πράξη κληρονομικής μεταβίβασης σε πολλές περιοχές της Ελλάδας καθορίζει τον τρόπο επιλογής της συζύγου από την οικογένεια του γαμπρού ή της νύφης αντίστοιχα με τους δεσμούς που θέλουν να αναπτύξουν τα μέλη των τοπικών κοινωνιών. Αυτό προϋποθέτει δεσμούς με οικογένειες που κατέχουν θέσεις κύρους και εξουσίας και που επιθυμούν να συγχρωτισθούν και να δεθούν και με δεσμούς αίματος μ’ αυτές. Η υπογραφή του προικοσύμφωνου είναι ένα είδος εξασφάλισης της νύφης αφ’ ενός, του νέου που θα τη νυμφευθεί, αλλά σε πολλές περιπτώσεις προστασίας της πατρικής οικογένειας της νύφης από μελλοντικές απαιτήσεις του γαμπρού και της παντρεμένης κόρης επί της οικογενειακής περιουσίας που απέμεινε ή που αποκτήθηκε αργότερα. Αποτελεί μια

προγαμιαία προσφορά, ένα είδος οικονομικής “μαγιάς” για το ξεκίνημα της κοινής ζωής του ζευγαριού.

Βέβαια, σε αρκετές περιπτώσεις είναι αυτονόητο, και όπως λέει ο λαός “αν θέλει η νύφη κι ο γαμπρός, τύφλα να ’χει ο πεθερός” ότι, αν ο συναισθηματικός δεσμός δυο νέων που μπορεί να προϋπάρχει, πριν το προξενιό, δεν ευοδωθεί με αποδοχή των νέων από τις ενδιαφερόμενες οικογένειες, να επακολουθήσει απαγωγή που, εκβιαστικά κατά κάποιο τρόπο, επιβάλλει στους γονείς τη θέληση των νέων να συζήσουν.

Ο γιατρός Ανδρέας Σπυράντης⁷⁷, από τη Σάντα του Πόντου, μας αναφέρει τα εξής σχετικά με το γάμο στην περιοχή καταγωγής του, που ήταν μια αρκετά πολυάνθρωπη κωμόπολη με 6.500 κατοίκους και που ανήκε στη Νομαρχία της Τραπεζούντος. Το γάμο στη Σάντα τον έλεγαν “χαράν”. Το δε αρραβώνα “σουμάδεμα”. Η συμφωνία για τη σύναψή του γινόταν, συνήθως, κατόπιν συμφωνίας αμοτέρων των υποψηφίων, χωρίς, ως επί το πλείστον, να προϋπήρχε κανένα αίσθημα ούτε απλή επαφή μεταξύ των νέων. Κατόπιν συζητήσεως των γονέων και με την απουσία των προς λογοδοσία νέων γινόταν το “λογοσούμαδον” ή το “σουμάδεμαν” (δηλ. ο αρραβώνας) χωρίς να ανταλλάσσονταν δώρα ή δαχτυλίδια. Σπάνια η πεθερά έδινε στην υποψήφια νύφη της κανένα δαχτυλίδι, που είχε στο δάχτυλό της, συνήθως ασημένιο.

Το έθιμο της προίκας ήταν ανύπαρκτο. Το μόνο που έφερε μαζί της η νύφη στο σπίτι των πεθερικών, όπου θα κατοικούσε το υπόλοιπο της ζωής της, ήταν ένας μπόγος ή ένα σεντούκι (σαντούκ) με τα ρούχα της και κάποια εργόχειρά της.

Σε περιπτώσεις όμως που γνωρίζονταν οι νέοι και είχαν εκδηλώσει την επιθυμία τους να γίνουν σύζυγοι και οι γονείς της κόρης δεν ενέδιδαν, δεν ήταν σπάνιο το γεγονός, ο γαμπρός με μερικούς φίλους του παραμόνευαν και στην κατάλληλη ευκαιρία απήγαγαν (“ήθελαν να σύρνε”) την κοπέλα, για να εκβιάσουν έτσι το γάμο. Υπήρχε και άλλο, σπανιότερο βέβαια, έθιμο, σύμφωνα με το οποίο, αν οι γονείς μιας κόρης δεν συμφωνούσαν σε ένα γάμο, η δε κόρη τους

⁷⁷ Ανδρέας Γ. Σπυράντης, *Συμβολή εις τα Λαογραφικά της Σάντας του Πόντου*, εκδ. Αφων Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1990, σελ. 80-86.

Κάποτε, στο χωριό Κοσλαράντων κάποιος απήγαγε μια κοπέλα και έτσι εξεβίασε αυτή να τον παντρευτεί, παρ’ ότι αυτή δεν τον συμπαθούσε.

Έγινε τελικά ο γάμος και, επειδή της ήταν τελείως αντιπαθής, κάποια φορά που ήταν κοντά στο ποτάμι της περιοχής που σχημάτιζε σ’ ένα σημείο μια βαθιά λιμνούλα, τον έσπρωξε και νομίζοντας ότι τον έπνιξε, γύρισε σπίτι της και διηγήθηκε στη μητέρα της το γεγονός.

Η μητέρα της, ακούγοντάς την, άρχισε να ωρύνεται: “*Ουί να γίη εμάς τσι θα πέρτσε ατώρα όνταν μαθάν ντ’ επήκες!*” (= Αλλοίμονο σε εμάς, ποιος θα σε πάρει, μόλις μάθει τι έκαμες!).

Και η κόρη απάντησε: “*Ιντζαν θα έρτε, για από μπροστά, για από πiz, για από τα γιαναμι και μαθάνια το θα φεβ’.* *Ιντζαν όμως έρτε από παν ασό Θεόν κανέναν κι θα ακούει!*” (= Όποιος θα έρθει από εμπρός μου ή από τα πλάγια ή από πίσω και το μάθει θα φύγει. Όποιος έρθει από πάνω από το Θεό, κανένα δε θα ακούσει).

Και πράγματι, η Λιμνάβα, όπως της έδωσαν το παρατσούκλι, μετά από λίγο καιρό, παντρεύτηκε έναν πλούσιο Σανταίο εγκαταστημένο στην Αμερική και έφυγε από τον τόπο.

είχε αντίθετη γνώμη, να πάρει τα ρούχα της, μετά από σύμφωνη γνώμη με το γαμπρό και την οικογένειά του, να εγκατασταθεί στο σπίτι του και να εκβιάζει έτσι το γάμο.

Από το χώρο της Τρίπολης του Πόντου, η λογοτέχνης Τ. Γκρίτση - Μιλλιέξ⁷⁸ καταγράφει τις μαρτυρίες επιζησάντων από την εθνική τραγωδία του 1914-1922 σχετικά με τη ζωή τους και τον ξερριζωμό τους. “Η ειρηνική τους ζωή, οι ενασχολήσεις στην καθημερινή τους βιοπάλη, έδιναν ευκαιρίες επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων και μ’ αυτόν τον τρόπο αναπτύσσονταν σχέσεις εμπιστοσύνης, εκτίμησης, αγάπης, πράγμα που οδηγούσε στη σύναψη γάμων, οικογενειακών δεσμών και σχέσεων συγγένειας.

Μέσα στις μανιφακτούρες του ξεφλουδίσματος του φουντουκιού, αλλά και κατά την κατεργασία του κανναβιού για την ύφανση του λιναριού, οι γυναίκες ετοιμάζαν το μέλλον της κοινωνίας τους και της ζωής τους. Από το μεροκάματο στις μανιφακτούρες κέρδιζαν το προικίο τους και, όταν μαζεύονταν τα συνεργεία για την αποκλειστική βιοτεχνική εκμετάλλευση του λιναριού, καθώς τύλιγαν το λαναρισμένο λινάρι (το σκουλί) και ετοιμάζαν τις ρόκες, τόσο η γλώσσα ξετυλιγόταν και λέγανε οι γυναίκες τα δικά τους και ετοιμάζανε τα προξενιά της χρονιάς. Και όσο το αδράχτι έκανε το νήμα και το νήμα τυλιγόταν στην “εγλίτα”, τόσο υφαινόταν και η μοίρα των κοριτσιών. Και όταν οι νιάστρες παρελάμβαναν το λινό ύφασμα για να το ασπρίσουν στη θάλασσα και να τ’ απλώσουν “στου παπά τα πλακία” (την ακροθαλασσιά της περιοχής) να τα στεγνώσουν, εκεί μπορούσες να λογαριάσεις βλέποντας να “νιάζονται” τα πανιά, πόσες κοπέλες μέσα σε τούτο το χρόνο θα παντρευτούνε, γιατί της νύφης τα φορέματα ήταν λινά και διακρίνονταν, αν το ύφασμα το λινό είχε και στο κάτω κάτω μέρος του λουρίδα από μετάξι. Την ίδια λουρίδα είχαν και εκείνα που προόριζε για δώρο στο σόι του αρραβωνιαστικού και για το πουκάμισο του γαμπρού”.

Προξενήτρα εξ επαγγέλματος δεν υπήρχε στην Τρίπολη του Πόντου. Ήταν πάντα σταλμένη από την οικογένεια του γαμπρού. Ο αρραβώνας λεγόταν “σημαδέμαν” και ήταν σπουδαίο γεγονός. Όταν συνέβαινε να χωρίσουν οι αρραβωνιασμένοι, το είχαν σε μεγάλη ντροπή. Στην Τρίπολη, σπάνια συνέβαινε δύο νέοι που αγαπιούνται, να κλεφτούν. Κι αν γινόταν κάτι τέτοιο, το κορίτσι δεν βγαίνει ποτέ από το σπίτι του μόνο. Ο γαμπρός έπρεπε με δόλο να οδηγήσει τη μάνα του ίσαμε το σπίτι της κοπέλας, όπου περίμενε ο παπάς και εκεί, μπροστά στις δύο μητέρες, παντρεύονταν. Κατά τη στιγμή του “σημαδέματος”, ο πεθερός ή ο μεγάλος αδερφός του γαμπρού περνούσε στο λαιμό ή το χέρι της κοπέλας το σημάδι, όχι βέρα, αλλά δαχτυλίδι ή πεντόλιρο. Τότε ήταν “μισοστέφανη”.

⁷⁸ Τατιάνα Γκρίτση-Μιλλιέξ, Η Τρίπολη του Πόντου, εκδ. Κέδρος, Αθήνα, 1976, σελ. 80-82

Οι νέοι δεν γνωρίζονταν μεταξύ τους πριν το προξενιό ή τον αρραβώνα. Έτσι, στην Τρίπολη, η μόνη ευκαιρία να πλησιάσει ο γαμπρός τη μέλλουσα γυναίκα του ήταν η γιορτή και το πανηγύρι της Ζωοδόχου Πηγής, όπου στην εκκλησία της Παναγίας, στο κάστρο, οι αρραβωνιασμένοι είχαν το μεγάλο προνόμιο να κουνήσουν στις κούνιες τους τις μέλλουσες συζύγους τους. Ακόμη και η επίσκεψη στο σπίτι τους ήταν σχεδόν απαγορευμένη. Έλεγαν: “Γαμπρέ, γλυκέα γλυκέα έλα” (δηλαδή, έλα κάπως αραιά για να γίνει η επίσκεψή σου πιο γλυκιά”.

Η νύφη κατοικούσε την υπόλοιπη ζωή της με τα πεθερικά της και παραλάμβανε και μετέφερε τα προικιά της (τα ρούχα και τα εργόχειρά της) το επόμενο Σάββατο, μετά το γάμο της, όταν έκανε την πρώτη δημόσια εμφάνισή της και επισκεπτόταν την πατρική της οικογένεια.

Από την περιοχή του Γκέλβερι της Καππαδοκίας και τα γύρω χωριά, μας αναφέρει η Ελ. Καρατζά⁷⁹, και συγκεκριμένα από το Χαλβάντερε, μνήμες κατοίκων τους, που αφορούν ένα θλιβερό φαινόμενο της κοινωνικής τους ζωής και εθνικής ύπαρξης των Ελλήνων και άλλων Χριστιανών κατοίκων των περιοχών αυτών.

Το θλιβερό αυτό φαινόμενο ήταν οι συχνές απαγωγές κοριτσιών από Τούρκους, άλλοτε ακούσιες κι άλλοτε εκούσιες και ήταν ένας ακόμη λόγος που έκανε τους Χριστιανούς οικογενειάρχες να φεύγουν προς άλλες, πιο ήσυχες, περιοχές.

Όπως φαίνεται, οι απαγωγές γίνονταν από πολύ παλιά χρόνια, πολύ πριν τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, και είχαν κάποτε δραματικές συνέπειες. Χαρακτηριστικό είναι ένα λαϊκό τραγούδι, εμπνευσμένο από μια τέτοια απαγωγή, που χορεύεται κιόλας, σαν συρτός περίπου. Η κοπέλα κλέφτηκε από Τούρκους που περνούσαν με άμαξα κοντά στο κτήμα της. Οι γονείς της βγήκαν σε αναζήτησή τους και συνέπεσε να καούν από πυρκαγιά τα μικρότερα αδέρφια της που έμειναν στο σπίτι. Ο ένας απαγωγέας θέλησε να παντρευτεί την κοπέλα. Αυτή προσποιήθηκε πως δέχθηκε, αλλά έξυσε και ήπια τον υδράργυρο από τον καθρέφτη που ζήτησε, δήθεν για να

⁷⁹ Ελένη Σ. Καρατζά, *Καππαδοκία, ο τελευταίος Ελληνισμός της περιφέρειας Ακσεράι Γκέλβερι (Καρβάλης)*, εκδ. Γνώση, Αθήνα, 1985, σελ. 180-184 Πέντε απαγωγές είχαν γίνει στο χωριό από το 1890-1900. Απαχθήκανε:

1. Η Μαρίνα, κόρη της Μαγδ. Μουμτζόγλου. Αυτή τούρκεψε γύρω στα 1890. Την παράτησε ο Χριστιανός αρραβωνιαστικός της κι από πείσμα πήρε Τούρκο.
2. Η Ευανθία, κόρη του παπά του χωριού. Ο παπάς με την παπαδιά του, απελπισμένοι και ντροπισμένοι κατέφυγαν στο Γκέλβερι, έπειτα από τρία χρόνια όμως ξαναγύρισαν. Ο παπάς μάλιστα, συμφιλώθηκε με τον Τούρκο συμπέθερο, πράγμα που θεωρήθηκε ασυμβίβαστο με το σχήμα του από τους Χριστιανούς, ενώ η μητέρα αρνήθηκε να ξαναδεί την κόρη της, μέχρι το θάνατό της.
3. Η κόρη του Γρηγ. Μαναήλογλου. Αυτή την ήθελε ένας Τούρκος και, αφού πήγε στο χότζα και αυτός της έκαμε “μάγια” και έτσι τον θέλησε κι αυτή, παντρεύτηκε τον Τούρκο.
4. Η Βαρβάρα, κόρη του Μισαήλ. Κι αυτή παντρεύτηκε Τούρκο, γιατί την παράτησε ο Χριστιανός αρραβωνιαστικός της. Αυτός που την παντρεύτηκε, πήρε και δεύτερη γυναίκα, Τούρκισσα. Η Βαρβάρα του έκανε φασαρίες λέγοντας ότι τούρκεψε για χάρη του, και έτσι αυτός τελικά έδιωξε τη δεύτερη γυναίκα του και
5. Η Αγγελική, κόρη του Γκαζέλ Γρηγόρη.

στολιστεί, κι έτσι την βρήκαν νεκρή το βράδυ του γάμου. Ένα τμήμα του τραγουδιού μας παραδίδει ο Γιώργος Μαναήλογλου από το Χαλβάντερε, μεταφρασμένο από τα Τουρκικά: “Πέταξαν το μαντήλι, δος το, κοπέλα, της είπαν. Καβάλησε την άμαξα κι οδήγησέ την, της είπαν. Ήμουν μικρούλα, δεν ήξερα να φύγω κι έτσι να γλίτωνα τα φαρμάκι που ήπια χούφτες χούφτες. Αχ, πατέρα μου, να μην έσωνες να πότιζες το σπαρτό. Εγώ η άμοιρη συμπλήρωσα το φορτίο της άμαξας...”

Οι απαγωγές, τα τελευταία χρόνια πριν τον ξεριζωμό, ήταν κάποτε κι εκούσιες. Ο πληροφορητής της Ελ. Καρατζά, κ. Γ. Μαναήλογλου, που ήταν μικρός τότε, περιγράφει τα συναισθήματα του χωριού σε τέτοιες περιπτώσεις: “Εκείνη τη μέρα που κλέψανε ένα κορίτσι έκανε ένα δυνατό αέρα και μια σκόνη και μian αντάρα. Έσπαγαν τα καρποφόρα δέντρα, τόσο που η γιαγιά της μάνας μου έλεγε: ‘Η φόνος θα γίνει ή κάποιος θ’ αλλάξοπιστήσει’”.

Μα και οι οικογένειες των κοριτσιών αντιδρούσαν, κάποτε και βίαια. Στην πιο πάνω περίπτωση που αναφέρθηκε, η οικογένεια της κοπέλας έκαψε τα μαντριά του Τούρκου απαγωγέα και ήρθε στα χέρα με τους δικούς του με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν θύματα και να δικαστούν αρκετοί Χριστιανοί σε μακροχρόνιες φυλακίσεις και μερικοί απ’ αυτούς να πεθάνουν στις φυλακές.

Πολλές παραδόσεις για επιδρομές Τούρκικων τακτικών ή ατάκτων σπιφών σε ανώμαλες περιόδους και ιδιαίτερα σε μικρές ή απόμακρες κοινότητες, όπως αναφέρουν οι γεροντότεροι, στα Κενάταλα και στο ορεινό Χαλβάντερε, είναι πολυάριθμες. Στα Κενάταλα, εκεί που έπλεναν οι γυναίκες, Ντελήδες (= γενίτσαροι) πήγαν και ζήτησαν να τους παραδώσουν οι Χριστιανοί μια κοπέλα. Οι κάτοικοι, που δεν ήθελαν να το κάνουν, το ίδιο βράδυ άναψαν, όπως συνήθως, τα λυχνάρια τους, αλλά έφυγαν, αφήνοντάς τα αναμμένα για να τους ξεγελάσουν. Κατέφυγαν στις γύρω περιοχές, και μετά, όταν έφυγαν άπραχτοι οι Ντελήδες, ξαναγύρισαν.

Κάθε τόσο, οι Γενίτσαροι, που έρχονταν από την πλευρά του Ακσαράι έσφαζαν, σκότωναν κι έκλεβαν τα παιδιά και τις γυναίκες. Τους Γενίτσαρους αυτούς οι κάτοικοι τους έλεγαν “ντουτγκαπ” δηλαδή “πιάσε-άρπαξε”. Ζητούσαν δε λύτρα για να τους αφήσουν ελεύθερους.

Η Καλ. Παπαθανάση-Μουσιοπούλου⁸⁰ στα *Λαογραφικά της Θράκης* και από στοιχεία που μας δίνει και που αφορούν το οικογενειακό δίκαιο στην περιοχή βλέπουμε ότι και στη Θράκη η οικογένεια ήταν εκτεταμένη. Ο αρχηγός της οικογένειας ήταν απ’ όλους σεβαστός, και όλοι τον υπάκουαν. Αυτός διάλεγε τις νύφες και τους γαμπρούς για τα παιδιά και τα εγγόνια που συνηθίζοταν να νοικοκυρεύονται νωρίς (από 18 χρονών τα αγόρια και από 14 τα κορίτσια). “Η

Οι τέσσερις πρώτες είχαν τουρκέψει για τα καλά και τις αγαπούσε ο Χότζας ιδιαίτερα.

μικρός μικρός παντρέψου ή μικρός καλογερέψου” όπως λέει ο λαός. Συνηθέστεροι ήταν οι γάμοι με προξενιά.

Οι κοπέλες ζούσαν περιορισμένες και ήταν υποχρεωμένες να αποδεχθούν τη θέληση των δικών τους. Συχνά όμως επαναστατούσαν, όταν η προξενήτρα “έφερνε” γαμπρό “απαράδεχτο”. Σ’ αυτή την περίπτωση οι Αινίτισσες έλεγαν: “Θα με φάει που θα με φάει! Ας με φάει το λαβράκι να μη με φάει το βρωμοσάζανο”. Διηγούνται ότι στη Στενήμαχο της Β. Θράκης, όταν κατέληγαν σε συμφωνία οι οικογένειες του γαμπρού και της νύφης, τότε το παλικάρι συνοδευόμενο από τον προξενητή/τρια επισκεπτόταν το σπίτι της μέλλουσας γυναίκας του. Το υποδέχονταν οι γονείς. Η νύφη παρουσιαζόταν αμίλητη και σκυφτή, μόνο για να κεράσει και εξαφανιζόταν. Έτσι, ο γαμπρός δεν πρόφθανε να δει καλά τα χαρακτηριστικά της και λένε ότι παρουσιάσθηκαν περιπτώσεις που άλλη κέρασε και άλλη εμφανίσθηκε στο γάμο.

Η προξενήτρα, πριν μπει στο σπίτι στο οποίο έκανε το προξενιό, έβαζε τα παπούτσια της ανάποδα. Αν ήταν κοντά στο τζάκι, έφτυνε στ’ αναμμένα κούτσουρα κι έλεγε από μέσα της: “Όπως πήρανε τα δαυλιά φωτιά να πιάσ’ κι η προξενιά”. Η αποστολή του προξενητή όμως ήταν δύσκολη και συχνά έβρισκε το μπελά του, όπως λέει το ακόλουθο δίστιχο

“Τον μασκαρά τον προξενητή δώσ’ του να πει φαρμάκι
που έσμιξε τον κόρακα με το περιστεράκι”.

Αν δεν πετύχαινε το προξενιό, έπαιρναν ένα φλιτζανάκι, το πατούσαν στο τηγάνι και μουτζούρωναν τον προξενητή ή την προξενήτρα.

Η αμοιβή του προξενητή δεν οριζόταν σε χρήμα. Όταν επιτύγχανε η προξενιά, ο προξενητής ήταν καλεσμένος στα τραπέζια και των δύο οικογενειών. Έπαιρνε δώρα από την οικογένεια της νύφης, κυρίως, αν ήταν άνδρας κοστουμί ή πουκάμισο, και σάλι ή κεντητές παντόφλες αν ήταν γυναίκα.

Παλιά, το είχαν έθιμο, ο προξενητής να επισκέπτεται τα σπίτια των ενδιαφερομένων με αναμμένο φανάρι, που αν έσβηνε, το θεωρούσαν κακό σημάδι.

Συχνά, το τρυφερό αίσθημα δύο νέων με τη συγκατάθεση των γονιών κατέληγε στο γάμο, στη “χαρά” όπως αποκαλείται και στη Θράκη.

Γάμος δεν γινόταν, αν ο γαμπρός είχε γίνει αδελφοποιτός με τον αδελφό της κοπέλας ή αν ο νέος και η κοπέλα είχαν πει γάλα από την ίδια μητέρα, αν ήταν δηλαδή πνευματικά αδέρφια ή ακόμα και εξαδέλφια.

⁸⁰ Καλ. Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Λαογραφικά Θράκης*, τόμ. Β’, Αθήνα, 1980, σελ. 218-220, 223, 226-227

Στην Ανατ. Θράκη, όταν συμφωνούσαν οι συμτέθεροι στο σπίτι της νύφης, φώναζαν το κορίτσι για να φιλήσει το χέρι του πεθερού κι εκείνος έδινε “λογοσήμαδο”, δηλαδή φλουρί, ντούμπλα ή δαχτυλίδι. Η κοπέλα κερνούσε γλυκό, έδινε στον πεθερό μαντήλι και καπνοσακούλα κι έστελνε για το γαμπρό κάλτσες, μαντήλι, παραδοσακούλα και καπνοσακούλα.

Μια εβδομάδα αργότερα, πήγαινε ο αρραβωνιαστικός με συγγενή του να επισκεφτεί τη μνηστή του και να δώσει τα δώρα του. Η αρραβωνιαστικά παρουσιαζόταν σέρνοντας το πόδι της για να “σύρει” και τις αδερφές της σε αρραβώνα.

Σε πολλά μέρη της Θράκης έδιναν για να στεριώσει ο αρραβώνας το “τράχωμα”. Αν διαλυόταν ο αρραβώνας, το “τράχωμα” επιστρεφόταν. Χαρακτηριστική είναι η από 1-9-1852 εγγραφή του κώδικα Νικηφόρου της Ιεράς Μητροπόλεως Φιλιππουπόλεως: “Ο Λουκάς Θεοδοσίου, αμπατζής Φιλιππουπολίτης, διαλύσας τους αρραβώνας του μετά της Φωτεινής Βασιλείου Αμπατζή και δικασθείς ου μόνο επέστρεψε το δοθέν αυτό τράχωμα εκ 5 χιλ. γροσσίων, αλλ’ έδωκε και 8 χιλ. εις την τέως αρραβωνιαστικήν του προθύμως ως ηθικήν αποζημίωσιν και εξώφλησε. Μάρτυρες 4 πρωτομαϊστορες, 2 πρόκριτοι”.

Στη Σαμοθράκη, όπως και σε άλλα μέρη της Θράκης, πολλές φορές, λίγες μέρες πριν από το γάμο, συγγενής του γαμπρού ζητούσε από τον πατέρα της νύφης “πανουπρούκια”, δηλαδή να προσθέσει κάτι στα “δόσια”, που έταζε στο συμτέθερό του. Τελικά υπογραφόταν το επίσημο προικοσύμφωνο, που σύμφωνα με τα προνόμια που είχαν αναγνωρισθεί στον Πατριάρχη για τους Έλληνες υπηκόους, οριζόταν να υπογράφεται από τους Μητροπολίτες της περιοχής.

Στην Αίνο, την προπαραμονή του γάμου υπογραφόταν το προικοσύμφωνο και την παραμονή ο πατέρας της νύφης έδινε σε “πιάτο” στο γαμπρό τις λίρες, που τις μετρούσε φωναχτά. Τύχαινε να χαλάσει ο γάμος γιατί έλεπε μια λίρα. Το “τράχωμα” που έδιναν στο γαμπρό, στο πέραςμα του χρόνου, αντικατέστησε στο Σουφλί τη λέξη προίκα.

Παραθέτουμε ένα χαρακτηριστικό συμβόλαιο της περιοχής:

Β’ Συμβόλαιον Προικοσύμφωνον Αριθ. 380

Σύντομος περίληψις για να καταδειχθεί η φύσις του εγγράφου:

Εν Φιλ/πόλει σήμερον την 7ην Νοεμβρίου του 1864 κτλ. κτλ. παρουσιασθέντες αφ’ ενός η Κα Άννα του ποτέ Δημητρίου Σταυροπούλου Έλληνος και αφ’ ετέρου ο Ιάκωβος Ζαφειριάδης εξέθεσαν ως εξής: Η ρηθείσα Άννα του ποτέ Δ. Σταυροπούλου έχουσα θυγατέρα ονόματι Μαριώραν εις ώραν Γάμου και θέλουσι να συνάψει αυτήν εις νόμιμον Γάμον μετά του Ιακώβου Ζαφειριάδη δίδει προίκα τα εξής:

Δύο καπελίνα αξίας αμφοτέρα

γροσ. 300

Δέκα δεσίματα		400
Εν εγκόλπιον αδαμάντινον		1000
Μίαν πεταλούδα		1500
Εν ζεύγος σκουλαρίκια Ζουμρούτι		1000
Έ ζεύγος όμοια		900
Δέκα πέντε ξάγια μαργαριτάρι		3000
Εν δακτυλίδιον Γιακούτι μαβί		1000
Εν όμοιον Ροζέτα		1000
Μίαν βούλαν χρυσήν		200
Μίαν σαμουρόγουναν		3000
Μίαν μυλόγουναν		1200
Εν Μπουντζούρι σαμούρι		1000
Εν όμοιον Μπουντζούρι μύλον		500
Εν όμοιον Ριούμι		200
Εν όμοιον καδιφέ		300
Εν φουστάνι κροαζέ		1200
Εν όμοιον ζανφέσι		500
Τέσσερα όμοια μεταξωτά		1500
Τρία όμοια μάλλινα	γρόσ.	400
Εν όμοιον Ινδοσιάνικον		200
Δύο όμοια τουλπανερά		150
Τρία όμοια καθημερινά		200
Δύο υποκάμισα αγνομέταξα		3000
	γρόσ.	23250
Είκοσι όμοια χασεδένια		1200
Είκοσι εσώβρακα ανδρογύναια		1000
Εξ φούστες		600
Δέκα τζεβρέδες διάφορες		500
Τέσσερα μανδύλια μεταξωτά		100
Δύο μανδύλια άσπρα		20
Εν απανωφόρεμα Ζάνφεσι		800
Εν ζωνάρι τζάρι		400

Δέκα χειρομάσαλα	100
Δέκα μπόγους, τρεις μεταξωτοί	320
Δύο μακρομάσαλα και μασαλία	120
Τρεις Σελετζέδες Ινδικούς	240
Τρία χαβλιά, τα δύο Ινδικά προσόψια	150
Δύο τζαρτζάφια Ινδικά	400
Τρία όμοια	300
Δύο στρώματα μάλλινα	700
Ένα σελτέ βαμβάκινον	200
Δύο εφαπλώματα	500
Τέσσερα μαξιλάρια κόχης	400
Μίαν στρώσιν με 3 μκάτια χράμια άλικά με 12 μαξιλάρες καδιφέ	2500
Ένα κίμι Σαρκίσι	1000
Ένα σιτζαδέ χαλί	300
Δύο κασσέλες	700
Δώδεκα κατακλίτικα σαχάνια	200
Τρεις τεντζερέδες με καπάκια	180
Εν σινί	150
Εν λεγενόβρικον Ρωσικόν	300
Δύο τάσσας την μίαν μεγάλην, την δε λουτρού	300
Δύο σενδώνια	50
Ένα καθρέπτην	30
	<hr/>
	37110

Και την εις τον Τζοχατζήν Μαχαλά κειμένην οικίαν διώροφον
γεινιάζουσαν κτλ κτλ εκτιμηθείσαν παρ' αυτών ως εξετιμήθησαν
υπό των ιδίων και τα ανωτέρω προικώα, αντί

60000

ΣΥΝΟΛΟ

97110

Με τας υποχρεώσεις και συμφωνίας του Ιακώβου Ζαφειριάδου και της μελλονύμφου
Μαριώρας εγγράφω σημερινής ημερομηνίας.

Διο προς βεβαίωσιν κτλ κτλ. Σημειωτέον ότι ο διαληφθείς Ιάκωβος Ζαφειριάδης ομολόγησε,
ότι παρέλαβεν αυτά άπαντα ανελλιπή τα προικοδοτηθέντα κατά την υπ' αυτών γενομένην
εκτίμησιν.

Οι Μάρτυρες

Ι. Βασάκης

Ν. Παπαδόπουλλος

Οι Συμβαλλόμενοι

Άννα Δ. Σταυροπούλου

Ιάκωβος Ζαφειριάδης

Ο Υποπρόξενος

Γ. Δ. Κανακάρης

Τέλος χαρτος. Αξίας δρχ 60 πλέον ενός δεκάτου ήτοι δρχ 66 Άρθρ. 6ον του περί Προξ. Τελών Νόμου.

Στη Θράκη θεωρούνταν αμάρτημα να χαλάσεις προξενιό και γι' αυτό και έλεγαν: “Ένα κορίτσι ξέκοψες, μιαν εκκλησιά εγκρέμισες, μιαν αρραβώνα χάλασες, μιαν εκκλησιά χάλασες”.

Η Ρ. Λουτζάκη⁸¹, ανθρωπολόγος και κινησιογράφος του χορού, πραγματοποίησε τη μελέτη της στο Μικρό Μοναστήρι του Νομού Θεσσαλονίκης και ανάμεσα στις τρεις κοινωνικές ομάδες που αποτελούν τον πληθυσμό του χωριού: α) τους “Βουλγαροπρόσφυγες” από την ανατολική Ρωμυλία που ήρθαν και εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα στα 1924, β) στους “Μακεδόνες” αυτόχθονες και γ) στις λιγοςτές οικογένειες Σαρακατσάνων, τους “Χασανδρινούς”, που εγκαταστάθηκαν σταδιακά στο χωριό στο διάστημα 1939-1958.

Ο γάμος των νέων γίνεται με προξενιό και αυτό έχει χαρακτήρα καθαρά τελετουργικό. Τρεις άντρες -ο προξενιτής, συνοδευόμενος από ένα θείο του γαμπρού από το σόι του πατέρα του και ο γαμπρός- πηγαίνουν να ζητήσουν τη νύφη από τον πατέρα της. Προσφέρουν δώρα, συνήθως χρυσαφικά, που τα τοποθετούν στο μαντήλι του γαμπρού, κομμάτι από ύφασμα υφασμένο ειδικά για την περίπτωση από τη μητέρα του γαμπρού. Η νύφη προσκυνά και φιλεί το χέρι όλων των παρευρισκομένων. Ακολουθεί δείπνο και το γεγονός ανακοινώνεται με δύο τουφεκιές από τον πατέρα της νύφης στο χωριό. Ορίζεται η ημερομηνία του γάμου και την επαύριον αρχίζουν οι προετοιμασίες.

Επειδή οι τρεις ομάδες κατοίκων που αποτελούσαν τα μέλη της κοινότητας του Μικρού Μοναστηριού παρέμεναν απομονωμένες στα στενά πλαίσια της πατριάς τους, η πρώτη επαφή και

⁸¹ Ρένα Λουτζάκη, *Ο γάμος ως χορευτικό δρώμενο, η περίπτωση των προσφύγων της Ανατολικής Ρωμυλίας στο Μικρό Μοναστήρι Μακεδονίας*, Πελοπ/κό Λαογραφικό Ίδρυμα, α' έκδοση, Εθνογραφικά, τόμ. 4, Ναύπλιο, 1983-1985, σελ. 5, 7-8, 10

ο πρώτος γάμος που χρονολογείται στα 1949 έγινε με απαγωγή των ερωτευμένων, όταν ένας Ανατολικορωμυλιώτης έκλεψε μια Μακεδόνισσα. Έτσι εγκαινίασαν μια συνήθεια και σταδιακά οι γάμοι στηρίχθηκαν στην απαγωγή και μ' αυτό τον τρόπο άρχισαν να φέρνουν κοντά τις οικογένειες. Αργότερα οι νέοι είχαν ευκαιρίες να γνωρίζονται στη βόλτα στο δημόσιο δρόμο και να τολμούν να παντρεύονται και κοπέλες ή νέους από τα γειτονικά χωριά με την αυτόβουλη θέλησή τους ή με απαγωγή.

Βαθύς γνώστης της ζωής των Σαρακατσαναίων, ο Ευριπίδης Μακρής⁸², με ανάγλυφο τρόπο μας παραδίδει λεπτομέρειες από το γάμο των Σαρακατσαναίων στην Ήπειρο, που αποτελούσε πράγματι το σημαντικότερο γεγονός της ζωής τους και η μεγαλύτερη χαρά στην οικογένεια και στη στάνη, γι' αυτό ο γάμος λέγεται και χαρά, όπως λέει και το τραγούδι:

Ύκει πέρα βγαίνει ένας καπνός
σαν τι καπνός να βγαίνει
οι βλάχοι κάνουν νια χαρά
παντρεύουνε τη Λάμπρω.

Όταν το κορίτσι γινόταν 18 χρονών, ήταν έτοιμο για γάμο. Και η παντρεία του κοριτσιού ήταν υπόθεση της οικογένειάς της και όχι της ίδιας της κοπέλας. Στους γάμους των Σαρακατσάνων δεν υπήρχαν επαγγελματίες προξενιάδες. Προξενιό μπορούσε να κάμει ο καθένας που συνδεόταν με την οικογένεια της κοπέλας.

Συνήθως, οι προξενιτές ή προξενήτρες ήταν άνθρωποι ώριμης ηλικίας. Τονίζεται δε, ότι το προξενιό και οι προτάσεις ποτέ δεν προέρχονταν από την πλευρά του κοριτσιού. Αυτό δεν το επέτρεπαν τα Σαρακατσάνικα ήθη, διότι το θεωρούσαν προσβλητικό να γίνει πρόταση σε ένα νέο από το περιβάλλον της οικογένειας του κοριτσιού. Έτσι, η οικογένεια του νέου έστελνε προξενιό και δεν ήταν παρεξηγήσιμο αν η απάντηση ήταν κάποιες φορές απορριπτική.

⁸² Ευριπίδης Μακρής, *Ζωή και Παράδοση των Σαρακατσαναίων*, Ιωάννινα, 1990, σελ. 220-223, 233

Την ιστορία αυτή διηγήθηκαν στον Ευριπίδη Π. Μακρή ο Γιώργος Τσουμάνης (Κωτσιούλας), ετών 83, από το σόι της κοπέλας και η Αμαλία Τσουμάνη, ετών 81, αδελφή του απαγωγέα.

Η Πανάγιω ήταν μια πολύ όμορφη, 17χρονη κοπέλα, μοναχοκόρη του Αλέξη Τσουμάνη. Οι Τσουμαναίοι είχαν τη στάνη, ίσα με τριάντα κονάκια στη Ραϊδόβολη Παπίγκου.

Ο Νίκος Φερεντίνος ήταν πολύ ωραίος άντρας και είχε τη στάνη του στις Πολτσές Μετσόβου. Ζήτησε την Πανάγιω και του την υποσχέθηκαν, αλλά δεν είχαν ακόμη ανταλλάξει τα ειδίσματα. Οπότε οι Τσουμαναίοι άλλαξαν γνώμη και την έταξαν σε έναν άξιο μπιστικό τους, το Μάνθο Τζουμάνη.

Ο Φερεντίνος αποφάσισε να την κλέψει. Με πέντε συγγενείς του πήγε να την κλέψει και την πήγε πάνω, στο Φλαμπουράρι. Την κράτησαν δύο βδομάδες και όταν συμφώνησαν οι δικοί της να τους παντρεύσουν, και όρισαν το γάμο, τότε την έστειλε πίσω στους γονείς της για να προετοιμασθεί ο γάμος. Όμως οι γονείς της την πήραν και πήγαν στα χειμαδιά, μιας και είχε περάσει το καλοκαίρι και πήγαιναν να ξεχειμωνιάσουν στην περιοχή Λάκα Σούλι. Καθώς περνούσαν το Παλιγκιώτικο ποτάμι (Βοϊδομάτη) η Πανάγιω βράχηκε, αρρώστησε και πέθανε. Έτσι, ούτε ο Μ. Τσουμάνης, ούτε ο Φερεντίνος την παντρεύτηκε.

Ο Σαρακατσάνος που ήταν έτοιμος για γάμο -σε ηλικία γάμου- έψαχνε για νύφη. Υπήρχε πιθανότητα να γνωρίζει κάποια κοπέλα και να τη θέλει. Και πάλι δεν πήγαινε ο ίδιος να τη ζητήσει απ' τους δικούς της. Θα πήγαινε κάποιος απ' την οικογένεια ή άλλος συγγενής και θα κουβέντιαζε με τον πατέρα ή τ' αδέρφια της νύφης. Αυτοί, ουδέποτε έδιναν απάντηση αμέσως, θετική ή αρνητική, στον προξενητή. Το θέμα έπρεπε να κουβεντιαστεί οικογενειακώς. Έκαναν λοιπόν οικογενειακό συμβούλιο πρώτα, απύσης της κοπέλας, κι αποφάσιζαν το ναι ή όχι. Σε περίπτωση που η απόφασή τους ήταν αρνητική, δεν θεωρούσαν απαραίτητο να το ανακοινώσουν στην κοπέλα. Σε περίπτωση όμως που η οικογένεια αποφάσιζε να δώσει την κοπέλα, τότε τη ρωτούσαν για να αποφανθεί κι εκείνη και να πει τη γνώμη της. Συνήθως η απάντηση της κοπέλας ήταν η ίδια με αυτή των γονιών της. “Αφού τ' αποφασίσατε όλοι εσείς και το κρίνατε καλό, τ' αποφασίζω κι εγώ” έλεγε.

Υπήρχε όμως περίπτωση η κοπέλα να αρνηθεί. Τότε τα πράγματα ήταν λιγάκι δύσκολα. Δεν μπορούσαν να τη δώσουν “σώνει και καλά”, χωρίς τη συγκατάθεσή της. Προσπαθούσαν όμως να της επιβάλουν τη γνώμη τους.

Σε περίπτωση που οι νέοι δεν γνωρίζονταν, γινόταν λόγος στο νέο για την τάδε κοπέλα από άνθρωπο της δικής του οικογένειας που τη γνώριζε. Έπρεπε ο νέος να βρει τρόπο να δει την κοπέλα. Κι αν μεν έβρισκε τρόπο να τη δει, έχει καλώς, αν όχι, εμπιστευόταν σε πρόσωπα του περιβάλλοντός του που την ήξεραν. Θα τεθεί το ερώτημα: Δεν μπορούσε να πάει στο κονάκι της; Ήταν ανεπίτρεπτο κάτι τέτοιο. Έτσι, δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις που αρραβωνιάζονταν δύο νέοι χωρίς να γνωρίζονται, με βάση τη γνώμη των άλλων. Είναι βέβαια πολύ δύσκολο να καταλάβει κανείς σήμερα, πώς ήταν δυνατόν ένας άνδρας και μια γυναίκα να αποφασίζουν για ένα τόσο σημαντικό ζήτημα, όπως το γάμο, χωρίς να έχει δει ο ένας τον άλλο. Και όμως, οι Σαρακατσαναίοι, αρκούσαν σε τρία πράγματα: α) να είναι η κοπέλα γερή και αρτιμελής, β) να κατάγεται από οικογένεια που να ταίριαζε με τη δική τους και γ) να μην έχει “ακουστεί” το όνομά της.

Όταν λοιπόν τελείωναν οι συζητήσεις και τα συμφωνούσαν, έκαναν τους αρραβώνες. Οι αρραβώνες ή συμβάσματα γίνονταν επίσημα ή ανεπίσημα. Στους επίσημους αρραβώνες πήγαιναν εκ μέρους του γαμπρού οι πιο στενοί συγγενείς στο κονάκι της νύφης, άλλαζαν τα δαχτυλίδια και έκαναν γλέντι. Στους ανεπίσημους αρραβώνες άλλαζαν τα ειδίσματα (δαχτυλίδια) οι συμπέθεροι, δηλαδή οι άνθρωποι της οικογένειας του νέου (πατέρας, αδελφός) με τον πατέρα ή

Το γεγονός συντάραξε τους Σαρακατσαναίους και ποτέ δεν το λησμόνησαν, ίσως γιατί ο επίλογος ήταν οδυνηρός. Υστερα από τόσα χρόνια που πέρασαν, όταν κάποιος από τους παλιούς Σαρακατσάνους θέλει να προσδιορίσει χρονικά ένα γεγονός, λέει: “Εκείν' τη χρονιά πόκλεψαν την Πανάιω”.

τον αδερφό της κοπέλας. Το δαχτυλίδι του αρραβώνα η κοπέλα παλιότερα από ντροπή δεν το φορούσε μέχρι να γίνει γάμος. Το έδενε σε ένα μαντήλι και το τύλιγε σε ένα κουβάρι γνέμα με κόκκινη κλωστή.

Υπήρχαν όμως και περιπτώσεις στους Σαρακατσάνους, όπου τα πράγματα στο γάμο ξέφευγαν από τα καθιερωμένα. Αυτό γινόταν σε δύο περιπτώσεις: Όταν δύο νέοι αγαπιόνταν και δεν συνηγορούσαν οι γονείς τους ή όταν ο νέος ήθελε την κοπέλα και οι δικοί της αντιδρούσαν και δεν την έδιναν. Τότε, γινόταν απαγωγή της κοπέλας. Μια τέτοια απαγωγή έγινε στα 1917 που έμεινε γνωστή στους Σαρακατσάνους σαν “το κλέψιμο της Πανά(γ)ως”.

Ο θεσμός της προίκας στους Σαρακατσάνους δεν είχε πολύ μεγάλη σημασία, γιατί οι περισσότεροι δεν έδιναν προίκα. Ίσως γιατί έτσι ήταν δομημένη η κτηνοτροφική νομαδική ή ημινομαδική τους κοινωνία. Όσοι έδιναν προίκα, αυτή ήταν πρόβατα ή κάποιο “χοντρό ζώο” (άλογο, φοράδα, μουλάρι). Ο Σαρακατσάνος δεν ζητούσε ποτέ προίκα. Όταν όμως κάποιος πάντρευε την κοπέλα του, της έδινε το “κατά δύναμη και ευχαρίστηση”, προπαντός όταν ο γαμπρός ήταν φτωχός. Για τους Σαρακατσαναίους μετρούσε ο άνθρωπος και η αξιοσύνη του και όχι τα “τζάκια”. Την Κυριακή του γάμου, καθώς θα έφτανε το ψίκι του γαμπρού για να γίνει ο γάμος και να πάρει τη νύφη με τα προικιά, τότε γινόταν το σάκιασμα των προικιών που θα φορτώνονταν στα άλογα που θα έφερνε επί τούτου ο γαμπρός. Τα προικιά από άποψη ποσότητας, ήταν ανάλογα με το “έχειν” της νύφης, αλλά και με την ηλικία της. Αν τύχαινε και παντρευόταν πολύ μικρή, δεν προλάβαινε να φτιάσει και πολλά προικιά.

Οι Σαρακατσάνες ήταν χρυσοχέρες. Στον αργαλειό και στο κέντημα ήταν ασυναγώνιστες. Η φορεσιά τους ήταν ολόκληρη κεντημένη. Έφτιαχναν βελέντζες πλουμιστές ή μονόχρωμες, προσκέφαλα κεντητά, στρώματα και καραμελωτές. Αξίζει ν’ αναφερθεί, πως η Σαρακατσάνα έφτιαχνε τόσα προικιά, όσα της χρειάζονταν για όλη της τη ζωή. Δεν ξαναύφαινε ποτέ για λογαριασμό της.

Δεν υπάρχουν προικοσύμφωνα από την τελετουργία του γάμου των Σαρακατσάνων, γιατί δεν συντάσσονταν. Ο λόγος τους αρκούσε. Από μαρτυρίες, όπως η παρακάτω, γνωρίζουμε λεπτομέρειες για τα προικιά και τα “ζόσματα”, τα δώρα στην οικογένεια του γαμπρού από τη νύφη.

Λέει η Κωνσταντώ Ντέτσικα, 77 χρονών: “Είχα 11 φουστάνια. Τα 5 κεντημένα και 6 ακέντητα, δε ματάφκιασα ποτέ. Είχα 10 κάπες (γυλέκα γυναικεία), 25 τραηλιές, 15 κατασάρκια, 30 ζευγάρια κάλτσες σε πολλά σχέδια. 30 τροβάδια, 10 σακούλια, 10 βελέντζες, 2 ζευγάρια σακιά, 2 ζευγάρια σάκες, 2 ζευγάρια αλευροσάκια, 2 τσάκια (δισάκια), 2 βελεντζάκια, 3 μπέρτες,

10 προσκέφαλα και πολλά άλλα τσιόλια και στρωσίδια κι άλλα μικροπράγματα που χρειαζόμασταν.

Απ' αυτά έδωσα δώρα με το σκόλασμα του γάμου τις μισές τραχηλιές, τα τροβάδια και τα σακουλάκια σχεδόν όλα, γιατί αυτά ήταν αποκλειστικά για δώρα. Στα κουνιάδια, στον πεθερό και στο νουνό έδωσα βελέντζες”.

Στην πατριαρχικά δομημένη οικογένεια των Σαρακατσάνων, όπου η ενότητά της και η δύναμή της ήταν δομημένη και στηριγμένη στην κατοχή του κοινού κοπαδιού των ζώων, στα χρήματα και τα αγαθά που προέρχονταν από αυτό, ο J. K. Campbell⁸³ αναφέρει ότι και οι θυγατέρες αλλά και οι γιοι είχαν μερίδιο. Οι θυγατέρες έπαιρναν το μερίδιό τους ως προίκα από τη στιγμή του γάμου τους, αντίθετα με τα αγόρια που συνέχιζαν να ζουν ακόμα και μετά το γάμο τους σε μια εκτεταμένη οικογενειακή ομάδα που περιείχε τις οικογένειες όλων των γιων με τη μεταφορά και συγκατοίκηση με τις νέες που νυμφεύονταν.

Όταν όμως δημιουργούνταν ανάγκη να χωρίσουν οι οικογένειες και κατά συνέπεια και το κοπάδι, τότε κάθε γιος έπαιρνε περίπου 100 πρόβατα και σ' αυτά πρόσθετε και όσα είχε πάρει προίκα από τη γυναίκα του και τραβούσε το δικό του δρόμο. Η προίκα στην κοινωνία των Σαρακατσάνων ήταν περίπου 50 πρόβατα, τα έπιπλα για το καλύβι τους, ρουχισμός για το στρώσιμό του και τα ρούχα της κοπέλας, που ήταν επαρκή να την ντύσουν για τουλάχιστον δέκα χρόνια χωρίς να χρειασθεί να φτιάξει μέχρι τότε.

Μέχρι στα 1945 η συνήθεια ήταν να ζητούν από την οικογένεια της νύφης περίπου 40 πρόβατα ή το αντίτιμό τους σε χρήματα ή κοσμήματα, μαζί βέβαια με τον παραδοσιακά χορηγούμενο ρουχισμό της. Μερικές φορές που η κοπέλα είχε κάποιο φυσικό ελάττωμα ή είχε κάποια ηθική μομφή, τότε η προίκα ήταν ανάλογα μεγαλύτερη για να αποκτήσει κάποιο είδος συζύγου. Είναι επίσης αληθές ότι το κύρος κάθε οικογένειας ήταν ανάλογο με το μέγεθος της προίκας που έδινε στις θυγατέρες της.

Η ρεαλιστικά προσμετρούμενη αξία-σημασία της προίκας ήταν η δυνατότητα οικονομικής ευχέρειας που παρείχε στο νέο ζευγάρι και ακόμη και στα μελλοντικά παιδιά του, ακόμη και στην οικογένεια του γαμπρού για την καλύτερη αποδοχή της νύφης. Η παροχή των ζώων και της καλύβας από την πλευρά του γαμπρού και η επίπλωση και το ντύσιμό του από την πλευρά της νύφης, ήταν μια ισοβαρής επένδυση στη νέα ζωή της οικογένειας που θεμελιώνονταν παρ' όλο που δεν διαχειρίζονταν αμέσως αποκλειστικά αυτή την περιουσία της, αλλά μετά που θα αποτραβιόταν ο πατέρας.

⁸³ J. K. Campbell, *Honour, Family and Patronage*, Clarendon Press, Oxford, 1964, σελ. 44-47

Πολλές φορές, όταν μια οικογένεια δεν είχε γιους, τότε πάντρευε το μικρότερό της κορίτσι με ένα νέο που θα δεχόταν να έρθει και να ζήσει στο σπίτι του πεθερού του. Τότε την “προίκα” του σε ζώα που αναλογούσαν στο μερίδιό του από την πατρική του περιουσία θα έφερνε ο γαμπρός και θα τα πρόσθετε σ’ αυτά του πεθερού του και θα μπορούσε να διαχειρισθεί όλη την περιουσία (κοπάδι) μετά την παραίτηση από την ενεργό δράση του πεθερού του ή του θανάτου του.

Σε πολλά χωριά του Πωγωνίου και της Δέρπολης της Ηπείρου, ο Χρήστος Μάτσιας⁸⁴ αναφέρει ότι ο γάμος των νέων γινόταν με προξενιό. Μόλις τα παιδιά τους περνούσαν τα δώδεκα χρόνια τους, τότε, κυρίως οι γονείς των αγοριών, άρχιζαν να αναζητούν την κατάλληλη σύζυγο για τα αγόρια τους. Έπρεπε να είναι γερή, αρτιμελής, άξια και ακούραστη. Άκουγε να λένε: “Θα μας την πάρουνε την νταρντάνα άλλοι! Γρήγορα να την καπαρώσουμε”. Ο προξενητής στον αρραβώνα ήταν απαραίτητος και καμάρωνε που έκανε το “ψυχικό”, όπως έλεγαν. Κι ας ήταν κακή ή καλή η προξενιά. Για να τελειώνει την προξενιά, έλεγε πολλά καλά λόγια και περίμενε και το “μπαχτσίσι” του, την αμοιβή του. Και ο πατέρας και η μητέρα του αγοριού ή του κοριτσιού άκουγαν με μεγάλη προσοχή τα λόγια του προξενητή και μάλιστα, αν ήταν σεβαστό πρόσωπο και καλός νοικοκύρης, είχαν απόλυτη εμπιστοσύνη στα λεγόμενά του και του έλεγαν οι γονείς: “Σ’ ευχαριστούμε που μας προτιμήσατε”. Έτρεχε ο προξενητής στους γονείς του αγοριού και με χαρά τους έλεγε: “Τα ’σιαξα, γλήγορα τον αρραβώνα”. Κι έτσι αρραβώνιαζαν τα παιδιά τους χωρίς να γνωρίζει ο νέος τη νέα και μάλιστα, κατά την ώρα της λογοδοσίας, οι γονείς του γαμπρού γνώριζαν τη νύφη, ο γαμπρός τη γνώριζε όταν όριζαν το επίσημο αρραβώνα, το “χαερλί”. Καλούσαν και τους στενούς συγγενείς και έτσι η μυστικότητα της λογοδοσίας έπαυε. Τότε οι συγχωριανοί έλεγαν: “Ταίριασαν και συμπεθέριασαν”. “Να σας προκόψουν τα παιδιά και σε επίλοιπα”.

Μέχρι το γάμο, σπάνια ο γαμπρός, πάντα συνοδευόμενος από τη μητέρα του, επισκεπτόταν το σπίτι της νύφης. Η νύφη όμως, ποτέ δεν πήγαινε στο σπίτι του γαμπρού. Έδιναν παραγγελία να ραφτεί η νυφική φορεσιά και όταν κόντευε να τελειώσει, τότε οι γονείς αποφάσιζαν την ημέρα του γάμου τους, που ήταν συνήθως Σάββατο, γιατί ο Κοσμάς ο Αιτωλός τους είχε παραγγείλει η Κυριακή να είναι αφιερωμένη στο Θεό.

Αν η νέα είχε κάποιο ελάττωμα ή δεν ήταν γεροδεμένη και άξια, οι γονείς της προτιμούσαν να πάρουν ένα γερό και φτωχό παλικάρι “σώγαμπρο”. Και οι γονείς των αγοριών, μόνο αν η κοπέλα ήταν μοναχοκόρη, “χαλάλιζαν” το παιδί τους να πάει “σώγαμπρος” για να μην περάσει στενόχωρη ζωή.

⁸⁴ π. Χρήστος Μ Μάτσιας, Πωγώνι - Δερόπολη, Ηθη - Εθιμα - Τραγούδια, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα, 1985

Πριν ορίσουν την ημερομηνία του γάμου, καλούσαν στο σπίτι της νύφης τον πατέρα του γαμπρού, για να συντάξουν το “προικοσύμφωνο”, παρουσία του παπά, του δάσκαλου και του προέδρου του χωριού, ως μαρτύρων. Ρωτούσαν πρώτα τον πατέρα του γαμπρού τι δίνει για τη νύφη και έπειτα τον πατέρα της νύφης τι δίνει για το γαμπρό. Το πρώτο και καλύτερο δώρο του πεθερού για τη νύφη ήταν ένα ζευγάρι τσαρούχια τελετινένια ή ένα ζευγάρι κοντούρες (= γυναικεία βαθουλωτά υποδήματα).

Παλαιότερα, είχαν το έθιμο να δίνει ο γαμπρός ένα ορισμένο ποσό χρημάτων, λίρες ή γρόσια, για να πάρει τη γυναίκα. Και ο πατέρας της νύφης έταζε χωράφι, βόδι για το όργωμα, και βέβαια το απαραίτητο προικίο της νύφης, που πρώτο ήταν το σεντούκι και έπειτα ο ρουχισμός. Υπέγραφαν έπειτα το προικοσύμφωνο οι πατεράδες των μελλονύμφων και οι μάρτυρες. Εάν ήταν οι γονείς φτωχοί, φτωχά θα ήταν και τα προικιά. Το βράδυ του επίσημου αρραβώνα, η κοπέλα κερνούσε με χαμηλωμένο κεφάλι όλους τους καλεσμένους, φιλούσε το χέρι όλων με τη σειρά και δεχόταν δώρα, που ήταν συνήθως χρήματα ή κανένα ασημικό. Οι συγγενείς του γαμπρού έλεγαν: “Πάρε σκυλί από στάνη και νύφη από οικογένεια”.

Κάθε κοπέλα όφειλε να έχει για προίκα μια κασέλα με σκαλισμένα τα αρχικά του ονόματός της και τη χρονολογία του γάμου της -όταν οριζόταν-. Μέσα έπρεπε να έχει φορέματα, σκεπάσματα, βελέντζες, κουβέρτες, μαξιλάρια κτλ. Ο γάμος λεγόταν χαρά και το άκουσμα της λέξης συνδουαζόταν με συμπόσιο και χτυπούσε πράγματι στ’ αυτιά των συγχωριανών πολύ όμορφα. Λέγανε: “Μεθαύριο έχουμε τη χαρά του τάδε” και η ανταπόδοση κάποιας εκδούλευσης επέσυρε την ευχή: “Κι εγώ στη χαρά σου θα στο ανταποδώσω”.

Από τα χωριά της ορεινής Αργιθέας των Θεσσαλικών Αγράφων, η Σ. Τόσκα-Καμπά⁸⁵ αναφορικά με το γάμο των νέων της περιοχής, μας παραδίνει ότι αυτό το σημαντικότατο γεγονός της προσωπικής τους ζωής ήταν αποτέλεσμα όχι της βούλησης των δύο μελλονύμφων, αλλά απόφαση δύο οικογενειών και βασικά των αντρών του κάθε σπιτιού, που αποφάσιζαν για την τύχη της θυγατέρας ή του γιου τους. Έβλεπαν, λοιπόν, ένα κορίτσι είτε σε κάποιο πανηγύρι ή σε γλεντοκόπι, τους άρεσε και νόμιζαν πως μαζί του θα εξασφαλιστεί η ευτυχία του παιδιού τους. Υπήρχαν βέβαια και οι περιπτώσεις που στο ίδιο χωριό οι νοικοκυραίοι μπορούσαν να προσδιορίσουν με τη συχνή επικοινωνία ποιο πρόσωπο ήταν κατάλληλο και άξιο να συντροφέψει το δικό τους παιδί. Έτσι έστελναν προξενητάδες, ανθρώπους ικανούς, ηλικιωμένους, με πείρα και πειστικότητα στη δουλειά τους, για να τελειώσουν αυτήν την ταιριασμένη, όπως νόμιζαν, σύζευξη με απώτερο σκοπό το θεμελιώμα μιας αρμονικής

⁸⁵ Σ. Τόσκα Καμπά, *Λαογραφικά Αργιθέας Θεσσαλικών Αγράφων*, Αθήνα, 1981, σελ. 25-26, 32, 44

οικογένειας. Και το κορίτσι και το αγόρι, τις περισσότερες φορές, συναντούσαν το μελλοντικό τους σύντροφο την ημέρα του αρραβώνα τους. Βέβαια δεν έλειπαν οι περιπτώσεις όπου οι δύο νέοι να αγαπιόντουσαν και μπορούσαν να επιβάλλουν τις θελήσεις τους στο οικογενειακό τους περιβάλλον.

Ο προξενητής πήγαινε στο σπίτι της κοπέλας για να φέρει το καλό μαντάτο, δηλαδή την προτίμηση που της έχει ένα συγκεκριμένο παλικάρι του χωριού ή οι γονείς του. Οι γονείς συζητούσαν με τον προξενητή τόσο τα προσόντα της υποψήφιας νύφης και του γαμπρού χωρίς φυσικά να παραλείπουν να πουν, πέρα από τις έμφυτες και επίκτητες αρετές και δεξιότητες, που διέθετε η κοπέλα και τα προικιά που είχε. Στη συνέχεια ο προξενητής μετέφερε τις απόψεις των γονιών του κοριτσιού στο σπίτι του αγοριού και αν υπήρχαν σημεία ουσιαστικής επικοινωνίας και θετικής κατάληξης, προχωρούσαν στη διαδικασία για την προετοιμασία του αρραβωνιάσματος και του γάμου.

Η συνάντηση των δύο οικογενειών και των μελλονύμφων γινόταν συνήθως σε ξένη οικία και παρουσία του ιερέα συντασσόταν το προικοσύμφωνο, όπου οι γονείς της κοπέλας εκτός του ρουχισμού και των κλινοσκεπασμάτων, αρκετοί έδιναν 20 προβατίνες ή και περισσότερες, 2 έως 3 μάνες μελίτσια, βόδια, δέντρα κ.α. Σ' αυτά που έδινε ο γονιός προστίθονταν και τα ταξίματα του πεθερού προς τη νύφη για να κατέβει από το άλογο μετά το γάμο και να εισέλθει στο νέο της σπίτι. Ο πεθερός έπρεπε να της τάξει ένα χωράφι ή ένα ζώο ή χρήματα ή καρποφόρα δέντρα ή ένα μελίτσι, που το θεωρούσαν γούρικο. Αφού υπογραφόταν το προικοσύμφωνο, γινόταν ο ορισμός της ημερομηνίας του αρραβώνα που γινόταν στο σπίτι του γαμπρού. Ο πατέρας του γαμπρού έβγαινε στο χαγιάτι του σπιτιού και έριχνε μια τουφεκιά, πράγμα που σημαίνει ότι το καλό μαντάτο πρέπει να μαθευτεί σ' όλο το χωριό.

Κάθε κορίτσι φρόντιζε με την καθοδήγηση της μητέρας του να ετοιμάσει τα προικιά του. Τα προικιά ήταν ένα δείγμα της ικανότητας, της νοικοκυροσύνης, αλλά και του μόχθου της νέας, που χρόνια ολόκληρα καθισμένη στον αργαλειό ύφαινε τις καραμελωτές, τα κιλίμια, τις φλοκάτες, τις μπαντανιές, τα μαξιλάρια, τους τροβάδες, τα δισάκια και τα άλλα υφαντά, ενώ σε χειμωνιάτικα νυχτέρια κεντούσε, με αυτοσχέδιο τις περισσότερες φορές τρόπο, πραγματικά αριστουργήματα τέχνης, όπως είναι οι πάντες, τα τζακόπανα, οι κρεβατόγυροι, τα μαξιλάρια, τα τραπεζομάντηλα, οι πετσέτες κ.α. Το ίδιο εκπληκτική ήταν και η δεξιότητα να κατασκευάζουν ή να στολίζουν με δαντέλες πλεγμένες με το βελονάκι και πάντα πάνω σε σχέδια δικά τους κουρτίνες, μαξιλάρια, σεντόνια, κουβέρτες κλπ.

Αυτά τα προικιά την Τετάρτη ή Πέμπτη πριν την Κυριακή του γάμου οι φιλενάδες της νύφης και συγγένισσες, αφού τα φορτώσουν πάνω σε μουλάρια, τα πήγαιναν για πλύσιμο στα κεφαλόβρυσσα και τα τραγουδούσαν. Την Παρασκευή τα σιδέρωναν και τα δίπλωναν και τα σάκιαζαν για να είναι έτοιμα να φορτωθούν στα άλογα, που θα έρχονταν με τη συνοδεία του γαμπρού να τα παραλάβει.

Η οικογένεια σύμφωνα με την έρευνα του Γ. Καββαδία⁸⁶, που αφορά την κοινωνία των Καραγκούνηδων, είναι συνάρτηση κοινωνικών - οικονομικών και πολιτικών συνθηκών και διεργασιών. Αποτελεί η σύνθεσή της, η ισχύ της, η δυναμική της, συνάρτηση των κατά χρονικά διαστήματα σχέσεων με τον οικονομικό και πολιτικό περίγυρο. Συγκεκριμένα η Καραγκούνικη οικογένεια ενταγμένη μέσα στην κοινωνία την τουρκική μέχρι το 1881, είδε να διαψεύδονται οι προσδοκίες της. Τους Τούρκους γαιοκτήμονες τους διαδέχθηκαν Έλληνες που αγόρασαν τα τσιφλίκια. Τις ατομικές μικρές ιδιοκτησίες των Κονιάρων Τούρκων, που αναχώρησαν με την προσάρτηση της Θεσσαλίας στην ελεύθερη Ελλάδα στα 1881, τις αγόρασαν Έλληνες μικροϊδιοκτήτες. Η κολιγική σχέση ερμηνεύθηκε από τα Ελληνικά δικαστήρια ως μίσθωση και έτσι προέβησαν σε εξωσιακές αποφάσεις κατά των Καραγκούνηδων κολίγων.

Ανταγωνιστικά προς αυτή τοποθετείται το τσιφλίκι, σαν οργάνωση εξωτερική και που υποχρεώνει τον Καραγκούνη να αναζητήσει τη σιγουριά που προσφέρει η μεγάλη οικογένεια, που μέσα στους κόλπους της συσπειρώνεται και με την επικουρία του συγγενή και του χωριανού μπορεί να αντιμετωπίσει τα επιφαινόμενα εκάστοτε προβλήματα. Μετά το 1923 η μεγάλη οικογένεια, ως θεσμός, κλονίζεται και οδηγείται σιγά σιγά στην εξαφάνισή της. Οι λόγοι που τη δημιούργησαν και τη διατήρησαν επί αιώνες εξέλιπταν. Όταν άρχισε η διανομή των γαιών στους ακτήμονες, οι κλήροι κατανέμονται στις συζυγικές οικογένειες. Οι συζυγικές οικογένειες αποκτούν οικονομική αυτονομία και επομένως τον τρόπο να ζουν αυτοτελώς.

Ο Καραγκούνης, ατομικά πια κύριος της γης του, δεν επιθυμεί να την εισφέρει στην κοινή εκμετάλλευση και ούτε και στη συνιδιοκτησία.

Εξέλιπε πια ο φόβος και η ανασφάλεια, όταν προηγουμένως τα εισοδήματα έπρεπε να μοιρασθούν με τον ιδιοκτήτη του τσιφλικιού και να αφαιρέσει ο επιστάτης το μερίδιό του (νόμιμο ή με δόλο). Γι' αυτό και η σοδειά έπρεπε να ήταν σημαντική ώστε να επαρκέσει για όλους και το μερίδιο της οικογένειας να ήταν ουσιαστικό. Η οικογένεια επομένως έπρεπε να ήταν πολυάνθρωπη, ώστε να διαθέτει την αναγκαία εργατική δύναμη για την πραγμάτωση του σκοπού αυτού.

Οι οικογένειες των Καραγκούνηδων τότε πάντρευαν τα παιδιά τους (το συνοικέσιο ήταν ο κανόνας και μάλιστα όχι με τη συγκατάθεση του πατέρα, αλλά του αρχηγού της ευρείας οικογένειας) τις μεν κόρες σε ηλικία 30 ετών, τους δε γιους σε ηλικία 20 ετών περίπου. Η πρακτική αυτή ήταν συνάρτηση της ανάγκης καλλιέργειας μεγάλων επιφανειών και επομένως της υπάρξεως πολλών εργατικών χεριών, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω. Οι κοπέλες έμεναν ανύπαντρες σε προχωρημένη για την εποχή ηλικία, για να φύγουν όσο το δυνατόν αργότερα από την πατρική τους οικογένεια και να μη μειωθεί το εργατικό δυναμικό της οικογενειακής ομάδας στην οποία γεννήθηκαν. Αντίθετα, οι νέοι παντρεύονταν το νωρίτερο δυνατόν για να πλουτίσουν το ταχύτερο τη δική τους πατρική οικογένεια με εργατικά χέρια (της γυναίκας τους και των παιδιών που θ' αποκτούσαν). Αυτός ήταν άλλωστε ο λόγος, που σύμφωνα με την επιτόπια συνήθεια, ο πατέρας του γαμπρού κατέβαλε στον πατέρα της νύφης ένα χρηματικό ποσό, το "αγαριλίκι". Η καταβολή αυτή θεωρήθηκε ως αγορά της νύφης. Η ερμηνεία όμως αυτή, σύμφωνα με τον Καββαδία αλλά και τη Σκουτέρη, είναι λανθασμένη. Στην πραγματικότητα επρόκειτο για μια αποζημίωση, που είχε καθιερωθεί εθιμικά, και καταβάλλονταν για την εργατική δύναμη που έχανε η οικογένειά της. Μετά τη μεταρρύθμιση του 1923 οι γάμοι γίνονταν σε φυσιολογικές ηλικίες και ο πατέρας της νύφης όχι μόνο δεν εισέπραττε αποζημίωση, αλλά κατέβαλε στο γαμπρό και προίκα. Η προίκα αυτή ήταν εμπράγματα και αφορούσε κινητά και ακίνητα αγαθά, καθώς επίσης και το ρουχισμό της νύφης και του νέου τους σπιτικού, τον εξοπλισμό σε στρωσίδια και σκεύη.

Από τη Σκιάθο ο ιερέας Γ. Ρήγας⁸⁷ με αναλυτικό και παραστατικό τρόπο μας παρέχει πληθώρα πληροφοριών σχετικών με τον τρόπο που γινόταν η επιλογή των συζύγων και όλα τα τελετουργικά του αρραβώνα και του γάμου.

Όταν το κορίτσι μεγάλωνε και έφθανε σε ηλικία γάμου, η οικογένειά του του απαγόρευε να κυκλοφορεί και να συναναστρέφεται τη μέρα με συντοπίτες. Μόνο όταν ήταν απαραίτητο να πάει σε κάποια εργασία ή επίσκεψη, πάντα με συνοδεία της μητέρας ή με άλλες γυναίκες, έβγαινε από το σπίτι.

Οι γονείς του κοριτσιού έκριναν ποιος είναι ο κατάλληλος σύντροφος για το παιδί τους και αυτοί φρόντιζαν να στείλουν προξενητή στην οικογένεια του νέου που επέλεξαν. Θεωρούνταν ταπεινωτικό ο άνδρας να στείλει προξενητή ή η οικογένειά του για λογαριασμό του.

⁸⁶ Γ. Β. Καββαδίας, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Θεσσαλών, σειρά Μελετημάτων - Διατριβών αρ. 2, Αθήνα, 1980, σελ. 33-38

⁸⁷ π. Γ. Α. Ρήγας, *Σκιάθου Λαϊκός Πολιτισμός*, τεύχ. Δ', Ελληνικά περιοδ. Σύγγραμμα Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, 20, Θεσσαλονίκη, 1970, σελ. 231-233

Ο προξενιτής μετέφερε εκτός από τις προθέσεις και τα παινέματα του κοριτσιού και της οικογένειάς του στο σπίτι του γαμπρού και ένα σημείωμα, το μπουλετί. Σ' αυτό ήταν γραμμένη η προίκα που είχαν σκοπό οι γονείς να δώσουν στην κόρη τους. Και σύμφωνα με το μπουλετί συντασσόταν τρεις μέρες πριν τη στέψη και το προικοσύμφωνο.

Κάθε κορίτσι ήταν καλό να έχει ένα σπίτι, έναν ελαιώνα και ένα αμπέλι ως προίκα. Τουλάχιστον όμως ένα σπίτι και μάλιστα να περιέχει όλα τα απαραίτητα έπιπλα, εκτός της κλίνης που ήταν υποχρέωση του γαμπρού, αλλά και σκεύη και ρουχισμό, ατομικό και του σπιτιού. Το λιγότερο έπρεπε να έχει “ένα τραπέζι, έναν καναπέ, έναν καθρέφτη, έξι καρέκλες, σκεύη μαγειρικά, σκεύη του τραπεζιού, πιάτα και γυαλικά, κιλίμια, παπλώματα, σεντόνια, χράμια, προσκέφαλα και στρώμα. Ο γαμπρός, εκτός από το κρεβάτι, έστελνε πριν το γάμο και την κασέλα του με τα ρούχα του και τα εσώρουχά του”.

Οι αρραβώνες οι επίσημοι γίνονταν στο σπίτι του γαμπρού όπου είναι συγκεντρωμένοι όλοι οι συγγενείς του. Τότε “αλλάζουν τα σ'μάδια” και τους εύχονται “Καλουρίζ'κ. Να ζήσ'νε. Τίμια στέφανα”. Οι αρραβωνιασμένοι λέγονταν “σαστ'κός” και “σαστ'κή”.

Κατά τη διάρκεια της μηνστείας οι νέοι γνωρίζονταν με τα λεγόμενα μπασίδια του γαμπρού και της νύφης, δηλαδή με την εν πομπή μετάβαση εναλλάξ στα σπίτια γαμπρού-νύφης, την ανταλλαγή δώρων και με τραπεζώματα και επισκέψεις, κυρίως Κυριακές και γιορτές. Έτσι η σύζευξη γινόταν πιο ομαλή και δεν υπήρχε καμία δυσάρεστη έκπληξη μετά το γάμο, τουλάχιστον για το ευειδές και αρτιμελές των συζύγων, όπως παρατηρείται σε άλλες ελληνικές τοπικές κοινωνίες.

Από μια άλλη νησιώτικη κοινωνία, της Κύμης στην Εύβοια, πληροφορίες για το προξενιό και την υπόσχεση γάμου αντλούμε από το έργο του Δημ. Χρ. Σέττα *Εύβοια, λαϊκός πολιτισμός*⁸⁸. Σύμφωνα λοιπόν με τη συνήθεια του τόπου, οι γονείς της νύφης έστελναν προξενιό - συμπεθεριό στο γαμπρό. Προηγουμένως, φρόντιζαν να έχουν συγκεντρώσει αρκετές πληροφορίες για το αν ο γαμπρός ανήκει στην ίδια κοινωνική τάξη που ανήκουν κι αυτοί. Κάτω από τέτοιες κοινωνικές συνθήκες, όταν γεννιόταν ένα τρυφερό αίσθημα μεταξύ δύο νέων και ανήκαν σε διαφορετικές κοινωνικές τάξεις, δεν έφταναν ποτέ σε γάμο. Στις περιπτώσεις αυτές, είχαν παρατηρηθεί και οικογενειακά δράματα. Κορίτσια αυτοκτόνησαν και αγόρια, που προχώρησαν στο γάμο παρά τη θέληση των δικών τους, αποκληρώθηκαν.

Ευκαιρίες για να συναντηθούν οι νέοι, κυρίως των λαϊκών τάξεων, ήταν οι χώροι εργασίας στα αλώνια, στα αμπέλια ή σε κοινωνικές συναναστροφές στα σπίτια, όπου πήγαιναν παίρνοντας

μαζί τους και το φαγητό τους. Επίσης γίνονταν χοροί στ' αλώνια με κλαρίνα και βιολιά ή μόνο με τραγούδια. Αν καλούσε ένας νέος μια κοπέλα στο χορό, της πρότεινε το μαντήλι. Θεωρούνταν μεγάλη προσβολή για το νέο, αν η κοπέλα δεν δεχόταν να πιαστεί και να χορέψει.

Οι χοροί ήταν μια ευκαιρία να δουν οι νέοι από κοντά τις αγαπημένες τους. Όταν σε μια οικογένεια υπήρχαν δύο και τρεις αδελφές, η πρώτη, η μεγαλύτερη, ντυνόταν με την πιο πλουμιστή και μεγαλοπρεπή φορεσιά της και χόρευε. Αν καλούσαν τη δεύτερη στο χορό και πήγαινε να χορέψει, παρουσία της πρώτης, θεωρούνταν παράβαση της ιεραρχίας. Συνήθως, η δεύτερη και η τρίτη απουσίαζαν από το χορό.

Οι συνθήκες αυτές επικρατούσαν στην Κύμη παλαιότερα, πριν το 1920. Οι γονείς, λοιπόν, μετά την απόφαση που έπαιρναν για το γαμπρό της εκλογής τους, έστελναν την προξενήτρα νύχτα με το φαναράκι στο σπίτι του γαμπρού. Αυτή εκθειάζε τη νύφη και την προίκα που της έδιναν, και αν η οικογένεια του γαμπρού συμφωνούσε, έριχναν μια τουφεκιά στον αέρα, και έτσι γνωστοποιούνταν στην οικογένεια της νύφης και στους συντοπίτες ότι το προξενιό τελείωσε ευνοϊκά. Ορίζονταν τα αρραβωνιάσματα και γίνονταν στο σπίτι της νύφης μια Κυριακή. Η νύφη έστελνε το προηγούμενο Σαββατόβραδο τρεις δίσκους στο σπίτι του γαμπρού. Ο ένας περιείχε αμυγδαλωτά, ο άλλος βουτυράτα ή ζαχαρωτά και ο τρίτος δώρα για το γαμπρό. Οι πλούσιες έστελναν κοστούμι, πουκάμισο, μαντήλι, κουφέτα, ρύζι και μέσα στο μαντήλι έδεναν μια λίρα μαζί με κουφέτα και ένα μπουκέτο με λουλούδια. Η μητέρα του γαμπρού χάριζε στη νύφη δαχτυλίδι, το ίδιο και η μητέρα της νύφης στο γαμπρό. Μπορούσαν οι αρραβωνιασμένοι να βγαίνουν περίπατο, αλλά είχαν πάντα πλάι τους συνοδεία μια ηλικιωμένη θεία τους. Για την προίκα και ό,τι ακίνητο έδιναν στη νύφη, το έγραφαν σε συμβολαιογράφο πριν το γάμο. Συνήθως η νύφη έμενε στο σπίτι του γαμπρού, κυρίως αν ήταν ξένη, από κοντινό χωριό. Αν όμως μέσα στην προίκα της ήταν και σπίτι, τότε το ετοιμάζαν και το έστρωναν με προικιά, εκεί γινόταν ο γάμος και εκεί έμεναν.

Με αδρές πινελιές σκιαγραφεί ο Ι. Αναγνωστόπουλος στα *Λαογραφικά του Αχλαδόκαμπου*⁸⁹ (Αργολίδας) την πιο σημαντική τελετουργία της ζωής των νέων, τη γνωριμία και το γάμο. Μας λέει, λοιπόν ότι “η γνωριμία του νέου ζευγαριού γινόταν συνήθως στα πανηγύρια, στους γάμους συντοπιτών τους και στις αγροτικές και ποιμενικές ασχολίες, οπότε μεσολαβούσε και το συναίσθημα της αμοιβαίας αγάπης. Πολλές φορές, όταν το συναίσθημα αυτό ήταν μεγάλο και υπήρχε αντίρρηση από τις οικογένειές τους, γίνονταν και απαγωγές. Τις περισσότερες φορές, ο

⁸⁸ Δ. Χρ. Σέττας, *Η Κύμη, Εθνοια, Λαϊκός Πολιτισμός*, τομ. Γ', Εταιρεία Ευβοϊκών Σπουδών, Ευβ. Μελετών, Παράρτημα τόμου ΚΖ', Αθήνα, 1988, σελ. 187-189

⁸⁹ Ι. Αναγνωστόπουλος, *Λαογραφικά του Αχλαδόκαμπου (Αργολίδα)*, Αθήνα, 1985, σελ. 33

γάμος γινόταν από προξενιό. Από τη μεριά του γαμπρού δύο τρία σοβαρά άτομα της οικογένειας πήγαιναν στο σπίτι της νύφης και συζητούσαν το θέμα της παντρείας των νέων, την προίκα και μάλιστα πολλές φορές με διαπραγματεύσεις και παζαρέματα”.

Αν το προξενιό έληγε ευνοϊκά, καλούσαν και το γαμπρό στο σπίτι της νύφης με πυροβολισμούς και ακολουθούσε γλέντι μέχρι πρωίας. Με το ξημέρωμα γινόταν και το “άκουσμα”, δηλαδή, η διάδοση σε όλο το χωριό της είδησης και κανόνιζαν την ημέρα των αρραβώνων.

Το αρραβόνιασμα γινόταν στο σπίτι της νύφης από τον πατέρα του γαμπρού ή το μεγαλύτερο αδερφό. Σ’ ένα τραπέζι έβαζαν ένα εικόνισμα στο οποίο σταύρωναν τα δαχτυλίδια λέγοντας διάφορες προσευχές. Ο γαμπρός και η νύφη αντάλλασσαν δώρα μεταξύ τους καθώς και στους συγγενείς. Ακολουθούσε τραπέζι και οριζόταν η ημέρα του γάμου. Ο αρραβωνιαστικός επισκεπτόταν ταχτικά το σπίτι της νύφης, έτρωγε και έφευγε.

Αν συνέβαινε καμιά φορά να χαλάσει το προξενιό, τα δώρα και από τις δύο πλευρές επιστρέφονταν στους δικαιούχους.

Ως προίκα της νύφης, ο πατέρας έδινε χρήματα, χτήματα και ζώα για τα οποία γινόταν ειδική συμβολαιογραφική πράξη. Έδιναν επίσης διάφορα οικιακά σκεύη, όπως καζάνι, ταψιά, μπρίκια, πινακωτή, σκάφη, πλαστήρι, είδη ρουχισμού όπως βελέντζες, κουβέρτες, χράμια, μαξιλάρια και ρούχα της κοπέλας, πουκαμίσες, φουστάνια, κοντογούνια, ζωνάρια, μάλλινες κάλτσες και απαραίτητα μια ξύλινη κασέλα, το σεντούκι. Και αυτά τα είδη συμπεριλαμβάνονταν στο προικοσύμφωνο. Η ημέρα του γάμου οριζόταν Κυριακή και σπάνια Πέμπτη, γιατί τις άλλες μέρες παντρεύονταν οι χήροι ή οι διαζευγμένοι.

Την Κυριακή του γάμου, απολείουργα, οι προικολόγοι, όλοι διαλεχτοί, με άλογα και μουλάρια στολισμένα με λευκά και κόκκινα γαρύφαλλα ή τριαντάφυλλα και μαντζουράνες, με τη συνοδεία οργάνων, πήγαιναν στο σπίτι της νύφης για να παραλάβουν τα προικιά της. Μπροστά πήγαινε το κανίσκι, με διάφορα εκλεκτά τρόφιμα και με την τσότρα το κρασί. Οι συμπέθεροι της νύφης προσπαθούσαν με κουδούνια και τροκάνια και τολμηρά αστεία να γελοιοποιήσουν και να πειράξουν τους προικολόγους. Το μαξιλάρι που προοριζόταν για το γαμπρό στολισμένο με κόκκινα γαρύφαλλα, το παραλάμβανε ένα αγόρι που είχε μάνα και πατέρα εν ζωή. Τα προικιά φορτώνονταν στα άλογα και στα μουλάρια και μαζί με τους καβαλαραίους περνούσαν από τους κεντρικούς δρόμους του χωριού για επίδειξη με τη συνοδεία και πάλι μουσικών οργάνων και τραγουδιών, ενώ οι γειτόνισσες και ο κόσμος τα έραινε με κουφέτα και ρύζι. Τα προικιά παραδίνονταν στο σπίτι του γαμπρού.

Η Σκουτέρη - Διδασκάλου⁹⁰ αναφέρει ότι σε πολλές περιοχές της Μακεδονίας, της Θράκης και της Ηπείρου, μολονότι η κοινωνική οργάνωση στηριζόταν στις διευρυμένες οικογένειες με αρχηγό τον πατέρα, ωστόσο, κάθε νέος εργαζόταν σκληρά για να μαζέψει μόνος του “παράδες να κάνει νύφη αγοραστή και να κάνει και τα ξοδευτά του γάμου”. Στις ορεινές ιδιαίτερα περιοχές ξενιτεύονταν για να μπορέσουν να συγκεντρώσουν το κεφάλαιο που απαιτούνταν. Σε πολλές όμως περιπτώσεις, όταν ο γαμπρός δεν διέθετε ή δεν ήθελε να κάνει πολλά “ξοδευτά”, που χρειάζονταν για την τελετή του αρραβώνα και κατόπιν του γάμου, ακολουθούσε μια θεσμοθετημένη παράβαση των καθιερωμένων τελετουργιών για το γάμο, την απαγωγή. Ήταν κι αυτή μια τελετουργία. Ονομάζονταν “φεύγα” και ο γαμπρός έκλεβε τη νύφη και στεφανώνονταν. Όμως, για να παραλάβει τα προικιά της νύφης, δεν μπορούσε παρά να καταβάλει “το γάλα της μάνας”, που συμβολικά ο όρος εμφανίζει το ποσόν, το αντίτιμο για τα έξοδα της ανατροφής της νύφης. Το “γάλα της μάνας” ήταν ένα μικρό ποσόν σε λίρες, που αφού καταβαλλόταν από το γαμπρό, τότε μόνον παραλάμβανε τα προικιά και γάμος χωρίς προικιά σ’ αυτές τις περιοχές σήμαινε ότι ο γάμος δεν νομιμοποιήθηκε και δεν εξασφαλίστηκε υλικά και συμβολικά. Στα χωριά των Καραγκούνηδων ονομαζόταν, όπως προαναφέρθηκε, “αγαριλίκι” - αυτό προς συσχέτισμό των εννοιών.

Η παραδοσιακά αυστηρή πατριαρχική οικογένεια στην περιοχή της Μάνης, όπως μας αναφέρει ο Κ. Κάσσης⁹¹ υπαγόρευε ιδιαίτερους κανόνες ζωής, περιουσίας, διανομής της κληρονομιάς και τρόπου επιλογής συζύγων, τόσο για τα άρρενα όσο για τα θήλεα μέλη των οικογενειών των Μανιατών, αποβλέποντας στην ισχύ και τις σχέσεις κύρους που θα αποκτούσαν δια των συναπτόμενων γάμων.

“Έτσι κάθε οικογένεια που πάντρευε τους γιους της, τους έδινε κι από έναν τόπο για να χτίσουν σπίτι. Η γενική διανομή της κληρονομιάς γινόταν εν ζωή των γονιών, αλλά μπορούσε να γίνει και ειδική νέμηση (σε μέρος της κληρονομιάς). Το δεύτερο γινόταν για να μπορεί ο κάθε αδελφός να χτίσει ένα δικό του σπίτι και να στεγάσει τη νεοδημιουργημένη οικογένειά του. Συνήθως για οχυρωματικούς λόγους έχτιζαν κολλητά στο πατρικό. Έτσι, ενώ υπήρχε το κεντρικό οικοδόμημα - πύργος, κολλώντας τα σπίτια τους γύρω γύρω όλοι, δημιουργούσαν μια συνοικία από άτομα της ίδιας οικογένειας. Το ότι τα θηλυκά δεν κληρονομούσαν συνήθως κατοικία, είναι βέβαια θεσμός που έχει την αρχή του στην πατριαρχική δομή της μανιάτικης κοινωνίας, από μόνος του όμως δεν είχε σκοπό να αδικήσει τα θηλυκά μέλη, αλλά να απαλλάξει

⁹⁰ Ν. Σκουτέρη - Διδασκάλου, *Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα*, εκδ. Πολίτης, Αθήνα, 1984, σελ. 129, 228-229

την πατριά από τον κίνδυνο της εισδοχής ξένης πατριάς. Και η βάση του θεσμού ήταν άκρως λογική. Άλλωστε υπήρχε ο θεσμός του να ακολουθεί η γυναίκα τον άντρα μετά το γάμο στο σπίτι του”.

Ακόμα κι αν ένας οικογενειάρχης παρέβαινε τον άγραφο νόμο της μη κληρονομιάς του από θηλυκά και ήθελε να κληρονομηθεί από γυναίκα, κόρη του, γυναίκα του, εγγονή του κτλ, δεν το επέτρεπαν οι συγγενείς του της ίδια πατριάς, που κάθε άλλο παρά επιθυμούσαν να τους “κουβαληθεί” μέσα στα οχυρά τους ξένος (σώγαμπρος ή συμπέθερος) που θα σήμαινε διάλυση της τακτικής της πατριάς.

Πρέπει να σημειωθεί ότι παλιά, πρόσφυγες κυρίως, αν είχαν αρκετά χρήματα, αγόραζαν έξω από τον οικισμό ακίνητο, ενώ παντρεύονταν ντόπια γυναίκα. Έτσι γίνονταν ντόπιοι και με κάποια προστασία από τα πεθερικά τους. Αντί να πάρουν σπίτι για προίκα, θεσμός για ακίνητα άγνωστος, αυτοί έδιναν. Το ίδιο και οι ντόπιοι, αν επρόκειτο για ισχυρό πεθερό. Η αγορά - προίκα ακινήτου από το πεθερικό γινόταν πάντα έξω από τα οχυρά τους και ήταν ευκολότερη από ξένο, που δεν το φοβόνταν μιας κι ήταν μόνος του, παρά από ντόπιο.

Φοβούνταν πολύ, όταν η γυναίκα έπαιρνε άντρα από ντόπιο σόι, να της δώσουν ακίνητο.

Τα κορίτσια έπαιρναν την όποια προίκα τους (χωράφια ή χρήματα) και δεν είχαν άλλη κληρονομική αξίωση, εκτός αν τους είχε παραχωρηθεί ακίνητο έξω από τον οικισμό, όπως προαναφέρθηκε. Μετά το 1840, αν οι κόρες δεν είχαν αδελφούς, μπορούσαν να κληρονομήσουν τα πατρικά τους. Αυτές είναι οι λεγόμενες “ξακλήροσπορές”. Τα κληρονομηθέντα πατρικά τους πάλι, οι άνδρες τους τα διεκδικούσαν δυναμικά από τους συγγενείς τους. Αν ο άνδρας έμπαινε στα σπίτια, ζώντας ακόμα των πεθερικών του, ήταν δύσκολο να εκδιωχθεί. Η θέση του ήταν πάντα αβέβαιη, αν δεν καταγόταν από ισχυρή οικογένεια και ο ίδιος, ώστε να έχει “πλάτες”. Αλλά την “ξακλήροσπορά” συνήθως την πάντρευαν (με ή χωρίς τη θέλησή της) με κάποιον που ενέκρινε η πατριά της, συνήθως μάλιστα συγγενή της από την ίδια οικογένεια, για να μη χαθεί η κληρονομική μερίδα σε “ξένους”. Στο γάμο προίκα δεν δίνονταν (έως το 1900). Αντίθετα, ο γαμπρός όφειλε να δώσει δοσίματα στα πεθερικά.

Ο Κ. Κάσσης μας αναφέρει ότι “οι νέοι αρραβωνιάζονταν ή παντρεύονταν με βάση την πατρική πάντα έγκριση (ο άντρας αν ήταν κάτω από 25 - 30, η γυναίκα πάντα). Ο πατέρας που έδινε την έγκρισή του, ήταν υπεύθυνος απέναντι στην πατριά του. Το ίδιο υπεύθυνος είναι και για το γάμο κόρης ή ενήλικης αδελφής του (εάν ο κοινός γεννήτορας δεν ζούσε). Δηλαδή, αν τα θηλυκά που έχει υπό την προστασία του δεν τον υπακούουν και κάνουν “του κεφαλιού τους”,

⁹¹ Κ. Δ. Κάσσης, *Λαογραφία της Μέσα Μάνης*, τόμ. Α', Υλική Ζωή, Αθήνα, 1980, σελ. 216-217, 237, 241-242, 265-

είναι υπεύθυνα εκείνα απέναντί του (εξουσία ζωής - θανάτου) και εκείνος απέναντι στην πατριά του για το αν πράττει καλά ή όχι.

Άντρας που δεν είχε την πατρική έγκριση για γάμο, προσέφευγε στους Γέροντες της πατριά του να του τη δώσουν. Αν εμποδιζόταν κι απ' αυτούς, έπρεπε -εννοείται ότι θα υπήρχε κάποιο σοβαρό κώλυμα (π.χ. συγγένεια) ή να μη συνάψει γάμο ή να πάρει φευγώς (απαγωγή) τη γυναίκα της αρεσκείας του και να εξαφανιζόταν από το χώρο (π.χ. περίπτωση δευτέρων εξαδέλφων που αγαπήθηκαν όντας από την ίδια γενιά, πατριά). Αλλιώς κάποιος “βγαρτός” ανακάλυπτε τους αλληλοαπαχθέντες συγγενείς και τους σκότωνε και τους δύο”.

Η μνηστεία δεν ήταν μια κατάσταση που δεν μπορούσε να λυθεί. Πολύ σπάνια όμως συνέβαινε. Αν λυνόταν, η δυσαρέσκεια έμενε στις δύο οικογένειες. Μπορούσε να λυθεί, γιατί οι αρραβωνιασμένοι δεν συναντιόνταν καν. Ο γαμπρός δεν είχε αγγίξει ούτε το χέρι της αρραβωνιαστικιάς του, πριν το γάμο. Για τη διάλυση του αρραβώνα αποφάσιζαν οι οικογένειες χωρίς να υπολογίζεται η γνώμη των μνηστευμένων. Οι άντρες που προέρχονταν από μικρότερη και κατώτερη γενιά από τη γυναίκα που επέλεγαν για σύντροφό τους, γίνονταν κολλητοί στην οικογένειά της για να βοηθηθούν και να ισχυροποιηθούν απέναντι στους εχθρούς τους. Γι' αυτό, το να πάρει κανείς γυναίκα από σοί, είτε ήταν αδύνατος μεγαλογενήτης, είτε “αχαμνότερος” ή φαμέγος, το θεωρούσαν μεγάλη επιτυχία. Οι σοϊοπούλες και οι πλούσιες ξακληροσπορές ήταν οι πιο περιζήτητες νύφες. Πάντως, περιουσία ιδιαίτερη (φανερά, γιατί κρυφά μπορούσε να έχει χρήματα) η γυναίκα δεν είχε. Ούτε προίκα έπαιρνε μέχρι το 1900. Οι πλούσιες και από γενιά, ποτέ δεν έχαναν την αυτονομία τους και θεωρούνταν τυραννικές για τους άντρες τους. Ίδρυναν μια περίεργη (σχεδόν αντίστροφη από την πατριαρχία) “μητριαρχική” οικογενειακή κατάσταση. Τα παιδιά τους (με το όνομα βέβαια του πατέρα) όχι σπάνια, συνοδεύονταν από τη “μαννογενιά” και αν παντρεύονταν γυναίκα από το σοί της μητέρας τους, διαίωνιζαν τη “μητριαρχική” συγγένεια. Ο γάμος ή χαρά ή βλόηση γινόταν σε διάστημα όχι λιγότερο από χρόνο μετά τον “αρρεβώνα ή σκλάβωμα”.

Οι κοπέλες θεωρούν χρέος τους να παντρευτούν “κάλλια κακή νοικοκυρά πέρι καλή κοπέλα” (γεροντοκόρη) λέει σχετική παροιμία. Ο αρραβώνας πρώτα “φανερούνεται”. Γίνεται γλέντι και ύστερα, πανηγυρικά, ο γαμπρός “μπαίνει στη μπόρτα” του σπιτιού της αρραβωνιαστικιάς. Ρίχνει χρήματα και όλοι τον υποδέχονται. Από εκείνη την ημέρα μπορεί να επισκέπτεται το σπίτι της αρραβωνιαστικιάς του και εκείνη “ορθά φερόμενη” θα πρέπει να μην εμφανίζεται. Μέχρι να ορισθεί ο γάμος, η νύφη μπαίνει μια φορά “στη μπόρτα” του σπιτιού του γαμπρού και μετά από

ένα μήνα ορίζεται ο γάμος και μέχρι τότε ο γαμπρός δεν “αγνεύει” καθόλου το σπίτι της νύφης (δεν πλησιάζει το σπίτι).

Δύο μέρες πριν το γάμο, οι “κανισκαροί”, δύο νέοι δραστήριοι συγγενείς του γαμπρού, ορίζονταν να παραλάβουν από το σπίτι της νύφης τα κανίσκια που ήταν τα προικιά της νύφης (ζώα, ρουχισμός, κασέλες κτλ). Μόνο στο δρόμο για την εκκλησία το ανδρόγυνο καμάρωνε, δηλαδή αντάμωνε και στεκόταν δίπλα-δίπλα.

Στη Σαντορίνη, μας παραδίδει ο Φιλ. Κατσιπής⁹², ευκαιρία για το αντάμωμα των νέων ήταν η “βέντεμα”, το τρύγημα στον κάμπο της άλλοτε πολυστάφυλης Σαντορίνης, που διαρκούσε πάνω από ένα μήνα. Άνδρες και γυναίκες βλέπονταν, κουβέντιαζαν, γλεντούσαν χωρίς παρεξήγηση και έβρισκαν τον καιρό και την περίσταση και εκεί τα ταίριαζαν τα περισσότερα ανύπαντρα παιδιά.

Παρ’ όλη αυτή την ελευθερία που είχε η γυναίκα να απασχολείται σε μανιφακτούρες που παρήγαγαν μπαμπακομέταξα υφάσματα και μαντήλες ή στις καλτσοποιίες για να εξασφαλίσουν χρήματα για τα προικιά τους, στο ζήτημα του γάμου τον πρώτο και τελευταίο λόγο είχε η γνώμη και η απόφαση του πατέρα της. Αν όμως η κόρη δεν ασπαζόταν την “ερδικιά” των γονιών της και την αψηφούσε, τότε, μέρα μεσημέρι κλεβόταν με τον αγαπημένο της και έτσι τελείωνε η ιστορία.

Ο γαμπρός ήταν εκείνος που θα έστελνε προξενητή για να ζητήσει την κοπέλα της αρεσκείας του, αλλά και πολλές φορές οι συγγενείς της κοπέλας πηγαίνανε “γυρεβγοντές” για να βρουν γαμπρό, όταν μάλιστα η κοπέλα τους ήταν ή μεγαλοκοπέλα ή ασχημοκαμωμένη. Το πρόσωπο που θ’ αναλάμβανε να πάει ως “μηνυτής” έπρεπε να ήταν σεβάσμιο σε ηλικία και να μπορούσε να κουβεντιάσει για να φέρει σε καλό τέλος το “συγκέσιο”. Για τούτο και προτιμούσαν ηλικιωμένες γυναίκες που ήταν ικανές. Πολλές φορές, όταν υπήρχε έχθρα ανάμεσα σε δύο οικογένειες και τύχαινε ν’ αγαπηθούν τα παιδιά τους, τότε ο ιερέας της ενορίας αναλάμβανε να τους τα συμβιβάσει και πάλι με επιφύλαξη, γιατί υπήρχε φόβος να μη δεχθεί ο πατέρας της νύφης και φοβόνταν να μη μαθευτεί στον κόσμο και γενεί “πέργελο και θέαντρο” η φαμελιά του γαμπρού.

Η προξενήτρα προσπαθούσε να παινέσει τα χαρίσματα του γαμπρού, φυσικά και επίκτητα (περιουσία, θέση) και όταν η απάντηση ήταν θετική από τις δύο πια ενδιαφερόμενες πλευρές, καλούνταν οι συγγενείς για ν’ αλλάξουν δαχτυλίδια και να γλεντήσουν. Από εκείνη τη στιγμή ο γαμπρός είχε το “λεύτερο” να μπαινοβγαίνει στο σπίτι της νύφης και τα βράδια μπορούσε και να “αποσπερίζει” (= να κάνει βεγγέρα). Τότε, με την ησυχία τους, κανόνιζαν και το ζήτημα της

προίκας και είτε ο γαμπρός άφηνε τον πεθερό στη διάκρισή του και το φιλότιμό του είτε συμφωνούσαν επακριβώς, “καταλεπτός το ίντα θάπαιρνε η νύφη”. Γιατί στο νησί της Θήρας η προίκα ήταν πάντοτε αδιατίμητη και ανήκε στη γυναίκα. Τότε φώναζαν το συμβολαιογράφο κι έκανε το “προυκοχάρτι” και το περνούσε και στη μάνα (= υποθηκοφυλάκιο) για να είναι “στέρεο” και “ανάκοφτο”. Πάντοτε, και η πιο φτωχιά κοπέλα του χωριού, θα έπαιρνε για προίκα της ένα σπιτάκι με τα “μομπελά” του και, αν ο πατέρας της είχε και μια “ζευγαριά” αμπέλι, θα της έδινε ένα “τρέσο” για την ευχή του.

Όριζαν την ημέρα του γάμου και ο πατέρας του γαμπρού τον κουμπάρο και η οικογένεια της νύφης την κουμπάρα, που τις περισσότερες φορές ήταν η αδερφή της νύφης και όντας ανύπαντρη, θα ήταν μια καλή ευκαιρία να “δειχτεί”. Οι γάμοι γίνονταν μετά τα αλώνια και τον τρύγο (= βέντεμα). “Άμα ξεβεντεμίζανε” και είχαν οικονομική ευχέρεια, τότε όριζαν και την ημερομηνία γάμου. Συνήθιζαν να λένε:

Κάμε πουλί μου απομονή κ ήβρηκα τον κουμπάρο

κι άμα ξεβεντεμίσουμε θε νάρθω να σε πάρω.

- Κερά Χρυσώ, την κόρη σου αλλού να μη την δώσεις
για θάρθω το ξεβέντεμα για να μας στεφανώσεις.

Την περίοδο του Φθινοπώρου μέχρι την Κρεατινή Κυριακή της Αποκριάς που είχαν λιγοστέψει οι αγροτικές εργασίες και οι ναυτικοί ήταν ξέμπαρκοι μπορούσαν οι νέοι να γνωρισθούν καλύτερα και να χαρούν τις προετοιμασίες του γάμου και τη νέα τους ζωή. Ετοίμαζε ο πατέρας της νύφης το σπίτι “γαλακτίζοντάς του”, θα το έντυναν με τα έργα των χεριών της κοπέλας ή με αγοραστά σεντόνια, παπλώματα και άλλα σκεύη και ο γαμπρός μια μέρα πριν το γάμο θα έφερνε την κασέλα του ή το σκρινί του (= τον κομό της σάλας) με τα ρούχα του. Επάνω στην κασέλα, τυλιγμένη σε μεταξωτό μαντήλι, θα είχε την εικόνα του Αγίου που το όνομά του είχε ο γαμπρός και που την ημέρα της γιορτής του η μητέρα του την πήγαινε στην εκκλησία. Από δω και μπρος την ημέρα που θα έπρεπε να λειτουργηθεί, θα την πήγαινε η γυναίκα του.

Αφού ετοιμαζόταν το νυφικό την παραμονή του γάμου και αφού έτρωγαν στο σπίτι της νύφης θα παρέμενε ο γαμπρός να “ξεμονέψει” το νυφικό και να τον γνωρίσει το στοιχείό του σπιτιού και να τον αναγνωρίσει ως αφέντη του. Το πρωί της στέψης ξυπνούσαν το γαμπρό και τον έστελναν σπίτι του να ετοιμαστεί για το γάμο, ενώ οι πατεράδες τους πήγαιναν στ’ αμπέλια, όπου έκοβαν με τα φερεντίνα τους κληματόβεργες για τα στέφανα του γάμου. Τα στέφανα αυτά, τα στόλιζαν με βαμβάκι, με χρυσή κλωστή και χρωματιστές κορδέλες, χάρτινους κρίνους,

⁹² Ι. Φιλ. Κατσιπής, *Τα στέφανα του γάμου*, Ιστορικά και Λαογραφικά της Νήσος Σαντορίνης, 1, Μαυρίδης, Αθήνα,

τριαντάφυλλα και πέρλες. Αυτή ήταν υποχρέωση των ανύπαντρων κοριτσιών, συγγενών και φίλων της κοπέλας. Όργανα θα συνόδευαν αυτή τη διαδικασία και με μπαταρίες στον αέρα θα δήλωναν την έναρξη της τελετουργίας του γάμου.

Η Du Boulay⁹³ αναλύοντας τις συμπεριφορές των δύο φύλων στο ορεινό χωριό Αμπέλι της Εύβοιας, επισημαίνει τους κινδύνους που απορρέουν από την χωρίς προφύλαξη δημιουργία σχέσης του άνδρα και κυρίως του “γυναικά” με κορίτσι του χωριού. Ο κίνδυνος είναι να “παγιδευτεί” από την οικογένεια της κοπέλας και να τη νυμφευθεί, εφ’ όσον θα γίνει γνωστή η ερωτική σχέση από πληροφόρηση της οικογένειας του κοριτσιού από τον περίγυρο. Στα στενά όρια του χωριού τίποτα δεν μπορεί να μείνει κρυφό. Έτσι, από τη φάση του “να περνάει τον καιρό του”, βρίσκεται υποχρεωμένος να συνάψει γάμο. Και αν πραγματικά υπάρχει κάποιο συναίσθημα, η ευτυχία έρχεται εν καιρώ. Γενικά όμως, επειδή η οικογένεια είναι εκτεταμένη και για παράδειγμα ο παντρεμένος άντρας είναι στο ίδιο του το σπίτι την ίδια στιγμή σύζυγος, πατέρας, γιος και αδελφός, κάθε απόφαση της ζωής του πρέπει να είναι εναρμονισμένη με τη θέληση και έγκριση της οικογενείας του.

Τα κορίτσια τα θεωρούν αδύνατο μέρος από άποψη κοινωνικής ισχύος, αλλά και γιατί πρέπει να προσφέρουν προίκα, που είναι συνήθως χωράφια και χρήματα. Καθ’ όσον κάθε χωριάτης είναι συνδεδεμένος με τη γη του και γνωρίζει την ιστορία του κάθε χωραφιού του και το μόχθο και τον ιδρώτα που έχυσε σ’ αυτό πάππου προς πάππου η οικογένειά του, του κατοικείται να το αποχωρισθεί. Γι’ αυτόν, η γη συμβολίζει την ενότητα και τη συνέχεια της γενιάς, τη δύναμη της και λυπάται να περάσει στα χέρια κάποιου “ξένου”. Αντίθετα, για να παντρευτούν τα αγόρια, χρειάζεται να χτίσουν σπίτι και να καλλιεργούν μαζί με τα άλλα μέλη από κοινού τα χωράφια τους, για να έχουν και οικονομική άνεση σε περίπτωση που θα ήθελαν να παντρευτούν με “ανοιχτό” γάμο.

Μέσα από την εθνογραφική, ανθρωπολογική, ιδεολογική, πολιτική και ιστορική προσέγγιση της μικρής κοινότητας-κοινωνίας των Γλεντιωτών, κατοίκων του μικρού ορεινού χωριού των 230 κατοίκων σε μια βραχώδη κοιλάδα της Ίδης, πλαστό το όνομα του χωριού, εκφραστικό του χαρακτηρισμού των κατοίκων αναφορικά με τη ζωή τους από το συγγραφέα M. Herzfeld⁹⁴ μας παρέχονται, με επίκεντρο τη ζωή αυτών των ανθρώπων, πληροφορίες για τη ζωή, τις ιδέες και αντιλήψεις των Κρητών της υπαίθρου.

1959, σελ. 15, 17, 20, 26

⁹³ J. Du Boulay, *Portrait of a Greek Mountain Village*, Clarendon Press, Oxford, 1974, σελ. 125, 139-140

⁹⁴ M. Herzfeld, *The Poetics of Manhood, Contests and Identity in a Gretan Mountain Village*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1985, σελ. 21-24, 25, 31, 52

Η ζωή των Γλεντιωτών απέχει πολύ από τη ζωή των ανθρώπων της πόλης και οι νόμοι, οι κανόνες, οι αξίες ζωής, ορίζονται από τους ίδιους σαν να αποτελούν μια ανεξάρτητη πολιτεία. Το σόι, ή άλλες φορές η οικογένεια, είναι το παν γι' αυτούς και καθορίζει όλες τις σχέσεις ζωής, οικονομικές, κοινωνικές, οικογενειακές. Όλοι είναι ξένοι έξω από το σόι και η επιλογή συζύγων γίνεται προσεχτικά.

Οι δεσμοί των ανδρών του Γλεντιού ενισχύονται μέσα από την “κλεψιά”. Η κλεψιά αφορά τα ζώα που επιχειρούν να κλέψουν και τις γυναίκες-νύφες. Οι Γλεντιώτες, πολλές φορές, φιλονικούν για τα ζώα που αποφασίζουν να κλέψουν και προς αυτό το σκοπό, κατά σόι, οργανώνονται για να τα κλέψουν και να κρυφθούν από την αστυνομία και τους άνδρες της άλλης οικογένειας, που τους αφαιρέθηκαν τα ζώα. Ακόμη, η απαγωγή των γυναικών που βάζουν στο “μάτι”, είτε για την ομορφιά τους, είτε την περιουσία της οικογένειάς τους οργανώνεται από τους άνδρες του σογιού (πατριά). Όλα τα παραπάνω, που αφορούν τις κλεψιές, όπως οι ίδιοι λένε, είναι κατάλοιπα της ζωής των κλεφτών, αλλά και της συμπεριφοράς που υιοθέτησαν από τους Τούρκους που έκλεβαν Χριστιανές Κρητικοπούλες για τα χαρέμια τους. Άλλωστε οι περισσότεροι καυγάδες τους και οι εχθρότητες και αντιπαλότητες με τις γειτονικές κοινότητες, αφορούν την κλεψιά.

Μέσα από το έργο του Θ. Μ. Προβατάκη “Γυναίκα και Κοινωνική Ηθική (τιμή, ντροπή, συζυγική πίστη, απιστία) *Κρήτη, λαϊκή τέχνη και ζωή*⁹⁵, ξεχωρίζουμε τις αναφορές του για την προίκα που έπρεπε να δώσει κάθε πατέρας στην κόρη του. Αυτή άρχιζε από σπίτι, χωράφι, ζώα και ρουχισμό και από ένα ικανό σύνολο βασικών κατηγοριών υφαντών που έπρεπε να έχει η Κρητικοπούλα νύφη. Για τις ανάγκες και το στολισμό του Κρητικού σπιτιού. Αλφαβητικά μας παραθέτει: Αθομαντήλα, αναβόλι, ανάπλες, αρδαχτερή, αρτόπανο, αχερόσακκα, βελέντζα, βούργια ή βουργιάλι, δισάκι, καναπεδόγυρος, καρπέτες, κασελοσκέπασμα, κιλίμι, κιλύφι, κουρτίνα, κουρτινάκι, κρεβατόγυρος, λαζάρι, μακάθια, μακατιλίκι, μονάπλες, μπαγκάλι ή καμπάλι, ντρουβάς ή ντρουβάδι, πάντα, περδικόπανο, προσώμι, προσώπατα, ριχτάρια, ροκοδέτης, σακούλια, σάκος για κυνήγι, σαμαροσκέπασμα, σεντόνια, στρωμάτσα, τάπητες, τραπεζομάντιλα, τσουλοπανίες, χαβλιά, χράμια, ψωμομαντήλες. Σε όλα τα παραπάνω προστίθεται και ατομικός ρουχισμός, σκευή και χρυσαφικά. Όλα, βέβαια, ήταν συνάρτηση της οικονομικής κατάστασης της οικογένειας του πατέρα της νύφης και αντίστοιχη με αυτή της οικογένειας του γαμπρού.

⁹⁵ Μ. Θ. Προβατάκης, “*Κρήτη, Λαϊκή Τέχνη και Ζωή*”, εκδ. Εκπολιτιστικού Λαογραφικού Συλλόγου Οροπεδίου Λασιθίου, Αθήνα, 1990, σελ. 265-269

Μια ιδιαίτερη επισήμανση κάνει ο Χρ. Μακρής⁹⁶ αναφορικά με τους λόγους οι οποίοι ωθούσαν τις οικογένειες να προξενέψουν τα παιδιά τους ήταν στην Κρήτη η ρήξη και η εχθρότητα, η οποία δημιουργούσε εντάσεις στα μέλη των τοπικών κοινωνιών και εξικνούταν από ασήμαντες αφορμές, όπως μια χειρονομία ή μια απρεπής λέξη ή οι βοσκότοποι ή ζητήματα τιμής. Όταν λοιπόν δύο οικογένειες έρχονταν σε διάσταση, άλλες φιλικές και συγγενικές έσπευδαν να λύσουν τη διαφορά και να γεφυρώσουν το χάσμα. Και ο πιο αποτελεσματικός και μόνος σχεδόν τρόπος ήταν ένα συνοικέσιο ανάμεσα στις δύο αντιμαχόμενες γενιές. Πολλές φορές κορίτσια εξαναγκάζονταν να παντρευτούν το φονιά του αδελφού τους ή σπανιότερα αδελφό του φονιά μόνο και μόνο για να σταματήσει η βεντέτα που είχε ήδη αρχίσει. Οι άντρες παντρεύονταν μετά τα τριάντα τους χρόνια και ως τα σαράντα πέντε, ενώ οι γυναίκες από τα δώδεκα ως τα 16.

Από την Κύπρο, ο Γ. Χ. Παπαχαλαράμπος⁹⁷, μας αναφέρει σχετικά με τη γνωριμία, το προξενικό και την προίκα και το γάμο των νέων πληθώρα πληροφοριών που θα μπορούσαμε επιλέγοντας να αναφέρουμε ότι σε μερικά χωριά, όπως η Ακάνθου, όταν δύο φίλες ή οι γυναίκες φίλων ήταν ταυτόχρονα έγκυες, συμφωνούσαν, αν τα παιδιά που θα γεννιόντουσαν ήταν διαφορετικών φύλων, να τ' αρραβωνιάσουν και από τη βρεφική τους ηλικία τα θεωρούσαν "χαρτωμένα" ή "λογιασμένα".

Όταν ο νέος έφτανε σε ηλικία γάμου και είχε αρκετά χρήματα για τα έξοδα του γάμου και τη συντήρηση της μελλοντικής του οικογένειας, τότε διάλεγε τη νύφη της αρεσκείας του και την πρόταση γάμου θα αναλάμβανε να τη μεταφέρει στην οικογένεια της κοπέλας η προξενήτρα. Παρ' όλο που αργότερα η πρόταση γάμου μπορούσε να γίνει με τη μεσολάβηση προξενήτρας σταλμένης και από την οικογένεια του κοριτσιού. Οι νέοι αποφάσιζαν για γάμο μετά τα 18 για τα κορίτσια και αργότερα για τα αγόρια. Παλαιότερα, αν κάποιος είχε "αρμοστεί" (= παντρευτεί) πριν τα 12 χρόνια "ουδέν ελογίζετο η αρμασία εκείνη γάμος, αλλά μνήστρα". Σχετικό γνωμικό λέει: "απού σηκωστεί πρῶν τζαι παντρευτεί μιτσής έγ' κερτεμιός" ή άλλο ανάλογο όπως "όποιος γοργοφάει και όποιος γοργοπαντρευτεί δεν το μεταγνώθει", γνωμικό που λέγεται και στην Κρήτη.

Πρώτη έπρεπε να παντρευτεί η πρεσβύτερη θυγατέρα της οικογένειας και μετά οι υπόλοιπες, με τη σειρά, αν υπήρχαν. Αρχικά οι γονείς του γαμπρού βολιδοσκοπούσαν με προξενήτρα τις προθέσεις των γονέων της νύφης, των οποίων η συγκατάθεση θεωρούνταν αναγκαία και αν οι

⁹⁶ Χρ. Ι. Μακρής, *Επικήδειος γάμος*, Κνωσός, Αθήνα, 1981, σελ. 104, 126

⁹⁷ Χ. Γ. Παπαχαλαράμπος, *Κυπριακά Ήθη και έθιμα*, Δημοσιεύματα Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών, αρ. 3, Λευκωσία, 1965, σελ. 95-96, 100-101, 112-113

προθέσεις τους ήταν ευνοϊκές, τότε έλεγαν “θα πέψουμ’ προζένεια”, δηλαδή την πρώτη επισήμως υποβαλλόμενη πρόταση. Συνήθως, στη Δερύνεια και στη Φρένναρο, όταν η προζηνήτρα πηγαίνει στο σπίτι της νύφης, θα φορέσει κάτι ανάποδα για να μη “αμμαδκιαστεί” η δουλειά της. Σε μερικά χωριά της Κύπρου δεν κερνούν καφέ σε τέτοιες περιπτώσεις για να μην είναι πικρή η ζωή των μελλονύμφων. Όταν όλα συμφωνηθούν, οι γονείς και συγγενείς του γαμπρού πηγαίνουν στο σπίτι της νύφης. Τρώγουν, πίνουν και αποφασίζουν να συμπεθερέψουν. Καθορίζεται ο χρόνος του γάμου και συζητιέται η προίκα. Συνήθως, ο πατέρας του γαμπρού “τάσσει” σπίτι, βόδι, αμάξι, χωράφια κτλ. ενώ ο πατέρας της νύφης “τάσσει” προίκα (ρουχισμό) και χωράφια. Αν ο γαμπρός ήταν πλούσιος, πρόσφερε τα μαλλιά για το στρώμα και το “χαρτζίν” (= χάλκινος λέβητας). Σε περίπτωση που ο γαμπρός πήγαινε σώγαμπρος, τότε έμενε στο σπίτι της νύφης, ή τους έχτιζε άλλο ο πατέρας της κοπέλας.

Όταν έμεναν σύμφωνοι με τους όρους του συνοικεσίου, τότε “διούσι λούν” και κάνουν “τόκκαν”, επικυρώνουν με χειραψία την απόφαση για το γάμο και, πολύ παλαιότερα, τότε μόνον ανακοίνωναν την απόφασή τους στην κοπέλα και της παρουσίαζαν τον “χαρτωμένον” της. Σε περιπτώσεις μη επίτευξης συμφωνίας, έλεγαν για τον υποψήφιο γαμπρό “εδώκαν του το βκιολίν του” ή “εδώκαν του τα παπούτσια στο σέριν” ή “αλείψαν τα παπούτσια του λάδιν” ή “είπαν του άνεμος στη βράκασ σου τζί αέρας στα παννιά σου”.

Για επικύρωση του αρραβώνα “εδιούσασι σημάδκια” τα οποία για το γαμπρό ήταν δαχτυλίδι δεμένο στην άκρη ενός γυναικείου μαντηλιού της κεφαλής ή περισσότερα μεταξωτά μαντηλάκια για το λαιμό του γαμπρού και δαχτυλίδι με δεσίματα πολλών μαντηλιών. Μετά υπογράφονταν το προικοσύμφωνο και δέχονταν οι “χαρτωμένοι” ή “λογιασμένοι” τις ευχές και τις ευλογίες του ιερέα που παρίστατο. Πολύ παλαιότερα υπήρχε η συνήθεια ο γαμπρός να μην επισκέπτεται το σπίτι του πεθερού του πριν το γάμο, γι’ αυτό και ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Χρύσανθος (1767-1810) εξέδωσε εγκύκλιο προς τους ιερείς να μην γίνεται επίσημος αρραβώνας παρά μόνον πριν από 8 μέρες πριν το γάμο. Θεωρούσε ότι η σχέση που θα αναπτυσσόταν ανάμεσα στις δύο οικογένειες των συμπεθέρων, η ανταλλαγή των δώρων, θα έδεναν τις δύο οικογένειες και έτσι το νέο ζευγάρι δεν θα αντιμετώπιζε προβλήματα, αφού όλοι θα ήταν φιλωμένοι. Συνέβαινε μερικές φορές να πέθαινε ο μνηστήρας ή η μνηστή, οπότε οι δύο οικογένειες έκαναν το γάμο με το μικρότερο αδερφό ή την αδερφή σε αντικατάσταση του παιδιού τους που χάθηκε.

Στην Κύπρο επίσης, μας αναφέρει ο Παπαχαραλάμπος, σε πολλές περιοχές πριν το γάμο, η αξιοσύνη του γαμπρού, η εξυπνάδα και η ικανότητα στην περιποίηση του σπιτιού, δοκιμάζονταν από τον πεθερό. Η δοκιμασία, συνίστατο κυρίως, στην προσπάθεια να σχίσει με αξίνα το

“κουττούτζιν”, δηλαδή ένα μεγάλο κούτσουρο. Σχετικά με αυτό το έθιμο αναφέρουν και μια μικρή ιστορία, σύμφωνα με την οποία ένας πεθερός, που δεν πολυσυμπαθούσε τον μελλοντικό του γαμπρό, του έδωσε να σκίσει ένα κομμάτι “ζιζυφκιάν” που είχε φροντίσει προηγουμένως να βάλει μέσα σε νερό για να σκληρύνει και να είναι σκληρή και επίπονη η δοκιμασία του γαμπρού του. Του έδωσε μάλιστα διορία τριών ημερών. Ο γαμπρός δεν μπορούσε να τα καταφέρει και η νύφη που παρακολουθούσε την προσπάθειά του από το παράθυρο και επειδή τον αγαπούσε, δεν κρατήθηκε και του φώναξε: “δώστου, παιδκιο, μέσ’ στο ζάρι” (= ρόζο).

Στο βιβλίο του ο Κ. Σιμόπουλος *Ξένοι περιηγητές στην Ελλάδα*⁹⁸, αναφορικά με τον τρόπο προικοδοσίας της κοπέλας από την πατρική της οικογένεια στη Μύκονο, αναφέρει:

Ο Γάλλος περιηγητής Toumefort από το ταξίδι του στη Μύκονο στα τέλη του 18^{ου} αιώνα διηγείται: “Πήγαμε στην εκκλησία με τον κουμπάρο και την κουμπάρα. Επιτρέπονται και τέσσερις κουμπάροι, κυρίως όταν η νύφη είναι το μεγαλύτερο κορίτσι, γιατί η πρωτοκόρη είναι το προνομιούχο παιδί της οικογένειας. Αν ο πατέρας έχει λόγου χάρη 10.000 τάλιρα, θα δώσει 5.000 στη μεγαλύτερη και τα υπόλοιπα θα τα μοιραστούν τα υπόλοιπα παιδιά της οικογένειας κι ας είναι και μια ντουζίνα”.

Επίσης αναφορικά με την επίσκεψη του Γάλλου περιηγητή Guys στην αρχή του 18^{ου} αιώνα στη Μυτιλήνη μας παραθέτει: “Όλη η κινητή και ακίνητη περιουσία των γονέων δινόταν προίκα στις θυγατέρες και μάλιστα στην πρωτοκόρη. Τα αρσενικά παιδιά δεν προβάλλουν καμιά αντίρρηση σ’ αυτή την αποξένωση από την πατρική περιουσία, μ’ όλο που έχουν δικαίωμα να αρνηθούν και να επικαλεστούν τον τουρκικό νόμο που αναγνωρίζει την ισομερή κατανομή των περιουσιακών στοιχείων ανάμεσα σ’ όλα τα παιδιά. Αλλά κάτι τέτοιο θα ατίμαζε τα αδέρφια της πρωτοκόρης”. Αλλού πάλι ερανίζει τις προσεχτικές παρατηρήσεις του Ιρλανδού περιηγητού λόρδου Charlemont που πιστοποιούν πράγματι την ύπαρξη αυτού του εθίμου.

Άλλωστε είναι χαρακτηριστικό ότι στα 1701 ο Πατριάρχης Καλλίνικος αναφερόμενος στο έθιμο αυτό και σε επιστολή του απευθυνόμενη στο ποιμνιό του στη Μυτιλήνη, τους μέμφεται ότι με το έθιμο αυτό “προικοδοτούσιν την πρώτην θυγατέραν κακοβούλως πάντα σχεδόν τα υπάρχοντα αυτών, μηδέν όλως περί των λοιπών αυτών παιδων φροντίζοντες, καταλιπείν και εκείνους το ανήκον αυτοίς μέρος, όπερ έδει απολαβείν εκείνους, ως της προγονικής αυτών περιουσίας και κληρονομίας”.

Όμως φαίνεται το φαινόμενο αυτό συνεχίστηκε και έχουμε ακόμα δύο Πατριαρχικές παρεμβάσεις. Η πρώτη του Πατριάρχη Σαμουήλ στο 1767 ο οποίος γράφει “Πόσοι γονείς

εχρεώθησαν και εγυμνώθησαν και αφανίσθησαν δια να υπανδρεύσουν μίαν και μόνην θυγατέραν τους, και τέλος από εκεί όπου το πρώτον εμακαρίζοντο, εκατήνησαν ύστερον εις ελεεινήν κατάστασιν; Το να υπανδρευθεί μία από τις αδερφές σας, τούτο αλλέως δεν γίνεται παρά με την του λόγου σας αδικίαν και η φιλοτεκνία εκαταστήθη με την σήμερον εις αδικοτεκνίαν, η μία αδερφή να φορτώνεται και τα λοιπά αδέρφια να ξεγυμνώνονται”.

Η προικοδότηση βαθμιαία επεκτάθηκε και στη δευτεροκόρη.

Το ίδιο κοινωνικό φαινόμενο παρατηρούνταν και στη Σκόπελο και γι’ αυτό το λόγο στα 1824 οι γονείς που είχαν φθάσει σε απόγνωση αποφάσισαν βίαια να αντιδράσουν. Αυτό διαπιστώνεται από μια διοικητική αναφορά του έπαρχου του νησιού που αναφέρει ότι οι κάτοικοι της Γλώσσας, ενός χωριού κοντά στην πόλη της Σκοπέλου με 130 σπίτια, υπέγραψαν ένα συμφωνητικό και συμφώνησαν μεταξύ τους ότι όποιος στο μέλλον θα έταζε στη θυγατέρα του ή θα της έδινε ως προίκα σπίτι, οι υπόλοιποι να το καίνε και αυτόν που το παραχωρούσε να τον εξορίζαν από το χωριό τους. Το συμφωνητικό αυτό το ονόμασαν Νόμο.

Από την ενότητα που αφορά την προίκα, από το έργο της Σκουτέρη-Διδασκάλου *Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα*, αναφέρουμε ότι ο θεσμός της πρωτοκόρης ή κανακαράς ή κυράς ήταν ένα έθιμο που απαντιόνταν σε ορισμένα νησιά του Αιγαίου -στη Λέσβο, στη Σκόπελο, όπως προαναφέραμε- αλλά και με μεγάλη ένταση, θα λέγαμε, και συνέχεια στην Κάρπαθο. Σχετίζεται άμεσα με το ιδιαίτερο προνόμιο της πρωτοκόρης ή γενικά των κοριτσιών σε βάρος των αγοριών. Αυτό παρατηρείται γιατί στα πιο πάνω νησιά ξεχώριζαν συνήθως οι οικογένειες της άρχουσας τάξης τους κανακάρηδες (= κινάκ = οι χαϊδεμένοι), ως απόλυτους φορείς της εξουσίας, ως ιδιαίτερο ηγετικό στρώμα γαιοκτημόνων με αυστηρές συνήθειες και αυστηρά καθορισμένο τρόπο ζωής, ένα είδος κλειστής κάστας με αυστηρή ενδογαμία όσον αφορά τους πρωτότοκους.

Σε ορισμένα από αυτά τα νησιά όλη την κινητή και ακίνητη περιουσία την κληρονομούσε με τη μορφή της προίκας η πρωτότοκη κόρη και σε άλλα τη μοιραζόταν με τη δευτερότοκη. Σε άλλα νησιά (Νίσυρος, Πάρος, Σίφνος, Ψαρά) οι γονείς προίκιζαν με όλη τους την περιουσία το πρώτο κορίτσι και μετά, με ό,τι περιουσιακό στοιχείο ξαναποκτούσαν, προίκιζαν με τη σειρά το επόμενο, ώσπου να τα παντρέψουν όλα. Στην Κάρπαθο κληρονομούσαν αντίστοιχα τη μητρική και την πατρική περιουσία η πρωτοκόρη (κανακαρά) και ο πρωτότοκος γιος (κανακάρης) όταν παντρεύονταν, και έτσι τα υπόλοιπα παιδιά, που έμεναν άκληρα αναγκάζονταν να μεταναστεύσουν. Προξενεί έκπληξη γιατί το τοπικό εθιμικό δίκαιο ήταν τόσο ισχυρό, ώστε να

⁹⁸ Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι Περιηγητές στην Ελλάδα*, τόμ. Α’, Αθήνα, 1970 και 1973, σελ. 715-716 και σημ. 1 και τόμ.

ξεριζώνει ολόκληρες οικογένειες, να ξεσπιτώνει γονείς, να δημιουργεί καταφανείς αδικίες και να οδηγεί στη μετανάστευση.

Εύκολα είναι δυνατόν να γίνει αντιληπτό, μας αναφέρει η Ν. Σκουτέρη⁹⁹ ότι με το σύστημα αυτό της μεταβίβασης της περιουσίας “έμενε κλειστά περιχαρακωμένη η άρχουσα τάξη και ταυτόχρονα διατηρούνταν η ισορροπία των περιουσιακών στοιχείων ανάμεσα στις λίγες οικογένειες που εξασφάλιζαν με την ενδογαμία την προνομιακή τους κατάσταση και σημειώνονταν μια τάση να συσσωρεύεται όλο και περισσότερο η κτηματική και κάθε άλλη περιουσία στα χέρια μιας ολιγαρχίας ισχυρών. Με άλλα λόγια αναπαραγόταν σταθερά και σχεδόν απαρέγκλιτα ένα κλειστό κοινωνικό σύστημα”.

Η συνήθεια του προικισμού της πρωτότοκης ή του πρωτότοκου φαίνεται ότι επεκράτησε ως μοντέλο και στα άλλα στρώματα (στους αγρότες, τους ναυτικούς και τους εμπόρους).

Ο θεσμός της προίκας στην κοινωνία της Αθήνας του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα, μας λέει ο P. Sant Cassia¹⁰⁰, αποτελούσε ένα σύνολο δικαιπραξιών, αστικών και οικονομικών πράξεων και συνίστατο από δώρα, χρηματικά ποσά, προικιά και κινητά και ακίνητα αγαθά, τα οποία υποχρεούνταν να παρέχει η γυναίκα στο μελλοντικό της σύζυγο. Οι περισσότερες γυναίκες μετά το γάμο τους ζούσαν με το σόι του συζύγου τους και έπρεπε να φέρουν μαζί τους προίκια, η οποία παρεχόταν σε ενίσχυση της περιουσίας της πατριαρχικής οικογένειας του άνδρα της, στην οποία εντασσόταν.

Η γυναίκα που παντρευόταν έπαιρνε τη νόμιμη κληρονομιά της προ του θανάτου των γονέων της, η οποία αποτελούνταν από ακίνητα (σπίτι, χωράφια) και συνοδευόταν πολλές φορές από χρηματικά ποσά και οτιδήποτε άλλο είχαν τη δυνατότητα να προσφέρουν οι γονείς της. Σε όλες τις περιπτώσεις η κοπέλα υπέγραφε ένα συμφωνητικό το οποίο δήλωνε ότι δεν θα έχει καμία άλλη απαίτηση μελλοντικά από την πατρική περιουσία.

Επειδή μάλιστα κατά τα έτη μετά την Τουρκοκρατία η έλλειψη χρήματος ήταν πολύ μεγάλη, οι γαμπροί απαιτούσαν χρηματικά ποσά ως προίκια. Τα χρηματικά ποσά μαζί με τα άλλα προικιά αποτελούσαν τον ιδεώδη οικονομικό πόρο για το νέο ζευγάρι και λογίζονταν ακόμη πιο σπουδαίος από τη γη ή άλλη ακίνητη περιουσία. Ήταν μάλιστα συνηθισμένος ο όρος της προγαμιαίας δωρεάς αντί του κακόηχου προικοσύμφωνου και η δωρεά αυτή, αν ήταν σε χρήματα και κοσμήματα, ήταν και από τα δύο ενδιαφερόμενα μέρη προτιμητέα, γιατί ο πατέρας της νύφης

Β', σελ. 243-246

⁹⁹ Ν. Σκουτέρη - Διδασκάλου, Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα, εκδ. Πολίτης, Αθήνα, 1984, σελ. 172

¹⁰⁰ P. Sant Cassia & C. Bada, *The making of Modern Greek Family*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, σελ. 80-84 και 85-96

δεν τεμάχιζε την περιουσία η οποία παρέμενε στα αρσενικά μέλη της οικογένειάς του και ο γαμπρός διέθετε σπίτι και γη και για συναλλαγές και αγορές προτιμούσε το χρηματικό ποσό.

Οι χήρες οι οποίες έμεναν άτεκνες έπαιρναν ένα χρηματικό ποσό σαν προίκα για να εγκαταλείψουν το σπίτι του νεκρού συζύγου τους, μιας και δεν απέκτησαν “ρίζες” σ’ αυτό με απογόνους. Σε περίπτωση όμως διαζυγίου, έπρεπε μέσα σε διάστημα 15 μηνών από τη διάλυση του γάμου, να τους επιστραφεί η προίκα.

Επιπρόσθετα για την προίκα, ο Ελευθ. Παυλίδης και η J. Hesser¹⁰¹, στο άρθρο τους σχετικά με τη συμμετοχή και την προσφορά της γυναίκας στη διαμόρφωση του περιβάλλοντος, όπου ζει και αναπτύσσει τις δραστηριότητές της, μας αναφέρει πληροφορίες για το χωριό Ερεσσός της Λέσβου, ένα όμορφο χωριό που απλώνεται πάνω σε τρεις λόφους και που στη μια πλευρά του έχει μια εύφορη κοιλάδα και στην άλλη μια υπέροχη θέα προς το Αιγαίο πέλαγος. Σ’ αυτό το όμορφο χωριό που οι 1700 κάτοικοί του ζουν από την κτηνοτροφία και τη γεωργία και που αρκετοί είναι εργαζόμενοι που πηγαionoέρχονται στη Μυτιλήνη, 14 χμ μακριά, από πάντα οι γάμοι γίνονταν με προξενιό. Οι κάτοικοι γύρω στα 1850-1889 έχτιζαν νέα σπίτια ή ανακαίνιζαν τα παλιά με σκοπό να τα χρησιμοποιήσουν ως μέρος της προίκας. Η προίκα προετοιμαζόταν από τον πατέρα της κοπέλας και ήταν το σπίτι που έμεναν, το οποίο είτε ανακαίνιζαν είτε το μεγάλωναν ανάλογα με το κύρος, την αξία και την οικονομική επιφάνεια του γαμπρού. Επίσης το επίπλωναν και οι γονείς με τα άλλα τους παιδιά έχτιζαν κάπου κοντά ένα άλλο μικρότερο, όπου έμεναν για να έχουν οι γονείς και κάποια εξασφάλιση για τη γεροντική τους ηλικία. Αν ο πατέρας της κοπέλας είχε πεθάνει, αυτήν την υποχρέωση την είχε ο αδερφός.

Η μητέρα της κοπέλας και η κόρη είχαν υποχρέωση να ετοιμάσουν τα προικιά που ήταν δαντέλες πλεγμένες με κροσοβέλονο για να διακοσμηθούν ράφια και γωνιές. Επίσης έβαφαν και έγνεθαν μαλλί και ύφαιναν χαλιά, σκεπάσματα και άλλα στρωσίδια, γιατί, το σπίτι θα έπρεπε να είναι “καλά ντυμένο”. Επίσης εκείνα τα προικιά που είχαν τη μεγαλύτερη διακοσμητική αξία και ομορφιά ήταν οι πολύχρωμες υφαντές ή κεντητές πάντες και τα λεγόμενα φαριά και φαροπάνια που στόλιζαν τα τζάκια και που είχαν επίσης δαντέλες ως τελειώματα. Έτσι οι γυναίκες γνωρίζοντας τις ανάγκες που θα έπρεπε να εξυπηρετήσουν δίνοντας άνεση στον εαυτό τους και την οικογένειά τους, αλλά και ακολουθώντας άγραφους κανόνες καλαισθησίας και δεοντολογίας για το είδος και το πλήθος των προικιών που πρέπει να έχει κάθε κοπέλα για να είναι καλά προικισμένη, αν όχι πολύφερνη, γίνονταν οι δημιουργοί, οι διακοσμητές, οι προστάτες και οι φροντιστές των εσωτερικών των σπιτιών τους.

Σταθμό αποτελούσε για τον απλό και φιλήσυχο Κουτσόβλαχο¹⁰² το ζευγάρι των νέων και ο γάμος θεωρούνταν απ' όλους το σημαντικότερο οικογενειακό και κοινωνικό γεγονός. Οι γνωριμίες των νέων γίνονταν σε σπουδαία γεγονότα του χωριού, όπως στους γάμους και τα πανηγύρια, όπου μαζεύονταν οι κοπέλες με τους συγγενείς τους και τα παλικάρια είχαν την ευκαιρία, από μακριά, να κάνουν την επιλογή τους. Έτσι οι πλατωνικοί έρωτες με τις φευγαλέες ματιές ξεκινούσαν απ' αυτές τις συναντήσεις και επιβεβαιώνονταν με “τυχαίες” συναντήσεις στις βρύσες του χωριού ή στους δρόμους και τις γειτονιές. Ο πόθος όταν θέριευε, ανάγκαζε τους νέους να καταφεύγουν στη λύση της μεσολάβησης, στο προξενιό. Αμέσως οι συγγενείς της κόρης φρόντιζαν να βρουν το κατάλληλο πρόσωπο, συνήθως μια παμπόνηρη γριά, στην οποία πρόσφεραν ως δώρο κάλτσες, παντόφλες, αντικείμενα τα οποία επιδείκνυε με περισσή περηφάνια, όταν το προξενιό είχε αίσια έκβαση.

Επειδή συνήθως το πιο σοβαρό εμπόδιο ήταν η κοινωνική θέση του γαμπρού, η προξενήτρα βολιδοσκοπούσε τις διαθέσεις των συγγενών και των δύο οικογενειών που ενδιαφέρονταν να παντρέψουν τα παιδιά τους και κατόπιν, αφού επιστράτευε όλη την ευγλωττία, προσπαθούσε να πείσει. Όταν έπαιρνε την απάντηση “βριέμ” (= θέλουμε), τότε έσπευδε να αναγγείλει το χαρμόσυνο γεγονός. Μετά την επιτυχία της προξενήτρας, οι συγγενείς του γαμπρού και της νύφης ετοιμάζονταν να συναντηθούν και να δώσουν το “σμουόρλου” (- λόγος) και μετά να ακολουθήσουν τα επίσημα αρραβωνιάσματα (ισουσίρια).

Η προξενήτρα, Σάββατο απόγευμα, κρατώντας στο δεξί της χέρι ένα πιάτο με γλυκά, στραγάλια, ρύζι και ένα κόκκινο μήλο επάνω στο οποίο ήταν δεμένο με μια κόκκινη μεταξωτή κορδέλα το δαχτυλίδι της νύφης, ξεκινούσε και πήγαινε στο σπίτι του γαμπρού.

Αστραπιαία διαδιδόταν η είδηση στο χωριό από τρεις τουφεκιές από το σπίτι του γαμπρού και άλλες τρεις από το σπίτι της νύφης, ως απάντηση. Μετά, όλοι οι φίλοι και συγγενείς του γαμπρού έστρωναν τραπέζι και όλοι μαζί το έριχναν στο φαγοπότι.

Ο επίσημος αρραβώνας γινόταν στο σπίτι του γαμπρού με ξεφάντωμα και οργανοπαίχτες, με τραγούδι και χορό, παρόμοια όπως και στο γάμο. Η νύφη πρόσφερε, αλλά και δεχόταν δώρα. Από εκείνη τη στιγμή και μετά άρχιζε πυρετωδώς το τελείωμα των προικιών, που όταν θα ερχόταν ο γαμπρός με το ψίκι για να πάρει τη νύφη για το γάμο στην εκκλησία, θα του παραδίδονταν. Με αυτά θα ντυνόταν το σπιτικό τους, που ήταν επέκταση του σπιτιού του πατέρα του γαμπρού. Κατά το φόρτωμα τα προικιά ανοίγονταν και ανεμίζονταν επιδεικτικά στα

¹⁰¹ El. Pavlides & J. Hesser *A Women's roles and House Form and Decoration in Eressos, Greece*, στον τομ. J. Dubish, *Gender and Power in Rural Greece*, Princeton University Press, N. Jersey, 1986, σελ. 69, 72, 89

¹⁰² Αντ. Μ. Κολτσιδης, *Οι Κουτσόβλαχοι*, τομ. Α', Θεσσαλονίκη, 1976, σελ. 178-180, 189-190

περίεργα βλέμματα των γυναικών του χωριού, προτού διπλωθούν και γίνει η παράδοση από τα αδέρφια και ξαδέλφια της νύφης στα μπρατίμια του γαμπρού. Κάθε μάνα επειδή συναγωνιζόταν την άλλη, ώστε η κόρη της να έχει τα περισσότερα σκεπάσματα, μαξιλάρια, τα πιο πλουμιστά κλίμια και βελέντζες, τα πιο πολύπλοκα και πολύχρωμα κεντήματα, έργα των χεριών της μάνας και της κόρης στα πολλά νυχτέρια τους φρόντιζε να προετοιμάζει πολλά και πλούσια προικιά.

Στο Β' μέρος παραθέτουμε στίχους δημοτικών τραγουδιών που αφορούν τα θέματα στα οποία εθνογραφικά αναφερθήκαμε.

Γ. ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

Ο γάμος αποτελεί για κάθε άτομο έναν από τους σημαντικότερους σταθμούς στη ζωή του. Γι' αυτόν προορίζεται από την πατρική του οικογένεια. Με αυτόν ως απώτερο σκοπό, κυρίως για τις κοπέλες στις παραδοσιακές κοινωνίες, ανατρέφεται και εκπαιδεύεται και μέσα από αυτόν, πιστεύεται, ότι θα ολοκληρωθεί και θα καταξιωθεί ως προσωπικότητα.

Η αλλαγή του κοινωνικού ρόλου της γυναίκας από αυτόν της κόρης και αδελφής σε νύφη - σύζυγο και μητέρα προϋποθέτει πολύ καλή αγωγή και συστηματική κοινωνικοποίηση από πλευράς της οικογένειας και κυρίως της μητέρας της κόρης για να την καταστήσει ικανή και άξια να αναλάβει τις ευθύνες των ρόλων που στη συνέχεια αυτή θα επιτελέσει.

Η κοπέλα πρέπει με το γάμο της να αποδεχθεί, τις περισσότερες φορές, τη θέληση της πατρικής της οικογένειας για το πρόσωπο που θα παντρευτεί και συγχρόνως τον τρόπο ζωής που θα ακολουθήσει. Και τούτο γιατί στις πολύ πατριαρχικά οργανωμένες οικογένειες, κυρίως τις καθαρά κτηνοτροφικές και αγροτικές, όπου η οικογένεια είναι διευρυμένη και στον ίδιο χώρο συγκατοικούν τα παντρεμένα άρρενα μέλη με τις οικογένειές τους, η νύφη με το γάμο της θα αποχωρισθεί την οικογένειά της και θα έρθει να συγκατοικήσει με την οικογένεια του συζύγου της. Θα υποστεί ένα είδος ξενιτεμού και αποχωρισμού και θα χρειασθεί να ενταχθεί και να καταξιωθεί σε μια άλλη πολυπληθή οικογένεια. Μέσα σ' αυτή θα πρέπει να ασκήσει τα καθήκοντά της νύφης που θα υπακούει και θα φροντίζει τα πεθερικά και θα εναρμονίζει τη συμπεριφορά της ανάλογα με τη θέληση και τις υποδείξεις των συννυφάδων της και των ανδραδέλων του συζύγου της. Και μέσα σε αυτή την πολυσύνθετη, πολυπρόσωπη και απαιτητική κατοικία θα πρέπει να αναδειχθεί και να αποδειχθεί άξια νύφη, σύζυγος, μάνα, εργάτρια.

Σε μερικές περιπτώσεις, όταν η νέα οικογένεια έχει το δικό της σπιτικό, προίκα της κοπέλας, όταν έχει τα δικά της χωράφια ή άλλα οικονομικά μέσα, αυτό συμβαίνει σε μερικές περιοχές όπως θα δούμε στη συνέχεια, τότε τα πράγματα για τη νύφη δεν έχουν την αυστηρότητα, την επιτακτικότητα της διευρυμένης οικογένειας, αλλά υπαγορεύονται από τις απαιτήσεις της επιβίωσης, της αυτενέργειας και της πρωτοβουλίας της γυναίκας προκειμένου η πυρηνική αυτή οικογένεια που δημιουργείται να επιβιώσει και να προοδεύσει.

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε σε ενότητες τους ρόλους που αναλαμβάνει να επιτελέσει η γυναίκα στη νέα της ζωή ως νύφη, σύζυγος και μητέρα και τον τρόπο που τα εθνογραφικά κείμενα τα σχετικά με τις τοπικές κοινωνίες τους περιγράφουν, καθώς επίσης και τα δημοτικά

τραγούδια που αναφέρονται σ' αυτούς τους κοινωνικούς ρόλους και τις σχέσεις που δημιουργούνται με τα άλλα μέλη της οικογένειάς τους.

1. ΝΥΦΗ - ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΠΕΘΕΡΙΚΑ - ΚΟΥΝΙΑΔΙΑ

Κάθε ωραίο, κάθε χαρά έχει και το τέλος της και το τέλος της “χαράς”, του γάμου, στη Σάντα του Πόντου γίνεται, για τον πληροφορητή μας Ανδ. Σπυράντη¹⁰³, οδυνηρό μιας και δεν υπήρχε μετά την τελετή του γάμου γαμήλιο ταξίδι και ο χορός που επακολουθούσε τελείωνε με το χάραμα. Συγχρόνως άρχιζε και η μαρτυρική ζωή της νύφης. Αρχικά, απαγορευόταν σ’ αυτήν να μιλάει στα πεθερικά της και, όσες φορές ήταν ανάγκη να τους απευθύνει το λόγο, οι ερωτήσεις και απαντήσεις γίνονταν μέσω κάποιας κουνιάδας ή κάποιου μικρού του σπιτιού. Το έθιμο αυτό το έλεγαν “στίμνωμαν” και σ’ αυτό έπρεπε να μένει συνεπής η νύφη μέχρις ότου αποκτούσε παιδιά ή της επέτρεπε ο πεθερός της να το διακόψει νωρίτερα. Η ονομασία “μας” ήταν άγνωστη στη Σάντα, αντίθετα επικράτησε σε άλλες περιοχές του Πόντου αντί για τον όρο “στίμνωμα”.

Η συμπεριφορά και οι ενέργειες της νύφης ήταν καθορισμένες. Έτσι παρουσία των πεθερικών της η νύφη δεν επιτρεπόταν να καθίσει, αλλά παρέμενε όρθια, έτοιμη να ικανοποιήσει τις επιθυμίες τους. Το ίδιο συνέβαινε κατά τη διάρκεια του γεύματος. Εξυπηρετούσε όλους μεταφέροντας νερό, ψωμί κ.α. και μετά το τέλος του φαγητού αποσυρόταν σε μια γωνιά και αυτή για να φάει. Έθιμο να πλένει η νύφη τα πόδια του πεθερού της ή των άλλων ανδρών του σπιτιού επικράτησε σε άλλες περιοχές του Πόντου. Στη Σάντα όμως ήταν άγνωστο. Η νύφη, όσες φορές εξερχόταν από το σπίτι, έπρεπε απαραίτητως να συνοδεύεται από μια κουνιάδα της ή από την πεθερά της και να χειροφιλεί όλους όσους, γνωστούς δικούς της και της πεθεράς της, συναντούσε. Δεν της επιτρεπόταν να πηγαίνει για ύπνο, παρά μόνον όταν όλοι οι ένοικοι του σπιτιού είχαν κοιμηθεί.

Επειδή ήταν πολύ συνηθισμένο φαινόμενο ο γαμπρός λίγες εβδομάδες μετά το γάμο να αναχωρήσει για την ξενιτιά, την Πόλη ή την Ρωσία, όπου συνήθως ξενιτεύονταν οι νέοι της Σάντας και να επιστρέψει στο σπίτι του μετά ένα ή δύο χρόνια, η σύζυγός του παρέμενε καθ’ όλο αυτό το χρονικό διάστημα ως υπηρετικό προσωπικό των πεθερικών της, επιφορτισμένη να επιτελεί όλες τις οικιακές εργασίες μόνη της ή σπανίως και με τη βοήθεια της πεθεράς της.

Ο πεθερός παρέμενε συνήθως μονίμως μέσα στο σπίτι, καθόταν κοντά στο τζάκι καπνίζοντας τα αυτοσχέδια τσιγάρα του και είχε το πρόσταγμα στο σπίτι και κάθε εντολή του εξετελούνταν από όλους ασυζητητί.

Στη Σάντα πολύτεκνες οικογένειες δεν υπήρχαν και λίγες ήταν οι οικογένειες με περισσότερα από τρία παιδιά. Πάντοτε τα άρρενα συγκατοικούσαν με τους γονείς τους και, αν τυχόν, υπήρχε

¹⁰³ Αγ. Α. Σπυράντης, *Συμβολή εις τα Λαογραφικά της Σάντας του Πόντου*, εκδ. Αφ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1990, σελ. 83-85

ανύπαντρη αδελφή, αυτή με την πεθερά αναλάμβανε την τυραννική διεύθυνση των οικιακών σε βάρος των νυφών τους.

Από την Τρίπολη του Πόντου είναι οι πληροφορίες που μας παρέχει η Τ. Γκρίτση-Μιλλιέξ¹⁰⁴ σχετικά με τη ζωή που περίμενε τη νύφη μετά το γάμο και την είσοδό της στο συζυγικό σπίτι, που ήταν το πατρικό σπίτι του γαμπρού. Η υποδοχή της νύφης από την πεθερά γινόταν με το “παζαριλίκι”, ένα είδος δημοπρασίας για να εξαγοράσουν τη νύφη από τους συγγενείς της. Ο γαμπρός έκανε τις διαπραγματεύσεις και τα δοσίματα στο παζαριλίκι ήταν τρόφιμα εκλεκτά και ποτά που τα χρησιμοποιούσαν κατά το φαγοπότι που επακολουθούσε του γάμου. Η πεθερά έβαζε ένα κλειδί για να πατήσει η νύφη καθώς δρασκέλιζε το κατώφλι του σπιτιού.

Η Τ. Γκρίτση-Μιλλιέξ αναφέρει με αποτροπιασμό το έθιμο του “μας”, δηλαδή τη συνήθεια να μην μιλάει η νύφη στα πεθερικά. Χρόνια και χρόνια, ίσαμε δέκα, δεν θα έλεγε ούτε μια κουβέντα στην πεθερά, στον πεθερό και στα μεγάλα κουνιάδια σε ένδειξη σεβασμού. Όσα περισσότερα χρόνια κρατούσε το “μας”, τόσο πιο καλές ήταν οι νύφες. Ήταν μια συνήθεια “άμυνας” των πεθερικών στις γυναίκες των αγοριών τους, που ζούσαν όλοι μαζί σε μια εκτεταμένη οικογένεια. Για ν’ αποφεύγονται οι καυγάδες και η έκφραση παραπόνων, το “μας” ήταν η πιο αποτελεσματική γι’ αυτούς λύση. Αν υπήρχε ένα νεαρότερο κουνιάδι, τότε γινόταν ο διερμηνέας της νύφης. Διαφορετικά συνεννοούνταν με παντομίμα. Όταν αποφάσιζαν να λύσουν το “μας” έκαναν ένα μικρό “τσιμπούσι”. Το έθιμο του “μας” αναφέρεται και από την Ελ. Καρατζά¹⁰⁵ ότι ακολουθούνταν απαρέκκλιτα και στα χωριά του Γκέλβερι της Καππαδοκίας και στις γύρω περιοχές και ήταν ένδειξη υποταγής στα πεθερικά και σ’ όλο το αρσενικό σόι του συζύγου.

Η υποδοχή της νύφης στο σπίτι του γαμπρού από την πεθερά, όπως μας παραδίδει η Κ. Παπαθανάση - Μουσιοπούλου στη Θράκη¹⁰⁶, γινόταν με λαμπρότητα, γιατί η πεθερά δεν πήγαινε στην τελετή της στέψης στην εκκλησία.

Μόλις έφθανε η νυφική πομπή από την εκκλησία ένα παλικάρι στεκόταν και τραγουδούσε:

Κατέβα, μάνα του γαμπρού
κι πιθιρά της νύφης,
να δγεις η γιος τι σ’ ίφιρι
λαμπάδα στουλισμένη.

Τότε η πεθερά έβγαινε “κι ντη καρσυλάτζι” (την αντίκριζε), τη φιλούσε και χαιρετούσε τα στέφανα και ευχόταν “στιργιουμένοι”, “να ζήστι, να γηράστι κι ευτυχισμένοι να πιράστι κι

¹⁰⁴ Τ. Γκρίτση-Μιλλιέξ, *Η Τρίπολη του Πόντου*, Κέδρος, Αθήνα, 1976, σελ. 92, 97-98

¹⁰⁵ Σ. Ε. Καρατζά, *Καππαδοκία, ο τελευταίος Ελληνισμός της περιφέρειας Ακσεράι Γκέλβερι (Καρβάλης)*, εκδ. Γνώση, Αθήνα, 1985, σελ. 204 και σημ. 540

πιδούδια να γιουμίστι του σπίτ' ". Τη δε άλλη μέρα γινόταν ο έλεγχος της αγνότητας της νύφης από την πεθερά και ανάλογα με τα αποτελέσματα στέλλονταν δώρα στη μητέρα της νύφης και την καλούσαν στο σπίτι.

Η συμβίωση μεταξύ πεθερικών και νύφης ήταν ανάλογη με τους χαρακτήρες και το συνταίριασμά τους. Η παράδοση όμως στη Θράκη θέλει τη δημιουργία των φιδιών να γίνονται από ένα γεγονός, κατά το οποίο μια πεθερά βασάνιζε τόσο τη νύφη της, ώστε αυτή παρακάλεσε το Θεό να γίνει φίδι για να γλυτώσει. Από τότε λένε ότι φάνηκαν στη Θράκη τα φίδια. Μερικά απ' αυτά είναι τα "καλά στοιχεία των σπιτιών".

Η νύφη της περιοχής του Πωγωνιού και της Δρόπολης μέχρι τα 1940 σε απόλυτο βαθμό ήταν ένα είδος οικιακής δούλας, αλλά και εργάτη στα κτήματα της πατρικής οικογένειας του γαμπρού, όσο διάστημα ζούσε με τα πεθερικά της, μέχρι το θάνατό τους συνήθως. Πληροφορητής του Χρ. Μάτσια¹⁰⁷ ήταν ο παππούς του Ν. Τζιοβάρας που πέθανε στα 1935 και του έλεγε παραστατικά: "Η ζωή της νύφης, αλλά και των άλλων ανθρώπων ραγιαδών των Τούρκων ήταν θλιβερή. Ο Αγάς του χωριού είχε το δικαίωμα (νόμιζε) να χαίρεται πρώτα εκείνος τα κάλλη της Ρωμιοπούλας νύφης, αμέσως μετά την τελετή του γάμου. Και σαν ήμασταν, παιδί μου, λεβέντες, δεν δεχόμασταν την προσβολή και του λέγαμε: Εάν γίνει κάτι τέτοιο, ή εγώ στον τάφο ή εσύ. Αλλά η καημένη η νύφη είχε και άλλον "αγά" μέσα στο σπίτι, την πεθερά της".

Η πεθερά είχε το πρόσταγμα μέσα στο σπίτι, "έκοβε και έραβε" στο κουμάντο του σπιτιού και ιδιαίτερος στη ζωή της νύφης, αφού λίγο διάστημα μετά το γάμο ο γαμπρός έφευγε για την ξενιτιά και η νύφη ήταν στη δικαιοδοσία των πεθερικών της. Αυτοί είχαν τη νοοτροπία ότι αφού αυτοί ζούσαν, η περιουσία τους ήταν αποκλειστικά δική τους και συνεπώς από αυτήν ζούνε οι νεότεροι του σπιτιού. Τη νύφη, αντί να την καμαρώνουν και να την προσέχουν, εφ' όσον μάλιστα έλειπε και το παιδί τους, την είχαν ως οικιακή βοηθό και εργάτρια. Ακόμη και στα προικιά της είχαν δικαιώματα. Ακόμη και στο νυφικό δωμάτιο "οντά" έστρωναν και κοιμόντουσαν οι μουσαφिरαίοι, διότι δεν υπήρχε καλύτερο δωμάτιο στο σπίτι.

Παλαιότερα στα χωριά του Πωγωνιού και της Δέρπολης, όχι όμως σε όλα, το βράδυ, που ήταν όλη η οικογένεια συγκεντρωμένη στο σπίτι και έπαιρναν το κύριο γεύμα, όλοι άπλωναν τα κουτάλια τους και έτρωγαν από ένα κοινό τσανάκι (σαγάνι, ταψί). Η νύφη τότε πρόσεχε κάθε κίνηση κουταλιού όλης της οικογένειας. Έπρεπε να εύρισκε ευκαιρία να βάλει το δικό της κουτάλι, για να πάρει φαγητό σε μικρή ποσότητα, για να μη χαρακτηριστεί λαίμαργη,

¹⁰⁶ Καλ. Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Λαογραφικά Θράκης*, τόμ. Α', Αθήνα, 1979, σελ. 227, 230-231

¹⁰⁷ π. Χρ.Μ. Μάτσιας, *Πωγώνι - Δερόπολη, Ήθη - Εθίμα - Τραγούδια*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα - Γιάννινα, 1985, σελ. 40-42, 78-80

μπιστόβλιακη, όπως έλεγαν. Και το χειρότερο, σε περίπτωση που σταματούσαν να τρώνε πρώτοι πεθερός ή πεθερά, σταματούσε και η νύφη, χόρτασε δε χόρτασε.

Δεν πήγαινε δε για ύπνο, αν δεν πήγαιναν όλα τα μέλη της οικογένειας. Καμιά φορά, αν η πεθερά ήταν καλή, έπαιρνε με αγάπη από το χέρι τη νύφη της και την πήγαινε μέχρι την πόρτα του δωματίου της για να κοιμηθεί μαζί με το παιδί της.

Η ζωή της νύφης ήταν στα χέρια των πεθερικών της γιατί υπήρχε έθιμο σε όσους ξενιτεύονταν να μην παίρνουν μαζί τους την οικογένειά τους ή τη σύζυγό τους για να μην κόψουν τους δεσμούς με την πατρίδα και μείνουν για πάντα εκεί, στα ξένα. Έτσι, η γυναίκα τους έμενε για πολλά χρόνια μόνη με τα πεθερικά και με τα παιδιά που γεννιόνταν.

Παλαιότερα η νύφη είχε τυφλή υπακοή στην πεθερά της, τη Μάλε, όπως την έλεγαν σ' εκείνα τα μέρη. Και η πεθερά είχε τη νύφη “σήκω-σήκω και κάτσε-κάτσε”. Μέσα στο σπίτι και μέσα στα χωράφια, στο σκάλισμα των δένδρων, του καλαμποκιού, στην επίβλεψη, επιμέλεια και μεγάλωμα των παιδιών. Η μεγάλη μάνα, όπως έλεγαν τη γιαγιά, καταντούσε υπερπροστατευτική και ιδίως στα θέματα των προλήψεων (αβασκανία, γρουσουζιά, γλωσσοφαγιά) που αφορούσαν τα εγγόνια της, ήταν καταπιεστική για τη νύφη της και της επέβαλλε μεθόδους εξορκισμών ή την κατηγορούσε για ανικανότητα στο μεγάλωμα των παιδιών του γιου της.

Στην Αργιθέα, η Σ. Τόσκα - Καμπά¹⁰⁸, μας παραδίδει ότι η πεθερά, καθώς υποδεχόταν στο σπίτι της τη νύφη, πριν κατέβει από το άλογο, της πρόσφερε ένα μήλο στο οποίο είχαν τοποθετήσει διάφορα νομίσματα και το μήλο αυτό η νύφη το πετούσε πίσω της, στο σημείο που βρίσκονταν οι κοπέλες. Μόλις ξεπέζεψε η νύφη, η πεθερά την καλωσόριζε και η νύφη της έκανε τρεις μετάνοιες και μετά της φιλούσε το χέρι. Η πεθερά έβαζε τότε κάτι σιδερένιο να πατήσει και την κερνούσε γλυκό του κουταλιού ή μέλι για να είναι η συμβίωσή τους γλυκιά και της έδενε στη μέση μια κληματόβεργα, σύμβολο ενότητας και ομόνοιας μέσα στο σπίτι. Της έλεγε ευχές, όπως: “πέντε γιους και μία τσούπρα”.

Η σχέση πεθεράς και νύφης ήταν σχέση συνεργασίας, σεβασμού, εκτίμησης, συμπαράστασης. Βέβαια δεν έλειπαν οι τριβές, αλλά και η συνύπαρξη δύο νοικοκυρών στο ίδιο σπίτι ήταν αρκετές φορές αιτία δημιουργίας διαφωνιών σχετικά με το πρακτέον σε θέματα οικιακής οικονομίας και ανατροφής των παιδιών.

Ο Ε. Μακρής¹⁰⁹, νοσταλγικά από προσωπικές του εμπειρίες, αλλά και από προσεκτική έρευνα και μελέτη σχετική με τη ζωή των Σαρακατσάνων, μας αναφέρει τις ανεπανάληπτες στιγμές που είχαν από τη μια μεριά μια απέραντη ομορφιά και χάρη, αλλά και από την άλλη έδιναν μια

¹⁰⁸ Σ. Τόσκα - Καμπά, *Λαογραφικά Αργιθέας Θεσσαλικών Αγράφων*, Αθήνα, 1981, σελ. 44-45

συγκλονιστική και σπαραξικάρδια εικόνα, το γεγονός του αποχαιρετισμού της νύφης. Ήταν ένας αποχαιρετισμός γεμάτος συγκίνηση και δάκρυα. Ο αποχαιρετισμός εκείνος ήταν ουσιώδης και πραγματικός. Η νύφη δεν είχε ψευδαισθήσεις. Ο κόσμος ο δικός της, οι γονείς της, τα αδέρφια της, τα ξαδέρφια της, οι φιλενάδες της, από εκείνη τη στιγμή γίνονταν παρελθόν. Γίνονταν παρελθόν για να δώσουν τη θέση τους σε καινούργια πρόσωπα, σε πρόσωπα συγγενικά του άντρα της, άγνωστα όμως γι' αυτήν.

Αυτή ήταν η μοίρα του κοριτσιού, η ζωή της παντρεμένης Σαρακατσάνας που άρχιζε με τον αποχωρισμό της πατρικής της οικογένειας και τη μετάβαση και συνένωση με αυτή του συζύγου της. Μόνο μετά μια ή δύο εβδομάδες που κατά τα “πιστρόφια” θα επέστρεφε να τους ξαναδεί, θα τους ξανάβλεπε πλέον μια φορά το χρόνο. Η μάνα της νύφης οπωσδήποτε θα πήγαινε στην πρώτη της γέννα. Ο πατέρας και τ' αδέρφια της, όποτε ήταν μπορετό και σε κάποια χαρά ή πανηγύρι.

Η πεθερά, η οποία ποτέ δεν πήγαινε με το ψίκι, υποδεχόταν τη νύφη στο κονάκι σπάζοντας ένα πιάτο. Κερνούσε τη νύφη κόκκινο κρασί που το έχυne στο κονάκι και φιλούσε το χέρι της πεθεράς που αυτή της έδινε να κρατήσει ένα αγόρι για να κάνει “παιδί”. Καθώς έμπαινε μέσα στο κονάκι, της τραγουδούσαν οι άλλες γυναίκες της ίδιας στάνης:

Αυτού στο σπίτι που θα μπεις ήλιος, φεγγάρι να φανείς
και καλά να προσκυνήσεις και τον κόσμο να τιμήσεις.
Να τιμάς την πεθερά σου κι όλη την αντρογενιά σου.
Νά 'σαι πάντα τιμημένη και στον κόσμο ξακουσμένη.

Ακόμη και την πρώτη μέρα στο σπίτι των πεθερικών η νύφη και οι γυναίκες του κονακιού έστρωναν χωριστό τραπέζι από τους άνδρες. Την άλλη μέρα γινόταν χορός και η νύφη ήταν υποχρεωμένη να κρατήσει το μαντήλι για να χορέψουν με τη σειρά όλοι οι συγγενείς του συζύγου της. Ακολουθούσαν το “ζόσματα” της νύφης, τα δώρα προς τους συγγενείς του γαμπρού, που ήταν ο μόχθος τουλάχιστον δύο χρονών για την κατασκευή τους και ήταν μέρος από τα προικιά της.

Μετά από τους χορούς άρχιζε πια η σκληρή πραγματικότητα της έγγαμης ζωής, η οποία συνοψιζόταν σε τρία πράγματα: επίπονη δουλειά “για να βγαίνει το καρβέλι”, προσήλωση στην οικογένεια και υποταγή στους άγραφους νόμους της σκληρής σαρακατσάνικης κοινωνίας.

Πρώτα - πρώτα η κοπέλα που παντρευόταν στο σόι το άντρα της ξεχνούσε ολότελα το βαφτιστικό της όνομα. Δεν την ονομάτιζε κανένας από το σόι του άντρα της με το δικό της

¹⁰⁹ Ευρ. Π. Μακρής, *Ζωή και Παράδοση των Σαρακατσαναίων*, Ιωάννινα, 1990, σελ. 239, 246, 250-251

όνομα, αλλά της έδιναν το όνομα του άντρα της (Γιώργινα, Κώστινα κ.α.). Με το όνομά της την φώναζαν μόνο οι συγγενείς οι δικοί της. Αν δηλαδή τύχαινε στο κονάκι τους να βρίσκεται ένας εξάδελφος του άντρα της και ένας εξάδελφος δικός της, ο πρώτος θα την προσφωνούσε Γιώργινα (με το όνομα του άντρα της) και ο δεύτερος Μαρία (με το όνομά της).

Η ίδια τώρα θα προσφωνούσε ανάλογα με το βαθμό συγγένειας και την ηλικία τους συγγενείς του άντρα της. Έτσι, τα πεθερικά της θα τα προσφωνούσε πατέρα και μάνα. Τα κουνιάδια της, που τα έλεγε “συγγενάδια”, τα προσφωνούσε με το όνομα “αφέντη”, τις κουνιάδες “κυρά”, τις συννυφάδες με το όνομα των ανδρών τους, τους θείους και θείες με το όνομα “μπαρμπα-Κώστα”, “θείτσα-Κώστινα”. Αλλά με το “μπαρμπα” και “θεια” ή “θείτσα” προσφωνούσε και κάθε ηλικιωμένο πρόσωπο ανεξάρτητα από συγγένεια.

Η υπακοή και η συνεργασία μεταξύ των μελών της εκτεταμένης Σαρακατσάνικης οικογένειας ήταν δεσμοί και όροι απαραβάτοι. Ο πατέρας, ο πεθερός, είχε τον πρώτο και τον τελευταίο λόγο και οι γιοι και οι νυφάδες τον υπάκουαν, όπως και η γυναίκα του. Όλοι είχαν καθορισμένο ρόλο και έργο. Οι γυναίκες μέσα και έξω από το κονάκι και οι άντρες στα κοπάδια. Όταν ερχόταν το πρώτο παιδί για τη νύφη, η πεθερά και η μάνα της θα την ξεγεννούσαν και θα την περιποιούνταν. Η αρμονικότητα των σχέσεων εξαρτιόταν από τους χαρακτήρες των προσώπων και από τη σχέση που ανέπτυσσε ανάμεσά του το ζευγάρι. Όταν η συμβίωση γινόταν ανυπόφορη και ασύμφορη οικονομικά, χώριζαν οι οικογένειες, κυρίως, τα κονάκια τους και στην έσχατη περίπτωση, το κοπάδι τους, από το οποίο έπαιρναν το μερίδιό τους. Οι γονείς, τα πεθερικά, έμεναν με την οικογένεια του μικρότερου γιου.

Αναφορικά με την εισαγωγή της νύφης στην εκτεταμένη οικογένεια του συζύγου της, στην οποία έχει πλέον ενταχθεί με τη μεταφορά της από την πατρική της καλύβα σ’ αυτήν του πεθερού της και του συζύγου της, ο J. K. Campbell μας δίνει λεπτομερειακές περιγραφές στο έργο του “*Honour, family and patronage*”¹¹⁰. Μετά το γάμο, την Κυριακή το απόγευμα μέχρι το βράδυ της Τρίτης, μέχρι τη στιγμή που όλοι οι προσκαλεσμένοι από το σόι του συζύγου θα αποχωρήσουν, η νύφη παραμένει στην καλύβα του γαμπρού και δέχεται τις περιποιήσεις των γυναικών και τις πράξεις εξορκισμού που κάνουν για να προστατεύσουν την νύφη και τη νέα της ζωή από το φθόνο και το κακό μάτι. Η νύφη βρίσκεται σε δύσκολη θέση, καθώς από τη ντροπαλοσύνη που τη διακατέχει, καθώς την εξετάζουν, την ρωτούν, ξεσακκιάζουν τα προικιά της και δέχεται ερωτήσεις για τους τρόπους που τα κατασκεύασε, αλλά και επειδή χρειάζεται ξεκούραση, της προσφέρουν μια μπουκιά ψωμί βουτηγμένο στο κρασί που θα της έδινε δύναμη

¹¹⁰ K. J. Campbell, *Honour, family and patronage*, Clarendon Press, Oxford, 1964, σελ. 63-65, 70-71

για να συνεχίσει. Τη Δευτέρα γινόταν χορός και η νύφη χόρευε κατά σειρά με τον κουμπάρο, το σύζυγο, τον πεθερό, την πεθερά, τα κουνιάδια και στη συνέχεια με τους υπόλοιπους συγγενείς. Την Τρίτη το πρωί θα ετοιμάζε σιωπηλή κούπες ζεστού γλυκού καφέ και το μεσημέρι θα έφτιαχνε μια πίττα με ρύζι. Μετά το φαγητό οι συγγενείς που την προηγούμενη νύχτα συνεχώς έπιναν, χόρευαν και συζητούσαν κάνοντας αρχή από την Κυριακή, άρχιζαν να φεύγουν κάνοντας οι μεν άντρες χειραψία και οι γυναίκες φιλώντας τη νύφη στα μάγουλα και προσφέροντας ευχές για τα “καλορίζικα”. Η νύφη τους χάριζε τότε δώρα αρκετά υπολογίσιμης αξίας που ήταν μέρος των προικιών της.

Το βράδυ της Τρίτης όλοι οι συγγενείς του γαμπρού έφευγαν και το νέο ζευγάρι είχε την πρώτη του φυσική ένωση. Την Τετάρτη το πρωί οι γυναίκες του καλυβιού θα περιλάμβαναν την νύφη στην τάξη των παντρεμένων γυναικών. Αμέσως άρχιζαν τα δύσκολα και καθημερινά έργα. Της έδιναν μια βαρέλα και θα πρέπει να τη φέρει γεμάτη από μια βρύση, που συνήθως βρισκόταν ένα μίλι μακριά. Το απόγευμα την έβαζαν να γνέσει μια μικρή τουλούπα κόκκινο μαλλί, που συμβολίζει την ανδρεία του άνδρα της, τη δύναμη και τη γονιμότητα τη δική της. Την Πέμπτη κάτω από την επίβλεψη της πεθεράς και με μια μικρή βοήθεια από τις κουνιάδες και συννυφάδες έπλυνε τα ρούχα όλης της οικογένειας.

Από τη μεταφορά της νύφης το βράδυ της Κυριακής μέχρι την άλλη Κυριακή που τελούνταν τα “πιστρόφια”, όπου παντρεμένη πια η κοπέλα, θα επισκεπτόταν με τον άντρα της το πατρικό της σπίτι, όλες οι νέες συγγένισσες θα προσπαθούσαν με τους τρόπους τους να της δώσουν να καταλάβει το ρόλο και τη θέση της στη νέα της οικογένεια. Οι γυναίκες γνωρίζουν τα συναισθήματα απελπισίας και μοναξιάς που η νέα νύφη αντιμετωπίζει.

Η ζωή στο νέο κονάκι ήταν δύσκολη. Ο J. K. Campbell μας αναφέρει ότι ακόμα και ένα παιδάκι πέντε χρονών θα προσπαθήσει να της επιβληθεί και να της επιβάλει την ανωτερότητά του. Τους πρώτους μήνες η νύφη ήταν υποχρεωμένη να σηκώνεται όρθια, μόλις ερχόταν στο κονάκι όποιος άνδρας από τους άνδρες του σπιτιού και να περιμένει να καθίσει αυτός πρώτα για να καθίσει η νύφη, εκτός αν της έδινε εντολή να επιτελέσει κάποιο έργο. Η νύφη αισθανόταν ότι αποτελεί ένα πρόσωπο που μπήκε στη ζωή της οικογένειας και η παρουσία της καθιστούσε ακόμα και το σύζυγό της αποσπασμένο και ξένο από τους δικούς του. Γι’ αυτό προσπαθούσε με κάθε τρόπο να γίνει αποδεκτή, συμπαθής και να αρχίσουν να τη θεωρούν μέλος της οικογένειάς τους χρήσιμο και ικανό.

Οι Σαρακατσάνοι γνωρίζουν ότι υπάρχουν συγκρούσεις και παράπονα και γκρίνιες ανάμεσα στις συννυφάδες και χρησιμοποιούν για να εκφράσουν αυτές τις έννοιες: “Οι γυναίκες φκιάνουν

το σπίτι και οι γυναίκες το χαλάνε” και επειδή υπάρχουν διαφορές χαρακτήρων και ασυμφωνίες, λένε ότι οι νύφες ή όλοι μαζί είναι “κάθε καρυδιάς καρύδι”.

Πολλές φορές δημιουργούνταν παράπονα, γκρίνιες και εμπάθειες όταν οι νύφες “έβαζαν λόγια στους συζύγους τους για μεροληψία από μέρους των πεθερικών στα παιδιά της άλλης οικογένειας, κυρίως, όταν πρόκειται για διάθεση χρηματικού ποσού για τις οπωσδήποτε διαφορετικές ανάγκες που παρουσιάζονταν στα μέλη των οικογενειών (λόγοι υγείας και αγοράς φαρμάκων, μετάβαση σε νοσοκομείο κλπ).

Όταν πια η συμβίωση καθίστατο ανυπόφορη, τότε με μεγάλη δυσκολία, αλλά και απελπισία, ο πεθερός θα δεχόταν να χωρίσει την πατρική περιουσία, γιατί και ο χωρισμός της περιουσίας είναι δύσκολη υπόθεση. Πόσα πρέπει κάθε γιος να πάρει, πόσα ξοδεύτηκαν γι’ αυτόν και την οικογένειά του. Πόσο καιρό έμεινε και πρόσφερε την εργασία του χωρίς να έχει άλλες απαιτήσεις κλπ. Βέβαια, για τον πατέρα, εκτός από τα παρόμοια προβλήματα, με πολλή λύπη και πόνο ψυχής δέχεται τη συντριβή της ενότητας της οικογένειάς του και τον τεμαχισμό του κοπαδιού.

Για τους Καραγκούνηδες, σύμφωνα με τον Γ. Καββαδία¹¹¹, η μετάβαση και η είσοδος της νύφης στο πατρικό σπίτι του συζύγου της, όπου θα ζήσει όλη της τη ζωή και θα γεννήσει τα παιδιά τους, συνοδεύεται από μια σειρά δρώμενων, τα οποία έχουν συμβολικό, υπερφυσικό χαρακτήρα και προσδίδουν στα άτομα προστατευτικές δυνάμεις, ικανές να συντελέσουν στην προσπάθειά τους για δημιουργία μιας νέας κοινής ζωής. Αυτή η ζωή που θα επιθυμούσαν να περιέχει μακροζωία, ευγονία και αφθονία αγαθών με την ευφορία της γης. Η ευχή επίσης που τους δίνεται, αφού ακουμπήσουν τα χέρια τους στους ώμους καθενός από τους συζύγους και το μικροπήδημα που κάνουν για να γεννήσουν “πέντε αγόρια και μια τσούπρα” είναι η έκφραση του προσδοκώμενου, όπως ταιριάζει στην πατριαρχική δομή της οικογένειας.

Από την εκκλησία οι νεόνυμφοι γυρίζουν “εν πομπή” στο πατρικό σπίτι του γαμπρού που στο εξής θα είναι και το σπίτι της νύφης. Μπροστά στην πόρτα του νέου σπιτιού της, δίνεται από την πεθερά στη νύφη ένα μήλο το οποίο από τα Βυζαντινά χρόνια συμβόλιζε την ερωτική πρόκληση, αλλά το κόκκινο χρώμα τους θέλουν να μεταβιβάζει τη ζωντάνια, την ωραιότητα και τη φρεσκάδα του στη νύφη. Σ’ αυτό το μήλο έχουν καρφώσει νομίσματα. Η νύφη το πετά στους καλεσμένους και όποιος το πιάσει θα είναι τυχερός και θεωρείται ότι “του φέρνει γούρι”. Η πεθερά έπαιρνε βούτυρο και άλειφε σταυροειδώς την πόρτα του σπιτιού της για να περάσει η νύφη. Κατόπιν ο πατέρας του γαμπρού έπαιρνε μια πετσέτα, την έβαζε γύρω από τους λαιμούς

των νεόνυμφων και τους τραβούσε μέσα. Αυτό αποτελούσε ένα είδος συμβόλου υιοθέτησης και αναγνώρισης της νύφης στο νέο της σπιτικό. Η πεθερά τους χάριζε λουλούδια και ένα δίσκο με γλυκά για να είναι γλυκιά η ζωή του ζευγαριού.

Την επομένη του γάμου η νύφη συνοδευόμενη από τις γυναίκες της νέας της οικογένειας, πήγαινε στην πηγή του χωριού την ώρα που έπεφτε ο ήλιος. Εκεί θα έριχνε πίσω της ένα μήλο και θα προσκυνούσε τρεις φορές το νερό. Μετά γύριζε με τη στάμνα της γεμάτη νερό. Αυτή η όλη διαδικασία είχε σκοπό να εξασφαλίσει τη γονιμότητα της νιόπαντρης και την αφθονία προς το νέο ζευγάρι.

Στα “πιστρόφια” την επόμενη Κυριακή, ο αδερφός της νύφης έφερνε γλυκά και κρασί στο νιόπαντρο ζευγάρι.

Τη Δευτέρα πια η πεθερά και οι συννυφάδες έμπαζαν τη νύφη στις δουλειές και τις υποχρεώσεις του σπιτιού και τη δεύτερη Κυριακή η πεθερά συνόδευε τη νύφη στην εκκλησία. Στο νάρθηκα υποκλινόταν βαθιά σε όλες τις γυναίκες που βρίσκονταν εκεί. Όταν πια τελείωνε η λειτουργία, η νύφη άναβε κερί στο εικονοστάσι για να καθαρθεί από το μίσημα που πιστευόταν ότι δημιούργησε η σεξουαλική σχέση με τον άντρα της.

Η πεθερά ήταν καθοδηγητής και συμπαραστάτης στη νύφη για τις εργασίες του σπιτιού, αλλά και κατά τη γέννηση και διαπαιδαγώγηση των παιδιών. Ο πεθερός ήταν ο κριτής των διενέξεών τους και αυτός που εξασφάλιζε την οικονομική αρωγή κάθε οικογένειας, αν και οι πιο δραστήριες νυφάδες μπορούσαν να έχουν ένα επιπρόσθετο χαρτζιλίκι, όταν μεγάλωναν πουλερικά ή καλλιεργούσαν λαχανικά και κατέβαιναν και τα πουλούσαν στα παζάρια των μεγάλων πόλεων του θεσσαλικού κάμπου.

Από παρατηρήσεις της στην κοινωνία της κοινότητας του Αμπελιού και πιο συγκεκριμένα στους ρόλους που αναλαμβάνουν να επιτελέσουν οι γυναίκες, κυρίως οι παντρεμένες, μας παραδίδει η Du Boulay¹¹², ότι η σύζυγος, όταν μένει στο σπίτι το δικό της ή στο σπίτι που της έδωσε το πατρικό της σπίτι σαν τμήμα της προίκας της, εκεί είναι και κυρίαρχος και δούλα. Πρέπει να ζυμώνει, να πλένει, να καθαρίζει, να καλλιεργεί τα οπωρικά του σπιτιού, να εκτρέφει οικιακά ζώα και πουλερικά για τις ανάγκες της διατροφής της οικογένειάς της. Όλες αυτές οι ασχολίες την κάνουν να βρίσκει πολύ λίγες ευκαιρίες για επικοινωνία με το πατρικό της σπίτι. Σ’ αυτό πηγαίνει μόνο, όταν υπάρχει επιτακτική ανάγκη για λόγους υγείας ή κάποιο γεγονός, που δεν επιδέχεται αναβολή. Οι γυναίκες του Αμπελιού έλεγαν ότι η μάνα τους ήταν “προσωρινή

¹¹¹ Β. Γ. Καββαδίας, Καραγκούνηδες, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Θεσσαλών, Μελετήματα - Διατριβές Αρ. 2, Αθήνα, 1980, σελ. 113-116

¹¹² J. DuBoulay, *Portrait of a Greek Mountain Village*, Clarendon Press, Oxford, 1974, σελ. 136-141

μάννα”, αντίθετα η πεθερά τους με την οποία συζούσαν μέσα στο ίδιο σπίτι ή στην ίδια αυλή ήταν η “μάννα με αξιώσεις”.

Συνέβαινε πολλές φορές μέσα στο πατρικό σπίτι του γαμπρού τα πιο παλιά χρόνια να ζουν μαζί μέχρι και δεκαέξι άτομα. Η στενότητα του χώρου, οι προστριβές που αναφύονταν έδωσαν την αφορμή της διάλυσης της πατριαρχικής εκτεταμένης οικογένειας. Στις μέρες μας, έλεγαν οι πληροφορητές της Du Boulay, μόνο τα πεθερικά με την οικογένεια ενός από τους γιους συγκατοικούσαν. Έτσι έξω από το σπίτι του ο γαμπρός αισθάνεται πιο έντονη την εχθρότητα του εξωτερικού χώρου. Ακόμη και τα μέλη της άλλοτε πατρικής του οικογένειας φέρονται σ’ αυτόν και την οικογένειά του ως μέλη του ανταγωνιστικού κόσμου που τους περιβάλλει. Γι’ αυτό το σπίτι για το ζευγάρι, αποτελεί το χώρο, που όχι μόνο ζει, αλλά αποτελεί ένα είδος συμβόλου του παρελθόντος, αν το κληρονόμησε βέβαια, και ένας βωμός, μια εστία για το παρόν και ένα θησαυροφυλάκιο των επιθυμιών και των ελπίδων για το μέλλον.

Η νύφη μέσα στην εκτεταμένη οικογένεια του γαμπρού στην περιοχή του Αχλαδόκαμπου Αργολίδας, μας διηγείται ο Ι. Αναγνωστόπουλος¹¹³, γινόταν δεκτή από την πεθερά της στο κατώφλι του σπιτιού ή από μια μεγαλύτερη σε ηλικία θεία του. Της πρόσφερε μια κουταλιά μέλι και ένα ρόδι, σύμβολο γονιμότητας και αφθονίας. Το ρόδι το σταύρωνε στο κατώφλι του σπιτιού, το έσπαζε και τα σπόρια τα μοίραζε στους ανύπαντρους, για να τα βάλουν στο προσκέφαλο και να ονειρευτούν τη νύφη που θα πάρουν ή το γαμπρό που τους μέλλεται να παντρευτούν.

Η πεθερά, στην είσοδο του σπιτιού της, με ένα μαντήλι χρώματος μελί ένωνε τα κεφάλια του ζευγαριού και τους έμπαζε στο σπίτι. Η νέα ζωή απεικονίζεται στην παρακάτω παροιμία: “Η νύφη κόρη δε γίνεται και η πεθερά μάννα”. Μια συμβίωση με σεβασμό, υποταγή και υποχωρήσεις άρχιζε και οι χαρές και οι λύπες μοιράζονταν στα μέλη της οικογένειας. Με σκαμπανεβάσματα κυλούσε η ζωή, όπως στις περισσότερες οικογένειες, όπου συνυπάρχουν πολλές νοικοκυρές, πολλά παιδιά, πολλοί άνδρες, που έπρεπε να επιβάλλονται, να νουθετούν, να κρίνουν και ν’ αποδίδουν οικογενειακή, ανθρώπινη δικαιοσύνη.

Στη Μάνη, τη δημιουργία ενός αντρόγунου την υπαγόρευαν, κατά τον Κ. Κάσση¹¹⁴, η αγάπη και η ομόνοια της κοινωνικής ομάδας. Δύο μικρές ομάδες (πατριές) κανόνιζαν την ένωση δύο ατόμων για το καλό του συνόλου. Το άτομο ήξερε να πειθαρχεί στο σύνολο και να αγαπά την ανάληψη υποχρεώσεων και να διεκδικεί τα δικαιώματά του. Το σπουδαιότερο: να πιστεύει σε όλα αυτά και να θέλει να υπάρχουν.

¹¹³ Ιωαν. Αναγνωστόπουλος, *Λαογραφικά του Αχλαδόκαμπου (Αργολίδος)*, Αθήνα, 1985, σελ. 34

Έτσι, το νέο αντρόγυνο, αφού καμάρωνε στην εκκλησία, αφού δεχόταν τις ευχές, κατευθυνόταν στο σπίτι του γαμπρού. Όταν η νύφη έμπαινε στο σπίτι, της έβαζαν να πατήσει ένα σίδερο (υνί συνήθως) για να είναι “καλοστερέουτη”. Μετά την έβαζαν να καθίσει σε ένα σκαμνί στη “μέσα πάντα” του σπιτιού για “να ριζώσει κάλλια”. Κοντά της έρχεται και πιάνεται από την ποδιά της ένα αμφιθαλές αγόρι κάτω των 12 ετών και τούτο, γιατί η νύφη εκτός “από τι σόι είναι”, εκτός “από την εμορφία και την εξυπνάδα”, το μεγαλύτερο χάρισμα είναι να κάνει “σερνικά παιδιά”.

Λένε πως στη Μάνη η κοπέλα έμενε πολύ συνδεδεμένη με το σόι της και μετά το γάμο. Άλλοι το χαρακτηρίζουν υπερβολική πατριαρχία από πλευράς της πατρικής της οικογένεια. Άλλοι μητριαρχική επιβίωση. Αυτό, πράγματι συνέβαινε ως ένα σημείο, αν η κόρη ήταν από ισχυρότερη οικογένεια και ο άντρας της ήταν από χαμηλή γενιά. Όμως, σε περίπτωση που η γυναίκα έκανε σερνικά και στεριωνόταν στο σπίτι του πεθερού της, τιμούσε υπερβολικά τον άντρα της και ούτε διανοούνταν πια να προσκολληθεί εκείνος στη δική της οικογένεια.

Επειδή τα μέλη της οικογένειας τύχαινε να είναι πολλά, (γιαγιάδες, παππούδες, γονείς, παντρεμένα νέα παιδιά με τα μωρά τους, μικρά αδέρφια), εκ των πραγμάτων ήταν δύσκολο να καθίσουν όλοι μαζί στο τραπέζι, παρ’ όλο που σε πιο μικρές οικογένειες το προτιμούσαν, γιατί μπορεί να μη περίσσευε για όλους το φαγητό και γιατί ήταν λιγότερος ο κόπος με το στρώσιμο και το ξαναστρώσιμο του τραπεζιού. Έτσι, λοιπόν, σε πολύ πατριαρχικό τύπο οικογένειας έτρωγαν ο θεωρούμενος πιο σεβασμιος άντρας μαζί με τους άνδρες του σπιτιού, χώρια τα παιδιά (τα αρσενικά όπως και οι άνδρες έτρωγαν καλύτερο φαγητό, γιατί “το σερνικό δεν γκάνει να ζηλεύει, ενώ το θηλυκό δεν μπειράζει”). Τα αρσενικά, αν δεν έτρωγαν συχνά κάτι που ζήλευαν, πιστευόταν ότι πάθαιναν σεξουαλική ανεπάρκεια. Οι έγκυες είχαν σε όλα προτεραιότητα. Σ’ αυτές πίστευαν ότι αν ζήλευαν και δεν το έτρωγαν, θα απέβαλαν ή θα γεννούσαν παιδί με σημάδια.

Ο Κ. Κάσσης μας αναφέρει ότι γνώρισε άνδρες αυταρχικούς, που είχαν στο σπίτι τους καλό φαγητό, έτρωγαν αυτοί τον καλό μεζέ, δίνοντας και στα αγόρια, ενώ στα θηλυκά του σπιτιού τους σκάρτους μεζέδες ή καθόλου ή να τους περίσσευε “από το γκαλό μεζέ” έλεγαν στις γυναίκες “φυλάχτε τό μου για το βράδυ”! Το ότι όμως οι γυναίκες του σπιτιού δεν το θεωρούσαν αφύσικο και το αποδέχονταν, δείχνει το πόσο είχε φτάσει η πατριαρχία στα ανώτατα όρια. Συνήθως, έτσι αυταρχικοί, λέγει ο Κ. Κάσσης, ήταν οι απόστρατοι αξιωματικοί ή μόνιμοι του στρατού, του ναυτικού, των φάρων, παλιοί χωροφύλακες και σπανιότατα χωρικοί αγρότες. Η

¹¹⁴ Κ. Δ. Κάσσης, *Λαογραφικά της Μέσα Μάνης*, τόμ. Α’, Υλική Ζωή, Αθήνα, 1980, σελ. 79-81, 268-269

πατριαρχική αναληψία δεν ήταν υποχρεωτικά συνδεδεμένη με τη φτώχεια. Οι φτωχοί είχαν πιο πολύ τη διάθεση να μοιραστούν τα λίγα αγαθά τους.

Τα γυναικεία μέλη των πατριαρχικών οικογενειών της Μάνης ήταν καλόβολα και έτρεμαν τους άνδρες χωρίς όμως να υπάρχουν και εξαιρέσεις, από ατίθασες κυρίως κόρες. Εκείνο που καθόριζε κυρίως τη σχέση των γυναικών μέσα στην οικογένεια, αλλά και με τα άλλα μέλη της ήταν η ηλικία (κατά το “ο μικρός στο νερό κι ο μεγάλος στο λόγο”). Η κάθε οικογένεια παρήγαγε όλα όσα χρειαζόταν για να καταναλώνει και ανάλογα γινόταν και ο καταμερισμός των εργασιών.

Στην Κύπρο, ο Γ. Χ. Παπαχαραλάμπους¹¹⁵, αναφέρει ότι το νέο ζευγάρι πήγαινε στο δικό του σπίτι που ήταν επιμελώς στολισμένο με σεντόνια κεντητά, με λουλούδια, με κορδέλες και χρωματιστά μαντήλια. Είχαν κατασκευάσει τη λεγόμενη μαννάτσα, που ήταν η συζυγική ευνή πλαισιωμένη από λαμπρά εορταστικά παραπετάσματα. Στην είσοδο του σπιτιού τους περίμενε η πεθερά της νύφης η οποία θυμιάζε το αντρόγυνο και το έβαζε να πατήσει ένα υνί. Ο γαμπρός έσφαζε ένα μαύρο πετεινό με μαυρομάνικο μαχαίρι που μετά θα το κάρφωνε στο κατώφλι της θύρας (Πιτσουλιά). Στην Ακανθού έδιναν στο γαμπρό να σπάσει με τη γροθιά του ένα ρόδι και η δική του πεθερά, βάζοντάς του ένα κεντημένο μαντήλι στο ώμο, του έλεγε:

“Πελάν (= μελά) είχα τζ’ έβκαλά τον
τζαι στα ζινίσια σου (= στο σβέρκο σου) έβαλά τον”.

Σε μερικά χωριά της Πάφου θέλουν την “οκκάν του τζυρού σου”, δηλαδή κρασί και φαγητά. Αυτά τα απαιτούν οι εξάδελφοι της νύφης όταν ο γαμπρός αποτύχει να μεταφέρει έναν ογκώδη λίθο που απαιτούν να μετακινήσει και που η μετακίνησή του θα τον καθιστούσε άξιο για τη νύφη. Η πεθερά τους προσφέρει μαγειρεμένα περιστέρια και μέλι, καρύδια και αμύγδαλα.

Η νύφη μετά τις τρεις πρώτες μέρες του γάμου της έβγαινε έξω από το σπίτι, αφού ο παπάς θα είχε έρθει στο σπίτι τους και θα τους διάβασε την απόλυση των στεφάνων τους. Την Τετάρτη συγκεκριμένα, η νύφη σηκωνόταν πρωί, καθάριζε το σπίτι και τα αποφρουκάλια (= σκουπίδια) τα έβαζε στην ποδιά της, έριχνε μέσα μερικά κέρματα και πήγαινε στη βρύση όπου τα έριχνε, έπλενε την ποδιά της, γέμιζε τη στάμνα της και γύριζε στο σπίτι της.

Οι νιόπαντροι πολλές φορές συνηθίζόταν να τρέφονται από τους γονείς τους που ξόδευαν από κοινού για τους πρώτους έξι μήνες της έγγαμης ζωής τους, παρ’ όλο που ζούσαν ανεξάρτητοι στη δική τους οικία. Οι σχέσεις μεταξύ των νιόπαντρων με τους γονείς τους ήταν στις περισσότερες των περιπτώσεων σχέσεις σεβασμού, αγάπης και αλληλοβοήθειας.

2. Η ΣΥΖΥΓΟΣ

Οι πληροφορίες για τη σχέση που αναπτυσσόταν ανάμεσα στο ζευγάρι των συζύγων στην περιοχή της Σάντας του Πόντου¹¹⁶ για τον πληροφορητή μας Ανδρ. Σπυράντη, ήταν σχέση καταμερισμού εργασίας, ευθυνών και αρμοδιοτήτων. Το σπίτι και όλες οι οικιακές εργασίες, καθώς και η ξύλευση και μεταφορά ξύλων από τα δάση, η ανατροφή των παιδιών, η εκτροφή των ζώων για συμπλήρωμα της οικονομικής κατάστασης του σπιτιού, η προμήθεια και κατασκευή ενδυμάτων, υποδημάτων και όλων των χρειωδών αγαθών ήταν αρμοδιότητα της γυναίκας. Η βοήθεια, από πλευράς του συζύγου, ήταν για όλον τον άρρενα πληθυσμό της Σάντας υποτιμητική. Ο σύζυγος ήταν ο αφέντης του σπιτιού, όλοι θα έπρεπε να τον υπηρετούν, γιατί εκείνος φρόντιζε για τα οικονομικά του σπιτιού. Τις περισσότερες φορές, όμως, αναγκαζόταν να ξενιτευτεί και να απουσιάζει από το σπίτι για χρόνια ολόκληρα, οπότε η σύζυγος αναλάμβανε τις ευθύνες του σπιτιού και τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών. Η γυναίκα έπρεπε να μένει πιστή και να περιμένει το σύντροφό της. Όταν εκείνος επέστρεφε, της έκανε ένα ακόμη παιδί, ξεκουραζόταν, έβλεπε τους δικούς του και τους φίλους του και έφευγε πάλι. Συνηθισμένος τόπος μετάβασης ήταν η Ρωσία, όπου τα σχετικά με τη μετάβαση τα ρύθμιζαν υπεργολάβοι Σανταίοι, οι οποίοι στρατολογούσαν εργάτες, πήγαιναν με καράβι στην Τραπεζούντα και από εκεί με καράβι πήγαιναν στο Βατούμ, τον πρώτο λιμένα του Καυκάσου. Από εκεί, με διάφορους τρόπους, μετέβαιναν σε διάφορες περιοχές, όπου ασχολούνταν με τη διάνοιξη δρόμων, γεφυροποιία και κατασκευή σιδηροδρομικών οδών. Πολλές φορές, στους χώρους αυτούς, δημιουργούσαν μια δεύτερη οικογένεια, χωρίς να έχουν πάρει διαζύγιο από την πρώτη τους σύζυγο. Τα “νόθα” παιδιά, η κοινωνία των Σανταίων, τα έλεγε “κοπέλια” και δεν έχαιραν εκτιμήσεων. Τα έδιναν αρκετές φορές για υιοθεσία σε όσο το δυνατόν πιο απομακρυσμένο χωριό.

Οι καλοί όμως σύζυγοι φρόντιζαν να στέλνουν εμβάσματα στις γυναίκες τους για τις ανάγκες της οικογένειάς τους. Ελλείπει ταχυδρομείου, οι επιστολές πήγαιναν αργά στη Σάντα. Έτσι η σύζυγος πήγαινε στην Τραπεζούντα, όπου είχε κανονισθεί από το σύζυγο να ψωνίζει ό,τι είχε ανάγκη και εκείνος θα έστελνε το έμβασμα στο συμφωνημένο παντοπώλη ή θα τα ξεχρέωνε όταν με την αρχή του χειμώνα θα επέστρεφε από τη Ρωσία. Έλεγε ο παντοπώλης: “ντο θέλτ ς;” και στην ερώτηση της γυναίκας αν ήρθαν οι παράδες, έπαιρνε πάντα τη στερεότυπη απάντηση: “Τα παράδας ακόμα κέρθαν, άμαν εσύ ίντιαν θέλτς έπαρ εγώ γράφω τα και όνταν έρχουνταν

¹¹⁵ Χ. Γ. Παπαχαλαράμπος, *Κυπριακά ήθη και έθιμα*, Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών αρ. 3, Λευκωσία, 1965, σελ. 124-127, 137-138

¹¹⁶ Α. Α. Σπυράντης, *Συμβολή εις τα Λαογραφικά της Σάντας του Πόντου*, εκδ. Αφ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1990, σελ. 55, 86-90

λογαριάσκουμες” (= τα χρήματα δεν ήρθαν ακόμα, αλλά εσύ ό,τι θέλεις πάρε και εγώ τα γράφω και όταν έλθουν κάνουμε το λογαριασμό).

Μνήμες από την περιοχή των χωριών της Καππαδοκίας μας ανιστορεί η Ελ. Καρατζά¹¹⁷ καθώς και πληροφορίες που αφορούν την ιστορία και τον τρόπο ζωής των κατοίκων της. Χρησιμοποιεί διαπιστώσεις του περιηγητή Ainsworth και στις ταξιδιωτικές του εντυπώσεις από την περιοχή. Λέει για τους Καππαδόκες: “Οι άνδρες, αφού παντρευθούν νωρίς, φεύγουν για εμπόριο στην Πόλη ή στη Σμύρνη αφήνοντας τις φροντίδες για τα κτήματα στις γυναίκες, που έτσι γίνονται αντρογυναίκες, έχουν βίαια πάθη και δεν είναι καθόλου υποταγμένες”. Η Ελ. Καρατζά δεν δέχεται αυτόν τον χαρακτηρισμό από τον περιηγητή, γιατί οι δικοί της πληροφορητές της παραδίδουν την αγάπη της φιλόστοργης Καππαδόκισσας και τη δύναμη που την όπλιζε για να στηρίζει ψυχικά το σύζυγό της που ξενιτευόταν και για να συντηρήσει την παρουσία του ζωντανή κατά την αναμονή του στα παιδιά τους, στους γονείς του, γιατί θα έκαναν χρόνια να τον ξαναδούν. Αν ο σύζυγός τους έφευγε σε κοντινές περιοχές, όπως ήταν αυτές της Κιλικίας, τότε θα τον έβλεπε κατά του Αι-Γιωργιού. Γιατί όταν μετανάστευαν στα εργοστάσια ταχινόποιας ή στα νταμάρια της Κιλικίας, έλειπαν από το σπίτι από του Σταυρού και επέστρεφαν του Αι-Γιωργιού. Έτσι, οι δύο σύζυγοι μπορούσαν να συνεργασθούν για την καλλιέργεια των κτημάτων τους ή να ασχοληθεί ο σύζυγος με μικρεμπόριο στα παζάρια των γύρω περιοχών.

Όμως, από το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα οι Γκελβεριώτες, οι Σιβριχισαριώτες, οι κάτοικοι του Χαλβάντερε, είχαν δημιουργήσει παροικία στην Κωνσταντινούπολη, η μετάβαση των αγοριών από ηλικίας 12-13 χρόνων, όταν “ξεσκόλιζαν”, ήταν συνήθης και πήγαιναν ως υπάλληλοι σε συγγενικό μαγαζί, όπου στην αρχή ήταν άμισθοι. Μετά έπαιρναν μισθό και όταν είχαν εξασφαλίσει ένα σεβαστό κεφάλαιο άνοιγαν μια δική τους επιχείρηση, συνήθως παντοπωλεία, ταχινόποιεία, λαδάδικα, βουτυράδικα κλπ. Όταν γίνονταν είκοσι χρονών, ξαναγύριζαν στην πατρίδα τους, παντρεύονταν, έμεναν λίγους μήνες, κατά τους οποίους η σύζυγός τους καθίστατο έγκυος. Έτσι, εξασφαλίζοντας την αρχή της οικογένειάς τους, έφευγαν. Το δράμα των γυναικών που ζούσαν τα περισσότερα χρόνια της ζωής του χωρίς να γνωρίσουν κανονική οικογενειακή ζωή ήταν έκδηλο. Η γυναίκα που έλειπε ο άντρας της, ζούσε ακόμα πιο περιορισμένα από τις άλλες. Ντυνόταν περίπου σαν χήρα και σπάνια έβγαινε έξω, κυρίως για να πάει στην εκκλησία με τα πεθερικά της.

¹¹⁷ Σ. Ε. Καρατζά, *Καππαδοκία, ο τελευταίος Ελληνισμός της περιφέρειας Ακσεράι Γκέλβερι (Καρβάλης)*, εκδ. Γνώση, Αθήνα, 1985, σελ. 288-291

Στον καθιερωμένο χορό του Πάσχα, οι γυναίκες των ξενιτεμένων χόρευαν μόνες τους ένα μελαγχολικό χορό με τους ήχους ενός τραγουδιού που τα λόγια του αντανακλούσαν τη θλίψη της εγκατάλειψης και τη μοναξιά της ζωής τους:

Αφέντη μου, έφυγες, πάνε δεκατρία χρόνια πια.
Όλα εκείνα τα δέντρα που φύτεψες έδωσαν καρπούς.
Έλα γρήγορα, αφέντη μου, δε σου φτάνει πια;
Η σκληρή μοναξιά δε σε διώχνει;
Βράδυ γίνεται κι εγώ το καντήλι μου ανάβω.
Στην πόρτα μου μπροστά παραπονεμένη κάθομαι.
Ταχυδρόμος ήρθε, λένε, σηκώνομαι, πετιέμαι.
Γράμμα δεν έχει, λένε, στενοχωρημένη κάθομαι.
Έλα γρήγορα, αφέντη μου ...

Στη Θράκη ο συζυγικός βίος για τους νέους ανθρώπους ήταν εναρμονισμένος με τις παραδόσεις, τα έθιμα, τον καθημερινό μόχθο και την κοινή προσπάθεια για επιβίωση. Οι Θρακιώτες επίσης, εκτός από αγρότες και σηροτρόφοι, κτηνοτρόφοι και βιοτέχνες, ήταν και έμποροι, ναυτικοί αλλά και πολλές φορές υποχρεώνονταν να ξενιτευτούν. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να έχουν πολλά σπίτια συζύγους μόνες, πονεμένες και αγωνιούσες για την τύχη του συντρόφου τους. Η Κ. Παπαθανάση - Μουσιοπούλου¹¹⁸ μας παραδίδει με ένα ποίημα του Ν. Παπαγεωργίου, ιερέα και δασκάλου στη Φιλιπούπολη (1840), τη γνώμη που είχε ο σύζυγος για το πώς πρέπει να είναι η ιδανική σύζυγος:

Γυναίκα, λέγω, την καλή, γυναίκα τιμημένη
οπούνε εις τον άντρα της καλά στερεωμένη.
Εις την οποίαν η καρδιά τ' ανδρός της να θαρρεύει.
Να μη φοβάται τίποτα κι ο νους της να ειρηνεύει.
Αυτή εργάζεται, ποιεί τα πάντα προς τιμήν του,
θέλει την ευτυχίαν του, ζητεί την άνεσιν του.
Και γνέθει το λινάρι της, υφαίνει το πανί της.
Αργή ποτέ δεν κάθεται να φάγει το ψωμί της.
Η ρόκα της πάντα μπροστά, στο χέρι της τ' αδράχτι.
Διπλά, τριπλά τα στρώματα, τα ρούχα του σπιτιού της
ομοίως και τα ρουχικά τ' ανδρός του ιδικού της.

¹¹⁸ Καλ. Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Λαογραφικά Θράκης*, τόμ. Β', Αθήνα, 1979, σελ. 334-335

Ο άνδρας της τα του σπιτιού δεν έχει να φροντίζει.
Όταν υπάγει πουθενά και τύχει και αργήσει.
Το στόμα η καλή γυνή με προσοχή ανοίγει
Φοβάται μήπως και κανείς λόγος κακός της φύγει.
Γνώσιν, ευπρέπειαν, τιμήν είναι ενδεδυμένη
Έχει καλά υστερνά, τέλος καλόν προσμένει
Η καλοσύνη αυτής τα τέκνα της δοξάζει
Ο άνδρας της την αγαπά και την εγκωμιάζει
Εκ λίθων των πολυτελών είναι τιμιότερα
Είναι χαρά στον άνδρα της, στα τέκνα, στον πατέρα.

Η συζυγική σχέση κλονιζόταν από διάφορους λόγους και κατέληγε σε διαζύγιο. Παραθέτουμε μερικά αποσπάσματα από εκκλησιαστικούς κώδικες και έγγραφα προξενικών αρχών:

“Στον κώδικα Νικηφόρου της Ιεράς Μητρόπολης Φιλιππούλεως αναγράφονται:

1851 Δεκεμβρίου 28...Ζωής Στογιάννη και Θεοδώρου Μέγα παπποτζή Φιλιππουπολιτών “ένεκα των ατάκτων φρονημάτων του ανδρός, ίνα μη αποβεί εκ μέρους της γυναικός απευκταίον”.

1851 Δεκεμβρίου 28 ... Αθανασίου Κάζη και Μαρίνας Φιλιππουπολιτών ένεκα σεληνιασμού της γυναικός.

1853 Ιουλίου 14 ...Ιωάννου Στογιάννου και Μέτας Ιβάνη από Καλοφέρου δια το ασυμβίβαστο των χαρακτήρων των, αποζημιώσαντος του Ιωάννου την γυναίκα του δια 4 χιλιάδων γροσίων και αναλαβόντος την διατροφήν του κορασίου των παραμείναντος παρά τη μητρί του επί δύο έτη.

1853 Δεκεμβρίου 16 ...Έγγραφος άδεια του Δημητρίου τυφλωθέντος, εις την σύζυγόν του Ελένη, όπως υπανδρευθεί άλλον.

1854 Αυγούστου 10 ...Κύρου Γεωργίου και της Νικολίνας Χρήστου εκ Μαρασίου ένεκα μίσους προς άλλήλους γεννηθέντος εκ συζυγικής ανικανότητος ...”.

Στον παραπάνω κώδικα αναφέρονται και άλλες αιτίες όπως ένεκα φρενοβλάβειας, ένεκα μέθης του συζύγου, ένεκα τη ληστρικής διαγωγής και του πλάνητος βίου του ανδρός κτλ.

Μέσα στον νομαδικό κύκλο της διαμονής τους, οι Σαρακατσάνοι, μας ιστορεί ο Ευρ. Μακρής¹¹⁹, το καλοκαίρι στα βουνά, το χειμώνα στα χειμαδιά, μέσα στις τρεις λέξεις που τον

¹¹⁹ Ευρ. Π. Μακρής, *Ζωή και Παράδοση των Σαρακατσαναίων*, Ιωάννινα, 1990, σελ. 139-143, 145, 207, 213

απεικονίζουν “στράτα, βουνά, χειμαδιά”, αυτοί οι πιο καθαροί νομάδες απ’ όλους τους κτηνοτρόφους στον ελλαδικό χώρο, έκλειναν και τον κύκλο της ζωής τους: “γάμος - γέννηση - θάνατος”.

“Σαν έφτανε το φθινόπωρο, ο Αι-Δημήτρης, συντάσσονταν για τα χειμαδιά. Αποχαιρετούσαν τον κόσμο του καλοκαιριού: τα βουνά τους, τα κονάκια τους, τους κουμπάρους τους, τους φίλους και τους συντοπίτες. Όμορφο ήταν το καλοκαίρι. Ήταν ξεκούραστο και για τους άντρες, αλλά πιο πολύ για τις γυναίκες που εύρισκαν ευκαιρία να κάνουν και τις “γυναϊκίσες” δουλειές: ρόκα, αργαλειό, κέντημα. Τα πανηγύρια και οι γάμοι τελείωσαν. Οι Σαρακατσάνοι δεν αγαπούν τον κάμπο. Είναι βουνίσιοι. Ο κάμπος, τα χειμαδιά, είναι συνδεδεμένα με το χειμώνα, με τις δουλειές, με την κούραση, με τις λάσπες, με τα κρύα. Έκαναν το σταυρό τους και ξεκινούσαν. Μπροστά στο караβάνι η νιόνυφη, ντυμένη με τα καλά της. Τα αλογομούλαρα, τα “πράματα” όπως τα έλεγαν, όλα φορτωμένα μέχρι τ’ αυτιά. Τα “σεία”, όλα τα του νοικοκυριού, σκεπασμένα με χρωματιστές βελόντζες”.

Τα μικρά παιδιά που δεν μπορούσαν να περπατήσουν τα έδεναν πανωσάμαρα. Αν είχαν και ανήμπορους γέροντες τους έβαζαν καβάλα στα ζώα. Σ’ ένα μουλάρι θα φόρτωναν την τέντα με τα χαλκώματα και τη γάστρα. Πάνω πάνω οι τεντόφουρκες κι οι κότες δεμένες πανωσάμαρα κι αυτές.

Το πρώτο κονάκι δεν ήταν πολύ μακριά. Τα κονάκια (στάσεις) ήταν καθορισμένα σ’ όλη τη διαδρομή, τη στράτα, από τα βουνά μέχρι τα χειμαδιά. Τον είχαν περπατήσει τόσες φορές το δρόμο, που ήξεραν ακριβώς πόσες ώρες είναι μακριά το κάθε κονάκι και πόσες μέρες χρειάζονταν να φτάσουν στα χειμαδιά. (Τα προσωρινά κονάκια ήταν οι στάσεις για να ξεφορτώσουν και να ξεκουραστούν διανυκτερεύοντας).

Γνώριζαν ότι η στράτα είχε κατοτοπιές: κλέφτες, “ζουλάπια”, ταιλαιπωρία. Τέλος έφταναν κάποτε στο λιβάδι, στα χειμαδιά. Ξεκουράζονταν και άρχιζαν να φτιάχνουν τα κονάκια, τα γιδομάντρια, τις λιάσεις για τα γρέκια, “να ρίξουν το βιο”, να χωρίσουν δηλαδή τα κοπάδια σε “γκαστρωμένα”, στέρφα, ζυγούρια κτλ.

Αργότερα θα έρχονταν ο γέννος, το άρμεγμα, ο σκάρος. Εκεί το ζευγάρι θα προσπαθούσε να καρπήσει τη σχέση του. Άλλωστε ήταν το φυσικό επακόλουθο του γάμου. “Να ζήσετε κι μι γιους” ήταν η ευχή στους νιόπαντρους. Και η γέννηση ήταν σημαντικό γεγονός στη ζωή των Σαρακατσάνων. “Προφύλαξη” δεν υπήρχε στο ανδρόγυνο. “Τα παιδιά είναι τ’ Θιού” έλεγαν.

Θελήσαμε μέσα, στον κύκλο ζωής και χώρων διαμονής να παρουσιάσουμε τη συζυγική σχέση των οικογενειών των Σαρακατσαναίων, που βαίνει παράλληλα και σε συνάρτηση με το ζωικό πλούτο τους, τα κοπάδια τους, να καταδείξουμε ανάγλυφα την ουσία αυτής της σχέσης και τις άλλες παραμέτρους της.

Όποτε έρχονταν και όσα έρχονταν. “Μπορεί να πάρ’ κιου Θιός, γιατί τα παιδιά ώσ(π)ου να μεγαλώσουν έχουν φίρα” έλεγαν για την παιδική θνησιμότητα και γεννούσαν “παιδιά και κορίτσια”. Υπήρχαν περιπτώσεις που, όταν γεννιόνταν συνέχεια το ένα κοντά στο άλλο τα κορίτσια, το ζευγάρι επέμενε να κάνει παιδιά, ώσπου να έρθει το “πιδί”. Απόφευγαν να κάνουν έρωτα στις γιορτές κυρίως, γιατί πίστευαν ότι το “γιορτόπιασμα” θα ήταν ένα “παρασουμισμένο” παιδί. Κακό μεγάλο ήταν για ένα αντρόγυνο αν ήταν άκληρο. Αλλά δεν το θεωρούσαν όμως προσβλητικό. Οι Σαρακατσάνοι έλεγαν: “Δεν τ’ς έδουκι ου Θιος πιδιά”. Οι πιο πολλοί υιοθετούσαν παιδιά από συγγενικό τους άνθρωπο, κυρίως αδερφό. Το βάρος της ατεκνίας το “έριχναν” στις γυναίκες. Αλλά και οι άνδρες μπορεί να έμεναν στειροί αν περνούσαν άσχημα, όπως έλεγαν, τις “μαγουλήθρες”.

Η Σαρακατσάνα είχε τις ευθύνες μέσα στο κονάκι για ότι αφορούσε οικιακές εργασίες, ανατροφή παιδιών. Με το σύζυγό της μοιράζονταν κάθε ευθύνη, χαρά και λύπη σε διαφορετικούς χώρους “μέσα και έξω” από το κονάκι. Η γυναίκα Σαρακατσάνα εργαζόταν σκληρά, υπάκουα, σεβόταν και αναγνώριζε την αξία του άνδρα της ή την απαξία του και ήταν “αφέντρα” στο σπιτικό της.

Όταν πια έφθανε η άνοιξη, οι Σαρακατσάνοι ήταν έτοιμοι ν’ αφήσουν τα χειμαδιά και να ανεβούν στα βουνά. Τώρα είναι αλλιώς. Έχουν γεννημένα τα ζώα και “φορτωμένες”, έγκυες, τις γυναίκες. “Αρματώνουν” τα κοπάδια τους. Κινούν σαν σε πανηγύρι. “Κυπροκούδουνα, βελάσματα, αλυχήματα, σιουρίσματα, χουγιαχτά, γλιμιντρίσματα ακούγονται. Κοπάδια με τα γκεσέμια μπροστά, φορτωμένα με τις μπιμπίκες και τα κυπριά και τα κουδούνια φτιαγμένα στα ξακουσμένα Γιάννενα. Το μεράκι των Σαρακατσάνων ήταν να φτιάχνουν ντουζίνες τα κουδούνια και σκάλες-σκάλες από το πιο μικρό στο πιο βαρύτονο μεγάλο στην κλίμακα μουσικής. Περήφανο το караβάνι τραβούσε την αιώνια στράτα. Τα βουνά τους περίμεναν κι έκλειναν τη στράτα με τη γέννα πάνω στα βουνά της Σαρακατσάνας νιόνυφης με τη βοήθεια της μάνας της, της πεθεράς της ή και τη βοήθεια κάποιας έμπειρης γριάς που είχε καταξιωθεί ως καλή μαμμή. Ο κύκλος ζωής μιας ολόκληρης χρονιάς, ίδιος και απaráλλαχτος για χρόνια ολόκληρα.”

Στη στάνη, κτήμα του άντρα, του τσέλιγκα, περιλαμβάνονταν οι άνθρωποι, τα κονάκια, τα ζώα, τα μαντριά. Μέχρι το 1940 κάθε στάνη στην Ήπειρο είχε από 500 - 4000 πρόβατα και 5 - 20 κονάκια (οικογένειες) και κάτω από τον τσέλιγκα ήταν οι σμίχτες που δεν έβρισκαν δικό τους λιβάδι και έσμιγαν τα πρόβατά τους σ’ ένα τσελιγκάτο και οι τζομπαναραίοι που “ρογιάζονταν” όσοι είχαν λίγα πρόβατα. Όλοι αυτοί ζούσαν και τον οικογενειακό τους βίο μέσα στον πιο πάνω

επαγγελματικό και βιολογικό κύκλο. Οι μικρές αυτές κοινωνίες δέχονταν την υπεροχή, στη δύναμη, των ανδρών και την αξιοσύνη στην καθημερινή ανάγκη των γυναικών.

Ο J. K. Campbell¹²⁰ στη μελέτη του για τη ζωή των Σαρακατσάνων του Ζαγοριού αναφέρει ότι οι Σαρακατσάνοι συνήθιζαν πριν την τελετή του γάμου να χτίζουν μια καλύβα για το νέο ζευγάρι και αν αυτό ήταν αδύνατο, χρησιμοποιούσαν, αφού καθάριζαν και διαμόρφωναν κατάλληλα, μια αποθήκη, που είχαν για να φυλάσσουν ζωοτροφές και εργαλεία. Αν πάλι δεν υπήρχε και αυτή η δυνατότητα, τότε η ερωτική συνάντηση και η ερωτική ζωή των συζύγων ήταν πολύ δύσκολη. Ο σύζυγος, για να μη δημιουργήσει προβλήματα στους γονείς του ή και στις οικογένειες των άλλων αδερφών του, έπρεπε να είναι πολύ προσεχτικός. Συνήθως προσπαθούσε να ξεκλέβει με πολύ κόπο ώρα από τις ποιμενικές ασχολίες και υποχρεώσεις του για να συναντάει τη γυναίκα του. Η σεξουαλική ανικανότητα που παρουσιαζόταν πολλές φορές από την ψυχική πίεση τον έκανε να αισθάνεται ντροπή και άρχιζε να φοβάται μήπως αυτό φτάσει στα αυτιά της οικογένειας της νύφης. Μετά από σχέση, όμως, δύο-τριών μηνών και ενθάρρυνση από τα αδέρφια του και τη σύζυγό του δεν χρειαζόταν απόδειξη, αλλά προοδευτικά δημιουργούσε η μεταξύ του νιόπαντρου ζευγαριού σχέση τις προϋποθέσεις για τη δημιουργία οικογένειας και συζυγικής αγάπης, αφοσίωσης και ενότητας, αφού πλέον το ζευγάρι γνώριζε καλά τις αρετές και αδυναμίες του. Παρ' όλα αυτά, η συζυγική ερωτική επαφή ήταν δύσκολη και έκανε το νέο αντρόγυνο να απολαμβάνει σιωπηλά αγκαλιάσματα. Άλλωστε, οι Σαρακατσάνοι πίστευαν ότι τα λόγια κατά την ερωτική πράξη είναι ντροπή.

Με το πρώτο φως η νύφη, η σύζυγος έπρεπε ν' ανάψει φωτιά, να ετοιμάσει καφέ και κολατσιό για το σύζυγο και τους κουνιάδους. Αν το κοπάδι ήταν μακριά από το κονάκι, στο νέο σύζυγο επιτρεπόταν μια φορά κάθε τρεις εβδομάδες να εγκαταλείψει, με την άδεια του πατέρα του, τις ποιμενικές του υποχρεώσεις για να συμβρεθεί με τη γυναίκα του. Αν πριν από δώδεκα μέρες ο νεαρός σύζυγος ήθελε να μεταβεί στη γυναίκα του, θεωρούνταν υπερβολή και ντροπή. Γι' αυτό έφευγε κρυφά, ώστε να πάει τρέχοντας και να γυρίσει πάλι με το ξημέρωμα στο κοπάδι. Γι' αυτό η νύφη, η γυναίκα του, φρόντιζε να κοιμάται κοντά στην πόρτα του κονακιού. Αυτό το μέρος ήταν ιδανικό για τέτοιες “συνομιλίες” γιατί, επειδή έκανε κρύο και είχε υγρασία, τα πιο ηλικιωμένα μέλη της καλύβας δεν το προτιμούσαν και τα πιο μικρά δεν “νογούν”. Βέβαια, όλοι αντιλαμβάνονταν την κατάσταση και πολλές φορές είχαν να διηγηθούν αστεία περιστατικά για τέτοιου είδους επισκέψεις. Άλλοτε, η ευαισθησία και η αγάπη που ο γαμπρός έδειχνε για τη νύφη

¹²⁰ K. J. Campbell, *Honour, family and patronage*, Clarendon Press, Oxford, 1964, σελ. 65-69

εκλαμβάνονταν ως αξία της νύφης και άλλοτε ως ντροπή γι' αυτήν, ντροπή που ήταν αντιληπτή και που έλεγαν ότι ήταν έλλειψη σεβασμού προς τον πεθερό.

Μέχρις ότου να μείνει έγκυος η σύζυγος και μετά τη γέννηση του πρώτου γιου, ο νέος σύζυγος ήταν περισσότερο στη δικαιοδοσία του πατέρα του και λιγότερο της γυναίκας του. Μετά, όμως, έπρεπε να αποδεικνύει ότι είναι ικανός να την προστατεύσει, να δημιουργεί προϋποθέσεις για αρμονική συνύπαρξη με τις γυναίκες και τα παιδιά των αδερφών του. Ήταν ακόμη υπεύθυνος για την οικογένεια ενός αδερφού του, αν αυτός πέθαινε και για την προστασία της τιμής της αδερφής του, αν αυτή κινδύνευε.

Πάντοτε όμως ο σύζυγος είχε σχέσεις με το σόι του και μέσα εκεί ένιωθε σιγουριά και ασφάλεια. Αλλά ήταν περήφανος και για την καταγωγή της γυναίκας του στην οποία επέτρεπε δύο ή τρεις φορές το χρόνο να επισκέπτεται μαζί με τα παιδιά τους την πατρική της οικογένεια και τα παιδιά τους να γνωρίζουν τους παππούδες τους από την πλευρά της μητέρας τους.

Ο ρόλος του συζύγου ήταν να είναι προστάτης της οικογένειας και μαζί με τη γυναίκα του να φροντίζει να διαπαιδαγωγεί τα παιδιά του σύμφωνα με τις αρχές που διέπουν τη ζωή των Σαρακατσάνων.

Αν όμως δημιουργούνταν παράπονα, γκρίνιες και η συμβίωση όλων των νυφάδων ήταν αδύνατη, τότε η εκτεταμένη οικογένεια χώριζε. Ο νεότερος γιος έμενε με την πατρική οικογένεια και έτσι δημιουργούνταν πυρηνικές οικογένειες, όπου η ειρήνη επανερχόταν και, αφού χωριζόταν, στη χειρότερη περίπτωση και σ' αυτό επέμεναν οι γιοι παρά τη συνήθη άρνηση του πατέρα, το κοπάδι, κάθε οικογένεια ακολουθούσε τη δική της τύχη. Πάντα όμως το σόι και οι δεσμοί συγγένειας της οικογένειας ήταν δυνατοί.

Ο Γ. Καββαδίας¹²¹ μας εισάγει στη ζωή των Καραγκούνηδων μέσα από τον κόσμο των δοξασιών και των εθίμων που αυτά διέπουν κάθε εκδήλωση της ζωής τους και κατά κύριο λόγο το γάμο και τη σχέση του νιόπαντρου ζευγαριού που θεμελιώνει την κοινωνική τους ζωή και διευρύνει την κοινωνία τους. Γι' αυτό η όλη πνευματιστική τελετουργία που αναπτυσσόταν για να εξασφαλίσει τη συνένωση, τη φυσική υγεία, την ευημερία, τη σεξουαλική ικανότητα και τη δημιουργία της συζυγικής και οικογενειακής ζωής τους αποτελεί μέρος της πολύ ενδιαφέρουσας μελέτης του Γ. Καββαδία.

Έτσι, για να παραμείνει ενωμένο μέχρι το τέλος της ζωής του το ανδρόγυνο, μόλις έμπαιναν στο πατρικό σπίτι του γαμπρού, όπου θα ζούσαν το υπόλοιπο της ζωής τους, τους έβαζαν να χορέψουν επάνω σε μια ψάθα, την οποία οι συγγενείς σιγά-σιγά την ξέφτιζαν και πετούσαν στον

αέρα και στον ήλιο τα κομμάτια της, ώσπου αυτή εξαφανιζόταν σκορπίζοντας στον αέρα, παίρνοντας μαζί της το κακό μάτι, τη ζηλοφθονία και τα μάγια. Σταθερότητα έδιναν στο νέο ζευγάρι και τα σκληρά αντικείμενα που έπρεπε να πατήσει στην είσοδο του σπιτιού (σε πολλές κοινωνίες το σίδερο απομακρύνει κάθε είδους φαντάσματα).

Η συζυγική ζωή απειλείται επίσης από εχθρούς. Οι συγγενείς ή φίλοι, την ώρα που γινόταν ο γάμος στην εκκλησία, φυλούσαν το σπίτι που θα έμενε το ζευγάρι, για να μη γυρίσει κανείς τα κεραμίδια και η ζωή τους δεν θα ήταν ήρεμη αλλά γεμάτη καυγάδες. Επίσης, πρόσεχαν μην κατάφερνε να εισχωρήσει, πριν το γάμο, κανείς εχθρός στο σπίτι και πάρει κάποια κλωστή, λουρίδα ή κορδέλα από τη νυφική ή γαμπριάτικη φορεσιά, γιατί την ώρα που γινόταν ο γάμος, έκαναν το “αμπόδεμα” μ’ αυτές τις κλωστές και τις έδεναν σε βάτους και έκαναν κόμπους λέγοντας “Εμποδίζω τη νύφη με το γαμπρό ... κουβάρι να μαζευτούν...”.

Αν, λοιπόν, γίνονταν όλα αυτά τα “μαγικά” που αναφέρθηκαν, το ζευγάρι ενωνόταν αρμονικά, έκανε παιδιά, ζούσε, πρόκοβε και χαιρόταν. Πάντοτε όμως είχε σε κάθε εκδήλωση της ζωής του το φόβο, αλλά και έτοιμο το αντίδοτο για κάθε τι το υπερφυσικό και το κακό.

Αργότερα, μετά το 1923, όταν η εκτεταμένη οικογένεια της Καραγκούνικης κοινωνίας τεμαχίστηκε και έγινε πυρηνική, το ζευγάρι συνδέθηκε με ένα είδος ατομικισμού και η συζυγική αυτή οικογένεια έγινε εσωστρεφής και κάθε ενέργεια υπαγορευόταν από το ίδιο συμφέρον. Έκλεινε τις αυλές με ψηλούς φράχτες, εκδήλωση δυσπιστίας προς τους άλλους, του συγγενείς, τους γείτονες, τους παλαιότερους συνεργάτες. Σχέσεις έντονου φόβου, σχέσεις εξάρτησης από τις πνευματιστικές ιδιότητες της υπόλοιπης πατριαρχικής οικογένειας ανασκευάστηκαν, περιορίστηκαν ή εξαφανίστηκαν. Επίσης, η μετατροπή του κολίγου σε ιδιοκτήτη και αρχηγού της δικής του οικογένειας και περιουσίας, έκανε τον άνδρα πιο αυταρχικό έναντι και της συζύγου του και των παιδιών του. Οι προοπτικές για αυτοδιάθεση, μόρφωση και ανάπτυξη όλων των καταπιεσμένων κοινωνικών ή ατομικών δυναμικών που συγκρατούνταν και συγκαλύπτονταν, έρχονται στο φως και διαφοροποιούν τον Καραγκούνη. Η οικογένειά του είναι ο κόσμος του και ο λόγος του είναι διαταγή. Το πεδίο δράσης στον οικονομικό τομέα των μελών της οικογένειας αποτελούσε το χωράφι τους, ο κλήρος τους και συμπλήρωμα στο εισόδημα ήταν η πώληση των προϊόντων του στα κοντινά παζάρια ή στους χονδρέμπορους. Η γυναίκα ήταν σύντροφος, συνεργάτης και έτοιμη να ικανοποιήσει κάθε διαταγή και ανάγκη προκειμένου να υπάρχει αρμονική συμβίωση και ευημερία στην οικογένειά της. Είναι και κυρά και δούλα του σπιτιού της.

¹²¹ Β. Γ.Καββαδίας, *Καραγκούνηδες*, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Θεσσαλών, Μελετήματα - Διατριβές Αρ.

Σύμφωνα με την J. Du Boulay¹²² στην κοινωνία του Αμπελιού θεωρούν ότι ο παντρεμένος άνδρας τη σεξουαλικότητα που διαθέτει κυρίως την διοχετεύει στη σύντροφο της ζωής του και σύζυγό του. Ο κύριος ρόλος του ως συζύγου είναι να είναι προστάτης της συζύγου του και της οικογένειάς του. Αν αποτύχει σ' αυτό, τότε σύμφωνα με τη γνώμη των χωρικών, έχει αποτύχει στη ζωή του ως παντρεμένος. Ο παντρεμένος, ο σύζυγος, πρέπει να είναι πνευματικά δυνατός ώστε να ανθίσταται στον πειρασμό που λέγεται “άλλες γυναίκες” και από άποψη υλιστική, ματεριαλιστική, πρέπει να έχει την υπευθυνότητα να διευθύνει τα αγροκτήματά του και όλες τις οικονομικές του δραστηριότητες, καθώς επίσης να φροντίζει για την πρόοδο της οικογένειάς του με σκληρή δουλειά και σταθερότητα στις αποφάσεις του. Η απόκτηση της περιουσίας για τη σύζυγο είναι μια εξασφάλιση για τα παιδιά της από τη φτώχεια σε ένα πρόωρο θάνατο του συζύγου της. Αντίθετα, η κτήση και κατοχή περιουσίας και κυρίως γης για τον άνδρα είναι θέμα κύρους γι' αυτόν και αποδοχής από τους συγχωριανούς του.

Περιπτώσεις για να ζητήσει διαζύγιο μια γυναίκα είναι τελείως σπάνιο ακόμη κι όταν ο σύζυγός της είναι μέθυσος, βίαιος, αδιάφορος και με κάθε τρόπο αποδεικνύεται η αδιαφορία του για την οικογένειά του και εξ αυτής υποχρεώνεται η σύζυγός του να εξασκήσει αυτές τις υπευθυνότητες που θα έπρεπε να ασκεί εκείνος. Στα χωριά της περιοχής πολύ σπάνια μια γυναίκα να διώξει τον άνδρα της και να τον κλειδώσει έξω από το σπίτι ή να τον εγκαταλείψει και να καταφύγει στους γονείς της και πολύ σπάνια να ζητήσει διαζύγιο, κυρίως με την υποστήριξη κάποιου πλούσιου συγγενή της.

Αναφορικά με τους χώρους που οργανώνει ο κάθε σύζυγος τη ζωή του λόγω των εργασιών και των ευθυνών που αναλαμβάνει να επιτελέσει, οι κάτοικοι του Αμπελιού, για τον άντρα, λένε ότι είναι “μουσαφίρης μέσα στο σπίτι του”, γιατί ζει και εργάζεται έξω από αυτό και πολλές φορές η αποξένωσή του αυτή ανακαλύπτεται, όταν δεν γνωρίζει πού είναι φυλαγμένα ή τακτοποιημένα αντικείμενα, ακόμα και πρώτης ανάγκης. Αυτή η αποξένωση του δίνει μια αίσθηση ελευθερίας, αρκεί να είναι αφοσιωμένος στην οικογένειά του και να έχει το νου του στη σύντροφό του.

Η γυναίκα από τη φύση της θεωρείται ασθενής ως άτομο, αλλά ως σύζυγος πρέπει να είναι καλή, τίμια, υπάκουη στον άντρα της και αφοσιωμένη. Να εργάζεται σκληρά ως νοικοκυρά και να βρίσκεται στην εκτίμηση της κοινότητας, η οποία συνηθίζει να λέει ότι “κάθε άνδρας χαιρείται και αγαπάει τη γυναίκα του, όταν την βρίσκει πάντοτε μέσα στο σπίτι”. Η γνώμη των κατοίκων του Αμπελιού είναι ότι το σπίτι είναι η σφαίρα αρμοδιότητας της κάθε καλής γυναίκας, γιατί το

2, Αθήνα, 1980, σελ. 114, 120

σπίτι χρειάζεται τη συνεχή φροντίδα της, αν θέλει να διατηρηθεί σωστά. Η γυναίκα πρέπει να τρέφει τις κότες και τις κατσίκες, να ζυμώνει ψωμί, να μεταφέρει νερό, να μαγειρεύει, να τυροκομεί, να φροντίζει τα παιδιά. “Η γυναίκα κρατάει το σπίτι”. Ακόμη, καθήκον της καλής συζύγου είναι να διατηρεί το σπίτι της ως εστία ιερή, να είναι καταφύγιο από τον έξω κόσμο, να προσδίδει γαλήνη και ηρεμία στα μέλη της οικογένειάς της και τον άνδρα της. Κυρίως, είναι αυτή που φροντίζει για τη θρησκευτική ζωή, για το καλό όνομα, τη διατήρηση της Ιστορίας της οικογένειας. Η γυναίκα είναι ο θεματοφύλακας της ζωής της οικογένειας και των αξιών της. “Χωρίς νοικοκυρά το σπίτι δε γίνεται” λένε στο χωριό. Όπως επίσης και “ανώγια, κατώγια και παραθυράκια από τη γυναίκα χάνονται”. Γενικά, η άξια παντρεμένη γυναίκα που επιτελεί τους ρόλους της νοικοκυράς, της συζύγου, της μητέρας, της γέφυρας με την κοινότητα και τη θεότητα, αναγνωρίζεται δίκαια ως ένας “δεύτερος θεός” μέσα στο σπίτι από την κοινωνία του Αμπελιού.

Στην ιδιότυπη και αυστηρή κοινωνία των Μανιατών της Μέσα Μάνης, ο Κ. Κάσσης¹²³, αναφορικά με τις σχέσεις των συζύγων, μας παραδίδει ότι η οικογένεια ήταν πατριαρχικά οργανωμένη. Ο άντρας ήταν υποχρεωμένος να φροντίζει για τα προβλήματα της οικογένειας. Ήταν η νομοθετική εξουσία, θα μπορούσαμε να πούμε. Αυτός ήταν και η δικαστική με σύμβουλό του τη γυναίκα σε ό,τι αφορούσε τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών. Αλλά την εκτελεστική εξουσία τη μοιραζόταν αναλογικά με τα άλλα μέλη της οικογένειάς του. Αλλά οικογένεια στη Μάνη είναι πολύ ευρεία έννοια. Έτσι, ο άνδρας δεν ήταν ανεξέλεγκτος στον τρόπο που κυβερνούσε την οικογένειά του. Ελεγχόταν και ευθυγραμμιζόταν με το πνεύμα της πατριάς του. Ο έλεγχος ήταν απόλυτος σε σχέση με τα γενικά έθιμα της Μανιάτικης κοινωνίας και σχετικός σε σχέση με τα κρατούντα στην οικογένεια. Αν ο άνδρας ήταν Γέροντας, ήταν σχετικά ελεγχόμενος από τους άμεσους συγγενείς - μέλη της οικογένειάς του. Δεν μπορούσαν οι άλλοι να τον ελέγξουν σε θέματα μικρής σημασίας. Αν βέβαια έκανε σοβαρές αποκλίσεις, ελεγχόταν κι αυτός απόλυτα και ο έλεγχος αυτός σήμαινε από απλό παραγκωνισμό και μείωση μέχρι αποκλήρωση ή για βαρύτερες ηθικές μειώσεις, θάνατο. Οι γυναίκες, οι Μανιάτισσες, πίστευαν και τηρούσαν πιο συντηρητικά κι από τους άνδρες τα βαριά (και πιο πολύ σε βάρος τους) έθιμα. Αυτές ήταν οι μεγαλύτεροι υπέρμαχοι, υπερασπιστές κι ενθαρρυντές τους. Δεν θεωρούσαν τους εαυτούς τους καταπιεσμένους για να τηρούν τους ηθικούς, κυρίως, φραγμούς.

¹²² J.Du Boulay, *Portrait of a Greek Mountain Village*, Clarendon Press, Oxford, 1974, σελ. 127, 128-135

¹²³ Κυριάκος Δ.Κάσσης, *Λαογραφικά της Μέσα Μάνης*, τόμ. Α', Υλική Ζωή, Αθήνα, 1980, σελ. 31, 240 και τόμ. Β', σελ. 214-215

Οι Μανιάτισσες ήταν περήφανες, φιλελεύθερες, υψηλόφρονες και αλτρούστριες, περισσότερο από τους άνδρες τους. Η γυναίκα στη Μάνη δεν μιλούσε και δεν παρενέβαινε ποτέ, όταν ο άνδρας τους συνομιλούσε με άλλους άνδρες, από σεβασμό και εκτίμηση σ' αυτόν.

Ο άνδρας είχε δικαίωμα ζωής και θανάτου στη γυναίκα του και στα παιδιά του. Αυτό όμως, σε συνάρτηση με τις υψηλές ανθρωπιστικές αντιλήψεις ηθικής, περηφάνιας, τιμής, καλής συμπεριφοράς προς τους γεροντότερους του αλλά και υπερεξουσίας του ακόμη.

Αν χτυπούσε υπερβολικά τη γυναίκα του ή τη σκότωνε, λογοδοτούσε στην οικογένειά της αλλά και στη δική του, δηλαδή η μεν δική του οικογένεια, εφ' όσον όμως ο δράστης ήταν άδικος, τον άφηνε ακάλυπτο στη διάκριση της οικογένειας της γυναίκας του, η δε οικογένεια της γυναίκας του, σε περίπτωση κακής μεταχείρισής της, του έκανε παρατηρήσεις ή του ανταπέδιδε τα ίδια. Σε περίπτωση βαριάς σωματικής βλάβης, του ανταπέδιδε περίπου τα ίδια. Σε περίπτωση άδικου φόνου, τον σκότωνε. Γενικά, όμως, η γυναίκα εξαρτιόταν από τον άνδρα της, γιατί, αν και είχε την ευχέρεια να τον εγκαταλείψει και να γυρίσει στο πατρικό της, η θέση της εκεί ήταν πιο στενάχωρη από ό,τι πριν, γιατί θα την έψεγαν ότι δεν προσπάθησε να δημιουργήσει καλή σχέση με τον άνδρα της.

Η θέση του άνδρα που μεταχειριζόταν άσχημα τη γυναίκα του ή τα παιδιά του δεν ήταν πολύ καλή και αυτός ξέπεφτε μέσα στην κοινωνία των Μανιατών. Αυτή, ίσως, ήταν και η σοβαρότερη τιμωρία του. Γιατί το όνομα, που είχε κανείς, ήταν αυτό που μετρούσε σε τέτοιους στενούς κοινωνικούς χώρους.

Διαζύγιο έπαιρναν οι άνδρες από τις γυναίκες τους είτε φυσιολογικά (αρρώστια της συζύγου) είτε δυναμικά (σε περίπτωση μοιχείας της). Η γυναίκα όμως δεν έπαιρνε διαζύγιο από τον άνδρα της. Μόνο σε περιπτώσεις που ο σύζυγος εξαφανιζόταν για πολύ καιρό και δεν είχαν παιδιά.

Συνήθως, αν αρρώσταινε βαριά ο σύζυγος, μπορούσε η γυναίκα του να κλεφτεί με κάποιον άλλο και να φύγει από την περιοχή, γιατί θεωρούσαν ότι “πουτάνεψε”. Αν η γυναίκα δεν αποκτούσε με το σύζυγό της παιδιά ή γερνούσε και είχε κάνει κορίτσια, σε πολλές περιοχές της Μάνης, ο σύζυγος έπαιρνε και δεύτερη γυναίκα που λεγόταν σύγγρη και ας ήταν νέα, για να του κάνει και αρσενικά παιδιά (“ο γέρος μου” λεγόταν ο σύζυγος και “η γριά μου” αποκαλούνταν η σύζυγος).

Η Μανιάτισσα, αν χήρευε και δεν είχαν αποκτήσει παιδιά, δεν είχε θέση στο σπίτι του συζύγου της. Επέστρεφε στο σπίτι του πατέρα της και ξαναπαντρευόταν, αν εύρισκε σύζυγο. Αν είχε αποκτήσει κορίτσι, τότε ανάλογα με τη θέληση των πεθερικών της, έμενε μαζί τους ή έφευγε. Έμενε συνήθως, όταν πάντρευε την κόρη της με κάποιον από τους εξαδέρφους της. Αν

είχε όμως αγόρι, τότε είχε κάθε δικαίωμα να μείνει. Αν είχε κορίτσι μπορούσε να ξαναπαντρευτεί. Αν όμως είχε αγόρι, δεν είχε το δικαίωμα. Θεωρούνταν και σε αυτή την περίπτωση ότι “πουτάνεψε”. Ιδιαίτερα αν ξαναπαντρευόταν, ενώ ο άντρας της είχε σκοτωθεί σε εθνικό πόλεμο.

Η Σκουτέρη - Διδασκάλου¹²⁴, προκειμένου να καταδείξει ότι τα άτομα που γίνονταν σύζυγοι διέπονταν από ένα σύνολο αλληλοπροσδιοριζόμενων κανόνων και διαδικασιών μέσα ακόμη και από τη σημειολογία της τελετουργίας του γάμου και ακόμη ότι δι’ αυτών καταδεικνύεται η διάκριση των κοινωνικών ρόλων που αναλάμβαναν οι σύζυγοι να επιτελέσουν, στηρίζεται σε δύο παραδείγματα, από δύο περιοχές. Το ένα προέρχεται από μια τυπική αγροτική κοινότητα, το Γιδά, σημερινή Αλεξάνδρεια Ημαθίας, και το άλλο από μια πλούσια νησιώτικη κοινότητα στην Κάρπαθο(Ελυμπος - Βολάδα). Και τα δύο παραδείγματα αφορούν την ίδια χρονική περίοδο, στα τέλη του 19^{ου} και αρχές 20^{ου} αιώνα.

“Ο Γιδάς ήταν ένα από τα 50 χωριά του Ρουμλουκιού που βρισκόταν στην εύφορη περιοχή των εκβολών του Αλιάκμονα και που ανήκε σε μεσαιούς Τούρκους γαιοκτήμονες και οι Έλληνες κάτοικοι ήταν μισακάρηδες αγρολήπτες και τα σπίτια τους ήταν χτισμένα σε οικοπέδα που ανήκαν στους γαιοκτήμονες. Η περιουσία κάθε οικογένειας ήταν τα κινητά οικιακά αντικείμενα, μέρος των αγροτικών εργαλείων και μερικά δέντρα. Οι Ρουμλουκιώτες συνήθιζαν την κοινοτική ενδογαμία ή την εξωγαμία με πρόσωπα πάντα από την κοντινή τους περιφέρεια.

Η διευρυμένη οικογένεια αποτελούσε τη μικρότερη αυτόνομη και αυτοδύναμη παραγωγική μονάδα και τη μονάδα οργάνωσης της πολιτικής και οικονομικοκοινωνικής ζωής. Οι γυναίκες αποτελούσαν σημαντικό τμήμα της αγροτικής εργατικής δύναμης και αναφορικά με τη λήψη αποφάσεων, ο ρόλος της παντρεμένης γυναίκας (με βάση πάντα και την ηλικία της, αλλά και την αποτίμηση της αξίας του συζύγου της) ήταν ενεργητικός. Ωστόσο οι φορείς της εξουσίας στο επίπεδο της οικογένειας και στη συνέχεια και κατ’ επέκταση της κοινοτικής οργάνωσης προσδιορίζονταν με βάση τρεις άξονες: α) το φύλο, όπου υπερείχαν οι άνδρες, β) κοινωνική ταυτότητα όπου υπερείχαν οι παντρεμένοι οικογενειάρχες, νοικοκύρηδες και γ) την ηλικία όπου υπερείχαν φυσικά οι γέροντες. Παρά την απουσία ακραίων μορφών ανδρικής εξουσίας (π.χ. θεσμοθετημένη βία), ο κανόνας ήταν: η γυναίκα στο σπίτι (ιδιωτικός χώρος) και ο άνδρας έξω (δημόσιος χώρος). Ενώ για τον άνδρα επιτρέπονταν μέχρι και σεξουαλικές παρεκκλίσεις, στη γυναίκα επιβάλλονταν ταμπού και κάθε είδους απαγορεύσεις, όπως: παρθενία, υποταγή, τιμιότητα, ντροπή, ταμπού μοιχείας κτλ”.

¹²⁴ Ν.Σκουτέρη-Διδασκάλου, Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα, εκδ. Πολίτης, Αθήνα, 1984, σελ. 127-130

“Στην Κάρπαθο η οικονομία στηριζόταν, την ίδια πάντοτε εποχή, στην αγροτική παραγωγή. Οι αγρότες καλλιεργητές (σκαφτιάδες και ζευγάδες) ήταν μισακάρηδες στη δούλεψη των λίγων ντόπιων γαιοκτημόνων που αποτελούσαν το ηγετικό κοινωνικό στρώμα. Η άρχουσα τάξη του νησιού αποτελούνταν από 40 περίπου οικογένειες “κανακάρηδων”. Ο τρόπος ζωής (ιδιαίτερο ντύσιμο, χτένισμα, συμπεριφορά, ξεχωριστές εκκλησίες και νεκροταφεία, αρχοντικά σπίτια) των κανακάρηδων ήταν αυστηρά προκαθορισμένος και περιορισμένος στην τάξη τους με τη βοήθεια κοινωνικών κανόνων. Οι κανακαρές (οι γυναίκες της τάξης τους και μάλιστα οι πρωτοκόρες) συμβόλιζαν την ταξική ισχύ και καταδείκνυαν και επιδείκνυαν αυτή την ισχύ με το “μπέλικο καβαί” στο ντύσιμό τους, το χτένισμα και τα κοσμήματα, με τη συμμετοχή σε εξωοικιακές εργασίες, την κατοχή και διαχείριση της περιουσίας τους και με την έπαρση και την επίδειξη αυτού του κοινωνικού status.

Η κοινωνική διαστρωμάτωση του νησιού λίγο αργότερα δέχτηκε την παρεμβολή ενός μεσαίου στρώματος, των εμπόρων, που τις περισσότερες φορές ήταν απόγονοι οικογενειών που αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν για να αποκτήσουν κάποια περιουσία προς εξασφάλιση των άλλων μελών της οικογένειάς τους μετά την εξ ολοκλήρου παροχή της αρχικής τους περιουσίας στην πρωτοκόρη τους ή τη δευτεροκόρη τους ως προίκα. Αυτοί οι έμποροι φρόντιζαν να έρθουν σε επιγαμία με τις οικογένειες των κανακάρηδων. Η αυστηρή, λουπόν, ενδογαμία στην Κάρπαθο, η γυναικοτοπική κατοικία μετά το γάμο και η σχετικά κλειστή κοινωνική διαστρωμάτωση μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε ότι η πρωτοκαθεδρία των κανακαρών ακολουθεί μια αυστηρά ιεραρχημένη ταξικά ακολουθία κανόνων ζωής.

Ενώ οι γυναίκες στα αγροτικά στρωματά της Καρπάθου αποτελούσαν αν όχι το κύριο, τουλάχιστον ένα σημαντικό μέρος της εργατικής δύναμης, ωστόσο σε όλους τους τομείς της πολιτικής ζωής φορείς εξουσίας ήταν μόνο οι άνδρες. Και αυτό εξωτερικεύονταν υλικά και συμβολικά από το δικαίωμα ψήφου, κυριαρχική χρήση του δημόσιου χώρου, επικυριαρχία των συζύγων επί των γυναικών τους σε θέματα κοινωνικής και οικονομικής ζωής και οργάνωσης, επιβολή απαγορεύσεων, αγνότητα, παρθενία στις γυναίκες κλπ. Και ακόμη και στην περίπτωση των κανακαρών, αυτές ήταν μόνο οι συμβολικοί φορείς της ταξικής ισχύος των οικογενειών τους”.

Η Ern Friedl¹²⁵ σχετικά με τη θέση της γυναίκας στην οικογένεια και στην κοινωνία μιας μικρής κοινότητας των Βασιλικών, τοποθετείται αρχικά με μια γενική διαπίστωση ότι σε όλες τις κοινωνίες οι ανδρικές ασχολίες θεωρούνται ότι έχουν μεγαλύτερο γόητρο απ’ αυτές των

γυναικών. Γι' αυτό η ίδια θα προσπαθήσει να εντοπίσει ποια στοιχεία είναι αυτά που αναδεικνύουν την ισχύ των ανδρών επί των γυναικών, του συζύγου επάνω στη γυναίκα του και στα θηλυκά παιδιά του. Η έρευνά της ανιχνεύει τους χώρους δράσης και διαπιστώνει ότι σε μια κοινωνία ενός ορεινού χωριού της Ελλάδας, όπως είναι τα Βασιλικά, η οικογενειακή ζωή είναι πιο σπουδαία από τη δημόσια και στην οικογενειακή σφαίρα επιρροής η γυναίκα πρωτοστατεί. Αντίθετα, ο δημόσιος χώρος δράσης είναι η ανδροκρατούμενη αγορά. Στο δημόσιο αυτό χώρο οι γυναίκες πάνω από δεκατεσσάρων χρόνων έχουν το δικαίωμα να βρεθούν περνώντας για να περιμένουν στη στάση του λεωφορείου ή για να μεταβούν στην εκκλησία ή να πραγματοποιήσουν επίσκεψη σε συγγενικό ή γειτονικό σπίτι. Μόνο κατά τις μεγάλες γιορτές, Χριστούγεννα και Πάσχα, επιτρέπεται στις γυναίκες να βρεθούν στην αγορά. Ακόμη και στην εκκλησία επικρατεί ο νόμος του διαχωρισμού. Οι γυναίκες στέκονται στο πίσω μέρος της εκκλησίας ή στο γυναικωνίτη. Στο σχολείο, βέβαια, ενώ είναι δημόσιος χώρος, δεν υπάρχουν διακρίσεις γιατί εδώ πρόκειται για παιδιά, αλλά η συμπεριφορά που απαιτούν για τα δύο φύλα είναι διαφορετική.

Το δικαίωμα εισόδου σε δημόσιο χώρο αποτελεί μέρος εθίμου για τις γυναίκες και οι διακρίσεις φαίνονται ακόμη και όταν γιορτάζει ο άγιος, προστάτης του χωριού. Στις επισκέψεις οι άντρες κερνιούνται πρώτα από τις γυναίκες, ακόμη και αν έχουν φτάσει αυτές πριν από τους άνδρες τους ή και μαζί τους. Επιπλέον, οι επισκέπτες εξυμνούν τον άνδρα του σπιτιού για το καλό φαγητό που τους προσφέρθηκε, το καλό και νοικοκυρεμένο σπίτι του και δεν κάνουν καμία αναφορά στη γυναίκα του.

Όλες οι οικιακές εργασίες γίνονται μόνο από γυναίκες. Μόνο αν η γυναίκα είναι πολύ άρρωστη και δεν υπάρχει κόρη στο σπίτι, τότε ο άνδρας αναλαμβάνει το μαγείρεμα και το πλύσιμο. Οι εργασίες κατανέμονται σε εξωτερικές βαριές εργασίες για τον άνδρα και σε εσωτερικές εργασίες για τη γυναίκα. Επιπλέον, η γυναίκα, εκτός από το ράψιμο, το μπάλωμα κτλ., πρέπει να βοηθήσει τον άνδρα της στη σπορά, στο φύτεμα καπνών, το σκάψιμο κτλ.

Η γυναίκα πρέπει να συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη της οικογένειας με την προσωπική της εργασία, την οικονομικά σωστή διαχείριση των αγαθών που παράγονται, αλλά και με την προίκα της.

Η τιμή, το καλό όνομα του συζύγου της, αλλά και ο σεβασμός που αυτός απολαμβάνει από την κοινότητα, είναι συνάρτηση της συμπεριφοράς της γυναίκας του, της υποταγής, της σεμνής της συμπεριφοράς και της υπακοής που έχει προς αυτόν και τους γονείς του.

¹²⁵ Ern.Friedl, "The Position of Women: Appearance and Reality" στον τόμο της J. Dubisch "Gender and Power in

Η εικόνα που είχε δημιουργηθεί στην Jill Dubisch¹²⁶ από τη μελέτη άλλων εθνογραφικών μελετών, όπως αυτή του J. K. Campbell για τους Σαρακατσάνους και συγκεκριμένα για τις γυναίκες τους, που όλες φορούσαν περίπου την ίδια ενδυμασία και γύριζαν την πλάτη στο φωτογραφικό φακό, με την επίσκεψή της στην Τήνο κάπως ανασκευάστηκε. Οι γυναίκες εδώ δεν ήταν όπως στις φωτογραφίες στο βιβλίο του J. K. Campbell, αλλά φορούσαν διαφορετικά φορέματα. Εντύπωση βέβαια της προκάλεσε το γεγονός πως οι άνδρες του νησιού είχαν τη δυνατότητα να πηγαίνουν, όπου ήθελαν, και να κάνουν ό,τι ήθελαν, ενώ οι γυναίκες και τα νεαρά τους κορίτσια έπρεπε να βρίσκονται μέσα στα σπίτια τους σαν σε απομόνωση και στους δημόσιους χώρους να συνοδεύονται από τον πατέρα, σύζυγο ή αδερφό τους. Αν θα έπρεπε να μεταβούν στην εκκλησία, θα έπρεπε να είναι με σεμνό τρόπο ντυμένες και οι χήρες να φορούν μαύρα για πολύ μακρές περιόδους και να παραμένουν, όταν έχουν πένθος, κλεισμένες στο σπίτι. Πολύ σπάνια θα μπορούσαν να επισκεφθούν φίλους ή συγγενείς κατά τη διάρκεια της χηρείας τους. Αντίθετα, μέσα στο σπίτι τους και γύρω από αυτό μπορούσαν να ασχοληθούν με το σκούπισμα - καθάρισμα των χώρων, το πλύσιμο, την αποθήκευση των αγαθών.

Χαρακτηριστική όμως είναι η φιλοξενία τους και η αγάπη που έδειχναν οι γυναίκες του νησιού σε όλους τους επισκέπτες, αλλά και πιο πολύ σε όσους έβαζαν στο σπίτι τους. Τους πρόσφεραν καφέ, ρακί και γλυκό του κουταλιού. Ακούσαμε γυναίκες, λέει η J. Dubisch, να ελέγχουν τους άνδρες τους για την ακαταστασία τους και την απρεπή συμπεριφορά τους. Ο έλεγχος της συμπεριφοράς και η κρίση για τις αρετές των ανδρών από τις γυναίκες τους, αλλά και από τις αρραβωνιαστικιές τους, ήταν εύκολο να διαπιστωθεί. Άλλωστε άρχισαν να συζητούν θέματα που αφορούσαν τη σεξουαλική συμπεριφορά των μελών της κοινωνίας τους. Όμως ο κύκλος της ανάπτυξης των δραστηριοτήτων της ζωής τους ήταν περιορισμένος, σε σχέση με αυτή των ανδρών. Δεν πήγαιναν σε καφενεία, δεν έκλειναν “ραντεβού”. Στα πανηγύρια πήγαιναν μόνο, αν τις έπαιρναν οι άνδρες τους, και πρόσεχαν την ενδυμασία τους και τη συμπεριφορά τους, κατακρίνοντας αυτήν των τουριστριών.

Από παρατηρήσεις της Muriel Dimen¹²⁷ στη μικρή κοινωνία της Κρυόβρυσης στην Ήπειρο, πάνω στην Πίνδο, αντλούμε στοιχεία από την έρευνά της που αφορούν την οικογένεια και τους ρόλους που επιτελούν τα δύο φύλα μέσα σ’ αυτήν. Η οικογένεια, είναι το κέντρο κάθε δραστηριότητας. Ο άνδρας έχει υποχρέωση να εφοδιάσει με αγαθά το σπίτι τους, αλλά η γυναίκα

Rural Greece”, Princeton University Press, Princeton, N. Jersey, 1986, σελ. 42-52

¹²⁶ Jill Dubisch, *Gender and Power in Rural Greece*, Princeton University Press, Princeton, N. Jersey, 1986, σελ. ix - xiii

¹²⁷ Jill Dubisch, *Gender and Power in Rural Greece*, Princeton University Press, Princeton, N. Jersey, 1986, άρθρο της Muriel Dimen “*Servants and Sentries: Women, Power and Social Reproduction in Kriovrisi*”, σελ. 53-66

έχει το καθήκον να το διατηρήσει και να αναθρέψει τα παιδιά γαλουχώντας τα με τις αξίες της κοινωνίας τους και που αυτές έτσι της παραδόθηκαν από τη μητέρα της. Ενώ η γυναίκα δεν έχει καμία άλλη εξουσία μέσα στην οικογένειά της, εφ' όσον τις αποφάσεις τις παίρνει ο σύζυγός της, είναι υποχρεωμένη, όταν ο σύζυγος αποτύχει, όταν η οικογένεια έχει οικονομική αποτυχία και κατάπτωση, να βρει τη δύναμη να αγωνιστεί, να στηρίζει και να βοηθήσει τον άνδρα της για να ορθοποδήσει.

Γενικά είναι αυτή που πρέπει να φροντίζει το σπίτι της να είναι ήσυχο σαν λιμάνι, όπου ο ναυαγός θα βρει γαλήνη, ανακούφιση και σωτηρία. Ακόμη, η γυναίκα είναι εκείνη από την οποία προσδοκούν την πρόοδο της οικογένειάς της, χωρίς να της αναγνωρίζεται ο πρωταρχικός της ρόλος. Εκείνη, μας λέει η Dimen, αισθάνεται την αχαριστία του συζύγου και γενικά την έλλειψη αναγνώρισης από πλευράς των ανδρών της οικογένειας και κοινότητας και γι' αυτό γίνεται αμφιταλαντευόμενη. Όμως είναι μεγαλόφρων και μπορεί να είναι υπερήφανη και να καμαρώνει για τις επιτυχίες του άνδρα της και πολύ περισσότερο των παιδιών της.

Ο Π. Λοΐζος στο έργο του *The Greek Gift: politics in a Cypriot village*¹²⁸ αναφέρεται στη συνηθισμένη πυρηνική οικογένεια ενός χωριού της Κύπρου, που το ονόμασε ο ίδιος Καλό. Σ' αυτό το χωριό αναφέρει ότι η πλειονότητα των οικογενειών του χωριού αποτελείται από το παντρεμένο ζευγάρι που είναι οι ιδιοκτήτες του σπιτιού τους και έχουν μαζί τους τον έναν ή και τους δύο γέροντες γονείς του ενός ή του άλλου των συζύγων. Πολλές φορές, μέσα στο ίδιο σπίτι, τα πεθερικά ζουν με δικά τους εισοδήματα ή αποταμιεύσεις τους και μαγειρεύουν για τους εαυτούς τους.

Πιστεύουν, όπως αναφέρει ο Π. Λοΐζος, ότι είναι πολύ καλύτερα να συμβιώνουν ξεχωριστά από τους γονείς τους, πολύ περισσότερο ακόμα να μη συγκατοικούν όλα τα παντρεμένα αδέρφια με τους γονείς τους και τις οικογένειές τους, όπως συμβαίνει στην κοινωνία των Σαρακατσάνων που περιγράφει ο J. K. Campbell και το πιστεύουν αυτό στηριζόμενοι στις εξής αρχές και επιδιώξεις: Με το μερίδιο από την πατρική τους περιουσία και την προίκα της γυναίκας τους έχουν ελευθερία κινήσεων και επιλογής τρόπου ζωής. Το κύρος τους εξαρτάται από τις ενέργειες των ίδιων και όχι όλης της εκτεταμένης οικογένειάς τους. Η αποδοχή και η εκτίμηση που απολαμβάνουν από τους συγχωριανούς τους εξαρτάται από τη γη, τις εργασίες, τη χρηματική περιουσία που κατέχουν και αποκτούν. Επίσης έχουν από μόνοι τους ως γονείς τη δυνατότητα να επιλέγουν αυτοί τους συντρόφους των παιδιών τους και να συγγενεύουν με οικογένειες της δικής τους επιλογής και όχι σύμφωνα με τη θέληση της πατριαρχικά οργανωμένης οικογένειας.

¹²⁸ P.Loizos, *The Greek Gift: politics in a Cypriot village*, Bristol, 1975, σελ. 63-68

Το συμφέρον της πυρηνικής οικογένειας έρχεται σε αντίθεση με όλες τις άλλες οικογένειες, παρ' όλο που μόνο ένας στους πέντε γάμους γίνεται πέρα από τα σύνορα του χωριού. Το 44% των ανδρών παντρεύεται έξω από το σόι του. Το 33% παντρεύεται μέσα στο σόι του, δηλαδή με τρίτες εξαδέρφες ή δεύτερες και το υπόλοιπο 23% παντρεύεται συμπεθέρους τους. Αυτή η ενδογαμική σχέση δημιουργεί ενότητα, αγάπη, συνεργατικότητα, αφού όλοι, λίγο ως πολύ, είναι συγγενείς με τον ένα ή τον άλλο τρόπο. Η ένδειξη αγάπης και ενδιαφέροντος καλλιεργείται από τους γονείς και συμβαίνει πολλές φορές αδερφοί να πληρώνουν για τις σπουδές των νέων που γίνονταν γαμπροί στις αδερφές τους. Όταν όμως φτάνει η στιγμή να χωρίσουν την πατρική περιουσία και κάποιος πρέπει να πάρει και να συγκατοικήσει με τους γέροντες, τότε όλα ξεχνιούνται και αρχίζουν οι συγκρούσεις και οι εχθρότητες. Μόνο με τα πρώτα και δεύτερα ξαδέρφια υπάρχει ισχυρή ενότητα και υποστήριξη. Μέσα σ' αυτό τον κόσμο τον μικρό της οικογένειάς τους ή τον ευρύτερο του χωριού, η κάθε παντρεμένη γυναίκα έχει σύντροφο σε κάθε εκδήλωση της ζωής της και στήριγμα τον άντρα της, με τον οποίο έχει δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για μια σωστή, κατά τη γνώμη τους, οικογένεια. Βέβαια, δεν σπάζουν τους δεσμούς με την πατρική τους οικογένεια, αλλά αυτή πλέον έρχεται σε δεύτερη μοίρα. Η ζωή τους, οι δραστηριότητές τους, οι επιδιώξεις τους, η αναγνώριση και η απαξία τους εξαρτώνται από τη σχέση τους με το σύντροφο της ζωής τους.

3. MANA

Η μητέρα για την κοινωνία των Σανταίων του Πόντου, όπως μας πληροφορεί ο Αντρ. Σπυράντης¹²⁹, ήταν η ψυχή της οικογένειας και μάλιστα, αν αυτή είχε αναλάβει και το ρόλο του συζύγου - πατέρα, όταν αυτός ήταν στην ξενιτιά, τότε όλη η οικογένεια στηριζόταν στις προσπάθειές της και στις δυνατότητές της. Η μάνα ήταν αυτή που μέσα στις ασχολίες της για τη συντήρηση του σπιτικού, για την περιποίηση των ζώων που απέφεραν κάποιο εισόδημα ή προϊόντα της διατροφής των μελών της οικογένειας, γεννούσε το παιδί της μέσα στο στάβλο με τις αγελάδες ή στο χωράφι. Αυτή ήταν που μεγάλωνε στο “κουνίν” τα παιδιά που “έσπερνε” ο σύζυγος με την άοιζή του και που την ευθύνη της ανατροφής και προστασίας τους την άφηνε στην γυναίκα του καθώς έφευγε πάλι. Αυτή με το μωρό στην αγκαλιά, που θήλαζε ακόμη, μετέφερε οροτώματα ξύλων από το δάσος, δεμάτια χόρτα από τα “παρχάρια”. Αυτή ήταν που έραβε τα ρούχα, που κατασκεύαζε τα παπούτσια, αυτή που έστελνε το παιδί στο σχολείο και του μάθαινε αρχές και πατροπαράδοτες αξίες, αλλά και ανάλογα με το φύλο του του δίδασκε πρακτικές γνώσεις, για την εξασφάλιση των προς το ζην και ακόμη για να της παρέχουν κάποια βοήθεια, όταν ξεσκόλιζαν και δεν είχαν ικανότητες, είτε πνευματικές είτε οικονομικές, να συνεχίσουν σπουδές στο Γυμνάσιο της Τραπεζούντας. Και αν κρίνουμε ότι ο πληθυσμός της Σάντας με τα γύρω χωριά ήταν, πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, 6500 κάτοικοι και στο Γυμνάσιο της Τραπεζούντας φοιτούσαν 20 μαθητές από τη Σάντα, κατανοούμε τις δυνατότητες που υπήρχαν να φοιτούν μαθητές στο Γυμνάσιο αυτό, που βρισκόταν 40 χιλιόμετρα μακριά από τη Σάντα και τα γύρω χωριά.

Βέβαια, οι μητέρες συνεργάζονταν με τους δασκάλους και η διαπαιδαγώγηση στηριζόταν στο “όπου δεν πίπτει λόγος, πίπτει ράβδος”. Άλλωστε, οι μαθητές βρίσκονταν στο σχολείο από την ανατολή μέχρι τη δύση του ήλιου και μόνο το μεσημέρι πήγαιναν στο σπίτι τους για φαγητό, αν αυτό ήταν κοντά στο σχολείο, ή το έτρωγαν στο σχολείο αν το είχαν φέρει μαζί τους. Με τις δουλειές στο σπίτι ή στα χωράφια τα παιδιά ασχολούνταν βοηθώντας κατά τις διακοπές. Η μητέρα, βέβαια, καμάρωνε για την επίδοση των παιδιών της και τις διακρίσεις τους, γιατί όλες οι γιορτές, οι θεατρικές παραστάσεις και οι έλεγχοι, δίνονταν παρουσία ακόμη και των κατοίκων και των γειτονικών χωριών σε υπαίθρια γιορτή. Εκείνο που δυσκόλευε λίγο τα πράγματα ήταν ότι στο σχολείο μάθαιναν την καθαρεύουσα, ενώ η μάνα στο σπίτι μιλούσε πολύ διαφορετικά. Βέβαια, το επίπεδο της μόρφωσης το δίνει ο εξής διάλογος:

¹²⁹ Α. Σπυράντης, *Συμβολή εις τα Λαογραφικά της Σάντας του Πόντου*, εκδ. Αφ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1990, σελ. 18, 66-70

Μαθητές: Κύριε, το Πολυτεχνείον πά ντό έν;

Δάσκαλος: Το Πολυτεχνείον έν έναν τρανόν σχολείον που μαθαίν ίντζαν θέλ: ντεμριτζής, ταχτσής, σουβατζής κλπ.

(Κύριε, τι είναι το Πολυτεχνείο;

Το Πολυτεχνείο είναι ένα σχολείο όπου όποιος θέλει μαθαίνει σιδεράς, κτίστης, σοβατζής κλπ)

Οι μάνες στην περιοχή του Γκέλβερι, μας πληροφορεί η Ελ. Καρατζά¹³⁰, και των γειτονικών χωριών, όπως όλες οι μάνες, είχαν τεράστιες επιπρόσθετες δυσκολίες, γιατί μεγάλωναν για μικρό ή μεγάλο διάστημα τα παιδιά τους μόνες τους. Η αγάπη τους για τη μόρφωση των παιδιών τους με την παρακίνηση, βέβαια, των ανδρών τους, που απουσίαζαν εποχιακά εργαζόμενοι σε κοντινές περιοχές (Κιλικία) ή για μεγαλύτερα διαστήματα στην Πόλη, τη Ρωσία, είναι καταφανής από τον κανονισμό του Ασκητόπουλου, έτους 1917, όπως τον δημοσιεύει η Ελ. Καρατζά και όπου διαβάζουμε: “Παρετήρουν τα δυστυχή νήπια μετά δακρύων ακουσίως οδηγούμενα εις το σχολείον ξυλοκοπούμενα και επιπληττόμενα... Το νηπιαγωγείον θεωρείται πραγματικόν βασανιστήριον και φόβητρον και οι νηπιαγωγοί δικαίως αντιπαθή όντα...”.

Όλα αυτά συνέβαιναν, γιατί οι μανάδες επέμεναν να μάθουν γράμματα τα παιδιά τους και στο νηπιαγωγείο επέμεναν να διδάσκουν την ύλη του Δημοτικού για να παρουσιάζουν οι δάσκαλοι ότι κάνουν σοφούς μαθητές και έτοιμους για τις προφορικές εξετάσεις στο τέλος του Δημοτικού. Άλλωστε, οι πατεράδες και πολλοί προοδευτικοί μετανάστες στην Πόλη, είχαν δημιουργήσει έναν μορφωτικό σύλλογο, ονόματι “Ναζιανζό”, απ’ όπου έστελναν χρήματα για τη λειτουργία σχολείων στην περιοχή του Γκέλβερι.

Εκτός όμως του κακού εκπαιδευτικού συστήματος, το πρόβλημα που αντιμετώπιζαν όλοι ήταν ότι, επειδή οι κάτοικοι ήταν τουρκόφωνοι και στο σχολείο μάθαιναν καθαρεύουσα και από την Τετάρτη Δημοτικού Αρχαία Ελληνικά, τα παιδιά, όταν έμεναν κατά τις διακοπές στο σπίτι, κοντά στις μανάδες, στ’ αδέρφια και στους άλλους συγχωριανούς τους, ξεχνούσαν όσα Ελληνικά μάθαιναν. Αντίθετα, στη Σινασό, όπου μιλούσαν μόνο Ελληνικά, τα παιδιά μάθαιναν καλύτερα. Η μάνα ήταν παράγοντας στήριξης των παιδιών της και βοηθούσε ουσιαστικά, συνεργαζόμενη με τη δημογεροντία του Γκέλβερι σε όλη τη διάρκεια των σπουδών τους.

Στα χωριά όμως Ακσεράι, Κενάταλα, Χαλβάντερε, Τσελτέκ και άλλα τουρκόφωνα χωριά, οι αγράμματες μανάδες που έλεγαν στα τούρκικα μερικές προσευχές, πίστευαν ότι την πρόοδο την προσφέρει μόνο το σχολείο στα παιδιά τους. Ήταν όμως πολύ φτωχοί και γι’ αυτό έστελναν τα

παιδιά στο σχολείο από το Σεπτέμβρη μέχρι τις 23 Απριλίου, γιατί μετά κρατούσαν τα παιδιά τους για βοηθούς στις αγροτικές εργασίες. Τα παιδιά αυτά μάθαιναν τις τέσσερις πράξεις της Αριθμητικής, τροπάρια και προσευχές, γραφή και ανάγνωση στα караμανλίδικα και παρ' όλο που τα τελευταία χρόνια πριν την ανταλλαγή πληθυσμών τα βιβλία ήταν γραμμένα στα Ελληνικά, πολύ λίγα κατόρθωσαν να μάθουν Ελληνικά. Γι' αυτό οι κάτοικοι των χωριών αυτών, όταν ήρθαν στην Ελλάδα πρόσφυγες, ακόμη και οι νεαρής ηλικίας, δεν κατάφεραν να μάθουν καλά Ελληνικά, αντίθετα με τους Γκελβεριώτες, που εκτός από τις ηλικιωμένες γυναίκες, έμαθαν τη γλώσσα σε ικανοποιητικό βαθμό.

Μόνο λίγοι παρείχαν τη δυνατότητα στα παιδιά τους να συνεχίσουν τις δύο τελευταίες χρονιές του Δημοτικού στο Γκέλβερι και να προχωρήσουν στο Γυμνάσιο ή στις Αστικές σχολές και να μάθουν τέχνες.

Οι μανάδες στα χωριά αυτά κρατούσαν στο σπίτι τους τα κορίτσια και κατά τους πληροφορητές της Ελ. Καρατζά, ως τα 1924, μόνο ένα κορίτσι είχε μάθει γράμματα μέχρι το Γυμνάσιο. Αυτό γινόταν από τη μεγάλη ανέχεια που επικρατούσε και δεν είχαν τη δυνατότητα να πληρώνουν για την εκπαίδευση όλων των παιδιών τους το δάσκαλο, του οποίου η αμοιβή άρχιζε από τα 700 γρόσια το χρόνο. Τα κορίτσια τα εκπαίδευαν στην κατασκευή ταπήτων που η κατασκευή και πώλησή τους γινόταν και κατά παραγγελία. Ακόμη, η ύφανση ενός είδους κάμποτ με βαμβακερό νήμα για τα εσώρουχα γινόταν κατά παραγγελία και οι γυναίκες πληρώνονταν 10-15 γρόσια την οκά. Πουλούσαν τα κιλίμια τους και τα χαλιά τους κατά τα τακτικά παζάρια και κυρίως στο Παναϋρ Παζάρ, τη χρονιάτικη ζωοπανήγυρη που άρχιζε το Μάιο και κρατούσε για 40 μέρες και γινόταν στο Ακσεράι, εξασφαλίζοντας έτσι αρκετά χρήματα για τις ανάγκες της οικογένειάς τους.

Η σκληρή ζωή των γυναικών της περιοχής των Πωγωνίων και της Δέρπολης, μας αναφέρει ο Χ. Μάτσιας¹³¹, είχε μέσα από τον αγώνα για επιβίωση σταθμούς σημαντικούς. Η μητρότητα, η γέννηση του παιδιού, εύρισκε τις γυναίκες στο χωράφι, στο αλώνι, στα πλάγια να φρόντιζαν τα κοπάδια. Καθώς ήταν ντροπή να θερίζει ή να αλωνίζει η πεθερά μόνη της, η νύφη “με την κουλιά στο στόμα” τη βοηθούσε. Και αν ήταν “γεννημένη”, με το μωρό στη σαρμανίτσα ακουμπισμένο στον ίσκιο κάποιου δέντρου συνέχιζε να δουλεύει. Ζέστη, ερπετά, έντομα, όλα τα ανέχονταν μέσα στην εναγώνια και εργώδη προσπάθεια για να “μπιτίσει” το χωράφι. Πολλές μικρομάνες, μας διηγείται ο Χρ. Μάτσιας, δεν είχαν και το κατάλληλο φαγητό να φάνε. Ό,τι έδινε ο κήπος

¹³⁰ Ελένη Καρατζά, *Καπαδοκία ο τελευταίος Ελληνισμός της περιφέρειας Ακσεράι, Γκέλβερι (Καρβύλης)*, εκδ. Γνώση, 1985, Αθήνα, σελ. 238-239, 247-248, 287

προσφαί και ο κάμπος, ό,τι περίσσευε από όσα έβγαζαν από τα πρόβατα και τα κατσίκια και δεν τα πουλούσαν για να συντηρηθούν, απέμεναν για τη διατροφή τους. Αρρώστειναν μάνα και παιδιά από την έλλειψη προφύλαξης και την κακή διατροφή.

Καθώς οι άνδρες έλειπαν στην Πόλη ή τη Βλαχιά, οι μανάδες ήταν και μανάδες και πατεράδες. Αυτές φρόντιζαν για όλα όσα αφορούσαν τα παιδιά τους, ακόμα και για την εκλογή του συντρόφου της ζωής τους, όπως βέβαια είχαν φροντίσει γι' αυτές οι δικοί τους γονείς.

Υπήρχε μεγάλη φτώχεια και η μάνα για να μπορέσει να θρέψει τα παιδιά της γινόταν εφευρετική. Νέρωνε το ξινόγαλο που περίσσευε, όταν έβγαζαν το βούτυρο ή το τυρί που πουλούσαν. Τηγάνιζε κανένα αυγό ή τα προέτρεπε να προσφαΐσουν την μπομποτά με κρεμμύδι, σκόρδο, καρύδια, ντομάτες κόκκινες ή τουρσί. Γι' αυτό τα παιδιά κατέφευγαν στα αγριοπούλια και έστηναν παγίδες στους βάτους, το καλοκαίρι στα ποτάμια έπιαναν ψάρια και στον κάμπο έκοβαν μήλα, αχλάδια, κρίνα, σύκα, σταφύλια. Ξυπόλυτα πήγαιναν τα παιδιά σχολείο μέχρι τα 12. Και μετά τα δώδεκα, τα κορίτσια τα μάθαιναν να γίνουν άξιες εργάτριες και νοικοκυρές για να τις διαλέξουν για νύφες σύντομα, ενώ τα αγόρια έφευγαν για την ξενιτιά έξω από την Ελλάδα ή στην Αθήνα. Αν στο σπίτι βρισκόταν ο πατέρας ή επέστρεφε από την ξενιτιά, προσπαθούσαν τότε να μάθουν το γιο κάποια τέχνη απ' αυτές που είχαν ανάγκη τα χωριά, για να γλιτώσει την ξενιτιά και να ζήσει από την τέχνη αυτή μια καλύτερη ζωή από αυτήν τη στενόχωρη του αγρότη.

Για τους κατοίκους της Αργιθέας¹³², μας αναφέρει η Σ. Τόσκα - Καμπά, η απόκτηση ενός παιδιού θεωρούνταν συμπλήρωμα της ευτυχίας του αντρόγунου και χαρά για το συγγενολόι. Τόση ήταν η λαχτάρα του παιδιού και το απαραίτητο στοιχείο για το στέριωμα ενός γάμου, ώστε τα ανδρόγυνα που δεν αποκτούσαν παιδιά, τους άκληρους όπως τους έλεγαν, θεωρούσαν ότι τα βάραινε κάποια παλιά κληρονομική αμαρτία, που γι' αυτήν πλήρωναν. Παρ' όλα αυτά, η έγκυος δεν είχε ιδιαίτερη περιποίηση κατά την εγκυμοσύνη της, μιας και αυτή ήταν μέρος της φυσιολογικής ζωής κάθε γυναίκας. Εργάζονταν, μετέφεραν δέματα με ξύλα και ήταν συνηθισμένο να γεννήσουν το παιδί τους μόνες τους και αβοήθητες στα χωράφια.

Η γυναίκα, η Αργιθεάτισσα, έβλεπε ότι με τη γέννηση του παιδιού της εξασφάλιζε την κληρονομική συνέχεια που ο σύζυγός της επιζητούσε και η ίδια αισθανόταν περισσότερη εμπιστοσύνη στον εαυτό της και στο ρόλο που διαδραμάτιζε ως γυναίκα - μητέρα, στην ευρύτερη διάρθρωση της ζωής της. Σαράντιζε και την ίδια μέρα έβγαινε και έξω από το σπίτι της

¹³¹ Χρήστος Μάτσιας, *Πωγώνι - Δερόπολη, Ηθη - έθιμα - Τραγούδια*, εκδ. Δωδώνη, 1985, Αθήνα-Γιάννινα, σελ. 41, 105-106, 263, 264

¹³² Σούλα Τόσκα - Καμπά, *Λαογραφικά Αργιθέας Θεσσαλικών Αγράφων*, 1981, Αθήνα, σελ. 14, 19, 111-113, 157

να πλύνει “σκουτιά” και βαριά ρούχα που είχαν μείνει μέρες άπλυτα. Ο θηλασμός του παιδιού κρατούσε από δύο ως τρία χρόνια.

Μέχρι να πάει το παιδί σχολείο, ζούσε κοντά στη μάνα και τον πατέρα και βοηθούσε σε δουλειές όπως μεταφορά νερού, τροφή πουλερικών και ζώων του σπιτιού. Τα παιδιά μάθαιναν τη ζωή μέσα από τη ζωή των γονιών τους. Η μάνα ήταν αυτή που τους μάθαινε έθιμα, συνήθειες, εργασίες, δεξιότητες. Η μάνα δίδασκε την αγάπη στα παιδιά για κάθε τι παραδοσιακό, το σεβασμό στους γεροντότερους, αλλά και τη συνεργασία με τα άλλα μέλη της απομονωμένης κοινότητάς τους. Γιατί, σ’ αυτήν ήταν συνηθισμένες οι εργασίες συνεργατικότητας, όπως κατασκευή αυλακιών, δασικών δρόμων, κτίσιμο σπιτιών, μεταφορά σιτηρών. Αλλά και το έθιμο της αδελφοποιίας ήταν στοιχείο της παράδοσης που συντηρούσαν οι γυναίκες - μάνες. Ακόμη και με τα νυχτέρια, δίδασκαν στα παιδιά τους τη φιλοξενία και τη συνεργατικότητα και τον ευγενικό ανταγωνισμό σε έργα νοικοκυροσύνης.

Αλλά, τα παιδιά μάθαιναν τον κόπο της αγροτικής ζωής και από τη συμμετοχή τους, με την καθοδήγηση της μάνας, στο θερισμό, μεταφέροντας στάχυα ή νερό από κοντινές βρύσες μέσα σε “φτσέλες”. Ακόμη και στο ξεφλούδισμα των καλαμποκιών, αλλά κυρίως στη συγκέντρωση των “φοκιών”, των περιβλημάτων των καλαμποκιών, καθοδηγούνταν να σακιάζουν τα παιδιά από τη μάνα ή τη μεγάλη μάνα, τη γιαγιά. Τα παιδιά βοηθούσαν τις μανάδες που ασχολούνταν με τη σηροτροφία στο κόψιμο και στη μεταφορά μουρόφυλλων για τους μεταξοσκώληκες.

Μέσα από τη διαδικασία της ανατροφής των παιδιών διαβιβάζονταν, όπως τα “βρήκαν” και οι προλήψεις και οι δεισιδαιμονίες. Έτσι, στις γιορτές ή τα Σάββατα που λουζόταν ολόκληρη η οικογένεια με αλισίβα, έδιναν μεγαλύτερη προσοχή στο λούσιμο των παιδιών. Πριν τους φορέσει η μάνα τους τα ρούχα, τα περνούσε πάνω από τη φλόγα του τζακιού και τα έφτυνε τρεις φορές για να τα απαλλάξει έτσι από το κακό πνεύμα. Δεν χτυπούσαν οι μανάδες ποτέ τα παιδιά τους ούτε με τη σκούπα, ούτε με τη ρόκα ή το αδράχτι, γιατί το είχαν σε κακό, αλλά ούτε τα άφηναν να βάζουν το κόσκινο στο κεφάλι τους, γιατί έλεγαν ότι θα έβγαζαν σπυριά. Όταν κάποιο από τα παιδιά ή κάποιος που τον φιλοξενούσαν έτρωγε και άφηνε πολλά ψίχουλα πάνω στο τραπέζι ή του έπεφταν ανάμεσα στα πόδια του, έλεγαν ότι θα έκανε πολλά παιδιά. Μάθαιναν στα παιδιά τους ιστορίες για νεράιδες, τους μάθαιναν να σέβονται το ζευγάρι των φιδιών, γιατί αυτό δίνει, όποιος το δει, γονιμότητα και καλογονία. Τους μάθαιναν να αγαπούν τα αγρίμια και τα έντομα, όπως τις πασχαλίτσες, και να μην πειράζουν τις φωλιές των πουλιών και των ζώων.

Οι παροιμίες, τα γνωμικά και τα αινίγματα, ήταν μέρος της κατ’ οίκον διαπαιδαγώγησης που προερχόταν από τη μάνα, τη γιαγιά ή τους γεροντότερους του σπιτιού και τα χρησιμοποιούσαν

τις περισσότερες φορές για να συμβουλέψουν τους νέους, να τους παρηγορήσουν και να τους κάνουν να ξεχάσουν αποτυχίες και θλίψεις.

Για την κοινωνία της Θράκης, η Κ. Παπαθανάση - Μουσιοπούλου¹³³, λέγει ότι η μάνα είναι “χρυσό πάπλωμα που σκεπάζει τα παιδιά της”. Η μητρότητα καταξίωνε την παντρεμένη γυναίκα, γι’ αυτό η άτεκνη βρισκόταν σε μειονεκτική θέση στην κοινωνία, ιδίως τη μικρή του χωριού. Πολλές φορές η “στείρα” κατέφευγε σε πρακτικά φάρμακα που της υποδείκνυαν οι γεροντότερες ή έκανε τάματα ή αναλάμβανε την ανατροφή ορφανού παιδιού, γιατί είχε την ελπίδα ότι ο Θεός θα την αντάμειβε με τη δυνατότητα να γεννήσει δικό της παιδί. Αντίθετα, η έγκυος γυναίκα ήταν άξια κάθε προσοχής. Δεν της έκοβαν το δρόμο, όταν την απαντούσαν στο σοκάκι, γιατί “κουβαλούσε δύο ψυχές”.

Παρ’ όλο που έλεγαν “της καλομάνας το παιδί, το πρώτο να ’ναι κορίτσι” και αυτό για να τη βοηθήσει στις οικιακές εργασίες και “στο μεγάλωμα άλλων παιδιών”, το αγόρι ήταν περισσότερο καλόδεχτο.

Στη Β. Θράκη το παιδί ερχόταν στον κόσμο με το όνομά του πριν τη βάφτισή του. Τα πρώτα έπαιρναν τα ονόματα του παππού και της γιαγιάς από την πλευρά του πατέρα τους και, αν έρχονταν και άλλα, τα ονόματα των παππούδων του από την πλευρά της μητέρας τους. Όμως, συνήθιζαν να τους βγάζουν και ένα δεύτερο όνομα, αρχαίο Ελληνικό.

Μόλις το μωρό έβγαζε το πρώτο του δόντι, η μάνα του έκανε τη “δουντόπιττα” για να βγουν όλα τα δόντια του γερά. Όταν άρχιζε να στέκεται και αργούσε να περπατήσει, τότε η μάνα έκανε τη “στρατόπιττα”. Γι’ αυτό, αν κάποιος σκοντάφτει συχνά, του λένε στη Θράκη: “η μάνα σ’, δε σ’ έκαμι στρατόπιττα;”.

Το πρώτο παιχνίδι του παιδιού ήταν η κουδουνίστρα, το σείστρο, και η πρώτη σύντροφός του στα παιχνίδια του ήταν η μητέρα του. Τα ατέλειωτα βράδια του χειμώνα, η μητέρα διηγούταν στα παιδιά της κάποιες από τις παλιές παραδόσεις της Θράκης όπως “Τη γη βαστά μια χελώνα στη ράχη της. Άμα κινηθεί η χελώνα, γίνεται σεισμός”. Τον καιρό της Τουρκοκρατίας, η μάνα το θεωρούσε υποχρέωσή της να “ορμηγέψει” από νωρίς τα παιδιά της για τους κατακτητές. Γι’ αυτό τους μάθαινε τις σχετικές παροιμίες: “Ο Τούρκος τρώγει το ψωμί στο γόνατο”, “Ο Τούρκος άμα σε δίνει χέρι, φυλάξου από το μαχαίρι”, “Όπου πατήσει Τούρκου ποδάρι, χορτάρι δε φυτρώνει. Οι Τούρκ’ απ’ τ’ γκόκκινη τη μ’λιά ήρτανε και πήραν τα μέρια μας και πάλε στ’ κόκκιν’ τη μ’λιά θα γκρεμιστούνε να πάνε, άμα πλερωθούν οι αμαρτίες μας κι αναστ’θεί ο βασιλές μας”. Στα

¹³³ Καλ. Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Λαογραφικά Θράκης*, τόμ. Α’, 1979, σελ. 199-214, τόμ. Β’, 1980, Αθήνα, σελ. 331-332

χρόνια της Τουρκοκρατίας, η επιθυμία κάθε μάνας ήταν να μάθουν τα παιδιά της γράμματα, να γίνουν δάσκαλοι, παπάδες, γιατροί.

Οι συμβουλές που έδιναν τον παλιό καιρό, δίνονταν με παροιμίες όπως: “Μάθε τέχνη κι άστηνε κι αν πεινάσεις πάστηνε”, “Η ταπεινοσύνη και η αφηροσύνη, μισή βασιλοσύνη”, “Το πολύ το σύρε κι έλα φέρνει και καμία τρέλα”, “Σωπασμένο στόμα, ήσυχο κεφάλι”, “Αν δεν μπαλώσεις το παλιό, δε φαίνεται το καινούριο”, “Δέκα μέτρα κι ένα κόφτε”, “Η Δευτέρα έλσε τον άντρα τ’ς, τον έχασε και χήρεψε”, “Τα κορίτσια και οι γ’ναίκες δεν γκάν’ να λούζονται Δευτέρα για να μη χηρέψνε”, “Η Τετράδ’ είναι αράπα, γι’ αυτό δε λούζ’νε τα παιδά Τετράδ’ γιατί μαυρίζ’νε”.

Οι Θρακιώτισσες μανάδες κατασκεύαζαν οι ίδιες τις κούκλες για τις κόρες τους με κλαδιά, μπαμπάκι, τσεμπέρι και ζωγράφιζαν το πρόσωπο. Έδιναν μετά πανιά στις κόρες, που ασχολούνταν ώρες ολόκληρες με το κουκλίστικο νοικοκυριό τους, και έτσι αφήναν τις μητέρες τους ήσυχες να ασχοληθούν με τις δουλειές του σπιτιού. Τα αγόρια έπαιζαν με τη σβούρα, το “σειστρουπάνι”. Όσο βέβαια τα παιδιά μεγάλωναν, επιζητούσαν τους φίλους τους και τα ομαδικά παιχνίδια. Μερικά από αυτά, όπως το τουκ, ένα είδος “κουμάρι”, το έπαιζαν κρυφά από τους γονείς τους, γιατί κέρδιζαν ή έχαναν χρήματα (μονόλεπτα).

Καθώς μεγάλωνε το παιδί, η μάνα στη Θράκη, που ήταν θρησκευόμενη και πιστή στην παράδοση, προσπαθούσε να εμψυχήσει αυτή την πίστη και την αγάπη στη θεότητα και τις παραδοσιακές αρχές στα παιδιά της.

Η μάνα δίδασκε στην κόρη το κέντημα, το πλέξιμο, την ύφανση και όλες τις οικιακές εργασίες. Μαζί ετοιμάζαν από πολύ νωρίς τα προικιά για την ευλογημένη ώρα του γάμου. Συνήθως, επειδή η κοπέλα παντρευόταν και πήγαινε στην οικογένεια του συζύγου της, άκουγες τη μάνα να λέει: “Το παιδί σου πάντρεψες, γείτονα τό `κανες”.

Πολύ ενδιαφέρουσα είναι η συμβολική αναπαράσταση της γέννας του παιδιού που μια οικογένεια επιθυμούσε να υιοθετήσει, όταν δεν είχε την ευτυχία να αποκτήσει δικό της παιδί. Η γυναίκα που υιοθετούσε ένα παιδί, φορούσε μέσα στην εκκλησία ένα φαρδύ άσπρο πουκάμισο. Περνούσε το παιδάκι γυμνό από το άνοιγμα του πουκάμισου και το έβγαζε από κάτω. Ο ιερέας, αν ήταν βαφτισμένο, το μεταλάμβανε. Ύστερα, η γυναίκα το έπαιρνε και το εναπόθετε, αν ήταν αγόρι, στην εικόνα του Χριστού και αν ήταν κορίτσι, στην εικόνα της Παναγίας. Κατόπιν, αφού προσκυνούσε την εικόνα, έπαιρνε στην αγκαλιά της το παιδί, με το οποίο καθαγιασθηκε η μητρική τους σχέση με αυτήν την αναπαράσταση. Πολλές φορές, όταν η αγάπη κάποιου για ένα

πρόσωπο ήταν τόσο μεγάλη, συνήθιζαν να λένε την εξής έκφραση: “Πώς κάν’ έτσι, Σαν να ντ’ πέρασε απ’ το πουκάμ’σό τ’ς μαθέ!”.

Για την κοινωνία των Σαρακατσάνων, μας πληροφορεί ο Ευρ. Μακρής¹³⁴, η χαρά από την απόκτηση του πρώτου τους παιδιού ήταν πολύ μεγάλη. Με τη γέννησή του ρίζωνε η νύφη στο νέο της σπιτικό και στο σόι. Ο δε άνδρας γινόταν μια ολοκληρωμένη οντότητα και άρχιζε να μετρά ο λόγος του, η γνώμη του, στην πατρική του οικογένεια. Μόλις λοιπόν, η γυναίκα “κίναε φορτωμένη”, το ανακοίνωνε στην πεθερά της και στον άνδρα της.

Η πεθερά το ανακοίνωνε στους άλλους του κονακιού να προσέχουν τη νύφη γιατί “είνι σ’ άλλ’ αράδα”. Ακόμη, την πρόσεχαν να μη σηκώσει απότομα βάρος, να μην “αμπδήσ”, να μην καβαλικέψει άλογο, να μην τρομάξει κ.α. Κοίταζαν το σχήμα της κοιλιάς της, αν ήταν ορθή ήταν αγόρι, αν ήταν πλαγιαστή ήταν το μωρό κορίτσι. “Άμα έρθ’ εκείν’ η ώρα, δεν κρατιότι του πιδί, θα πέσ’ ”. Το πρώτο παιδί το γεννούσε με τη φροντίδα της πεθεράς και της μάνας της. Τα άλλα τους παιδιά τα γεννούσαν στη στράτα, στους χώρους της καθημερινής δουλειάς. Ο Ευρ. Μακρής αναφέρει για το θείο του, τον έλεγαν “μυλωνά”, γιατί η μάνα του, αδερφή του πατέρα του, τον είχε γεννήσει στο ρέμα, δίπλα από τον μύλο, όπου είχε μεταβεί για να πλύνει. Εκεί την έπιασαν οι πόνοι και γέννησε. Τύλιξε το μωρό και το έβαλε στην ποδιά της, φορτώθηκε και τα ρούχα και γύρισε σπίτι. Όταν την είδαν από μακριά τα παιδιά της - είχε άλλα τέσσερα - νόμισαν ότι κάτι τους έφερνε στην ποδιά της και είπαν: “Α! Η μάνα μας έφερε και λάχανα από το ρέμα”.

Το παιδί έμενε σχεδόν τον πρώτο χρόνο σπαργανωμένο στην σαρμανίτσα. Όταν άρχιζαν να περπατούν και να παίζουν τα κορίτσια συνήθως έπαιζαν με τις κούκλες, τις νυφούλες. Έντυναν με κουρέλια πάνινες κούκλες και μιμούνταν τη μάνα τους και έφτιαχναν “κονακάκια” και ταχτοποιούσαν μέσα σ’ αυτά το αυτοσχέδιο νοικοκυριό τους. Έπαιζαν επίσης πεντόβολα και σκλαβάκια. Τα αγόρια είχαν περισσότερο καιρό ελεύθερο, ενώ στα κορίτσια δεν επιτρεπόταν να βγαίνουν και να παίζουν με τα αγόρια. Τα αγόρια έπαιζαν παιχνίδια που τους μάθαιναν να λογαριάζουν. Μετά τα δώδεκα όμως, όταν τελείωναν το σχολείο, πήγαιναν στο κοπάδι και μάθαιναν πολλές από τις ποιμενικές ασχολίες.

Τα κορίτσια από οχτώ χρονών, προσανατολιζόνταν στο ρόλο που θα έπαιζαν σαν μεγάλωναν. Σαν πρότυπο είχαν τη μητέρα τους. Γι’ αυτό η μάνα προσπαθούσε να τα μάθει από μικρά τρόπους και νοικοκυριό. Αν τύχαινε μάλιστα το κορίτσι να είναι πρωτότοκο, γινόταν το δεξί χέρι της μάνας του. Άρχιζε από τα δέκα να μαθαίνει ρόκα, κέντημα, μαγείρεμα και ζύμωμα. Το έπαιρνε η μάνα του και στο λόγγο και του έφτιαχνε μικρό “ζαλίκι” για να μάθει να

¹³⁴ Ευριπίδης Μακρής, *Ζωή και Παράδοση των Σαρακατσαναίων*, 1990, Ιωάννινα, σελ. 208-209, 211, 214, 217

“ζαλικώνεται”. Το αγόρι έπρεπε να γίνει γρήγορα άντρας, να γνωρίζει αντρικές δουλειές και να μάθει να λογαριάζει για να γίνει αργότερα άξιος διάδοχος και συνεχιστής της γενιάς του. Για το λόγο αυτό, κυρίως τα καλοκαίρια, για δύο τρία στη σειρά, έβαζαν δάσκαλο στη στάνη. Έφτιαχναν το “δασκαλοκάλυβο” και με πλάκα και κοντύλια μάθαιναν να γράφουν, να διαβάζουν και να λογαριάζουν. Τα κορίτσια δε “χρειάζονταν” γράμματα. Τα αγόρια θα γίνονταν άντρες και έπρεπε να ξέρουν να κρατούν δεφτέρια με λογαριασμούς, να γράφουν γράμματα, να κάνουν διαπραγματεύσεις για τις τιμές των ζωντανών και των προϊόντων που πουλούσαν, να μην τους “γελάνε”. Δεν επέμεναν να μάθουν γράμματα με το ζόρι, παρ’ όλο που αναγνώριζαν την αξία της μόρφωσης.

Με την τεκνοποίηση, η Σαρακατσάνα, παρατηρεί ο J. K. Campbell¹³⁵, αλλάζει αμέσως η σχέση της και το status της μέσα στην εκτεταμένη οικογένεια του συζύγου της. Η πρώτη αλλαγή που παρατηρείται είναι η αναγνώριση της σχέσης της, της αγάπης, της εκτίμησης, από μέρους του συζύγου της. Δεν αποκαλεί τους αδερφούς του άντρα της “αφέντη” και τις κουνιάδες της “κυρά”, αλλά με τα ονόματά τους και αυτή πλέον εδραιώνει τη θέση της στο πλευρό του συζύγου της με την επίκλησή της με το όνομά του, π.χ. Περικλίνα. Καθώς μεγαλώνουν τα παιδιά, η μάνα φροντίζει να έχουν καλές σχέσεις με τα εξαδέλφια τους, που ζουν είτε στο ίδιο κονάκι, είτε στην ίδια στάνη, καθώς επίσης να εκδηλώνουν συναισθήματα αγάπης και συνεργατικότητας. Βέβαια, τα πράγματα είναι πιο ευχάριστα αν κάποια μακρινή της εξαδέλφη έχει παντρευτεί συγγενή του άντρα της. Αυτή η γειτονική επαφή και σύνδεση κάνει ακόμη και την ίδια τη μητέρα να αισθάνεται σιγουριά και αγάπη. Βοηθό στη διαπαιδαγώγηση η μάνα βρίσκει πολλές φορές, τους νεαρότερους ανύπαντρους κουνιάδους, γιατί επίσης αυτοί είναι οι αγαπημένοι των παιδιών της και τους κάνουν όλα τα χατίρια.

Η σχέση που έχει η γυναίκα προς τον άνδρα της αποτελεί κυρίως το γνώμονα της συμπεριφοράς των παιδιών τους προς όλους τους ενήλικους. Ο πατέρας οφείλει να προστατεύει τη γυναίκα και την οικογένειά του, να εξασφαλίζει χρήματα για τη διαβίωσή της και να της συμπαρίσταται στην ανατροφή των παιδιών. Η γυναίκα έχει περισσότερο σύνθετο ρόλο μέσα στην οικογένεια με το να φέρνει σε πέρας όλες τις δραστηριότητές της μέσα και γύρω από το κονάκι, όπου αυτή πρέπει να μαγειρεύει, να πλένει, να υφαίνει και να φροντίζει τα παιδιά της. Ο ρόλος της εκφράζει την εγότητα και τη σύνδεση της οικογένειάς της με τα άλλα μέλη της εκτεταμένης οικογένειας, αλλά και τον περίγυρο. Καθώς ο σύζυγος είναι βοσκός και λείπει μακριά στο κοπάδι του, η μάνα είναι αυτή που θα μαζέψει τα παιδιά, θα τα ζεστάνει, θα τα

¹³⁵ J. K. Campbell, *Honour, family and patronage*, Clarendon Press, 1964, Oxford, σελ. 70, 150-151, 154-155

συμβουλέψει, θα τα κρίνει, θα τα κατευθύνει, θα τα προστατεύσει από τις φοβίες τους για κάθε διαβολικό που πλανιέται γύρω τους.

Με τη συμπεριφορά της θα τα διδάξει τα ιδεώδη, τις αρχές που διέπουν τη ζωή των Σαρακατσάνων, αλλά και τις εργασίες που πρέπει να γνωρίζουν για να επιβιώσουν ως ανεξάρτητα άτομα αργότερα και ως υπεύθυνα για τη ζωή τους και τη μελλοντική τους οικογένεια. Και καθώς τα κορίτσια, μετά τα δώδεκά τους χρόνια, πρέπει να ετοιμάζονται για να παντρευτούν, η μάνα είναι αυτή που πρέπει να τα καθοδηγήσει στα καθήκοντα που θα αναλάβουν και τις ευθύνες που θα επωμισθούν. Σε περιπτώσεις που αρρωστούσαν τα παιδιά, η πεθερά ήταν εκείνη που αναλάμβανε να βοηθήσει τη νύφη. Η μάνα, από την ηλικία των τεσσάρων χρόνων, φρόντιζε να δείξει την αγάπη της, τη φροντίδα της στα παιδιά της και να τα εισάγει στην κοινωνία της στάνης, όπου άλλα μέλη της τα αγαπούν ως συγγενικά και άλλα απλώς τα αναγνωρίζουν ως παιδιά του τάδε.

Η μάνα, όταν πια τα παιδιά, στα έξι - επτά χρόνια τους, ήταν σε ηλικία να πάνε στο σχολείο, τα ενθάρρυνε, και οι δύο γονείς υποστήριζαν κάθε προσπάθειά τους, ιδίως του αγοριού αν ήταν επιμελής και διακρινόταν στο σχολείο, για να συνεχίσουν περαιτέρω τις σπουδές τους. Ο J. K. Campbell αναφέρει ότι η μάνα ακόμη και αν δεν συμφωνούσε με τον τρόπο που δρούσε ο σύζυγός της αναφορικά με τη συμπεριφορά του προς τα παιδιά τους, ποτέ μπροστά τους δεν εκδήλωνε την αντίθεσή της. Μας παραθέτει και ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, που μια μαθήτρια δώδεκα χρόνων έφερε στο σπίτι της το ενδεικτικό που την υποχρέωνε να επαναλάβει την τάξη. Ο πατέρας της την κτύπησε και τη μάλωσε μπροστά σε μια ομάδα συγγενών και εξαδέλφων της, πράγμα πολύ υποτιμητικό. Όμως η μητέρα δεν αντέδρασε, ούτε όταν την κατηγορήσε ότι αυτή έφταιγε, που έχει ένα τέτοιο κορίτσι για το οποίο θα έπρεπε να ντρέπονται αναφορικά με την πρόοδό του. Αλλά, όταν τελείωσε η ποινή και η κριτική, η μάνα παρηγόρησε το παιδί της δίνοντάς του θάρρος να ξαναπροσπαθήσει και του είπε ότι μέσα από την προσπάθειά της και τον πραγματικό της κόπο θα διορθωθεί και θα είναι πάλι αποδεκτή από την οικογένειά της, που πάντα την αγαπά.

Το αγόρι μιας οικογένειας Σαρακατσάνων καθόταν πάνω σε μια κερασιά. Κάτω από αυτή άρχισαν να φιλιούνται δύο νεαροί εραστές. Το αγόρι τότε άρχισε να κουνά την κερασιά και το ώριμα κεράσια έπεσαν πάνω στο ζευγάρι που έβαλε τις φωνές. Ο πατέρας του αγοριού το μάλωσε, αλλά μέσα από τα λόγια του πρόβαλε η διδαχή: “ότι ο άνδρας αναλαμβάνει πολλούς ρόλους, όπως αυτή του ερωτικού συντρόφου”.

Όταν τα παιδιά τελείωναν το σχολείο, τα αγόρια προσκολλούνταν στον πατέρα τους και τα κορίτσια δεν έρχονταν πια σε συχνή επαφή με τον αντρικό πληθυσμό της στάνης. Μετά τα δεκαεφτά τους χρόνια ήταν πια έτοιμα για να παντρευτούν και το πιθανότερο, θα είχαν γνωρίσει κάποιον νέο από τον περιβάλλοντα χώρο για τον οποίο θα είχαν εκφράσει τις σκέψεις τους στη μητέρα τους. Αντίθετα, ποτέ δεν μπορούσαν να συζητήσουν τέτοια θέματα με τον πατέρα τους. Η μητέρα μεσολαβούσε και συζητούσε με τον άνδρα της για το προξενικό που πρέπει να δεχθούν ή για το ότι είναι καιρός και πρέπει να παντρέψουν το κορίτσι τους.

Αντίθετα, τα αγόρια, τα σχετικά με το επάγγελμα, με τον ανδρισμό και τις αρετές των ανδρών Σαρακατσάνων, τα διδάσκονταν από τον πατέρα τους. Και οι γιοι, όταν ήταν άξιοι και είχαν μάθει και γράμματα, βοηθούσαν τον πατέρα να επικοινωνεί με τη γραφειοκρατική ή εμπορική πλευρά της κτηνοτροφικής τους δραστηριότητας. Η μάνα, που έχει πια παντρεμένους γιους, φροντίζει να αποτελεί το φορέα της ενότητας και γαλήνης μέσα στην εκτεταμένη οικογένεια. Και τα αρσενικά και θηλυκά παιδιά την αγαπούν, τη σέβονται, αναγνωρίζουν τους πόνους για να τους φέρει στη ζωή, να τους μεγαλώσει και να τους κάνει ικανούς να έχουν δική τους ζωή και οικογένεια.

Η εκτίμηση που έτρεφε η κοινωνία των Σκιαθιτών για τα ζευγάρια που τεκνοποιούσαν ήταν μεγάλη, τόση που ακόμη και η Εκκλησία δια των αντιπροσώπων της, αρνιόταν τη θεία μετάληψη στο άκληρο, άτεκνο ζευγάρι, ακόμη και τις προσφορές (λειτουργίες) δεν αποδέχονταν από αυτούς, μας λέει ο Γ. Ρήγας¹³⁶. Και για τον αριθμό των παιδιών που αποκτούσαν έλεγαν: “Του ένα τι του θέλ’ς; Ένα, καγκανένα. Έτσ’ του πήρι ου Θιος, είνι χειρότερα. Γι’ αυτό τα πιδιά πρέπ’ νά ‘νι διπλά”. Για να αποκτήσει η γυναίκα παιδιά έκανε πολλές προσπάθειες. Αλλά με τις προσπάθειες που έκανε μετερχόμενη μαγικών μέσων τρώγοντας τροφές ή βότανα την αντρίκια μέρα, δηλαδή τη μέρα που γιόρταζε άγιος και όχι αγία, απέβλεπε στο να τεκνοποιήσει αρσενικά παιδιά.

Η χαρά ήταν απεριγράπτη όταν κινούσε “γκαστρομένη” ή “απουβαρυμένη”. Και έπρεπε καθ’ όλη την εγκυμοσύνη της να προσέχει μην κάνει ενέργειες ή κινήσεις, που θα βλάψουν αυτή, το παιδί που περιμένει, καθώς και τη σωματική ακεραιότητα του παιδιού κινούμενη μέσα σε έναν κόσμο δοξασιών και προλήψεων που πίστευαν ότι, αν δεν ακολουθηθούν απαραβάτα, οι επιπτώσεις τους στο παιδί, θα ήταν καταλυτικές (“σημειομένου” παιδί).

Το “μπισίκι”, η κούνια, είναι έτοιμη να δεχτεί το παιδί και η μάνα να αναλάβει την ανατροφή του. Με ιεροτελεστία γινόταν το πρώτο μπάνιο του μωρού μέσα σε μια σκάφη, όπου είχαν

σπάσει ένα αβγό και είχαν βάλει μια μασιά. Σ' αυτό παρευρίσκονταν συγγενείς και φίλοι και η μαμμή. Εριχναν ασημώματα και έδιναν ευχές.

Κάθε εκδήλωση της ζωής του παιδιού συνοδευόταν από ένα πλήθος ενεργειών και προφυλάξεων για αποτροπή της επενέργειας του κακού πάνω σ' αυτό και στην οικογένειά του. Για παράδειγμα, του έκοβαν πρώτη φορά τα μαλλιά του το Γενάρη, για να γεννάει το μυαλό του. Αν έβγαζε τα πρώτα δόντια στην απάνω σιαγόνα του και όχι, όπως νόμιζαν από παρατήρηση, τα κάτω, πίστευαν ότι θα πεθάνει ο πατέρας του νωρίς. Όσο ήταν αβάφτιστο το αρσενικό, το έλεγαν Δράκο και το θηλυκό Δρακούλα. Το βάφτιζε ο κουμπάρος που τους στεφάνωσε και έδινε το όνομα του παππού ή της γιαγιάς από το σόι του πατέρα.

Η αγωγή των παιδιών γινόταν μέχρι τη σχολική ηλικία αποκλειστικά από τη μητέρα τους. Αυτή τα μάθαινε να είναι υπάκουα και να σέβονται τους ηλικιωμένους και τους ιερείς. Σε όλους τους μεγάλους να φιλούν το χέρι, να μη κάθονται με το ένα πόδι επάνω στο άλλο μπροστά τους, να σηκώνονται επάνω, όταν περνούν από κοντά τους.

Μέσα από τις δικές της εμπειρίες και γνώσεις που η ίδια κατείχε και που τις είχε αποκτήσει από διδαχή και παράδοση η μάνα προσπαθούσε να αντλήσει εξηγήσεις και απαντήσεις στις ερωτήσεις των παιδιών της σχετικά με τα φυσικά φαινόμενα και κάποιες ενέργειες που προέτρεπαν ή απέτρεπαν από ενέργειες με επακόλουθα. Έτσι, δεν έπρεπε να πιάνουν τα παιδιά το βράδυ φωτιά, γιατί τη νύχτα κατουριούνται. Δεν έκανε να σφυρίζουν τη νύχτα, γιατί μαζεύονταν οι διάβολοι. Τα κορίτσια, που μάθαιναν πλάι στη μάνα τους όλες τις ασχολίες του σπιτιού, δεν έπρεπε να πρωτοζυμώσουν “αλειψό” ψωμί, αλλά “ανεβατό” για να “γένουντι” τα ψωμιά που θα ζυμώνουν στο εξής. Για τη δύση του ήλιου η μάνα εξηγούσε στο παιδί της πως “ο ήλιος πάει στ' μάνα τ' να φάει κι να κ'μοιθεί”. Όταν βροντούσε και έβρεχε, η μάνα έλεγε στο μικρό της πως ο Θεός “παραμιράει τα μπαούλα τ' για να σφουγγαρίσ' ”. Όταν τα παιδιά γύριζαν από το σχολείο, συνήθιζαν να λένε: “Καλώς τα. Αρή, πώς μουσκουβουλάει!”. Κάθε γιορτή, κάθε σχόλη, η μάνα μάθαινε την ευπρέπεια, την πίστη στην παράδοση που έπρεπε να έχουν και να ακολουθούν απαρέκκλιτα. Αλλά και στα παιχνίδια βοηθούσαν οι μανάδες. Τα αγόρια όμως, προτιμούσαν τα ομαδικά παιχνίδια έξω από το σπίτι. Σε όσα χρειάζονταν τεχνικές γνώσεις και δεξιότητες για την κατασκευή τους, η μητέρα βοηθούσε δίνοντας υλικά από το νοικοκυριό της ή συμμετέχοντας στην κατασκευή τους (κούκλες, μπαλώματα ή μπαλάδια, γουρ-γουρ, αϊτοί κλπ).

Οι μανάδες σε όλες τις οικιακές και αγροτικές ασχολίες είχαν βοηθούς τα κορίτσια τους και μαζί με αυτά προσπαθούσαν να κρατήσουν το σπίτι, να βγάλουν τα αρσενικά μέλη της

¹³⁶ π. Γεώρ. Α.Ρήγας, *Σκιάθου Λαϊκός Πολιτισμός*, Ελληνικά Περιοδικό σύγγραμμα Εταιρείας Μακεδονικών

οικογένειας καθαρά και τιμημένα στην κοινωνία του νησιού. Μέλημά τους ήταν να ετοιμάσουν τα προικιά και μέλημα της μάνας με την απόφαση και θέληση του πατέρα ήταν να βρουν ταίρι κατάλληλο και τα παιδιά τους, θηλυκά και αρσενικά. Επειδή όμως έπρεπε να προετοιμάσουν σπίτι για προίκα της κόρης, το άγχος της μάνας ήταν ακόμη μεγαλύτερο μέχρι να καταφέρει να την αποκαταστήσει.

Ο γάμος και η τεκνογονία αντιπροσωπεύουν γεγονότα ζωτικής σημασίας για τη μεγάλη αλλά και τη συζυγική οικογένεια, τα κύρια πλαίσια της караγκούνικης ζωής. Η οικογένεια, χωρίς τα εργατικά χέρια των παιδιών της, μας αναφέρει ο Γ. Καββαδίας¹³⁷, δεν μπορεί να ελπίζει στην οικονομική της άνοδο και στην απόκτηση κοινωνικού κύρους (“του φτωχού το μεγαλείο είναι τα πολλά παιδιά”), ούτε βέβαια και στην επιβίωσή της ως οικονομική ομάδα. Για το λόγο αυτό, η γυναίκα, η μάνα, έχει στα χέρια της την παραδοσιακή δύναμή της, γνώσεις όλων των δοξασιών και δρώμενων που εξασφαλίζουν τη γονιμότητα της γης και των ζώων, της βλάστησης, της αφθονίας, της υγείας των παιδιών της, της απόκτησης απογόνων κλπ.

Οι Καραγκούνες προστατεύονταν από την αποβολή με το να φορούν πάνω τους τον αιματίτη λίθο που έχει τη φήμη ότι προστατεύει από τις αιμορραγίες. Η μάνα φορούσε ένα σιδερένιο δαχτυλίδι κατά τη διάρκεια του “σαραντίσματος” και πάλι η μάνα φορούσε στο παιδί ένα φυλαχτό που περιείχε αλάτι (συντήρηση), τρεις σπόρους σουσάμι και σκόρδο για το μάτιασμα. Μόλις γεννούσαν, η μητέρα και το παιδί, ξάπλωναν καταγής, για την αποκατάσταση επαφής με τη Γη, απ’ όπου εξασφάλιζαν υγεία για το παιδί και νέα εγκυμοσύνη στη μητέρα. Η όλη διαπαιδαγώγηση στηριζόταν στη γνώση και επανάληψη των δρώμενων και την πιστή εκπλήρωσή τους ως προς το αρχέτυπο που τους δίδασκε η μάνα και που, σύμφωνα με τις επιταγές της, όλες οι κοινωνικές συμπεριφορές, οι σχετικές με τις διδαχές των δοξασιών παραμένουν αμετάβλητες στο μήκος του χρόνου, γι’ αυτό και οι νέοι πρέπει να τις ακολουθούν πιστά.

Αν ο πατέρας στην Καραγκούνικη οικογένεια διέθετε τη φανερή, την “κοσμική”, την κοινωνική εξουσία, η μητέρα διέθετε τη μυστική, τη μαγικοθηρησκευτική. Παρόμοιες παρατηρήσεις είναι δυνατόν να διατυπωθούν για τους κοινωνικούς ρόλους των αγοριών και των κοριτσιών, κάτω από το πρίσμα της διαδοχικότητας στην κατήχηση και την ανατροφή που συνίστατο στην εκμάθηση ρόλων και αντίστοιχων συμπεριφορών.

Σπουδών, τεύχος Δ', 1970, Θεσσαλονίκη, σελ. 49, 109-110

¹³⁷ Β. Γ. Καββαδίας, *Καραγκούνηδες (Συμβολή στην Κοινωνιολογία των δοξασιών)*, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία των Θεσσαλών, Σειρά Μελετημάτων - Διατριβών Αρ. 2, 1980, Αθήνα, σελ. 116-117, 156-157

Η J. Du Boulay¹³⁸, μελετώντας την κοινωνία του Αμπελιού της ορεινής Εύβοιας, διαχωρίζει την κοινωνική καταξίωση των ανδρών και των γυναικών, σε αυτή του άντρα που είναι συγχρόνως στην οικογένειά του σύζυγος, πατέρας, γιος, αδελφός αλλά και εργαζόμενος και πολίτης και που του αναγνωρίζεται από τους κατοίκους του χωριού η πνευματική του ανωτερότητα. Αντίθετα, η γυναίκα είναι σύζυγος, μάνα, νύφη και υπεύθυνη να εργάζεται μέσα και έξω από το σπίτι και ως υπεύθυνη για το προπατορικό αμάρτημα, να αναγνωρίζεται ως πνευματικά κατώτερη του άντρα.

Αυτή η εκτίμηση της ανωτερότητας του άντρα περνά και στην προτίμηση στα αρσενικά παιδιά της οικογένειας που θα συνεχίσουν το όνομα, θα κληρονομήσουν την περιουσία, θα συνεχίσουν την παράδοση της οικογένειας. Αυτό διαπιστωνόταν μέχρι το 1950, που αυτή η διάκριση άρχισε να γίνεται ασθενέστερη λόγω της εκπαίδευσης που δινόταν στα παιδιά. Μετά από τις εγκύκλιες σπουδές στο Δημοτικό, το κορίτσι έπρεπε να ενταχθεί στο σύστημα των ρόλων και συμπεριφορών του σπιτιού του. Αντίθετα, τα αγόρια είχαν κάθε υποστήριξη να συνεχίσουν περαιτέρω τις σπουδές τους, αν επιθυμούσαν. Τα παιδιά όμως αναπτύσσουν και διατηρούν μια πολύ στενή και θερμή σχέση με τη μητέρα τους, γιατί γνωρίζουν ότι είναι παιδιά από την “ίδια κοιλιά” (αδελφός = α αθροιστικό + δελφίς-ίνος = μήτρα), γιατί είναι σίγουρα, όπως λέει γενικά ο λαός, ότι “μια μάνα, πολλοί πατεράδες”. Γιατί ο πατέρας μπορεί με μεγαλύτερη ευκολία να το “ρίχνει έξω”, ενώ η μάνα είναι στήριγμα για τα παιδιά και κάθε στιγμή μπορούν να υπολογίζουν στη συμβουλή, συμπαράσταση και βοήθειά της.

“Κλώσα” της παράδοσης η Μανιάτισσα, μας παραδίδει ο Γ. Φτέρης¹³⁹ στο έργο του *Μάνη, πατρίδα μου*, με το να στέκεται πιο κοντά στην παιδική ηλικία, έπρεπε και διαβίβαζε ασφαλέστερα τα προστάγματα της ιδιόρρυθμης ζωής των Μανιατών, της ρίζας της σε όλο το σόι, από τη μια γενιά στην άλλη. “Ο άντρας αγωνιζόταν, σκότωνε, σκοτωνόταν, φυγοδικούσε, πήγαινε χρόνια στη φυλακή, στο Παλαμήδι, στη Στενή του Μιλτιάδη, στο Νιόκαστρο. Πήγαινε στην Κρήτη να πολεμήσει και δεν γύριζε. Η γυναίκα έπρεπε να μείνει στο πόδι του, να πάρει το τιμόνι. Κι αν σκότωναν τον άντρα της, να μεγαλώσει τα παιδιά με τον ιδρώτα της, με ξένα μεροκάματα στο “Έλος και στο Ντουραλή” και να κρατήσει μέσα στην καρδιά των παιδιών αναμμένο πάντα το κάρβουνο του γδικιωμού, που αποτελούσε για την κοινωνία τους και τα ήθη της Μάνης εκείνης της εποχής τον ύψιστο νόμο. Για τους άλλους ήταν αυτοδικία, γι’ αυτούς κάθαρση”.

¹³⁸ Julliet Du Boulay, *Portrait of a Greek Mountain Village*, Clarendon Press, 1974, Oxford, σελ. 132, 168

¹³⁹ Γεώργιος Φτέρης, *Μάνη, Πατρίδα μου*, 1976, Αθήνα, σελ. 35-36

Η διαπαιδαγώγηση των παιδιών στη Μέσα Μάνη για τον Κ Κάσση¹⁴⁰, ήταν μια διαδικασία ζωής, μια εκμάθηση και βίωση νόμων, που εθμικά διείπαν κάθε εκδήλωση της ζωής τους. Η μάνα φρόντιζε για τα κορίτσια και ο πατέρας για τα αγόρια. Τα πρότυπα ήταν ανάλογα με το γένος. Όμως υπήρχαν περιπτώσεις που η μάνα μπορούσε ακόμη και τριαντάχρονο γιο να τον χαστουκίσει, αν παραφερόταν. Ο πατέρας μάθαινε τη χρήση των όπλων, τους τρόπους ανάδειξης του ανδρισμού των γιων του και την τελική κρίση για την πράξη όλων είχε η Γεροντική της οικογένειας ή των οικογενειών. Η μάνα ήταν αυτή που επιτηρούσε τα παιδιά της, που όμως μας αναφέρει ο Κ. Κάσσης, από την ηλικία των τεσσάρων ετών ήταν ανεξάρτητα να κινούνται μέσα στα όρια του χωριού τους και ήταν γνώστες των χωραφιών, των ρεμάτων, της θάλασσας. Ήξεραν ο ένας με τον άλλον, ο μικρός από τον μεγαλύτερο να μαθαίνει να ψαρεύει, να πιάνει πουλιά, να σκοτώνει λαγούς, να κόβει φραγκόσυκα και άλλα φρούτα των άγριων τόπων που ήταν οικείοι γι' αυτά. Τα κορίτσια και τα αγόρια ασχολούνταν με τρόπο ανταγωνιστικό και στα πλαίσια μιας ευγενικής άμιλλας με αγωνίσματα, όπως ήταν το πήδημα, (πηδιές), το πήδημα (in statu) ιστάτου, το πήδημα με φόρα και η κουκαλιώνα (= κουτσό), η πάλη και στο πιο συνηθισμένο και για τα αγόρια και για τα κορίτσια, η ανύψωση βάρους. Σήκωναν αντικείμενα: συνήθως πέτρες, ξύλα, ζώα, σακιά με σιτηρά, βαρέλια κλπ. Έχουν μείνει στη μνήμη των ντόπιων ονόματα τέτοιων ανθρώπων (γυναικών και ανδρών) που κέρδισαν στοιχήματα και αναγνωρίστηκε η αξία τους από την κοινωνία των χωριών της Μέσα Μάνης.

Οι Μανιάτες γίνονταν ελεύθεροι, ανυπάκουοι σε διαταγές, φιλότιμοι, φιλόξενοι, έτοιμοι για υπεράσπιση της τιμής, της προσωπικής και της οικογενειακής, αλλά και συνεργάσιμοι και αλτρουιστές. Όλες αυτές τις αρετές και ιδιότητες αποκτούσαν από τη μάνα κατά κύριο λόγο, αλλά όμως μέσα στα πλαίσια μιας κοινωνίας που στηριζόταν σε εκδηλώσεις κοινοκτημοσύνης, αλληλοβοήθειας, υψηλής περί του δικαίου αντίληψης. Και αν ξέφευγε σε κάτι από αυτά που υπαγόρευαν και πρόσταζαν το εθμικό δίκαιο και οι παραδόσεις, πρώτιστα η μάνα, ακόμα και όταν δεν τη συνέφερε και ήταν σε βάρος της, επέμενε στην “κατά κεραίαν” τήρησή τους.

Οι Μανιάτες είναι άνθρωποι των άκρων. “Φθάνουν τη θερμότητα ως το αγκάλιασμα και την ψυχρότητα ως την τουφεκιά”. Η Μανιάτισσα ήταν η Σπαρτιάτισσα των αρχαίων χρόνων και ακόμη και σε μάχες όπως και του Δυρού και του Αλμυρού πολέμησε δίπλα στους γιους της.

¹⁴⁰ Κυριάκος Κάσσης, *Λαογραφία της Μέσα Μάνης*, τόμ. Α', Υλική Ζωή, 1980, Αθήνα, σελ. 50, 52, 54

Από την επίσκεψη στη Μάνη του Δήμου και του Νικολό Στεφανόπολι¹⁴¹ σχετικά με τη γέννηση και την ανατροφή των παιδιών, μαθαίνουμε ότι στην κοινωνία των Μανιατών του 1797, όταν μια Μανιάτισσα ήταν έτοιμη να γεννήσει, φώναζαν μια μαμμή και μερικές συγγενισσες. Η γυναίκα στεκόταν ορθή, ανάμεσα στα μπράτσα του άντρα της, που και αυτός επίσης έστεκε ορθός, αλλά με τη ράχη στηριγμένη στο κρεβάτι, για να έχει περισσότερη δύναμη. Τίποτε πιο κατάλληλο να διευκολύνει τον τοκετό απ' αυτή τη θέση. Η μαμμή βρισκόταν εκεί μόνο για να υποδεχθεί το παιδί και για να ενισχύσει το ηθικό της γυναίκας που κοιλοπονάει. Αν το παιδί δεν ερχόταν ομαλά, έβαζαν τη γυναίκα σε ένα σεντόνι και την κουνούσαν προς όλες τις κατευθύνσεις, ώσπου να πάρει το παιδί καλή κατεύθυνση.

Μόλις γεννιόταν το παιδί, το έπλεναν, το πασπάλιζαν με καλοκοπανισμένο αλάτι και μετά το έπλεναν σε χλιαρό αφέψημα αρωματικών βοτάνων. Η μητέρα φάσκωνε το παιδί και φρόντιζε να ρίχνει ψιλή πούδρα από μυρτόφυλλα στις αρθρώσεις του. Όσο για τη μητέρα, της έσφιγγαν το υπογάστριο με μια ζώνη και της έφερναν μια καλή σούπα. Η γέννηση ενός αγοριού αναγγελλόταν με μια τουφεκιά από τον πατέρα του. Με άλλο σινιάλο, πάλι με τουφεκιά, οι υπόλοιποι συγγενείς έδειχναν τη χαρά τους. Στη μάνα πρόσφεραν καλό φαγητό και κρασί, γιατί έλεγαν ότι έφερνε πολύ γάλα.

Η κούνια στη Μάνη λεγόταν “νιάκα” και ήταν φτιαγμένη με ξύλα και δέρμα. Κάθε φορά που η μάνα έβγαινε από το σπίτι έβαζε αυτό το λίκνο στη ράχη της και το φορούσε, όπως ο στρατιώτης το γυλιό του. Δεν ήταν τίποτε πιο συνηθισμένο από το να έβλεπες μια Μανιάτισσα να γυρίζει από το χωράφι με ένα δεμάτι ξύλα στη ράχη της και πάνω από το δεμάτι την κούνια του παιδιού της. Όλα τα είχε τόσο καλά ταχτοποιημένα που μπορούσε να έχει τα χέρια ελεύθερα να γνέθει σ' όλο το δρόμο για το σπίτι.

Ως τα επτά του χρόνια το αρσενικό παιδί έμενε κάτω από την εξουσία της μητέρας του. Αυτή ήταν που του ενέπνεε την αγάπη για την πατρίδα, τον οφειλόμενο προς τους γέρους σεβασμό, τη διακριτικότητα, την πίστη προς τους φίλους του και κυρίως τη φιλοξενία των φτωχών και των ξένων. Ύστερα από τα επτά του χρόνια αναλάμβανε ο πατέρας την εκπαίδευση του γιου του, του μάθαινε να διαβάζει, να γράφει, τον ασκούσε στο χειρισμό των όπλων και να είναι δυνατός στο σώμα του, για να είναι ικανός να παίρνει μέρος στις ασκήσεις της νεολαίας (πάλη, άρση βαρών, το λιθάρι, το πήδημα και κολύμπι).

¹⁴¹ *Ξένοι Περιηγητές στον ελληνικό χώρο (ταξίδι του Δήμου και Νικολό Στεφανόπολι στην Ελλάδα 1797 και 1798 Μάνη - Ήπειρος)* Μεταφ. Α. Σπήλιου, Επιμέλεια Τ. Βουρνά, εκδ. Αφοί Τολίδη, 1974, Αθήνα, σελ. 184-186, 209, 215

Τα κορίτσια αφήνονταν στη φροντίδα της μητέρας τους από τη γέννησή τους μέχρι το γάμο τους, που αποφασιζόταν από τους γονείς τους. Οι μητέρες τα εξοικείωναν με τις δουλειές του σπιτιού. Φρόντιζαν ακόμη να γνωρίζουν να κλώθουν το βαμβάκι και το μαλλί και να τρέφουν μεταξοσκώληκες. Κάθε γυναίκα είχε τον αργαλειό της μέσα στο σπίτι και ήξερε να υφαίνει πανί βαμβακερό και μεταξωτό που χρησίμευε για το ντύσιμο των μελών της οικογένειάς τους. Ένα κορίτσι, συνεχώς απασχολούμενο κοντά στη μητέρα του, δεν σκεφτόταν τα παιχνίδια. Μόνο τις γιορτινές μέρες μπορούσε να βγαίνει και να πηγαίνει στην εκκλησία και στην πλατεία του χωριού.

Όταν μεγάλωνε, ακολουθούσε τη μητέρα του στα χωράφια και στις άλλες αγροτικές και κτηνοτροφικές εργασίες. Σε ένα λαό που βρισκόταν πάντοτε στ' άρματα, φυσικό ήταν να μην υπάρχει θέση για δειλούς. Αν βρισκόταν κανένας, πρώτες οι γυναίκες θα τον καταδίκασαν, ακόμη και μετά το θάνατό του. Όταν ένας Μανιάτης σκοτωνόταν σε μια επιχείρηση, οι σύντροφοί του τον άφηναν στη θέση του ως το τέλος της μάχης. Μετά, τον έθαβαν παίρνοντας τα ρούχα του που τα πήγαιναν στην οικογένειά του. Από τα ίχνη του αίματος, η μητέρα του ή η γυναίκα του καταλάβαιναν αν τον χτύπησε το βόλι από μπροστά ή από πίσω. Αν ήταν κατάστηθα, τον έκλαιγαν. Αν ήταν από πίσω, έκαιγαν τα ρούχα του και ούτε ήθελαν πια να ακούσουν να γίνεται κουβέντα γι' αυτόν.

Άξιοι συναγωνιστές των προγόνων τους οι νεαροί Μανιάτες διεκδικούσαν την τιμή να κλέβουν επιδέξια. Πήγαιναν και έκλεβαν τα φρούτα, το ψωμί και τις προμήθειες των γειτόνων τους και όταν πια δεν τους ανακάλυπταν, αφού τους κάλυπτε και η ίδια η μητέρα τους, τότε παινεύονταν δημόσια για την αξιοσύνη τους. Παρ' όλα αυτά, οι μητέρες φρόντιζαν να ασκούν τα αγόρια τους κυρίως στην αφιλοκέρδεια, τη λιτότητα, την έλλειψη χρηματικής εκμετάλλευσης.

Στην Κύπρο, μας παραδίδει ο Χρ. Παπαχαραλάμπους¹⁴², η γυναίκα που δεν τεκνοποιεί λέγεται στέρφα, κισήρα ή μαρμάρα. Και η στειρότητα δεν θεωρείται καλό και το “να μην κλάψει παιδί στην πόρτα σου” είναι βαριά κατάρα. Γι' αυτό τα προσκυνήματα στην Παναγιά του Κύκκου, την Παναγιά των Παίδων, στο Μένοικο και αλλού ή και σε αγιάσματα ή σε γιατροσόφια, ήταν συνηθισμένη καταφυγή για τις γυναίκες στην Κύπρο. Παρ' όλη την αγάπη στα παιδιά, η οικογένεια στην Κύπρο δεν επιθυμούσε πάνω από 2-3, αναγνωρίζοντας την αξία της καλής αγωγής και της άνετης ανατροφής γι' αυτά. Μόλις η γυναίκα έμενε έγκυος, έκρυβε την εγκυμοσύνη της για να γίνει όμορφο το μελλογέννητο παιδί της. Μόλις πλησίαζαν οι μέρες του τοκετού, η γυναίκα αναλογιζόμενη την ιερότητα και σοβαρότητα της στιγμής του τοκετού,

μεταλάμβανε των Αχράντων Μυστηρίων και σύστηνε στον άντρα της να προμηθευτεί το σπίτι “τες λιφουσιές”, δηλαδή μοσχοκάρυα, αρτυσιάν (= κύμινο), μαστίχη, κανέλα και ζιζίμπρι και να παρασκευάσει τα κούμουλα ή δάχτυλα ή λιχουζούδκια, δηλαδή παξιμάδια με σουσάμι για να προσφέρει σε εκείνους οι οποίοι θα έρχονταν για να τους ευχηθούν για το νεογέννητο. Το νεογέννητο το έντυναν με το πουκάμισο του πατέρα του για να πάρει τις αρετές του, αν είναι αγόρι και αντίστοιχα, όσον αφορά τη μητέρα του, αν ήταν κορίτσι. Μετά από επτά ημέρες από τη γέννηση, το μωρό το εκκλησίαζαν και του έδιναν και όνομα, το οποίο όμως, μπορούσαν, αν μετάνιωσαν, να το αλλάξουν κατά την επίσημη βάφτιση (Δερύνεια, Στρόβολος Κύπρου).

Η μάνα θήλαζε το παιδί της και πέρα του χρόνου. Στα Κοκκινοχώρια της Κύπρου, πίστευαν ότι αν θηλάζει για πολλά χρόνια (2-5) γίνεται “καυκολός”, κυνηγά δηλαδή ξένες γυναίκες, γι’ αυτό πρόσθεταν στην τροφή του παιδιού “μασίιν”, δηλαδή μασημένες από την μητέρα τροφές, ώστε να χόρταινε με αυτές και να απογαλακτιζόταν ενωρίτερα.

Κατά κανόνα το παιδί το περιποιούνταν η μητέρα. Όταν όμως αυτή ήταν απασχολημένη σε διάφορες οικιακές εργασίες, το περιποιούνταν η μεγαλύτερη αδερφή του. Γι’ αυτό και προτιμούσαν το πρωτότοκο παιδί να είναι κορίτσι, για να αποβαίνει βοηθός στη μητέρα του. Με ιδιαίτερη τρυφερότητα η μητέρα του έπαιζε με πούμπες (= κούκλες) και παιχνίδια, όπως ο κάουρας, η τζιά, τα πείσκαλα, το μπούλλου-μπούλλου, κάμηλε, ο παππούς που τρώει μέλι. Είναι παιχνίδια που ανέπτυσαν την επαφή, τη συναισθηματική σχέση και τη χαρά ανάμεσα στο παιδί και τη μητέρα.

Μόλις γεννιόταν το παιδί, έπαιρνε η μάνα εφτά αμύγδαλα και τα φύλαγε και τα έδινε στο παιδί της να τα φάει την πρώτη μέρα που θα πήγαινε στο σχολείο. Αυτό το έκανε για να μάθει εύκολα τα γράμματα, όπως πίστευαν. Η αγάπη, η ανατροφή και η επιμέλεια των παιδιών, ήταν μέλημα της μητέρας. Η εκμάθηση πρακτικών γνώσεων για το κορίτσι και το αγόρι προερχόταν απ’ αυτήν, κυρίως, και μετά από την εκπαίδευση στο σχολείο ο πατέρας αναλάμβανε την εισαγωγή του αγοριού στον κόσμο των ενηλίκων ανδρών με όλες τις ιδιότητες, τις αρετές και τις υπευθυνότητες. Παράλληλα η μητέρα έχοντας κατά νου την καλή αποκατάστασή τους, φρόντιζε να μαθαίνει οικιακές εργασίες, νοικοκυροσύνη, τιμιότητα, σεμνότητα και αρετές που θα έκαναν την κόρη καλή νοικοκυρά και σύζυγο και το γιο της συνεχιστή του ονόματος και των αξιών της οικογένειάς του. Επίσης, η μητέρα με την κόρη της προετοίμαζαν τα προικιά και έκαναν οικονομία για την απόκτηση χρηματικού ποσού για την κατασκευή σπιτιού ή επισκευή αυτού που θα έπαιρνε ως προίκα.

¹⁴² Χ. Γ. Παπαχαράλαμπος, *Κυπριακά ήθη και έθιμα*, Δημοσιεύματα Εταιρείας Κυπριακών σπουδών, αρ. 3, 1965,

Στην Κύπρο, η έκθεση παιδιών και συνήθως των εκ “παρانونων σχεσεων προερχομένων” ήταν σπανιότατη. Συνήθιζαν να τα βάζουν σε ζεμπίλι (= πλεκτό καλάθι από βούρλα) και το κρεμούσαν σε θύρα άτεκνων πλουσίων, όπου πίστευαν ότι θα είναι καλοδεχούμενο και θα του εξασφάλιζαν άνετη ζωή.

Όσα ζευγάρια ήταν άκληρα, συνήθιζαν να “πκιάνουν αναγυωτό”, να υιοθετούν συνήθως συγγενικό τους παιδί. Όμως, δεν ήταν ευτυχισμένοι οι γονείς με τη συμπεριφορά των παιδιών που υιοθετούσαν και γι’ αυτό έλεγαν “Τον άνθρωπον εθέλαν να τον κρεμμάσουν τζαι δεν ευρέθηκεν κανένας να τραβήσει το σσοινίν της κρεμμάλλας τζαι ετράβησέν το ο αναγυωτός του”.

Οι Κουτσόβλαχοι, φύλο με καθαρά ελληνική συνείδηση σέβονται και εκτιμούν την παράδοση και δεν απαιτούν ούτε παραβιάζουν τα ήθη και τα έθιμα της κλειστής κοινωνικής τους ζωής, μας αναφέρει ο Αντ. Κολτσιδάς¹⁴³, και υποστηρίζει ότι το ίδιο συνεχίζουν ακόμη και σήμερα, να διαιώνίζουν αυτήν την παράδοση σε πολλά χωριά, όπου είναι εγκατεστημένοι κυρίως στην περιοχή των Γρεβενών (Περιβόλι, Σαμαρίνα, Σμίξη, Αβδέλα), ακόμα δε και σε περιοχές της Βέροιας, της Λάρισας και του Σέσκλου της Μαγνησίας. Η οικογένεια αποτελεί το συναισθηματικότερο και συνεκτικότερο θεσμό στην κουτσοβλάχικη κοινωνία. Πιο συγκεκριμένα η μητέρα είναι εκείνη η οποία αναλαμβάνει το δύσκολο ρόλο της διατήρησης και διαίωσις της παράδοσης στα νεότερα μέλη της οικογένειας, στα παιδιά της. Στην Κουτσοβλάχικη οικογένεια η μάνα παρατηρεί με απεριόριστη στοργή το νέο της βλαστάρι και πλάθει όνειρα για τη ζωή του και μετέρχεται ακόμη και δεισιδαιμονικών ενεργειών προκειμένου να θεμελιωθεί η συνεχής υγεία του παιδιού της και να επιτευχθεί μέσω της αγωγής και των εθμικών τελετουργικών διαδικασιών, που επιβάλλουν οι προλήψεις και οι δεισιδαιμονίες, η τελεσφόρηση της διαπαιδαγώγησης, την οποία επιχειρεί η ίδια συνδυαστικά και με την κοινότητα στην οποία είναι ενταγμένη η οικογένειά της.

Ένα πλήθος δοξασιών και εθίμων έχουν αναπτυχθεί που αφορούν τη σχέση μητέρας -παιδιού στην Κουτσοβλάχικη κοινωνία, από τα οποία ξεχωρίζουμε τη χαρά της μητέρας που τρεις μέρες μετά τη γέννηση του παιδιού της προσκαλούσε σε γιορταστικό τραπέζι συγγενείς και φίλους. Μετά όμως το φαγητό, επέβαλλε στους συνδαιτυμόνες να αποθέσουν στο τραπέζι τα πιάτα ανάποδα, για να γίνει το παιδί συνετό, σοβαρό, μυαλωμένο και καθόλου φλύαρο, “σκεπαστό”, όπως λένε. Άλλο έθιμο, που αφορά όμως την ανατροφή γιου, είναι το “κρύψιμο”. Συγγένισσες και φίλες της μητέρας, όταν ήταν να γιορταστούν τα πρώτα γενέθλια του γιου “έκλεβαν” και

Λευκωσία, σελ. 30-31, 60, 63-64

έκρυβαν το παιδί από τη μητέρα και δεν το επέστρεφαν, αν εκείνη δεν τους παρέθετε γεύμα με πλούσια εδέσματα και γλυκά. Όταν καλούνταν στο γεύμα, τότε παρουσίαζαν το νεαρό ντυμένο και κατάλληλα εξοπλισμένο. Δηλαδή, αν πίστευαν ότι άξιζε και του ταίριαζε να γίνει γεωργός, του έβαζαν συμβολικά ένα δεμάτι ξύλα, αν πάλι έκριναν ότι μπορεί ή πρέπει να κάνει άλλο επάγγελμα, του έδιναν ανάλογα δηλωτικά και εμφαντικά της ιδιότητας και του επαγγέλματος στοιχεία. Συνήθως, το δεμάτι με τα ξύλα είχε το συμβολισμό ότι θα γίνει άντρας ικανός και δυνατός να ανταπεξέλθει στους κόπους, στα βάρη και στις ευθύνες της ζωής.

Πιστευόταν ότι, αν η μητέρα έβλεπε πρώτη το πρώτο δόντι του παιδιού τους, όπως είναι φυσικό, θα πέθαινε. Γι' αυτό, με μεγάλη ανυπομονησία, οι συγγένισσες “έψαχναν” το βρέφος για να δει κάποια απ' αυτές τον πρώτο γαλακτίτη. Αν, λοιπόν, αυτό συνέβαινε, τότε έπαιρνε ως δώρο ένα ακριβό δαχτυλίδι, προσφορά της μητέρας του παιδιού.

Αλλά και για να προφυλάσσουν οι μανάδες τα παιδιά από τον καυτερό ήλιο του Μάρτη, έφτιαχναν με στριμμένες κόκκινες και άσπρες κλωστές γαϊτάνι και το φορούσαν στα χέρια των παιδιών τους.

Η μάνα και στην Κουτσοβλάχικη κοινωνία, ήταν πιο κοντά στα κορίτσια και επιμελούνταν την νοικοκυροσύνη, τις δεξιότητές τους στον αργαλειό, στο κέντημα και στις άλλες αγροτικές και οικιακές εργασίες, τις οποίες θα έπρεπε να γνωρίζει η κόρη για να παντρευτεί.

¹⁴³ Αντώνης Κολτσίδα, *Οι Κουτσόβλαχοι*, τομ. Α', 1976, Θεσσαλονίκη, σελ. 174-176, 200

Δ. ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ (ΤΙΜΗ - ΝΤΡΟΠΗ - ΣΥΖΥΓΙΚΗ ΠΙΣΤΗ - ΑΠΙΣΤΙΑ)

Η λαϊκή ηθική όπως μας αναφέρει ο Δ. Λουκάτος είναι κοινωνικό και πρακτικό φαινόμενο της ανθρώπινης ύπαρξης, το οποίο θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι δεν εμπνεόταν τόσο από την ατομική του ανθρώπου συνείδηση ή τη σχέση με το Θεό, όσο από την ανάγκη συμβίωσης σε μια κοινότητα με τους συνανθρώπους του. Τη σύνδεση και αλληλεγγύη αυτή ενίσχυσαν στην αρχή η κοινή αδυναμία μέσα στην υπεράνθρωπη φύση, η συνεργασία για την κοινή συμβίωση και τη δημιουργία κανόνων συμπεριφοράς που αργότερα, σ' αυτούς ήρθαν να προστεθούν θρησκευτικές δοξασίες και αντιλήψεις.

Τις λαϊκές ηθικές αντιλήψεις, όπως είναι ο σεβασμός στους γεροντότερους, η δικαιοσύνη, η αξιοπρέπεια, η τιμή, η αλληλεγγύη και άλλες, τις βρίσκουμε στις μικρές κυρίως κοινωνίες και εκδηλώνονται ακόμα και σήμερα πιο αυστηρά σε όλες τις μορφές της κοινωνικής ζωής και τούτο, γιατί η στενότερη κοινή γνώμη απαιτεί ή παραδέχεται ή απαγορεύει κάτι¹⁴⁴.

Υπάρχουν δηλαδή ορισμένα συλλογικά πρότυπα συμπεριφοράς με βάση τα οποία αναγνωρίζεται και επιβεβαιώνεται στον εκάστοτε κοινωνικό περίγυρο η ιδιότητα του μέλους ενός κοινωνικού συνόλου ή η ιδιαίτερη λειτουργία που ασκεί αυτό το μέλος μέσα στο κοινωνικό σύνολο. Έτσι το κάθε άτομο αξιολογεί, συνειδητά ή ασυνείδητα, τις συμπεριφορές που εκδηλώνονται από τους άλλους ή και τον εαυτό του και διακρίνει εκείνες που θεωρούνται γενικά ότι “αρμόζουν” στα “κανονικά” ή “άξια” μέλη του συνόλου.

Το γεγονός αυτό μεταφράζεται καταρχήν σε έναν εσωτερικευμένο κοινωνικό έλεγχο (αίσθημα ντροπής, κατωτερότητας ή αποξένωσης, τύψεις κτλ), όταν κάποιος αισθάνεται ότι παραβαίνει τα κοινωνικά παραδεκτά πρότυπα και τις αντίστοιχα ακολουθούμενες συμπεριφορές, όπως ο τρόπος ομιλίας, εμφάνισης, βασικά ζητήματα ηθικής τάξης, σεβασμός ορισμένων στοιχείων μιας ιστορικής παράδοσης που λειτουργούν ως συμβολικά σύνολα κ.α.

Η ανθρώπινη συμπεριφορά υπάγεται πάντα, ανεξάρτητα από το αν υπάρχουν τέτοιοι θεσμοθετημένοι κοινωνικοί κανόνες και σε κανόνες άτυπους, που έχουν διαμορφωθεί και επιβληθεί στην πράξη και οι οποίοι περιγράφουν ρόλους, ρυθμίζουν συμπεριφορές και προσδιορίζουν την κοινωνική αντίληψη τη σχετική με την ηθική κυρίως συμπεριφορά των μελών των κοινωνιών και τα κοινώς παραδεκτά πρότυπα που αφορούν την τιμή, την αξιοπρέπεια, την εντιμότητα, το σεβασμό και την εκτίμηση.

¹⁴⁴ Δημ.Λουκάτος, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθν. Τραπέζης, Αθήνα, 1979, σελ. 253-254

Η τιμή αποτελεί για τον Campbell¹⁴⁵ μια κοινωνική ιδιότητα, ένα είδος καλής φήμης και καλού ονόματος που έχει πολλά χαρακτηριστικά στοιχεία, τα οποία έχουν ως βάση την αποδοχή και το κύρος ανάμεσα σε ένα κοινωνικό σύνολο. Η τιμή για τους Έλληνες αναφέρεται στην αναγνώριση και την υπεροχή του ατόμου, στην περιουσιακή του επιφάνεια, στην ανδρεία και την αυτοθυσία κατά την υπεράσπιση της πατρίδας και των ιδεωδών του έθνους. Ειδικότερα για τις γυναίκες, η τιμή αφορά τη σεξουαλική της ηθικότητα, τη διαφύλαξη της παρθενικότητας πριν το γάμο της και τη συζυγική πίστη μετά από αυτόν.

Καθ' όλον τον έγγαμο βίο, η γυναίκα πρέπει να είναι τίμια και γι' αυτό είναι τιμημένη. Πρέπει να ακολουθεί ένα συγκεκριμένο και αποδεχτό από την κοινωνία κώδικα συμπεριφοράς και ενεργειών κατά τη διάρκεια της ζωής της που είναι ανάλογη με το status της στην οικογένειά της και την κοινωνία όπου διαβιώνει.

Αν η γυναίκα δεν προστατεύει την τιμή της από τις έξωθεν επιδράσεις και από την ίδια τη φυσική της παρόρμηση, πρέπει να αισθάνεται ντροπή, γιατί δεν τίμησε τον εαυτό της, δεν τον διατήρησε αγνό για το σύζυγό της και δεν τίμησε την πατρική της οικογένεια. Ο άνδρας της την βρήκε “μεταχειρισμένη”. Η οικογένεια αισθάνεται γι' αυτό μειονεκτικά.

Αντίθετα, ο άνδρας, ιδίως για τους Σαρακατσάνους, πρέπει να είναι “βαρβάτος”, δηλαδή να είναι αποδεδειγμένα σεξουαλικά ισχυρός, αλλά για να είναι τιμημένος, οφείλει να προστατεύει την τιμή της οικογένειάς του, των γυναικών αυτής, το καλό όνομα, το κύρος της και να προσπαθεί να αυξήσει την περιουσία της με την εργατικότητά του, ώστε η οικονομική της ευρωστία να του δίνει μια μεγαλύτερη αξία και την αίσθηση της ισότητας με τις οικονομικά ισχυρές οικογένειες της κοινωνίας του.

Για τις γυναίκες, η διαφύλαξη της απλότητας, της ταπεινοφροσύνης, της σεμνότητας, της παρθενικότητας, της αγάπης, της έλλειψης εγωισμού, της ικανότητας σε εργασίες και ποικίλες δεξιότητες, η προφύλαξη της καλής φήμης από την κοινωνική κριτική και το κουτσομπολιό για την οικογένειά τους είναι όλα τα στοιχεία που εξασφαλίζουν την τιμή, την αναγνώριση και το κύρος τους.

Ο ανδρισμός, η εργατικότητα, η προστασία της οικογένειάς τους από κάθε προσβολή, ο ηρωισμός, το φιλότιμο, αποτελούν για τους άνδρες, λίγο ως πολύ, τα στοιχεία της τιμημένης ζωής τους, μαζί βέβαια με τη σωφροσύνη, τη σταθερότητα, τη σοβαρότητα, την αποφασιστικότητα ως προς τη διαχείριση της περιουσίας τους και τη λήψη αποφάσεων που αφορούν την οικογένειά τους και τη ζωή της.

¹⁴⁵ J. K. Campbell, *Honour, family and patronage*, Clarendon Press-Oxford, 1964, σελ. 268-271, 152

Αναφορικά δε με τη συζυγική πίστη, ιδίως της γυναίκας προς τον άνδρα, σύμφωνα με τον Campbell, οι Σαρακατσάνοι ήταν πολύ αυστηροί και άτεγκτοι. Η μοιχεία της γυναίκας προσβάλλει, ισχυρίζονταν, την τιμή της οικογένειας και, εάν ο σύζυγος συνελάμβανε επ' αυτοφώρω τους εραστές, έπρεπε να σκοτώσει τη γυναίκα του και μετά τον εραστή της.

Η μοιχεία χαρακτηριζόταν ως καταισχύνη και ο σύζυγος ως “κερατάς” και η ειρωνική αυτή επίκληση τον συνόδευε πάντα ως μη ικανού να “κρατήσει” τη γυναίκα του και να διατηρήσει την τιμή του αλώβητη.

Η πατριαρχική δομή της οικογένειας, αλλά και η όλη αυστηρή διάρθρωση της στάνης, που αποτελούσε για τους Σαρακατσάνους, κατά τον Ευρ. Μακρή¹⁴⁶, υπαγόρευαν ορισμένους κανόνες συμπεριφοράς, ώστε να αποδίδεται η νενομισμένη τιμή και ο οφειλόμενος σεβασμός σε κάθε μέλος αυτής της κοινωνίας. Η εκτίμηση, ο σεβασμός, η μετριοφροσύνη, η ντροπαλότητα, η μετρημένη λεκτική συμπεριφορά, όσο και η κάθε ενέργεια των μελών της οικογένειας και της κοινωνίας ήταν βασισμένες σε κανόνες σχεδόν απαρέκκλιτους. Ο σεβασμός ήταν πολύ μεγαλύτερος στα κορίτσια. Μιλούσαν και κοκκίνιζαν από την ντροπή τους. Αυτό το ερυθρίασμα το αποκαλούσαν προτέρημα. Η ντροπαλοσύνη μαρτυρούσε κορίτσι με καλή ανατροφή και καλό ψυχικό κόσμο.

Σε θέματα τιμής και ηθικής τάξεως οι Σαρακατσάνοι ήταν αυστηροί και σκληροί. Η κοπέλα και γενικά η Σαρακατσάνα γυναίκα είχε σεβασμό απέναντι στον άντρα, αλλά ελεύθερα κινούνταν σε όλες τις δουλειές, ελεύθερα μιλούσε, χωρίς πονηριά, με τους ανθρώπους της στάνης. Για όλα μπορούσε να μιλά, εκτός από ζητήματα που αναφέρονταν στον έρωτα. Αυτό ήταν ανεπίτρεπτο. Η διαφύλαξη της τιμής της ήταν το βασικό της μέλημα και γι' αυτό δεν κυκλοφορούσαν οπουδήποτε επιθυμούσε, εκτός βέβαια αν συνοδευόταν. Ανάλογα εγκρατής έπρεπε να είναι και ο άνδρας για να μη δημιουργούνται προβλήματα και ανεπιθύμητες καταστάσεις στα μέλη της μικρής τους κοινωνίας, της στάνης κυρίως. Βεβαίως η ερωτική σχέση ήταν αρχικά πλατωνική και κατέληγε σε γάμο.

Το να μην “είχε ακουστεί το όνομα” της κοπέλας, η διαφύλαξη δηλαδή της παρθενικότητάς της, ήταν προϋπόθεση για να τη ζητήσουν σε γάμο. Σε περίπτωση που η νύφη δεν έδειχνε σημάδια παρθενίας, ο γαμπρός την έστελνε πίσω στο πατρικό της σπίτι ή μετά από μεγάλη πίεση δεχόταν να πληρώσουν οι δικοί της ένα σοβαρό “πανωπρόικι”, για να αποκατασταθεί κατά κάποιο τρόπο η πληγωμένη φιλοτιμία του γαμπρού και να μη διώξει τη νύφη, “ξαποστέλνοντάς

¹⁴⁶ Ευρ. Μακρής, *Ζωή και Παράδοση των Σαρακατσάνων*, Ιωάννινα, 1990, σελ. 206-208, 223

την” στον πατέρα της και τ’ αδέρφια της, πράγμα που θεωρούνταν πολύ μεγάλη προσβολή για την οικογένεια της νύφης και το καλό όνομά της.

Ο Ευρ. Μακρής κάνει και την επισήμανση ότι τα πιο πάνω αφορούν τους Σαρακατσάνους της Φθιώτιδας, ενώ για τους Σαρακατσάνους της Ηπείρου το αντιστάθμισμα της απολεσθείσας τιμής της κοπέλας με χρήματα ήταν απαράδεκτο. Αντίθετα, το γεγονός του “πανωπρικού” αυτού του είδους αναφέρεται από τον Αναγνωστόπουλο στα *Λαογραφικά του Αχλαδόκαμπου* της Αργολίδας, αλλά πάντα υπήρχε ο κίνδυνος να λυθεί ο γάμος.

Η τιμή και η ντροπή (ντροπαλοσύνη) ήταν από τα βασικά στοιχεία της αξίας κάθε γυναίκας και η παράδοση στη Θράκη λέει ότι “το λουλούδι της ντροπής παλιά ήταν λευκό και στο εσωτερικό του κόκκινο. Όταν “χάλασε” ο κόσμος, το κόκκινο χρώμα άρχισε να ξεθωριάζει. Σήμερα το λουλούδι είναι μόνο άσπρο”¹⁴⁷.

Αλλά και η συζυγική πίστη, κυρίως των γυναικών προς τον άνδρα τους, ήταν ενδεικτικό της τιμής της γυναίκας και της αγάπης και του σεβασμού, που επιδεικνύει προς το σύντροφο της ζωής της. Τις άπιστες γυναίκες τις χαρακτήριζαν “ξετσιώπτες, αδιάντροπες και παρδαλές, που έκαναν τα δικά τους”.

Στην Αίνο συνηθιζόταν η διαπόμπευση της συζύγου που “ρεζύλευε” τον άνδρα της. Την φόρτωναν ανάποδα σε γαϊδουράκι, την συνόδευε κάποιος που τον είχε ορίσει η “Δημογεροντία” και οι συντοπίτες την έφτυναν, την γιουχάιζαν και την “μούντζωναν”.

Η απιστία αποτελούσε αναμφισβήτητα τη βασική αιτία της αίτησης και απόκτησης διαζυγίου και σε όσες γυναίκες διέπρατταν απιστία όλοι τους “γύριζαν τις πλάτες” και τιμωρούνταν με την κοινωνική κατακραυγή και απομόνωση. Συνήθιζαν να λένε σχετικά “κύλησε και πάτο δεν βρήκε”¹⁴⁸.

Από την προσεκτική μελέτη και ανάλυση των χαρακτηριστικών που αφορούν και τα δύο φύλλα στην κοινωνία του Αμπελιού της Εύβοιας, η J. Du Boulay¹⁴⁹ διαπιστώνει ότι, σύμφωνα με τους χωρικούς, τα άτομα γεννιούνται φέροντας την τιμή τους ως μέρος της προσωπικότητάς τους και σε όλη τους τη ζωή δεν κάνουν τίποτα άλλο, μέσω των δραστηριοτήτων τους, από το να προσπαθούν να τη διαφυλάξουν αλώβητη. Η τιμή αποτελεί ένα είδος κύρους και αυτοσεβασμού, είναι μια συνεχής μέριμνα αυτοπειθαρχίας αφ’ ενός, αλλά και άμυνας προς τους έξωθεν προσβάλλοντες.

¹⁴⁷ Καλ. Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Λαογραφικά Θράκης*, τόμ. Α’, Αθήνα, 1979, σελ. 207

¹⁴⁸ Καλ. Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Λαογραφικά Θράκης*, τόμ. Β’, Αθήνα, 1979, σελ. 333-334

¹⁴⁹ J. DuBoulay, *Portait of Greek Mountain Village*, Clarendon Press - Oxford, 1974, σελ. 104, 107, 109-112, 114, 116

Έτσι, η τιμή μέσα στην κοινωνία, είναι στενά συνδεδεμένη με την ακολουθούμενη σύμφωνα με τις αξίες συμπεριφορά του κάθε ατόμου, αξίες που έχει τάξει η κοινωνία και που το άτομο αποδέχεται και αναγνωρίζει με την κοινωνικοποίησή του. Άλλωστε, ο κοινωνικός περίγυρος στις κλειστές κυρίως κοινωνίες είναι αυτός που ασκεί τον έλεγχο και επιζητεί αποδείξεις για την αναγνώριση σε κάποιο άλλο μέλος του της αποδιδόμενης τιμής και αξίας.

Έτσι, άτιμος θεωρείται κάποιος, που δεν είναι συνετός, κάποιος που με τη συμπεριφορά του προκαλεί τη θυμηδία ή την περιφρόνηση. Η προκοπή, η πρόοδος, είναι ένα κριτήριο τιμής. Είτε είναι οικονομική η πρόοδος, είτε αυτή αφορά τη μόρφωση, είτε προήλθε από εργασία στην ξενιτιά, είτε προήλθε, όταν κάποιος με καλή διαχείριση κατόρθωσε να αλλάξει τα μέχρι στιγμής οικονομικά του δεδομένα. Αυτός είναι άξιος τιμής και αναγνώρισης από μέρους των συνανθρώπων του. Ακόμη, η αναγνώριση της ανδρειοσύνης, της παλικαριάς ή της ικανότητας κάποιου να διαφεντεύει σωστά την οικογένειά του, είναι τιμή γι' αυτόν.

Όπως συμβαίνει με την κοινωνία των Σαρακατσάνων η αυθεντία και η υπευθυνότητα του άνδρα ως συζύγου και πατέρα και ως καλού νοικοκύρη και ως προστάτη της αρετής των γυναικών του σπιτιού του, του οικονομικού και ηθικού επιπέδου της οικογένειάς του, το ίδιο ακριβώς παρατηρείται και στην κοινωνία του Αμπελιού.

Η γυναίκα μέσα σε μια τέτοια κοινωνία και κάτω από τέτοιου είδους περιορισμό και επίβλεψη, οφείλει ως κοπέλα να διαφυλάσσει την αγνότητά της, την παρθενικότητά της, και ως παντρεμένη γυναίκα την πίστη, το καλό όνομα και το καθαρό μέτωπο του συζύγου της.

Έτσι, η αγνότητα επιδεικνύεται με τον τρόπο που αντικρίζει τους άνδρες, με τη σεμνότητα του λόγου, με τον τρόπο του ντυσίματος και, επιπλέον για την παντρεμένη, με τον τρόπο συμπεριφοράς προς τον άνδρα της και τα παιδιά της.

Η τιμή είναι ένα είδος αξίας που οι γυναίκες, κυρίως, πρέπει να είναι ελεύθερες να θέλουν να ακολουθούν και να βιώνουν, ανεξάρτητα από την προστασία του πατέρα, του αδελφού και του κοινωνικού ελέγχου. Είναι μία αξία που αποδέχεται η γυναίκα ως συστατικό στοιχείο της ύπαρξής της και που η ίδια αποφασίζει πώς θα τη διαθέσει συνειδητά και με γνώση των συνεπειών που απορρέουν από τη “βλάβη” αυτής της τιμής.

Μία γυναίκα που δε σέβεται και δεν υπερασπίζεται την τιμή της είναι ανίκανη να αποτελέσει το θεμέλιο λίθο μιας οικογένειας, πάνω στην οποία θα εναποθέσει ο σύζυγος την αγάπη του, την παρουσία του, τα παιδιά που θα ήθελε να αποκτήσει, το καλό του όνομα. Βέβαια, για μια ανύπαντρη κοπέλα το να “εξοκείλει” και να χάσει την τιμή της είναι πράγματι μεγάλη ντροπή, όμως έχει περιθώρια να αποδείξει ότι μέσα στο γάμο της, με την πρέπουσα συμπεριφορά

αποδείχθηκε άξια και τιμημένη. Η ντροπή είναι πολύ πιο μεγάλη, όταν μια παντρεμένη γυναίκα παρασυρθεί και δεν τιμήσει τον εαυτό της, τον άνδρα της, τα παιδιά της, το σπιτικό της γενικά.

Εκείνο όμως που επισημαίνεται από την Du Boulay είναι ότι συνήθως η κοινωνία παρατηρεί και επικρίνει την ανύπαντρη γυναίκα για την απώλεια της τιμής της, και αυτή όπως και το ίδιο άτομο αποδίδει αυτήν την απώλεια σε μια στιγμή ανοησίας, βλακείας, αδυναμίας, έλλειψης εξυπνάδας.

Το ίδιο εξυπνάδα, κατασοσύνη και ευελιξία αναγνωρίζει σε μια κοπέλα, που, ενώ είχε ερωτικές εμπειρίες διάφορες, καταφέρνει να παντρευτεί με αναγνωρισμένης αξίας άνδρα, τον οποίο με την όλη συμπεριφορά της κατορθώνει να σαγηνεύσει και να τον καταστήσει “τρελό και παλαβό” γι’ αυτήν.

Γενικά, η τιμή και η ντροπή, η αγνότητα και η ατιμία, η πίστη και η απιστία, είναι ένα σύστημα αξιών που τα άτομα μιας κοινωνίας, όπως αυτής του Αμπελιού, αποδέχονται, ακολουθούν, βιώνουν και σύμφωνα με αυτό αναγνωρίζουν την αξία ή απαξία κάποιου.

Η ιδιαιτερότητα της μανιάτικης κοινωνίας καταδεικνύεται από μαρτυρίες, όπως αυτή του Νικολό Στεφανόπολι¹⁵⁰, αναφορικά με την τιμή στη Μάνη, την πατρίδα των προγόνων του που εκδιώχθηκαν στην Κορσική για μια διαπάλη τιμής. Επισκεπτόμενος στα 1797 και 1798 τη Μάνη, αναφέρει: “Στη Μάνη τίποτε δεν είναι πιο ιερό όσο η τιμή του φύλου. Να παραμελήσεις μια γυναίκα, είναι δειλία. Να την προσβάλεις είναι, για την οικογένειά της, μια κηλίδα, που δεν μπορεί να ξεπλυθεί, παρά με το αίμα. Είναι αλήθεια ότι οι γυναίκες ξέρουν οι ίδιες να σέβονται τον εαυτό τους”.

Ο Κυριάκος Κάσσης αναφέρει ότι η ζωή στο μανιάτικο χώρο διεπόταν κατά βάση από το εθιμικό δίκαιο. Ο σεβασμός των άγραφων νόμων ήταν τιμή και αρετή. Η παράβασή τους, σπάνια δεν απέφερε “άγος” και την κοινή καταφρόνηση της κοινωνίας. Ο σεβασμός της τιμής και της οικογενειακής γαλήνης του ήταν από τις πιο υψηλές επιταγές στην κοινωνία των Μανιατών¹⁵¹. Γενικά βέβαια, το “να μην κάνεις στους άλλους ό,τι δεν θέλεις να σου κάνουν” και το “αφού έκανες εκείνο που δεν έπρεπε, πρέπει να τιμωρηθείς” ήταν βαθιά ριζωμένες πεποιθήσεις.

Η τιμή για τις Μανιάτισσες, αλλά και όλοι οι κανόνες της κοινωνικής και ηθικής ζωής, ήταν βαθιά βιωμένες από αυτές. Δεν καταπιέζονταν για να τηρούν τους ηθικούς φραγμούς, αλλά οι ίδιες ήθελαν να υπάρχουν, να τηρούνται απαρασάλευτα. Ήταν οι μεγαλύτεροι υπέρμαχοι, υπερασπιστές και ενθαρρυντές τους.

¹⁵⁰ Ξένοι περιηγητές στον ελληνικό χώρο, Ταξίδι του Δήμου και Νικολό Στεφανόπολι στην Ελλάδα κατά τα χρόνια 1797 και 1798, Προλεγ. Τ. Βουρνά, εκδ. Τολίδη, Αθήνα, 1974, σελ. 209

¹⁵¹ Κυριάκος Κάσσης, Λαογραφικά της Μέσα Μάνης, τόμ. Α', Υλική Ζωή, Αθήνα, 1980, σελ. 32-33, 111, 237-238

Σχέσεις σεξουαλικές μεταξύ συγγενών, χωρίς την έγκριση της πατριάς τους, τιμωρούνταν με θάνατο και των δύο. Άνδρας που φλερτάρizε με παντρεμένη γυναίκα, φονευόταν από τον άνδρα της. Αν η παντρεμένη ήταν “δεκτική”, θανατωνόταν όχι από τον άνδρα της, αλλά από την οικογένειά της στην οποία την επέστρεφε.

Ο τρόπος τιμωρίας με θάνατο από τους συγγενείς της ακολουθούσε ένα εθιμικό τρόπο και γινόταν, όπως μας αναφέρει ο Κ. Κάσσης, ως εξής:

“Συνερχόταν η Γεροντική της πατριάς της και, αφού μετά από εξέταση αποδεικνυόταν η ενοχή της προσβολής της τιμής του σπιτιού και του άνδρα της, αποφασιζόταν η θανατική της καταδίκη. Οι εκτελεστές μοιράζονταν άσφαιρα φυσίγγια τραβώντας ένα-ένα στην τύχη ο καθένας τους και μόνο ένα από όλα ήταν γεμάτο. Έπαιρναν τη γυναίκα σε ένα ερημικό μέρος, όπου η ίδια γνώριζε ότι θα θανατωνόταν, ιδίως αν ήταν έγκυος, και της έριχναν όλοι ταυτόχρονα από πολύ κοντινή απόσταση. Η γυναίκα πέθαινε χωρίς να γνωρίζει ποιο χέρι από τους δικούς της την σκότωσε, αλλά και ούτε ο εκτελεστής δεν ήξερε ότι αυτός είχε ρίξει το κακό βόλι. Έτσι, “η ψυχή της δεν τον εκυνήγα”.

Άνθρωποι οικογενειάρχες, τίμιοι, αγνοί, ήταν αυτοί που τήρησαν το βαρύ φόρο του πατροπαράδοτου κοινωνικού θεσμού της τιμωρίας της άτιμης. Εξυλαστήρια θύματα οι νεκροί για τη στερεότητα της κοινωνίας.

Παρόμοια τύχη είχε και κάθε κοπέλα που είχε εξώγαμες σχέσεις και κυρίως όταν έμενε έγκυος με κάποιο ανύπαντρο άντρα. Οι αδελφοί της ή οι κοντινοί της συγγενείς τον καλούσαν και του ζητούσαν να την παντρευτεί. Διαφορετικά τον σκότωναν αυτόν πρώτα και μετά την κοπέλα. Συνήθως όμως, ο άντρας που ατίμαζε κοπέλα, φρόντιζε να εξαφανισθεί από τη μικρή τους κοινωνία για μεγάλο χρονικό διάστημα. Πολλές φορές οι συγγενείς της κοπέλας, αν δεν ήταν έγκυος, την πάντρευαν με κανένα ξένο για να φύγει από το χωριό, ή με κανένα γέρο χήρο από μακρινό χωριό”.

Σύμφωνα με τον Κ. Κάσση, η παράδοση της περιοχής αναφέρει περιστατικά που για χρόνια έμεναν κλεισμένα μέσα στον πύργο τους ανδρόγυνα, που ο άνδρας ήταν ισχυρός και η οικογένεια της κοπέλας φοβόταν να τον ελέγξει, επειδή τον ξεμυάλισε και τον χώρισε από τη γυναίκα του και κυριευμένος από τον έρωτά του, έστω και με την κόρη τους, δημιούργησε άλλη οικογένεια.

Δεν ήταν σπάνιο να συμβεί, όταν πειραζόταν γυναίκα από άνδρα, και αυτή δεν ήθελε τέτοια συμπεριφορά, οι συγγενείς της να τον σκοτώσουν. Αν κάποιος επιχειρούσε να βιάσει ή να απαγάγει γυναίκα και συλλαμβανόταν, τον σκότωναν. Αν είχε εκφράσει την πρόθεση να

προσβάλει την κοπέλα και αυτό περιερχόταν στην αντίληψη της οικογένειάς της, τότε οι συγγενείς της κοπέλας σκότωναν τον “κάλλιονε” από τους συγγενείς του άνδρα που την πρόσβαλλε, έστω και φραστικά. Συνήθως αυτός ήταν ο “παλληκαράς” της οικογένειας ή ο πιο μορφωμένος ή μέλος της Γεροντικής τους. Και αυτό γινόταν για πολλούς λόγους, κυριότεροι των οποίων ήταν:

- Ως πιο ισχυρός, συνετός και άξιος, δεν έκανε τίποτε για να νουθετήσει το συγγενή του.
- Για να πονέσει περισσότερο η οικογένεια που έχασε τον “κάλλιονε”.
- Για να εξασθενήσει.
- Για να υποτιμήσει την οικογένειά του, επειδή για λάθος δικό του, πλήρωσε με την αποστέρηση του καλύτερου μέλους της.
- Να ζει ο δράστης και φταίχτης και να δέχεται την κατασχώνη, γιατί δεν τον χαρακτήρισαν άξιο ούτε της τιμωρίας και να τον μέμφεται ακόμα και η ίδια του η οικογένεια, γιατί στάθηκε η αιτία να φονευθεί ο καλύτερός της άνδρας.

Για τους Κρητικούς, η τιμή και η περηφάνια ήταν αξία τόσο υψηλή, όσο η ελευθερία και ο αέρας που ανάπνεαν, μας επισημαίνει ο Χρ. Ι. Μακρής.

Η τιμή, ιδίως της κοπέλας, ήταν το πιο ευαίσθητο αγαθό για την ηθική των Κρητικών. Αν αναλογισθεί κανείς, ότι ο έρωτας πριν το γάμο για τις γυναίκες απαγορευόταν από την οικογένεια και την κοινωνία τους και με την ποινή του θανάτου τιμωρούνταν και ότι παντρεύονταν σύμφωνα με την απόφαση του πατέρα τους (γενάρχη - πατριάρχη περίπου), αντιλαμβανόμαστε τον φόβο που διακατείχε τις γυναίκες στην Κρήτη. Ο έρωτας και η σεξουαλική σχέση αναπτυσσόταν και άρχιζε μέσα στο γάμο. Ο έρωτας και ο γάμος λειτουργούσαν ανάλογα με το συνολικό ιστορικοκοινωνικό πλέγμα της κάθε εποχής και του τόπου. Και επειδή αναφερόμαστε στη διαφύλαξη της παρθενικότητας της κοπέλας, μπορούμε να προσθέσουμε σ’ αυτό το σημείο ένα παράδειγμα αντιμετώπισης και θεώρησης του θέματος στην πατριαρχική Σφακιανή οικονομικά ισχυρή τάξη.

Η τιμή (ψυχική και σωματική παρθενικότητα) της κοπέλας ήταν η ύψιστη προίκα της και αφορούσε ολόκληρη την οικογένειά της και κατόπιν ερχόταν η ομορφιά και ο πλούτος της. Το “λογόστεμα”, δηλαδή ο αρραβώνας, ήταν κι αυτός μια αρχή της δοκιμασίας αυτής της ανθεκτικότητας της τιμής και της υπόληψης της κοπέλας. Αν χαλούσε και ο λόγος παιρνόταν πίσω, θεωρούνταν ότι έχει πια η κοπέλα σκιά και μομφή, γιατί κοινοποιήθηκε το όνομά της και συνδέθηκε με το όνομα κάποιου άνδρα. Και ας μην είχε υπάρξει ούτε στιγμή σωματικής επαφής των αρραβωνιασμένων, εφ’ όσον στα Σφακιά απαγορευόταν η συνάντηση των

αρραβωνιασμένων και η νύφη έβλεπε το πρόσωπο του γαμπρού για πρώτη φορά μετά τη στέψη. Στις απειροελάχιστες φορές που ήταν ανθρωπίνως απαραίτητη κάποια συνάντηση, η κοπέλα συνοδευόταν από τον πατέρα της ή τον αδελφό της. Αν στα Σφακιά οι αρραβωνιασμένοι κατόρθωναν να συμβρεθούν και να αναπτυχθεί ερωτικό συναίσθημα και σχέση που κατέληγε σε “έκτακτη εγκυμοσύνη”, τότε το λόγο έπαιρναν τα όπλα με πρώτο θύμα την κοπελιά που “επαραστράτισε”. Αντίθετα, σε άλλα μέρη της Κρήτης, επισπεύδονταν η στέψη.

Πολλές φορές, η αθέτηση του λόγου προς την κόρη κάποιας οικογένειας κατέληγε σε βεντέτα, όπως αναφέρεται σχετικά με δύο ξακουστές οικογένειες των Σφακιών, τους (Μαυρο)Πάτερους και τους Πατακούς (Καλόσειροι της Νίμπρου).

Θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε την αξία που αποδίδουν οι Κρητικοί στην τιμή, στα λόγια ενός γέρου από το Πέραμα Μυλοποτάμου Ρεθύμνου, του γέρο Κορνηλάκη, έτσι όπως μας τα παραδίδει ο Χρ. Ι. Μακρής¹⁵². “Ζούμε και πολεμάμε για το “νάμι” (ευφημία, γόητρο, δόξα) τσ’ οικογένειά μας, για το οικογενειακό μας εγώ (γόητρο, εγωισμός). Κι εκείανά, που μας λέει ο δάσκαλος, στσ’ 25 του Μάρτη, ε καλά-ν-κι αυτά...”

Ακόμη και με τελετουργικές συμβολικές πράξεις καταδεικνύεται η αντίληψη περί αγνότητας και παρθενικότητας, που θα έπρεπε να διατηρεί η κοπέλα, με κύριο επιτηρητή τον εαυτό της και τη μητέρα της, και τον πατέρα της να διατηρεί την εμπιστοσύνη και στις δύο, μάνα και κόρη, ώστε μόνο τη στιγμή που παραδίδει την κόρη στο γαμπρό, τότε μόνο να επιτρέπει την αφαίρεση αυτής της παρθενικότητας από το σύζυγό της, που τον διάλεξε ο ίδιος και που θα τους ευλογήσει και θα τους καταστήσει ενώπιον Θεού και ανθρώπων συζύγους. Μετά, την ευθύνη για την τιμή, την πίστη, την αφοσίωση, θα επιτηρεί και θα απολαμβάνει ο γαμπρός, αλλά σε περίπτωση παραπτώματος, η μομφή θα επιτέσει και επί του ονόματος του πατέρα της νύφης και την οικογένειάς του.

Έτσι, στην Κύπρο, σε μερικά χωριά (Μουτουλλάς, Κελοκέδαρα, Δερύνεια, Φρένναρος, Όμοδοι) η μητέρα της νύφης τη ζώνει με ένα πλουμιστό ύφασμα ή με κορδέλες και ο πατέρας της την “αποζώνει”, της εύχεται και την παίρνει από το χέρι και την οδηγεί στην εκκλησία για να την παραδώσει στο γαμπρό. Η εξήγηση που δίνουν οι χωρικοί, είναι ότι η κόρη διατήρησε την αγνότητά της και διατηρήθηκε στον κύκλο των παρθένων. Γι’ αυτό το ζώσιμο της μάνας είναι η επισφράγιση ότι η μητέρα την παραδίδει αγνή και παρθένα, αλλά και ότι με αυτό το ζώσιμο θα πρέπει να αισθάνεται κοντά στην πατρική της οικογένεια, αναθυμούμενη τα χρόνια που έζησε ως μέλος της. Το δε αποζώσιμο της ζώνης από τον πατέρα, συμβολίζει την άδεια, τη συγκατάθεση

¹⁵² Χρήστος Μακρής, *Επικήδειος γάμος*, Κνωσσός, Αθήνα, 1982, σελ. 105, 144

του να ενταχθεί η κόρη του στις τάξεις των εγγάμων, “εν δόξη και τιμή”. Το πιο πάνω έθιμο αποτελεί το πιο συγκινητικό και συμβολικό των διαβατηρίων εθίμων της Κύπρου¹⁵³.

Η τιμή και η ντροπή, ως αξίες των μεσογειακών κοινωνιών, για τον J. G. Peristiany¹⁵⁴, σχηματικά αποτελούν την απεικόνιση του προσώπου των κοινωνιών στον καθρέφτη των κοινωνικών ιδανικών (ιδεωδών). Ακόμη είναι οι δύο πόλοι στην κλίμακα της αξιολόγησης των κοινωνιών και αποτελούν το μέτρο σύγκρισης του τύπου κάθε προσωπικότητας που θέλει να αναγνωρίζεται και να θεωρείται ως πρότυπο κάποιας κοινωνίας. Όποιος συγκρίνεται με αυτά τα δεδομένα και δεν ευρίσκεται εναρμονισμένος με αυτά, κινδυνεύει να χάσει την αξιοπρέπειά του. Κανένα πρόσωπο δεν κρίνεται αποδεκτό, παρά την όποια θέση που κατέχει και τα επιτεύγματά του, εάν στερείται των συστατικών στοιχείων τα οποία απαρτίζουν την τιμή.

Η παρατήρηση των όρων τιμή και ντροπή, όσον αφορά την ελληνική κοινωνία, γίνεται από τον J. G. Peristiany σε ένα χωριό, το οποίο έχει 650 κατοίκους, βρίσκεται σε ένα υψίπεδο της Κύπρου 3.500 ποδών και ονομάζεται Αλόνα.

Προσπαθώντας ο J. G. Peristiany να εκτιμήσει τους όρους τιμή και ντροπή μέσα στο χώρο της κοινωνίας αυτού του χωριού, θεώρησε απαραίτητο να εξετάσει το χωριό ως μονάδα ηθικής εκτίμησης και στοιχεία της τις οικογένειες που το κατοικούν και του τρόπου που αποδέχονται και βιώνουν αυτές τις έννοιες σε συνάρτηση με την ηλικία τους, το φύλο και την θέση τους μέσα στην οικογένεια.

Η βασική αξία, η τιμή, σημαίνει υπόληψη, τιμιότητα, αξιοπρέπεια και όπως και στην αρχαία εποχή κοινωνική θέση, αξία και κοινωνικό κύρος. Έτσι, φιλότιμος λέγεται εκείνος που διακατέχεται από αυτοσεβασμό, είναι υψηλό πνευματικά άτομο, γενναιόδωρο, άτομο εμπορούμενο από μεγαλοφροσύνη, το οποίο αποσκοπεί στο καλό του όνομα, την καλή κοινωνική εικόνα του, την υψηλή κοινωνική του θέση αλλά και προσδοκά στην απόκτηση και υλικών αγαθών.

Αντίθετα, άτιμος θεωρείται κάποιος, ο οποίος στερείται τιμής. Αν δεν κάνει κάτι να καλυτερέψει τη θέση του, συναισθανόμενος την έλλειψη αυτής, γίνεται και αδιάντροπος, που σημαίνει ότι στερείται ντροπής (αιδούς), είναι δηλαδή άτομο χωρίς ντροπή. Φθάνοντας σε αυτό το σημείο να χάσει τον αυτοσεβασμό του και να αδιαφορεί για την κοινωνική του εκτίμηση από μέρους των άλλων, θέτει τον εαυτό του εκτός ηθικής τάξης. Ένα τέτοιο άτομο, είναι απειλή για την κοινωνία και οι πράξεις του δεν μπορούν να προβλεφθούν.

¹⁵³ Χ.Παπαχαράλαμπος, *Κυπριακά Έθνη και Έθιμα*, Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, αρ. 3, Λευκωσία, 1965, σελ. 117-118

Μέσα στην κοινωνία αυτού του Κυπριακού χωριού η οικογένεια είναι η βασική ενότητα (μονάδα), που ενεργεί για τη διατήρηση της ηθικής ακεραιότητας των μελών της. Αυτή ενεργεί, ώστε η αποτίμηση των ενεργειών τους από τους συγχωριανούς τους, να είναι τέτοια, αναφορικά με την ιεραρχία της τιμής, ώστε να θεωρούνται τα μέλη της κοινωνικά αποδεκτά και ηθικά άμεμπτα.

Το σπουδαιότερο προσόν κάθε φύλου είναι η εκτίμηση που απολαμβάνει πρωταρχικά μέσα στον οικογενειακό του κύκλο. Έτσι, ένας γιος που ακολουθεί το παράδειγμα του πατέρα του και ακολουθεί τις συμβουλές του, λέγουν ότι διέπεται από φιλότιμο και ο ίδιος χαρακτηρίζεται ως φιλότιμος. Αντίθετα, όποιος παραμελεί τα καθήκοντά του, διακατέχεται από αδιαφορία και έλλειψη φιλότιμου, επιφορτίζεται με το στίγμα της ντροπής.

Για ένα άτομο η απώλεια της τιμής και ο κίνδυνος να ντροπιάζεται από μια ανήθικη πράξη που κάποιος άλλος κάνει, ακόμα και όταν αυτό δεν γίνεται κατ' ευθείαν εναντίον του, είναι μία άλλη μορφή ατίμωσης, την οποία μπορεί να υποστεί. Αυτό συμβαίνει, όταν η προσωπικότητα του ατόμου που διαπράττει την ανηθικότητα δεν μπορεί να ξεχωριστεί από το άτομο που ντροπιάζει. Στην προκειμένη περίπτωση, η αναφορά γίνεται για τις γυναίκες της οικογένειας, των οποίων οι ανήθικες πράξεις τους αντικατοπτρίζονται στα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς τους.

Είναι καθήκον της γυναίκας για τον εαυτό της και την οικογένειά της να διαφυλάσσει τον εαυτό της από κάθε είδους κριτικής και υπαινιγμούς ως προς τη σεμνότητα της θηλυκότητάς της. Μια γυναίκα που συμπεριφέρεται σύμφωνα με τον κώδικα τιμής, που η δεδομένη κοινωνία αναγνωρίζει, ρυθμίζοντας τη συμπεριφορά του φύλου της, λέγεται πως είναι τίμια γυναίκα και η έκφραση “τιμημένη”, συνήθως χρησιμοποιείται για τις γυναίκες που όχι μόνο είναι τίμιες, αλλά γι' αυτές που εκτιμούνται από την κοινωνία.

Αντίθετα, μια γυναίκα που δεν είναι ενάρετη, αποκαλείται αθεόφοβη, άνομη, σκύλα, αδιάντροπη, ξετσιπωτή. Αυτό το τελευταίο συνδέεται με το ρητό που λέει ότι μια γυναίκα έχει “δύο πέτσες”, ή δείχνει το “πετσι της” σε δύο μόνο άτομα, στη μαμμή και στον άνδρα της και έτσι η τιμή της για να κηλιδωθεί, θα πρέπει να δει το πετσι της και ένας τρίτος. Μια ξετσιπωτή γυναίκα είναι μια γυναίκα που έχει χάσει κάθε αίσθηση ντροπής.

Για μια ανύπαντρη γυναίκα η ντροπή αντανακλάται κατ' ευθείαν στους γονείς της και τα αδέρφια της, ειδικότερα τα ανύπαντρα, τα οποία δεν προφύλαξαν ή έστω δεν εκδικήθηκαν την τιμή της. Τη στιγμή που η γυναίκα παντρεύεται, αυτή η ευθύνη περνά στον άνδρα της. Αυτή η μεταβίβαση ευθύνης φαίνεται πιο καθαρά από το γεγονός που μετά από μια περίοδο αρραβώνα

¹⁵⁴ J.Peristiany, (*Honour and shame in a Cypriot highland village*), *Honour and shame, the values of Mediterranean*

3-4 ετών, η νύφη πηγαίνει στην εκκλησία έγκυος. Τότε λένε πως το “φόρεσε το στρατούρι” (= σαμάρι). Αυτή η μεταφορά που αποτελεί υποτίμηση της γυναίκας, με το να συγκρίνεται με τη συμπεριφορά των ζώων, δεν παρουσιάζεται μόνο στους Ελληνοκύπριους. Επίσης, είναι αλήθεια, ότι σε χώρες που η γυναικεία τιμή συνδέεται σχεδόν αποκλειστικά με τη σεξουαλική σεμνότητα, αυτή αποτελεί κριτήριο κοινωνικής σπουδαιότητας, αλλά πολλές φορές καθίσταται αιτία κοινωνικής βίας.

Ένας άνδρας αν εμπορεύεται, για παράδειγμα, όπλα, παραμένει άνδρας. Ακόμη μπορεί και να τον αποκαλέσουν τολμηρό. Αν όμως κάποιος είναι μαστροπός, τότε όπου και να πάει με όποιον συναναστρέφεται θα τον θεωρούν πως έχασε τον ανδρισμό του. Ένας τέτοιος άνδρας είναι αδιάντροπος, άτιμος, είναι του “κλώτσου και του μπάτσου”. Ένα τέτοιο άτομο λέγεται μεταφορικά, αλλά συμβαίνει και στην κυριολεξία πως “κλώτσησε και ράπισε την ατιμωρησία”.

Το ίδιο συμβαίνει και για μια γυναίκα άσεμνη, η οποία έχασε τη θηλυκότητά της, πρόδωσε τη φύση της και συγχρόνως το θεϊκά προσδιορισμένο ρόλο της ως μητέρα. Δεν τίμησε, πρώτα την πατρική της οικογένεια, αλλά και τη συζυγική που την εμπιστεύθηκαν, την τίμησαν με το όνομά τους, το πιο πολύτιμο γι’ αυτούς αγαθό και αυτή δεν στάθηκε αντάξια αυτής της τιμής.

Η ανάγκη διαφύλαξης “της τιμής” με όσα είδαμε πιο πάνω, οδηγεί τον άνδρα και τη γυναίκα στην υιοθέτηση μιας συγκεκριμένης συμπεριφοράς ανάλογης με το φύλο τους καθώς και στο γεγονός ότι η τιμή σχετίζεται και με την πράξη, η οποία χαρακτηρίζεται ως ατιμωτική, αλλά κυρίως αφορά την κατάληξη και τα επακόλουθα αυτής της πράξης.

Στην Τρίπολη του Πόντου¹⁵⁵, ο έλεγχος της τιμής, της αγνότητας και της παρθενικότητας, όπως και σε άλλες περιοχές του ελληνικού κόσμου, ανακοινωνόταν από το γαμπρό στη μητέρα του την άλλη μέρα. Αν τύχαινε, καμιά φορά, ο γαμπρός να μη βρει “εντάξει” τη νύφη, το έλεγε στη μητέρα του και προκειμένου να μη ρεζίλευτεί και αυτός και η οικογένειά του, το γεγονός αποσιωπούσαν με τα λόγια της μάνας προς το γιο: “Αυτή ήταν η τύχη σου. Από τώρα να σου σταθεί και να σε τιμήσει”.

Στο Β’ μέρος παραθέτουμε στίχους από δημοτικά τραγούδια τα οποία έχουν αναφορές στην τιμή, την ντροπή, τη συζυγική πίστη και την απιστία.

Society, London, 1965, σελ. 178-179, 181-183

¹⁵⁵ Τατιάνα Γκρίτση-Μιλλιέξ, *Η Τρίπολη του Πόντου*, Κέδρος, 1976, σελ. 96

Ε. Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΟ ΠΕΝΘΟΣ ΚΑΙ ΣΤΟ ΘΡΗΝΟ

Οι δοξασίες για το θάνατο στην Ελλάδα σύμφωνα με το Δ. Λουκάτο¹⁵⁶ προέρχονται τόσο από την αρχαία, όσο και από τη Χριστιανική λαϊκή παράδοση. Επίσης η αγάπη των ανθρώπων για την ελληνική φύση και τη ζωή μέσα σ' αυτή τους έχει δώσει μια έντονη σύνδεση με την επίγεια ζωή και τις χαρές της, ώστε να έχουν διαμορφώσει διάφορες αντιλήψεις για τους νεκρούς που προέρχονται από ένα συγκερασμό αρχαίων, προομηρικών ακόμη, δοξασιών σχετικών με τους νεκρούς και απόψεων της Χριστιανικής Εκκλησίας. Με τη θρησκευτικότητά του μάλιστα ο νεότερος ελληνικός λαός αναμειγνύει πιο συναισθηματικά τα αρχαία στοιχεία με τα χριστιανικά και έτσι μαζί με την πίστη του για τιμωρία των αμαρτωλών και την αμοιβή των δικαίων, θεωρεί δε ότι οι τις ψυχές των νεκρών φτερουγίζουν γύρω από το οικογενειακό περιβάλλον, γεμάτες νοσταλγία για τις στιγμές που έζησαν κοντά στα αγαπημένα πρόσωπα και τους χώρους. Ακόμη, πιστεύει ότι ξαναέρχονται την άνοιξη για να χαίρονται τη βλάστηση, -γι' αυτό και τα Ψυχοσάββατα την αρχή της άνοιξης- και να φεύγουν λυπημένες την εβδομάδα της Πεντηκοστής.

Ο λαός πιστεύει ότι εκτός από την Κόλαση και τον Παράδεισο υπάρχει και ο απροσδιόριστος χώρος του "Κάτω Κόσμου", όπου ο Χάρος οδηγεί τις ψυχές, και οι ψυχές (δίκαιες ή αμαρτωλές) υποφέρουν το ίδιο από το σκοτάδι και το κρύο, αναζητώντας το φως του ήλιου και τη ζεστασιά της ελληνικής φύσης. Η θύμηση των ζωντανών και της τρεχούμενης ζωής τους ανακουφίζει. Γι' αυτό και οι φροντίδες που παίρνουν γι' αυτές οι ζωντανοί συγγενείς τους, από την ώρα του ξεψυχήματος ως τα μνημόσυνα των μηνών και των χρόνων, είναι έργο μνήμης, θύμησης, εκτίμησης, αγάπης, αλληλεγγύης και αμοιβαιότητας ανάμεσα σε ζωντανούς και νεκρούς. Οι ζωντανοί περιποιούνται κι όλο σκέφτονται τους πεθαμένους τους και εκείνοι τους το ανταποδίδουν με την εύνοιά τους. Παράλληλα όμως οι φροντίδες αυτές και τα μνημόσυνα είναι και μια μεσολάβηση των ζωντανών προς το Θεό, για να συγχωρήσει και ν' ανακουφίζει τους νεκρούς και συγχρόνως οι ίδιοι να αισθάνονται την επιβεβαίωση της συνέχισης της ζωής από τους ίδιους. Η ψυχή μέσα στο ανθρώπινο σώμα αρχίζει να παίρνει αναγνωρίσιμη οντότητα από την ώρα που ετοιμάζεται να το αποχωριστεί. Τα έθιμα του θανάτου αποβλέπουν στο να εξασφαλίσουν στην ψυχή αυτή (που πια είναι ο ίδιος ο άνθρωπος) μια ανώδυνη μετάβαση και "ζωή" στο νέο της τόπο. Αλλά και για το νεκρό σώμα χρειάζονται φροντίδες, όσο ο δεσμός του με την ψυχή (ιδιαίτερα πριν λιώσει) δεν διακόπηκε. Ο νεκρός (ψυχή και σώμα) κινδυνεύει από τους βλαπτικούς δαίμονες, μας αναφέρει ο Δ. Λουκάτος και μάλιστα αυτό συμβαίνει αμέσως

¹⁵⁶ Δημ. Λουκάτος, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1977, σελ. 221-222

ύστερα από το ψυχομάχημά του μέχρι την ταφή του, μέχρι τις 40 μέρες του, ως το χρόνο και ως τελικό λιώσιμο του κορμιού του.

Μαζί όμως, κινδυνεύει και η οικογένεια και η κοινωνία, είτε από το μίasma του νεκρού, είτε από τον ίδιο το νεκρό, που κάποτε γίνεται νεκροδαίμων (βρικόλακας, φάντασμα) και βλάπτει ή εκδικείται.

Δε σταματά όμως ο δεσμός και πέρα από το λιώσιμο. Τα οστά (έστω και ανακομισμένα), ο τάφος ή το κενοτάφιο, η ίδια η γη της ταφής, κρατούν πάντα κάτι από την ύπαρξη του νεκρού και γίνονται ο συγκεκριμένος χώρος των συναντήσεών του με τους ζωντανούς.

Τα έθιμα του θανάτου, μας αναφέρει επίσης ο Δ. Λουκάτος, που φροντίζουν απαράβατα να τηρούν -με μεγαλύτερη συνέπεια παλαιότερα- οι ζωντανοί συγγενείς αποβλέπουν σε τρεις σκοπούς:

α) να βοηθήσουν το νεκρό στη μεταβατική πορεία του από τη ζωή προς το θάνατο, δηλ. να πάει χωρίς παράπονο, χωρίς παράλειψη χρέους (θρήνου, κηδείας, ταφής) και να ζήσει ήρεμος με τους άλλους νεκρούς,

β) να εξασφαλίσουν από το Θεό τη συγχώρηση για κάθε του ανθρώπινη αμαρτία, με μνημόσυνα και ελεημοσύνες και

γ) να προστατεύσουν τους ζωντανούς από την τυχόν εχθρότητα ή εκδικητικότητα του νεκρού (όχι άλλοι θάνατοι) και να επιδιώξουν οικογενειακή και σε ευρύτερη έννοια κοινωνική προστασία.

Το τελευταίο αυτό εξηγεί και τη γενικότερη συμμετοχή του κοινού στις κηδείες, αλλά και ένδειξη εκτίμησης προς το μεταστάντα και συμπάθεια και συμπαραστάση στο πένθος προς την οικογένειά του.

Έντονα προβάλλει ο προβληματισμός για το αν το γεγονός του πένθους και του θρήνου είναι αποκλειστική αρμοδιότητα των γυναικών. Ακόμη, είναι δυνατόν να διατυπωθούν ερωτήματα όπως ποια ιδιαιτερότητα υπάρχει στον τρόπο που αντιμετωπίζει η γυναίκα στον ελλαδικό χώρο το θάνατο και ενορχηστρώνει την αντίδρασή της κοινωνίας προς αυτόν. Ακόμη, ποια είναι η αντίδραση των ανδρών στον ίδιο αυτό χώρο σχετικά με αυτές τις ανθρώπινες εκδηλώσεις. Είναι αυτή αρνητική γιατί θεωρείται καθαρά γυναικεία πράξη ή συμβαίνει το αντίθετο; Καίρια ερωτήματα, στα οποία θα προσπαθήσουμε μέσω των εθνογραφικών μελετών και των αναφορών στα δημοτικά τραγούδια να απαντήσουμε. Σύμφωνα με την Α. Caraveli¹⁵⁷ σε άρθρο της σχετικό με το πένθος το μοιρολόι και την όλη διαδικασία της κηδείας, διαπιστώνεται ότι ακόμη και αν οι

ιερείς είναι αυτοί, που μέσα στην εκκλησία λειτουργούν και υπηρετούν τυπικά τη μεσολάβηση δια του ευχολογίου, που διαβάζουν πάνω στο νεκρό, την απαλλαγή της ψυχής του από το φθαρτό σώμα και ανύψωσή του και συνένωσή του με το θείο, όμως στην ανθρώπινη κοινωνική πραγματικότητα οι γυναίκες είναι οι αρχηγοί αυτής της λαϊκής θρησκευτικής διαμεσολάβησης. Αυτή η διαμεσολάβηση αρχίζει από τη σφαίρα του χώρου που διαμένει η οικογένεια και εκτείνεται στον κοινωνικό περίγυρο. Ακολουθεί γεγονότα που συνδέονται με τις γιορτές των αγίων και των υποχρεώσεων που επιβάλλονται για τη λατρεία των νεκρών.

Η Α. Caraveli θεωρεί ότι η γυναίκα μέσα από το θρήνο και το μοιρολόι εκφράζει ένα είδος λαϊκής θρησκευτικότητας, που συνίσταται σε μια μεταφυσική επικοινωνία, πέρα από τις τυπικές επιταγές της Εκκλησίας, και μια συναισθηματική συνειδητή μέθεξη με την ψυχή του νεκρού. Η γυναίκα μέσα από το θρήνο αποτελεί ένα πνευματιστικό διαμεσολαβητή μεταξύ της ζωής και του θανάτου. Η εκδήλωση του πόνου που εκφράζει ο θρήνος της είναι ο συμβολισμός του πόνου για τον αποχωρισμό από τα αγαπημένα πρόσωπα όλων όσων τον παρακολουθούν. Μέσα από τη λύπη, την οδύνη, την απόγνωση, αναγνωρίζεται η αξία των ιδιοτήτων, των αρετών του νεκρού και η ένταση του θρήνου αποδεικνύει την πικρή πραγματικότητα για τα αγαπημένα του πρόσωπα. Αυτά θα συνεχίσουν να ζουν, αφού η ζωή “τραβάει μπροστά” και που με το πένθος - τη μνήμη- θα διατηρούν το νεκρό πάντα ζωντανό ανάμεσά τους σε κάθε χαρά ή λύπη, που θα επακολουθήσει στη δική τους ζωή, και που δεν θα είναι ανάμεσά τους να τη συμμερισθεί και να τη μοιρασθεί.

Παρ’ όλο που η Α. Caraveli ερευνά το μοιρολόγι ως κοινωνική τυπική εκδήλωση, που μερικώς έχει μια θεατρικότητα, αν πρόκειται για μοιρολόγισμα ξένου προς τη μοιρολογίστρα προσώπου, όμως μέσα από τις παρατηρήσεις της διαφαίνεται πόσο θεωρούν οι γυναίκες των δύο χώρων που ερευνά -Ντζερμιάδες Κρήτης, Ζαγοροχώρια Ηπείρου- το θρήνο ως ανθρώπινη εκδήλωση συνδεδεμένη άρρηκτα με τη φύση και την ψυχοσύνθεση της γυναίκας και που η έκφρασή του μέσα από το μοιρολόι την κάνει να “βγαίνει” από τον εαυτό της και να την εξυψώνει σε άλλες σφαίρες μεταφυσικής, αλλά και κοινωνικής θεατρικότητας.

Ο θρήνος, συνδέει τις γυναίκες μεταξύ τους είτε τις γεροντότερες προς τις νεότερες είτε ως πρόσωπα που σηκώνουν το βάρος της λύπης και του πόνου και σε αντίθεση με τους άνδρες, που δεν τον εκδηλώνουν, δημιουργούνται δεσμοί φιλίας και αναγνώρισης του status της χηρείας, για παράδειγμα, ή της χαροκαμένης μάνας αναμεταξύ τους.

¹⁵⁷ Anna Caraveli, “*The Bitter Wounding: The Lament as Social Protest in Rural Greece*” στον τόμο της Dubisch J., *Gender and Power in Rural Greece*, Princeton University Press, N. Jersey, 1986, σελ. 171-172

Για το Γ. Μότσιο¹⁵⁸ ο θρήνος, που εκφράζει ο ιερέας και η γυναίκα ή οι γυναίκες που θρηνούν και μοιρολογούν, αποτελεί μια διττή και συγχρόνως παράλληλα εξελισσόμενη διαδικασία κατά την οποία τα πρόσωπα που συμμετέχουν διακατέχονται από τα ίδια συναισθήματα, με διαβαθμίσεις βέβαια ανάλογες προς τη σχέση με το νεκρό, αλλά συγχρόνως κινούνται από άποψη θέσεως σε δύο χώρους. Η γυναίκα που θρηνεί είναι αμετακίνητη στους χώρους της λαϊκής φιλοσόφησης της ζωής και του θανάτου και εκφράζει το καταστάλαγμα της παλλαϊκής αποδοχής των ιδεών για το πέρασμα από τη ζωή στο θάνατο δια μέσου των αιώνων (από τους προϊστορικούς ακόμα χρόνους μέχρι το Χριστιανισμό). Αντίθετα προς αυτήν ο ιερέας κατά τη νεκρώσιμη ακολουθία προωθεί συνεχώς και μεθοδευμένα το χριστιανικό θεολογικό λόγο προς την εμπέδωση της θεολογικής του επιστημοσύνης προς εξουδετέρωση ή τουλάχιστον προς αποδυνάμωση των λαϊκών αντιλήψεων και των ποιητικών παραδόσεων του λαού, κυρίως όταν η μοιρολογίστρα χρησιμοποιεί παραδοσιακό δημοτικό μοιρολόγι ως εκδήλωση της οδύνης και του σπαραγμού, προσωπικού ή οικογενειακού.

Σε μερικές περιπτώσεις, μας πληροφορεί ο Γ. Μότσιος, όχι μόνο συμμερίζονται το θρήνο - μοιρολόγι οι ιερείς, αλλά και πρωτοστατούν, διότι η γυναίκα ως φορέας τρυφερότητας, αγάπης, συναισθηματικού πλούτου μέσα από την οδύνη της, ωθεί όλον τον περίγυρο, που και αυτός βιώνει την ίδια παράδοση για αιώνες, σε ένα θρήνο, που καταδεικνύει ότι όλος ο λαός είναι απαλλαγμένος από δογματικές, στείρες αντιπαλότητες και παραδέχεται τη λαϊκή φιλοσοφία της ζωής και του θανάτου.

Από τους μελετητές των μοιρολογιών όπως η Μ. Αλεξίου¹⁵⁹ αλλά και ο προαναφερθείς Γ. Μότσιο, ο θρήνος, που τον εκφράζει πρωταρχικά η γυναίκα, εκδηλώνεται για κάθε περίπτωση αποχωρισμού στη ζωή των ανθρώπων, είτε αυτή αφορά την απώλεια λόγω θανάτου αγαπημένου προσώπου, είτε ο αποχωρισμός από αυτό αφορά μια νέα που φεύγει από το πατρικό της σπίτι για να ζήσει κοντά στη συζυγική οικογένεια είτε πρόκειται για το “πάρσιμο” μιας πόλης, ενός αγαπημένου χώρου. Έτσι, τα μοιρολόγια - τραγούδια του γάμου, όπως και τα μοιρολόγια - τραγούδια των υπόλοιπων κατηγοριών (ξενιτιάς κτλ) χρησιμοποιούν συχνά στοιχεία - έννοιες και εκφραστικούς τρόπους που τα δανείζονται από τα μοιρολόγια της κηδείας και του μνημόσυνου. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, το ξεπροβόδισμα της νύφης, του ξενιτεμένου, του θύματος της απαγωγής, του νέου που φεύγει για πολύχρονη φυλακή ή ισόβια δεσμά κτλ., το ξεπροβόδισμα από το σπίτι, την οικογένεια, τη γειτονιά, το χωριό, αποτελούν τις βασικότερες

¹⁵⁸ Γιάννης Μότσιο, *Το Ελληνικό Μοιρολόγι*, Κώδικας, Αθήνα, 1995, σελ. 122-124

¹⁵⁹ M.Alexiou, *The ritual lament in Greek tradition*, Cambridge University Press, Cambridge, 1974

αιτίες του θρήνου που τον εκφράζουν κυρίως οι γυναίκες γοερά ή και τραγουδιστικά ως φυγή από τον επάνω κόσμο.

Ο θρήνος, το πένθος και η κηδεία για τους Μανιάτες, σύμφωνα με τη Ν. Σερεμετάκη¹⁶⁰, είχαν αξία, όταν σ' αυτόν συμμετείχε ολόκληρη η οικογένεια, το σόι, το χωριό. Ο θάνατος χωρίς το θρήνο ήταν γυμνός και ο νεκρός δεν έφευγε αρκετά τμημένος και ικανοποιημένος. Ο θρήνος από τη γυναίκα, θρήνος γοερός, με κραυγές και οδυρμό, ήταν αυτός που αποδείκνυε την αγάπη και την πρόπουσα τελευταία φροντίδα προς το νεκρό. Ο σιωπηλός θάνατος, χωρίς μάρτυρες τους συγγενείς, ήταν ανούσιος και ανεπιθύμητος. Ο θάνατος χωρίς το θρήνο της μάνας, της γυναίκας, της αδελφής και όλου του συγγενικού περιγύρου, ήταν αντίθετος προς τα έθιμα, τις μνήμες και την απότιση τιμής στα χωριά της Μέσα Μάνης. Ο ηχηρός θρήνος ήταν απόδειξη κραυγαλέα του πόνου και μέσα από την τελετουργία του θρήνου στην πατριαρχική κοινωνία της Μάνης εθιμικά αναγνωρίζονταν δύο αρχές: Η μία ήταν η Γεροντική, που αποτελούνταν από άνδρες, εκπροσώπους της πατριάς τους και συνεδρίαζε μυστικά και η άλλη ήταν το κλάμα, δηλαδή οι γυναίκες που μοιρολογούσαν και δρούσαν δημόσια. Έρχονταν σε συμφωνία και αντιπαράθεση συγχρόνως.

Κατά το θρήνο, οι γυναίκες που μοιρολογούσαν συγκινητικά δημόσια και οι άνδρες που παρέμεναν σιωπηλοί και έστεκαν παράμερα, μιας και η παρουσία τους εκεί, όπου μοιρολογούσαν οι γυναίκες, δεν επιτρεπόταν, μπορεί να θεωρηθεί ως μια δυναμική αντιφωνία. Οι γυναίκες δεν αγνοούσαν τους άνδρες κατά τη διάρκεια του θρήνου, ούτε οι άνδρες παρευρίσκονταν αδιάφορα αναφορικά με αυτόν, αλλά ενεργούσαν ως ένα είδος σιωπηλής χορωδίας. Για τη Ν. Σερεμετάκη, ο θρήνος στη Μάνη στηρίζεται στην αντιφωνία που επιτελείται και εκδηλώνεται από γυναίκες και απηχεί και εκφράζει την κοινωνική δομή της νεκρικής τελετουργίας, την εσωτερική ακουστική οργάνωση του θρηνητικού τραγουδιού, την έντεχνη μαρτυρία του επιθυμητού κραυγαλέου θανάτου και που αυτός ο θρήνος με τον τρόπο που οργανώνεται φανερώνει την πολιτική στρατηγική που οργανώνει τη σχέση των γυναικών αναφορικά με την ανδροκρατία.

Ο θρήνος, το μοιρολόγι, είναι για την G. Holst-Warhaft¹⁶¹ αποκλειστική δραστηριότητα των γυναικών. Και οι άνδρες κλαίνε το νεκρό, αλλά η γυναίκα κλαίει περισσότερο και δυνατότερα και έχει επικρατήσει η αντίληψη πως οι γυναίκες επικοινωνούν με το νεκρό μέσω του θρήνου και με αυτόν τον τρόπο μεθοδεύουν τη μετάβασή του στον άλλο κόσμο πιο ομαλά.

¹⁶⁰ N. Seremetakis, *The last word*, Chicago University Press, Chicago, 1991, σελ. 100-101, 126

¹⁶¹ Gail Holst - Warhaft, *Dangerous Voices, Women's laments and Greek literature*, London and N. York, 1992, σελ. 1-3

Έτσι η τελετουργική και αισθητικά μετουσιωμένη μορφή θρήνου σε μοιρολόι - τραγούδι και ο διάλογος, που αναπτυσσόταν ανάμεσα στις γυναίκες και το νεκρό, έδιναν μια ορισμένη εξουσία στα χέρια των γυναικών. Μια εξουσία που είχε απήχηση σε αγροτικές κοινωνίες, όπως ήταν αυτή της Σικελίας, στη Μάνη ή στους Βεδουίνους της Σαουδικής Αραβίας. Μάλιστα, επισημαίνονται οι κίνδυνοι που εγκυμονούνταν, όπως πιστεύεται, για το σύστημα της κοινωνικής ενότητας μιας πόλης ή κράτους κατά τους ακόλουθους τρόπους:

α) Μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως μέσο ερεθίσματος μιας ανεξέλεγκτης βίας - μια πιθανότητα που μπορούσε να εκμεταλλευθεί η πολιτεία χρησιμοποιώντας αντίστροφη ψυχολογία για λογαριασμό της και

β) Επειδή ο θρήνος επικεντρωνόταν στον πόνο από το χαμό του νεκρού και όχι στην αξία ή απαξία του θανάτου του, δημιουργούσε προβλήματα στην εξουσία στο να στρατολογήσουν έναν υπάκουο στρατό.

Σε μια πατριαρχική κοινωνία όπου οι γυναίκες θεωρούνταν κατώτερες, με το να γεννούν, να ξεγεννούν, να έχουν τον έλεγχο των γεννήσεων και την απόλυτη εξουσία στην τελετουργία του θανάτου, ο κοινωνικός τους ρόλος αναβαθμιζόταν και αποκτούσε μεγαλύτερο κύρος. Το κύρος που έχει η ψυχή έναντι του σώματος.

Μέσα από τη διήγηση μιας γριάς αρχόντισσας από τη Ζίτσα της Ηλείου, έτσι όπως μας την παραδίδει ο Ν. Μάτσας¹⁶², αναγνωρίζουμε το ρόλο της γυναίκας στο πένθος και στη διατήρηση της μνήμης του νεκρού αγαπημένου της προσώπου. “Σαν πέθανε ο άντρας μου - πάνε περισσότερα από 30 χρόνια - ντύθηκα στα μαύρα εγώ, ντύθηκε στα μαύρα και το σπιτικό μου. Σφάλιξα τις θύρες, κρέμασα μαύρα κρόσσια στις κουρτίνες, σκέπασα τους καθρέφτες. Τρία χρόνια πένθησε το σπίτι μου για τον κύρη του. Εκείνος το έχτισε, εκείνος το φρόντιζε, ήταν κομμάτι της ζωής του. Μέσα στο χώρο του σπιτιού που έζησαν κάθε στιγμή του οικογενειακού τους βίου και δέθηκαν μ’ αυτό, η συντήρηση της παρουσίας του νεκρού είναι εμφανής. Στο μεγάλο κρεβάτι με τα υφαντά στρωσίδια υφασμένα από τη γυναίκα στον αργαλειό, μέρος της προίκας της, είναι στολισμένα πλάι - πλάι δύο μαξιλάρια με κεντημένο το μονόγραμμα του ζευγαριού. Κάθε βράδυ, χρόνια τώρα που λείπει, η γριά τον περιμένει δίπλα της να έρθει. Θα ζει και εκείνος εφ’ όσον αυτή ζώντας διατηρεί τη μνήμη του μέχρι να κινήσει και η ίδια τη δική της στράτα για την αιωνιότητα”.

¹⁶² Νέστορας Μάτσας, *Το περιβόλι με τα χαμένα παραμύθια*, Β’ έκδοση, Εστία, Αθήνα, 1979, σελ. 50-51

Το άγγελμα του θανάτου κάποιου κατοίκου της Σάντας στον Πόντο, μας αναφέρει ο Αντρ. Σπυράντης¹⁶³, αναγγελλόταν με κωδωνοκρουσίες. Στο άκουσμά τους, όλες οι γυναίκες, όπου και να ευρίσκονταν, εγκατέλειπαν τις δουλειές και φρόντιζαν να πληροφορηθούν σχετικά με το πρόσωπο που πέθανε και για να συντρέξουν τους συγγενείς του και να επιληφθούν τα της κηδείας του.

Στην Τρίπολη του Πόντου, η Τ. Γκρίτση - Μιλλιέξ¹⁶⁴ μας αναφέρει ότι όλες οι γυναίκες, συγγένισσες και μη, συμμετείχαν στο θρήνο και μάλιστα στις πλούσιες οικογένειες συνηθιζόταν να παίρνουν επί πληρωμή την πιο άξια και φημισμένη μοιρολογίστρα.

Η “λούστρα” ένιβε το νεκρό, τον σαβάνωνε με το “σεβαστούρι” που μάλιστα φρόντιζαν να το έχει φέρει Χατζής από τους Άγιους Τόπους (Χατζής = όποιος βαφτίστηκε στον Ιορδάνη ποταμό). Στους γέρους φορούσαν τα γιορτινά τους, στους νέους γαμπριάτικα ή νυφιάτικα και κεντητές παντούφλες και σκέπαζαν την κάσα τους με “σειβάν”, μεταξωτό βυσσινί ύφασμα, και με στεφάνια από δάφνη. Η “λούστρα” κατά το θρήνο ήταν η κορυφαία και οι άλλες γυναίκες επαναλάμβαναν τα λόγια της με λυμένα μαλλιά και μαυροφορεμένες.

Την εκφορά ακολουθούσαν οι γυναίκες ίσαμε τον τάφο και μόνο σαν ήταν νιόπαντρες δεν πήγαιναν όπως και η μάνα που έχανε το πρώτο της παιδί ίσαμε δέκα χρονών δεν έπρεπε ούτε να το κλάψει, ούτε ν’ ακολουθήσει την κηδεία. Σ’ όλο το διάστημα της εκφοράς και της ταφής δεν παύανε ούτε στιγμή τα κλάματα και τα μοιρολόγια. Τύχαινε όμως τόσο πολύ να έχουν κλάψει μέχρι εκείνη την ώρα οι συγγένισσες, που δεν έμεναν άλλα δάκρυα και στηριγμένες σε κάποιο βραχίονα βάδιζαν βουβές σαν χαμένες. Η τελευταία ματιά πάνω στο πρόσωπο του αγαπημένου νεκρού δεν συγκρατούσε τον πόνο του τελειωτικού αποχωρισμού. Το πένθος και ο σεβασμός που κρατούσαν οι Τριπολίτες και κύρια οι γυναίκες ήταν κάτι το τρομαχτικό. Η μάνα, η γυναίκα, η αδελφή, για σαράντα μέρες δεν έβαζαν νερό στο πρόσωπό τους, δεν άλλαζαν ούτε εσώρουχα, ούτε φόρεμα, μήτε χτένιζαν τα μαλλιά τους. Για άλλες το απόλυτο αυτό πένθος κρατούσε για έξι με δώδεκα μήνες. Από έξω και από μέσα μέχρι το τελευταίο εσώρουχο βαμμένο μαύρο. Μαύρα ντυμένο ήταν και το σπίτι, ακόμη και την εξώθυρα έβαφαν με μαύρο χρώμα. Οι άντρες φορούσαν για έξι μήνες ένα μαύρο στηθούρι πάνω από το πουκάμισό τους, αλλά οι γυναίκες μαυροφορούσαν ανάλογο χρονικό διάστημα σύμφωνα με τη σχέση που είχαν με το νεκρό, την ηλικία του και τα συναισθήματα που έτρεφαν γι’ αυτόν.

¹⁶³ Ανδρέας Σπυράντης, *Συμβολή στα Λαογραφικά της Σάντας του Πόντου*, Αφοι Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1990, σελ. 62

¹⁶⁴ Τατιάνα Γκρίτση-Μιλλιέξ, *Η Τρίπολη του Πόντου*, Κέδρος, 1976, σελ. 107, 110-112

Τα έξοδα της κηδείας αναλάμβαναν τα άρρενα μέλη της οικογένειας, γιατί τα κορίτσια ούτε προίκα έπαιρναν, ούτε μεγάλες κληρονομίες. Όμως το πένθος και τη λατρεία των προσφιλών νεκρών με μνημόσυνα και φιλανθρωπίες τελούσαν οι γυναίκες.

Είναι πραγματικά συγκινητικό το πόσο προετοιμασμένοι ήταν τις περισσότερες φορές, μας αναφέρει η Σ. Τόσκα - Καμπά¹⁶⁵, οι κάτοικοι των ορεινών περιοχών των Αγράφων, συμπεριλαμβανομένης και της Αργιθέας, για το θάνατο. Γι' αυτό έβλεπες να μιλούν για την αποχώρησή τους από τη ζωή σαν να ήταν μια φυσική διαδικασία, χωρίς να πικραίνονται, αλλά πιστεύοντας πως αυτό είναι δεδομένο και πρέπει να το αποδεχθούν. Αυτή η ηρεμία που τους διέκρινε στην αντιμετώπιση του θανάτου δεν είναι άσχετη με τη σκληρή ζωή που ζούσαν, παρατηρώντας τη γέννηση των ανθρώπων, των ζώων, των οργανισμών μέσα στη φύση όπου ζούσαν και που θεωρούσαν ως μέρος της διαδικασίας της ζωής. Ήταν ασφαλώς συνδεδεμένη η καρτερικότητα με την ελπίδα ενός δικαιότερου ουράνιου χώρου, όπου θα ζούσαν ανάλογα με τα επίγεια έργα τους.

Στην Αργιθέα υπάρχουν περιπτώσεις πολλών γυναικών και ιδιαίτερα μανάδων, οι οποίες, όταν έχαναν κάποιο από τα παιδιά τους, αυτοσχεδίαζαν μοιρολόγια, ακόμη και σε περιπτώσεις που ασχολούνταν με διάφορες δουλειές, όπως είναι τα χωράφια, το πλέξιμο ή και ο αργαλειός. Στα θρηνητικά αυτά τραγούδια οι μανάδες αναθυμούνται τα προτερήματα των παιδιών ή άλλων συγγενικών τους προσώπων που έχασαν, τις χαρές που πέρασαν μαζί τους και συχνά τους προσκαλούν νοερά να βρεθούν, έστω και για λίγο, μαζί τους.

Η Θράκη φύλαξε αλώβητες τις αρχαιοελληνικές και τις βυζαντινές παραδόσεις και πιο πολύ ακόμη όσες αφορούν τις οδυνηρές ώρες του οριστικού χωρισμού, του αγύριστου ταξιδιού για τον “Κάτω Κόσμο”. Οι πρόγονοί μας, μας παραδίδει η Κ. Παπαθανάση - Μουσιοπούλου¹⁶⁶, πίστευαν ότι οι ψυχές είναι “αέρας”, ότι δεν γνωρίζουν μήτε συγγενείς μήτε φίλους, μόνο θυμούνται πως κάπου ειδωθήκανε πάνω στη γη και τούτο για να μη λυπούνται. Γι' αυτό και οι θρήνοι του τελευταίου αποχωρισμού ήταν πικρότατοι, σαν τις “ανακλήσεις” των Βυζαντινών. Την πικρή διαδικασία της προετοιμασίας του νεκρού, αλλά και τις περιποιήσεις της ψυχής του με όλες τις τιμές, που η παράδοση επιτάσσει, αναλάμβαναν οι γυναίκες. Συναισθηματικά ευαίσθητες, πιστές στις θρησκευτικές παραδόσεις και στις λαϊκές δοξασίες, οι γυναίκες στην Αίνο μοιρολογούσαν σπαράζοντας από το κλάμα. “Στου Χάρου τις πληγές βοτάνια δε χωρούνε” έλεγαν. Και σαβάνωνε η σαβανώστρα το σώμα του νεκρού, οι συγγενισσες ετοιμάζαν τις κουλίκες, ζυμωμένες με “αλιπανάβατο” ζυμάρι για να μη σβήνουν τα ξόμπλια που τις στόλιζαν

¹⁶⁵ Σ.Τόσκα-Καμπά, *Λαογραφικά Αργιθέας Θεσσαλικών Αγράφων*, Αθήνα, 1981, σελ. 58-59

και στερεώνονταν σε κλαδιά δάφνης στολισμένα με “τρεις”, κουφέτα και ελιές. Όπου περνούσε η νεκρική πομπή, έβγαιναν από τα σπίτια τους και οι γυναίκες έριχναν νερό να δροσιστεί η ψυχή του νεκρού. Μόλις ο παπάς διάβαζε τις τελευταίες ευχές, η σαβανώστρα έμπαινε στον τάφο, ξέντνε το νεκρό, έλυνε τα χέρια του, του έβαζε μαξιλάρι από λουλούδια και τον σκέπαζε με πανί. Μια γυναίκα έκοβε με τα χέρια της τις κουλίκες και τα κομμάτια τους τα μοίραζε μαζί με κουφέτα και ελιές σε όλους για “συγχώρηση”.

Παλιά οι χήρες στη Θράκη έπλεκαν τα μαλλιά τους πλεξούδες και τις άφηναν ελεύθερες στην πλάτη τους και σε όλη την υπόλοιπη ζωή τους μαυροφορούσαν. Τα πρώτα χρόνια και το σπίτι ήταν μαυροντυμένο (μαύρα καλύμματα, πένθος στις κουρτίνες, σκεπασμένοι οι καθρέφτες). Ως τα “σαράντα” οι χήρες δεν έβγαιναν από το σπίτι τους, παρά μόνο “φυλακή σκοτάδι”, δηλαδή πριν ξημερώσει, για να θυμιάσουν τον τάφο, ν’ ανάψουν το καντήλι του. Ακόμη και το δωμάτιο του νεκρού δεν το καθάριζαν για καιρό. Για ένα χρόνο δεν παρασκεύαζαν ούτε πρόσφεραν γλυκά στα “λυπημένα σπίτια”. Το Πάσχα δεν έβαφαν αβγά, τα Χριστούγεννα δεν ζύμωναν κουλούρια και τα Σάββατα δεν πλένονταν ούτε λούζονταν.

Αν κάποια χήρα αποφάσιζε να ξαναστεφανωθεί, την ώρα του μυστηρίου μια συγγένισσά της έπρεπε να ρίξει ένα “μαστραπά” νερό στον τάφο του μακαρίτη “για δροσιά”, για να μην του “κακοφανεί”.

Στα χωριά της Θράκης, δύο συγγένισσες του νεκρού, μοίραζαν κολλυβόζουμο σε όλα τα σπίτια, με τη σειρά, για τα Σαράντα. Έπρεπε να τηρούν τα Ψυχοσάββατα και τότε μοίραζαν λουκούμια, αφράτα παξιμάδια, κουφέτα και αμύγδαλα. Συχνά περιποιούνταν τους τάφους, γιατί οι ψυχές “θέλουν να μην τις ξεχνούμε”. Οι γυναίκες έτριβαν τις άσπρες πλάκες, πότιζαν τα γεράνια που είχαν φυτέψει σε πρασιές γύρω από το μνήμα ή στα πόδια του νεκρού και θρηνούσαν. Ο πόθος του γυρισμού στον “Απάνω Κόσμο”, η προσδοκία για την αιώνια ζωή, συντηρούνταν από τις γυναίκες στη Θράκη μέσα από όλες αυτές τις δραστηριότητες και την πιστή τήρηση των εθίμων.

Οι θρησκευτικές δοξασιές των Καραγκούνηδων¹⁶⁷ για το Γ. Καββαδία παρουσιάζουν, όπως μας αναφέρει αναλυτικότερα, ένα διπλό χαρακτήρα. Από τη μια πλευρά η θρησκεία αντιπροσωπεύει γι’ αυτούς μια απάντηση στο κοσμολογικό και ανθρωπολογικό πρόβλημα, τη γέννηση, τη λειτουργία και τον έσχατο λόγο της ύπαρξής τους, αλλά και το μέσο εξασφάλισης

¹⁶⁶ Καλ. Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Λαογραφικά Θράκης*, τόμ. Α’, Αθήνα, 1979, σελ. 248-253

¹⁶⁷ Β.Γ. Καββαδίας, *Καραγκούνηδες*, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία των Θεσσαλών, Σειρά Μελετημάτων - Διατριβών αρ. 2, Αθήνα, 1980, σελ. 58-59, 76-77, 86-87, 156

της αιωνιότητας και της εξουδετέρωσης του θανάτου, χάρη στο σωτηριολογικό της δόγμα. Η πλευρά αυτή στηρίζεται στη διδασκαλία της Εκκλησίας.

Η θρησκεία αποτελεί μια αγαθοποιό δύναμη και χρειάζεται η προσευχή, η πνευματική επικοινωνία με το θείο, για να επέλθει το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, δηλαδή η θεία παρέμβαση. Για τους Καραγκούνηδες, αυτό δεν είναι το μόνο που τους παρέχει τη βεβαιότητα της επίλυσης των προβλημάτων τους. Χρειάζεται ακόμη και η προσφυγή στην τελετουργία, στα δρώμενα που προβλέπονται σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση και που αποτελούν μέρος της λαϊκής λατρείας. Οι τελετουργικές αυτές πράξεις έχουν τις ρίζες τους σε προχριστιανικές κυρίως δοξασίες. Έτσι η θρησκευτικότητα των Καραγκούνηδων εκδηλώνεται με τα δύο αυτά στοιχεία, που δεν τα ξεχωρίζουν και δεν αναγνωρίζουν την προέλευσή τους. Άλλωστε και η Εκκλησία δέχθηκε στο μήκος των αιώνων την ενσωμάτωση στις λατρευτικές της εκδηλώσεις στοιχείων μη χριστιανικών, όπως τα μνημόσυνα, τις νεκρικές προσφορές και τα συμβολικά δρώμενα.

Οι γυναίκες πρωτοστατούν στα δρώμενα που έχουν για υποκείμενο, αλλά και για αντικείμενο, τις ομάδες στις οποίες εντάσσονται και που άμεσα τις κινητοποιούν. Έτσι, η λατρεία των νεκρών περιλαμβάνει δύο βασικά στοιχεία: “το σπόρο και το νερό”. Χρησιμοποιούν νερό για καθαρισμό του σπιτιού, όπου ξεψύχησε ο νεκρός, ώστε το μίasma του θανάτου να ξεπλυθεί για να μην προσβάλλει και άλλους. Γι’ αυτό, εκτός του ραντισμού των σπιτιών όλων των οικείων και συγγενών του νεκρού, φροντίζουν να αδειάζονται όλα τα δοχεία που υπάρχουν σ’ αυτά και να ξαναγεμίζονται με φρέσκο νερό.

Οι γυναίκες ακολουθώντας τις αρχαίες δοξασίες και σε αντίθεση μάλιστα προς το ορθόδοξο δόγμα, που δεν παραδέχεται την ύπαρξη Καθαρηρίου, επιτελούν με τα μνημόσυνα και το μοίρασμα του σταριού αναμεμειγμένου με σπόρια ροδιού (σπόρος = ελπίδα βλάστησης νέας ζωής) την κάθαρση της ψυχής του αγαπημένου τους νεκρού, ώστε να εμφανισθεί η ψυχή του πιο καθαρή μπροστά στον Υπέρτατο Κριτή.

Εκτός από τις ακολουθίες σε προσδιορισμένες ημερομηνίες: την τρίτη, ένατη, τεσσαρακοστή ημέρα από το θάνατο και μετά στους τρεις, έξι, εννιά, δώδεκα μήνες και τέλος σε κάθε ετήσια επέτειο του θανάτου, οι γυναίκες τηρούσαν τα Ψυχοσάββατα. Κάθε νοικοκυρά ετοίμαζε και έστελνε στην εκκλησία πρόσφορα και κόλλυβα. Μετά τη λειτουργία μοιράζονταν τα κόλλυβα και ο άρτος στους συγχωριανούς τους και παίρνοντάς τα εύχονταν στο Θεό να συγχωρέσει τους νεκρούς της οικογένειας. Η σημασία της συνήθειας αυτής βασίζεται στον παραλληλισμό “σπόρος = ζωή”, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω. Πήρε, λοιπόν, τη θέση του στη χριστιανική γιορτή

των νεκρών, εφ' όσον η Εκκλησία διδάσκει την ανάσταση των νεκρών και ο σπόρος είναι το σύμβολό της.

Η ηλικία των νεκρών ήταν ο βασικός παράγοντας που καθόριζε το χρώμα της ενδυμασίας των γυναικών που πενθούσαν, καθώς επίσης και το χρόνο διάρκειας του πένθους. Οι γυναίκες της οικογένειας φορούσαν μαύρα, αν ο νεκρός ήταν νέος, σκούρο μπλε αν ήταν μέσης ηλικίας και σκούρο καφετί, αν ήταν γέρος.

Όσο πιο νέος ήταν ο νεκρός, τόσο πιο πολύ διαρκούσε το πένθος. Το μακροχρόνιο πένθος διατηρεί ζωντανή τη μνήμη εκείνου που έφυγε. Η λησμοσύνη θα ήταν ένας δεύτερος, οριστικότερος του πρώτου, θάνατος.

Για τους Σαρακατσάνους σύμφωνα με τον Ευρ. Μακρή¹⁶⁸, ο θάνατος ήταν σημαντικό γεγονός στη ζωή τους. “Στη χαρά να λείψεις, στο θάνατο όχι”, πίστευαν οι Σαρακατσάνοι για τους συγγενείς του θανόντος. Για το γέροντα έλεγαν: “ήρθε η σειρά του”, δηλαδή “είχε φάει τα ψωμιά του”. Για το θάνατο νέου μόνο ο Θεός θα μπορούσε να τους παρηγορήσει. Αν ο θάνατος δεν ήταν φυσικός και γινόταν από φόνο και προμελέτη, οι άνδρες δεν ησύχαζαν αν δεν “έπαιρναν το αίμα του πίσω”. Οι γυναίκες έβγαζαν τις πλουμιστές τραχηλιές και τα κεντημένα φουστάνια κι έβαζαν μαύρα. Το μαύρο μαντίλι που φορούσαν, το χαμήλωναν έτσι, που να κρύβει όλα τα μαλλιά. Η μάνα ή η χήρα γυναίκα έβαζε το μαντίλι ανάποδα και το χαμήλωνε μέχρι τα μάτια. Τα μαύρα δεν τα έβγαζε ποτέ η Σαρακατσάνα, αν πενθούσε για το παιδί της ή τον άνδρα της. Σ' εκείνο που ξεχώριζαν οι Σαρακατσάνες ήταν, όπως και οι Μανιάτισσες, το μοιρολόγι. Όταν ο άνθρωπος που χανόταν ήταν νέος και παλικάρι, τότε και οι πέτρες ράγιζαν. Τα αυτοσχέδια μοιρολόγια ήταν αργά, λυπητερά και αποτελούσαν το “ξέσπαγμα” και το “ξέσκαμα”. Λίγες Σαρακατσάνες, μεγάλη ηλικίας, είναι αυτές που ξέρουν τα μοιρολόγια.

Οι ίδιες οι Σαρακατσάνες λένε: “Καημός φέρνει τα κλάματα, ν- ηχός τα μοιρολόγια”. Επίσης δεν έλεγαν μοιρολόγια μόνο για το χαμό κάποιου, αλλά για κάθε πρόσωπο που το αποχωρίζονταν. Τα ιδιαίτερα αυτά μοιρολόγια τα έλεγαν και “καλημέρια”. Έλεγαν λοιπόν και για τα δύο, μοιρολόγια και καλημέρια: “Τα μοιρολόγια, καλ' μέρα σ', τάβγανε ο ίδιος ο πόνος. Άλλα ήταν τραγούδια και τα φκιάναμαν μοιρολόγια κι άλλα τα φκιάναμαν οι ίδιες απ' τον πόνο και τον καημό”. Και τα δύο ήταν πονεμένα τραγούδια και αποτελούσαν ένα είδος πνευματικής επικοινωνίας με τα πρόσωπα που σκέφτονταν ή θρηνούσαν.

¹⁶⁸ Ευρ. Μακρή, *Ζωή και Παράδοση των Σαρακατσαναίων*, Ιωάννινα, 1990, σελ. 253-255, 258

Στη Σκιάθο, μας αναφέρει ο π. Γ. Ρήγας¹⁶⁹, οι λέξεις ή φράσεις που δηλώνουν τον ερχομό του θανάτου για κάποιον ήταν: “ψυχουμαχάει, αγγιλιάζιτι, τραβάει, είδι τον άγγελό του” και μόλις ξεψυχήσει οι γυναίκες του σπιτιού και οι συγγενείς “βάνι τις φουνές”, θρηνούν. Μια γυναίκα που είναι σεβαστό πρόσωπο στην οικογένεια σαβανώνει το νεκρό. Το ίδιο γυναίκα προστάζει να απλώσουν στο πάτωμα μια ψάθα και ένα κιλίμι επάνω του. Σ’ αυτό θα γίνει η πρόθεση του νεκρού. Στα παλαιότερα χρόνια όλες οι γυναίκες που επισκέπτονταν το σπίτι του νεκρού, κάθονταν γύρω από το νεκρό, καταγής, επάνω στο κιλίμι. Τα κατοπινά χρόνια μόνο οι συγγενείς γυναίκες κάθονται. Οι άλλες, όπως και όλοι οι άνδρες, κάθονται σε καθίσματα γύρω.

Οι γυναίκες, συγγενείς και φίλες, που κάθονται γύρω από τον νεκρό, τον μοιρολογούν καθ’ όλη τη διάρκεια της ημέρας. Τη νύχτα, έλεγαν ότι δεν έκανε να μοιρολογούν. Η σύζυγος, τα κορίτσια του νεκρού, η μητέρα του, οι αδερφές του “ξισκουφώνουντι, τραβούνι τα μαλλιά τς, χτυπιώντι κι δέρνουντι”. Οι άλλες γυναίκες μοιρολογούσαν χωρίς να ξεσκεπάσουν την κεφαλή τους.

Όταν ξεκινούσε η κηδεία από το σπίτι, μια γυναίκα, συνήθως εκείνη που είχε αλλάξει και σαβανώσει το νεκρό, μετέφερε το δίσκο με όλα τα είδη της εκκλησίας στο νεκροταφείο, καθώς και στραγάλια και μια καράφα με ούζο και μια καράφα με λάδι και κρασί. Την κηδεία δεν την παρακολουθούσε μητέρα που έχανε για πρώτη φορά παιδί της. Μετά την ταφή, η σαβανώστρα μοίραζε τα στραγάλια στα παιδιά και έχυne στα χέρια του καθενός που παρακολούθησε την κηδεία από λίγο ούζο.

Οι γυναίκες που έμειναν σπίτι για να ετοιμάσουν την “παρηγοριά” έχυναν όσο νερό υπήρχε σε στάμνες του σπιτιού, γιατί έλεγαν ότι “ήταν ματουμένου, γιατί ξέπλυνι ου άγγιλους του σπαθί τ”. Καθώς επέστρεφαν από το νεκροταφείο, μια γυναίκα έστεκε στην πόρτα και έχυne νερό στα χέρια όλων και τους έδινε μια πετσέτα να σκουπιστούν και να μπουν στο σπίτι.

Πιστεύουν ότι η ψυχή για σαράντα μέρες γυρίζει στα μέρη που αγάπησε, γι’ αυτό οι συγγενείς βάζουν, ακόμη και σήμερα, μια “μπουκουσιά” ψωμί και κρασί και ανάβουν καντήλι πάνω σε ένα τραπέζι στο δωμάτιο που έγινε η πρόθεση του νεκρού.

Οι γυναίκες πενθούσαν και φορούσαν μαύρα και οι χήρες φορούσαν μαύρα ή φαιά σε όλη τη ζωή τους. Τους νεκρούς, οι συγγενείς τους τιμούσαν με τα μνημόσυνα και τα ψυχικά. Παρασκεύαζαν λειτουργιές, πίτες και για να χαρίσουν για συχώριο στα μικρά παιδιά, έφτιαχναν πουλάκια από γλυκιά ζύμη. Ακόμη και στα “ξιχώματα”, μια γυναίκα και δύο τρεις συγγενείς που άντεχαν στις συγκινήσεις, μαζί με τον παπά του χωριού, τακτοποιούσαν τα οστά του νεκρού.

¹⁶⁹ π. Γεώργιος Ρήγας, *Σκιάθου Λαϊκός πολιτισμός*, Ελληνικά, Περιοδικό Σύγγραμμα Εταιρείας Μακεδονικών

Κηδείες - αναπαράσταση με τη μεταφορά και το διάβασμα μιας λεκάνης με κόλλυβα έκαναν οι μανάδες ή οι γυναίκες των ναυτικών της Σκιάθου που πνίγονταν και δεν ευρίσκονταν τα σώματά τους για να τα κηδέψουν και να τα θάψουν καθώς τους έπρεπε.

Για τους Σαρακατσάνους, σύμφωνα με τον J. K. Campbell¹⁷⁰, στο πένθος και στο θρήνο η μητέρα ή η σύζυγος είναι αυτή που σηκώνει το βάρος της λύπης και του σπαραγμού για το θάνατο του συζύγου, του γιου ή της θυγατέρας. Για εικοσιτέσσερις ώρες που μεσολαμβάν από τη στιγμή του θανάτου μέχρι την ταφή, αυτή δεν εγκαταλείπει τη θέση της στα δεξιά της κεφαλής του νεκρού σώματος. Καθ' όλον αυτόν τον χρόνο προεξάρχει του θρήνου και των μοιρολογιών στα οποία εξαιρούνται οι αρετές του νεκρού στον υπερθετικό τους βαθμό. Αλλά για το μεγαλύτερο μέρος της έκφρασης του θρήνου εκβάλλει σπαρακτικές κραυγές (σκούζει) καθώς οι άλλες γυναίκες που συμπαρίστανται χτυπούν τα στήθη τους, τραβούν τα μαλλιά τους και ξεσχίζουν τα μάγουλά τους (μαδιούνται). Ο J. K. Campbell αναφέρει ότι η γυναίκα στην κοινωνία των Σαρακατσάνων για το χαμό του γιου της πενθεί πέντε ολόκληρα χρόνια, ενώ ο πατέρας ένα. Η μάνα κάθε πρωί, από το χάραμα και κάθε βράδυ, από το σούρουπο, και για όλα τα χρόνια του πένθους τραγουδά τα μοιρολόγια πάλι και πάλι. Όταν πια η περίοδος του πένθους συμπληρωθεί, αυτή ποτέ πια δεν θα χορέψει σε πανηγύρι ή θα τραγουδήσει, καθ' όλη την υπόλοιπη ζωή της.

Ο λαός θεωρούσε ότι όποιος πέθαινε ανάμεσα στους δικούς του μακαριζόταν, ενώ εκείνος που πέθαινε χωρίς συγγενείς δίπλα του πιστευόταν κακότυχος.

Μόλις ξεψυχούσε ο νεκρός, μας αναφέρει ο Ι. Αναγνωστόπουλος¹⁷¹, στα χωριά της περιοχής της Αργολίδας στην Πελοπόννησο μια ηλικιωμένη γυναίκα αναλάμβανε να κλείσει τα μάτια και το στόμα του νεκρού και να τον σαβανώσει. Στο μεταξύ με φωνές, κλάματα και μοιρολόγια, διαδιδόταν στο χωριό ο θάνατος, ενώ παράλληλα χτυπούσε η καμπάνα και ο κόσμος άρχιζε και μαζευόταν, ιδίως χήρες γυναίκες και άλλες χαροκαμένες με κεριά, λουλούδια και φρούτα της εποχής.

Στο κεφάλι του νεκρού καθόταν η μάνα, η γυναίκα ή η αδελφή του και γύρω οι άλλες γυναίκες και άρχιζαν το μοιρολόι, ήρεμα, όταν ο νεκρός ήταν γέρος, σπαραξικάρδια όταν ήταν νέος. Πολλές φορές σε θάνατο νέων και σε αλληπάλληλους θανάτους μέσα στο ίδιο σπίτι, έκλαιγαν γοερά, ανακαλούσαν το νεκρό, με τα νύχια μάτωναν τα μάγουλά τους και μαδούσαν τα μαλλιά τους.

Σπουδών, παράρτημα 20, τεύχ. Α', Θεσσαλονίκη, 1970, σελ. 250-255, 259-260

¹⁷⁰J. K. Campbell, *Honour, family and patronage*, Clarendon Press, Oxford, 1964, σελ. 168-169

¹⁷¹ Ιωάν. Αναγνωστόπουλος, *Λαογραφικά του Αχλαδόκαμπου*, Αθήνα, 1985, σελ. 34-38

Οι άνδρες έκλαιγαν, αλλά δεν μοιρολογούσαν. Αυτοί φρόντιζαν να ανοιχτεί ο τάφος και να γίνει η μεταφορά του νεκρού.

Οι άλλες συγγενείς γυναίκες και μάλιστα οι νέες έβραζαν το σιτάρι, ζύμωναν και έψηναν τα παξιμάδια, ετοιμάζαν τις μπουτίλιες με το κρασί ή το κονιάκ και τα τοποθετούσαν σε πανέρια για να τα μοιράσουν μετά την ταφή.

Οι συγγενείς γυναίκες μαυροφορούσαν δύο και τρία χρόνια και οι χήρες όλη τους τη ζωή.

Ο θάνατος στη Μάνη ιδίως του νέου ανθρώπου, μας παραδίδει ο Κ. Κάσσης¹⁷², ήταν μεγάλο πλήγμα και συμβολικά έκοβαν ένα δέντρο από την αυλή του σπιτιού που πενθούσε. Το πένθος αφορούσε όλες τις συγγενικές γενιές και ο θάνατος αναγγελλόταν με το χτύπημα της καμπάνας της οικογενειακής, συνήθως, εκκλησίας. “Κάτινος ήρθασι τα χαμπάρια του” και όλη η γειτονιά τρανταζόταν από τις φωνές και τα ουρλιαχτά. Το χτύπημα του θανάτου για τους Μανιάτες είχε διαβαθμίσεις ως προς τη βαρύτητα και σοβαρότητά του. Η κλίμακα ήταν νέος και μορφωμένος, νέος και λεβέντης, γέρος και επιφανής, νέα γυναίκα, γέρος, γρια, ανάπηρος, βρέφος.

Ήταν τιμή για το νεκρό να παραβρεθεί όσο γίνεται περισσότερος κόσμος και να μοιρολογηθεί από γυναίκα ή από φίλο του άνδρα. Το μοιρολόγι ήταν της “αυτοστιγμής δημιουργία”. Οι Μανιάτισσες είναι μοναδικές σ’ αυτό το λειτούργημα, για το οποίο ποτέ δεν πληρώνονταν και που αποτελούσε για τις ίδιες ιδιαίτερα εκτιμούμενη ικανότητα. Αν και τα μανιάτικα μοιρολόγια, μας λέει ο Κ. Κάσσης, έχουν ως κυριότερους μεταφορείς και συντηρητές τους άνδρες που τα τραγουδούσαν στα γλέντια τους, οι άνδρες θαύμαζαν τη γυναίκα που ήξερε να μοιρολογεί. Γυναίκα που στερείται αυτής της ικανότητας θεωρείται ή κατώτερη πνευματικά ή ακοινωνητή, επομένως αδιάφορη στους άλλους. Το να γνωρίζει να εκφραστεί, να διηγηθεί, να παινέψει, να αμυνθεί ή να χερήσει (= χτυπήσει) θεωρούνταν μεγάλα χαρίσματα. Γι’ αυτό στα μοιρολόγια η Μανιάτισσα ήταν ποιήτρια, ηθοποιός, μέχρι σε παραισθητική - υστερική καταληψία έφθαναν οι γυναίκες που μοιρολογούσαν από την έκσταση, την έξαρση και τον πόνο (καταφυγγιάζονται, έλεγαν).

Το μοιρολόγι το τραγουδούσε ένας χορός γυναικών που έψαλλαν τον πόνο τους όλο ανθρωπιά και ανθρώπινη αξιοπρέπεια μπροστά στο σοβαρότερο συμβάν της ζωής, το θάνατο. Η εντύπωση που αποκομίζει κανείς είναι συντριπτική, γι’ αυτό οι Μανιάτες ακόμη και για το μοιρολόι είναι περήφανοι ότι ξεχωρίζουν από τους άλλους Έλληνες.

¹⁷² Κυριάκος Κάσσης, *Λαογραφία της Μέσα Μάνης*, τόμ. Α’, Αθήνα, 1980, σελ. 273-277

Σ' αυτό το σημείο κρίνουμε σκόπιμο να επιμείνουμε στην περιγραφή της τελετουργίας του μανιάτικου μοιρολογιού, καθ' όσον αυτό αποτελεί το κλασικό, τολμούμε να πούμε, στο είδος του δείγμα.

Με το άκουσμα της καμπάνας του αγγέλματος του θανάτου κάποιου, οι συγγενείς και φίλοι ξεκινούσαν και πήγαιναν, αν ήταν από τα διπλανά χωριά εν πομπή, στο σπίτι, όπου γινόταν το “μάζουμα και το κλάμα”. Μόλις πλησίαζαν κοντά οι αρχηγοί της κάθε πομπής, πρώτα εξέβαλλαν μια κραυγή με ένα ειδικό μουσικό τονισμό, μακρόσυρτο και τραγικό. “Αδέρφι μου!” ή “αδερφούλα μου”, “αφέντη και αφεντάκη μου”, “μάννα ή μανίτσα μου”, “γιόκα μου λεβέντη μου”, “κόρη και Σουσάνα μου” ανάλογα με τη συγγένεια προς το νεκρό. Ύστερα από αυτό έπαιρναν θέση οι άνδρες παράμερα έξω από το σπίτι (στο λιακωτό) και οι γυναίκες κάθονταν γύρω από το νεκρό με αυστηρά προκαθορισμένο τρόπο, μια μια από κάθε οικογένεια ή χωριό. Το μοιρολόγι άρχιζε η κορυφαία, η οποία ήταν καθιστή ή γονατιστή. Όταν ήταν γονατιστή, αυτό θεωρούνταν το “καλό τιμητικό μοιρολόι”. Οι υπόλοιπες μοιρολογίστρες ακομπανιάρουν την κορυφαία με ένα μουρμουρητό. Μια από όλες ακομπανιάρει ηχηρότερα λέγοντας ταυτόχρονα τις τελευταίες συλλαβές με εκείνη ή ολόκληρο το στίχο.

Το μοιρολόγι που λέγεται από γυναίκες καθιστές, οι οποίες είναι μεγάλης ηλικίας και δεν έχουν τη δύναμη να σταθούν όρθιες ή να χτυπηθούν, έχει χαρακτήρα αφηγηματικό, ιστορικό, βιογραφικό και ο ρυθμός του είναι αργός και μακρόσυρτος (σιγαλό μοιρολόι). Όταν οι μοιρολογίστρες στέκονταν όρθιες είχαν τη δυνατότητα να χειρονομούν, να χτυπήσουν το στήθος τους, να “μαξουλωθούν” (= να γρατσουνισθούν στο πρόσωπο), να μαλλιοτραβηχθούν. Αυτές είναι πολύ “δικές” γυναίκες (αδελφές, κόρες, μάνες) του νεκρού. Το μοιρολόγι ποτέ δεν γινόταν από συζύγους, γιατί πίστευαν ότι είναι “παρεξηγητές” και ότι το έκαναν υποκρινόμενες. Η πιο στενή συγγενής ξέπλεκε τα μαλλιά της και μαλλιοτραβιόταν. Οι άλλες φορούσαν τα μαντήλια τους.

Παλαιότερα, πριν το 1840, ο Κ. Κάσσης μας αναφέρει, ότι μοιρολογούσαν και οι άνδρες, οι οποίοι αναμειγνύονταν με τις γυναίκες και τραγουδούσαν μακρόσυρτα, χωρίς να κάνουν χειρονομίες.

Όταν πλέον γινόταν η εκφορά, στο χώρο της ταφής πρώτα έριχναν ένα στρώμα από χαλίκι, κατόπιν λεπτό χώμα με τούφες από τα μαλλιά που τραβούσαν ή έκοβαν οι συγγενείς προς το νεκρό γυναίκες, μετά τοποθετούσαν το νεκρό, χωρίς κάσα, και από πάνω έβαζαν μακρουλές πέτρες, τα μακρόνια, και από πάνω έριχναν χώμα.

Ο θάνατος, όταν χτυπήσει κάποιον, συνηθίζουν να λένε στην Κύπρο, μας αναφέρει ο Χρ. Παπαχαραλάμπους¹⁷³, “εμ’ πάτσος του Χάρου” και όταν απόθανε, οι συγγενείς του δεν πρέπει να κλαίνε (ΡΙζοκάρπασο) διότι οι χθόνιοι δαίμονες και οι ψυχές των νεκρών ταράσσονται από τους θρήνους και ο νεκρός που ψυχορραγεί, δεν μπορεί η ψυχή του να βγει.

Όταν μακαριζόταν, οι συγγενίσσες γέμιζαν το προσκέφαλό του με φύλλα λεμονόδενδρων και παρέμεναν μέχρι την εκφορά του και την ταφή του κλαίγοντας και μοιρολογώντας με αυτοσχέδια τραγούδια, τα ανακαλήματα. Με αυτά παινούσαν τις αρετές του νεκρού, την ομορφιά του, τη σχέση τους με αυτόν, τις στιγμές που έζησαν μαζί και η μια κρατούσε το χέρι της άλλης σαν να της μεταβίβαζε δύναμη και παρηγοριά.

Η μητέρα δεν επιτρεπόταν να παρακολουθήσει την κηδεία των παιδιών της, γιατί υπήρχε φόβος να θάψει και άλλα παιδιά. Ως ένδειξη πένθους έκοβε τα μαλλιά της (πλεξούδες) και τα τοποθετούσε πάνω στο λείψανο.

Επειδή υπάρχει στη μνήμη και την αντίληψη του λαού στην Κύπρο η ιδέα της μετά θάνατον ζωής και η πίστη ότι ο νεκρός καθώς ζει στον “άλλο κόσμο έχει ανάγκη όλων των απαραίτητων για τη συντήρησή του και την επικοινωνία με τους ζωντανούς, οι οικείοι του φρόντιζαν να προσφέρουν σ’ αυτόν ό,τι χρειαζόταν, ώστε η ψυχή του να διατεθεί ευμενώς προς αυτούς. Επιθυμούσαν να μην έχει έλλειψη το αγαπημένο τους νεκρό πρόσωπο από τίποτε και συγχρόνως να προλάβουν κάθε κακοποιό ενέργεια της δυσαρεστημένης ψυχής. Γι’ αυτό το σκοπό η πιο ηλικιωμένη κάθε οικογένειας έγραφε σε “μνημονοχάρτι” τα ονόματα όλων των πεθαμένων τους, οι νεότερες ετοιμάζαν κόλλυβα και τα έβραζαν και πενθούσαν ανάλογα με την ηλικία του προσώπου. Τελούσαν επιμνημόσυνη δέηση και σε τακτές ημερομηνίες και γιορτές (Μ. Παρασκευή, Ψυχοσάββατα, της Όσιας Θεοδώρας) πήγαιναν στους τάφους και άναβαν κεριά και πρόσφεραν τα κόλλυβα. Με το κεριά κατά την επιμνημόσυνη δέηση έλεγαν ότι “παίρνει άνεση ο πεθαμένος” και με τα κόλλυβα ότι τρέφεται.

Ιδιαίτερης επισήμανσης είναι το γεγονός ότι στην Κύπρο οι μητέρες, που είχαν πεθαμένα παιδιά, δεν έπιναν νερό κάθε Σάββατο δειλινό και το απόγευμα της Πρωτομαγιάς, γιατί πιστευόταν ότι κατά την ώρα αυτή πηγαίνουν οι ψυχές των παιδιών με τα σταμνάκια τους να πάρουν νερό από τη βρύση και το παιδί, του οποίου η μητέρα ήπια νερό το δειλινό του Σαββάτου, δεν βρίσκει νερό και πίνει νερό το επόμενο Σάββατο. Λέγουν δε ότι “το δικός σου το ήπκεν η μάνα σου”. Μάλιστα, όσοι έχουν μικρά πεθαμένα παιδιά, δεν τρώνε φρούτα κατά το Μάιο, παρά μόνον, αφού μοιράσουν φρούτα σε παιδιά συνομήλικα του δικού τους παιδιού.

¹⁷³ Χ.Παπαχαραλάμπους, *Κυπριακά ήθη και έθιμα*, Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών αρ. 3, Λευκωσία, 1965, σελ. 142,

Οι γυναίκες μαυροφορούν και η λύπη γενικά απλώνεται σε όλη την οικογένεια η οποία δεν λαμβάνει μέρος σε καμιά χαρμόσυνη εκδήλωση.

Στην Κύπρο, το πένθος για τον προσφιλή νεκρό το θεωρούν μεγάλη τιμή γι' αυτόν και σύμφωνα με αυτήν την αντίληψη δεν πρέπει οι γυναίκες να βγαίνουν από το σπίτι τους παρά μόνο σε μεγάλη ανάγκη. Αν μια γυναίκα χήρευε τον ίδιο χρόνο που παντρεύτηκε, δεν μπορούσε να κληρονομήσει τον άνδρα της. Αν ζητούσε να παντρευτεί, πριν την παρέλευση ενός χρόνου, τότε θεωρούνταν μοιχαλίδα και στερούνταν του ποσού που είχε υποσχεθεί ο σύζυγός της ως αντιστάθμισμα της προίκας της. Αν παντρευόταν, δεν θεωρούνταν από την κοινωνία τους πρόσωπα ευυπόληπτα και τιμημένα και η ίδια και ο νέος σύζυγός της.

Στο Β' μέρος της εργασίας μας παραθέτουμε στίχους δημοτικών τραγουδιών στους οποίους εμπεριέχονται αναφορές στο θρήνο και στο πένθος, στη συμμετοχή της γυναίκας σ' αυτό και στους οποίους στίχους εμφανώς παρατηρούνται οι αντιλήψεις των προσώπων γι' αυτές τις εκδηλώσεις ζωής καθώς επίσης και η στάση του τραγουδιστή - λαού αναφορικά με το ρόλο, τη συμμετοχή της γυναίκας στο τόσο σοβαρό και σημαντικό γεγονός της ανθρώπινης ζωής, το θάνατο.

ΣΤ. Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΙΣΤΗ, ΣΤΙΣ ΔΟΞΑΣΙΕΣ, ΣΤΑ ΜΑΓΙΑ ΚΑΙ ΣΤΑ ΟΝΕΙΡΑ

Ο ελληνικός λαός γράφει ο Δ. Λουκάτος¹⁷⁴ ήταν πάντα βαθιά θρησκευόμενος. Λάτρευε και υπηρετούσε τη θεότητα με ένα πλήθος εθμικών πράξεων και εκδηλώσεων, που αυτές συνόδευαν τις διάφορες γιορτές και είχαν ως βάση τη θρησκεία, αλλά και τη διάθεση να τιμηθούν και να εξευμενισθούν οι οποιοσδήποτε δυνάμεις που πίστευαν ότι ρυθμίζουν την αλλαγή των εποχών, τη γονιμότητα της γης, των ζώων και των ανθρώπων.

Τα έθιμα, αλλά και η όλη λατρεία που τηρούνται και μεταβιβάζονται ανά τους αιώνες από γενιά σε γενιά, βασίζονται σήμερα στη Χριστιανική θρησκεία, στην πρωτόγονη θρησκευτικότητα και την αρχαία ελληνική παράδοση.

Το ήπιο κλίμα, το έδαφος με τους ορεινούς όγκους και τις κοιλάδες, η πανίδα και η χλωρίδα, η απεραντοσύνη της θάλασσας, η αρχαία και βυζαντινή πολιτιστική παράδοση έχουν συνθέσει τους λατρευτικούς χριστιανικούς τύπους σε μια ιδιαίτερη μορφή εκδηλώσεων, από τις ατομικές δοξασίες για το Θεό ως τα ομαδικά προσκυνήματα των πανηγυριών, από τα γραφικά μικροξωκλήσια της Παναγίας και των αγροτικών αγίων ως τις λατρευτικές αρχιτεκτονημένες εκκλησίες των πολιούχων και από τον ασκητικό και μοναστηριακό βίο ως τα πατριαρχικά τυπικά και τις μεγαλόπρεπες τελετουργίες της Ορθοδοξίας. Αλλά τα ίδια στοιχεία έχουν δώσει στον ελληνικό λαό και τις πρωτοβουλίες της ελεύθερης οικιακής ή υπαίθριας λατρείας, που συνίσταται σε μαγικοθρησκευτικά επινοήματα, σε αντιλήψεις για τις ιδιότητες των αγίων, την προστασία που παρέχουν και ποια λατρεία θα τους καθιστούσε ενεργούς προστάτες.

Η θρησκευτικότητα του ελληνικού λαού, μας επισημαίνει ο Δ. Λουκάτος, μπορεί να χαρακτηριστεί ως δοξαστική λατρεία και να αφορά: α) Λαϊκές παραδόσεις για το Θεό, β) Λαϊκές παραδόσεις για το Χριστό και την παρουσία του ως ανθρώπου επί της γης, γ) Παραδόσεις για την Παναγία (ονομασία, ιδιότητες, παρουσίες και παρεμβάσεις της στη ζωή του ανθρώπου), δ) Λαϊκές δοξασίες για τους αγίους (προστάτες, θεραπευτές), και ε) Το Διάβολο και τα δαιμόνια, οι ρόλοι τους και οι επιδράσεις τους σε κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα.

Αναφορικά με τους χώρους δοξασιών και λατρείας αυτοί τοποθετούνται στις εκκλησίες, στα αγιάσματα, στα εικονοστάσια (στην υπαίθρο, στην κατοικία), στους χώρους που πιστεύουν ότι μαρτύρησαν οι άγιοι κτλ. Η εθμική λατρεία αφορά την πρακτική λατρεία και τις ενέργειες που τελούνται είτε σε τακτές μέρες και ώρες ακολουθώντας τον κύκλο του χρόνου και το

¹⁷⁴ Δημ. Λουκάτος, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1977, σελ. 257-259

εορτολόγιο, είτε σε περιπτώσεις που οι ανάγκες και η πίστη των ατόμων της οικογένειας ή της Κοινότητας το επιβάλλουν.

Σύμφωνα, λοιπόν, με την εθιμική λατρεία, μας αναφέρει ο Δ. Λουκάτος, από τους θρησκευόμενους Έλληνες ακολουθούνται οι γιορτές κάθε εποχής του χρόνου με τα αντίστοιχα έθιμα που εμπλουτίζουν τη θρησκευτικότητα, που αυτά είναι εκκλησιαστικά και θρησκευτικά, όπως επίσης και εξωεκκλησιαστικά, και ακόμη ειδωλολατρικά και παγανιστικά. Έτσι, μέσα στο πλαίσιο όλων αυτών των λατρευτικών δοξασιών εντάσσονται οι τελέσεις λειτουργιών, η μεταφορά και η λιτάνευση λειψάνων ή εικόνων, τα προσκυνήματα σε μακρινά μοναστήρια και στους Άγιους Τόπους, τα ταξίματα που εκτελούνται (αφιερώματα, ζώσιμο εκκλησίας, εγκοιμήσεις, ρασοφορέματα παιδιών, νηστείες για την υγεία κάποιου αρρώστου κτλ.). Επίσης τελούνται πανηγύρια, προσφορές καρπών, διατροφή με ψάρια σε ορισμένες γιορτές, ανθοστόλισμα, μαντική (Κλήδονας, ονειρομαντεία, υδατομαντεία στα πηγάδια). Ακόμη ανάβονται φωτιές, προσφέρονται πρόσφορα και τηρείται η λατρεία των νεκρών με τα Ψυχοσάββατα και τα σαρανταλείτουργα και πολλά άλλα, που καταμαρτυρούν τη θρησκευτική πίστη, αλλά και την αναγνώριση της αδυναμίας του ανθρώπου μπροστά στο άγνωστο, το Υπερφυσικό, το σύνολο των εξωανθρώπινων δυνάμεων που επιδρούν, επιβουλεύονται ή προστατεύουν και κατευθύνουν την ανθρώπινη ύπαρξη.

Κατάλοιπα τόσο των παλαιών ψυχικών φόβων του ανθρώπου, όσο και των μορφών θρησκευτικών δοξασιών, αλλά και απότοκα συνθηκών επιστημονικής άγνοιας και τρόπων κοινωνικής ζωής είναι οι προλήψεις και οι δεισιδαιμονίες. Ο φόβος και η άγνοια, που οδήγησαν εύκολα τον άνθρωπο στη δεισιδαιμονία και την πρόληψη για την αποφυγή του κακού, ήταν φυσικό να τον οδηγήσουν και σε μια διαρκή αγωνία για τα όσα του έμελλαν να συμβούν και να του γεννήσουν την τάση να καταφεύγει στη μαντική. Τη μαντική την ασκούσε είτε με την προσωπική εμπειρία (για τα μικροσυμβάντα) της ζωής του είτε με την επίκληση των δαιμονικών δυνάμεων, οι οποίες θα του προσέφεραν την ελπίδα και την απαλλαγή από το φόβο. Έτσι, οι μορφές της μαντικής τέχνης, που από τους αρχαίους Έλληνες ήταν η πιο ισχυρή ανθρώπινη διαμεσολάβηση, με άμεσα μάλιστα αποτελέσματα, μεταξύ του θείου και του ανήσυχου ή αναποφάσιστου ανθρώπου. Όλα έπαιρναν ουσία μέσα από την παρατήρηση των φυσικών φαινομένων, των οiwωνών, καθώς επίσης από τα όνειρα, τις προαισθήσεις, την τηλεπάθεια, την πυρομαντεία, τη χαρτομαντεία, την καφεμαντεία κτλ.

Ο παράλογος φόβος, ως γνωστόν, προκαλεί παράλογες ενέργειες, και οδηγεί πολλούς στη βοήθεια της μαγείας, δια της οποίας οι μάγοι και οι μάγισσες, οι οποίοι, πιστεύεται ότι είναι

άνθρωποι με υπερφυσικές (διαβολικές) ιδιότητες, που γνωρίζουν τα μυστικά της Φύσης και της Μεταφυσικής, που μετέρχονται αλχημιστικές, χειρομαντικές δραστηριότητες και ξόρκια, μπορούν να προκαλέσουν κακό ή να προλάβουν το κακό και να προστατεύσουν τα άτομα που καταφεύγουν στην τέχνη τους και προσδοκούν την πέρα από τα ανθρώπινα επίλυση των προβλημάτων τους.

Η μαγεία είναι ένα σύνολο πράξεων, ιδεών και αξιωμάτων και αντιπροσωπεύει και εκφράζει μια σχέση μεταξύ του ανθρώπου και της ζωής του από τη μια πλευρά και του βιολογικού και κοινωνικού περιβάλλοντος από την άλλη. Διακρίνεται αντίστοιχα με όσα προαναφέρθηκαν στη μαύρη μαγεία που στηρίζεται στους μαγικούς χειρισμούς του μάγου - μάγισσας και μυστικών σκοτεινών δυνάμεων που μόνον αυτός γνωρίζει και χειρίζεται ερχόμενος σε επαφή και αποβλέπει βασικά στην πρόκληση κακού και ως εκ τούτου δεν είναι στην αρμοδιότητα του καθενός. Επίσης, υπάρχει και η λευκή ή ευεργετική μαγεία, που ακολουθεί και συμπληρώνει τη θρησκευτική λατρεία, εκδηλώνεται δε προς δύο κύριες κατευθύνσεις: τη φύση και τη βλάστηση και προς τον άνθρωπο ως άτομο και ως συλλογικότητα.

Για την κοινωνία των Καραγκούνηδων, μας αναφέρει ο Γ. Καββαδίας¹⁷⁵, η μαγεία καλείται να παρέμβει σ' έναν αριθμό θεμάτων ζωτικής σημασίας όπως:

- Δημιουργία, προστασία και ευημερία της οικογενειακής ομάδας, αλλά και των μελών της ατομικά (γάμος, τεκνογονία, οικονομικά, σχέσεις των μελών μιας οικογένειας).
- Ευφορία της γης, ευγονία των ζώων, αφθονία των προϊόντων.
- Βροχή και ξηρασία.
- Υγεία και μακροζωία των ανθρώπων και των ζώων.
- Εξουδετέρωση των σκοτεινών δυνάμεων και των βλαβερών επιρροών της μαύρης μαγείας.
- Πρόρρηση του μέλλοντος.

Έθιμο που θα μπορούσαμε να αναφέρουμε, στα οποία να αναφέρεται η ουσιαστική συμμετοχή και ο πρωταγωνιστικός ρόλος της γυναίκας - άλλωστε την πνευματική, πνευματιστική και θρησκευτική ζωή στην κοινωνία των Καραγκούνηδων την κατευθύνει η γυναίκα και ως μάνα τη διδάσκει και τη μεταβιβάζει στα κορίτσια της οικογένειάς της - είναι:

Η Πιρπιρίτσα, που τελείται σε περιπτώσεις ξηρασίας. Σύμφωνα με το έθιμο ντύνουν ένα κορίτσι με ένα φόρεμα από ξερούς ασφοδέλους και τραγουδώντας το τραγούδι της Πιρπιρίτσας την περνούν από τα σπίτια. Οι νοικοκυρές ρίχνουν τότε νερό στη στέγη των σπιτιών τους και

δίνουν λάδι στα κορίτσια για να ανάψουν τα καντήλια στην εκκλησία, μόλις τελειώσουν την περιήγησή τους γύρω από το χωριό. Στα δρώμενα βρίσκεται η συζυγία του νερού - γυναίκας - γονιμότητας και η επίκληση του θείου με προσευχές και ανάμματα καντηλιών.

Ο Κλήδονας, ενώ για όλες τις άλλες κοινωνίες γίνεται στις 24 Ιουνίου, που συμπίπτει με το θερινό ηλιοστάσιο, για τους Καραγκούνηδες γίνεται την Πρωτομαγιά, παραμονή της Ανακομιδής των λειψάνων του Αγίου Αθανασίου, (Αθάνατος = αθανασία - αιώνια ζωή και αναγέννηση).

Γενικά, θα μπορούσαμε να ισχυρισθούμε ότι για τους Καραγκούνηδες, όλα τα δρώμενα της θρησκευτικής πίστης και λατρείας, όσο και της ευεργετικής μαγείας, είναι αρμοδιότητες των γυναικών, που κατευθύνουν και επιτηρούν την επανάληψή τους σύμφωνα με ορισμένες γιορτές, ορισμένους τρόπους και ρυθμούς, αλλά και τις βιολογικές και οικονομικές τους επιδιώξεις. Καθιστούν δε τη γυναίκα θεματοφύλακα της παράδοσης και των θρησκευτικών αντιλήψεων, ώστε στη συνείδηση όλων να είναι η γυναίκα καταξιωμένη προσωπικότητα και εξουσιάστρια της ευτυχίας και ευημερίας τους.

Στην Τρίπολη του Πόντου, μας παραδίδει η Τ. Γκρίτση-Μιλλιέξ¹⁷⁶, η θρησκευτικότητα των ανθρώπων ήταν τόσο βαθιά, που είχε επηρεάσει ακόμα και τους Τούρκους συμπατριώτες τους. Ο Αι-Γιώργης, ήταν ο αγαπημένος ολόκληρης της πολιτείας. Δεν τον λάτρευαν μόνο οι Έλληνες και οι Αρμένιοι, αλλά και οι Τούρκοι, που έτρεμαν το θυμό του “Ασπροκάπουλου”. Αλλά και η Παναγία ήταν το καταφύγιο όλων.

Οι άγιοι που λατρεύονταν ιδιαίτερα ήταν ο Άγιος Σάββας, που προς τιμήν του έκαμαν τάματα για να θεραπεύσει τους πυρετούς. Ήταν ο μόνος άγιος που δεχόταν “κουρμπάνι”, δηλαδή θυσία μαύρου κόκορα ως εξιλαστήριου θύματος. Καταφεύγοντας στη χάρη του, οι γυναίκες έσχιζαν ένα κορδόνι ή μια λουρίδα ή μια κλωστή από τα ρούχα του άρρωστου και τα κρεμούσαν στους θάμνους έξω από την εκκλησία του περιμένοντας γεμάτες ελπίδα την ίαση του αγαπημένου τους προσώπου.

Η Αγία Παρασκευή, η γιάτρισσα, παρ’ όλο που θεραπεύει τις αρρώστιες των ματιών και των πονοκεφάλων, οι γυναίκες της Τρίπολης του Πόντου, που ήθελαν να “πάσουν” παιδί, έκαναν μια ιεροτελεστία που λεγόταν “το Χαντί”. “Χαντί” έλεγαν τη λαβή ενός “χαλκοπουλιού”, παλιού καζανιού, που είχε μια γυναίκα που έμενε στην εκκλησία. Έπρεπε, λοιπόν, να περάσουν τρεις φορές κάτω από τη λαβή αυτού του καζανιού για να πιάσει η προσευχή τους. Το ίδιο έκαναν και

¹⁷⁵ Β.Καβαδιάς, *Καραγκούνηδες (Συμβολή στην Κοινωνιολογία των δοξασιών)*, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία των Θεσσαλών, Σειρά Μελετημάτων - Διατριβών αρ. 2, Αθήνα, 1980, σελ. 101, 105, 120, 122, 150

¹⁷⁶ Τατ.Γκρίτση-Μιλλιέξ, *Η Τρίπολη του Πόντου*, Κέδρος, Αθήνα, 1976, σελ. 121-123, 127

για τα καχεκτικά παιδιά, που έπρεπε επιπλέον να περάσουν και κάτω από μια στοά που είχε δημιουργήσει μια βατομουριά, η οποία είχε φυτρώσει έξω από την εκκλησία.

Των Αγίων Θεοδώρων, η αρραβωνιασμένη νέα, σύμφωνα με το καθιερωμένο έθιμο, έστειλε καλάθι με φρούτα, γλυκά και τρόφιμα και δεχόταν ανάλογο δώρο από το μελλοντικό της σύζυγο.

Στην Τρίπολη, τα τάματα ήταν πολύ συνηθισμένα από τις γυναίκες, γιατί οι άντρες ταξίδευαν ή ξενιτεύονταν. Άκουγες τότε: “Παναγιά γουρπάντον, Άγιε Παντοδύναμε, φέρτονε καλά και θεφτάγοσε ωσάν το μπόι του λαμπάδα” ή “θ’ ασημώσω το σέρι’ς, το μάτ’ς” (γουρπάντον = λατρεμένη).

Το έθιμο της Περπερίτσας ακολουθούσαν, όπως μας πληροφορεί η Κ. Μουσιοπούλου, και οι γυναίκες στην Τσαντώ της Θράκης¹⁷⁷ και γινόταν την Πρωταπριλιά για να βρέχει όλο το μήνα. Έντυναν ένα κοριτσάκι με λάπατα, το έβρεχαν και τριγύριζαν στα σπίτια με τραγούδια και προσευχές για να ρίξει νερό ο Θεός.

Την Καθαρή Δευτέρα, που την αποκαλούσαν “πρωτονηστήσιμη” ή “Αρχιδευτέρα”, πολλές γυναίκες κρατούσαν “τρίμερο”, δηλαδή δεν έτρωγαν ούτε έπιναν “καντίποτε”, όπως συνηθιζόταν να λένε στη Σωζόπολη. Όσες δεν μπορούσαν να κρατήσουν χωρίς να φάγουν τίποτε και να πουν, μόλις τελείωνε στην εκκλησία το Μεγ. Απόδειπνο, έτρωγαν “κεντινό”, δηλαδή μια φέτα ψωμί και έπιναν ένα καφέ και ένα ποτήρι νερό. Σε πολλά μέρη της Θράκης έτρωγαν νηστίσιμα στο λεγόμενο “Τραπέζι της Παναγίας”. Οι μάνες τότε που δεν υπήρχαν ημερολόγια, έπαιρναν ένα κομμάτι χαρτί, σχεδίαζαν την κυρά-Σαρακοστή χωρίς στόμα, εφ’ όσον έπρεπε να τηρήσει όλη η οικογένεια τη νηστεία, σχεδίαζαν να έχει σταυρωμένα χέρια για τις πολλές προσευχές που έπρεπε να κάνουν και επτά πόδια. Στο τέλος κάθε εβδομάδας έκοβαν και από ένα πόδι. Το Μ. Σάββατο έκοβαν το τελευταίο.

Κάθε κοπέλα, που επιθυμούσε να ονειρευτεί τον άνδρα που θα γινόταν ταίρι της την παραμονή των Αγίων Θεοδώρων έβαζε κάτω από το μαξιλάρι της κόλλυβα χωρίς ζάχαρη τυλιγμένα σε κόκκινο μαντήλι και παρακαλούσε τον άγιο στην προσευχή της, λίγο πριν πέσει για βραδινό ύπνο, να της φανερώσει τον άνδρα που θα παντρευόταν. Επίσης θεωρούσαν ότι είναι μεγάλη ευτυχία και συντελεί στην καλή σοδειά του σουσαμιού, αν τα κορίτσια την ημέρα του Πάσχα, έκαναν κούνιες και συναγωνίζονταν ποια θα ανεβεί ψηλότερα.

Κάθε γιορτή στη Θράκη συνοδευόταν από έθιμα που τα τηρούσαν οι αγρότες, οι κτηνοτρόφοι, οι αμπελουργοί και άλλες συντεχνίες. Χαρακτηριστική είναι η πρόληψη κατά την ημέρα της γιορτής του Αγ. Μηνά (11 Νοεμβρίου) να μην αφήνουν ανοιχτά τα ψαλίδια οι

¹⁷⁷ Καλ. Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Λαογραφικά Θράκης*, τόμ. Α', Αθήνα, 1979, σελ. 85-87, 120

γυναίκες των κτηνοτρόφων για να είναι κλειστά και τα στόματα των λύκων. Η Αγ. Βαρβάρα θεωρούνταν προστάτισσα των παιδιών, γι' αυτό και οι μανάδες στη Θράκη τη μέρα της γιορτής της παρασκεύαζαν πίττα που την περιέχουν με μέλι, για να περάσει γλυκά - γλυκά κάθε αρρώστια (κυρίως η ευλογία) που θα προσέβαλε τα παιδιά τους. Οι γυναίκες, όποιον έμπαινε πρώτος στο σπίτι τους της Αγ. Βαρβάρας, τον έβαζαν να καθίσει σταυροπόδι για να “κάτσουν αγλήγορα οι κότις να βγάλνε πλιά”. Αν ο πρώτος επισκέπτης ήταν άνδρας, τότε θα βγουν περισσότερα “πετεινάρια”, αν όμως ήταν γυναίκα θα βγουν “πλαδούδις”.

Στη Σωζόπολη που είχε πολιούχο τον Άγιο Γεώργιο, που θεωρούνταν ο πιο αγαπημένος Άγιος με τις περισσότερες εκκλησίες και αγιάσματα, το πρωί της γιορτής του οι γυναίκες στόλιζαν τα σπίτια με όλα τα μπακίρια, που φρόντιζαν να τα τρίβουν και να τα γυαλίζουν και στην εξώπορτα έβαζαν σταυρό από πρασινάδες για να προφυλάσσει ο άγιος τα μέλη της οικογένειάς τους από το κακό μάτι.

Στη γιορτή του Αγ. Αθανασίου, οι γυναίκες ούτε ζύμωναν ούτε έπλεναν. Έλεγαν ότι είναι μέρα της “Άσπρης”. Το ίδιο έκαναν οι έγκυες γυναίκες κατά τις τρεις πρώτες μέρες του Φεβρουαρίου, δηλαδή του Αγίου Τρύφωνα, της Υπαπαντής και του Αγ. Συμεών, που τις ονόμαζαν και τις τρεις μαζί “Σημόγιορτα” από το ρήμα “σημειώνω”, δηλαδή δημιουργώ σημάδια επάνω στο κυοφορούμενο παιδί.

Στις 8 Ιανουαρίου της Αγ. Δομνίκης, οι πρόσφυγες από τη Β. Θράκη μετέφεραν και στη Μονοκκλησιά Σερρών, στην Κατερίνη, στην Κεσσάνη της Ξάνθης και αλλού το έθιμο της γυναικοκρατίας ή αλλιώς της Μαμμής ή της Μπάμπως.

Στα χωριά της Δέρπολης και των Πωγωνίων, αναφέρει ο Χρ. Μάτσιος¹⁷⁸, οι γυναίκες, την ημέρα των Θεοφανίων έφερναν στην εκκλησία τον αγιασμό που περίσσευε από αυτόν που είχαν προμηθευθεί την προηγούμενη χρονιά και τον άδειαζε ο ιερέας στο χωνευτήρι του Αγίου Βήματος. Στη συνέχεια γέμιζαν το ίδιο δοχείο με νέο αγιασμό, τον οποίο φυλούσαν όλον το χρόνο στο εικονοστάσι του σπιτιού τους. Σε περιπτώσεις βασκανίας ή αρρώστιας ραντίζονταν με αυτόν και θεωρούσαν ότι θα βρουν ανακούφιση και θεραπεία.

Επειδή η αμάθεια και η αφέλεια, η αγωνία για το μέλλον, κυρίως όσων είχαν ξενιτεμένους, ήταν γεγονός για τους κατοίκους των Πωγωνίων, τους οδηγούσε στις μαντικές και μαγικές ικανότητες των μαγισσών και μάντιδων. Στην περιοχή υπήρχε μια “κοκαλού”, μια “ρεβυθού” και ένας “κλειδορίχτης”, οι οποίοι με τους τρόπους μαντικής που γνώριζαν, εκμεταλλεύονταν τους ευκολόπιστους κατοίκους αυτών των περιοχών.

¹⁷⁸ π. Χρ.Μάτσιος, *Πωγωνι-Δερόπολη-Ηθη-Έθιμα-Τραγούδια*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα, 1985, σελ. 96

Στην Τήνο, επισημαίνει ο Αλ. Φλωράκης¹⁷⁹, οι κάτοικοι του νησιού συνηθίζουν να λένε: “Χωρίς το θέλημα Θεού φύλλο δεντρού δε σιέται” επιθυμώντας να καταδείξουν τη μεγάλη τους θρησκευτική πίστη. Αν και η γενική περί Θεού ιδέα της λαϊκής πίστης συμφωνεί με την επίσημη διδασκαλία της Ορθόδοξης Εκκλησίας, όμως οι Τηνιακοί, όπως περίπου και όλος ο ελληνικός λαός, συνέχιζαν και συνεχίζουν να διατηρούν συνήθειες της αρχαίας ελληνικής θρησκείας και να είναι γεμάτοι δεισιδαιμονίες και προλήψεις. Έτσι, οι γυναίκες πιστεύουν, όταν είναι έγκυες, ότι τις προστατεύει ο Άγ. Ελευθέριος, ότι η Αγία Βαρβάρα προστατεύει τα παιδιά από την ευλογία, ότι ο Αγ. Γιάννης ο Τυναχτής θεραπεύει τη θέρμη. Την ημέρα της γιορτής του συνήθιζαν να παίρνουν μια θαλασσιά κλωστή, σταυρώνοντάς την τρεις φορές στην εικόνα του και να τη δένουν στη μέση του αρρώστου για να γίνει καλά.

Από παρετυμολογία του ονόματος του Αγ. Φανουρίου με το ρήμα φανερώνω, πιστεύουν ότι ο άγιος αυτός φανερώνει τα χαμένα αντικείμενα, πράγμα βέβαια που είναι σύνηθες και σε άλλα μέρη του ελλαδικού χώρου. Όταν έχαναν, λοιπόν, κάτι οι γυναίκες, έταζαν μια πίττα και, όταν το εύρισκαν, έκαναν την πίττα για να συγχωρέσουν τη μάνα του αγίου. Καθώς τη μοίραζαν στη γειτονιά και καθώς την έτρωγαν έλεγαν: “Θεός σ’ χωρέσ’ τη μάνα τ’ Αι-Φανούρ’.”.

“Ο άγιος θέλ’ τ’ δόξα τ’” λένε και τιμούσαν τους αγίους ανάβοντας κάθε Σαββατόβραδο τα καντήλια τους, ακόμα και στα εξωκλήσια και τη μέρα της γιορτής τους πήγαιναν οι γυναίκες τα πρόσφορα που παρασκεύαζαν.

Ιδιαίτερη όμως τιμή και λατρεία στην Τήνο απολαμβάνει η Παναγία από τότε που βρέθηκε η εικόνα της και έγινε η προστάτιδα του νησιού. Εκτός βέβαια από αυτή την εκκλησία της Μεγαλόχαρης υπάρχουν σε όλο το νησί πλήθος από Παναγίες, γεμάτες θρύλους και θαύματα. Η παράδοση θέλει να κατεβαίνουν άγγελοι και να λειτουργούν τα εξωκλήσια και μια γριά, λένε στο νησί, μπόρεσε να παρακολουθήσει μια τέτοια μυστική λειτουργία και να πάρει και αντίδωρο.

Κάθε πρωτομηνιά οι γυναίκες περίμεναν τους ιερείς να αγιάσουν το σπίτι τους για να “πάει καλά ο μήνας...” Αν ζητούσαν τη βοήθεια της Παναγίας ή κάποιου Αγίου έκαναν συνήθως τάματα, αναθήματα, αρτοκλασίες κλπ. Επίσης έταζαν οι μονάδες, όταν αρρώσταιναν βαριά τα παιδιά τους, ένα ζώο και όταν γινόταν αυτό καλά, τότε έβγαζαν το ζώο στο “κάντο”, δηλαδή σε πλειστηριασμό και τα χρήματα τα αφιέρωναν στην εκκλησία που τα έταζαν.

Οι γυναίκες στην Τήνο εφάρμοζαν για την πρόβλεψη του μέλλοντος, του συντρόφου της ζωής τους, του χρόνου θανάτου τους και για τη μελλοντική τους οικονομική και οικογενειακή κατάσταση διάφορους τρόπους φυσικής κυρίως μαντείας, αλλά και τεχνητής τοιαύτης. Από τα

¹⁷⁹ Αλέκος Φλωράκης, *Τήνος, Λαϊκός Πολιτισμός* (Τμήμα Λαογραφικών Ερευνών Ε.Π.Ε.Λ.Ν.), Ελληνικό Βιβλίο,

χρώματα του ουράνιου τόξου προέβλεπαν πώς θα πάει οικονομικά η χρονιά. Εφαρμόζοντας την υδρομαντεία, την καθρεφτομαντεία, το βουβόνερο ή αμίλητο νερό στη γιορτή του Αι-Γιαννιού ή λειώνοντας μολύβι και ρίχνοντάς το σε ένα γουδί και από τα σχήματα που θα έπαιρνε γνώριζαν το επάγγελμα του γαμπρού. Επίσης, σε ορισμένες γιορτές του χρόνου, Πρωτοχρονιά, των Αγίων Θεοδώρων, το Πάσχα, με τελετουργικές μεθόδους, μάντευαν το σύντροφο της ζωής τους. Έτσι, για παράδειγμα, την Πρωτοχρονιά, έβαζαν τα κορίτσια της Χώρας ένα ποτήρι με νερό ως τη μέση σε ένα πιάτο και μέσα στο νερό μια βέρα ευλογημένη, δηλαδή από παντρεμένο. Γύρω-γύρω στο πιάτο στερέωναν εννιά αναμμένα κεράκια και την ώρα που άλλαζε ο χρόνος, πρόσεχαν μέσα στη βέρα φορώντας στο κεφάλι τους ένα “πισκίρι” αχρησιμοποίητο και έλεγαν ότι έβλεπαν ποιον θα έπαιρναν για σύζυγο. Επίσης, επί εννιά νύχτες μετρούσαν τα άστρα και την ένατη έλεγαν ότι έβλεπαν στον ύπνο τους τον άντρα που θα παντρεύονταν. Το ίδιο συνέβαινε όταν έβαζαν κάτω από το μαξιλάρι τους κουφέτα από το δίσκο του γάμου.

Στη Σκιάθο, μας πληροφορεί ο π. Γεωρ. Ρήγας¹⁸⁰, οι γυναίκες ήταν βαθιά θρησκευόμενες μέχρι θρησκοληψίας και κάθε εκδήλωση της ζωής τους την είχαν συνδέσει με τη θεϊκή παρέμβαση, αλλά και με ένα πλήθος δοξασιών, δεισιδαιμονιών, προλήψεων και τελετουργικών πράξεων με ξεχωριστή χροιά. Για παράδειγμα, η γυναίκα που επρόκειτο να θρέψει μεταξοσκώληκες, “ν’ ανοίξ’ καματιρό”, αφού εγκαίρως προμηθευόταν το μεταξόσπορο, στην εορτή του Ευαγγελισμού τον πήγαινε στην εκκλησία και τον έδινε στον ιερέα να τον έχει σε όλη τη διάρκεια της λειτουργίας επάνω του για να ευλογηθεί και να παραμείνει γερό το καματερό, όταν αργότερα θα ανοίξει. Μερικές πάλι τον κρατούσαν στην τσέπη τους μόνες τους. Άλλες πάλι για τον ίδιο σκοπό τοποθετούσαν το μεταξόσπορο επάνω στο κουβούκλιο του Επιτάφιου κατά την ημέρα της Μεγάλης Παρασκευής. Επίσης, την ίδια ημέρα, τοποθετούσαν κάτω από το χώρο που στεκόταν το κουβούκλιο του Επιτάφιου κανάτες με νερό. Με το νερό αυτό, το οποίο

Αθήνα, 1971, σελ. 274-276

¹⁸⁰ π. Γεώργιος Ρήγας, *Σκιάθου Λαϊκός Πολιτισμός*, τεύχ. Δ', Ελληνικό Περιοδικό Σύγγραμμα Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, παράρτημα 20, Θεσσαλονίκη, 1970, σελ. 282, 398, 447, 449-450. Θα παραθέσουμε από ένα παράδειγμα μαγείας για κάθε περίπτωση, μήπως τυχόν σταθεί χρήσιμο σε κάποιους:

Για να σ' αγαπήσουν:

Όταν δει κανείς μέσα στο σπίτι ή στον κήπο σαμιαμίδι θα πρέπει να πει τρεις φορές: “Σήμερα Σαββάτου”.

Εκείνο τότε στέκεται και το πιάνεις. Κατόπιν, ζωντανό, πρέπει να το ρίξεις σε αναμμένη φωτιά λέγοντας: “Όπουσ ταράζ' του σαμιαμίδ', να ταράζ' κι κείνους για μένανε”. Υστερα, παίρνεις τη στάχτη του σαμιαμιδιού και τη ρίχνεις στο αμίλητο νερό και με έντεχνο τρόπο το δίνεις σ' αυτόν που επιθυμεί να αγαπηθεί.

Βέβαια, αν δεν πετύχει το κόλπο με το σαμιαμίδι, τότε μπορεί αυτό να αντικατασταθεί με ζωντανό ψάρι ή με κοτόπουλο ή με ένα κομμάτι γαϊδουρινή γλώσσα και τότε ο γαμπρός, όπως έλεγαν στη Σκιάθο, “δε μ'λεί ντιπ, γέντι σα γουμάρ”, δηλαδή γίνεται ευπειθής και δεν δυστροπεί πλέον στη νέα που τον αγαπά.

Για να προξενήσεις κακό:

Ρίχνεις σε σπιτικό υδράργυρο. Τότε το “ξεπατώνεις” ή νερό στο οποίο έχεις βαφτίσει κρανίο νερού που αφαίρεσες από οστεοφυλάκιο.

φύλαγαν όλο το χρόνο, ράντιζαν τους μεταξοσκώληκες για “του μάτ’, για να μη ντ’ αβουσκάνουνι”. (Μην το δει ξένο μάτι το καματερό και το βασκάνει και αυτό ψοφήσει).

Την Μεγάλη Πέμπτη οι γυναίκες άπλωναν στα μπαλκόνια κόκκινα υφαντά για τα “τρυφιά” για να μην πάθουν βλάβη, όπως πίστευαν, τα τρυφερά φυτά και τα αμπέλια. Επίσης, τη Μεγάλη Πέμπτη δεν έβραζαν νερό για ζύμωμα ή για πλύσιμο των ρούχων, πάλι για τα “τρυφιά”.

Τα θρησκευτικά πανηγύρια, οι αγρυπνίες, οι λειτουργίες και ο χορός της Καμάρας στη Δεύτερη Ανάσταση εκτός από τη θρησκευτικότητα που εμπειρείχαν ήταν μια ευκαιρία για κοινωνική επικοινωνία και επίδειξη. Έτσι όλες οι γυναίκες πήγαιναν στις εκκλησιές και τα ζωκλήσια φορώντας τα πιο καλά τους φορέματα. Φουστάνια με ποδογύρια χρυσοϋφαντα, κοντούρες χρυσοκέντητες, μπαμπουκλιά χρυσοποίκιλτα, αλέμια στο κεφάλι. Σήμερα δεν πηγαίνουν οι “καλές κυράδες” στη Δεύτερη Ανάσταση, παρά μόνο οι κατώτερης κοινωνικής τάξης γυναίκες και οι υπηρέτριες.

Η μαντική σε τακτές μέρες (Αγ. Θεοδώρων, την Τετάρτη της πρώτης εβδομάδας της Μ. Τεσσαρακοστής, της Μ. Τετάρτης το αντίδωρο, ο Κλήδονας κ.α.) και οι πολύ συνηθισμένες τελετουργικές πράξεις όπως το αμίλητο νερό, η καθρεφτομαντεία κατά τις προηγούμενες θρησκευτικές γιορτές, ήταν και στη Σκιάθο, όπως και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας ευκαιρίες για πρόγνωση των προσώπων ή των ονομάτων των ανδρών που θα είχαν την τύχη να παντρευτούν τα κορίτσια στο νησί.

Άλλοι τρόποι μαντικής και πρόβλεψης του μέλλοντος ήταν η πυρομαντεία, η αυγομαντεία, η εναπόθεση κερμάτων στην εικόνα του Αγ. Γεωργίου, ο υπνωτισμός, η ονειροκρισία, τα ημερομήνια (για την πρόβλεψη του καιρού), τον Αύγουστο στις δρίμες (τρεις στα μπα, τρεις στα βγα, τρεις στα μ’ σουκουπή).

Αλλά και η μαγεία είχε εξάπλωση στη Σκιάθο. Γινόταν από γυναίκες που πήγαιναν (τρεις τον αριθμό) σε ένα σταυροδρόμι τα μεσάνυχτα. Έπρεπε το φεγγάρι να ήταν “ουλουγιόμουστου”, δηλαδή πανσέληνος και οι γυναίκες “τσιτσανάκ’, όπου σι γιννάει η μάννα σ’”, δηλαδή ολόγυμες. Εκεί μελετούσαν για ποιο σκοπό πήγαιναν να κάνουν τα μάγια και έλεγαν μυστικά λόγια, ακατάληπτα. Τα μάγια τα έκαναν ή για να βλάψουν κάποιον ή για να “γυρίσ’νι τα μυαλά καμιανού να τ’ς αγαπήσ’ ή να τς παντριφτεί” ή για να χαλάσουν άλλα μάγια, που τους είχαν καμωμένα.

Στην Κύμη, η Παναγία η Λιαουτσάνισσα, μας αναφέρει ο Χρ. Σέττας¹⁸¹, είναι η πιο ξακουστή εκκλησία και χτίστηκε στο μέρος, όπου μια γυναίκα από την παλαιά οικογένεια της περιοχής, ονόματι Λιαούτση, όπως λέει η παράδοση, βρήκε πάνω σε ένα πουρνάρι την εικόνα της Παναγίας. Κατά την ημέρα που πανηγυρίζει (Δεκαπενταύγουστος) οι γυναίκες σε συνεργασία με την εκκλησιαστική επιτροπή μαγειρεύουν στιφάδο μέσα σε χαλκωματένια καζάνια και με κρέας από τάματα κτηνοτρόφων της περιοχής, με κρεμμύδια από τους γεωργούς και με προσφορές σε μοσχομυριστά φρεσκοψημένα ψωμιά, τάματα των νοικοκυρών και παραθέτουν πλουσιοπάροχο γεύμα σε συντοπίτες και επισκέπτες.

Στη χάρη της κατέφευγαν οι ευσεβείς και στείρες γυναίκες που για χρόνια έκαναν προσπάθειες να αποκτήσουν παιδί. Έριχναν στο καντήλι, που καίει μπροστά από το εικόνισμά της, ένα φυτίλι και, αφού προσεύχονταν για να τους δοθεί η χάρη της τεκνογονίας, κατάπιναν το αγιασμένο πια φυτίλι. Η εναπόθεση της ελπίδας στα χέρια της Παναγίας, πολλές φορές έκανε το “θάμα” της και στο παιδί που γεννιόταν του χαριζόταν όνομα που είχε σχέση με τις γιορτές της θαυματουργής επενέργειας της Παναγίας της Λιαουτσιάνισσας (Παναγιώτης, Δέσποινα, Ευάγγελος κ.α.)

Θρήσκοι άνθρωποι οι Σαρακατσάνοι, μας παραδίδει ο Ευρ. Μακρής¹⁸², διακρίνονταν για τη βαθιά τους πίστη στην ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία. Η πίστη τους αυτή στηριζόταν κυρίως στο γεγονός ότι πίστευαν και πιστεύουν σε μια ανώτερη δύναμη που κυβερνά τα πάντα. Πιθανόν, λόγω των κινδύνων που εγκυμονούσε η ζωή τους με το να αντιμετωπίζουν σε κάθε βήμα τους όλα τα στοιχεία της φύσης, οι Σαρακατσάνοι είχαν έντονο το θρησκευτικό συναίσθημα και πίστευαν ακράδαντα, ότι πέρα από τις όποιες δυνάμεις ή δυνατότητες διαθέτει ο άνθρωπος, είναι πολύ μικρός και αδύναμος να επιτύχει στη ζωή του χωρίς τη βοήθεια του Θεού. “Ό,τι πει ο Θεός” έλεγαν για οποιοδήποτε μεγάλο πρόβλημα αντιμετώπιζαν.

Όσον αφορά τη λατρεία τους και τη συμμετοχή τους στην εκκλησιαστική ζωή, απείχαν πολύ από το να εκκλησιάζονται, προπαντός οι άνδρες. Ο βασικότερος λόγος που δεν πήγαιναν στην εκκλησία ήταν η φύση της εργασίας τους. Όπως όλος ο κτηνοτροφικός πληθυσμός, έτσι και οι Σαρακατσάνοι δεν βρίσκουν ακόμη και τώρα χρόνο να πάνε στην εκκλησία. Πήγαιναν μόνο σε κηδεία, σπάνια γίνονταν κληρικοί και ακόμη σπανιότερα ακολουθούσαν το μοναχικό βίο.

¹⁸¹ Δημ.Σέττας, *Η Κύμη, Εύβοια, Λαϊκός Πολιτισμός*, τόμ. Γ', Αρχείο Ευβ. Μελετών, Παράρτημα τόμ. ΚΖ', Εταιρεία Ευβοϊκών Σπουδών, Αθήνα, 1988

¹⁸² Ευρ.Μακρής, *Ζωή και Παράδοση των Σαρακατσάνων*, Ιωάννινα, 1990, σελ. 292-295, 297, 299

Μια ήταν η γιορτή κατά την οποία δεν απουσίαζε κανένας από την εκκλησία. Η Ανάσταση, η Λαμπρή. Όλοι οι άνθρωποι από τη στάνη πήγαιναν σε πομπή στην εκκλησία του κοντινότερου χωριού για να “αναστήσουν” και να μεταλάβουν.

Σε μερικές άλλες γιορτές πήγαιναν στην εκκλησία μόνο οι γυναίκες. Τα Χριστούγεννα, την Πρωτοχρονιά, τα Φώτα, στο Ψυχοσάββατο των Αγίων Θεοδώρων, τ’ Αι-Γιαννιού, του Προφήτη Ηλία, της Αγίας Παρασκευής και της Παναγίας το Δεκαπενταύγουστο. Αυτές ήταν οι γιορτές που οι Σαρακατσάνες τιμούσαν ιδιαίτερα. Επίσης στις ονομαστικές εορτές, κυρίως των αντρών, πήγαιναν “λειτουργιά” για να “σηκώσουν το ύψωμα”.

Την παραμονή της κάθε μεγάλης γιορτής και κάθε Σαββατόβραδο οι Σαρακατσάνες άναβαν το καντήλι στο εικονοστάσι του κοινακιού τους. Εκεί είχαν οπωσδήποτε την εικόνα της Παναγίας και τον “Άγιο του Σπιτιού”, κάτι σαν τους αρχαίους Εφέστιους θεούς. Αυτός ο Άγιος-Προστάτης έπρεπε να κληροδοτηθεί από γενιά σε γενιά.

Απομακρυσμένοι, όπως ήταν από την κοινωνία οι Σαρακατσάνοι και αγράμματοι, μη έχοντας καμιά άλλη ιατρική κυρίως υποστήριξη, πρώτα έτρεχαν στις εκκλησίες για κάθε κακό και αρρώστια και μετά στην επιστήμη. Πίστευαν ότι προσβάλλονταν οι ίδιοι και τα ζωντανά τους από “το μάτι”. Ακόμη, πίστευαν στα όνειρα, στην ύπαρξη των Σατανάδων που έρχονταν και γλεντούσαν ανάμεσα στα γίδια. Πρόβλεπαν το μέλλον από την πλάτη του αρνιού που έσφαζαν τη Λαμπρή, από την παρατήρηση των Ημερομηνίων για να γνωρίζουν τις καιρικές συνθήκες, πράγμα πολύ απαραίτητο για τη ζωή τους, καθώς επίσης από τις κινήσεις των ζώων που κατείχαν. Φοβούνταν το ίσκιωμα, το κακό αερικό, τα μάγια, την κατάρα, την επιορκία, τα παγανά και το κακό συναπάντημα. Όλα τα απέφευγαν με το σχήμα του σταυρού που έκαναν ή το κρέμασμα σταυρού με ένα κλωνάρι σπαραγγιάς. Αν τους ρωτούσες “γιατί σπαραγγιάς;” έλεγαν “έτσι τούβραμαν πάπ’ προσπάπ”. Φορούσαν φυλαχτά με σταυρό, θυμίαμα και θαλασσιές χάντρες για την αβασκανία, αλλά και για στολίδι.

Η θρησκευτικότητα αναμεμειγμένη με δοξασίες και συνδυαζόμενη με πράξεις που αφορούν ακόμη και εκδηλώσεις ή ενασχολήσεις της καθημερινής ζωής των ανθρώπων είναι έκδηλη στη ζωή των κατοίκων των χωριών της Αργολίδας, επισημαίνει ο Ι. Αναγνωστόπουλος¹⁸³. Την Κυριακή των Βαΐων, για παράδειγμα, ο ιερέας μοίραζε στους εκκλησιαζόμενους δέματα βάγιας και ανοιξιάτικα λουλούδια. Αυτά τα δέματα τα φύλαγαν οι νοικοκυρές στα εικονίσματα του σπιτιού τους για φυλαχτό και μάλιστα κατά της αβασκανίας.

¹⁸³ Ιωάννης Αναγνωστόπουλος, *Λαογραφικά του Αχλαδόκαμπου*, Αθήνα, 1985, σελ. 65, 68

Αν αρρώσταινε κάποιο ζώο και μάλιστα άλογο ή μουλάρι, το έπαιρναν και το πήγαιναν σε κάποιο ερημοκλήσι και το γύριζαν τρεις φορές το γύρο της εκκλησίας και πίστευαν ότι γινόταν καλά.

Οι νοικοκυρές των χωριών της περιοχής με τον αγιασμό και το βασιλικό της γιορτής του Σταυρού (14 Σεπτεμβρίου) παρασκεύαζαν το νέο προζύμι για το ζύμωμα του ψωμιού τους. Εκείνο που είναι ιδιαίτερα αξιοπρόσεχτο είναι το βάφτισμα με τάμα. Όταν το βρέφος μιας οικογένειας, πριν τη βάφτισή του αρρώσταινε συχνά, τότε η μητέρα του το έταζε να το “ρίξει” στην εικόνα του αγίου που θεωρούσαν ότι έχει θαυματουργές ιδιότητες. Έτσι, λοιπόν, την ημέρα της εορτής του αγίου, έπαιρνε το παιδί η μητέρα του και, αφού άναβε κεριά και προσκυνούσε την εικόνα του αγίου, άφηνε το παιδί εμπρός από την εικόνα. Όποιος το έπαιρνε πρώτος στην αγκαλιά του, αυτός γινόταν και ο ανάδοχος και, όταν το βάφτιζε, του έδινε το όνομα του συγκεκριμένου αγίου στη χάρη του οποίου είχαν καταφύγει.

Τα καντήλια στα ξωκλήσια των χωριών της Αργολίδας συνήθως τα άναβαν τα ανύπαντρα κορίτσια και όσοι έκαναν τάματα.

“Τα τάματα”, μας αναφέρει ο Ι. Αναγνωστόπουλος, “που συνήθιζαν οι χωρικοί της περιοχής να κάνουν εκτός από τα αφιερώματα ήταν τα παρακάτω:

1. Το ζύγισμα: Όταν αρρώσταινε κανένα παιδί και κινδύνευε να πεθάνει οι μανάδες το έταζαν να το πάνε στο μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, στην Κυνουρία, που πιστεύεται ότι είναι θαυματουργό. Εκεί το παιδί το ζύγιζαν και όσες οκάδες ήταν, τόσο κεριά ή λάδι ή ανάλογο ποσό χρημάτων προσέφεραν.
2. Το ζώσιμο: ένα από τα τάματα που έκαναν για να ευχαριστήσουν τον Άγιο που έκανε ένα καλό ή γλίτωσε κάποιον από βέβαιο θάνατο, ήταν το ζώσιμο της εκκλησίας του με κερωμένη χοντρή κλωστή, τρεις φορές το χρόνο. Την κερωμένη αυτή κλωστή κατόπιν την μάζευαν και την έκοβαν σε κομμάτια ενός μέτρου, τις ένωναν για να σχηματίσουν ένα χονδρό κεριά και το έκαιγαν μπροστά στην εικόνα του Αγίου.
3. Το καλογέρωμα: Όταν πάλι αρρώσταινε ένα παιδί βαριά, το έταζαν να καλογερέψει σε ένα μοναστήρι για ένα, δύο ή και τρία χρόνια, όταν γινόταν καλά. Όταν όμως το παιδί ήταν πολύ μικρό, συνήθιζαν να του φορούν μαύρα για όσο χρόνο το είχαν τάξει.
4. Ο μοναχισμός: Συνηθιζόταν στην περιοχή ύστερα από τη σωτηρία κάποιου από βαριά αρρώστια ή οικογενειακή συμφορά ή το θάνατο ενός από τους συζύγους και από θεοσέβεια, βεβαίως, να εγκαταλείπει τα εγκόσμια και να καταφεύγει στο μοναχισμό”.

Οι προλήψεις και οι δεισιδαιμονίες στην Αργολίδα οδηγούσαν τους χωρικούς σε πράξεις προληπτικές και αποτρεπτικές του κακού με ξόρκια, με μαγείες και με μαντικές τελετουργίες παρόμοιες με αυτές άλλων περιοχών του ελλαδικού χώρου.

Τόσο ο J. K. Campbell όσο και η J. Du Boulay εξετάζουν την επίδραση των ηθικών αξιών, στις οποίες πρεσβεύει ο Χριστιανισμός και η Ορθόδοξη πίστη, καθώς και τον τρόπο που αυτές βιώνονται και υιοθετούνται από την κοινωνία των Σαρακατσάνων και των κατοίκων της ορεινής Εύβοιας αντίστοιχα.

Και ο μεν J. K. Campbell¹⁸⁴ ισχυρίζεται από την έρευνά του και τις παρατηρήσεις του ότι οι Σαρακατσάνοι αποδέχονται τη σχέση αγάπης, συνεργασίας, ταπεινοφροσύνης και πραότητας, τις οποίες πρέπει να έχουν και να επιδεικνύουν κυρίως οι γυναίκες επειδή λογίζονται αποδεχτές από την χριστιανική ηθική. Επίσης, ότι η φτώχεια και η συγχώρευση, αν αποτελούν ανεκτά στοιχεία για το Χριστιανισμό, γι' αυτούς δεν αξιολογούνται το ίδιο και μάλιστα απορρίπτονται. Ακόμη, θεωρούν ασυμβίβαστες όλες τις πιο πάνω αρετές με τον εγωισμό της σαρακατσάνικης ψυχής, την ίδια την τιμή, την υπερηφάνεια, το κύρος και την αυτοπροβολή τους ως άτομα, αλλά και σε σχέση με τα άλλα μέλη της κοινωνίας τους.

Αποδέχονται επίσης την Άγια Οικογένεια ως θεσμό που και οι ίδιοι στη δική τους ζωή κατ' εξοχήν υιοθετούν και στηρίζονται σ' αυτήν. Δέχονται επίσης το προπατορικό αμάρτημα και, όταν επιθυμούν να δικαιολογήσουν πράξεις εχθρότητας, αμαρτήματος, ακόμη και πολεμικής σύρραξης μεταξύ των πατριών τους, όλα αυτά τα αποδίδουν στο Διάβολο, λέγοντας ότι "χορεύει ο Διάβολος μέσα".

Ο J. K. Campbell κάνει αναφορά για τους Σαρακατσάνους λέγοντας ότι αυτοί πιστεύουν στην ύπαρξη του Θεού που δημιούργησε τον κόσμο και ότι εποπτεύει και τιμωρεί. Μερικές φορές τιμωρεί πολύ σκληρά, όπως με το να παίρνει τη ζωή από κάποιο μικρό παιδί. Αποτέλεσμα των αμαρτιών είναι ο θάνατος και η στέρηση του Παράδεισου, που για τους Σαρακατσάνους έχει μια πνευματική υπόσταση. Σημαντικό δε ρόλο στις δοξασίες αναφορικά με τις δυνάμεις που επενεργούν στη ζωή των Σαρακατσάνων έχουν οι Μοίρες, οι οποίες προδιαγράφουν τη ζωή του νεογέννητου ανθρώπου, αλλά ό,τι είναι γραμμένο είναι "γραμμένο", όλως παραδόξως, από το Θεό.

Ακόμη, ο J. K. Campbell αναφέρει ότι οι Σαρακατσάνοι αποδέχονται την επενέργεια του Διαβόλου ("Τον έσπρωξε ο Διάβολος", λένε) την ύπαρξη των νυμφών-νεράιδων, που τις αποκαλούν Καλόγνωμες, επίσης φοβούνται την αβασκανία, τους βρικόλακες, που κάνουντας το

¹⁸⁴ J. K. Campbell, *Honour, family and patronage*, Clarendon Press, Oxford, 1964, σελ. 329-330, 352-353

σταυρό τους τρεις φορές για να απομακρύνουν, κοινωνούν νηστεύοντας την εβδομάδα του Πάσχα και προσφέρουν κόλλυβα και τα “ψυχούδια” για ανάπαυση των ψυχών των αγαπημένων τους νεκρών.

Ο Χριστός λογίζεται αδελφός τους και θυσιάζουν, κάνουν κουρμπάνι, αλλά και τάξιμο λευκών προβάτων στα μεγαλύτερά τους πανηγύρια προς τιμή του Χριστού το Πάσχα και τα Χριστούγεννα, προς τιμή των αγαπημένων τους Αγίων Αγ. Γεωργίου και Δημητρίου και το Δεκαπενταύγουστο προς τιμή της Παναγίας.

Με τη θυσία και το μοίρασμα της σάρκας και του αίματος του λευκού προβάτου επιθυμούν να συνδέσουν συμβολικά τη θυσία του Χριστού που ένωσε το θεό με τον άνθρωπο και τη θυσία του αμνού που θα τους ενώσει με το Θεό και πάλι, εν είδει θείας κοινωνίας. Επίσης το κουρμπάνι, τη θυσία αυτή την αποκαλούν και ενθύμιο για να υπενθυμίζει τη θυσία του Χριστού για τη σωτηρία του ανθρώπινου γένους από την αμαρτία.

Η Du Boulay¹⁸⁵ επικεντρώνει τις παρατηρήσεις της στον τρόπο που ερμηνεύουν οι κάτοικοι του Αμπελιού της Εύβοιας το προπατορικό αμάρτημα, για το οποίο κυριότερη υπεύθυνη είναι η Εύα, δηλαδή η γυναίκα και εξαιτίας της ο Αδάμ τιμωρήθηκε και μαζί και με τους δύο ολόκληρο το ανθρώπινο γένος έχασε τον Παράδεισο. Η καταδίκη με τον ιδρώτα του προσώπου του ο άνδρας να βγάζει το ψωμί του και το ψωμί της οικογένειάς του, η δε Εύα, δηλ. η γυναίκα με πόνους να γεννά τα παιδιά της, αυτή λοιπόν η διηνεκής τιμωρία βαρύνει τη γυναίκα, για τους χωρικούς του Αμπελιού της Ευβοίας. Ως εκ τούτου θα πρέπει να αναγνωρίζεται η κατωτερότητα, η επιτολαιότητα και η ανοησία της σε αντίθεση με τον άνδρα που θεωρείται ανώτερος, τιμημένος, πιο κοντά στο Θεό, δυνατός, έξυπνος, ψύχραιμος και υπεύθυνος. Ακόμη και αν οι άνδρες κάνουν λάθη, όπως να μεθούν και να μαλώνουν, να μην πηγαίνουν στην εκκλησία, να είναι επιρρεπείς στη σωματική βία, όμως ο ανδρισμός τους είναι πιο κοντά στο Θεό, όπως προαναφέρθηκε, και είναι αυτός που επιτρέπει αυτές τις συμπεριφορές και τη διάρθρωση του χαρακτήρα τους. Είναι αποδεχτοί από ολόκληρη την κοινότητα.

Η κοινωνία του Αμπελιού και από την κοινωνική της διάρθρωση και από την πίστη στις συνέπειες της Πτώσης από τον Παράδεισο, θεωρεί τη γυναίκα πιο κοντά στην επιρροή και επίδραση του Διαβόλου παρά του Θεού και γι’ αυτό πρέπει να προστατεύεται και να συμβουλευεται από τον άνδρα.

Η πίστη στη θεϊκή παρέμβαση στις πράξεις, στη ζωή, στην υγεία των ανθρώπων και των ζώων, στην ευφορία της γης και την ευδοκίμηση των καλλιεργειών τους θεωρείται ως η βασική

¹⁸⁵ J.DuBoulay, *Portrait of a Greek Mountain Village*, Clarendon Press, Oxford, 1974, σελ. 54, 102, 104-106

προϋπόθεση για την ευόδωσή τους. “ Τίποτε δεν μπορεί να γίνει δίχως το θέλημά Του ”, παραδέχονται και λατρεύουν το Χριστό ως παρουσία του Θεού στη γη, καθώς και την Παναγία και τους αγίους.

Η αέναη μάχη του Θεού με το Διάβολο υπάρχει παντού, βιώνεται ως “ βάσανα ” και η νίκη του Θεού επί του Διαβόλου αναγνωρίζεται ότι επιτεύχθηκε με την Ανάσταση του Χριστού το Πάσχα. Και μέσα στο σπίτι τους -σπίτι χωρίς εικόνες, δε λογίζεται ως σπίτι, αλλά ως στάβλος για τα ζώα- σε μια γωνία υπάρχει το εικονοστάσι, όπου καίει το καντήλι και φυλάσσονται οι εικόνες των Αγίων, ο αγιασμός και ξερός βασιλικός. Εκεί, μέσα στο δωμάτιο αυτό, ατενίζοντάς το, ξεκουράζεται ο κάθε νοικοκύρης.

Οι Μανιάτες, αναφέρει ο Κ. Κάσσης¹⁸⁶, σχετικά με την πρόγνωση του μέλλοντος ακολουθούσαν πολλές μεθόδους, οι οποίες τους έδιναν τη δυνατότητα να προγνώσουν τη μελλοντική συζυγική σχέση, το φύλο του κυοφορούμενου παιδιού, τον καιρό, την επίδραση των αστερισμών. Παρακολουθώντας, λοιπόν, το πέταγμα των πουλιών, τις αντιδράσεις των ζώων, τα καιρικά φαινόμενα κατά το Δωδεκάμερο, τα όνειρα και τους συμβολισμούς και τις ονειροκρισίες αυτών, οργάνωναν ανάλογα τη ζωή τους και πίστευαν ότι είναι δεόντως πληροφορημένοι για τα μελλούμενα.

Οι μάγοι και οι μάγισσες για τους Μανιάτες ήταν πρόσωπα ξεχωριστά. Ζούσαν αποτραβηγμένα από τους άλλους. Δεν κοιμούνταν τις νύχτες για να κάνουν παρατηρήσεις των άστρων ή “για να κουβειντιάζουσι με τα Δαιμόνια”, όπως συνήθιζαν να λένε οι Μανιάτες ή ήταν από γεννησιμιού τους αλαφροϊσκιωτοι.

Οι μάγοι - μάγισσες ήταν πολλών κλάσεων, ανάλογα με τις ιδιότητές τους. Οι μάγοι γνώριζαν να κάνουν και να λύνουν δεσμούς ή δεμούς, ξόρκια ή γητέματα, μαντείες. Επίσης είχαν την ικανότητα με τα μάγια τους ν’ αλλάζουν συμπεριφορές και ακόμη να κάνουν να κακοπαθήσει κάποιος (ο κλέφτης, ο ψεύτης, κάποιος που εχθρεύονταν κτλ.).

Ο Κ. Κάσσης μας αναφέρει και πρόσωπα της Μέσα Μάνης τα οποία είχαν, όπως ισχυρίζονταν οι ντόπιοι, υπερφυσικές ικανότητες, δηλαδή μπορούσαν να μετακινούν μόνο με τα μάτια αντικείμενα ή με τη γνώση των ιδιοτήτων των βοτάνων να θεραπεύουν διάφορες ασθένειες ή να κάνουν ξόρκια και ονειροκρισίες με καταπληκτική επιτυχία.

Σχετικά με τη θρησκευτικότητα των Μανιατών, από την οποία δεν ήταν δυνατόν να απέκλιναν και οι γυναίκες, ο Κ. Κάσσης μας αναφέρει ότι ποίκιλε από χωριό σε χωριό, από σπίτι σε σπίτι, από άνθρωπο σε άνθρωπο. Ήταν δε δυνατό να συναντήσει κανείς άθεους ή πλήρως

¹⁸⁶ Κυριάκος Κάσσης, *Λαογραφία της Μέσα Μάνης*, τόμ. Β’, σελ. 189, 199

αδιάφορους θρησκευτικά, όπως και εξαιρετικά θρήσκους ή και δεισιδαίμονες. Οι άθεοι, όμως, φαίνεται να ήταν εξαιρετικά πολλοί. Και μάλιστα, πολύ διάχυτη στη λαϊκή συνείδηση ήταν η απομυθοποίηση της θεότητας και ακόμη περισσότερο της αγιοσύνης των κληρικών. Τους θεωρούσαν εξ ίσου αμαρτωλούς, εμπαιθείς, και τους συμπεριφέρονταν, στην καλύτερη περίπτωση, ως γέροντες ή συμβουλάτορες. Καμία ιδιαίτερη αγιότητα. Από τη λαϊκή αυτή αντίληψη περί αγιοσύνης έχει επικρατήσει και η παροιμία: “Μανιάτης κι άγιος να γενεί, σκατένια δόξα θάχει”.

Παρ’ όλα αυτά όμως, όσα πολλοί πίστευαν και ακολουθούσαν γενικά το εορτολόγιο, τη νηστεία και πολλά έθιμα ανάμειχτα με τελετουργίες παρόμοιες με αυτές των ανθρώπων του υπόλοιπου ελλαδικού χώρου.

Έντονα θρησκευόμενος ο Ελληνισμός της Κύπρου, παραδίδει ο Κ. Παπαχαραλάμπους¹⁸⁷, ακολουθούσε με λεπτομερειακή ευλάβεια κάθε εορτή και τις είχε εμπλουτίσει πέρα από το θρησκευτικό τους και λατρευτικό τους μέρος με δραστηριότητες, οι οποίες απέβλεπαν στην απόδοση τιμής και ανάλογου σεβασμού στη θεότητα - αγιότητα, αλλά και τήρηση όλων όσων, ως λαϊκές δοξασίες συνόδευαν τις εορτές και μεταβιβάζονταν από γενιά σε γενιά με κύριο θεματοφύλακα, αλλά και δράστη τις γυναίκες.

Τα Χριστούγεννα η οικοδέσποινα τοποθετούσε κλάδους ελιάς στο ανώφλι της θύρας του σπιτιού. Επίσης αγιασμένα κλαδιά ελιάς για σαράντα μέρες από τα Χριστούγεννα και μετά χρησιμοποιούσαν οι γυναίκες και θυμιάζαν τα σπιτικά τους για “ωκυτοκία”. Για τους Κύπριους, οι καλικάντζαροι ή οι Σκαλαπούνταροι, όπως τους έλεγαν, ήταν ψυχές που ανικανοποίητες κινούνταν ελεύθερα και για να τις ευχαριστήσουν και εξευμενίσουν οι γυναίκες παρασκεύαζαν γι’ αυτούς λουκουμάδες με μέλι, τα “ξηροτήνα”.

Κάθε νοικοκυρά φρόντιζε στον Αγιασμό των Φώτων που έπαιρνε από την εκκλησία να “βαφτίζει” κεριά τα οποία αποκτούσαν για όλη τη διάρκεια του χρόνου αποτρεπτική του κεραυνού δύναμη. Ακόμη, από την αιθάλη αυτών των κεριών, τη λεγόμενη “χολλά”, οι κόρες της οικογένειας, δημιουργούσαν σκιές για τις βλεφαρίδες τους. Αλλά και από χολλά από το χολλιαστήρα της εκκλησίας συνήθιζαν να κάνουν φρύδια, αλλά και να τη χρησιμοποιήσουν για θεραπευτικούς σκοπούς. Τα Φώτα τα αγαπούσαν, κυρίως τα κορίτσια, γιατί τότε τους έκαναν δώρα ή τους έδιναν χαρτζιλίκι, τη λεγόμενη “πουλουστρίνα”.

Στην Κύπρο, τις Απόκριες τις έλεγαν “Σήκωσες των Χριστουγέννων” και αν οι κοπέλες δεν αρραβωνιάζονταν μέχρι τότε, τις περιγελούσαν και τις έλεγαν “σφόγγα τα σειλούδκια σου”,

δηλαδή σκούπισε τα χείλη σου, γιατί αυτό που έχουν επάνω τους σε έκανε να μην λογοδοσεις, να μη χαρτωθείς.

Η Καθαρή Δευτέρα για τις ανύπαντρες γιορταζόταν, ιδιαίτερα και τις τρεις μέρες μετά την Καθαρή τις νήστευαν για να “εύρουν άνδρα” γρήγορα, ενώ οι γριές για την ψυχή τους. Το πρώτο δε βράδυ της Σαρακοστής έτρωγαν την αλμυροκουλούρα για να δουν στον ύπνο τους το μέλλοντα σύζυγό τους. Αν έβλεπαν το ίδιο όνειρο για τρεις φορές, τότε θα έπαιρναν και όμορφο άνδρα. Αλλά και με την πίττα του Αγ. Φανουρίου και με τα κόλλυβα του εσπερινού της γιορτής της Ορθοδοξίας πίστευαν ότι μπορούσαν να προβλέψουν το μελλοντικό τους σύζυγο, όπως και όταν πάρουν επτά σπυριά από τα κόλλυβα της γιορτής των Αγ. Θεοδώρων.

Ο Άγιος Γεώργιος για την Κύπρο είναι ο άγιος που προστατεύει ή θεραπεύει τους επιληπτικούς. Μάλιστα πίστευαν ότι, εάν ο άρρωστος την ώρα του εσπερινού συνέβαινε να εμέσει, τότε αυτό ήταν ένδειξη ίασης. Οι μητέρες τα παιδιά τους, που αργούσαν να περπατήσουν, τα πήγαιναν στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου στη Λάρνακα, το Σάββατο, γιατί, τότε πίστευαν, ότι βρισκόταν στην εκκλησία του. Τις άλλες μέρες της εβδομάδας έλεγαν ότι ευρισκόταν στη Βηρυτό, όπου υπήρχε λαμπρός ναός του και μόνο κάθε Σάββατο ερχόταν στη Λάρνακα, “κατάβρεχτος από τα κύματα της θάλασσας”.

Τον Κλήδονα, οι γυναίκες στην Κύπρο τον έβγαζαν την Πρωτομαγιά. Όπως είδαμε και οι Καραγκούνες το ίδιο συνήθιζαν να κάνουν. Ακόμη έτρωγαν ένα κομμάτι κουλούρας από την Ανάσταση, για να μη τις δαγκάσει γάιδαρος. Επίσης, της Αγίας Μαύρας έπιναν γάλα για να παραμείνουν λευκόχρωμες και έκαναν ξόρκια για να μην έχουν κατσαρίδες (τσιριπίλλες) στο σπίτι τους.

Οι μητέρες τη γιορτή της Αγ. Μαρίας την τηρούσαν πιστά γιατί ήταν η κατ’ εξοχή προστάτιδα των βρεφών και “μαρανίσκει τα παιδικιά και τους πόνους και χαρίζει τον ύπνον”. Ο Άγιος Ευστάθιος είναι ο άγιος που προστατεύει τις γυναίκες που τους πεθαίνουν τα παιδιά και σ’ αυτόν εναποθέτουν τις ελπίδες τους για μακροβιότητά τους.

Όσες γυναίκες θα εξέτρεφαν μεταξοσκώληκες την ημέρα της γιορτής της Αγίας Αικατερίνης, η οποία θεωρούνταν προστάτιδα της σηροτροφίας, προσέφεραν “ξηροτήανα” για να επιτύχουν καλή απόδοση των ζωντανών τους.

Κάθε οικογένεια στην Κύπρο είχε τον προστάτη της Άγιο και οι γυναίκες του σπιτιού ετοιμάζαν “τες κόρτες ή παννυσί(δ)ες” για τη λειτουργία και την αρτοκλασία, που για τους

¹⁸⁷ Χ.Παπαχαλαράμπος, *Κυπριακά ήθη και έθιμα*, Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών αρ. 3, Λευκωσία, 1965, σελ. 163-164, 177, 216

Κύπριους ήταν μεγάλοι άρτοι με σουσάμι, τους οποίους μοίραζαν στους πιστούς και τους ανθρώπους της οικογένειας που τιμούσαν τον προστάτη τους άγιο.

Κάθε εκδήλωση της ζωής των ανθρώπων στην Κύπρο διακατεχόταν από ένα πλήθος δεισιδαιμονιών και προλήψεων και συνοδευόταν από “μαγικές ενέργειες”, τις οποίες επιτελούσαν με επίγνωση του αποτελέσματός τους ή γιατί έτσι συνηθιζόταν από τους παλιούς τους.

Στην κουτσοβλάχικη κοινωνία, μας αναφέρει ο Χρ. Κολτσιδάς¹⁸⁸, τα λατρευτικά έθιμα ήταν διάχυτα και αξεδιάλυτα συνδεδεμένα με τη διαδικασία και επιτέλεση των θρησκευτικών εθίμων και αποτελούσαν καταστάλαγμα μιας υποσυνείδητης διεργασίας, η οποία είχε ως αφετηρία τη θρησκευτική πίστη, αλλά και τα ανθρώπινα συναισθήματα του φόβου για τη ζωή αγαπημένων προσώπων, το δέος για το άγνωστο στην παρούσα και μελλοντική ζωή. Έτσι ο φόβος και η προφύλαξη από κάθε κακό και τις επενέργειές του οδηγούσε στη δεισιδαιμονία, η προφύλαξη στη μαγεία και έτσι κατέληγαν στην επιζήτηση της θεϊκής προστασίας, στη λατρεία, σε πράξεις μαγικοθρησκευτικές και επιζητούσαν το συναίσθημα της λύτρωσης και της χαράς μέσα από αυτά τα θρησκευτικά και εορταστικά έθιμα.

Επειδή η ζωή τους ήταν δεμένη με τη φύση και τα πρόβατά τους, κάθε χαρά τους τη μοίραζαν με αυτά και τους ανθρώπους της στάνης. Για παράδειγμα, το Πάσχα οι Κουτσοβλάχισσες έβαφαν εκτός από τα αυγά και μερικά σημεία του σώματος των ζωντανών τους και έδεναν με μια κόκκινη κλωστή και την πόρτα του σπιτιού τους. Ακόμη, οι νοικοκυρές, την Πρωτοχρονιά, έκαναν μια βασιλόπιττα στην οποία έμπηγαν ξυλάκια σε ένα κύκλο, τα οποία συμβόλιζαν τα ζωντανά τους. Φυλούσαν και ένα κομμάτι βασιλόπιττα και μια χούφτα αλάτι που την είχε ευλογήσει ο παπάς κατά τη γιορτή των Φώτων. Ανακάτευαν ψίχουλα από τη βασιλόπιττα και αλάτι στα πίτουρα που έτρωγαν τα ζωντανά τους. Ακόμη έκαναν εξαιρετικά κουλουράκια με διακόσμηση σχήματα σταυρού και, αφού τα έβαζαν για τρεις μέρες στα εικονίσματα, έπειτα τα έτρωγαν ή τα προσέφεραν.

Αλλά και για να τιμήσουν την πιο μεγάλη γυναίκα του σογιού τους, την παραμονή της τελευταίας Κυριακής της Αποκριάς μαζεύονταν στο σπίτι αυτής της γηραιάς συγγένισσας, έστρωναν στρωσίδια κατάχαμα και ένα πλούσιο τραπέζι. Ένας ένας με τη σειρά, από την πιο μικρή ηλικία ως την πιο μεγάλη σηκώνονταν, της φιλούσαν το χέρι και εύχονταν: “Να ζήσουμε και 'μεις όσο εσείς και να τα χιλιάσουμε μαζί με σας, συχωρεμένα”. Στους άλλους, τους πιο μικρούς, έλεγαν: “Συχωρεμένα, και του χρόνου με το καλό”. Μετά επακολουθούσε φαγοπότι.

¹⁸⁸ Αντ.Κολτσιδάς, *Οι Κουτσοβλάχοι*, Τόμος Α', Θεσσαλονίκη, 1976, σελ. 195-201

Κατά τη νηστεία του Σαραντάμερου οι γυναίκες νήστευαν πιο αυστηρά, ενώ όλοι “κρατούσαν” τη Μεγάλη Εβδομάδα και δεν κοιμούνταν καθόλου το Μεγάλο Σάββατο για να μεταλάβουν ψυχή και σώμα στην Πρώτη Ανάσταση.

Οι Κουτσόβλαχοι ήταν απλοϊκοί άνθρωποι, δεμένοι με τον παλιό τρόπο ζωής και ήταν αρκετά προληπτικοί. Πρόσεχαν σχολιάζοντας και ερμηνεύοντας ανάλογα με την κατάσταση το καθετί και ήταν ευπρόσβλητοι από τις δοξασίες και τις δεισιδαιμονίες, επειδή η ζωή τους ήταν εκτεθειμένη σε διαρκείς φόβους και προφυλάξεις στις ορεινές και απομακρυσμένες περιοχές όπου ζούσαν. Πάρα πολλές προλήψεις ήταν δεμένες με το αλάτι. Έτσι οι γυναίκες δεν δάνειζαν ούτε δανείζονταν αλάτι κατά τη διάρκεια της νύχτας, γιατί πίστευαν ότι κάποια καταστροφή θα τους συμβεί. Ακόμη, το ίδιο συνέβαινε και με το αν δανείζονταν ή δάνειζαν προζύμι, αυγό ή γάλα. Έλεγαν ότι κάποιος ζώο ή άνθρωπος θα πέθαινε από το σπίτι τους. Δεν τύλιγαν κουβάρια αργά τη νύχτα, ούτε έκλωθαν, ούτε ύφαιναν. Πίστευαν ότι θα έχαναν πολλά πρόβατα και κατσίκια. Δεν έτρωγαν επίσης δίδυμους καρπούς, γιατί θα αρρώσταιναν. Αλλά αν τους έτρωγε έγκυος, πίστευαν ότι θα γεννούσε ωραία δίδυμα αγόρια.

Επίσης, οι αρρώστιες θεωρούνταν από τους Κουτσόβλαχους ως χτυπήματα αόρατων θεϊκών ή δαιμονικών δυνάμεων και καθώς ήταν αποκομμένοι από τον υπόλοιπο κόσμο, που θα μπορούσε να τους παράσχει ακόμη και επιστημονική βοήθεια, γι’ αυτό πίστευαν ότι φυσικά μέσα, όπως μάγια και ξόρκια ή τα πρακτικά, όπως βοτάνια και προσευχές, θα τους λύτρωναν από αυτές. Είχαν, λοιπόν, παραδεχθεί, αναγνωρίσει και αφεθεί στις μάγισσες που ήταν και γιάτρισσες και εξορκίστριες. Αυτές μάζευαν βοτάνια (σπόρους, βλαστούς, φύλλα) κατά τις γιορτές του Αγίου Κωνσταντίνου, της Ανάληψης, του Λαζάρου και το Δεκαπενταύγουστο και με ανάλογη κατεργασία και σε συνδυασμό με θρησκευτική κατάνυξη και προσευχές, που επέβαλλαν σε όποιον ζητούσε τη βοήθειά τους, η ίαση ήταν εφικτή. “Ειδικές” μάγισσες δέχονταν τον άρρωστο για έξι Σαββατόβραδα στη συνέχεια και κατά τα μεσάνυχτα με επικλήσεις των αστεριών μια φορά από τη μάγισσα και μια από τον πάσχοντα δέχονταν, όπως πίστευαν, την ευεργετική τους επίδραση. Ακόμη υπήρχαν και όσες είχαν την ικανότητα να ξεματιάζουν ή να γιατρεύουν από καρναβίτσες, από κριθαράκια των ματιών κτλ.

Η εναγώνια προσμονή του γαμπρού γέμιζε με μυστηριακό δέος την ψυχή της ανύπαντρης γυναίκας. Με ποιον θα συμπορευτεί στις μελλούμενες χαρές και λύπες της ζωής; η Μαντεία, αν δεν είναι το μόνο, είναι ίσως το πιο αποτελεσματικό, αλλά και ελπιδοφόρο μέσο στο οποίο κατέφευγαν οι κοπέλες των χωριών του Πηλίου, μας αναφέρει ο Κώστας Λιάπης¹⁸⁹,

¹⁸⁹ Κώστας Λιάπης, *Ώρες του Πηλίου*, Δ' έκδοση, Πύλη, 1981, σελ. 40, 42-46, 48, 54

αναζητώντας απαντήσεις στα επιτακτικά ερωτήματα της κοριτσιίστικης καρδιάς τους. Για τις Πηλιορείτισσες, οι πιο γνωστές μαντικές πράξεις ήταν το σβήσιμο του ονόματος της κοπέλας, που μαζί με άλλα ονόματα ανύπαντρων φιλενάδων της νύφης γράφονταν στα νυφικά υποδήματα. Όποιας το όνομα θα σβηνόταν πρώτο κατά τη γαμήλια τελετή, αυτή είχε σειρά πρώτη να παντρευτεί.

“Η ονειρομαντεία”, παραδίδει ο Κ. Λιάπης, “αποτελούσε την πιο εύκολη και πρόσφορη διαδικασία πρόβλεψης του μέλλοντος, αρκεί βέβαια να ήταν γνωστός ο κώδικας που ξεδιαλύνει τα όνειρα. Και τα πιο εμφαντικά όνειρα για τα “σ’χαρίκια” και το μελλούμενο προξενιό ήταν εκείνα που περιείχαν κάθε λογής και κοπής κόκκινα είδη ή αντικείμενα, όπως π.χ. κόκκινα άλογα, κρασιά, μήλα, γαρύφαλλα ή τριαντάφυλλα, αλλά και αρνιά με κόκκινες κορδέλες, περιστέρια με κορδέλες στα πόδια, σύκα και άλλα παρόμοια. Όταν δηλαδή στο όνειρο κυριαρχούσε το κόκκινο χρώμα και τα τρεχούμενα νερά, τότε το ευτυχισμένο επιστέγασμα του συνοικεσίου θα ήταν γεγονός που μελλόταν να επισυμβεί τάχιστα”.

Ακόμη και η φλυτζανομαντεία ήταν πολύ προσφιλής και σε αυτήν κατέφευγαν πολύ συχνά οι κοπέλες. Επίσης από τα κουφέτα του γάμου, τα οποία φρόντιζαν να πάρουν από την τσέπη του γαμπρού ή το δίσκο με τα στέφανα και να τα εναποθέσουν κάτω από το προσκέφαλό τους και για τρεις νύχτες, οι Πηλιορείτισσες προσδοκούσαν να μαντεύσουν το πρόσωπο του γαμπρού. Αλλά και η “μ’κουσιά” (μπουκουσιά) της “Τυρναποκριάς” που ξεχωρίζεται και τοποθετείται κάτω από το προσκέφαλο, αφού μ’ αυτήν η νέα σταύρωνε λέγοντας “όποιους είν’ στη μοίρα μ’ κι στου ριζικό μ’ να έρθ’ απόψ’ ν’ αποκρέψουμι μαζί” είχε την ιδιότητα του μαντικού καταλύτη. Βέβαια τα αγόρια μ’ αυτή την μπουκουσιά πίστευαν ότι θα δουν πού έχει η πέρδικα τη φωλιά της για να πιάσουν τα αυγά της ή τα περδικόπουλά της.

Ανάλογες μαντείες γίνονταν με την αλμυροκουλούρα, με τα σπυριά από σιτάρι που ζητούσαν την ημέρα των Αγίων Θεοδώρων από τρεις Μαρίες πρωτοστέφανες και ένα παντρεμένο Θεόδωρο και τα έβαζαν στο προσκέφαλό τους, επίσης από τα κουμούσια του Αγίου Φανουρίου (μια πίττα ζυμωμένη με κανέλα και ζάχαρη), από τα μαντέματα του Κλήδονα, αλλά και από δύο εθμικής τελετουργίας τρόπους μαντικής, οι οποίοι απαντιούνται στο Πήλιο: οι κλωστές του Βεργογιάννη και το γιοφύρι των Αγίων Σαράντα.

Σύμφωνα λοιπόν μ’ αυτές, οι κοπέλες έπλεκαν μια αλυσίδα με τρεις κλωστές διαφορετικού χρώματος και έδεναν με αυτήν τα κλαδιά ενός φυτού που φυτρώνει στο Πήλιο και που λέγεται Βεργογιάννης. Κατόπιν παρακαλούσαν με προσευχές να δουν το πρόσωπο στον ύπνο τους που θα τις βοηθούσε να λύσουν αυτά τα δεσίματα. Αυτός θα ήταν και ο μελλοντικός τους σύζυγος.

Ακόμη, την παραμονή της γιορτής των Αγίων Σαράντα οι κοπέλες έκαναν μια μακριά πλεξούδα από 40 διαφορετικά φυτά και την έριχναν στα νερά ενός ρυακιού παρακαλώντας τους Αγίους Σαράντα να μεγεθύνουν αυτό το “γιουφύρι” τους και να δουν με ποιο ταίρι θα το περνούσαν.

Επίσης, στη γιορτή του Κλήδονα κατά τις δώδεκα το μεσημέρι, συνεχίζει να μας λέει ο Κ. Λιάπης, “οι κοπέλες σκέπαζαν το στόμιο του πηγαδιού με ένα κόκκινο χράμι και από μια σχισμή του έριχναν μια αχτίδα φωτός από τον ήλιο με τη βοήθεια ενός καθρέφτη. Κάθε μια πήγαινε και προσπαθούσε να διακρίνει το πρόσωπο του άνδρα που θα παντρευόταν, αν θα παντρευόταν τον ίδιο χρόνο”.

Στο Β' μέρος της εργασίας μας παραθέτουμε στίχους από δημοτικά τραγούδια, τα οποία εμπεριέχουν ανάλογες με τις προηγούμενες αναφορές και που ασφαλώς είναι δυνατόν να διακρίνουμε τη θρησκευτικότητα των γυναικών, την προτροπή και παρέμβασή τους στις θρησκευτικές συνήθειες και την τήρηση από τα μέλη της πίστης οικογένειάς τους, καθώς επίσης και τη γνώση τους σχετικά με μαντικές και μαγικές τελετουργίες. Σ' αυτές είτε καταφεύγουν οι ίδιες προς επίλυση των προβλημάτων τους είτε είναι αυτές οι οποίες μεσολαβούν, όταν πάλι στις γνώσεις τους και στις υπερφυσικές τους ιδιότητες προστρέχουν οι έχοντες συναισθηματικά, κοινωνικά, οικονομικά προβλήματα και προβλήματα υγείας. Θα παρατηρήσουμε, και αυτό ιδιαίτερα το επισημαίνουμε, τη δραματοποίηση την οποία ο δημιουργός - λαός πραγματοποιεί μέσα στα δημοτικά τραγούδια προκειμένου να μας καταστήσει κοινωνούς μ' αυτόν τον τρόπο της πραγματικότητας του καιρού τους.

Β' ΜΕΡΟΣ

Α' ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

1. ΟΙΚΙΑΚΕΣ ΕΝΑΣΧΟΛΗΣΕΙΣ

Β. Δ. ΘΡΑΚΗ

1. Πιριστέρα μου χιουνάτη
π' ανιβαίνεις στου κλουνάρι
κι αγναντεύ' τουν κόσμουν ούλουν
κι αγναντεύ' κι μια κουπέλα,
πώς υφαίν' πώς καμαρώνει...

Π. Καβακόπουλος, αρ. 46

2. 'Γώ πινώ κι αυτή ιδιάζει,
'Γώ πινώ κι αυτή μπαλώνει,
'γώ θαρρώ μένα μαλώνει.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 58

3. Ενούχτουσι κι σήμερα
Παν τα πουλάκια στις φωλιές
κι οι έμορφες στη βρύση.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 74

4. Κόρην έ, κόρην έπλυνι καλέ μου
κι σγουρέ, κι σγουρέ βασιλικέ μου.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 75

5. Του βασίλιμα του ήλιου
πάει η κόρη στου πηγάδι

Π. Καβακόπουλος, αρ. 83

6. Κάτου στον γιαλό, κάτου, κάτου στην κρύα βρύση
Πέντι μη, πέντι μήνις, πέντ' αδράχτια
πότι τα, πότι τα ἔγνεσ' η ντιντόνα; (τεμπέλα)

Π. Καβακόπουλος, αρ. 104

7. Μια κόρη, μια κι αμάν, μια κόρη, μια διαβάτισσα
όταν μπαίνει κι γυφαίνει, δέντρα κι κλαριά μαραίνει.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 112

8. Πήρε τη ρόκα της και πάει,
βρίσκει την κόρη που κεντάει.

Α. Πετρόπουλος, αρ. 59, Ερωτικά

ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

9. Έχου ψωμί μι γένιτι κι του πιδί μου κλαίει.

Θ. Νημάς, αρ. 4, σελ. 60

10. Κι πήγε κι ακούμπησε στου κύρη της τη βρύση
Βρίσκει τις δούλες που έπλεναν, στις βρύσες που λευκαίνουν[...]
- Πέστε της κυράς, για πέστε του αφέντη
μη θέλει δούλα για νερό, δούλα να πάει για ξύλα.
Για σύρτε πέστε της κυράς, για πέστε του αφέντη
ξέρω κ' υφαίνω στο βλατί, κ' υφαίνω στο βελούδο.

Θ. Νημάς, αρ. 5Α, σελ. 61-62

11. Βλέπει μια που κατιβαίνει με τη στάμνα φουρτουμένη
Νά ἔμαν έλατος στη βρύση, νά ἔρθει η αγάπημ' να γεμίσει
ήρθε η μία, μ' ήρθε αντράλα στο κεφάλι,
ήρθε τ' ορφανό κορίτσι, έλαμπε κι αυτό κ' η βρύση.

Θ. Νημάς, αρ. 5, σελ. 153

12. Θε μου να βρω τις λυγερές στη βρύση για να πλένουν.
Στουν αργαλειό την έβαλι, να πάρει να υφάνει .

Θ. Νημάς, αρ. 5B, σελ. 62

13. Σ' αργυρό μπαχτσέ, κυρά Αναγνώσταινα
βρίσκω τσιούπρις που κιντούσαν ν' ουμαύρους
στα τριαντάφυλλα, κυρά Αναγνώσταινα.

Θ. Νημάς, αρ. 6, σελ. 216

14. Γλυκοχαράζουν τα βουνά κ' οι έμουρφις κοιμάντι
βρίσκου κόρη ναπού 'πλυνε, κόρη που σκαμαγκιάζει .

Θ. Νημάς, αρ. 7A, σελ. 63

15. Μας πήρε η μέρα κ η αυγή, μας πήρε το μεσ' μέρι
Παν τα πουλάκια στις βοσκές κ οι λυγερές στη βρύση
βρίσκω μια κόρη απόπλυνε σε μαρμαρένια βρύση .

Θ. Νημάς, αρ. 7Γ, σελ. 64

16. Μια κόρη μια Καρτσιώτισσα κι μια Καρτσιωτοπούλα
πό 'χει άσημένιον αργαλειό και φιλντισένιον χτένι,
μασούργιαζε, καλάμιζι κι ψιλουτραγουδούσι.

Θ. Νημάς, αρ. 7Δ, σελ. 165

17. Νύχτουσι κι βράδυασι, συνουδιά συνούλα μου
πάνουν οι άσπρις για νιρό κ οι έμουρφις να πλύνουν.

Θ. Νημάς, αρ. 7E, σελ. 165

18. Ν ο Γιάννος και η Μαριγώ σ' ένα σκουλειό διαβάζουν
ν ο Γιάνν τς μαθαίνει γράμματα κ η Μάρω τα κινήδια.

Θ. Νημάς, αρ. 11A, σελ. 82

19. Μια Μαρουδιά κι ο Γιάννακας σ' ένα σκολεϊό μαθαίνουν
να μάθει η Μάρω κέντημα κι ο Γιάννος το κοντύλι.

Θ. Νημάς, αρ. 11B, σελ. 82

20. Μη με δέρνεις, μάνα, μη με τυραγνείς
να σε μαρτυρήσω ποιος με φίλησε.

Γιος του παπα-Γιώργη, ο γραμματικός,
μια φορά στη βρύση, δύο στον αργαλειό,
τρεις φορές στ' αμπέλι, γιος του παπα-Γιώργη.

Θ. Νημάς, αρ. 18A, σελ. 221

21. Αγγέλω μ', κρένει η μάνα σου, δεν ξέρω τι σε θέλει:

- Να πας στη βρύση για νιρό, να πιουν τα παλικάρια

- Τα παλικάρια κι αν διψούν, να παν στη βρύσ' να πιούνε

κι 'γώ θα πάρου κέντισμα μι τ' άλλα τα κορίτσια

το κέντισμα 'νι γλέντισμα κ' η ρόκα είναι σιργιάνι

κι το τσικρίκι κι ο αργαλειός ν- είναι σκλαβιά μεγάλη .

Θ. Νημάς, αρ. 19, σελ. 166

22. Κόρη μ' του ποιος σι τό 'φτιασι του μαργαριταρένιου;

- Η μάνα μου μι τό 'φτιασι του μαργαριαταρένιου (γκιουρντάνι).

Θ. Νημάς, αρ. 28, σελ. 169

23. Μια πούλια είναι στον ουρανό, μια λυγερή στον κάμπο,
έχει ασημένιο αργαλειό και φιλντισένιο χτένι
στον ουρανό τα ίδιαζε, στον κάμπου τα υφαίνει
και στην άκρια της θάλασσας τα λιανοκουπανίζει.

Θ. Νημάς, αρ. 39, σελ. 172

24. - Καρτέρα με. Μωρ' Κίτσα, Κίτσα κι αδερφή,
να πάρω κι εγώ τη ρόκα, να 'ρθω γνέθοντας.
Πήρανε τη ρόκα, πάνε γνέθοντας.

Θ. Νημάς, αρ. 13Α, σελ. 84

25. Σειόται κ' η Ζαχαρούλα με τα ξανθά μαλλιά,
στα Τρίκαλα να πάει στα μπογιατζίδικα,
καφέ μπογιά να πάρει να βάψει τα μαλλιά.

Θ. Νημάς, αρ. 43Γ, σελ. 253

26. Πώς πάν οι τσιούπρες για νερό με τα σταμνιά στα χέρια
πώς πάει κι εμένα η αγάπη μου με το σταμνί στο χέρι.

Θ. Νημάς, αρ. 44, σελ. 174

27. Τρεις αδελφάδες ήμασταν και οι τρεις αγαπημένες
η μια κιντάει τον ουρανό, κ' η άλλη του φιγγάρι,
η τρίτη η μικρότερη κιντάει 'να μαξιλάρι.

Θ. Νημάς, αρ. 47, σελ. 255

28. Μην είδατ' την αγάπη μου, την αγαπητικιά μου
τα σπλάχνα της καρδιάς μου
-Εχθές προχθές την είδαμε στου τσέλιγκα τη στάνη
με κεντητό φουστάνι.
Επήγα και την ήβρηκα στον αργαλειό να υφαίνει.

Θ. Νημάς, αρ. 53Β, σελ. 235

29. Παπαδοπούλα ύφαινε και κούναε το ποδάρι
και με το νου της έλεγε "νά 'χα ένα παλικάρι".

Θ. Νημάς, αρ. 57, σελ. 178

30. Μια κόρη μες στον αργαλειό, κρένε μ', αγάπη μ', δε μπορώ
υφαίνει και ξεϋφαίνει, δέντρα και κλαδιά μαραίνει,
υφαίνει τα μεταξωτά, δάφνη, κιτρολεμονιά,
τ' ανδρός της τα βελούδα, γεια σου, αγάπη μου καινούρια
στους ουρανούς το διάζεται, βλέπει κι αρραβωνιάζεται,
στους κάμπους το ξεϋφαίνει, δέντρα και κλαδιά μαραίνει.

Θ. Νημάς, αρ. 58, σελ. 178

31. Κόρη, που πας στον ποταμό τα ρούχα σου να πλύνεις
πάρε και με τα ρούχα μου, να μου τα μοσχοπλύνεις.

Θ. Νημάς, αρ. 60, σελ. 178

32. Έξω στο φεγγάρι και στο φεγγαράκι
κάθονταν η Μάρω και κένταγε μαντήλι.

Θ. Νημάς, αρ. 60, σελ. 258

33. Και μέσα κόρη κάθεσαι, κεντά χρυσό μαντήλι.

Θ. Νημάς, αρ. 64, σελ. 180

34. Να πελεκήσω μάρμαρο, να φτιάσω κρύα βρύση
να έρχονται άσπρες για νερό και ρούσες για να πλύνουν
νά 'ρθει κι εμέ η αγάπη μου να πλύνει, να λευκάνει.

Θ. Νημάς, αρ. 76, σελ. 183

35. Άιντι γκαραγκούνα πάει στη βρύση.

Θ. Νημάς, αρ. 92Α, σελ. 188

36. Καραγκούνα πάει να πλύνει
κι ο βοριάς δεν την αφήνει.
- Άσε την, βοριά μ', να πλύνει
να πλύνει, να τ' απλώσει
να τα μάσει πριν νυχτώσει,

τα ποτάμια παγωμένα, τα νερά κρουστάλλιασμένα.

Θ. Νημάς, αρ. 92Γ, σελ. 189

37. Και η καλή του κάθονταν στον αργαλειό κ' υφαίνει
κ' ύφαινε και ξύφαινε για τον καλό μαντήλι,
βάζει στημόνι μάλαμα και το υφάδι ασήμι,
για να το δώσ' στο νιούτσικο ν' αρέσει η αφεντιά του.

Θ. Νημάς, αρ. 79, σελ. 183

38. Μού 'πεσε το μαντήλι μου το βαριοκεντισμένο
νυφάδες το κεντούσανε, κορίτσια τραγουδούσανε.

Θ. Νημάς, αρ. 97, σελ. 192

39. Πέντι μή, πέντι μήνες, πέντ' αδράχτια,
πότι τα, πότι τα'γνεσ' η ντιντόνα;
Κι ίκατσι κι τα γιδιάζει μέσα στου κατσικουμάντρου
Βάν' της γάτας του πουδάρι, κι του ποντικού του νύχι.
Ρίχκι γάτα στου πουντίκι, κι ανακάτουσι του γνέμα
Φέρτε ράφτις, φέρτι κόφτις, άλλ' να κόβουν, κι άλλ' να δένουν
να ξανακονταίν' του γνέμα.

Θ. Νημάς, αρ. 18B, σελ. 165

40. Πέρασα 'πο 'να χωριό, βρήκα κόρ' στον αργαλειό
ύφινι χρυσό πανί τ' αγγελικό της το κορμί.

Θ. Νημάς, αρ. 106, σελ. 196

41. Δέντρο είχα στην αυλή μου
κόρη κάθονταν στον ίσκιο
κι έπλεκε χρυσό γαϊτάνι.

Θ. Νημάς, αρ. 110A, σελ. 199

42. Κι αργοπλέκει χρυσό γαϊτάνι .

Θ. Νημάς, αρ. 110B, σελ. 199

43. Κόρη μ' ξεπιάσ' απ' το χορό και σύρε κατ' το σπίτι
κάτι σου θέλει η μάνα σου, νερό να πας να πάρεις.
Το χαλκοστάμνι άρπαξε στη βρύση για να πάει.

Θ. Νημάς, αρ. 118, σελ. 201

44. Πάρε, Γιαννάκη, το βιολί κι έβγα στην κρύα βρύση
να πω κι εγώ τη μάνα μου, να την παρακαλέσω
-Μάνα μ' νερό δεν έχουμε, σαν φάμε τι θα πιούμε;
Και τη βαρέλα άρπαξε, στη βρύση να πηγαίνει.

Θ. Νημάς, αρ. 119B, σελ. 202

45. Τραπέζι μου ποιος σε στόλισε και σ' ήβρα στολισμένο
-Τρεις λυγερές το στόλισαν, τρία καλά κοράσια.

Θ. Νημάς, αρ. 121, σελ. 202

46. Πήρε τη ρόκα της και πάει, βρίσκει την κόρη που κεντάει.

Θ. Νημάς, αρ. 127, σελ. 204

47. Σαράντα βρύσες με νερό, σαράντα με κανάλια
σαράντα αρχόντισσες έπλυναν, σαράντα αρχοντοπούλες
και έπλυναν και ξέπλυναν, πιάνονται και χορεύουν.

Θ. Νημάς, αρ. 133, σελ. 206

48. - N - εψές προψές την είδαμε στον αργαλειό που 'φαίνει,
ν' είχε ασημένιο αργαλειό και φιλντισένιο χτένι
και τη σαίτα πού 'ριχνε ν- όλο μαργαριτάρι.

Θ. Νημάς, αρ. 17Γ, σελ. 165

Στην Κύμη, η Παναγία η Λιαουτσάνισσα, μας αναφέρει ο Χρ. Σέττας¹⁸¹, είναι η πιο ξακουστή εκκλησία και χτίστηκε στο μέρος, όπου μια γυναίκα από την παλαιά οικογένεια της περιοχής, ονόματι Λιαούτση, όπως λέει η παράδοση, βρήκε πάνω σε ένα πουρνάρι την εικόνα της Παναγίας. Κατά την ημέρα που πανηγυρίζει (Δεκαπενταύγουστος) οι γυναίκες σε συνεργασία με την εκκλησιαστική επιτροπή μαγειρεύουν στιφάδο μέσα σε χαλκωματένια καζάνια και με κρέας από τάματα κτηνοτρόφων της περιοχής, με κρεμμύδια από τους γεωργούς και με προσφορές σε μοσχομυριστά φρεσκοψημένα ψωμιά, τάματα των νοικοκυρών και παραθέτουν πλουσιοπάροχο γεύμα σε συντοπίτες και επισκέπτες.

Στη χάρη της κατέφευγαν οι ευσεβείς και στείρες γυναίκες που για χρόνια έκαναν προσπάθειες να αποκτήσουν παιδί. Έριχναν στο καντήλι, που καίει μπροστά από το εικόνισμά της, ένα φυτίλι και, αφού προσεύχονταν για να τους δοθεί η χάρη της τεκνογονίας, κατάπιναν το αγιασμένο πια φυτίλι. Η εναπόθεση της ελπίδας στα χέρια της Παναγίας, πολλές φορές έκανε το “θάμα” της και στο παιδί που γεννιόταν του χαριζόταν όνομα που είχε σχέση με τις γιορτές της θαυματουργής επενέργειας της Παναγίας της Λιαουτσιάνισσας (Παναγιώτης, Δέσποινα, Ευάγγελος κ.α.)

Θρησκοί άνθρωποι οι Σαρακατσάνοι, μας παραδίδει ο Ευρ. Μακρής¹⁸², διακρίνονταν για τη βαθιά τους πίστη στην ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία. Η πίστη τους αυτή στηριζόταν κυρίως στο γεγονός ότι πίστευαν και πιστεύουν σε μια ανώτερη δύναμη που κυβερνά τα πάντα. Πιθανόν, λόγω των κινδύνων που εγκυμονούσε η ζωή τους με το να αντιμετωπίζουν σε κάθε βήμα τους όλα τα στοιχεία της φύσης, οι Σαρακατσάνοι είχαν έντονο το θρησκευτικό συναίσθημα και πίστευαν ακράδαντα, ότι πέρα από τις όποιες δυνάμεις ή δυνατότητες διαθέτει ο άνθρωπος, είναι πολύ μικρός και αδύναμος να επιτύχει στη ζωή του χωρίς τη βοήθεια του Θεού. “Ό,τι πει ο Θεός” έλεγαν για οποιοδήποτε μεγάλο πρόβλημα αντιμετώπιζαν.

Όσον αφορά τη λατρεία τους και τη συμμετοχή τους στην εκκλησιαστική ζωή, απείχαν πολύ από το να εκκλησιάζονται, προπαντός οι άνδρες. Ο βασικότερος λόγος που δεν πήγαιναν στην εκκλησία ήταν η φύση της εργασίας τους. Όπως όλος ο κτηνοτροφικός πληθυσμός, έτσι και οι Σαρακατσάνοι δεν βρίσκουν ακόμη και τώρα χρόνο να πάνε στην εκκλησία. Πήγαιναν μόνο σε κηδεία, σπάνια γίνονταν κληρικοί και ακόμη σπανιότερα ακολουθούσαν το μοναχικό βίο.

¹⁸¹ Δημ.Σέττας, *Η Κύμη, Εύβοια, Λαϊκός Πολιτισμός*, τόμ. Γ', Αρχείο Ευβ. Μελετών, Παράρτημα τόμ. ΚΖ', Εταιρεία Ευβοϊκών Σπουδών, Αθήνα, 1988

¹⁸² Ευρ.Μακρής, *Ζωή και Παράδοση των Σαρακατσάνων*, Ιωάννινα, 1990, σελ. 292-295, 297, 299

Μια ήταν η γιορτή κατά την οποία δεν απουσίαζε κανένας από την εκκλησία. Η Ανάσταση, η Λαμπρή. Όλοι οι άνθρωποι από τη στάνη πήγαιναν σε πομπή στην εκκλησία του κοντινότερου χωριού για να “αναστήσουν” και να μεταλάβουν.

Σε μερικές άλλες γιορτές πήγαιναν στην εκκλησία μόνο οι γυναίκες. Τα Χριστούγεννα, την Πρωτοχρονιά, τα Φώτα, στο Ψυχοσάββατο των Αγίων Θεοδώρων, τ’ Αι-Γιαννιού, του Προφήτη Ηλία, της Αγίας Παρασκευής και της Παναγίας το Δεκαπενταύγουστο. Αυτές ήταν οι γιορτές που οι Σαρακατσάνες τιμούσαν ιδιαίτερα. Επίσης στις ονομαστικές εορτές, κυρίως των αντρών, πήγαιναν “λειτουργιά” για να “σηκώσουν το ύψωμα”.

Την παραμονή της κάθε μεγάλης γιορτής και κάθε Σαββατόβραδο οι Σαρακατσάνες άναβαν το καντήλι στο εικονοστάσι του κοιτακιού τους. Εκεί είχαν οπωσδήποτε την εικόνα της Παναγίας και τον “Άγιο του Σπιτιού”, κάτι σαν τους αρχαίους Εφέστιους θεούς. Αυτός ο Άγιος-Προστάτης έπρεπε να κληροδοτηθεί από γενιά σε γενιά.

Απομακρυσμένοι, όπως ήταν από την κοινωνία οι Σαρακατσάνοι και αγράμματοι, μη έχοντας καμιά άλλη ιατρική κυρίως υποστήριξη, πρώτα έτρεχαν στις εκκλησίες για κάθε κακό και αρρώστια και μετά στην επιστήμη. Πίστευαν ότι προσβάλλονταν οι ίδιοι και τα ζωντανά τους από “το μάτι”. Ακόμη, πίστευαν στα όνειρα, στην ύπαρξη των Σατανάδων που έρχονταν και γλεντούσαν ανάμεσα στα γίδια. Πρόβλεπαν το μέλλον από την πλάτη του αρνιού που έσφαζαν τη Λαμπρή, από την παρατήρηση των Ημερομηνίων για να γνωρίζουν τις καιρικές συνθήκες, πράγμα πολύ απαραίτητο για τη ζωή τους, καθώς επίσης από τις κινήσεις των ζώων που κατείχαν. Φοβούνταν το ίσκιωμα, το κακό αερικό, τα μάγια, την κατάρα, την επιορκία, τα παγανά και το κακό συναπάντημα. Όλα τα απέφευγαν με το σχήμα του σταυρού που έκαναν ή το κρέμασμα σταυρού με ένα κλωνάρι σπαραγγιάς. Αν τους ρωτούσες “γιατί σπαραγγιάς;” έλεγαν “έτσι τούβραμαν πάπ’ προσπάπ’”. Φορούσαν φυλαχτά με σταυρό, θυμίαμα και θαλασσιές χάντρες για την αβασκανία, αλλά και για στολίδι.

Η θρησκευτικότητα αναμεμειγμένη με δοξασίες και συνδυαζόμενη με πράξεις που αφορούν ακόμη και εκδηλώσεις ή ενασχολήσεις της καθημερινής ζωής των ανθρώπων είναι έκδηλη στη ζωή των κατοίκων των χωριών της Αργολίδας, επισημαίνει ο Ι. Αναγνωστόπουλος¹⁸³. Την Κυριακή των Βαΐων, για παράδειγμα, ο ιερέας μοίραζε στους εκκλησιαζόμενους δέματα βάγιας και ανοιξιάτικα λουλούδια. Αυτά τα δέματα τα φύλαγαν οι νοικοκυρές στα εικονίσματα του σπιτιού τους για φυλαχτό και μάλιστα κατά της αβασκανίας.

¹⁸³ Ιωάννης Αναγνωστόπουλος, *Λαογραφικά του Αχλαδόκαμπου*, Αθήνα, 1985, σελ. 65, 68

Αν αρρώσταινε κάποιο ζώο και μάλιστα άλογο ή μουλάρι, το έπαιρναν και το πήγαιναν σε κάποιο ερημοκλήσι και το γύριζαν τρεις φορές το γύρο της εκκλησίας και πίστευαν ότι γινόταν καλά.

Οι νοικοκυρές των χωριών της περιοχής με τον αγιασμό και το βασιλικό της γιορτής του Σταυρού (14 Σεπτεμβρίου) παρασκεύαζαν το νέο προζύμι για το ζύμωμα του ψωμιού τους. Εκείνο που είναι ιδιαίτερα αξιοπρόσεχτο είναι το βάφτισμα με τάμα. Όταν το βρέφος μιας οικογένειας, πριν τη βάφτισή του αρρώσταινε συχνά, τότε η μητέρα του το έταζε να το “ρίξει” στην εικόνα του αγίου που θεωρούσαν ότι έχει θαυματουργές ιδιότητες. Έτσι, λοιπόν, την ημέρα της εορτής του αγίου, έπαιρνε το παιδί η μητέρα του και, αφού άναβε κεριά και προσκυνούσε την εικόνα του αγίου, άφηνε το παιδί εμπρός από την εικόνα. Όποιος το έπαιρνε πρώτος στην αγκαλιά του, αυτός γινόταν και ο ανάδοχος και, όταν το βάφτιζε, του έδινε το όνομα του συγκεκριμένου αγίου στη χάρη του οποίου είχαν καταφύγει.

Τα καντήλια στα ξωκλήσια των χωριών της Αργολίδας συνήθως τα άναβαν τα ανύπαντρα κορίτσια και όσοι έκαναν τάματα.

“Τα τάματα”, μας αναφέρει ο Ι. Αναγνωστόπουλος, “που συνήθιζαν οι χωρικοί της περιοχής να κάνουν εκτός από τα αφιερώματα ήταν τα παρακάτω:

1. Το ζύγισμα: Όταν αρρώσταινε κανένα παιδί και κινδύνευε να πεθάνει οι μανάδες το έταζαν να το πάνε στο μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, στην Κυνουρία, που πιστεύεται ότι είναι θαυματουργό. Εκεί το παιδί το ζύγιζαν και όσες οκάδες ήταν, τόσο κεριά ή λάδι ή ανάλογο ποσό χρημάτων προσέφεραν.
2. Το ζώσιμο: ένα από τα τάματα που έκαναν για να ευχαριστήσουν τον Άγιο που έκανε ένα καλό ή γλίτωσε κάποιον από βέβαιο θάνατο, ήταν το ζώσιμο της εκκλησίας του με κερωμένη χοντρή κλωστή, τρεις φορές το χρόνο. Την κερωμένη αυτή κλωστή κατόπιν την μάζευαν και την έκοβαν σε κομμάτια ενός μέτρου, τις ένωναν για να σχηματίσουν ένα χονδρό κεριά και το έκαιγαν μπροστά στην εικόνα του Αγίου.
3. Το καλογέρωμα: Όταν πάλι αρρώσταινε ένα παιδί βαριά, το έταζαν να καλογερέψει σε ένα μοναστήρι για ένα, δύο ή και τρία χρόνια, όταν γινόταν καλά. Όταν όμως το παιδί ήταν πολύ μικρό, συνήθιζαν να του φορούν μαύρα για όσο χρόνο το είχαν τάξει.
4. Ο μοναχισμός: Συνηθιζόταν στην περιοχή ύστερα από τη σωτηρία κάποιου από βαριά αρρώστια ή οικογενειακή συμφορά ή το θάνατο ενός από τους συζύγους και από θεοσέβεια, βεβαίως, να εγκαταλείπει τα εγκόσμια και να καταφεύγει στο μοναχισμό”.

Οι προλήψεις και οι δεισιδαιμονίες στην Αργολίδα οδηγούσαν τους χωρικούς σε πράξεις προληπτικές και αποτρεπτικές του κακού με ξόρκια, με μαγείες και με μαντικές τελετουργίες παρόμοιες με αυτές άλλων περιοχών του ελλαδικού χώρου.

Τόσο ο J. K. Campbell όσο και η J. Du Boulay εξετάζουν την επίδραση των ηθικών αξιών, στις οποίες πρεσβεύει ο Χριστιανισμός και η Ορθόδοξη πίστη, καθώς και τον τρόπο που αυτές βιώνονται και υιοθετούνται από την κοινωνία των Σαρακατσάνων και των κατοίκων της ορεινής Εύβοιας αντίστοιχα.

Και ο μεν J. K. Campbell¹⁸⁴ ισχυρίζεται από την έρευνά του και τις παρατηρήσεις του ότι οι Σαρακατσάνοι αποδέχονται τη σχέση αγάπης, συνεργασίας, ταπεινοφροσύνης και πραότητας, τις οποίες πρέπει να έχουν και να επιδεικνύουν κυρίως οι γυναίκες επειδή λογίζονται αποδεχτές από την χριστιανική ηθική. Επίσης, ότι η φτώχεια και η συγχώρευση, αν αποτελούν ανεκτά στοιχεία για το Χριστιανισμό, γι' αυτούς δεν αξιολογούνται το ίδιο και μάλιστα απορρίπτονται. Ακόμη, θεωρούν ασυμβίβαστες όλες τις πιο πάνω αρετές με τον εγωισμό της σαρακατσάνικης ψυχής, την ίδια την τιμή, την υπερηφάνεια, το κύρος και την αυτοπροβολή τους ως άτομα, αλλά και σε σχέση με τα άλλα μέλη της κοινωνίας τους.

Αποδέχονται επίσης την Άγια Οικογένεια ως θεσμό που και οι ίδιοι στη δική τους ζωή κατ' εξοχήν υιοθετούν και στηρίζονται σ' αυτήν. Δέχονται επίσης το προπατορικό αμάρτημα και, όταν επιθυμούν να δικαιολογήσουν πράξεις εχθρότητας, αμαρτήματος, ακόμη και πολεμικής σύρραξης μεταξύ των πατριών τους, όλα αυτά τα αποδίδουν στο Διάβολο, λέγοντας ότι "χορεύει ο Διάβολος μέσα".

Ο J. K. Campbell κάνει αναφορά για τους Σαρακατσάνους λέγοντας ότι αυτοί πιστεύουν στην ύπαρξη του Θεού που δημιούργησε τον κόσμο και ότι εποπτεύει και τιμωρεί. Μερικές φορές τιμωρεί πολύ σκληρά, όπως με το να παίρνει τη ζωή από κάποιο μικρό παιδί. Αποτέλεσμα των αμαρτιών είναι ο θάνατος και η στέρηση του Παράδεισου, που για τους Σαρακατσάνους έχει μια πνευματική υπόσταση. Σημαντικό δε ρόλο στις δοξασίες αναφορικά με τις δυνάμεις που επενεργούν στη ζωή των Σαρακατσάνων έχουν οι Μοίρες, οι οποίες προδιαγράφουν τη ζωή του νεογέννητου ανθρώπου, αλλά ό,τι είναι γραμμένο είναι "γραμμένο", όλως παραδόξως, από το Θεό.

Ακόμη, ο J. K. Campbell αναφέρει ότι οι Σαρακατσάνοι αποδέχονται την επενέργεια του Διαβόλου ("Τον έσπρωξε ο Διάβολος", λένε) την ύπαρξη των νυμφών-νεράιδων, που τις αποκαλούν Καλόγνωμες, επίσης φοβούνται την αβασκανία, τους βρικόλακες, που κάνουντας το

¹⁸⁴ J. K. Campbell, *Honour, family and patronage*, Clarendon Press, Oxford, 1964, σελ. 329-330, 352-353

σταυρό τους τρεις φορές για να απομακρύνουν, κοινωνούν νηστεύοντας την εβδομάδα του Πάσχα και προσφέρουν κόλλυβα και τα “ψυχούδια” για ανάπαυση των ψυχών των αγαπημένων τους νεκρών.

Ο Χριστός λογίζεται αδελφός τους και θυσιάζουν, κάνουν κουρμπάνι, αλλά και τάξιμο λευκών προβάτων στα μεγαλύτερά τους πανηγύρια προς τιμή του Χριστού το Πάσχα και τα Χριστούγεννα, προς τιμή των αγαπημένων τους Αγίων Αγ. Γεωργίου και Δημητρίου και το Δεκαπενταύγουστο προς τιμή της Παναγίας.

Με τη θυσία και το μοίρασμα της σάρκας και του αίματος του λευκού προβάτου επιθυμούν να συνδέσουν συμβολικά τη θυσία του Χριστού που ένωσε το θεό με τον άνθρωπο και τη θυσία του αμνού που θα τους ενώσει με το Θεό και πάλι, εν είδει θείας κοινωνίας. Επίσης το κουρμπάνι, τη θυσία αυτή την αποκαλούν και ενθύμιο για να υπενθυμίζει τη θυσία του Χριστού για τη σωτηρία του ανθρώπινου γένους από την αμαρτία.

Η Du Boulay¹⁸⁵ επικεντρώνει τις παρατηρήσεις της στον τρόπο που ερμηνεύουν οι κάτοικοι του Αμπελιού της Εύβοιας το προπατορικό αμάρτημα, για το οποίο κυριότερη υπεύθυνη είναι η Εύα, δηλαδή η γυναίκα και εξαιτίας της ο Αδάμ τιμωρήθηκε και μαζί και με τους δύο ολόκληρο το ανθρώπινο γένος έχασε τον Παράδεισο. Η καταδίκη με τον ιδρώτα του προσώπου του ο άνδρας να βγάζει το ψωμί του και το ψωμί της οικογένειάς του, η δε Εύα, δηλ. η γυναίκα με πόνους να γεννά τα παιδιά της, αυτή λοιπόν η διηνεκής τιμωρία βαρύνει τη γυναίκα, για τους χωρικούς του Αμπελιού της Ευβοίας. Ως εκ τούτου θα πρέπει να αναγνωρίζεται η κατωτερότητα, η επιτολαιότητα και η ανοησία της σε αντίθεση με τον άνδρα που θεωρείται ανώτερος, τιμημένος, πιο κοντά στο Θεό, δυνατός, έξυπνος, ψύχραιμος και υπεύθυνος. Ακόμη και αν οι άνδρες κάνουν λάθη, όπως να μεθούν και να μαλώνουν, να μην πηγαίνουν στην εκκλησία, να είναι επιρρεπείς στη σωματική βία, όμως ο ανδρισμός τους είναι πιο κοντά στο Θεό, όπως προαναφέρθηκε, και είναι αυτός που επιτρέπει αυτές τις συμπεριφορές και τη διάρθρωση του χαρακτήρα τους. Είναι αποδεχτοί από ολόκληρη την κοινότητα.

Η κοινωνία του Αμπελιού και από την κοινωνική της διάρθρωση και από την πίστη στις συνέπειες της Πτώσης από τον Παράδεισο, θεωρεί τη γυναίκα πιο κοντά στην επιρροή και επίδραση του Διαβόλου παρά του Θεού και γι’ αυτό πρέπει να προστατεύεται και να συμβουλευέται από τον άνδρα.

Η πίστη στη θεϊκή παρέμβαση στις πράξεις, στη ζωή, στην υγεία των ανθρώπων και των ζώων, στην ευφορία της γης και την ευδοκίμηση των καλλιεργειών τους θεωρείται ως η βασική

¹⁸⁵ J.DuBoulay, *Portrait of a Greek Mountain Village*, Clarendon Press, Oxford, 1974, σελ. 54, 102, 104-106

προϋπόθεση για την ευόδωσή τους. “ Τίποτε δεν μπορεί να γίνει δίχως το θέλημά Του ”, παραδέχονται και λατρεύουν το Χριστό ως παρουσία του Θεού στη γη, καθώς και την Παναγία και τους αγίους.

Η αέναη μάχη του Θεού με το Διάβολο υπάρχει παντού, βιώνεται ως “ βάσανα ” και η νίκη του Θεού επί του Διαβόλου αναγνωρίζεται ότι επιτεύχθηκε με την Ανάσταση του Χριστού το Πάσχα. Και μέσα στο σπίτι τους -σπίτι χωρίς εικόνες, δε λογίζεται ως σπίτι, αλλά ως στάβλος για τα ζώα- σε μια γωνία υπάρχει το εικονοστάσι, όπου καίει το καντήλι και φυλάσσονται οι εικόνες των Αγίων, ο αγιασμός και ξερός βασιλικός. Εκεί, μέσα στο δωμάτιο αυτό, ατενίζοντάς το, ξεκουράζεται ο κάθε νοικοκύρης.

Οι Μανιάτες, αναφέρει ο Κ. Κάσσης¹⁸⁶, σχετικά με την πρόγνωση του μέλλοντος ακολουθούσαν πολλές μεθόδους, οι οποίες τους έδιναν τη δυνατότητα να προγνώσουν τη μελλοντική συζυγική σχέση, το φύλο του κυοφορούμενου παιδιού, τον καιρό, την επίδραση των αστερισμών. Παρακολουθώντας, λοιπόν, το πέταγμα των πουλιών, τις αντιδράσεις των ζώων, τα καιρικά φαινόμενα κατά το Δωδεκάμερο, τα όνειρα και τους συμβολισμούς και τις ονειροκρισίες αυτών, οργάνωναν ανάλογα τη ζωή τους και πίστευαν ότι είναι δεόντως πληροφορημένοι για τα μελλούμενα.

Οι μάγοι και οι μάγισσες για τους Μανιάτες ήταν πρόσωπα ξεχωριστά. Ζούσαν αποτραβηγμένα από τους άλλους. Δεν κοιμούνταν τις νύχτες για να κάνουν παρατηρήσεις των άστρων ή “για να κουβειντιάζουσι με τα Δαιμόνια”, όπως συνήθιζαν να λένε οι Μανιάτες ή ήταν από γεννησιμιού τους αλαφροϊσκιωτοι.

Οι μάγοι - μάγισσες ήταν πολλών κλάσεων, ανάλογα με τις ιδιότητές τους. Οι μάγοι γνώριζαν να κάνουν και να λύνουν δεσμούς ή δεμούς, ξόρκια ή γητέματα, μαντείες. Επίσης είχαν την ικανότητα με τα μάγια τους ν’ αλλάζουν συμπεριφορές και ακόμη να κάνουν να κακοπαθήσει κάποιος (ο κλέφτης, ο ψεύτης, κάποιος που εχθρεύονταν κτλ.).

Ο Κ. Κάσσης μας αναφέρει και πρόσωπα της Μέσα Μάνης τα οποία είχαν, όπως ισχυρίζονταν οι ντόπιοι, υπερφυσικές ικανότητες, δηλαδή μπορούσαν να μετακινούν μόνο με τα μάτια αντικείμενα ή με τη γνώση των ιδιοτήτων των βοτάνων να θεραπεύουν διάφορες ασθένειες ή να κάνουν ξόρκια και ονειροκρισίες με καταπληκτική επιτυχία.

Σχετικά με τη θρησκευτικότητα των Μανιατών, από την οποία δεν ήταν δυνατόν να απέκλιναν και οι γυναίκες, ο Κ. Κάσσης μας αναφέρει ότι ποίκιλε από χωριό σε χωριό, από σπίτι σε σπίτι, από άνθρωπο σε άνθρωπο. Ήταν δε δυνατό να συναντήσει κανείς άθεους ή πλήρως

¹⁸⁶ Κυριάκος Κάσσης, *Λαογραφία της Μέσα Μάνης*, τόμ. Β’, σελ. 189, 199

αδιάφορους θρησκευτικά, όπως και εξαιρετικά θρήσκους ή και δεισιδαίμονες. Οι άθεοι, όμως, φαίνεται να ήταν εξαιρετικά πολλοί. Και μάλιστα, πολύ διάχυτη στη λαϊκή συνείδηση ήταν η απομυθοποίηση της θεότητας και ακόμη περισσότερο της αγιοσύνης των κληρικών. Τους θεωρούσαν εξ ίσου αμαρτωλούς, εμπαιθείς, και τους συμπεριφέρονταν, στην καλύτερη περίπτωση, ως γέροντες ή συμβουλάτορες. Καμία ιδιαίτερη αγιότητα. Από τη λαϊκή αυτή αντίληψη περί αγιοσύνης έχει επικρατήσει και η παροιμία: “Μανιάτης κι άγιος να γενεί, σκατένια δόξα θάχει”.

Παρ’ όλα αυτά όμως, όσα πολλοί πίστευαν και ακολουθούσαν γενικά το εορτολόγιο, τη νηστεία και πολλά έθιμα ανάμειχτα με τελετουργίες παρόμοιες με αυτές των ανθρώπων του υπόλοιπου ελλαδικού χώρου.

Έντονα θρησκευόμενος ο Ελληνισμός της Κύπρου, παραδίδει ο Κ. Παπαχαραλάμπους¹⁸⁷, ακολουθούσε με λεπτομερειακή ευλάβεια κάθε εορτή και τις είχε εμπλουτίσει πέρα από το θρησκευτικό τους και λατρευτικό τους μέρος με δραστηριότητες, οι οποίες απέβλεπαν στην απόδοση τιμής και ανάλογου σεβασμού στη θεότητα - αγιότητα, αλλά και τήρηση όλων όσων, ως λαϊκές δοξασίες συνόδευαν τις εορτές και μεταβιβάζονταν από γενιά σε γενιά με κύριο θεματοφύλακα, αλλά και δράστη τις γυναίκες.

Τα Χριστούγεννα η οικοδέσποινα τοποθετούσε κλάδους ελιάς στο ανώφλι της θύρας του σπιτιού. Επίσης αγιασμένα κλαδιά ελιάς για σαράντα μέρες από τα Χριστούγεννα και μετά χρησιμοποιούσαν οι γυναίκες και θυμιάζαν τα σπιτικά τους για “ωκυτοκία”. Για τους Κύπριους, οι καλικάντζαροι ή οι Σκαλαπούνταροι, όπως τους έλεγαν, ήταν ψυχές που ανικανοποίητες κινούνταν ελεύθερα και για να τις ευχαριστήσουν και εξευμενίσουν οι γυναίκες παρασκεύαζαν γι’ αυτούς λουκουμάδες με μέλι, τα “ξηροτήνα”.

Κάθε νοικοκυρά φρόντιζε στον Αγιασμό των Φώτων που έπαιρνε από την εκκλησία να “βαφτίζει” κεριά τα οποία αποκτούσαν για όλη τη διάρκεια του χρόνου αποτρεπτική του κεραυνού δύναμη. Ακόμη, από την αιθάλη αυτών των κεριών, τη λεγόμενη “χολλά”, οι κόρες της οικογένειας, δημιουργούσαν σκιές για τις βλεφαρίδες τους. Αλλά και από χολλά από το χολλιαστήρα της εκκλησίας συνήθιζαν να κάνουν φρύδια, αλλά και να τη χρησιμοποιήσουν για θεραπευτικούς σκοπούς. Τα Φώτα τα αγαπούσαν, κυρίως τα κορίτσια, γιατί τότε τους έκαναν δώρα ή τους έδιναν χαρτζιλίκι, τη λεγόμενη “πουλουστρίνα”.

Στην Κύπρο, τις Απόκριες τις έλεγαν “Σήκωσες των Χριστουγέννων” και αν οι κοπέλες δεν αρραβωνιάζονταν μέχρι τότε, τις περιγελούσαν και τις έλεγαν “σφόγγα τα σειλούδκια σου”,

δηλαδή σκούπισε τα χείλη σου, γιατί αυτό που έχουν επάνω τους σε έκανε να μην λογοδοσεις, να μη χαρτωθείς.

Η Καθαρή Δευτέρα για τις ανύπαντρες γιορταζόταν, ιδιαίτερα και τις τρεις μέρες μετά την Καθαρή τις νήστευαν για να “εύρουν άνδρα” γρήγορα, ενώ οι γριές για την ψυχή τους. Το πρώτο δε βράδυ της Σαρακοστής έτρωγαν την αλμυροκουλούρα για να δουν στον ύπνο τους το μέλλοντα σύζυγό τους. Αν έβλεπαν το ίδιο όνειρο για τρεις φορές, τότε θα έπαιρναν και όμορφο άνδρα. Αλλά και με την πίττα του Αγ. Φανουρίου και με τα κόλλυβα του εσπερινού της γιορτής της Ορθοδοξίας πίστευαν ότι μπορούσαν να προβλέψουν το μελλοντικό τους σύζυγο, όπως και όταν πάρουν επτά σπυριά από τα κόλλυβα της γιορτής των Αγ. Θεοδώρων.

Ο Άγιος Γεώργιος για την Κύπρο είναι ο άγιος που προστατεύει ή θεραπεύει τους επιληπτικούς. Μάλιστα πίστευαν ότι, εάν ο άρρωστος την ώρα του εσπερινού συνέβαινε να εμέσει, τότε αυτό ήταν ένδειξη ίασης. Οι μητέρες τα παιδιά τους, που αργούσαν να περπατήσουν, τα πήγαιναν στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου στη Λάρνακα, το Σάββατο, γιατί, τότε πίστευαν, ότι βρισκόταν στην εκκλησία του. Τις άλλες μέρες της εβδομάδας έλεγαν ότι ευρισκόταν στη Βηρυτό, όπου υπήρχε λαμπρός ναός του και μόνο κάθε Σάββατο ερχόταν στη Λάρνακα, “κατάβρεχτος από τα κύματα της θάλασσας”.

Τον Κλήδονα, οι γυναίκες στην Κύπρο τον έβγαζαν την Πρωτομαγιά. Όπως είδαμε και οι Καραγκούνες το ίδιο συνήθιζαν να κάνουν. Ακόμη έτρωγαν ένα κομμάτι κουλούρας από την Ανάσταση, για να μη τις δαγκάσει γάιδαρος. Επίσης, της Αγίας Μαύρας έπιναν γάλα για να παραμείνουν λευκόχρωμες και έκαναν ξόρκια για να μην έχουν κατσαρίδες (τσιριπίλλες) στο σπίτι τους.

Οι μητέρες τη γιορτή της Αγ. Μαρίας την τηρούσαν πιστά γιατί ήταν η κατ’ εξοχή προστάτιδα των βρεφών και “μαρανίσκει τα παιδικιά και τους πόνους και χαρίζει τον ύπνον”. Ο Άγιος Ευστάθιος είναι ο άγιος που προστατεύει τις γυναίκες που τους πεθαίνουν τα παιδιά και σ’ αυτόν εναποθέτουν τις ελπίδες τους για μακροβιότητά τους.

Όσες γυναίκες θα εξέτρεφαν μεταξοσκώληκες την ημέρα της γιορτής της Αγίας Αικατερίνης, η οποία θεωρούνταν προστάτιδα της σηροτροφίας, προσέφεραν “ξηροτήανα” για να επιτύχουν καλή απόδοση των ζωντανών τους.

Κάθε οικογένεια στην Κύπρο είχε τον προστάτη της Άγιο και οι γυναίκες του σπιτιού ετοιμάζαν “τες κόρτες ή παννυσί(δ)ες” για τη λειτουργία και την αρτοκλασία, που για τους

¹⁸⁷ Χ.Παπαχαλαράμπος, *Κυπριακά ήθη και έθιμα*, Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών αρ. 3, Λευκωσία, 1965, σελ. 163-164, 177, 216

Κύπριους ήταν μεγάλοι άρτοι με σουσάμι, τους οποίους μοίραζαν στους πιστούς και τους ανθρώπους της οικογένειας που τιμούσαν τον προστάτη τους άγιο.

Κάθε εκδήλωση της ζωής των ανθρώπων στην Κύπρο διακατεχόταν από ένα πλήθος δεισιδαιμονιών και προλήψεων και συνοδευόταν από “μαγικές ενέργειες”, τις οποίες επιτελούσαν με επίγνωση του αποτελέσματός τους ή γιατί έτσι συνηθιζόταν από τους παλιούς τους.

Στην κουτσοβλάχικη κοινωνία, μας αναφέρει ο Χρ. Κολτσιδάς¹⁸⁸, τα λατρευτικά έθιμα ήταν διάχυτα και αξεδιάλυτα συνδεδεμένα με τη διαδικασία και επιτέλεση των θρησκευτικών εθίμων και αποτελούσαν καταστάλαγμα μιας υποσυνείδητης διεργασίας, η οποία είχε ως αφετηρία τη θρησκευτική πίστη, αλλά και τα ανθρώπινα συναισθήματα του φόβου για τη ζωή αγαπημένων προσώπων, το δέος για το άγνωστο στην παρούσα και μελλοντική ζωή. Έτσι ο φόβος και η προφύλαξη από κάθε κακό και τις επενέργειές του οδηγούσε στη δεισιδαιμονία, η προφύλαξη στη μαγεία και έτσι κατέληγαν στην επιζήτηση της θεϊκής προστασίας, στη λατρεία, σε πράξεις μαγικοθρησκευτικές και επιζητούσαν το συναίσθημα της λύτρωσης και της χαράς μέσα από αυτά τα θρησκευτικά και εορταστικά έθιμα.

Επειδή η ζωή τους ήταν δεμένη με τη φύση και τα πρόβατά τους, κάθε χαρά τους τη μοίραζαν με αυτά και τους ανθρώπους της στάνης. Για παράδειγμα, το Πάσχα οι Κουτσοβλάχισσες έβαφαν εκτός από τα αυγά και μερικά σημεία του σώματος των ζωντανών τους και έδεναν με μια κόκκινη κλωστή και την πόρτα του σπιτιού τους. Ακόμη, οι νοικοκυρές, την Πρωτοχρονιά, έκαναν μια βασιλόπιττα στην οποία έμπηγαν ξυλάκια σε ένα κύκλο, τα οποία συμβόλιζαν τα ζωντανά τους. Φυλούσαν και ένα κομμάτι βασιλόπιττα και μια χούφτα αλάτι που την είχε ευλογήσει ο παπάς κατά τη γιορτή των Φώτων. Ανακάτευαν ψίχουλα από τη βασιλόπιττα και αλάτι στα πίτουρα που έτρωγαν τα ζωντανά τους. Ακόμη έκαναν εξαιρετικά κουλουράκια με διακόσμηση σχήματα σταυρού και, αφού τα έβαζαν για τρεις μέρες στα εικονίσματα, έπειτα τα έτρωγαν ή τα προσέφεραν.

Αλλά και για να τιμήσουν την πιο μεγάλη γυναίκα του σογιού τους, την παραμονή της τελευταίας Κυριακής της Αποκριάς μαζεύονταν στο σπίτι αυτής της γηραιάς συγγένισσας, έστρωναν στρωσίδια κατάχαμα και ένα πλούσιο τραπέζι. Ένας ένας με τη σειρά, από την πιο μικρή ηλικία ως την πιο μεγάλη σηκώνονταν, της φιλούσαν το χέρι και εύχονταν: “Να ζήσουμε και 'μεις όσο εσείς και να τα χιλιάσουμε μαζί με σας, συχωρεμένα”. Στους άλλους, τους πιο μικρούς, έλεγαν: “Συχωρεμένα, και του χρόνου με το καλό”. Μετά επακολουθούσε φαγοπότι.

¹⁸⁸ Αντ.Κολτσιδάς, *Οι Κουτσοβλάχοι*, Τόμος Α', Θεσσαλονίκη, 1976, σελ. 195-201

Κατά τη νηστεία του Σαραντάμερου οι γυναίκες νήστευαν πιο αυστηρά, ενώ όλοι “κρατούσαν” τη Μεγάλη Εβδομάδα και δεν κοιμούνταν καθόλου το Μεγάλο Σάββατο για να μεταλάβουν ψυχή και σώμα στην Πρώτη Ανάσταση.

Οι Κουτσόβλαχοι ήταν απλοϊκοί άνθρωποι, δεμένοι με τον παλιό τρόπο ζωής και ήταν αρκετά προληπτικοί. Πρόσεχαν σχολιάζοντας και ερμηνεύοντας ανάλογα με την κατάσταση το καθετί και ήταν ευπρόσβλητοι από τις δοξασίες και τις δεισιδαιμονίες, επειδή η ζωή τους ήταν εκτεθειμένη σε διαρκείς φόβους και προφυλάξεις στις ορεινές και απομακρυσμένες περιοχές όπου ζούσαν. Πάρα πολλές προλήψεις ήταν δεμένες με το αλάτι. Έτσι οι γυναίκες δεν δάνειζαν ούτε δανείζονταν αλάτι κατά τη διάρκεια της νύχτας, γιατί πίστευαν ότι κάποια καταστροφή θα τους συμβεί. Ακόμη, το ίδιο συνέβαινε και με το αν δανείζονταν ή δάνειζαν προζύμι, αυγό ή γάλα. Έλεγαν ότι κάποιο ζώο ή άνθρωπος θα πέθαινε από το σπίτι τους. Δεν τύλιγαν κουβάρια αργά τη νύχτα, ούτε έκλωθαν, ούτε ύφαιναν. Πίστευαν ότι θα έχαναν πολλά πρόβατα και κατσίκια. Δεν έτρωγαν επίσης δίδυμους καρπούς, γιατί θα αρρώσταιναν. Αλλά αν τους έτρωγε έγκυος, πίστευαν ότι θα γεννούσε ωραία δίδυμα αγόρια.

Επίσης, οι αρρώστιες θεωρούνταν από τους Κουτσόβλαχους ως χτυπήματα αόρατων θεϊκών ή δαιμονικών δυνάμεων και καθώς ήταν αποκομμένοι από τον υπόλοιπο κόσμο, που θα μπορούσε να τους παράσχει ακόμη και επιστημονική βοήθεια, γι’ αυτό πίστευαν ότι φυσικά μέσα, όπως μάγια και ξόρκια ή τα πρακτικά, όπως βοτάνια και προσευχές, θα τους λύτρωναν από αυτές. Είχαν, λοιπόν, παραδεχθεί, αναγνωρίσει και αφεθεί στις μάγισσες που ήταν και γιάτρισσες και εξορκίστριες. Αυτές μάζευαν βοτάνια (σπόρους, βλαστούς, φύλλα) κατά τις γιορτές του Αγίου Κωνσταντίνου, της Ανάληψης, του Λαζάρου και το Δεκαπενταύγουστο και με ανάλογη κατεργασία και σε συνδυασμό με θρησκευτική κατάνυξη και προσευχές, που επέβαλλαν σε όποιον ζητούσε τη βοήθειά τους, η ίαση ήταν εφικτή. “Ειδικές” μάγισσες δέχονταν τον άρρωστο για έξι Σαββατόβραδα στη συνέχεια και κατά τα μεσάνυχτα με επικλήσεις των αστεριών μια φορά από τη μάγισσα και μια από τον πάσχοντα δέχονταν, όπως πίστευαν, την ευεργετική τους επίδραση. Ακόμη υπήρχαν και όσες είχαν την ικανότητα να ξεματιάζουν ή να γιατρεύουν από καρναβίτσες, από κριθαράκια των ματιών κτλ.

Η εναγώνια προσμονή του γαμπρού γέμιζε με μυστηριακό δέος την ψυχή της ανύπαντρης γυναίκας. Με ποιον θα συμπορευτεί στις μελλούμενες χαρές και λύπες της ζωής; η Μαντεία, αν δεν είναι το μόνο, είναι ίσως το πιο αποτελεσματικό, αλλά και ελπιδοφόρο μέσο στο οποίο κατέφευγαν οι κοπέλες των χωριών του Πηλίου, μας αναφέρει ο Κώστας Λιάπης¹⁸⁹,

¹⁸⁹ Κώστας Λιάπης, *Ώρες του Πηλίου*, Δ' έκδοση, Πύλη, 1981, σελ. 40, 42-46, 48, 54

αναζητώντας απαντήσεις στα επιτακτικά ερωτήματα της κοριτσιίστικης καρδιάς τους. Για τις Πηλιορείτισσες, οι πιο γνωστές μαντικές πράξεις ήταν το σβήσιμο του ονόματος της κοπέλας, που μαζί με άλλα ονόματα ανύπαντρων φιλενάδων της νύφης γράφονταν στα νυφικά υποδήματα. Όποιας το όνομα θα σβηνόταν πρώτο κατά τη γαμήλια τελετή, αυτή είχε σειρά πρώτη να παντρευτεί.

“Η ονειρομαντεία”, παραδίδει ο Κ. Λιάπης, “αποτελούσε την πιο εύκολη και πρόσφορη διαδικασία πρόβλεψης του μέλλοντος, αρκεί βέβαια να ήταν γνωστός ο κώδικας που ξεδιαλύνει τα όνειρα. Και τα πιο εμφαντικά όνειρα για τα “σ’χαρίκια” και το μελλούμενο προξενιό ήταν εκείνα που περιείχαν κάθε λογής και κοπής κόκκινα είδη ή αντικείμενα, όπως π.χ. κόκκινα άλογα, κρασιά, μήλα, γαρύφαλλα ή τριαντάφυλλα, αλλά και αρνιά με κόκκινες κορδέλες, περιστέρια με κορδέλες στα πόδια, σύκα και άλλα παρόμοια. Όταν δηλαδή στο όνειρο κυριαρχούσε το κόκκινο χρώμα και τα τρεχούμενα νερά, τότε το ευτυχισμένο επιστέγασμα του συνοικεσίου θα ήταν γεγονός που μελλόταν να επισυμβεί τάχιστα”.

Ακόμη και η φλυτζανομαντεία ήταν πολύ προσφιλής και σε αυτήν κατέφευγαν πολύ συχνά οι κοπέλες. Επίσης από τα κουφέτα του γάμου, τα οποία φρόντιζαν να πάρουν από την τσέπη του γαμπρού ή το δίσκο με τα στέφανα και να τα εναποθέσουν κάτω από το προσκέφαλό τους και για τρεις νύχτες, οι Πηλιορείτισσες προσδοκούσαν να μαντεύσουν το πρόσωπο του γαμπρού. Αλλά και η “μ’κουσιά” (μπουκουσιά) της “Τυρναποκριάς” που ξεχωρίζεται και τοποθετείται κάτω από το προσκέφαλο, αφού μ’ αυτήν η νέα σταύρωνε λέγοντας “όποιους είν’ στη μοίρα μ’ κι στου ριζικό μ’ να έρθ’ απόψ’ ν’ αποκρέψουμι μαζί” είχε την ιδιότητα του μαντικού καταλύτη. Βέβαια τα αγόρια μ’ αυτή την μπουκουσιά πίστευαν ότι θα δουν πού έχει η πέρδικα τη φωλιά της για να πιάσουν τα αυγά της ή τα περδικόπουλά της.

Ανάλογες μαντείες γίνονταν με την αλμυροκουλούρα, με τα σπυριά από σιτάρι που ζητούσαν την ημέρα των Αγίων Θεοδώρων από τρεις Μαρίες πρωτοστέφανες και ένα παντρεμένο Θεόδωρο και τα έβαζαν στο προσκέφαλό τους, επίσης από τα κουμούσια του Αγίου Φανουρίου (μια πίττα ζυμωμένη με κανέλα και ζάχαρη), από τα μαντέματα του Κλήδονα, αλλά και από δύο εθμικής τελετουργίας τρόπους μαντικής, οι οποίοι απαντιούνται στο Πήλιο: οι κλωστές του Βεργογιάννη και το γιοφύρι των Αγίων Σαράντα.

Σύμφωνα λοιπόν μ’ αυτές, οι κοπέλες έπλεκαν μια αλυσίδα με τρεις κλωστές διαφορετικού χρώματος και έδεναν με αυτήν τα κλαδιά ενός φυτού που φυτρώνει στο Πήλιο και που λέγεται Βεργογιάννης. Κατόπιν παρακαλούσαν με προσευχές να δουν το πρόσωπο στον ύπνο τους που θα τις βοηθούσε να λύσουν αυτά τα δεσίματα. Αυτός θα ήταν και ο μελλοντικός τους σύζυγος.

Ακόμη, την παραμονή της γιορτής των Αγίων Σαράντα οι κοπέλες έκαναν μια μακριά πλεξούδα από 40 διαφορετικά φυτά και την έριχναν στα νερά ενός ρυακιού παρακαλώντας τους Αγίους Σαράντα να μεγεθύνουν αυτό το “γιουφύρι” τους και να δουν με ποιο ταίρι θα το περνούσαν.

Επίσης, στη γιορτή του Κλήδονα κατά τις δώδεκα το μεσημέρι, συνεχίζει να μας λέει ο Κ. Λιάπης, “οι κοπέλες σκέπαζαν το στόμιο του πηγαδιού με ένα κόκκινο χράμι και από μια σχισμή του έριχναν μια αχτίδα φωτός από τον ήλιο με τη βοήθεια ενός καθρέφτη. Κάθε μια πήγαινε και προσπαθούσε να διακρίνει το πρόσωπο του άνδρα που θα παντρευόταν, αν θα παντρευόταν τον ίδιο χρόνο”.

Στο Β' μέρος της εργασίας μας παραθέτουμε στίχους από δημοτικά τραγούδια, τα οποία εμπεριέχουν ανάλογες με τις προηγούμενες αναφορές και που ασφαλώς είναι δυνατόν να διακρίνουμε τη θρησκευτικότητα των γυναικών, την προτροπή και παρέμβασή τους στις θρησκευτικές συνήθειες και την τήρηση από τα μέλη της πίστης οικογένειάς τους, καθώς επίσης και τη γνώση τους σχετικά με μαντικές και μαγικές τελετουργίες. Σ' αυτές είτε καταφεύγουν οι ίδιες προς επίλυση των προβλημάτων τους είτε είναι αυτές οι οποίες μεσολαβούν, όταν πάλι στις γνώσεις τους και στις υπερφυσικές τους ιδιότητες προστρέχουν οι έχοντες συναισθηματικά, κοινωνικά, οικονομικά προβλήματα και προβλήματα υγείας. Θα παρατηρήσουμε, και αυτό ιδιαίτερα το επισημαίνουμε, τη δραματοποίηση την οποία ο δημιουργός - λαός πραγματοποιεί μέσα στα δημοτικά τραγούδια προκειμένου να μας καταστήσει κοινωνούς μ' αυτόν τον τρόπο της πραγματικότητας του καιρού τους.

Β' ΜΕΡΟΣ

Α' ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

1. ΟΙΚΙΑΚΕΣ ΕΝΑΣΧΟΛΗΣΕΙΣ

Β. Δ. ΘΡΑΚΗ

1. Πιριστέρα μου χιουνάτη
π' ανιβαίνεις στου κλουνάρι
κι αγναντεύ' τουν κόσμουν ούλουν
κι αγναντεύ' κι μια κουπέλα,
πώς υφαίν' πώς καμαρώνει...

Π. Καβακόπουλος, αρ. 46

2. 'Γώ πινώ κι αυτή ιδιάζει,
'Γώ πινώ κι αυτή μπαλώνει,
'γώ θαρρώ μένα μαλώνει.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 58

3. Ενούχτουσι κι σήμερα
Παν τα πουλάκια στις φωλιές
κι οι έμορφες στη βρύση.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 74

4. Κόρην έ, κόρην έπλυνι καλέ μου
κι σγουρέ, κι σγουρέ βασιλικέ μου.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 75

5. Του βασίλιμα του ήλιου
πάει η κόρη στου πηγάδι

Π. Καβακόπουλος, αρ. 83

6. Κάτου στον γιαλό, κάτου, κάτου στην κρύα βρύση
Πέντι μη, πέντι μήνις, πέντ' αδράχτια
πότι τα, πότι τα ἔγνεσ' η ντιντόνα; (τεμπέλα)

Π. Καβακόπουλος, αρ. 104

7. Μια κόρη, μια κι αμάν, μια κόρη, μια διαβάτισσα
όταν μπαίνει κι γυφαίνει, δέντρα κι κλαριά μαραίνει.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 112

8. Πήρε τη ρόκα της και πάει,
βρίσκει την κόρη που κεντάει.

Α. Πετρόπουλος, αρ. 59, Ερωτικά

ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

9. Έχου ψωμί μι γένιτι κι του πιδί μου κλαίει.

Θ. Νημάς, αρ. 4, σελ. 60

10. Κι πήγε κι ακούμπησε στου κύρη της τη βρύση
Βρίσκει τις δούλες που έπλεναν, στις βρύσες που λευκαίνουν[...]
- Πέστε της κυράς, για πέστε του αφέντη
μη θέλει δούλα για νερό, δούλα να πάει για ξύλα.
Για σύρτε πέστε της κυράς, για πέστε του αφέντη
ξέρω κ' υφαίνω στο βλατί, κ' υφαίνω στο βελούδο.

Θ. Νημάς, αρ. 5Α, σελ. 61-62

11. Βλέπει μια που κατιβαίνει με τη στάμνα φουρτουμένη
Νά ἔμαν έλατος στη βρύση, νά ἔρθει η αγάπημ' να γεμίσει
ήρθε η μία, μ' ήρθε αντράλα στο κεφάλι,
ήρθε τ' ορφανό κορίτσι, έλαμπε κι αυτό κ' η βρύση.

Θ. Νημάς, αρ. 5, σελ. 153

12. Θε μου να βρω τις λυγερές στη βρύση για να πλένουν.
Στουν αργαλειό την έβαλι, να πάρει να υφάνει .

Θ. Νημάς, αρ. 5B, σελ. 62

13. Σ' αργυρό μπαχτσέ, κυρά Αναγνώσταινα
βρίσκω τσιούπρις που κιντούσαν ν' ουμαύρους
στα τριαντάφυλλα, κυρά Αναγνώσταινα.

Θ. Νημάς, αρ. 6, σελ. 216

14. Γλυκοχαράζουν τα βουνά κ' οι έμουρφις κοιμάντι
βρίσκου κόρη ναπού 'πλυνε, κόρη που σκαμαγκιάζει .

Θ. Νημάς, αρ. 7A, σελ. 63

15. Μας πήρε η μέρα κ η αυγή, μας πήρε το μεσ' μέρι
Παν τα πουλάκια στις βοσκές κ οι λυγερές στη βρύση
βρίσκω μια κόρη απόπλυνε σε μαρμαρένια βρύση .

Θ. Νημάς, αρ. 7Γ, σελ. 64

16. Μια κόρη μια Καρτσιώτισσα κι μια Καρτσιωτοπούλα
πό 'χει άσημένιον αργαλειό και φιλντισένιον χτένι,
μασούργιαζε, καλάμιζι κι ψιλουτραγουδούσι.

Θ. Νημάς, αρ. 7Δ, σελ. 165

17. Νύχτουσι κι βράδυασι, συνουδιά συνούλα μου
πάνουν οι άσπρις για νιρό κ οι έμουρφις να πλύνουν.

Θ. Νημάς, αρ. 7E, σελ. 165

18. Ν ο Γιάννος και η Μαριγώ σ' ένα σκουλειό διαβάζουν
ν ο Γιάνν τς μαθαίνει γράμματα κ η Μάρω τα κιντήδια.

Θ. Νημάς, αρ. 11A, σελ. 82

19. Μια Μαρουδιά κι ο Γιάννακας σ' ένα σκολεϊό μαθαίνουν
να μάθει η Μάρω κέντημα κι ο Γιάννος το κοντύλι.

Θ. Νημάς, αρ. 11B, σελ. 82

20. Μη με δέρνεις, μάνα, μη με τυραγνείς
να σε μαρτυρήσω ποιος με φίλησε.

Γιος του παπα-Γιώργη, ο γραμματικός,
μια φορά στη βρύση, δύο στον αργαλειό,
τρεις φορές στ' αμπέλι, γιος του παπα-Γιώργη.

Θ. Νημάς, αρ. 18A, σελ. 221

21. Αγγέλω μ', κρένει η μάνα σου, δεν ξέρω τι σε θέλει:

- Να πας στη βρύση για νιρό, να πιουν τα παλικάρια

- Τα παλικάρια κι αν διψούν, να παν στη βρύσ' να πιούνε

κι 'γώ θα πάρου κέντισμα μι τ' άλλα τα κορίτσια

το κέντισμα 'νι γλέντισμα κ' η ρόκα είναι σιργιάνι

κι το τσικρίκι κι ο αργαλειός ν- είναι σκλαβιά μεγάλη .

Θ. Νημάς, αρ. 19, σελ. 166

22. Κόρη μ' του ποιος σι τό 'φτιασι του μαργαριταρένιου;

- Η μάνα μου μι τό 'φτιασι του μαργαριαταρένιου (γκιουρντάνι).

Θ. Νημάς, αρ. 28, σελ. 169

23. Μια πούλια είναι στον ουρανό, μια λυγερή στον κάμπο,
έχει ασημένιο αργαλειό και φιλντισένιο χτένι

στον ουρανό τα ίδιαζε, στον κάμπου τα υφαίνει

και στην άκρια της θάλασσας τα λιανοκουπανίζει.

Θ. Νημάς, αρ. 39, σελ. 172

24. - Καρτέρα με. Μωρ' Κίτσα, Κίτσα κι αδερφή,
να πάρω κι εγώ τη ρόκα, να 'ρθω γνέθοντας.
Πήρανε τη ρόκα, πάνε γνέθοντας.

Θ. Νημάς, αρ. 13Α, σελ. 84

25. Σειόται κ' η Ζαχαρούλα με τα ξανθά μαλλιά,
στα Τρίκαλα να πάει στα μπογιατζίδικα,
καφέ μπογιά να πάρει να βάψει τα μαλλιά.

Θ. Νημάς, αρ. 43Γ, σελ. 253

26. Πώς πάν οι τσιούπρες για νερό με τα σταμνιά στα χέρια
πώς πάει κι εμένα η αγάπη μου με το σταμνί στο χέρι.

Θ. Νημάς, αρ. 44, σελ. 174

27. Τρεις αδελφάδες ήμασταν και οι τρεις αγαπημένες
η μια κιντάει τον ουρανό, κ' η άλλη του φιγγάρι,
η τρίτη η μικρότερη κιντάει 'να μαξιλάρι.

Θ. Νημάς, αρ. 47, σελ. 255

28. Μην είδατ' την αγάπη μου, την αγαπητικιά μου
τα σπλάχνα της καρδιάς μου
-Εχθές προχθές την είδαμε στου τσέλιγκα τη στάνη
με κεντητό φουστάνι.
Επήγα και την ήβρηκα στον αργαλειό να υφαίνει.

Θ. Νημάς, αρ. 53Β, σελ. 235

29. Παπαδοπούλα ύφαινε και κούναε το ποδάρι
και με το νου της έλεγε "νά 'χα ένα παλικάρι".

Θ. Νημάς, αρ. 57, σελ. 178

30. Μια κόρη μες στον αργαλειό, κρένε μ', αγάπη μ', δε μπορώ
υφαίνει και ξεϋφαίνει, δέντρα και κλαδιά μαραίνει,
υφαίνει τα μεταξωτά, δάφνη, κιτρολεμονιά,
τ' ανδρός της τα βελούδα, γεια σου, αγάπη μου καινούρια
στους ουρανούς το διάζεται, βλέπει κι αρραβωνιάζεται,
στους κάμπους το ξεϋφαίνει, δέντρα και κλαδιά μαραίνει.

Θ. Νημάς, αρ. 58, σελ. 178

31. Κόρη, που πας στον ποταμό τα ρούχα σου να πλύνεις
πάρε και με τα ρούχα μου, να μου τα μοσχοπλύνεις.

Θ. Νημάς, αρ. 60, σελ. 178

32. Έξω στο φεγγάρι και στο φεγγαράκι
κάθονταν η Μάρω και κένταγε μαντήλι.

Θ. Νημάς, αρ. 60, σελ. 258

33. Και μέσα κόρη κάθεσαι, κεντά χρυσό μαντήλι.

Θ. Νημάς, αρ. 64, σελ. 180

34. Να πελεκήσω μάρμαρο, να φτιάσω κρύα βρύση
να έρχονται άσπρες για νερό και ρούσες για να πλύνουν
νά 'ρθει κι εμέ η αγάπη μου να πλύνει, να λευκάνει.

Θ. Νημάς, αρ. 76, σελ. 183

35. Άιντι γκαραγκούνα πάει στη βρύση.

Θ. Νημάς, αρ. 92Α, σελ. 188

36. Καραγκούνα πάει να πλύνει
κι ο βοριάς δεν την αφήνει.
- Άσε την, βοριά μ', να πλύνει
να πλύνει, να τ' απλώσει
να τα μάσει πριν νυχτώσει,

τα ποτάμια παγωμένα, τα νερά κρουστάλλιασμένα.

Θ. Νημάς, αρ. 92Γ, σελ. 189

37. Και η καλή του κάθονταν στον αργαλειό κ' υφαίνει
κ' ύφαινε και ξύφαινε για τον καλό μαντήλι,
βάζει στημόνι μάλαμα και το υφάδι ασήμι,
για να το δώσ' στο νιούτσικο ν' αρέσει η αφεντιά του.

Θ. Νημάς, αρ. 79, σελ. 183

38. Μού 'πεσε το μαντήλι μου το βαριοκεντισμένο
νυφάδες το κεντούσανε, κορίτσια τραγουδούσανε.

Θ. Νημάς, αρ. 97, σελ. 192

39. Πέντι μή, πέντι μήνες, πέντ' αδράχτια,
πότι τα, πότι τα'γνεσ' η ντιντόνα;
Κι ίκατσι κι τα γιδιάζει μέσα στου κατσικουμάντρου
Βάν' της γάτας του πουδάρι, κι του ποντικού του νύχι.
Ρίχκι γάτα στου πουντίκι, κι ανακάτουσι του γνέμα
Φέρτε ράφτις, φέρτι κόφτις, άλλ' να κόβουν, κι άλλ' να δένουν
να ξανακονταίν' του γνέμα .

Θ. Νημάς, αρ. 18B, σελ. 165

40. Πέρασα 'πο 'να χωριό, βρήκα κόρ' στον αργαλειό
ύφινι χρυσό πανί τ' αγγελικό της το κορμί.

Θ. Νημάς, αρ. 106, σελ. 196

41. Δέντρο είχα στην αυλή μου
κόρη κάθονταν στον ίσκιο
κι έπλεκε χρυσό γαϊτάνι.

Θ. Νημάς, αρ. 110A, σελ. 199

42. Κι αργοπλέκει χρυσό γαϊτάνι .

Θ. Νημάς, αρ. 110B, σελ. 199

43. Κόρη μ' ξεπιάσ' απ' το χορό και σύρε κατ' το σπίτι
κάτι σου θέλει η μάνα σου, νερό να πας να πάρεις.
Το χαλκοστάμνι άρπαξε στη βρύση για να πάει.

Θ. Νημάς, αρ. 118, σελ. 201

44. Πάρε, Γιαννάκη, το βιολί κι έβγα στην κρύα βρύση
να πω κι εγώ τη μάνα μου, να την παρακαλέσω
-Μάνα μ' νερό δεν έχουμε, σαν φάμε τι θα πιούμε;
Και τη βαρέλα άρπαξε, στη βρύση να πηγαίνει.

Θ. Νημάς, αρ. 119B, σελ. 202

45. Τραπέζι μου ποιος σε στόλισε και σ' ήβρα στολισμένο
-Τρεις λυγερές το στόλισαν, τρία καλά κοράσια.

Θ. Νημάς, αρ. 121, σελ. 202

46. Πήρε τη ρόκα της και πάει, βρίσκει την κόρη που κεντάει.

Θ. Νημάς, αρ. 127, σελ. 204

47. Σαράντα βρύσες με νερό, σαράντα με κανάλια
σαράντα αρχόντισσες έπλυναν, σαράντα αρχοντοπούλες
και έπλυναν και ξέπλυναν, πιάνονται και χορεύουν.

Θ. Νημάς, αρ. 133, σελ. 206

48. - N - εψές προψές την είδαμε στον αργαλειό που 'φαίνει,
ν' είχε ασημένιο αργαλειό και φιλντισένιο χτένι
και τη σαίτα πού 'ριχνε ν- όλο μαργαριτάρι.

Θ. Νημάς, αρ. 17Γ, σελ. 165

49. Αγγελικούλα του παπά με δύο με τρία κοράσια
στη βρύση πάει για νερό, να πλύνει, να λευκάνει
-Πάψε, βλάχα μ', τον κόπανο, πάψε και τα τραγούδια .

Θ. Νημάς, αρ. 21, σελ. 166

50. Βρίσκω τσιούπρις που κιντούσαν
τα κουρίτσια τραγουδούσαν.

Θ. Νημάς, αρ. 4Α, σελ. 154

51. πάνου στην κρύα βρύση να πω κρύο νερό
κει βρίσκω 'ν αγάπη μ' ν' απόπρι νιρό.

Θ. Νημάς, αρ. 4Α, σελ. 215

52. Μόν' βρίσκουν την Καλούδω του μες στο γιαλό που πλένει .

Θ. Νημάς, αρ. 7Α, σελ. 27

53. βρίσκω μια κόρη απόπλυνε κι την γκαλημιρούσι .

Θ. Νημάς, αρ. 11, σελ. 30

ΡΟΥΜΕΛΗΣ

54. Να γένει κρύα βρύση, μωρέ καλέ Γιαννάκη
Νά 'ρχονται οι άσπρες για νερό, κι όλες οι μαυρομάτες
Νά 'ρχεται κ η αγάπη μου, Γιαννάκη, Γιαννάκη
Κρύο νερό να παίρνει, μωρέ καλέ Γιαννάκη .

Μ. Μερλιέ, σελ. 15

55. Μούπεσε το μαντήλι μου - καημό πούχει τ' αχείλι μου
Το βαρυξομπλιασμένο - μια χαρά ήταν το καημένο,
κυράδες το κεντούσανε - κορίτσια τραγουδούσαν .

Μ. Μερλιέ, σελ. 29

56. Πατάς τα τζένια τ' αργαλειού και τρίζουν τα καρέλια
Θέλω να γίνω τζιτζίκας να κάτσω στη μουριά σου,
Να κάθομαι να τραγουδώ να υφαίνεις τα προικιά σου

M. Μερλιέ, σελ. 52

57. Από την Πόλη ερχόμουν κι απ' τα νησιά
Κι απ' τη γειτονιά της επέρασα,
Τα βασιλικά της επότιζε
Και τις μαντζουράνες της εδρόσιζε.

M. Μερλιέ, σελ. 58

58. Πέσανε τα τριαντάφυλλα
Το μάθανε οι αρχόντισσες
Πάνε για να τα μάσουνε
Να φκειάσουν τζούκι και γλυκό .

M. Μερλιέ, σελ. 66

59. Βλαχούλα νεροβόλαγε ναπό ψηλή ραχούλα
Φέρνει τη ρόκα γνέθοντας - μωρέ γνέθοντας
Φέρνει τη ρόκα γνέθοντας τ' αδράχτι της γιομάτο.

M. Μερλιέ, σελ. 68

60. Να ιδώ τις Αναπλιώτισσες, τις Αναπλιωτοπούλες
Πώς πλένουν, πώς λευκαίνουνε, πώς μοσχοσαπουνάνε
Μα τώνα χέρι πλένουνε, με τ' άλλο σαπουνάνε.
Η μια πλένει τους άρρωστους, η άλλη τους λαβωμένους
Η τρίτη η καλύτερη τους αρραβωνιασμένους.

M. Μερλιέ, σελ. 70

61. Κι αν πας, Μαλάμω μ' για νερό
Κ' εγώ στη βρύση καρτερώ
Να σου τσακίσω το σταμνί

Να πας στη μάνα σου αδειανή.

Μ. Μερλιέ, σελ. 71

62. Στη βρύση σαν ξαγνάντησι τη γλέπει να γιουμίζει .

Κ. Μάρκου, αρ. 31

63. Κυρά μου υφαίνου του χρυσό, υφαίνου κι του βιλούδου .

Κ. Μάρκου, αρ. 32

64. Ν ερόδισε γιανατολήν Ασήμω Ρουμελιώτισσα
ωρέ κι ρόδισε κι δύση
θα σμίξουμε στη βρύση [...]
βρίσκου την κόρη πόπλινε, ν Ασήμω Ρουμελιώτισσα
ωρέ τα λι τα λιρουμένα ρούχα.

Κ. Μάρκου, αρ. 35

65. Φέρνει την πίττα στου ταψί, Αντώνης για να φάει.

Κ. Μάρκου, αρ. 37

66. Τα παλικάρια τα καλά θέλουν καλά κουρίτσια
να ξέρουν ρόκα κι αργαλειό, να ξέρουν να κιντάνι.
Του κέντισμα είν' γλέντισμα κι η ρόκα του σιργιάνι
κι αυτός ο έρμους αργαλειός είνι σκλαβιά μιγάλι.

Κ. Μάρκου, αρ. 62

67. Πέρασα, μαρή Μαριγώ, πέρασ' απ' την πόρτα σου,
πέρασα απ' την πόρτα σου κι έγνιθις τη ρόκα σου.
Και μπερδεύτηκε η κλωνά σου
μέσ' στα πέντε δάχτυλά σου.

Κ. Μάρκου, αρ. 66

ΕΥΒΟΙΑΣ

68. Όσο είναι ο ουρανός πλατύς κι ο ποταμός του μάκρου,
τόσο πανί διαζότανε μια κόρη στην αυλή της. [...]
Κόντε μου, συρμοδιάζομαι και σύρμα καλαμίζου,
γραμμένο σ' έχου στο πανί, γραμμένο και στο χτένι
στη βόλτα της σαΐτας μου σ' έχου ζωγραφισμένο.

Δ. Πετρόπουλος, αρ. 24B', Παραλογές

ΗΠΕΙΡΟΥ

69. Κόρη κάθουνταν 'ς τον ίσκιο
κ' έπλεγε χρυσό γαιϊτάνι.
-Πλέξτο, κόρη, το γαιϊτάνι,
πλέξτο και κροστούνησέ το.

Χασιώτης, αρ. 10, του χορού

70. Ξύπνα, καϋμέν' Αναστασιά, ξύπνα, καϋμένη χήρα,
ξύπνα ν' ανάψεις τη φωτιά, ν' ανάψεις το λυχνάρι
στρώσε τα στρώματα πλατιά όσο για δύο νομάτοι.

Χασιώτης, αρ. 12, Κλέφτικα

71. Κόρη, πού 'σαι στον αργαλειό
που φαίνεις και λευκαίνεις [...]
που φαίνεις τα μεταξωτά
λευκαίνεις τα λιαχούργια...

Χασιώτης, αρ. 13, του χορού

72. Το παλληκάρ' οπού τηράς
θέλ' όμορφο κορίτσι [...]
να ξέρει ρόκα κι αργαλειό
να ξέρει να κιντάει.
Το κέντισμά 'νε γλέντισμα
κ' η ρόκα 'νε σιργιάνι

κι αυτός ο έρμος, Βαγιώ π' ανάθεμά σε, αργαλειός
είναι σκλαβιά μεγάλη

Χασιώτης, αρ. 14, του χορού

73. Τέτοια νύφ' οπούχεις, σκύλα
τί την έστελνες για ξύλα. [...]

-Αι, μωρέ γκετή, σου ζύμωνα ψωμί

Χασιώτης, αρ. 26, του χορού

74. Για σέν' το λέγω, αγάπη μου, πού 'σαι στο παραθύρι
το μαντιλάκι που κεντάς εμένα να το στείλεις.

Χασιώτης, αρ. 34, του χορού

75. στη ρίζα του κυπαρισσιού ήταν κατάκνια βρύση,
κ' ήταν μια κόρη λυγερή πώπλενε σε μαρμαρένια πέτρα .

Χασιώτης, αρ. 44, Ερωτικά

76. Εκίνησαν τρεις λυγερές και τρεις γαλανομάτες
παν να λευκάνουν τα πανιά στις Κόνιτσας τη βρύση .

Χασιώτης, αρ. 51, Κλέφτικα

77. -Παπά, ψωμί, παπά, κρασί, παπά, ταγή τ' αλόγου
και φέρε και την κόρη σου ορθή να με κερνάει [...]

-Καλώς την κόρη πώρχεται να με κερνά να πίνω.

-Εγώ είμαι κόρη του παπά και νοικοκυροπούλα
ποτέ μου δεν εκέρασα κανέναν καπετάνο.

Π. Αραβαντινός, αρ. 26

78. -Κέρνα μ' Ειρήνη κέρνα με, κέρνα μ' όσο να φέξει
και το πουρνό σε προβοδώ με δέκα παλληκάρια .

Π. Αραβαντινός, αρ. 67

79. Εγώ, Πασσά μου, δεν κάκιωσα, εγώ Πασσά μ', δεν ξέρω
πώς στρώνονται τα στρώματα, πώς βάνουν τα στρωσίδια
γιατ' είμαι τσούπρ' απ' τα μανδριά...

Π. Αραβαντινού, αρ. 74

80. Να πάρω και μια νιόνυφη και μια παπαδοπούλα
να στέκει ορθή να με κερνάει, γλυκό κρασί να πίνω.

Π. Αραβαντινός, αρ. 149

81. Το μαντιλάκι που κεντάς και χρυσοπιμπλώνεις,
αν θα το στείλεις χάρισμα στον αγαπητικό σου,
μη του το στείλεις μοναχό, στείλ' το με την αγάπη .

Π. Αραβαντινού, αρ. 218

82. Μάνα μου, κόρ' οπού είδα 'γω στον ποταμό να πλένει
είχε ασημένιο κόπανο και πλάκα μαρμαρένια .

Π. Αραβαντινού, αρ. 221

83. Παίρνει τη ρόκα της και πάει, βρίσκει την κόρ' οπού κεντάει .

Π. Αραβαντινού, αρ. 223

84. -Γαϊτάνι πλέκω και δεν αδειάζω
σαν αποπλέξω, σε κουβεντιάζω.

Π. Αραβαντινού, αρ. 226

85. Βλάχα πλένει στο ποτάμι
κ' ένας νέος την ερωτάει .

Π. Αραβαντινού, αρ. 229

86. Μια κόρην όμορφη και χαϊδεμένη [...]
 μόνη, ολομόναχη, στέκει κλεισμένη,
 κλεισμέν' εκένταε εις το γκεργκέφι .

Π. Αραβαντινού, αρ. 230

87. Εκ' ήρε κόρ' οπόπλενε σε γούρνα μαρμαρένια
 κ' ήταν γεμάτη στο φλωρί και στο μαργαριτάρι .

Π. Αραβαντινού, αρ. 240

88. Και πάρε, φτιάσε μας καφφέ, φέρε να μας κεράσεις .

Π. Αραβαντινός, αρ. 241

89. Τρέχω το γιαλό την άκρα
 βρίσκω μια ξανθή κοπέλα
 οπού πήγαινε στη βρύση
 το σταμνί της να γιομίσει.

Π. Αραβαντινού, αρ. 254

90. Είναι πιασμένη σε δουλειά τ' αντρός της φτιάνει δείπνο.

Π. Αραβαντινού, αρ. 255

91. Μ' εκάλεσε μι' αρχόντισσα να πάω να ξευχητήσω
 και μούχε σίτινο ψωμί, κι αυγά τηγανισμένα,
 μούφερε και γλυκό κρασί να πω να δυναμώσω
 μούστρωσε στρώματα παχιά και δύο προσκεφαλάδια.

Π. Αραβαντινός, αρ. 256

92. ν' αρπάξω τη Γιαννούλα από τον αργαλειό .

Π. Αραβαντινού, αρ. 258

93. -Χθες το δειλινό, εψές αργά το βράδυ
πήρα το σταμνί νερό να πάω να φέρω

Π. Αραβαντινού, αρ. 262

94. Ανάθεμά τον του παπά, την όμορφή του κόρη
οπού μονάχη πήγαινε νερό για να του φέρει.

Π. Αραβαντινού, αρ. 264

95. -Απόψε στην κρυόβρυση θαρθώ ν' ανταμωθούμε [...]
-Μάνα μ' νερό δεν έχουμε, και τι θα πούμε απόψε; [...]
Πήρε τη στάμνα κ' έτρεχε, σαν πέρδικα πατούσε.

Π. Αραβαντινού, αρ. 266

96. Πού πας Λενίτσα μ' μοναχή, τώρα το βράδυ βράδυ;
-Πάω στη θειά μου τη Γιαννού, πάνω να νυχτερέψω,
να γνέσω τα σκουλάκια μου, να φτιάσω τα προικιά μου,
βρακί να φτιάσω κεντητό τ' αρραβωνιαστικού μου,
να φτιάσω κεντηστόμπολα γι' αυτήν την πεθερά μου.

Π. Αραβαντινού, αρ. 271

97. Κακό ζακόνι πάχετε εσείς οι Ζαγορίσιες
τη νύχτα πάτε για νερό, τη νύχτα και στο μύλο.

Π. Αραβαντινού, αρ. 273

98. Μας ήυρε το ξημέρωμα, το άστρο της ημέρας
παν τα κορίτσια για νερό κ οι έμορφες στο πλύμα.
Μωρή ξανθή κοπέλα, πάρε τη ρόκα κ' έλα.

Π. Αραβαντινού, αρ. 386

99. Οι κόρες όλες είν' εδώ
δεν είν' εκείνη π' αγαλώ
πήγε στη βρύση για νερό

πάω κ' εγώ να την εβρώ.

Π. Αραβαντινού, αρ. 396

100. Φύτεψα ἴνα κυπαρίσσι
σε μια μαρμαρένια βρύση
νάρχονται ξανθές να πλένουν
μαυρομάτες να λευκαίνουν

Π. Αραβαντινού, αρ. 397

101. Κακό ζακόνι πάχετε σ' αυτήν εδώ τη χώρα
ολημερίτσι το πλουμί κι αποβραδύς τη ρόκα

Π. Αραβαντινού, αρ. 446

ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΑΙΩΝ

102. Σήκω, Μηλίτσα μου, ζύμωσε, σήκω να νιβατίσεις

Ε. Τζιάτζιος, αρ. 37

103. Μια βλάχα πλένει στο ποτάμι, πλένει και σκαματίζει

Ε. Τζιάτζιος, αρ. 76

104. Πάν' οι άσπρες για νερό κ' οι ρόδινες να πλένουν [...]
Βρίσκω τη Χάιδω π' έπλυνε και μοσχοσαπουνίζει

Ε. Τζιάτζιος, αρ. 77

105. Ποιος είδε κόρη όμορφη στη σκάλα ν' ανεβαίνει
Ανέβαινε, κατέβαινε στη βρύση για να πάει

Ε. Τζιάτζιος, αρ. 78

106. Μια βλαχοπούλα έπλυνε στα δέντρα, στα πλατάνια
έχει ασημένιο κόπανο, μαλαματένια πλάκα

Ε. Τζιάτζιος, αρ. 79

107. Που υφαίνει τα ψιλά πανιά, τα παρδαλά μαντίλια
στους ουρανούς τα ιδγιαζε, στους κάμπους τα υφαίνει
και στον αφρό της θάλασσας, τα υφαίνει, τα λευκαίνει.

E. Τζιάτζιος, αρ. 113

108 Κεντάς, κόρη μ', και χαίρεσαι, κεντάς και καμαρώνεις.

E. Τζιάτζιος, αρ. 120

109. Λενιώ μ' σαν πας στον ποταμό τα ρούχα σου να πλένεις
πάρε κι εμέ τα ρούχα μου, Λενιώ μου, να τα πλένεις
Να μην τα πλύνεις σε ζεστό, ουδέ σε αλισίβα,
παρά με μοσχοσάπουνο, που λούζεις τα μαλλιά σου,
να μην τ' απλώσεις σε δεντρί, ουδέ σε κυπαρίσσι,
παρά σε πετρομυγδαλιά π' ανθίζει το Γενάρη.

E. Τζιάτζιος, αρ. 131

110. Τρεις βλαχοπούλες κίνησαν από τη Σαμαρίνα
πάν να λευκάνουν τα πανιά ψηλά στις κρύες βρύσες .

E. Τζιάτζιος, αρ. 149

111. Κόρη κάθονταν στον ήσκιο κι αργοπλέκει χρυσό γαϊτάνι.

E. Τζιάτζιος, αρ. 153

112. “Σήκω Μαριώ μας, κέρνα μας, τα παλληκάρια κέρνα...”

E. Τζιάτζιος, αρ. 158

113. Στέλνουν παιδιά στο δάσκαλο, κορίτσια στο κεντήδι .

E. Τζιάτζιος, αρ. 161

114. Κάτω στο ρέμα στις μηλιές
πλένουν δύο τρεις μελαχρινές
και στο ποτάμι το βαθύ

πλένει η Χρυσούλα μοναχή.

E. Τζιάτζιος, αρ. 167

115. Δεξιά μεριά είν' η πλύστρα της
κι αριστερά η τυλίχτρα της .

E. Τζιάτζιος, αρ. 167

116. Γώ την είδα στο πηγάδι, οπού έπαιρνε νερό .

E. Τζιάτζιος, αρ. 185

117. Ανάθεμα που φύτευες το κλήμα στην αυλή σου
άπλωσε και σκέπασε τη ρούγα τ' αργαλειού σου
και δεν μπορώ να βλέπω .

E. Τζιάτζιος, αρ. 188

118. Ζύμωσε, βλάχα μ', το ψωμί λίγο και ζηλεμένο
πάρτ' το, φέρ' το δω στη στάνη [...]
Σύρε, φέρ' το δω στα γίδια
Βλάχα μου, με τα κεντίδια
Σύρε, φέρ' το δω στ' αμπέλι
Βλάχα μου με το τσεμπέρι
Πάρ' το, φερ' το δω στο λόγγο...

E. Τζιάτζιος, αρ. 201

119. Τα παλληκάρια που τηράς θέλουν καλές γυναίκες
να ξέρουν ρόκα κι αργαλειό, να ξέρουν να υφαίνουν.
Το κέντισμα είναι γλέντισμα κ' η ρόκα είναι σεργιάνι
κι αυτός ο δόλιος αργαλειός
είναι σκλαβιά μεγάλη.

E. Τζιάτζιος, αρ. 205

120. Σήμερα θέλα 'να κατεβώ κάτω στην κρύα βρύση
για νά 'βρω την αγάπη μου, να τη βαρυσκανιάσω

E. Τζιάτζιος, αρ. 207

121. Να φτιάσω μαρμαρόβρυση, με μάρμαρα στρωμένη
νά 'ρθουν όμορφες να πλένουν
μαυρομάτες να λευκαίνουν.

Έρθε το φτωχό κορίτσι

κ' έλαμψε κ' αυτό κ' η βρύση.

E. Τζιάτζιος, αρ. 216

122. Ποια κόρη κεντάει χρυσά και δεν τα καμαρώνει;

E. Τζιάτζιος, αρ. 233

ΜΟΡΙΑ

123. Κονάκι κει στου Καρδαρά, στου Προύντζου την καλύβα
εκεί κονεύει ο γούμενος, ο Ξεροκαστελλιώτης.

Για την Ελένη ρώταγε, την ανιψιά του Προύντζου.

“Λείπει στη βρύση για νερό, λείπει για το βαρέλι”.

Δ. Πετρόπουλου, αρ. 76, Ερωτικά

124. Σαρανταδύο κλεφτόπουλα μια κόρην αγαπάνε [...]

Και διάηκαν και την ήβρανε στον αργαλειό κι υφαίνει.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 100

125. Μια κόρη έυφαινε πανί, στον αργαλειό και υφαίνει
υφαίνει τα μεταξωτά, του γκλέφτων τα μαντίλια .

Γ. Ταρσούλη, αρ. 102

126. Γίνητ' ο άντρας της μπιστικός κι ο πεθερός βουκόλος
η νύφη, η αρχοντόνυφη λιναροκοπανίστρα [...]
ξέρω κι υφαίνω καντηφέ (=βελούδο), ξέρω κι υφαίνω ρούχο.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 113

127. “Θε μου, και να την έβρισκα στον ποταμό να πλένει”
Καθώς παρακαλιότανε, έτσι πάει και τη βρίσκει

Γ. Ταρσούλη, αρ. 114

128. Βρίσκω την κόρη κι έπλεκε σε μαρμαρένια βρύση
τ' αντρός της τα πουκάμισα, τα χρυσογαζωμένα.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 121

129. Μέσα στα δάση πού 'μπαινα βλέπω 'να κυπαρίσσι,
βλέπω μια κόρη κι έπλενε σε μαρμαρένια βρύση.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 137

130. Ακούω μαγγάνια και βροντάν κι ανέμες κι ανεμίζουν
μια κόρη νί-διαζε πανί, μια κόρη καλαμίζει,
βάνει μασούρια χαίρεται, υφαίνει και τραγουδάει,
πατάει τα ποδαρικά και τρίζουν τα καρέλια,
μοσκοβολάει το πανί κι η κόρη μυρουδάτη.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 141

131. Πέρασα απ' την πόρτα σου
κι έγενθες τη ρόκα σου
κι είδα το χεράκι σου
π' έστριφτες τ' αδράχτι σου.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 148

132. Κόρη, που πας στον ποταμό τα ρούχα για να πλύνεις
πάρε και με τα ρούχα μου, του ξένου, να τα πλύνεις
Να μην τα πλύνεις με θερμό, μηδέ με αλισίβα
παρά με μοσκοσάπουνο που λούζεις τα μαλλιά σου
να μην τ' απλώσεις σε δεντρί, ουδέ σε κυπαρίσσι,
παρά σε πικραμυδαλιά π' ανθίζει το Γενάρη,
να πέσουν τ' άνθη απάνω σου, τριγύρω στα μαλλιά σου
και τα χρυσά τριαντάφυλλα στα ροδομάγουλά σου.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 156

133. Απ' την Πόλη ερχόμουν κι απ' τα νησιά,
κι από τη γειτονιά της επέρασα
τα βασιλικά της πότιζε,
τη μαντζουρανίτσα της δρόσιζε.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 164

134. Εσέν' τα λέω κι άκου τα, πού 'σαι στο παραθύρι
το μαντιλάκι που κεντάς εμένα να το στείλεις.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 168

ΔΕΥΚΑΛΛΑΣ

135. Πέτα σαίτα μου χρυσή
με το χρυσό μετάξι
νάρτει ο καλός μου τη Λαμπρή
να βρει χρυσά ν' αλλάξει.
Ντάκου, ντάκου ο αργαλειός μου
ντάκου, ντάκου και το χτένι
είν' στη σκάλα π' ανεβαίνει.

Π. Κοντομίχης, αρ. 2, σελ. 238

136. Κόρη που υφαίνεις το πανί
που υφαίνεις και ξεϋφαίνεις
κι όλους του νιους τρελλαίνεις.

Π. Κοντομίχης, αρ. 3, σελ. 239

137. Όσο είν' το μάκρος του γιαλού, το πλάτος του πελάου,
τόσο πανί διαζότανε μια κόρη στην αυλή της [...]
Εγώ, κόντε μου, κι αν διάζομαι, κι αν λιανοκαλαμίζω
σ' έχω γραμμένο στ' αντί και στο ξυλόχτενό μου,
στην άκρη της σαΐτας μου σ' έχω ζωγραφισμένο.

Π. Κοντομίχης, αρ. 3Α, Παραλογές

138. Κι εκεί που εκυνήγαγα στα δάση και στα όρη
βγάλαν τα ζαγαράκια μου μια πλουμισμένη κόρη
Τόσον ωραία ήτανε και μαργαριταρένια
που έπλενε και λεύκαινε σε βρύση μαρμαρένια.

Π. Κοντομίχης, αρ. 3Β, Παραλογές

139. Μια κόρη ρόδα εμάζωνε κι άνθια του Παραδείσου.

Π. Κοντομίχης, αρ. 3Γ, Παραλογές

140. Να ιδώ τις Αναπλιώτισσες, τις Αναπλιωτοπούλες
π' ανάθεμά τες σύλες
πώς πλένουν, πώς λευκαίνουνε, πώς μοσχοσαπουνίζουν
των στρατιωτώνε τα σκουτιά, των λοχαγών τα ρούχα
καινούργια αγάπη πού 'χα.

Π. Κοντομίχης, αρ. 6, Ιστορικά

141. Τα βασιλικά της επότιζε
και τις μαντζουράνες εδρόσιζε.

Π. Κοντομίχης, αρ. 7, Της αγάπης

142. Μια κόρη απ' την Πάτρα
ξανθιά και μαυρομάτα
πούχει ασημένιο αργαλειό
φιλώ τα μάτια σου τα δύο
και φιλντισένιο χτένι
χαρά στη νια που υφαίνει.

Π. Κοντομίχης, αρ. 8, Της αγάπης

143. Για σε τα λέω, αγάπη μου, πούσαι στο παραθύρι
Το μαντιλάκι, που κεντάς, εμένα να το στείλεις

Π. Κοντομίχης, αρ. 10, Της αγάπης

144. -Αγγέλω μ' κρένει η μάννα σου, δεν ξέρω τι σε θέλει
-Να πας στη βρύση για νερό να πιουν τα παλληκάρια.
-Τα παλληκάρια κι αν διψούν, νερό κι ας πάν' να πιούνε
κι εγώ έχω ρόκα κι αργαλειό, θέλω και να κεντήσω.
Το κέντημα είναι γλέντημα κι η ρόκα είναι σεργιάνι
κι ο αργαλειός είναι σκλαβιά, σκλαβιά πολύ μεγάλη.

Π. Κοντομίχης, αρ. 10, Της αγάπης

145. Του Παπαγιώργη η ανηψιά, του Δούκα η θυγατέρα
πόχει ασημένιον αργαλειό, μαλαματένιο χτένι
καθόταν και χρυσοϋφανε και λιανοτραγουδούσε

Π. Κοντομίχης, αρ. 12, Παραλογές

146. Χθες την είδα στο πηγάδι 'πό 'παιρνε νερό
και της δίνω το μαντήλι και μου τό 'πλυνε

Π. Κοντομίχης, αρ. 14, Παραλογές

147. Η αγάπη μου δεν είναι εδώ
πάει στη βρύση για νερό.
Πάω κι εγώ κοντά να ιδώ

να της θολώσω το νερό.

Να της τσακίσω το σταμνί

να πάει στη μάνα τς αδειανή .

Π. Κοντομίχης, αρ. 17, Της αγάπης

148. Θα σε στήνω κρύα βρύση
μαρμαρένιο κυπαρίσσι,
νά 'ρχονται ξανθιές να πλένουν
μαυρομάτες να λευκαίνουν
νάρχεται κι η σαστικιά μου
να μου πλένει τα σκουτιά μου .

Π. Κοντομίχης, αρ. 33, Της αγάπης

149. Κόρη, που πας στον ποταμό, Ελένη, για να πλύνεις
Ελένη, πάρε μ' τα σκουτιά, Ελένη, μην τ' αφήνεις
Και μην τα πλύνεις με νερό, μόν' με τα δάκρυά σου
και με το μοσκοσάπουνο, που λούζεις τα μαλλιά σου
Να μην τ' απλώσεις σε δεντρί, μάειδε και σε κλωνάρι
παρά στην πικραμυδαλιά, π' ανθίζει το Γενάρη,
να πέφτουν τ' άνθη απάνω σου, τα φύλλα στην ποδιά σου
κι αυτά τα πικραμύδαλα μέσα στην αγκαλιά σου.

Π. Κοντομίχης, αρ. 87, Της αγάπης

ΑΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

150. Φουστάνι ράβκω και δεν αδειάζω
κι αύριο, φως μου, σε κουβεντιάζω .

S. Baud-Bovy, αρ. 11

151. Ως εκαθούμου κ' ύφαινα αγάπης μου μαντίλι
κλώνο μετάξι ήβαλλα, κλώνο μαργαριτάρι
και κλώνο ασπροχρούσαφο να φάνω το μαντίλι [...]

Αφήν' ασημοπέταλο κι ολόχρουση σαΐτα .

S. Baud-Bovy, αρ. 15

152. Έβγα στο παραθύρι κρυφά της μάνας σου
και κάνε πως ποτίζεις τη μαντζουράνα σου .

S. Baud-Bovy, αρ. 18

153. Μια κόρη ρόδα μάζεβγε κι ανθούς εκορφολόγα,
να κάνει φούντα φουντωτή να δώσει τ' αδερφού της
να κάμει πιο καλύτερη, να δώσει του καλού της .

S. Baud-Bovy, αρ. 24

154. Μάνα, και δος μου τη φτωχή, οπού 'δα χτες το βράδυ
κι αντίπροχτες στον ποταμό κι έπλυνε τα λινά της .

S. Baud-Bovy, αρ. 34

155. Κάτω στου Πασά τη βρύση
'κεί που πλένουν τα σεντόνια
που τα κάμνουν σαν τα χιόνια .

S. Baud-Bovy, αρ. 40

156. οπού 'φεγγε και κένταγεν η κόρη το μαντίλι .

S. Baud-Bovy, αρ. 41

157. Βαρύ σταμνί μου δίνει και κοντό σκοινί
ν' αργήσω να γεμίσω, να μ' εύρει αφορμή.

S. Baud-Bovy, αρ. 83

158. Χαρκίτικο 'ναι το πανί, Χαρκίτικο το χτένι
Γατανάκι μου πλεγμένο
στην ανέμη τυλιγμένο
Χαρκίτισσα κ' η κοπελλιά, που κάθετα και 'φάνει [...]

Βατανάκι και μπρισίμι
μού 'στειλαν από τη Σύμη
για να ράψουν οι κοπέλλες
των αντρών τους τις φανέλλες.

S. Baud-Bovy, αρ. 85

159. Ξένε μου, το μαντίλι σου, καμό πού 'χουν τα χεΐλη
στείλε το να το πλύνω, με τα δάκρυα που χύνω.

S. Baud-Bovy, αρ. 91

160. Χτες το βράδυν πέρασα 'που την Αγια-Σωτήρα
κ' έπλυνε το φουστάνιν της μια χήρα κακομοίρα .

S. Baud-Bovy, αρ. 98

161. Μια κόρη μάζεβγεν αθθό κ' η άλλη κορφολόα
να κάμει φούντα φουντωτή να στείλει τ' αρμαστού της.

S. Baud-Bovy, 2ος τόμος, αρ. 5

162. 'Ηκουσα, αζαδέρφη μου, ωριό πλουμί πλουμίζεις,
κ' ήρτα 'γω, αζαδέρφη μου, ωριό να μου το μάθεις.

*S. Baud-Bovy, 2^{ος} τόμος
του Χατζαννάκη, σελ. 128*

ΚΑΡΠΑΘΟΥ

163. Μια κόρ' αθθούς εμάτζωνε κι αθθούς εκορφολόα
να κάμει φούνταβ βατζωτή να ώκει του καλού της .

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 2, σελ. 40

164. Κόρη ατάνιν ήπλεε τέσσαρους πέντε χρόνους .

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 3, σελ. 41

165. Κοράσιον ήκλαι κ' ήπλυνε τ' ανδρός της τα καβάγια
τ' ανδρός της, τ' ανδραέρφου της ματζί με τα εκάτης.

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 4γ, σελ. 44

166. Κόρη μετάξιν ήκλωθε μετάξιμ μασουρίτζει
και το παιίτ της τη ρωτά “μάνα, τοθ θα το κάμεις;”
-Κάμνω το σου ποκάμισο και του κυρού σου ζώνη [...]
μόν κάνεις το του καύκου σου βράκα και βρακοτζώνι.

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 6α, σελ. 46

167. Μια Μυλοποταμίτισσα, μια καστρινή κοπέλα
μετάξιν εκαλάμιτζεν απάνω στην κασέλλα [...]
Εσού γυιε μου, ποκάμισο, τ' αφέντη σου τζωνάρι
και του μικρού μας του παιδιού φασκιόνι και τζιπούνι.

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 6β, σελ. 47

168. Μια κόρη που τολ Λίβανο ύφαινε κ' ετρακούα,
κ' έβγαине όγλος του μασουριού κ' εχτύπος του πετάλου
κ' η αονή της λυερίς τον ήλιο ανενδρειώνει.

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 17, σελ. 87

169. “Μάνα έν έχομε νερό να πάω να εμώσω”.

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 20, σελ. 89

170. Άουρος κόρην ααπά και κείνη ετ τοθ' θέλει
Η κόρη πάνει το σταμνί να πάει να εμώσει.

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 22α, σελ. 91

171. Μια παπαδιά πο' λεύκαινε με τρεις της θυγατέρες.

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 28β, σελ. 101

172. Του ναύτ' η μάννα τζύμωνε του γιου της παξιμαί
και με τα άκρνα τζύμωνε και με τοις πόνοις πλάσκει
και με τ' αναστενάματα φουρνίζει ξεφουρνίζει .

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 29β, σελ. 104

173. Ως εκαθήμη κ' ήπλα του Γιάννη μου ατάνε,
σύρμα μετάξιν ήαλλα, σύρμα μαργαριτάρι
και σύρμα σ' ασπροχρούσαφο κ' ήπλεξα το ατάνι .

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 3, σελ. 125

174. Κ' εις του αλάτου τον αφρό τρεις κορασιές ξεπλύνουν
Η μια 'πλυνε μεταξωτά κ' η άλλη βελουένα
κ' η τρίτη η καλλύτερη πλύννει καμπουχαένα .

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 8, σελ. 133

175. Πέμπει την η μάννα της στο σκολειό
κ' η δασκάλισσά της στο κρύο νερό
κ' ήτο το σταμνάκιτ της βαρειούτσικο
τ' ανασυρταράκι της κοντούτσικο .

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 19α, σελ. 140

176. Εξέβγ' η κόρη 'πό λουτρό κ' εσώμπεε 'σε περβόλι
περιυρίζει τα ενδρά, αθθούς περισυνάει
μα εύγει ρόα γιαλεχτά, κουσσιά μισαννοιμένα
να κάμη φούντζια βατζωτή και φούντζια ξομπλιασμένη
να ώκη του πολλααπώ τ' αούρου, του καλού της .

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 23, σελ. 165

177. Μάννα μου, βος μου τη ξαθθή την εία ψες το βράδυ
την εία ψες στοπ ποταμό κ' ήπλυννε τα λινά της [...]
Μάννα μου, μεταξωτά' πλυννε, μάννα καμπουχαένα .

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 25, σελ. 167

178. Απού πηαινοφέρνουμου μέσα στο περιόλι
κ' επότιτζα βασιλικά κ' εμούσκευγα βαρσάμια.

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 29, σελ. 170

179. Της τσυρα Ρήνης 'φαίνομε χρουσόφαντο καβái.

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 2, σελ. 212

180. -Μάννα, νερό εν έχομε, να πάω να εμόσω
να μτσάσω τ' αργυρό σταμνί, τ' ολόχρυσο λαήνι
το πήρα τσαι κατέηκα, κάτω στην κρύα βρύση.

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 8, σελ. 217

181. Βρίσκει μια κόρη τσ ήπλυνε σε κρουσταλλένια βρύση
σε κρουσταλλένια, σ' αργυρή τσαι σε μαλαματένια.

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 10, σελ. 219

ΚΡΗΤΗΣ

182. Και βρίσκει τη μητέρα ντου κ' ήπλυνε τα λιγνά του.

Θ. Δετοράκης, αρ. 4

183. Η κακομοίρα η μάνα μου κοντό να πιάσει ρόκα.

Θ. Δετοράκης, αρ. 54, Ιστορικά

184. Μάνα το χαρουπόψωμο έκαψε την καρδιά μου [...]
Μάνα, κι αν ξαναφτάξομε το φούρνο να πυρώσεις
και να τότε γεμίσομε ψωμάρες να φουσκώσει.

Θ. Δετοράκης, αρ. 64

185. Πάνω στα όρη, στα βουνά, πού 'ναι το βρυσιδάκι [...]
εκείά 'ναι μάκια πρόβατα, μια δεκαριά χιλιάδες
Στο έν' αρμί τ' αρμέγουνε, στ' άλλο τυροκομούνε

και στου γαλάτου τον αφρό τρία κορίτσια πλύνου.
Τό `νά πλυνε μεταξωτά, το άλλο βελουδένια
το τρίτο το καλύτερο ήπλυνε ματωμένα
Τον άντρα τζης σκοτώσανε στ' αόρη που κυνήγα.

Θ. Δετοράκης, αρ. 71

186. Αφέντη, κι ας τσι βάγιες μας και κουρασμένες είναι
κι ολημερίς στον ποταμό και καθ' αργά στ' αδράχτι.

Θ. Δετοράκης, αρ. 77

187. “Να μπαίνει ο νιος με τ' άρματα κ' η κόρη με τη ρόκα”

Θ. Δετοράκης, αρ. 80

188. Ο ήλιος εβασίλεψε κ' ημέρα αποκλίνει,
κ' η κοπελλιά στον ποταμό ακόμη και ξεπλύνει .

Θ. Δετοράκης, αρ. 117

189. Βλέπω στη βρύση κι έπλυνε μια πλουμισμένη κόρη [...]
Ακόμη δεν εξέπλυνες, μάλαμα και ζεφύρι
και κρουσταλλένια κοπελλιά στο σπίτι να γιαγείρεις .

Μ. Πυτικάκης, σελ. 56

190. Μια μάνα λεύκαινε πανί με τρεις τση θυγατέρες .

Μ. Πυτικάκης, σελ. 77

191. Ωφου τα σεντονάκια μου τα καλολευκαμένα
που τ' άφηκα στην ερημιά στον κάμπο απλωμένα.
Ωφου και τα κιλίμια μου που τά `βγανα στ' αποί [...]
Ωφου και τα μπαμπάκια μου που τά `ξαινα ένα μήνα .

Μ. Πυτικάκης, σελ. 78

192. -Πέρα στο μεσακό χωριό, που είναι η ταβέρνα
εκειά η ταβερνιάρισα γλυκύ κρασί τσοι 'κέρνα.

M. Πυτικάκης, σελ. 131

193. Μια Μυλοποταμίτισσα μιαν όμορφη κοπέλα
μπαμπάκι εκαλάμιζε, μετάξι μασουρίζει
και το παιδί τζης τη ρωτά: Μάνα είντα καλαμίξεις
-Εσένα δύο ποκάμισα και του κυρού σου βράκα
και του μικιού μας κοπελιού μικιό πουκαμισάκι .

M. Πυτικάκης, σελ. 151

194. Οψές αργά επέρνουμε απ' τη Χαριτωμένη
κι είδα μιαν κόρη κι ήπλυνε, ω, τη διαολισμένη!

M. Πυτικάκης, σελ. 160

195. Μια κόρη ρόδα εμάζωνε κι αθούς εκορφολόγα
να βάψει πέτσες με τσ' αθούς, ντζεβρέδες με τα ρόδα (ή μαντίλι
με τα ρόδα).

M. Πυτικάκης, σελ. 171

196. Κ' εις τον γαλάτου τον αφρό πλύνουνι τρα κοράσια [...]
Κι τρίτη η καλύτερη έπλυνε ματωμένα
Κ η άλλαις την αναρωτούν -Ίντα ν' τα ματωμένα;
-Τον αδερφό μου σφάζανε στα γόνατά μ' απάνω .

Jeannaraki, σπ. 121

197. Βρίσκω μια κόρη κ' έπλυνε σε μαρμαρένια βρύση [...]
Έπλυνά' γώ κι απόπλυνα κ έχω και στεγνωμένα .

Jeannaraki, σπ. 135

198. Την είδα 'ψές στον ποταμό, την είδα 'ψές στη βρύση .

Jeannaraki, σπ. 165

ΚΥΠΡΟΥ

199. “Αλίγον νερόν ελείφτηκα και έπεμψα την να φέρει”
“Αλίγα ξύλα ελείφτηκα και έπεμψα την να φέρει”

Θ. Παπαδόπουλλος, αρ. Α 13

200. Εγύρισεν η Μαριτσού, στο μαγερείον να πάει .

Θ. Παπαδόπουλλος, αρ. Α 14

201. Και πιάννει την χρυσόροκκαν και το χρυσόν ροδάνιν
χρυσήν κλωστήν εκρέμμασεν ς τον μάστοραν και πάει [...]
και πιάννει την μαυρόροκκαν και το μαυροροδάνιν
μαύρην κλωστήν εκρέμμασεν ς στον μάστορα και πάει .

Θ. Παπαδόπουλλος, αρ. Β 17

202. Κάτω στες πέντε γεμοσιές, κάτω στες πέντε βρύσες
για λυερή επλύννισκεν καβάδια του καλού της
σκύβκει και σκαμματίζει τα, σκύβκει καλά φιλά τα [...]
Σύρε, κόρη, κρυόν νερόν, να πω εγώ κι ο μαύρος .

Θ. Παπαδόπουλλος, αρ. Β 19

203. Και βάλλουν την νοικοκυράν, τσορβάν για να τους κάμει,
και το παιδίν έν' άρρωστον να φάει, πέρκι γιάνει .

Θ. Παπαδόπουλλος, αρ. Β 32

204. Δεν είν' γεναίικας φυσικόν
να μάθει το διαβαστικόν
εκ' είναι που πλουμίζουσιν
και κει, που χαλκουπίζουσιν.

Θ. Παπαδόπουλλος, αρ. Β 58

205. Να πάω εις τον Κωνσταντάν την κάλην του να πάρω
και να την κάμω βάγια μου, σκλάβαν μου να δουλεύκει
και να μου στρώννει π' ανωρίς και να μου μαγειρεύκει.

M. Κιτρομηλίδου, αρ. 7

206. Έναν καλόν αντρόγυνον έκατσεν να δευπήσει,
εκέρναν του κι εκέρναν της, για να την αποκοιμήσει,
κείνη τον αποκοίμισεν πάνω στα γόνατά της,
την μαγουλούκαν έφερεν, την κεφαλήν του βάλλει,
χρυσόν σενδόνιν έπιασεν 'που πάνω 'σκέπασέ τον.
Ετάνυσεν στην κόζαν του κι έβγαλεν τα κλειδιά του,
επήεν κάτω κι άνοιξεν ούλα τον τα κελλιά του,
εφόρεσεν τα ρούχα του και εξώθην τ' άρματά του...

Κιτρομηλίδου, αρ. Α10

Άσμα του καλού

207. Ταύρα με πάνω, Κωνσταντά, κι έχω ψουμίν στην σκάφην
Εσύ ψουμίν εξύμωσες κι άλλοι να το δκιαρτίσουν.

M. Κιτρομηλίδου, αρ. 12

208. Ηύρεν και την μανούλλαν του κι επλύννισκεν τα ρούχα,
έχχυβκεν κι εσκαμμάτιζεν κι επλύννισκεν τα ρούχα.

M. Κιτρομηλίδου, αρ. 17

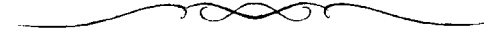
209. Εβκέηκεν κι η λυερή στ' ωρκόν παραθυράκιν
κρεμμάζει την χρυσήν κλωστήν και το χρυσόν ροάνιν
από την πρώτην μουστουνιάν εκόπην το ροάνιν...

M. Κιτρομηλίδου, αρ. 23

ΠΟΝΤΟΥ

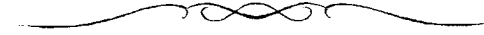
210. Δέβα καλίτσα μ', στρώσον με θανατικόν κρεββάτιν
θέκον και 'ς το κιφάλι μου και παρχαρί τσιτσέκια [...]
Δαβαίν' η κάλ' ατ' στρών' ατον τουσέκια και γιοργάνια
ξαι θέκ' και'ς το κιφάλιν ατ' και παρχαρί τσιτσέκια
και βάλ' ανθά παλώματα και μουσκομαξιλλάρα.

Π. Λαμψίδης, αρ. 1

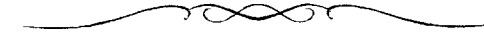
211. Η σκύλλα η μαγέρισσα επηλογέθεν κ' είπεν.

Π. Λαμψίδης, αρ. 4

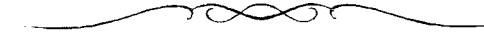
212. Την ρόκαν αναμάσκαλα και το πλουμίν'ς σο χέρι σ'. [...]
Καλώς τεν την μαθέτρα μου και ντο μεγάλ'σσα είσαι!

Π. Λαμψίδης, αρ. 36

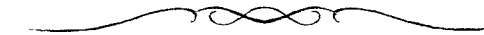
213. Απέσ' η κόρη κάθεται, λάμπει 'πως λάμπ' ο ήλος,
κρατεί και χαταίν μαντήλ' και σουρμελίν μετάξιν,
κρατεί και χρυσοβέλονον, κάθεται και ξομπλιάζει,
ράφτει τον ουρανόν καμίσ' και τ' άστρ' απέσ' πλουμόπα,
ράφτει 'κει και τον έταιρον χρυσόν καβελλαράιον.

Π. Λαμψίδης, αρ. 48

214. Μάθα, κόρη, την αγρυπνιάν και την κακοπειριάν,
αύρι θα πας'ς σου πεθερού σ' να είσαι μαθεμέν'σσα.
Μακρύν σκοινίν μη δίτ'ατεν 'ς σα ξύλα μ' απολ'άτεν
η κόρη εντροπαρία έν', φορτούται όλον το όρος.
Τρανόν λαγήν μή διτ'άτεν, 'ςσο νερόν μ' απολυτ'άτεν
η νύφε εντροπαρία έν', τζουρώνει το πεγάδιν.

Π. Λαμψίδης, αρ. 58

215. Εστέν'νες και'ς στην ρίζα μου κ' έναν κρύον πεγάδιν
κι όντας κινούν τα κόρασα κι αχλάσκουν'ς σο παρχάριν,
ν' ερχούνταν πίν'νε ας σο νερόμ' και τρώγ'νας σον καρπό μου.

Π. Λαμψίδης, αρ. 93

216. Πάν' τα πουλάκια στη δροσιά κ η λυγερή στη βρύση
παίρνω κ' εγώ το μαύρο μου και πάω να τον ποτίσω
Βρίσκω μια κόρην λ' έπλυνε σε μαρμαρένιες γούρνες .

Π. Λαμψίδης, αρ. 102

217. Μάννα μ', Σάββατο το βραδό'ς στην βρύση να μη πάης .

Π. Λαμψίδης, αρ. 103

218. Ένα βράδυ βραδούτσικο, τέτοιο βράδυ δεν είδα,
μ' εκέρναν ο αφέντης μου να με γλυκοκοιμήσει
και 'γώ δύο τον εκέρασα, κοιμήθη κι απατός του
Εφόρεσα τα ρούχα του κ' εξώστα τ' άρματά του,
ανέβηκα'ς σον μάλυρο του'ς της αγαπά πηγαίνω...

Π. Λαμψίδης, αρ. 104

ΚΕΡΚΥΡΑΣ

219. Κάτου σε μπαξέ την ηύρα και σουργιάνιζε, Μαργιώ,
μαστράπά βαστάει στο χέρι, μέσα είχε κρύο νερό.
-Τι ποτίζεις και δροσίζεις και δε βγαίνεις να σε ιδώ;
-Εγώ ποτίζω ρόδα κι άνθια και το νέο π' αγαπώ.

Δ. Πετρόπουλος, αρ. 116, Ερωτικά

Β. Δ. ΘΡΑΚΗΣ

220. Πέντε, δέ, μουρέ για, για, για,
πέντι, δέκα παπαδιές
πέντι, δέκα παπαδιές
κι άλλες τόσις καλουγριές
Τα βαμπάκια σκάλιζαν
κι τα ξεβουτάνιζαν.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 42

221. Πέρα στα τρανά χουράφια
Πέρα στα τρα, Ράντου μ',
πέρα στα τρανά χουράφια.
Πέρα στα τρανά χουράφια,
κι στα μακρινά τ' αμπέλια.
Θέριζαν δύο ρωμιοπούλες
δύο καλές χωριατοπούλες.
Πέρασαν τ' αραμπατζάκια
δυ' όμορφα παλληκαράκια.
Κάθουντι να ξαπουστάσουν
να τα πουν κι να γιλάσουν.
Κι του στοίχημα να βάλουν
ποια θα κόψ', ποια θα θιρίσει
'κόμα πιο πουλλά διμάτια .

Π. Καβακόπουλος, αρ. 43

222. Τρεις λυγιρές, τρεις έμουρφις
μαζώναν τονν αμάραντου
κι του μελισσοβότανου
Κι τούμασαν, τ' απούμασαν
έκατσαν κι του φούντιουσαν .

Π. Καβακόπουλος, αρ. 64

223. Κόρη του ξισκυβάλιαζι, μι μια χρυσή φουρκάλη
“Κόρη μ’ τι κουρνιαχτίζισι, κι τι σι ψέν’ ου ήλιους;

Π. Καβακόπουλος, αρ. 77

ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

224. Πήγα να μάσω λάχανα με τ’ άλλα τα κορίτσια .

Θ. Νημάς, αρ. 8, σελ. 237

225. Άντι νεσείς τ’ αμπέλ’ του ξέριτι, μπάτι κι μάστι,
κανέναν μη φουβάστι.

Θ. Νημάς, αρ. 41, σελ. 251

226. Μάνα στο περιβόλι μας και στην αμυγδαλιά μας
πήγα να μάσω αμύγδαλα, πήγα να κόψω άνθη .

Θ. Νημάς, αρ. 3, σελ. 215

227. Άντι γκαραγκούνα πάει στ’ αμπέλι
με τουν άντρα τ’ς τον τεμπέλη. [...]
άντι γκαραγκούνα πάει στον σκάρι
με τουν άντρα τ’ς τον μυξιάρη.

Θ. Νημάς, αρ. 92Α, σελ. 188

ΡΟΥΜΕΛΗΣ

228. Περιβόλι μου οργωμένο, μαργαριταροσπαρμένο
Γώ είμαι αφέντης που σ’ ορίζω
Και κυρά που σε ποτίζω .

Μ. Μερλιέ, σελ. 30

229. Μάνα στου περιβόλι μας κι στην αμυγδαλιά μας
πήγα να μάσου μύγδαλα, σαν τ’ άλλα τα κουρίτσια.

Δ. Πετρόπουλος, αρ. 100 Β’, Ερωτικά

~~~~~

ΗΠΕΙΡΟΥ

230. Πέντε δέκα παπαδιές
κι άλλες τόσες καλογριές
το βαμπάκ' εσκάλιζαν,
μούρ' και το βοτάνιζαν.

Χασιώτης, αρ. 20, Του χορού

- ~~~~~
231. -Η κόρη μου δεν είν' εδώ, την έστειλα στ' αμπέλι.
Για την κ'η κόρη πώρχονταν στα μήλα φορτωμένη.
Φέρνει τ' απίδια στην ποδιά, τα μήλα στο μαντήλι.

Η. Αραβαντινός, αρ. 66

- ~~~~~
232. -Τι εγώ θα πάν' αντίπερα να μάσω τα βαμπάκια.

Η. Αραβαντινός, αρ. 267

- ~~~~~
233. Μικρή Βουργάρα θέριζε σ' ένα κοντοκριθάρι
είχε δρεπάνι δαμασκή, παλαμαριά 'σημένα .

Η. Αραβαντινού, αρ. 281

~~~~~

ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΑΙΩΝ

234. Μάνα και θυγατέρες δύο
πήραν απάνω το βουνό
να μάσουν τον αμάραντο
και το μελισσοχόρταρο .

Ε. Τζιάτζιος, αρ. 144

~~~~~

ΜΟΡΙΑ

235. -Μάννα, για λάχανα ήμουνα με τ' άλλα τα κορίτσια .

Γ. Ταρσούλη, αρ. 85

~~~~~

ΛΕΥΚΑΙΑΣ

236. Μάννα και θυγατέρα δύο
μαζεύουν τον αμάραντο
και το μελισσοχόρταρο
Κι εκεί που το μαζεύανε
και το κορφολογούσανε...

Π. Κοντομίχης, αρ. 86, Της αγάπης

ΛΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

237. Μεσ στις καστανιάς τη ρίζα
τρεις κοπέλλες εθερίζα...

S. Baud-Bovy, αρ. 34

238. Η Μαρουγιά κ' η κόρη της τ' αλώνιν εσφογγούσαν

S. Baud-Bovy, αρ. 101

ΚΑΡΠΑΘΟΥ

239. Λάχανα, λάχανα 'κοβγα και πράσα πρασολόου.

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 31, σελ. 105

240. Μελαχροινή μου πάντηξε στου ποταμού τα χεύλη
έπότιζε τ' αμπέλια της κ' ήλουννε τα' ενδρά της.

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 4, σελ. 125

241. -Ω αμβρέ, καλέ αμβρέ
που την εκυνήας την κανακαρεά
-Σ' το πριόλιτ της την εύρηκα
τα ασιλικά της ασκάλιτζε
και τα άρσαμά της εκροπότιτζε.

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 19B, σελ. 140

242. Κ' η Μάγδα στο ξεμέτοχο, στο λάκκωμα του κάμπου
ξεοτανίζει 'ότανα, ξευρρίχτει κολληθρίες

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 4, σελ. 285

ΚΥΠΡΟΥ

243. Να μού'δωσες έναν φιλίν 'πού κάτω στο κανάκιν,
ουλημέρι εσώρευκα μαζίν σου το παμπάκιν [...]
Να μού'δωκες έναν φιλίν στ' αμμάδκια κι εις τα φρύδκια
ουλημέρι εσώρευκα μαζίν σου τα καρύδκια .

Θ. Παπαδόπουλλος, αρ. Β 27

244. Επήεν στο περβόλι της, απού'χεν τες μηλιές της,
είδεν και τες μικρές μηλιές, είδεν και τες μεγάλες...

Μ. Κιτρομηλίδου, αρ. 23

245. Η μάνα του Μωρόγιαννου εσύναξεν τ' αρβάλια
έπιασεν κι εκοχχίνισεν έξι κιλά σιτάρι [...]
κι έπεμψεν και τον Γιάννην της στον μύλον να το πάρει .

Μ. Κιτρομηλίδου, αρ. 26

ΠΟΝΤΟΥ

246. Ο Γιάννης στέκει ρσο νεσίν και μοναχός θερίζει
κι ο ήλεν στέκ' μεσουρανού κι ατόναν ερωτάι:
-Γιάννε μ', πού έν' η κάλη σου και μοναχός θερίζεις;
-Εμέν μικρόν επάντρεψαν, μικρέν κάλην εδώκαν .

Π. Λαμψίδης, αρ. 54

247. Κ' ελάτε καλά κόρασα ς σ'εμόν την χαμαιλέτεν
αλέθω και σακκιάζω σας κ' εσάς καπίτζ' κι παίρω .

Π. Λαμψίδης, αρ. 93

3. ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΚΕΣ ΕΝΑΣΧΟΛΗΣΕΙΣ

ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

248. Ήμουν στους κάμπους κι έβουσκα, στα πλάγια γκιζιρούσα .

Θ. Νημάς, αρ. 4, σελ. 147

249. Να βγουν οι βλάχοι στα βουνά κι αυτές οι βλαχοπούλες
πόχουν τα λάια πρόβατα μι τα λαμπρά κουδούνια .

Θ. Νημάς, αρ. 12, σελ. 153

250. Δώσ' την και πέντε πρόβατα, δώσ' την και πέντε γίδια
κι αν δεν τα φκιάσει εκατό, κι αν δεν τα φκιάσει χίλια
[...] πίσω να μη γυρίσει
Κι αυτά ο Θεός τα βλόγησε και γίναν τρεις χιλιάδες
τα μπιλιτζίκια έβγαζε, στεφάνια τα περνούσε
τα σκουλαρίκια έβγαζε, τσοκάνια τα περνούσε .

Θ. Νημάς, αρ. 17Α, σελ. 37

251. Της δίνει πέντε πρόβατα κι δύο κακά σκυλάκια
κι στον βουνό την έστειλε να πάει να τα ποτίσει [...]
Αρνί τ' αρνί εγέννησε, μανάδισ κάνει πέντι,
στου μήνα φκιάνει εκατό, στο χρόνο φκιάνει χίλια
στου κάμπου εκατέβηκε, πήγι να τα βουσκήσει
κι στου μεγάλου βόθανου πήγε να τα πουτίσει .

Θ. Νημάς, αρ. 17Β, σελ. 38

252. Εγώ είμαι η βλάχα η έμορφη, στον κόσμο ξακουσμένη
πόχω τα χίλια πρόβατα και πεντακόσια γίδια .

Θ. Νημάς, αρ. 27, σελ. 169

253. Να βγουν οι βλάχοι στα βουνά κι αυτές οι βλαχοπούλες
να βγου γκι εγώ κλεφτόπουλου λαλώντας τη φλογέρα .

Θ. Νημάς, αρ. 28, σελ. 158

254. Πού'χει τα χίλια πρόβατα, πού'χει τα χίλια γίδια
εννιά τζουμπάνοι τα βοσκούν, εννιά τζιομπανοπούλες.

Θ. Νημάς, αρ. 28, σελ. 226

ΡΟΥΜΕΛΗΣ

255. Βλαχούλα πούθεν έρχεσαι και πούθεν κατεβαίνεις
Ναπό τα πρότα νέρχουμαι, στο σπίτι μου πηγαίνω.
Πάγω να πάρω το ψωμί -μωρέ- το ψωμί,
Πάγω να πάρω το ψωμί, τσαρούχια στους τσομπάνους.

Μ. Μερλιέ, σελ. 69

256. Εγώ μ' η βλάχα η έμορφη, η βλάχα η παινεμένη
Πού'χω τα χίλια πρόβατα, τα πεντακόσια γίδια.

Μ. Μερλιέ, σελ. 74

257. Να είχα πρόβατα
κι πιντακόσια γίδια
να ήμουν τσέλιγκας
Να είχα κι να βλαχούλα
να μούφιρني ψουμί .

Κ. Μάρκου, αρ. 50

ΗΠΕΙΡΟΥ

258. Γιατ' είμαι τσούπρ' απ' τα μανδριά, και μόν' και μόν' γνωρίζω
να βόσκω αρνιά και πρόβατα, το γάλα τους ν' αρμέγω,
να πλέχω χοντροτσούραπα, να φκιάνω και γιαγούρτι.

Π. Αραβαντινού, αρ. 74

ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΑΙΩΝ

259. Βλαχούλα ν'εροβόλαε 'πο μια ψηλή ραχούλα
φέρνει τη ρόκα γνέθοντας, τ' αδράχτια της γιομίζει, [...]

Βλάχα μου, πόθεν έρχεσαι και πούθε κατεβαίνεις;
-Από το σπίτι μ' έρχομαι, στα πρόβατα πηγαίνω,
πάω του μπιστικού ψωμί, τσαρούχια του τσιομπάνου.

E. Τζιάτζος, αρ. 139

ΜΟΡΙΑ

260. Χλωρό ραβδί της ρίζανε, μια τράια καπερώνα
της δίνουν πέντε πρόβατα κι άλλα πεντέξη γίδια,
της δίνουν μια παλιόσκυλα, μια ασημοτραχηλάτη [...]
Τα φύλαξε, τα χύλιασε, τα'καμε τρεις χιλιάδες,
εφύλαξε και τα σκυλιά, τά καμε πεντακόσια.
Στον κάμπο τα ροβόλαε, να πάει να τα ποτίσει.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 104

ΛΕΥΚΑΛΑΣ

261. -Εδώ είν' ποτάμια με νερό, εδώ είναι κρύα βρύση,
για να διαβεί η Χρυσάιδω μας τ' αρνιά της να ποτίσει.

Η. Κοντομίχης, αρ. 6, Κλέφτικα

ΑΩΛΕΚΑΝΗΣΟΥ

262. Μάνα, και νά' μου βόσκισσα
και τυροκομίτισσα,
νά'θεχτα στην αστοιβή,
να το λάλουν το μαντρί,
νά'καμνα χλωρό τυρί,
και μυζήθρα αλμυρή,
νά'καμνα και βούτυρο
για το σαραντάμερο.

S. Baud-Bovy, αρ. 78

ΚΑΡΠΑΘΟΥ

263. Και πιάν' η κόρη 'πό κορφή τα όρη, τα λαγκάγια
τα πρόατα παρασκειέ ες τα παρασκειά
Τ' αρνίν αρνίν εένησε κ' η προατάινα πέντε
Κάμνει τα πρόατα 'κατό, από 'κατόν ως χίλια
και τα σκυλιά βδομήντα δύο, στον κάμπον εκατέη

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 56, σελ. 74

264. -Θεέ μου και ν' μου βόσκισσα και νά' μουν τυροκόμισσα
να' τρωα χλωρό τυρί, μυτζήθραν απού το τουπί,
και να άστου το ραβδί, ν' απολάλον το μανδρί,
να' πιννα 'μερόαλο, και να θώρου τοβ βοσκό,
το βραδύ και το πωρνό.

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 33, σελ. 110

265. Μια οσκοπούλα λυερή που' οσκε στην Αυλώνα
'κατό πενήντα πρόατα αργυροκουδουνάτα
με τέσσερα καλά σκυλιά απού τα όρη σκίτζου
σούρπα λακκώνει στον οχό και σούρπα ξεμονιάζει

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 32, σελ. 174

ΚΡΗΤΗΣ

266. Στη γη τη δροσερή, στα χορταράκια [...]
που βόσκοντα τ' αρνάκια τα καημένα [...]
βρίσκω τη βοσκοπούλα κ' εκοιμάτο.
Αρχίζω κι αγκαλιάζω την οκνίδια,
με γιες και με χαρές και με παιγνίδια
Φέρνει τυρί και δροσερή μαλάκα
κ' ένα αρνί οφτό απού την πλάκα
κ' ένα φλασκάκι πλουμισμένο
γλυκόξινο κρασάκι γεμισμένο...

Θ. Δετοράκης, αρ. 82

267. “Α, και νά’ μουν βόσκισσα,
βοσκοτυροκόμισσα,
ν’ αγκαλιάζω το βοσκό,
να τότε γλυκοφιλώ”. [...]
“Α, και νά’ μουν βόσκισσα,
βοσκοτυροκόμισσα,
νά’ τρωγα χλωρό τυρί
και μαλάκα δροσερή
“Μαρή αφού σε τάζα τσι σουλτανιές σταφίδες
και συ μου διάλεξες εδώ να τρως τσι βερβελίδες”.

Θ. Δετοράκης, αρ. 176 Β’

268. Κλαΐσιν τα ζα για τση βοσκούς, βοσκοί για τα κουράδια
Ήκλαιγε και μια λυγερή το μπολιασάρ’ αρνίν τση.

Jeannaraki, αρ. 90

ΚΥΠΡΟΥ

269. Κόβκει και τα μαλλάκια της, φορεί της καλοήραν
δια της πέντε πρόβατα, δια της πέντε γίδια,
δια της πέντε καυκαλιές και δεκαοχτώ κρομμύδκια [...]
κι εκάμαν μάνες απ’ οχτώ και κόρες από δέκα
κι η σκύλα η κουλουτζιαρκά μονότζουλα τα’ ποίτζεν.

Θ. Παπαδόπουλλος, αρ. Β 18

270. Τ’ απάριν που χιχίνισεν εν’ που τα άλοά μου
και που το κρυφοτάζα κριθάριν στην ποδκιάν μου.

Μ. Κιτρομηλίδου, αρ. 18

ΠΟΝΤΟΥ

271. Την κάλην ατ’ καθίζ’ν ‘ς το σκαμνίν κι ατέν διπλοκουρεύ’νε,
δίγ’ν ατεν φελλίν ψωμίν και πέντε κουφοκάρα

δίγ'ν ατεν πέντε πρόβατα και δεκαπέντε αρνόπα [...]
εφτά χρόνια εγένετον τον Μάραντον πα κ' είδεν,
τα πέντ' εποίκεν εκατόν, τα δεκαπέντε χίλια.

Π. Λαμψίδης, αρ. 9

272. -Γιάννε, γιατί τα πρόατα σ' σίτ' έστεκαν εφτείρθουν;
-Έχ' κ'ερτ' η κάλη μ'ς 'σο πριζ'νάρ' φορεί τ' αναλλαγ'αδα τ'ς
τα πρόατ' ασυνήθιστα, είδαν ατευ κ' εφτείρθαν.
Άς είμαι κ' εγώ παραγιός', εσέν' να παραστέκω
εγώ φέρω τα πρόατα σ', εσύ δέβα'ς την κάλησ'.

Π. Λαμψίδης, αρ. 50

273. -Τίνος είναι τα πρόατα, τίνος είναι τ' αρνόπα;
-Τη Δεσποινής τα πρόατα, τη Δεσποινής τ'α ρνόπα.
-Τη Δεσποινής τα πρόατα ντο τρώγ'νε και χειμάζ'νε;
-Τρώγ'νε τα καστανόφυλλα κι εβγαίν'νε παχυμένα.
-Τη Δεσποινής τα πρόατα ντο τρώγ'νε και γαστρούνταν;
-Τρώγ'νε τα καστανόφυλλα κι εβγαίν'νε γαστρομένα.

Π. Λαμψίδης, αρ. 85

274. Ρωτώ τα παρχαρόπουλα και τοι παρχαρομάννες.

Π. Λαμψίδης, αρ. 89

Β. Δ. ΘΡΑΚΗΣ

1. Τι να σου πω βρε Ρήγα, τι να σε μαρτυρήσου
του δαχτυλίδι μ' μούπισι στουν πάτου του γιοφύρ'
κι όποιους θα σκύψ' του βγάλει, άντρα θα τούνι κάνου,

Π. Καβακόπουλος, αρ. 12

-
2. Χουρεύει κ' η πολυαγαπώ, που θέλ' να μι χουρίσει.
“Στου τι, κόρη μ', δι μ'αρισις, κι θέλ'ς να με χουρίσεις;
Εγώ' μι πρωτομάστουρας κι ου πρώτους ο ντουλγέρης
φκιάνου τα σπίτια τα ψηλά, της Πόλης τ' αργαστήρια.
Έφκιασα την Αγιά Σουφιά, ως την Αγιά Μαρίνα”.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 18

-
3. Θέλου, μάνι μ' θέλου, θέλου χουργιανούδα
Θέλου χουργιανούδα, μάνι μ', να φουράει τσουκνούδα.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 19

-
4. Χεμ έλεγι, χεμ έκλιγι,
πώς θα πιράσου τρία νιρά,
τρία νιρά τρεις θάλασσις;
Τη Βέργου την προυζένιβαν
πουλύ μακριά την έδουναν.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 21

-
5. Σιούκ' Ζουίτσα μου ν' αλλάξεις
κι να βάν'ς τα μπουχασένια
κι τα έρμα τ' ασημένια
Στου Σαλτικ παν'γύρ' θα γίνει
κίνι'σ κόσμους κι πααίνει

Σεις συντρόφ' σεις κι αντασίνις
σεις θα πάτι θα γυρίσ' τι
Γώ θα-ν-πάου δε θα-ν-έρθου
'γώ θα γένου Σαλτσιώτσα,
Σαλτσιώτσα Καραμπελώτσα,
'γώ θα γίνου τ' Κάψιου νύφη,
κι τ' γραμματικού η γ'ναίκα.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 35

6. Δε θέλου 'γώ του μπουγιατζή, να βάφει να γυαλώνει
μούν' θέλου του γραμματικό, να γράφει μι μιλάνι.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 36

7. Όσοι ξένοι κι όσοι δικοί, ξενιτεμένο μου πουλί
Ούλοι, σύρε μι λένι, γειά σου Μουσκουβιά.
Θα πάω 'γω μορ' μάνα μου, που παν τα χιλιδόνια
Τα χιλιδόνια θα γυρνούν, ιγώ 'κόμα θα πάνου.
Να σκάσ' μάνα μ' τ' αχειλί σου, ρουτώντας τους διαβάτις.
“Διαβάτις που διαβαίνιτι, στρατιώτις που πιρνάτι
δεν είδατι, δεν άκσιτι, την κόρη μ' τη χαμένη;”
“Αλήθεια εμείς την είδαμι στ' γαμπρού σου τα σαράια.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 37

8. Μικρόν τουν είχ' η μάνα μου, μικρόν κι κανακάρη
Μικρόν τουν αρραβούνιασι, μικρόν θα τουν παντρέψει.
Γυρεύει νύφ' απ' άρχουντα, κι απού γραμματισμένοι.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 39

9. Κι αγνανεύει κι μια κουπέλα
πώς υφαίν' πώς καμαρώνει
με τη μάνα της μαλώνει.
“Μουρή μάνα, καλή μάνα,

μη μι δίνεις χήρουν άντρα,
μόνου δος μου παλληκάρι,
πούχει του Θιου τη χάρη”.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 46

-
10. Ποια βρύση δε θουλώνει
Ποιος νέος επαντρεύτηκε κι δεν του μετανοιώνει;

Π. Καβακόπουλος, αρ. 48

-
11. Στον Τουκμάκι στις Μιταξάδεις
Γιάννης, Δήμαρχους
Γιάννης έχει τρεις γυναίκες κι άλλην αγαπάει
Θα χουρίσει τη Θουδώρα, κι θα πάρει τη Βασλκή.
Μάνα τ’ς την παρακαλάει κι την ορμηνεύ’
“Μην τουν παρ’ς πιδί μ’ του Γιάννη, αυτούν τουν μασκαρά’”
“Τω του Γιάννη σ’αν δι πάρου, δεν παντρεύουμι
Γιάννης είν’ μάνα μ’ λιβέντης, είν κι Δήμαρχους”.
Ου γιατρός τουν Γιάννη λέγει, κι τουν ορμηνεύ’
“Μη την πάρεις τ’ Βασιλ’κούδα, θα χάσ’ τη θέσι σου”

Π. Καβακόπουλος, αρ. 56

-
12. Ένα κουρίτσ, καλό κουρίτσ’
τ’ Αντών’ η θυγατέρα
Πουλλά πιδιά την αγαπούν, κανένα δεν αρέζει,
μόν’ του Θανάσ’ αγάπησι που είνι μπιζουριάνης.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 60

-
13. “Αφέντη μου τη θάλασσα, πεζός την αδιαβαίνου”.
“Αν τη διαβείς, αρμένου γιε, γαμπρό θε να σι κάνου.
Αν θες τη θυγατέρα μου, αν θες την αδελφή μου,
κι αν θες την αζαδέρφη μου, που λάμπει σαν τουν ήλιου”.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 69

14. “Ματάκια μου πηρικουτά, μι πλάνιψίτι στα φλουριά,
κι πήρα άντρα γέροντα, δεν αγαπάει τη δουλειά
μον’ αγαπάει του καθισιό, του καθισιό, του μεθυσιό”.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 71

15. Ιγώ τουν ήλιου αγαπώ, ιγώ τουν ήλιου θέλου,
κι αυτούν τουν πρώτου λιχνιστή, άντρα θα τουν-ι-πάρου.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 77

16. “Θα σι τσακίσου του σταμνί
να πας στη μάνα σ’ αδειανή.”
“Αφ’σε μ’ αγόρι μ’ να γιμώσου
θα μι μαλών’ η μάνα μου”.
“Ιγώ τη μάνα σου τη μυρώνου
κι τη στάμνα σ’ στην πληρώνου.
Χίλια δίνου για τη στάμνα,
δύο χιλιάδες για τ’ ισένα.
Θα σι πάρου δε σ’ αφίνου
κι στην Αίνου θα σι πάγου.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 85

17. Σεις κουρί, κουρίτσια κι κουπέλις,
δεν πικραί, δεν πικραίνιστι, κουκόνις.
Ήρθαν ξένα παλληκάρια, να μας πάρουν την κουπέλα
θα την παν σε ξένου κόσμου, κι σι ξένα βιλαέτια.
Κι θα κάνει ξένη μάνα, ξένη μάνα, ξένουν κύρη
ξέν’ αδέρφια κι ξαδέρφια, ξένα δεύτερ’ αξαδέλφια.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 96

18. Τώρα κιρός χιουνουπουριάζει, τα κουρίτσια αρραβουνιάζουν.
Θα ῥαβουνιάσει κ η Χρυσούλα

II. Καβακόνουλος, αρ. 118

21. Μια δραχμή τη μέρα παίρνου, άσπρου περιστερι μου,
πες της μάνας σου πως θέλου, αμάν, αμάν, να σι κάνου ταίρι μ.

II. Καβακόνουλος, αρ. 117

20. “Κάνι μι, μπάρμπια, γαμπρό, να σι κάνου πθιρό,
κάνι μι, μπάρμπια, γαμπρό, να σι κάνου πθιρό,
να φλώ του χέρι σου, κι τη θυγατέρα σου⁽¹¹⁸⁾”
“Δεν σι θέλου γώ γαμπρό, να μι κάνεις πθιρό.
Του κουρτίτσι να μικρό, είνι πολύ άγουρο”.

II. Καβακόνουλος, αρ. 106

19. “Ανοιξι, Διτιώ, την πόρτα
σουφρα τουν αρραβώνα.”
“Δεν σ’ ανοίγου Νικουλάκη
όμουρφου παλληκαράκι
Θα μας δούνι σι γειτόνοι
μάνα μου θα μι μάλωνε”.

II. Καβακόνουλος, αρ. 100

κι θα πάρει του Νικόλα
κι Νικόλας προυβουδάει
του Δημάρχη τη θυγατέρα
Μάνα του δεν την άρεζε
θέλ’ να πάρ’ αρχοντοπούλα.
Τη χρωση τη σιράτα παίρνει
σου τρανό του γκιολά παάβει.
Πράστину γαλάζιου γκιόλι
τινους νιάτα θα χαθούνι.

κι θα πάρει του Νικόλα
κι Νικόλας προυβουδάει
του Δημάρχ' τη θυγατέρα
Μάνα του δεν την άρεζε
θέλ' να πάρ' αρχοντοπούλα.
Τη χρυσή τη στράτα παίρνει
στου τρανό του γκιολ πααίνει.
Πράσινου γαλάζιου γκιόλι
τίλους νιάτα θα χαθούνι.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 100

19. “Ανοιξι, Λινιώ, την πόρτα
σούφιρα τουν αρραβώνα.”
“Δεν σ’ ανοίγου Νικουλάκη
όμουρφου παλληκαράκι.
Θα μας δούνι οι γειτόνοι
μάνα μου θα μι μαλώνει”.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 106

20. “Κάνι μι, μπάρμπα, γαμπρό, να σι κάνου πιθιρό,
κάνι μι, μπάρμπα, γαμπρό, να σι κάνου πιθιρό,
να φιλώ του χέρι σου, κι τη θυγατέρα σου ^(δεις)”
“Δεν σι θέλου ’γώ γαμπρό, να μι κάνεις πιθιρό.
Του κουρίτσι ’ναι μικρό, είναι πολύ άγουρο”.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 117

21. Μια δραχμή τη μέρα παίρνου, άσπρου περιστέρι μου,
πεζ της μάνας σου πως θέλου, αμάν, αμάν, να σι κάνου ταίρι μ.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 118

ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

22. Χίλια ικατό αρχοντόπουλα, να λυγερή αγαπούσαν
σαν κίνησαν κι τα ικατό να παν να την ιδούνε, [...]
Αλήθεια γω είμι όμορφη ἔγω είμι κι μαυρομάτα
λιθάρι έχω στην πόρτα μου κι πέτρα στην αυλή μου
κι όποιος τα σ'κώσει απ' τ'ς ικατό εκείόν άντρα θα πάρω.

Θ. Νημάς, αρ. 1, σελ. 76

23. Η μάνα δεν την έδινε κι ο Κωνσταντής της λέει:
- Μάνα μου, δώσ' την Αρετή, δώσ' την μακριά στα ξένα
πού ἔμαι και ἔγωπραματευτής, νά ἔναι το γύρισμά μου.

Θ. Νημάς, αρ. 1B, σελ. 46

24. Τα συχαρίκια πεθερά, σου φέραμε τη νύφη,
[...] βαριά ξαγορασμένη [...]
εννιά χιλιάδες του γαμπρού, δεκαοχτώ της νύφης...

Θ. Νημάς, αρ. 1ΣΤ, σελ. 57

25. Την τάζου κουλουνάτα κι αργυρά φλουριά.
-Δε θέλου κουλουνάτα κι αργυρά φλουριά
μο θέλου παλληκάρι κι αγγλικό κορμί.

Θ. Νημάς, αρ. 4A, σελ. 215

26. Δεν θέλω ρουμπινάδες και ρούσικα φλουριά
μόν' θέλω κολωνάτα και αργυρά φλουριά.

Θ. Νημάς, αρ. 4B, σελ. 215

27. Η κυρά-Ρήνη του Κριτού, του δούκα η θυγατέρα,
χρόνια της γράφουν τα προικιά, χρόνια τα πανωπροικία
και τα κρυφά της μάνας της λογαριασμούς δεν είχαν.
Της τάζει ο πατέρας της αμάξι αρματωμένο,
χρυσό θρονί να κάθιτι, μήλο χρυσό να παίζει

και μούλα χρυσοκάπουλη να περπατεί καβάλα
της τάξει κι ο πατέρας της τάσι μαργαριτάρι.

Θ. Νημάς, αρ. 5Α, σελ. 60

28. Αν τη διαβείς τη θάλασσα γαμπρό θε να σε κάνω
γαμπρό στη θυγατέρα μου, γαμπρό στην ανεψιά μου.

Θ. Νημάς, αρ. 6Α, σελ. 53

29. Ο Γιάνν' τς τη Μάρου αγάπησι κι θέλει να την πάρει
κ' η μάνα του σαν τ' άκουσι πολύ την κακουφάγκι.
-Τι λες αυτού κοψόημιρι κι κοψονειριμένι,
ν' εγώ την έχου ανιψιά κι συ πρώτη αζαδέρφη;

Θ. Νημάς, αρ. 11, σελ. 82

30. Μια γριά μπαμπόγρια παντρεύει τον γιού της
τον δίνει χίλια πρόβατα και πεντακόσια γίδια [...]
Θα σε ρωτήσω πεθερά, θα σε ρωτήσω μάνα,
ποιανού 'ναι αυτός ο νιούτσικος που κάθεται κοντά μου;
-Δικός σου είναι, νύφη μου, δικός σου, μαυρομάτα.
-Φωτιά να κάψ' τους μύλους σου και λαύρα τα φλωριά σου,
σα μ' έκαψες και μ' έδωσες αυτόν τον χλεμπονιάρη.
Ακούτε, μικροκόριτσα και μικροαρραβωνιασμένα,
μη λιμπισθείτε τα φλουριά, μη λιμπισθείτε γρόσια,
μόν' λιμπισθείτε λεβεντιά και τη γλυκιά τη γλώσσα.
-Ανάθεμα τέτοιους γονιούς, τέτοιες κακές μητέρες
που δεν διαλέγουνε γαμπρούς, να δώσουν θυγατέρες.

Θ. Νημάς, αρ. 13, σελ. 161

31. Π' ανάθεμα τη μάνα σου που σ' έστειλε για ξύλα
κι σ' είδαν τα ματάκια μου κι ανσάφι δεν του κάνουν.
Σύρε, κόρη μ', στη μάνα σου, γαμπρό για να μι κάνει
κι αν δε με θέλει για γαμπρό, ας είναι χουσμεκιάρης

ουδέ τη ρόγα τ'ς θέλου εγώ, ουδέ τη δούλεψή της,
μόν' θέλου εγώ τα μάτια σου, τα φρύδια τα γραμμένα.

Θ. Νημάς, αρ. 24, σελ. 225

32. -Λεβέντη μ' κάτσε φρόνιμα, κάτσε ταπεινουμένα
ώσπου να βγω στα δεκαοχτώ, να μπω στα εικοσιένα
κι αν βρεις άλλη καλύτερη, χαλάλι σου σε σένα.

Θ. Νημάς, αρ. 25, σελ. 225

33. -Μπεζέρισα, μαρ' μάνα, μαντήλια να κεντώ
και θα τα παρατήσω να πάω να παντρευτώ.
-Κάτσε, κόρη μου, κάτσε και τούτην την χρονιά,
να μάσουμε σιτάρια, βαμπάκια και κρασιά
κι αύριο θα σε παντρέψω μέσα στον Πυργετό,
το Φάνη θα σε δώσω, πού 'ναι καλό παιδί.
-Τον Φάνη δεν τον θέλω, πού 'ναι καλό παιδί,
θα πάρω τον Κωστάκη κι ας μπω και φυλακή.

Θ. Νημάς, αρ. 26, σελ. 168

34. Την προξενούν στα Γιάννενα, την προξενούν στη Λάρσα
-Δεν θέλω εγώ στα Γιάννενα δεν θέλω εγώ στη Λάρσα.
Μόν' θέλω εγώ στην Πρέβεζα, να πάρω Πρεβεζιώτη,
πού 'χει τα χίλια προύβατα, πού 'χει τα χίλια γίδια
εννιά τζιουμπάνοι τα βοσκούν, εννιά τζιομπανοπούλες.

Θ. Νημάς, αρ. 28, σελ. 226

35. -Κυράτσα Δημητράνινα με τα όμορφα κορίτσια,
για δώσ' μας τα, για πάντριψ' τα, για φέρτ' τα μας στην κρίση
-Το τι κορίτσια έχω εγώ να τα παντρολογήσω
το ένα είναι δώδεκα χρονού και τ' άλλου δεκαπέντε
το τρίτο το μικρότερο εννιά παίρνει τα δέκα.

Θ. Νημάς, αρ. 29Α, σελ. 227

36. Θα σε παντρέψω, Θεοδώρα μου, γέρον άντρα θα σου δώσω
κρίμα σε σένα που δεν παντρεύεσαι,
έχει τσιφλίκι στη Βλαχιά, σπίτια στο Βουκουρέστι,
έχει αμπέλια ατρύγητα, που κάν' άσπρα σταφύλια,
έχει χωράφια απέραντα, που παίρνει τα ενοίκια,
έχει μεγάλη αδερφή, να σ' εξυπηρετήσει,
κρίμα σε σένα, που δεν παντρεύεσαι,
κρίμα σε σένα, Θεοδώρα μου.

Θ. Νημάς, αρ. 31, σελ. 228

37. Όλες οι νιες παντρεύονται
κι όλες τα νιάτα χαίρονται
κι εγώ η Γιαννούλα η καημένη
ούλα τα χρόνια πικραμένη.
Να πας μανούλα μου να με προξενέψεις
μανούλα μου, να με παντρέψεις
να βρεις το νιο που μ' αγαπάει
νά 'ρθει μανούλα μ' να με πάρει.

Θ. Νημάς, αρ. 33, σελ. 229

38. Σύρε, μανούλα μ', για να δεις
κι να 'ρθεις πίσω να μου πεις. [...]
-Καλημερά σου λυγερή
-Καλώς τη μάν'τ' Αγγελή
-Κόρη μ' ο γιος μου σ' αγαπεί
κι ντρέπεται να σου το πει.

Θ. Νημάς, αρ. 34, σελ. 229

39. Μη με στέλνεις, μάνα, στην Αμερική
γιατί θα μαραζώσω και θα πεθάνω κει.
Δολλάρια δεν θέλω, μα πώς να σου το πω

κάλλιο ψωμί κρεμμύδι κι αυτόνε π' αγαπώ.

Αγαπώ, μανούλα, κάποιον στο χωριό
όμορφο, λεβέντη και μοναχογιό
μ' έχει φιλημένη μες στις ρεματιές
και αγκαλιασμένη κάτω απ' τις συκιές.
Γιώργο μου, σ' αφήνω, φεύγω μακριά,
παν να με παντρέψουν μες στην ξενιτιά.

Θ. Νημάς, αρ. 41, σελ. 232

40. Η Μαριώ η μαυρομάτα
με τα έμορφα τα νιάτα
με το Γιάννη τα 'χει μπλέξει
πάνω κάτω χρόνια έξι
-Σύρε, μάνα, πες το Γιάννη
να με πάρει, τι θα κάνει,
-Δε σε παίρνει, δε σε θέλει
κόρη μου σε κοροϊδεύει
-Τάξ' τον μάνα μ' τη σταφίδα
και την παλιοπροβατίνα.
-Δε σε παίρνει, δε σε θέλει,
κόρη μου σε κοροϊδεύει.
-Τάξ' τον μάνα μ' τις ελιές
να του γίνουν μαριολιές.
-Δε σε παίρνει, δε σε θέλει,
κόρη μου σε κοροϊδεύει.

Θ. Νημάς, αρ. 58, σελ. 259

41. Με τάραξε και μένανε που μ' έχουν στα παζάρια,
με παζαρεύουν μια ξανθή, ξανθή και μαυρομάτα,
να ξέρει ρόκα κι αργαλειό, να ξέρει να υφαίνει ...

Θ. Νημάς, αρ. 70, σελ. 263

42. Μη με μαλλώνεις, Γιώργινα, κι μη με παραπαίρεις
κι θα σι κάνου πιθιρά, την κόρη σου θα πάρου ...

Θ. Νημάς, αρ. 72, σελ. 182

43. -Μπιζέρισα, μανούλα μου,
με μια γειτονοπούλα μου,
πέντε χρόνια την αγαπώ
και ντρέπομαι να της το πω.
Σύρε μανούλα, πες τηνε,
κρυφά κουβέντιασέ τηνε.
-Μετά χαράς σου, γιόκα μου,
θα πάρω και τη ρόκα μου.
Πήρε τη ρόκα της και πάει
βρίσκει την κόρη και κεντάει.
-Καλημέρα σου, λυγερή.
-Καλώς τη μάνα του Γιωργή.
-Κόρη μου, ο γιος μου σ' αγαπεί
και ντρέπεται να σου το πει.
-αν είν' κουτός κι αντρέπεται,
τι τα πετάει τα λόγια του
σαν τ' άχυρα στ' αλώνια του;
Σύρε, πες του για να ᾽ρθεί
να πιούμε τον καφέ μαζί.

Θ. Νημάς, αρ. 127, σελ. 204-205

ΡΟΥΜΕΛΗΣ

44. Σού είπα, μά- μάνα, γλυκειά μου μάνα-
σου είπα, μάνα, πάντρεψέ με
Σπιτονοικοκύρεψέ με.
Και στα ξένα μη με δώσεις
Μάνα μ' θα το μετανιώσεις
Γω στα ξένα θ' αρρωστήσω

Ποιον θα ιδώ, ποιον θα μιλήσω
να μιλήσω της κουνιάδας
και της πρώτης συνυφάδας;
Κι αν μου ειπούν πως δεν αδειάζω,
τότε, μάνα μ', τι θα κάνω;

M. Μερλιέ, σελ. 35

45. Τον ποιον θα πάρεις Μαργιωρή
Του Τριτσιμπίδα το παιδί
Πόχει αμπέλια και σταφίδες
Και κρασί για τους μπεκρήδες
Πόχει τα σπίτια τα χρυσά
Που είχε τους παλιούς οντάδες
Μαργιωρή με τους σεβντάδες.

M. Μερλιέ, σελ. 36

46. Η μάνα σου κ η μάνα μου στη βρύση κουβεντιάζουν
Για να μας αρρεβώνιαζαν να περπατούμε αντάμα .

Μερλιέ, σελ. 52

47. Για της Ρηνούλας τον καημό της μικροπαντρεμένης
πόχε αρρεβώνες δώδεκα, δαχλίδια δεκαπέντε
Την προξενούν στα Γιάννενα.

M. Μερλιέ, σελ. 54

48. Βρε παλληκαράκι, κι αν μ' αγαπάς
τι περνοδιαβαίνεις και δε μιλάς;
Στείλε προξενήτρες στη μάνα μου,
και προξενητάδες στο μάρμπα μου.

M. Μερλιέ, σελ. 54

49. Μάννα μ' την Ευδουκιούλα μας στα ξένα να τη δώσεις
για να την έχου γύρισμα, συντά'ρχουμι απ' την Πόλη
να τρώει ου ρούσους μας τ'ν ταή κι ατός μου πάξιμάδι.

Κ. Μάρκου, αρ. 31, Παραλογές

50. Τη Φοίβα δίν' η μάννα της, τη Φοίβα αρριβουνιάζει
τρεις χρόνους γράφουν τα προικιά κι τρεις τα πανουπροίκια
κι τα κρυφά της μάννας της ξετιμημούς δεν έχουν.

Κ. Μάρκου, αρ. 31, Παραλογές

51. Το λάβωμά της είναι, μωρέ Παναγιούλα μου,
το λάβωμά της είναι, πως δεν παντρεύεται
το λάβωμά της είναι, πως δεν παντρεύεται
και μέσα στο χωριό της δεν προξενεύεται
Τέσσερα πορτοκάλια τα δύο σαπίσανε
ήρθα για να σε πάρω και δε μ' αφήσανε
Πάρε τα πρόβατά σου κι έλα στον Αι Λιά...

Κ. Μάρκου, αρ. 60, Της αγάπης

ΗΠΕΙΡΟΥ

52. Τίν' το κακό οπώκαμες σ' εμένα την καυμένη,
που μ' έχ' η μάνα μ' μοναχή και αρραβωνιασμένη,
θελά με κάνει παππαδιά, παππά θελά μου δώσει ...

Γ. Χασιώτης, αρ. 58, Κλέφτικα

53. Ανάθεμα τη μάνα μου, κη γης να μη την λιώσει
την προξενήτρα πώβαλαν για να μ' αρρεβωνιάσει.

Π. Αραβαντινός, αρ. 206

54. Σύρε να ειπείς της μάννας σου, να μη με καταριέται
τι θα την κάμω πεθερά, τι θα την κάμω μάνα
την κόρη τες τη δεύτερη, σ' εσέ τη μαυρομάτα

πώχεις το μάτι σαν ελιά, τα φρύδια σαν γαϊτάνι,
πώχεις τα ματοτσίνουρα σα φράγκικο δοξάρι.

Η. Αραβαντινός, αρ. 234

55. Μ' εἶχ' ἡ μάνα μου κόρη μόν' μοναχή,
μ' ἐπροξένεψαν και μ' ἀραβώνιασαν
μέσα στη Φραγκιά, την ερωταριά.
Ἄντρα μώδωκαν Φράγκο πραματευτή
Φράγκα πεθερά, σαν την τριανταφυλλιά.

Η. Αραβαντινός, αρ. 276

ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΩΝ

56. Τρία κοράσια μάλωναν για ένα παλληκάρι,
και με τις ρόκες δέρνουνταν κι απ' τα μαλλιά τραβιόνταν.
Κι ἡ μάνα του του ἔλεγε, κι ἡ μάνα του του λέει
“Μιχάλη, λεβέντη μου, πάρ' ὅλες ου και τις τρεις
τη μια να στέλνεις για νερό, την ἄλλη για τα ξύλα,
την τρίτη τη μικρότερη να στρώνει να κοιμάσαι.

Ε. Τζιάτζιος, αρ. 155

57. Απόψε με παντρεύουνε κι ἔλα να σου μιλήσω,
δύο λόγια, φως μου, να σου εἰπώ, να σ' ἀποχαιρετήσω.
Να παντρευτώ δεν ἤθελα και πάντα τους αρνιόμουν
την ἄρρωστη τους ἔκανα και τους παραπονιόμουν.
Μα ἡ ἄπονη ἡ μάνα μου, ἕνα πρωί στη βρῦση
για μένα λόγο ἔδωσε, χωρίς να με ρωτήσει.
Ἐλα να κλάψουμε τα δύο τη μοίρα την κακιά μας
που μας χωρίζουν ζωντανά, χωρίς το θέλημά μας.

Ε. Τζιάτζιος, αρ. 155

58. Εγώ πήγα και ρώτησα σ' ἕνα θεό πατέρα,
μου ἔπε “σύρε κι ἀγάπησε μάνα και θυγατέρα”.

Μάνα φορεί ρούχα λερά κ' η κόρη τα γαλάζια
κ' είναι κ οι δύο για μένανε μπουμπούκια ανθισμένα.
Ρήξε, μάνα σου, τα λερά και κόρη τα γαλάζια
και πεταχτήτε χωριστά μέσα στην αγκαλιά μου.

E. Τζιάτζιος, αρ. 163

59. Μαρία, όταν κίνησες στην πεθερά να πάγεις,
βάνεις τον ήλιο πρόσωπο και το φεγγάρι στήθεια
και τον καθάριο αυγερινό, βάνεις καγκύλα φρύδια.
Μαρία μου, τι άργησες, δεν φάνηκες να έρθεις.
-Τούτον τον άντρα, μάνα μου, τούτον που μ' έδωσες
τούτος τηράει τα γράμματα, παππάς θέλει να γίνει,
κι εγώ, μάνα μου, παππαδιά δε θέλω να γίνω.

E. Τζιάτζιος, αρ. 164

60. Διψάει για σένα η μάνα σου για μια σταλιά νεράκι.
-Δος μου Αρετή το λόγο σου για να σ' αρραβονιάσω.
-Δεν θέλω εγώ στον Αρμυρό, κι ουδέ στο Φανάρι
μόν' θέλω γω στον Δομοκό
πόχει τα σπίτια τα ψηλά, τα μαύρα μάτια μέσα.

E. Τζιάτζιος, αρ. 169

61. Της Χατζίνας το κορίτσι απ' τον Κόλυντρο
πάσα Κυριακή ν' αλλάζει να στολίζεται
στο χαγιάτι μπαίνει βγαίνει και γυαλίζεται
Κι ο Μεμέτ αγάς διαβαίνει και τη λόγιαζε.
Ρίχνει μήλο και την κρούει,
ρίχνει μάλαμα κι ασήμι, χαμογέλασε
Πέντε παλληκάρια στέλενει και τη γύρευσε.
Κι άλλα πέντε παλληκάρια, αυτό δε γίνεται.
Πέντε φονικά στην πόρτα, αυτό δεν γίνεται.
Κι άλλα πέντε στην αυλή μου, ποτέ δεν θα γίνει.

-Σώπα, μάνα, σκύλα μάνα
το μεμέτη θε να πάρω
και πασίνα θε να γίνω
μωρέ μεσ' στα Γιάννινα.

E. Τζιάτζιος, αρ. 192

62. Η μάνα σ' νά 'χ' τ' ανάθεμα κι η δική μου αντάμα
που δεν μας αρραβώνιασαν, να περπατούμ' αντάμα.

E. Τζιάτζιος, αρ. 203

63. Μάνα μ' κορίτσια που είδα εγώ εψές μέσ' στο παζάρι
πού 'λαμπαν σαν το φεγγάρι.
Σύρε μανούλα μου, να τις πεις, να γλυκοκουβεντιάσεις
ίσως και την κατάφερνες με μαργιολιές που ξέρεις
Κι αν σου χαλέψει και προικιό, μην πεις πως δεν της πάω
γιατί πέφτω κι αρρωστάω.
Της πάω κοπτσιά κ' ένα σταυρό, μαλαμοκαπνισμένο
να το βάλει στο λαιμό της,
να τηράν το μάγουλό της.

E. Τζιάτζιος, αρ. 204

ΜΟΡΙΑ

64. Μην τον είδατε το Λύγκο το Χελιώτη;
-Χτες τον είδαμε σ' ενός βλάχου τη στάνη
κι έτρωε κι έπινε αρνιά και γουρνοπούλες,
τον κερνάγανε πεντέξη βλαχοπούλες.
Κι η μικρότερη κρυφά τον κουβεντιάζει
-Δεν παντρεύεσαι να πάρεις βλαχοπούλα
σαν και μένανε;
-Δεν παντρεύομαι, δεν προξενεύομαι,
να πάρω βλαχοπούλα σαν και σένανε.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 89

65. Αρραβωνιάζει ο βασιλιάς του ρήγα δυχατέρα
τρεις χρόνους γράφουν το προικιό τσι τρεις το πανωπροίκι
και τα κρυφά της μάνας της διαμετρημούς δεν έχουν.
Της τάζουν χίλια πρόβατα και δύο χιλιάδες γίδια
της τάζουν βαλμαριό άλογα και βουκολιό γελάδια.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 113

66. Δε μ' αρρεβωνιάσανε,
δε με καπαριάσανε
το δαχτυλίδι που φορώ
τό 'φκιασα στο χρυσικό.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 148

ΛΕΥΚΑΛΛΑΣ

67. -Κάτσε ορφανέμ μη σκιάζεσαι
και μην πολυταράζεσαι
εμείς θα τήνε φέρουμε
την κόρη, που την ξέρουμε ...

Π. Κοντομίχης, αρ. 6, Της αγάπης

68. Κάτω στη Ροΐδο στη Ροΐδοπούλα
Τούρκος αγάπησε μια Ρωμιοπούλα.
Κι η Ρωμιοπούλα δεν το θέλει
κι η σκύλα η μάνα της την προξενεύει.
-Πάρτονε, μάτια μου, πάρτον, ψυχή μου.
-Δεν τότε θέλω κι εγώ κι η αδεργή μου.
-Πάρτονε μάτια μου κι έχει παπόρι
που ταξιδεύει Σμύρνη και Πόλη.
Πάρτονε μάτια μου, πάρτονε φως μου.
-Δεν τότε θέλω κι εγώ κι ο αδερφός μου.
-Πάρτονε, μάτια μου, κι έχει και βάρκα.

-Δεν τότε θέλω τον Τούρκο για άντρα.

-Πάρτονε, μάτια μου, κι έχει καπέλο.

-Μα, σού 'πα μάνα μου, δεν τότε θέλω.

Π. Κοντομίχης, αρ. 14, Της αγάπης

69. Έμεις οι δύο αγαπιόμαστε κι όποιος ζηλεύ' να σκάσει,
της πικροδάφνης το νερό να πει να του περάσει. [...]
Το κρίμα έχει η μάνα σου και τ' άδικο οι γειτόνοι
και τον αφορεσμό ο παπάς, που δεν μας στεφανώνει.

Π. Κοντομίχης, αρ. 97, Της αγάπης

ΑΩΑΕΚΑΝΗΣΟΥ

70. Όλες οι αρχοντοπούλες μέ γέλια με χαρές
κι εμάς η Θεωνίτσα μέσα σε συλλοές.
-Πες μου το, Θεωνίτσα, ποιον είναι π' αγαπάς
να σε τον ευλογήσω τώρα με τον παπά.
-Δε σου το είπα μία, δε σου το είπα δύο,
τον κυρ-Αθανασάκι είναι που αγαπώ.
-Κάλλια 'χω, Θεωνίτσα, νεκρή να σε φιλώ
παρά το Θανασάκι γαμπρό να τον ευτώ.
'Ρωστά η Θεωνίτσα, πέφτει στα στρώμματα,
αντίκρυ ο Θανάσης εδιαλύζονταν
ν' ετράβαν τα μαλλιά του και εμα(δ)ίζονταν. [...]
Ως λάμπ' ο ήλιος λάμπει στα δώδεκα νησιά
λάμπει κι η Θεωνίτσα νεκρή στην εκκλησιά.

S. Baud-Bovy, αρ. 36

71. Κάτω στη Ρόδο, στο Ροδονήσι
Τούρκος αγάπησε ένα κορίτσι
Και το κορίτσι δεν τότε θέλει
κ' η σκύλλα μάνα της τον προξενεύει.
-Πάρ' τότε, κόρη μου, τον Τούρκο άντρα,

να σε φορτώσει φλουριά και χάντρα.
-Δεν τότε θέλω, δεν τότε παίρνω,
πέρδικα γίνουμαι, στα όρη βγαίνω.
Δεν τότε θέλω, δεν τότε παίρνω
παπίτσα γίνουμαι, στη λίμνη μπαίνω.
Πάρ' τότε κόρη μου κ' έχει καϊκι
να σε γυρίζει στη Σαλονίκη.

S. Baud-Bovy, αρ. 43

72. Μη με δέρνεις μάνα με τον κόπανο,
κι εγώ θα τον επάρω τον κακοτσόπανο.
Μη με δέρνεις μάνα κι αγάπας τα κι εσύ,
τ' όμορφα παλληκάρια και το γλυκό κρασί.
Μη με δέρνεις μάνα με το 'δραχτι σου,
κι εγώ θα τον επάρω για το (γ)ινάτι σου.
Μη με δέρνεις μάνα, κ' εγώ θα σου το πω
πόσες φορές με φίλησε ο νέος π' αγαπώ.
Τη μια μέσα στο σπίτι, την άλλη στο λουτρό,
την άλλη μες στ' αμπέλι, σαν είμασταν τα δύο.

S. Baud-Bovy, αρ. 86

73. Α)Δε τον εθέλω το βοσκό που δεν είν' από σόι
που μπαίνει μες στον καφενέ και λέ του “όξω βό(δ)ι”.
Β)Το βοσκαρού(δ)ι αγαπώ, το βοσκαρού(δ) θέλω
πού 'σει μεζήθρες και τρουλλιά (= είδος τυριού), να τρώω να
πασαίνω.
Γ)Τι να τον πάρω το βοσκό, να βόσκω να σφυρίζω;
μα 'γώ θα πάρω σφουγγαρά, να τον καλημερίζω.

S. Baud-Bovy, 2ος τόμος, αρ. 28

74. Κι η μάνα της μαινόβγαينه και τράβα(ν) τα μαλλιά της
-Κόρη μου, και αρνήσου την του ναύτη την αγάπη.

-Μάνα μ', αρνήσου το Χριστό και τ' άγιον Βαγγέλιον
τότε θε να 'ρνηθώ κ' εγώ του ναύτη την αγάπη.

S. Baud-Bovy, 2ος τόμος, αρ. 33

75. Μάνα και δος μου τη φτωχή, οπού 'δα χτες το βράδυ,
κι αντίπροχτες στον ποταμό κ' έπλυνεν τα λινά της.
-Γιε μου, κι αν είν' καλά φτωχή, εγώ δε σου τη δίνω.
-Μάνα μου, σαν την είδα εγώ, χρυσά καλίκια φόρει,
φουστάνι χρυσοτσιπίτο με το μαργαριτάρι.
-Γιε μου, κι αν είν' καθώς μου λες, θέλω προξενιάδες,
θέλω παπάδες δώδεκα, μητροπολίτες τριάντα,
να πά' να μου τη φέρουσι, αυτή τη μαντζουράνα.
Σαράντα μέρες κάμασι τη σκάλα ν' ανεβούσι
κι άλλες σαράντα τέσσερεις να πά να της το πούσι.
-Τι θέλετε, οι άρκοντες, μέσα στο φτωχικό μου;
-Ο Γιαννακής μας έστειλε γυναίκα να σε πάρει.
Γυναίκα κ' ευλογητικά με το χρυσό στεφάνι.
-Αν έρτ' η μάνα μ' αφ' τη γη κι ο κύρης μ' αφ' τον άδη
και σπείρουσιν τη θάλασσα σιτάριν και λυάρι,
κ' εις τον αφρόν της θάλασσας να κάμνουσιν τ' αλώνι,
τότε και μέν' ο Γιαννακής γυναίκα θα με πάρει,
γυναίκα κ' ευλογητικά με το χρυσό στεφάνι.

S. Baud-Bovy, 2ος τόμος, αρ. 34

76. Εκεί κοράσιο κα(θ)ηται στο σιο του μαλαμάτου.
-Μάννα, τον ήλιο θέλω το, τον άνεμο ζητώ το,
μάννα, το πρωτοθεριστήν άντρα το θέλω πάρειν.
-Κόρη μ' ο πρωτοθεριστής πολλά προυκιά (γ)υρεύει.
Ζητά τον ήλιο πρόβατα και το φεγγάρι βούδια
ζητά και τον αυγερινό βοσκό του κουμπαδιού του.
Και εμείς αυτά δεν τά 'χουμε, δε κάνομε παζάρι.

S. Baud-Bovy, 2ος τόμος, αρ. 48

ΚΑΡΠΑΘΟΥ

77. Όποιος όμορφος τζηλέψει
πρέπει να μη ταξιδέψει
και να μη γηρεύγει προίκα
γιατί θα 'χει τόση πίκρα
κ' εμπορείς να της μιλήσεις
παρά να την προσκυνήσεις.
Και σου λέει: ψόφια ψείρα
πού σε βρήκα και σε πήρα.
Για να ντρέπεσαι κομμάτι
να μου ρίχνεις το κανάτι
μέσα κι όζω να σκουπίσεις
και καθόλου μη μιλήσεις.

Μιχαηλίδης - Νουάρος, αρ. 8, σελ. 32

78. Μάνα μου, βος μου τη ξαθθή, την εία ψες το βράυ,
την εία ψες στοπ ποταμό κ ήπλυνε τα λινά της [...]
ο ήλιος την ετζήλευε γι εγιώ 'κρορέουμού τη.
-Υιε μ' α είν' ετσά που λες να σου τηβ βώκω θέλω
μόνο νά 'χεις απομονή να τη ξεμοναχέψου.
Να ροτζονάρω μια και δυό και να την ανεπιάσω
για ν' αποώ τα τσάπια της (=καμώματά της) την αποκαταντιά
της
αν έχει νου και φρόνεψη και γλώσσα παιεμένη
αν έχει καλοπηλογιά και καλαναθροφία
και νά 'ναι κι απακουτερή, μην έχ' αντιμιλία.

Μιχαηλίδης - Νουάρος, αρ. 25, σελ. 167

Ι. ΠΡΟΞΕΝΕΙΟ - ΔΟΚΙΜΑΣΙΑ

Β. Δ. ΘΡΑΚΗΣ

79. Τρελλαίνομαι, μανούλα μου
για μια γειτονοπούλα μου.
Τρεις χρόνους που την αγαπώ
και ντρέπομαι να της το πω.
-Σύρε, μάνα μ'. Και πέ της το.
-Μετά χαράς μου, γιόκα μου.
-Καλή σου μέρα, λυγερή.
-Καλώς τη μάνα τη χρυσή.
-Κόρη μ', ο γιός μου σ' αγαπά
μα ντρέπεται, δεν μολογά.
-Σαν μ' αγαπάει και ντρέπεται
στο σπίτι μου τι έρχεται;
-Μα σαν το αγαπάς και συ,
τότε σας δίνω την ευχή.
-Πες του να έρθει το πρωί
να πιούμε τον καφέ μαζί.

Α. Πετρόπουλου, αρ. 59, Ερωτικά

ΚΑΡΠΑΘΟΥ

80. -Γυιε μου να σε πανδρέψομε να πάρεις ένα ταίρι,
για να περνάς καλή τζωή χειμώνα, καλοκαίρι,
να πάρεις λυερή, ξαθθή κι ωραιόπλουμο κορίτσι
που 'έρνει και βεργολυά ωσάτ το κυπαρίσσι,
από 'χει φορεσιές πολλές και πράγματ' όσα θέλεις
κι αφού του 'αμου τις ξοδιές σκοτούρα να μην έχεις.
Κυρά, σαν είν' όπως μου λες, σαν είν' όπως μου τάτζεις
είνηκεν η γνώμη σου και πλεό μημ με πειράτζεις.
'Αλλει με και διαρμίζομαι και άλλω τα καλά μου
κ' είνηκα σαν άγγελος αφού την ομορφιά μου.
Και παίρνει με καμαρωτά και πάμε σ' ένα σπίτι

απού το ποιο χειρότερο 'που τωπ πουλιώ τηκ κοίτη.
Βρίσκω τωπ πεθερό λουό, τηπ πεθερά κονάρι
κ' η κυρά ωύφ' εκάετο σ' ένα παλαιό πιθάρι
οι μύξες της συρώνασιν απού τα σάουνά της
κ' οι ψείρες ενετρέχασιν απάνω στα μαλλιά της
οι ψείρες και οι κόνιες ήτοτ τα μετρητά της
και οι αράχνες του σπιτιού τ' αμπελοχώραφά της.
Τρία γομάρια πίσυχνα κ' ένα γεμάτο τσάχνια
δύο τρία κουτσολάηνα και τρα παλαιά τσουκάλια
ωρίσκουτο στο κέλλοτ της το μαυραραχνιασμένο.
Ετότες λέω της παλαιογριάς τούτο 'ναι το κορίτσι
απού βεργολυίτζετο ωσάτ το κυπαρίσσι,
Κι εκείνη τότες μού 'λεε, αλίμενε ν' αλλάξει.
Κι εγώ λεα 'πό μέσα μου, "Φωτιά να σου την κάψει".

Μιχαηλίδης - Νουάρος, αρ. 44, σελ. 183

ΚΡΗΤΗΣ

81. -Να σε ρωτήσω, κερά θειά, πώς και δεν την πατρεύγεις;
Και δεν τση δούδεις 'μορφονιό, ταιράκι να την έχει,
-Δώδεκα προξενειά 'πεμπεσαν, δώδεκα παλληκάρια
Μα δεν την έδωκα κιανούς, ταιράκι να την πάρει.
Εμπέψανέ μου προξενειό κι απ' το σιωρ Τζανάκη,
μα θέλημα δεν έβαλα, γιατί είνε κοπελάκι.
-Θαυμάζομαί σε, κερα θειά, πως είναι κοπελάκι,
απού 'χει εις τον τόπον μας μεγάλο το κουράδι.
Μέλισσες έχει αμέτρητες, ελιές έχει χιλιάδες
Κι έχουν και τα περβόλιαν του όμορφες πρασινάδες.
-Μεσίτη βάνω το Θεό, κι ό,τι θελήσ' ας κάμει
Με το δικό μου θέλημα άντρα τση να τον πάρει.
Βελούδα στρώσανε τη γης κ' επαίζαν τσι καμπάνες
Όντεν την ευλογούσανε δώδεκα δεσποτάδες.

A. Jeannarakí, αρ. 13

82. Εμήνυσεν ο Σηφαλιός του καπετάνι Πώρο
Αν έχεις κόρην όμορφη να του τήνε φυράξει.
Κι εκείνος του μηνά κεινού με τον αμπασιαδόρο
-Άμε χαιρέτα μου τονε τον ψεύτη το μαριόρο.
Τα μάρωπα που μού 'κλεψε να ιδεί να μου πλερώσει.
Κι αν έχων κόρην όμορφη ζητούσι μού την κι άλλοι.
Δασκάλοιν και γραμματικοίν και πρώτοι καπετάνιοι.

A. Jeannaraki, αρ. 202

83. -Μάνα, κι όλοι παντρεύονται και πάντρεψε κ' εμένα.
-Λέγε μου, κανακάρη μου, ποιά θέλεις να σου πάρω;
Υγιέ μ' αν είν' πολλά ξανθή και πράμα να μην έχει,
-Μάνα μ', όντε την είδα 'γω χρυσούς φελλούς εφόρειε.
-Υγιέ μ', αν είν' καθώς το λες να πέψω να την πάρου.

Θ. Δετοράκης, 1Α, σελ. 16

84. Θε μου κι αξίωσέ μου το, πλούσον άντρα να πάρω.
Νά 'χει χωράφια αθέριστα κι αμπέλια τρυγημένα,
νά 'χει και λιόφτα αμάζωχτα και λιόφτα μαζωμένα.
Νά 'χει κουράδια με βοσκούς, μάντρες με τυροκόμους
νά 'χει και μελισσόκηπους με τσοι μελισσοκόμους.
Οι αελιές του θηλυκά να κάνουν μουσκαράκια
κι εγώ σε κάθε γέννα μου ασιρνικά αντράκια.
Θε μου λινάρι και μαλλιά μόνο μη μου χαρίσεις
για να μη βασανίζομαι σε όλη μου τη ζήση.
Κι αν το λογιάσει ο άντρας μου λινάρια να μου πάρει
να πέσει απού το γάιδαρο τα μάθια του να βγάλει.

M. Πυτικάκης, σελ. 189

ΚΥΠΡΟΥ

85. Η μάνα του του ἔμνησεν να πά' να τον αρμάσει,
κι ἠύρεν του βίους περισσούς, λουβάριν ὅσον θέλει,
τ' αρτύματα του γάμου του χερόμυλοι τ' ἀλέθουν
και τα ψουμιά του γάμου του τρεις μήνες τα ζυμώνουν
κι ἠύρεν του κόρην ὀμορφην, του ἡλίου βκάλλει βάσκαν.
Την αραῶναν την χρυσήν τρεις χρυσοφοί την κάμνουν,
ο ἕνας κάμνει το βερκίν κι ο ἄλλος τα ντζιβέλλια,
ο τρίτος κι ο καλύτερος καθίσκει της την πέτραν.

Θ. Παπαδόπουλλος, αρ. Β 23

86. Πείσμαν κάμνει της μάνας της, δια να την παντρέψει
πείσμαν κάμνει ἔς τον κύριν της, για να την στεφανώσει,
ο κύρις της το ἤκουσεν κι ἔννα την θανατώσει,
καθῶς λαλούν, ο κύρις της δεν ἔχει καπαέτιν,
του νου της ἔν π' ακρόστηκεν κι ἐπήεν κι εψακεύτην,
καθῶς και με το χέριν της να χάσει την ζωήν της,
στον τάφον να το βάλουσιν τ' αγγελικόν κορμίν της.

Θ. Παπαδόπουλλος, αρ. Β 33

87. “Ὅσον κόσμον εὐρίσα τζ' ὅσες αυλές αν εία,
σαν του Λεβάντου την αυλήν ἄλλην αυλήν ἔεν εία.
Ἀπ' ἔσω ἔν' με το ψηφίν τζ' απ' ἔξω με τον τόννον
τζαι μέσα κόρη κάθεται, του ἡλίου φέγγος ἔσει.
Ἐσει φεγγάριν πρόσωπο, τον ἡλιο ,ηλοβούτσια,
δκυο ἄσρτη' πού τον ουρανόν ἔσει καμαροφρύδκια.
Του Γιαννακού την προξενούν τζαι θεν να τους αρμάσουν
του Γιαννακού ἔεν πρέπει του, παρά σένα, Διενάτζη
που ἔσ' ἄξιος τζαι πότορμος, για να την εβλεπίσκεϊ”. [...]
Τζαι εὔρε τον Φιλοπαλπούν, προξενητής να πάει... [...]
Καλῶς ἦρτες, Φιλοπαλπού, να φας να πκιες μιτά μας ... [...]
Τζαι πολοάται τζ' εἶπεν τους τζαι λέει τζαι λαλεί τους:

“Ο Διενής με έπεψε, για να τον προξενήσω [...]
Τζαι που τ’ ακούουν άρκοντες, πολλά τους κακοφάνην.
Εν του το είπαν μνιαν τζαι δκυο τζαι τέσσερις τζαι πέντε,
τζύρης του έσ’ Σαρατζηνός τζ’ η μάνα τ’ τον Οβραίσσα,
τζαι φτάνει από τρεις γενιές, γαμπρόν τζαι δεν τοθ’ θέλω;”
Τζαι που τ’ ακούει Φιλοπαππούς ευτύς τα πίσω στράφην.
Τζαι που τ’ ακούει Διενής, πολλά του κακοφάνην. [...]
Τζαι πολοάτ’ Φιλοπαππούς του Διενή τζαι λέει:
Πόμεινε τώρα, Διενή, για να σου παραντζεΐλω.
Την πκιάσειν την παραντζελιάν, την νιόνυφην να κλέψεις.

Α. Πετρόπουλος, αρ. 3, Ακριτικά

ΠΟΝΤΟΥ

88. -Σώνα μ’ μη τυραννίεσαι και μ’ έης βαρύν καρδιαν,
θ’ αλλάεις το χρυσόν τ’ όνομα σ’ κου Τούρκικον θα βάλεις,
θα παίρτς άντραν ολόχρυσον, χριστιανού παιδίν έν,
’ς σα φανερά Μαχμούτ αγάς και ’ς σα κρυφά Νικόλας,
’ς σο μοναστήρ’ μεσάνυχτι’ θα πάτε στεφανούζ’νε.

Π. Λαμψίδης, αρ. 92

-
89. “Οπ’ έχει κόρην όμορφη, θέλει να την παντρέψει,
κάλλιο να δώσει χάροντα, παρά το ναύτην άντρα,
το ναύτην και το ναύκεργον και τον караβοκύρη”.

Π. Λαμψίδης, αρ. 100

ΜΟΡΙΑ

90. Σαράντα δύο αρχοντόπουλα μια λυερή αγαπάνε
και τα σαράντα κίνησαν να παν να την ιδούνε.
-Κυρά μου, σ’ αγαπήσαμε κι ήρθαμε να σε ιδούμε.
-Μάρμαρ’ έχω στην πόρτα μου, λιθάρι στην αυλή μου,
όποιος πάρει το μάρμαρο, σηκώσει το λιθάρι,

εκείνος είν' ο άνδρας μου, εκείνον θε να πάρω.

Δ. Πετρόπουλος, αρ. 8, Παραλογές

91. Ελένη προξενολογούν, Ελένη κάνουν νύφη.
Τση τάζει κι ο πατέρας της κάτεργ' αρματωμένα,
τση τάζουν και τ' αδέρφια της καράβια φορτωμένα,
τση τάζει κι η μανούλα της κρυφά δέκα χιλιάδες,
χρυσό θρονί να κάθεται, χρυσό μήλο να παίζει.

Δ. Πετρόπουλος, αρ. 33, Παραλογές

92. Τι τάζεις, Ρήγα, να πιαστείς σε Ζερβοπούλας χέρι,
Της τάζω μύλους δώδεκα μ' όλους τους μυλωνάδες,
της τάζω αμπέλια ατρύγητα μ' όλους τους τρυγητάδες
της τάζω στάρια αθέριστα μ' όλους τους θεριστάδες,
της τάζω χίλια πρόβατα και πεντακόσια γίδια,
της τάζω και τη Βενετιά μ' όλα της τα καράβια,
της τάζω το φεσάκι μου γυναίκα να την πάρω.

Δ. Πετρόπουλος, αρ. 43, Ερωτικά

93. Το μήλο όσο κρέμεται εις τη γλυκομηλίτσα,
ψύγεται και μαραίνεται γη τα πουλιά το τρώνε,
γη πέφτει στο περίστρατο και τρων το οι διαβάτες.
Ετσά 'ν' εδά κι η κοπελλιά, σα γίνει του καιρού τση,
βρίστ' αφορμή τση μάνα τση και σκούζιες του κυρούν τση
-Μάνα, στην άκρα δε χωρώ στη μέση τρων οι ψύλλοι,
στο μπάγκο κι α μου στρώσετε γλιστρώ και πέφτω κάτω
και στρώσετέ μου στην αυλή, όξω στο φεγγαράκι,
για να γροικώ και το βοσκό, όντε διπλοσφυρίζει,
όντε λαλεί τα πρόβατα κι όντεν τ' αποτσακίζει.
-Μωρή, βοσκόν αγάπησες; Μωρή, βοσκό θα πάρεις,
απού 'χουν τα στιβάνια του εννιά λογιώ τομάρι,
αλογινό και κάτινο και σκύλινο και πρόβειο

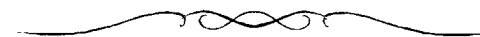
και κλισούρας κεφαλή και τ' όφη το γδερμάτι;

Δ. Πετρόπουλου, αρ. 38, Ερωτικά

Β. Δ. ΘΡΑΚΗΣ

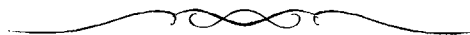
94. ...Βρε Τούρκε μου, βρε πασιά μου
που την ηύρες τ' Ρωμιοπούλα;"
"Γω την έχου 'γουρασμένη,
με τσ' παράδις μου παρμένη".
"Ψέματα σας λέει, αφέντη
ψες προυψές μ' έχει κλεμμένη
'που της μάνας μ' την αγκάλη
'που του κύρη μου του γόνα".

Π. Καβακόπουλος, αρ. 44

95. "Μη φουβάσι, μη σι νοιάζει
κ' η μάνα σ' ας φουνάζει.
Δεν βαστάζου, δεν αντέχου
ένα βράδυ, θα σι κλέψου".
"Έλα βράδυ, Νικουλάκη,
'π' του μικρό παραθυράκι".

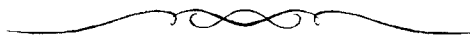
Π. Καβακόπουλος, αρ. 106

ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

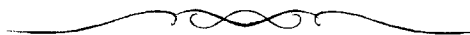
96. Όσο παινέθ' κε ο Τύρναβος, Τούρκοι μην τον πατήσουν
και τώρα τον επάτησαν Τούρκοι, Γενιτσαραίοι,
πήραν μανίτσες με παιδιά και πεθερές με νύφες
πήραν και μία παππαδιά με πέντε νυφοπούλες.

Θ. Νημάς, αρ. 2, σελ. 102

97. ...ν' ο Βίληγκέκας το σκυλί κι αυτός ο Βίληγκέκας
μου πήραν την Αντώνινα μαζί μι του πιδί μου...

Θ. Νημάς, αρ. 2, σελ. 117

98. Μαρή, πού πάμε μοναχές δίχως κανέναν άντρα; [...]
Το λόγο δεν απόσωσαν, το λόγο δεν τον είπαν,
τρεις Αρβανίτες έρχονταν με τ' άλογα καβάλα [...]
την τρίτη τη μικρότερη, την κρυφοκουβεντιάζουν.
Για πάτα, βλάχα μ', στο ζιγκί κι ανέβα στ' άλόγο μου.

Θ. Νημάς, αρ. 3, σελ. 147

99. Που χάλασαν τη Νάουσα την ξακουσμένη πόλη.
Πήραν μανούλες με παιδιά, γυναίκες με τους άνδρες
πήραν και μία νιόνυφη, τρεις μέρες παντρεμένη
πέντε πασάδες την κρατούν και τρεις την παραστέκουν
κι ένα μικρό μπεόπουλο την παίρνει από το χέρι.

Θ. Νημάς, αρ. 7, σελ. 105

100. Στα πράσινα λιβάδια κι ως τα κίτρινα
μας πήραν τη Θανάσου, μας την έκλιψαν
-Δεν φώναζις, Θανάσω, να σια βγάλουμι.
-Πως να φονάξω μαύρη, πως ν' απολοηθώ
το στόμα βουλωμένο, μαντήλι στο λαιμό.

Θ. Νημάς, αρ. 9 Α', σελ. 237-238

101. Εσείς τρώτε και πίνετε και ψιλοτραγουδάτε
και πίσω σας κουρσεύουνε, σας πήραν τις γυναίκες
πήραν του Κώστα τα παιδιά, τ' Αλέξη τη γυναίκα
και του μικρού Βλαχόπουλου την αρραβωνιασμένη. [...]
Βιτσιά βαρεί το γρίβα του και στην Τουρκιά χυμάει
παίρνει του Κώστα ...

Θ. Νημάς, αρ. 14, σελ. 31

102. Μας κλέψαν τη δασκάλα, τη δασκάλα [...]

Την πήραν και την πήγαν, τη δασκάλα
ωχ, την πάνι στα νησιά, κυρά δασκάλα .

Θ. Νημάς, αρ. 14, σελ. 239

103. Κλέφτες βγήκαν την αυγή

κλέψαν τη Βασιλική
και την πή- μωρέ ρούσα μου,
και την πήραν και την πάνε
στα βουνά την τριγυρνάνε.

-Για περπάτα γρήγορα
και μας πήρε η βραδιά.

Θ. Νημάς, αρ. 18, σελ. 241

104. Κι αν δε μου δώσουν τη μικρή ...

θα πάω με τ'ς αρματολοί και με τα παλληκάρια,
θα πά' την κλέψω μια βραδιά
από της μάνας της την αγκαλιά
να σηκωθεί να μη την βρει, να σκούζει, να φωνάζει
να σκούζει σαν τον κόρακα, σαν τ' άγριο περιστέρι.

Θ. Νημάς, αρ. 23, σελ. 157

105. -Τι να σου πω, μανούλα μου, τι να σε μολογήσω

είδα μια κόρη ρόδινη, ξανθή και μαυρομάτα
που σαν τον ήλιο έλαμπε, σαν το φεγγάρι αστράφτει.

-Αν τ'ν είδες και σι άρεσε, να πάω να τη ζητήσω,
κι αν δεν την δώσουν με καλό, θα πάω να την κλέψω.

Θ. Νημάς, αρ. 36, σελ. 230

106. Εψές που χιόνιζε πυκνά και έβρεχε δροσάτα,

λεβέντης κόρην άρπαξε μέσ' απ' τ' αρχοντικό της
την πήρε και την πήγαινε σε πράσινα λιβάδια

απλώνει απ' την τσεπούλα του και βγάνει παξιμάδι
-Για φας, για πιες, μωρές ξανθή, και πίσω μη θυμάσαι.

Θ. Νημάς, αρ. 37, σελ. 171

107. Μας πήραν δύο κορίτσια από την Καστανιά
τό'να τό λεν' Ελένη, τ' άλλο Κωνσταντινιά.
Πάνε και το ρωτάνε στις Πάτρας τα χωριά.

Θ. Νημάς, αρ. 55, σελ. 258

108. -Έλα, έλα, Χαρικλί μου
σε μπιζέρισε η ψυχή μου.
Τη Δευτέρα του προύι
κλέψανε του Χαρικλί.

Θ. Νημάς, αρ. 61, σελ. 261

109. Η γερο-Κατσαμπέκινα παρηγοριά δεν έχει,
της πήραν το κορίτσι της από την αγκαλιά της.
-Τι κάθεσαι, βρε γέροντα, βρε γερο Κατσαμπέκη
να βγάλεις αποσπάσματα, φαντάρους και ευζώνους,
να πιάσουν τα σκαλώματα κι όλα τα μονοπάτια.

Θ. Νημάς, αρ. 64, σελ. 143

110. Κ' η μάνα της της έλεγε και η μάνα της της λέγει.
-Μην πας, Σιάνω μου, για νερό στη βρύση μοναχή σου.
Τρία παιδιά σε καρτερούν, θέλουν για να σε κλέψουν.

Θ. Νημάς, αρ. 65, σελ. 261

111. Πατήσανε το Λυπινιό και τ' κάναν Βιργιάνι,
πήραν άσπρα, πήραν φλουριά, πήραν μαργαριτάρια,
πήραν τη Νικολάκαινα, την πρωτοτζαμπασίνα...

Θ. Νημάς, αρ. 66B', σελ. 144

112. Πέρα κει στα βλαχοχώρια
που κοιμάνται οι βλάχοι αγώρια,
πήγαν κλέφτες να πατήσουν,
μαύρα μάτια να φιλήσουν,
πήρανε μια βλαχοπούλα,
τη μικρή τσελιγγοπούλα.

Θ. Νημάς, αρ. 101, σελ. 194

ΡΟΥΜΕΛΗΣ

113. Πατήσανε τη Λεπενού και τη Μεγάλη Χώρα
πήραν άσπρα, πήραν φλωριά, πήραν μαργαριτάρι,
πήραν τη Νικαλάκινα, τριών μερών νυφούλα.
Μπροστά την παν, δεν πάγαινε, πίσω, κοντά ανεμένει
Και πάλι πίσω γύρισε κατά τα παλιά λημέρια.

Μ. Μερλιέ, σελ. 14

114. Εψές μού'ρθαν τα γράμματα από το γέρο-Δήμο
Απ' όξω λέει τ' απόγραμμα και μέσα λέει το γράμμα
Μου πήραν τη γυναίκα μου και το μικρό παιδί
Ο Βελή Γκέκας το σκυλί.

Μ. Μερλιέ, σελ. 23

115. Κι α δε σε κάνω ταίρι μου,
σε κάνω ψυχοπαίδι μου.
Την παίρνω πα- κι αμάν μαρή-
την παίρνω, πάω στα Γιάννενα.
Την παίρνω, πάω στα Γιάννενα
και λείπομε απ' τα βάσανα ...

Μ. Μερλιέ, σελ. 37

116. Αρνήσου τους δικούς σου κ' έλ' αντάμα μου.
-Πώς να τσ' αρνηθώ και πώς να τους το ειπώ,
πούμαι κοριτσάκι δώδεκα χρονώ,
Έχε γεια, πατέρα και μητέρα μου.
-Στο καλό, παιδί μου, θυγατέρα μου.

M. Μερλιέ, σελ. 45

117. Είμαστε ορκισμένα τα καημένα
αχ, πέντ' έξ, οχτώ παιδιά, κυρά δασκάλα [...]
να κλέψουν τη δασκάλα, τη δασκάλα
να την πάνε στα νησιά, κυρά δασκάλα [...]
Η βάρκα περιμένει, περιμένει
κάτω στην ακρογιαλιά, κυρά δασκάλα [...]
Κι εκείνη δεν το δέχτη, δεν το δέχτη
και της κόψαν τα μαλλιά, κυρά-δασκάλα

M. Μερλιέ, σελ. 48

118. Δεν είναι κρίμα κι άδικο, δεν είναι αμαρτία
να'ναι Βασίλω σ' ερημιά, σε κλέφτικα λημέρια.
Να στρώνει μπάτσες στρώματα κι οξυιές προσκεφαλάδες.
Κι ο Θύμιο Γάκης φώναξε, κι ο Θύμιο Γάκης λέει:
Ξύπνα, Βασίλω μ', κ' έφεξε, ξύπνα και πήρε η μέρα,
ξύπνα να πάρεις τον καφέ, να βρέξεις παξιμάδι,
κι η ξαγορά μας έρχεται.

M. Μερλιέ, σελ. 54

119. Πήραν τ' Αλέξη τα πιδιά του Κώστα τη γυναίκα
κι του μικρού Βλαχόπουλου την αρριβουνιασμένη .

K. Μάρκου, αρ. 1

120. Πάνι τα Σιουσμανόπουλα ου Μήτσιους μι του Γιάννη
ου Μήτσιους πάει τα φλουργιά κι ου Γιάννης την Ιλέγκη.
Στα Γιάννινα ξαγνάντιασαν στ' Αλή πασιά την πόρτα
“Πασιά μου δεν παίρνεις τα φλουργιά ν' αφήσεις την Ιλέγκη;”
“Ιγώ δε θέλου τα φλουργιά, μόν' θέλου την Ιλέγκη,
για να την έχου συντρουφιά, για να την έχου ταίρι”.

Κ. Μάρκου, αρ. 11, Σουλιώτικα

121. Πέντε παιδιά μαλώνανε για μια Αρβανιτοπούλα
κι ο καπετάνιος έλεγε κι ο καπετάνιος λέγει:
“Παιδιά μου, μη μαλώνετε, μη σ' κόνεται τουφέκι,
τι αύριο θα βγούμε στ' Άγραφα, Καράβα και Γκαβέλο
κι εκεί θα τις διαλέξουμε πασάνας τη δική του,
του καπετάνιου μια καλή, νά 'χει και μαύρα μάτια”.

Δ. Πετρόπουλος, αρ. 100 Β', Κλέφτικα

122. Κανένας δεν το πάτησε το κάστρο του Επάχτου
κι ο Ρουπακιάς το πάτησε με το γέρο Χουσιάδα.
Πήραν άσπρα, πήραν φλουριά, πήραν μαργαριτάρι,
πήραν του Νόβα τα παιδιά, του Νόβα τη γυναίκα.
Τι καραούλι φούιαξε, το καραούλι σκούζει:
-Δασιοπερπάτα, Νιόβαινα, και μην κοντανιμένεις...

Δ. Πετρόπουλος, αρ. 110, Κλέφτικα

ΗΠΕΙΡΟΥ

123. Κι απόψε μούρθε μια γραφή με πέντε βούλες μέσα
πώς έκαψαν τημ Παλιορή, το μέγα μαναστήρι,
επήραν γρόσια και φλωργιά, πήραν караγροσάκια
πήραν και τη Γιωργάκαινα με δώδεκα νυφάδες.

Γ. Χασιώτη, αρ. 15, Κλέφτικα

124. Μα την τρομάρα που είδα ἔγω του Λιάκου τη γυναίκα
ξήντ' Αρβανίτες την κρατούν και δέκα την ζητάζουν [...]
Κι ο Λιάκος την αγνάντευε από το καραούλι
τον μαύρο του ερώταε, τον μαύρο του ρωτάει
-Δύνεσαι, μαύρε μ', δύνεσαι να βγάλεις την κυρά σου; [...]
Σαν κίνησαν και πάησαν σαν τ' άξια παλληκάρια
βάνει στα κάπλα την κυρά και φεύγει της φευγάλα.

Γ. Χασιώτη, αρ. 21, Κλέφτικα

125. Παντρεύεται ρηγόπουλο, παίρνει βασιλοπούλα
όλον τον κόσμο κάλεσε, τη γης την ξακουσμένη
τον Δινύ δεν κάλεσε που την κακογνωμιά του,
οπού σκοτώνει τους γαμπρούς και παίρνει τις νυφάδες.

Γ. Χασιώτη, αρ. 22, Κλέφτικα

126. Μας χάλασε ο Βελή Πασσιάς, μας πήρε τις γυναίκες
ομπρός πηγαίνει η Λιούλαινα κι οπίσω η συμφώ της
και παραπίσω η Κώσταινα με το παιδί στα χέρια...

Γ. Χασιώτη, αρ. 36, Κλέφτικα

127. Το άκουσμα πόχ' ο Γιαννακός, πόχ' όμορφη γυναίκα
τ' άκουσε το Σερόπουλο και πάησε να τημ πάρει [...]
-Ἡρθα για το κεφάλι σου, να πάρω την καλή σου.
-Πάρ' την σκυλί μου, πάρε την και πίσω μην γυρίσεις
σαράντα πλάγια να διαβείς και απαί να την φιλήσεις.
Κι εκείνος για το σκάσιμο και για τομ πλανταγμό του
μπροστά του την εφίλησε, μπροστά τ' την αγκαλιάζει.

Γ. Χασιώτη, αρ. 50, Κλέφτικα

128. Τες φαμιλιές τες σήκωσαν, στον Τούρναβο τες πάνε,
μπροστά πηγαίνει η Δήμαινα, οπίσω οι συννυφάδες
κι οπίσ' οπίσω η Κώσταινα με το παιδί στο χέρι. [...]

-Πάρτε τις τρεις και βάλτε τες σε σπίτι κι ας καθίσουν,
την Κώσταινα την όμορφη στείλτε την στο χαρέμι.

Π. Αραβαντινός, αρ. 26

129. Πήραν άσπρα, πήραν γρόσια
πήραν και μια βλαχοπούλα
που ήταν άσπρη σαν το χιόνι
νόστιμη σαν το πεπόνι
κι όμορφη σαν το τρυγόني.

Π. Αραβαντινός, αρ. 97

130. Το λεν κ οι Νεγαδιώτισσες, το λεν σαν μοιρολόγι
Το λεν για τη Μπαλάναινα και την κυρά Χρυσούλα
Και για την κυρ' Αγγελική της Γκούμαινας τη νύφη,
Που τες επήραν ομπροστά και σκλάβες τες πηγαίνουν.

Π. Αραβαντινός, αρ. 100

131. -Θύμει, για δώσε τ' άρματα, δώσε και την Γιαννούλα.

Π. Αραβαντινός, αρ. 105

132. Απόλυσε τ' ασκέρι λιμούρα στα χωριά
μας πήραν δύο κορίτσια από την Πορταριά.
Στα Γιάννενα τα πήγαν εις τον Μαχμούτ Πασά
και τά 'στειλε στην Πόλη σ' αυτόν τον Βασιληά.
Ο Βασιληάς σαν τα είδε, του φάνηκαν καλά,
κι επρόσταξε να γράψουν εις τον Μαχμούτ Πασά
“Στα Γιάννενα, στη Λάρσα, σε έκαμα πασά
και κάμε όπι θέλεις, δεν θέλω εγώ φλωριά,
μόν' θέλω να μου στέλνεις κορίτσια τρυφερά,
όμορφα σαν τη Λένη και την Κωνσταντινά.”

Π. Αραβαντινός, αρ. 106

133. Περπάτα, κυρά Λένη μου, μην απομένεις πίσω!
Μήνα τα ρούχα σε βαρούν, μήνα τα μπελιτζίκια
μη σε βαρεί ο χρυσός σταυρός που έχεις στο λαιμό σου.
-Ούτε τα ρούχα με βαρούν, ούτε τα μπελιτζίκια
ούτε και ο χρυσός σταυρός που έχω στο λαιμό μου
μόν' με βαραίνει η σκλαβιά οπού με πάτε σκλάβια
κι άφηκα κόρη ανύπανδρη, παιδί στη σαρμανίτσα
κι άφηκα σπίτι ατάραγο με δούλες, με δουλεύτρες.

Π. Αραβαντινός, αρ. 122

134. Πατήσαν το Ξηρόμερο, το κάνανε λειμούρα,
πήρανε μάνες με παιδιά, και πεθερές με νύφες
πήραν την Παπαγιάνναινα με δώδεκα νυφάδες...

Π. Αραβαντινός, αρ. 147

135. Πήραν κορίτσι' ανύπαντρα, νυφάδες παντρεμένες,
και πήραν και μια νιόνυφη, μια μικροπαντρεμένη
με τα φλωράκια στο λαιμό και με τα δαχτυλίδια
σαν έκαμαν κ' εχούμισαν όλα τα παλληκάρια
άλλ' ετραβούσαν τα φλωριά κι άλλοι τα δαχτυλίδια.

Π. Αραβαντινός, αρ. 150

136. Εψές οπόβρεχε πυκνά κι εδρόσιζε δροσάτα,
αγόρος κόρη ν' άδραξε μπροστά απ' τα γονικά της,
την πήρε και την έβγαλε στα πράσινα λιβάδια.
Βγάζει το γελεκάκι του και φκιάν' ίσκιο της κόρης
απλώνει στην τσεπούλα του και βγάζει παξιμάδι.
-Για φάε, κόρη μου, πιε, ξανθή, και πίσω μη θυμάσαι.
-Θυμάμαι τη μανούλα μου, και τρέμω σαν το βούρλο.
Το βούρλο τρέμει απ' το βοριά κι εγώ τρέμ' απ' τον πόνο.

Θυμάμαι τον πατέρα μου και λιώνω σαν τ' αλάτι.

Τ' αλάτι λιώνει απ' τη βροχή κι εγώ λιώνω απ' την πίκρα.

Γ. Ιωάννου, αρ. 29

ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΑΙΩΝ

137. Κάτω στ' Αρβανιτοχώρια
και στα βλάχικα κονάκια [...]
Πήραν άσπρα, πήραν γρόσια,
πήραν και φλωράκια
πήραν και μια βλαχοπούλα,
μια μικρή τσελιγγοπούλα.

Ε. Τζιάτζιος, αρ.35

138. Όντας κινάν οι βλάχοι από πάνω απ' τα βουνά
να παν να ξεφορτώσουν να μείνουν μια βραδιά
κ' έπειτα να κινήσουν για τ' έρμα χειμαδιά,
μας κλέψαν την Πανάγιω κάπου τέσσερα παιδιά.
“Πανάγιω μ', τι δεν κρένεις, το τί δεν φώναζες;”
-Το πώς να κρένω η δόλια, το πώς ν' αποληθώ;
το στόμα βουλωμένο, μαντήλι στο λαιμό.
Κι αυτός ο μαυροΚώστας την χτύπαε κοντακιές
“Φεύγα, φεύγα, Πανάγιω μ', το τι μας έπιασαν”.
“Το πώς να φύγω η δόλια, πού 'μαι ξυπόλυτη;
Δος μου τα παπουτσάκια σου να δεις πως φεύγω 'γώ
δος μου και το τουφέκι σου, να δεις πώς πάω μπροστά.

Ε. Τζιάτζιος, αρ. 38

139. “Άσπρα κι αν μας γυρέψουν, θα τους δώσουμε,
τα σπίτια κι αν μας κάψουν, άλλα φτιάνουμε,
τ'ς γυναίκες κι αν μας πάρουν, άλλες παίρνουμε,
μανούλες κι αν μας πάρουν, τι θα κάνουμε;”

Ε. Τζιάτζιος, αρ.41

140. Κι ο Θύμιος Γάκης την ξυπνά κι ο Γάκης την ξετάζει.

“Ξύπνα κυρά κι αρχόντισσα, μικρή βασιλοπούλα,
ξύπνα να πάρεις τον καφέ, να πάρεις το λουκούμι,
όσο νά ’ρθει ο ξαγοράς, δύο μούλες φορτωμένες,
η μια να φέρνει τα φλουριά κι άλλη τα καραγρόσια
τότες κυρά, σπίτι θα πας, να ιδείς τα γονικά σου.”

E. Τζιάτζιος, αρ. 57

141. Μουχτάρηδες φτιάνουν μπαζματά (= αναφορά) στο Βασιλιά να
στείλουν.

Αμάν, αφέντη μ’ βασιλιά, από τους Σαρακατσάνους
γυναίκες δεν ορίζουμε, νυφάδες και κορίτσια...

E. Τζιάτζιος, αρ. 59

142. Τρία παιδιά Βολιώτικα μας κλέψαν τη Γιαννούλα
την πήραν και την πάγαιναν στα βλάχικα καλύβια.

E. Τζιάτζιος, αρ. 171

143. Τ’ ακούς μαυριδερούλα μου, τι λένε για τ’ εσένα;

Εμένα να με κόψουνε κι εσένα να σε πάρουν.

Στο νου σου μη το βάνεις καθόλου, αγαπημένε

τ’ έχω αδέρφι’ αρματολούς, πρωτοξαδέρφια κλέφτες,

έχω πατέρα δήμαρχο και μπάρμπα κουμαντάρη.

E. Τζιάτζιος, αρ. 191

ΜΟΡΙΑ

144. Το Σοφικό πατήσανε, την ξακουσμένη χώρα

τους άντρες τους εκόβανε και τις νυφούλες παίρναν

και δύο γυναίκες γλήγορες, νυφούλα κι αντραδέλφη,

μέσα στον κάμπο πήρανε, σαν τις τρυγόνες πάνε.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 21

145. Μπροστά πάνε τα κάτεργα και πίσω τα ντελλίνια,
στη μέση πάει Αλή πασάς μ' ολόχρυση φρεγάδα, [...]
μα είχε και στην πλώρη του τρία απάρθυνα κοράσα.
Τό 'να βαρεί τον ταμπουρά και τ' άλλο το λαβούτο
το τρίτο το καλύτερο μοιρολογάει και λέει:
“τ' έν' το κακό που πάθαμε εμείς οι κορασίδες
που μας εσκλάβωσ' ο πασάς, στην Πόλη να μας πάει”.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 23

146. “Ξύπνα, Βασίλω, φώτισε, ξύπνα και πήρ' η μέρα,
ξύπνα να πάρεις τον καφέ, τ' αφράτο παξιμάδι,
σήκω να πας στη μάνα σου, να πας στους εδικούς σου,
η ξαγορά σου έρχεται στη μούλα φορτωμένη”.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 37

147. Τ' είν' το κακό που πάθανε οι δόλιοι οι Λαζαίοι [...]
Βελή πασάς τους σκλάβωσε, τους πήρε τα παιδιά τους,
τους πήρε τις γυναίκες τους, τους πήρε τ' άλογά τους,
τους πήρε και τους πήγαινε τ' Αλή πασά πεσκέσι.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 62

148. Να πάμε και να γδύσουμε του παπά το σπίτι
να πάρουμ' άσπρα και φλωριά, φλωριά μαργαριτάρια,
να πάρουμε την τσούπα του την αρρεβωνιασμένη,
πού 'χει αρρεβώνες δώδεκα και δαχτυλίδια πέντε.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 86,

149. -Λενιώ, γιατί είσαι κίτρινη, γιατί είσαι μαραμένη;
μη σε μαλώνει η μάνα σου κι ο σκύλος ο αδερφός σου;
-Δε με μαλώνει η μάνα μου, μήτε κι ο αδερφός μου
μόν' με βαραίνει το παιδί, που μ' έχεις φορτωμένη.

-Φλωριά 'χω για το παιδί, φλωριά 'χω γω για σένα.

Και τη Λενιώ καβάλησε, την πάει στο μοναστήρι.

Δ. Πετρόπουλος, αρ. 76, Ερωτικά

150. Ανάθεμά σε Ζαχαριά, με το ζακόνι πόχεις.

Κάθε βδομάδα πόλεμο, κάθε μήνα γυναικα.

Και μήπως παίρνεις βλάχισσες και μήπως βλαχοπούλες.

Μόν' παίρνεις τις Μανιάτισσες, τις καπετανοπούλες.

Δ. Πετρόπουλος, αρ.32, Κλέφτικα

ΔΕΥΚΑΛΙΑΣ

151. Ποια ήταν π' αναστέναζε εχθές αργά το βράδυ;

Ήταν μια ρούσα, μια ξανθιά και μια μπιρμπιλομάτα. [...]

Τ' μπήραν οι κλέφτες, τ' μπήρανε και στα βουνά την πάνε.

Η μάνα της ήταν φτωχή, δεν είχε να πλερώσει.

Π. Κοντομίχης, αρ. 11, Κλέφτικα

152. -Κιτρολεϊμονιά και ματζουράνα μου,

αρνήσου τους γονείς σου κι έλα αντάμα μου.

-Πώς να τσ' αρνηστώ και πώς να τους το εειπώ,

που 'γω είμαι κοριτσάκι δώδεκα χρονών;

Έχε γεια πατέρα και μητέρα μου...

Π. Κοντομίχης, αρ. 91, Της αγάπης

ΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

153. Πάντοτε μ' αναστεναγμούς, βραδυάζει, ξημερώνει, έλα να σε δώ,

βραδυάζει, ξημερώνει, γιατί σε αγαπώ

για σένα η καρδούλα μου κλαίει και δε μερώνει, έλα να σε δω

κλαίει και δε μερώνει, γιατί σε αγαπώ.

Μα την Παναγία και μα το Χριστό

να σε κλέψω θέλω και ας κρεμαστώ.

S. Baud-Bovy, αρ. 67

~~~~~

ΚΑΡΠΑΘΟΥ

154. Εκλέψα πάλ' οι Λαλιανοί τρεις Σπωανές κορτέσες
εν είν' εκείνες Σπωανές, με Μεσοχωριτούλες,
τημ μια ελέασι Σοφή, την άλλη Μαργετούλα,
τητ τρίτη τηκ καλύτερη ελέα Χατζινούλα.
Ανεστενάτζουσι βρεά, κλαίουσιβ βουρκωμένα,
κ η Μαργετούλα περισσού αουρυαναστενάτζει.

Μιχαηλίδης - Νουάρος, αρ. 19, σελ. 161

~~~~~

ΚΡΗΤΗΣ

155. Να κάψουνε το Θέρισο να πάρουν τση γυναίκες [...]
Μα γεις καλός ντελικανής είχε μεγάλη βιάση
κι ετοιμασμένος ήτανε τη σκλάβα να ντριτιάσει...

A. Jeannaraki, αρ. 35

- ~~~~~
156. Μα πήραν πάλ' οι Σφακιανοί τση δύο λυγεροπούλες.
Τη μιαν ηλέγασι Ντουντού, την άλλη Ζαριφλάκι.
Κι αναστενάζει η Ντουντού κλαίει το Ζαριφλάκι. [...]
-Μόνο τριώ μερώ παιδί που τ' άφηκα στην κούνια.
Κούνιε μου, κούνια το παιδί, κούνιε, νανάριζέ το
κι εσύ καλή γειτόνισσα, άμε να το βυζάσεις.
Να μεγαλώσει το παιδί να βγει να με γυρέψει.

A. Jeannaraki, αρ. 95

- ~~~~~
157. Κλαίνε μανάδες για παιδιά, γυναίκες αγιά τσ' άντρες.
Ως έκλαιγε μια λυγερή συνωροπαντρεμένη,
πού 'τονε δώδεκα χρονώ κι ο ήλιος δεν την είδε,
παρά ο Θιος κ η μάνα τση κ' εκείνος που την πήρε.
Που πήγαν και την κλέψανε δώδεκα νταϊφάδες,
κι ο γεις τση 'κολα με σπαθί κι άλλος με το μαχαίρι.

A. Jeannaraki, αρ. 109

158. Στην τάβλα του το φέρανε του Γιάννη το χαμπέρι.

“-Γιάννη, πουλιούν το πράμα σου, παντρεύουν την καλή σου”.

[...]

Παίζει τ’ αλόγου ντου βιτσά, στην εκκλησιά τσι φτάνει.

“-Κάμετε τόπον, άρχοντες, και κύκλον οι παπάδες

να μπω να δω το ταίρι μου, απού μου το βλογούν.

Κι αν είν’ αυτός καλύτερος, να του τηνε βλοήσω”.

Από τα χέρια την αρπά, στα κάπουλα τη ρίχνει.

Κι ώστε να πει “Έχετε γεια” ήτο σαράντα μίλια.

Κι ώστε να πούνε “Στο καλό” ήτον άλλα σαράντα.

Θ. Δετοράκης, αρ. 4,

159. Εψές πουλούν τα ρούχα μου, σήμερα τ’ άρματά μου

κι αύριο τη γυναίκα μου άλλος τήνε βλογάται. [...]

Καβαλλικά το μαύρο ντου στην εκκλησιά ἔποσώνει.

“Στη μπάντα-μπάντα, δέσποτα, να δω κ’ εγώ τη νύφη”.

Απού το χέρι την αρπά στο μαύρο την καθίζει,

στο σπίτι ντου την έφερε και τήνε λευτερώνει.

Θ. Δετοράκης, 4B’

160. Κι όντεν εξεβαρκάρανε σστη Μεσσαράς τον κάμπο,

γεμίζει ο κάμπος άλογα και τα βουνά λεβέντες.

Κ’ ήχαν’ η μάνα το παιδί και το παιδί τη μάνα

και χάνει κι ο παπα-Φλουρής τη μίαν του θυγατέρα,

την πιο μικρή, την πιο καλή, την όμορφη κοπέλα.

Εφτά παχιάδες την κρατού και χίλιοι γιανιτσάρσι

και δεκοχτώ Τουρκόπουλοι την κάνουνε παζάρι.

Κι ωστόσο φτάνει κι ο παπάς τζαγκουρνοφονεμένος.

“Δο μου, να ζήσεις, βρε ουστά, δο μου το το παιδί μου

κι αν θες παράδες δίδω σου κι αν θες και τη ζωή μου”. [...]

-Άμε παπά, στο χατζινέ και πάρε όσα θέλεις

και το παιδί 'κεια πού 'πεσε μπλιο δεν το ξεμπερδαίνεις”.

Θ. Δετοράκης, αρ.10

161. Τσ' Οβριοπούλας το τραγούδι
και τση Διακολετοπούλας
ούλοι λένε στο σοκάκι
για το μεσακό σπιτάκι.
Πώς εκείνος την επήρε
στου Τσιρίγο την επήγε.
Στου Τσιρίγο και στη Μάνη
Χριστιανή να τήνε κάνει.

Θ. Δετοράκης, αρ. 113

162. Γροικό τον κόρφο κι έμπαζε κάτεργα και καράβια.
Δεν είν' αυτάνα σφακιανά, μή τε και του Ρεθύμνου,
μά 'ναι του καπετάν πασά 'πό μέσα 'πού την Πόλη.
Παίρνουν μανάδες και παιδιά, αδέρφια και ξαδέρφια,
παίρνουν και του παπα-Βαρδή τη μια του θυγατέρα.
Χίλιοι κρατούν την κούδα (= άκρη φορέματος) τζη, τρακόσιοι
τ'ς ακλωρώσι [...]
και όντε την ανεβάζασι εις του πασά τη σκάλα,
ετρέχασι τα μάτια της ωσάν την κουτσουνάρα (= υδροροή).

Δ. Πετρόπουλος, αρ. 9Α, Ιστορικά

163. Κάτω στο Δαφνοποταμό, στη Δαφνοποταμίδα,
Τούρκοι περάσαν και πολλοί, τρακόσιοι Γενιτσαροί
και σέρνουν και μια λυγερή, του Μώρου τη γυναίκα.
Τζιμπούν την και φιλούν τηνε και μασκαρεύουντάν την
κι η μάνα τση την ακλουθά τζαγκουρνομαδισμένη.
Κι ο Μώρος ήτο στα βουνά κι απάνω στη μαδάρα (= πλαγιά
γυμνή από δέντρα)
Σαν όνειρό 'νειρεύτηκε, σαν άνθρωπος του τό' πε.

Κι ο Μώρος εκατέβηκε μ' εξήντα παλληκάρια,
εις τη μπροστάδα τσ' ήπιασε, την λυγερή επήρε
και μπήκε κι εις τον πόλεμο με το σπαθί στη χέρα.

Δ. Πετρόπουλος, αρ. 31 Β', Ακριτικά

ΚΥΠΡΟΥ

164. Ο Ρήας της Ανατολής κι ο βασιλιάς της Δύσης
συμβούλιον εδώκασιν συμπεθερκόν να κάμουν.
Καλιούσιν ούλλον άρκοντες κι ούλλον τ' αρκοντολόιν.
Εσέν κι εμέν' εν μας καλούν, γιατ' είσαι γυιος τ' Ακρίτα.
Εσύ σκοτώνεις τους γαμπρούς και παίρνεις τους την νύφην.
Αν είσαι γυιος μου, Διενή, στην στράταν τους να πάεις
να φέρεις το φέσιν του γαμπρού, τα γεμενιά της νύφης.

Μ. Κιτρομηλίδου, αρ. 1

-
165. Γκι η Ζωγραφού εβούρισεν και πάει στους Μαλλιάδες
να φύει 'πού τον σκοτωμόν και τους πολλούς πελάδες.
Κι έτσι σαν εστρέφετουν κοντά εις τα πηγάδκια,
ο Τσιτσεκλής την έφτασεν κι αρκίνισέν της χάδια.
Ο Κούσουλος την έπκιασεν κι ήρταν εις την Συρκάναν,
στον πύρκον της εμπέτησαν κι αχτύπαν την καμπάναν.
Κι εφέραν τον δεσπότην της κι εστεφάνωσέν τους,
της Ζωγραφούς, του Τσιτσεκλή κατά ποολ' άρεέν τους.

Θ. Παπαδόπουλλος, αρ. Β27

-
166. Ετσά κατά τα δειλινά στο γάμον μπαίνει
τζαι πολοάται Διενής της νιόνυφης τζαι λέει:
-Αν πάεις με τογ Γιαννακόν, πολλά κακά εν' να 'σεις,
αν πάεις με τοδ Διενή, πολλά καλά εν' να 'σεις.
-Ες σου πιστεύκω, Διενή, αν μεσ σε δοτσιμάσω.
Εκρόκατσεν τομ μαύρον του, πίσω τον την πετάσει.
Ότι τζαι πάσαν τα βκιολιά τζαι πκιάσαν τα λαούτα.

Την νιόνυμφην γυρεύκουν την τζαι πκιον ἔν την ηυρίσκουν.

Δ. Πετρόπουλος, αρ.3, Ακριτικά

ΠΟΝΤΟΥ

167. Ακρίτα μου ντο κάθεσαι, ντο στέκ'ς και περιμένεις;
το ένοικό σ' εχάλασαν και την καλή σ' επήραν. [...]
Ο μαύρον εχλμίτιξεν και ο καστρός εσειγεν.
Η κόρ' επαργνώρισεν, είπεν κ' έρθεν Ακρίτας". [...]
Έσυρεν το σπαθίτισιν ατ' ας το χρυσόν θεκάριν,
χίλιους έμπρα τ' εσκότωσεν και μύριους απο πίσ'ατ',
άλλους τρακόσους Βάραγγους ρση Δέβας το γεφύριν,
επέρεν την κόρ' κ' έφυγεν εννά νύχτας κ' ημέρας.
Επήγεν και εκόνεψεν στην παραποταμίαν.

Π. Λαμψίδης, αρ 2

1. ΝΥΦΗ - ΠΕΘΕΡΑ

B. Δ. ΘΡΑΚΗΣ

1. Κι ούλις οι νύφεις έκλιγαν, ούλις παρηγουριούνταν
Κι μια νύφη πουλλά μικρή, παρηγουριά δεν έχει.
Σκουτώσανι τον άντρα της, κι κάψαν την καρδιά της
Κ η πιθιρά τ'ς τη λάλησι, κ' η πιθιρά τ'ς τη λέγει.
“Σώπα, σώπα νυφούδα μου, μην κλαις, παρηγουρήσου.
Θα πάρεις συ τον άρχουντα, κ η άλλη τον υγιό του.
Θα γένει νύφ' κ' η πιθιρά πως είμασταν κι πρώτα.
Θα κοσκινίζουν τα φλουριά, θα διρμουνίζ' τα γρόσια.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 22

2. Ποιος είναι πρώτους βασιλιάς
κι αλήθεια σας του λέου,
κουρίτσια κι κουπέλις
πού έχει τα ιννιά πιδιά
κι τα ιννιά τα πάντριψι
ιννιά νυφάδης έκανι
κι ούλις αφέντ' τον φώναζαν
κι ούλις μαντήλ' τον δώρησαν.
Κι μια νύφ' πουλλά μικρή
αφέντη δεν του φώναξι
μαντήλι δεν του δώρησι.
Να φσύξ' αγέρας να την πάρ'
κι στα ουράνια να τη βγάλ'.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 92

3. Ποια πιθιρά, ποιος πιθιρός ποια νύφη δε μαλώνει

Π. Καβακόπουλος, αρ. 48

ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

4. Αρχοντογιός παντρεύτι κι παίρνει προσφυγγούλα
κ η πιθιρά σαν τό 'μαθε, πουλύ της κακουφάγκι,
πιάνει δύο φίδια ζουντανά, τα πιάν' τα τηγανίζει.
-Κάτσι, νύφη μ' να φας φαΐ, χιόλια τηγανισμένα...

Νημάς, αρ. 1Α, σελ. 55

5. -Για πάρε, νύφη μ', μια χαψιά χατήρ της πεθεράς σου.
-Σαν παίρνει η νύφη μια χαψιά, σαν παίρνει τρεις και πέντε...

Νημάς, αρ. 1ΣΤ, σελ. 57

6. Η πιθιρά σου μ' έστειλε να έρθου στο κρεβάτι σ'.

Νημάς, αρ. 2, σελ. 59

7. Ήταν μια σκύλα πιθερά, μια σκύλα καταρίστρου,
τη νύφη καταριότανε [...]
Να κάνει η νύφη ένα παιδί όφιου μι δυο κιφάλια,
να κάν' κ η δυχατέρα της ' να όμορφο παιδάκι.
Παίρνει κι κάνει η νύφη της ' να όμορφο παιδάκι,
κάνει κ η δυχατέρα της όφιου μι δυο κιφάλια.

Νημάς, αρ. 3, σελ. 59

8. Κι η μάνα μου δεν τό 'ξερε πως ήμουν στα καράβια
Και με τη νύφη μάλωνε, τη νύφη της μαλώνει
-Συ νύφη μου, μου μάγεψες το γιόκα το δικό μου .

Νημάς, αρ. 16Α, σελ. 34

9. Όλες οι νύφες περπατούν, όλες αράδα αράδα
Κι η νύφη η μικρότερη δεν πάει κοντά στις άλλες
Κι η πεθερά την έλεγε κ η πεθερά τη λέει:

-Γιατί νύφη, δεν περπατάς, δεν πας κοντά στις άλλες;

Νημάς, αρ. 2, σελ. 102

10. -Στην πόρτα σου, Ζαγοριανή, στην πόρτα σου ξενύχτης
κι άκουσα που σε μάλωνε η σκύλα η πιθερά σου,
κι αν σε μαλώνει πως περνώ, πες μου να μην περάσω.
-Πέρνα, λεβέντη μου, πέρασε, πέρνα καθώς περνούσες,
ο δρόμος είναι του Θεού, για να περνούν διαβάτες.

Νημάς, αρ. 40, σελ. 172

11. Μαρή σκύλα, μαρή Οβριά, μαρή μαγαρισμένη
πού τού 'βρις κι του πλέχτηκες του γιου μου το γαιτάνι.[...]
-Μαρή του γιου σ' είμι κι εγώ, του γιου σου, του παιδιού σου.
-Να σκάσεις "νύφη" δε σε λέω κι πιθιρά δε μ' έχεις.
-Να σκάσεις "νύφη" θα με πεις κι πιθιρά θα σ' έχω.

Νημάς, αρ. 27, σελ. 247

ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΑΙΩΝ

12. Μια νύφη από τα Τρίκαλα και πεθερά απ' τη Γούρα,
που πρόδωσε τη νύφη της στα Τούρκικα τα χέρια .

Ε. Τζιάτζιος, αρ. 20

ΜΟΡΙΑ

13. "Για πάψετε τα τούμπανα, παύτε και τις λαλούσες
γιατί η νύφη πό 'ρχεται, έρχεται γκαστρωμένη.
Κι εκείνη η σκύλα η πεθερά στο μέγερη πηγαίνει:
Μέγεροι, μαγειρέψετε εννιά φιδιών κεφάλια,
βάλτε δύο δράμια σουλιμά, δύο δράμια το φαρμάκι
να φάει η νύφη πό 'ρχεται, πό 'ρχεται γκαστρωμένη.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 101

14. Στις μαρμαρόστρωτες αυλές, στις μαρμαροστρωμένες
κοιλοπονούν δύο λυγρές, μια νύφη κι αντραδέρφη.
Την αντραδέρφη την κρατούν πέντ' έξ - οχτώ μαμμήδες
τη νύφη, την ξενόνυφη, κανείς δεν τη βοηθάει.
Η νύφη κάνει το παιδί κι η αντραδέρφη φίδι.
Παίρνουν της νύφης το παιδί, το παν της αντραδέρφης.
“Δεν τρώ’ της θειας μου το βιζί, τ’ είναι πικρό φαρμάκι,
μα θέλω της μανούλας μου, πώ ’ναι γλυκό σα μέλι!”.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 108

ΠΟΝΤΟΥ

15. Μικρά νυφίτσα φούμιζε να μη έν’ στα πεθερ’ κά της,
επήρεν το στρατί στρατί κι όλον το μονοπάτιν,
ευρήκ’ λαλατζοπλούμιστα, κάθετα κα και παίζει,
ευρήκ’ τον κάμπον εύκαιρον, κάθετα κα και κλαίει.

Π. Λαμψίδης, αρ. 75

-
16. Η μάνα της την ερωτά κ’ η πεθερά της λέγει.
-Τ’ έχεις, νύφη μου, κι όλο κλαις και βαριαναστενάζεις;
νύφη μ’ πεινάς, νύφη μ’, διψάς, νύφη μ’ ρούχα γυρεύεις;
νύφη μ’ τα ρούχα σε βαρούν, νύφη μ’ τ’ ασημικά σου;
-Ουδέ τα ρούχα με βαρούν ουδέ τ’ ασημικά μου,
του γιου σου πίκρα μ’ έκαψε, του γιου σου η αγάπη
πού ’τουν τριών μερού γαμπρός, λείπει τριάντα χρόνια.
Το χελιδόνι’ς σην φωλιά κοιμάται με το ταίρι
και εγώ κοιμούμαι μοναχή χειμόν και καλοκαίρι.

Π. Λαμψίδης, αρ. 105

Β. Α. ΘΡΑΚΗΣ

17. Έχου καλή γυναίκα, νάτην πούρχιτι
μι δύο πιδιά στα χέρια πικρουδέρνιτι

Π. Καβακόπουλος, αρ. 20

18. Ούλις οι νιες, κι αμάν, αμάν
ούλις οι νιες παντρεύουντι,
κι παίρνουν παλληκάρια ...
Παντρεύτηκ' η Αννούλα μας, κι πήρε μαραζιάρη.
Τουν δίν' ψουμί κι δεν του τρώγ' κρασί κι δεν του πίνει.
Τουν στρώνει πέντε στρώματα, κι έξι μαξιλαράκια.
“Σήκου μαράζι μ' πλάγιασι, σήκου γκρεμίσου, πέσι,
κι άπλουσι του ξιρόχρου, στον αργυρό μου κόρφου,
να ιδείς του Μάη τη δροσιά, τ' Απρίλη τα λουλούδια”.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 113

19. Δεν κλαίει ου νιος τα νειάτα του, που θα τα πάρει ο Χάρους
μόν' κλαίει την αγάπη του, που θα την πάρει άλλους.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 131

ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

20. Μάνα μ' σαν έρθ' η Κουσαντής να μην το μαρτυρήσεις
δώσ' του να φάει, δώσ' του να πει κρασί να τον μεθύσεις
δώσ' του κι τ' αργυρά κλειδιά ν' ανοίξει την κασέλα,
να πάρ' τρία πουκάμισα κι τέσσιρα μαντήλια
να πάρ' την αρραβόνα του, να πάει ν' αρριβουνιάσει
τον κόσμου να χαλάσει
να φέρει γύρα του χουριό κι γύρου του παζάρι
κι όποια της κάν' στου δάχτυλου γυναίκα να την πάρει.

Νημάς, αρ. 2B, σελ. 49

21. Σι τι ταβέρνα κάθιτι, σι τι συμπέτι πίνει,[...]
 τίνος χειλάκια τουν φιλούν κι τα δικά μου σκάζουν;
 άντρα μ' να σι καταραστώ, μα πάλι σι λυπάμι,
 τι σ' έχει μάνα σ' μοναχό κι άλλου γιο δεν έχει.
 Σι κυπαρίσσι ν' ανεβείς να του κορφουλογήσεις
 κι από ψηλά να γκρεμιστείς κι καταγή να πέσεις,
 σαν του γυαλί να ραγιστείς, σαν του καρύδ' να σκάσεις,
 δέκα γιατροί να σι κρατούν κι τρεις να σι ξιτάζουν.

Νημάς, αρ. 4Α, σελ. 75

22. Άφ'σε με, Χάρε μ' άφ'σε με, παρακαλώ να ζήσω,
 τ' έχω γυναίκα παρανιά και χήρα δεν της πρέπει...

Νημάς, αρ. 1Α, σελ. 19

23. Ισείς κουρίτσια έμορφα κι αρραβουνιασμένα
 φλουριά μην αγαπήσητι, μόνου με παλληκάρια
 γιατί τ' αγάπησα κι εγώ κι πήρα γέρον άντρα.
 -Άντι, ρι άντρα, έλα δω κι πέσι δω κοντά μου.
 -Ιγώ, Χάϊδω μου, δεν μπορώ κι εσύ θέλεις πιχνίδια.[...]
 -Φουτιά να κάψει τα λιφτά σ' κι φλόγα τα καλά σου,
 ιγώ θέλου του ταίρι μου, να παίξου, να γιλάσου.

Νημάς, αρ. 12 Α, σελ. 159

24. -Σηκώσ', γέρου μ', κι πλάγιασι, γκριμίσ', τσακίς' κι πέσι
 κι άπλωσι το χεράκι σου στον αργυρό μου κόρφο,
 να πάσι το Μάη μι τη δρουσιά, του Μάη τα λουλούδια.
 -N-ιγώ μι γέρους γέροντας, ιγώ χάδια δεν έχου...

Νημάς, αρ. 12Α, σελ. 160

25. Απρίλη, Απρίλη μ' όμορφε, Μάη με τα λουλούδια [...]
όλο τον κόσμο φόρτωσες λουλούδια και καλούδια
κι μένα βαρυφόρτωσες την άσχημη γυναίκα.

Νημάς, αρ. 33, σελ. 170

26. -Κι αν με χωρίσ', χωρίζουμε κι αν μι δώξει, φεύγω
στις δύο στις τρεις να λούζουμε και στις οχτώ ν' αλλάξω
και στ'ς δικαπέντι σ'ν ικκλησιά να κάνου το σταυρό μου.
“Βόηθα, κυρά μου Παναγιά, κι μένα την καημένη,
που μ' έδιωξε ο άντρας μου...”

Νημάς, αρ. 40, σελ. 231

27. -Κι αν με χωρίσεις, άντρα μου, εσύ θα μετανοιώσεις
στις δύο στις τρεις θα λούζουμαι, στις τέσσερις θ' αλλάξω
κι απάν' στις δεκατέσσερις άλλον άντρα θα πάρω
θα φκιάσω το σπιτάκι μου κοντά με το δικό σου,
να μπαίν', να βγαίνει ο άντρας μου για σκάσιμο δικό σου.

Νημάς, αρ. 42, σελ. 232

28. -Να μή 'χε γένου βασιλιάς, να μή 'χε γένου ρήγας,
να πιάνουμαν να χόρευα 'πό Συρμποπούλας χέρι
να κρούσ' η φουστανέλα μου, στον 'ύρο 'π' την ποδιά της.
-Γιατί μας βρίζεις, βασιλιά, γιατί μας βρίζεις ρήγας;
(ή γιατί μας ατιμώνεις;)
ν-εμένα 'ν' άντρας μ' καλύτερος από την αφεντιά σου.

Νημάς, αρ. 30, σελ. 248

ΗΠΕΙΡΟΥ

29. “Λενίτσα μου, τον άντρα σου πάνουν να τον κρεμάσουν”
-Πολλή ζωή σ', Γιωργάκη μου, να πας να τον γλυτώσεις.
-Κι αν τον γλυτώσω, κόρη μου, εμένα τι μου δίνεις;

-Το Μάη σα βγεις για πέρδικες, ναρθώ κ' εγώ μαζί σου
να σέρνω το τουφέκι σου, να σέρνω τ' άρματά σου
πολλή ζωή σ', Γιωργάκη μου, να πας να τον γλυτώσεις.

Γ. Χασιώτης, αρ. 4, Ερωτικά

30. Εύπνα, Σμαράιδω, τ' έφεξε, στην εκκλησιά να πάμε,
τ' οι εκκλησιές εσήμαναν, τα μοναστήρια ψέλνουν.
Σηκώθη η κόρη το πρωί και ντύθη κι αρματώθη,
μπροστά παγαίν' ο Θεωωρής, κι από κοντά η Σμαράιδω.
Αυτού σιμά, αυτού κοντά, σιμά στον Άι Γιώργη,
κάπου καρτέρι τώκαμαν σε μια μικρή ραχούλα
τρία ντουφέκια τώδωκαν, τα τρία αράδ' αράδα. [...]
Το στόμα τ' γαίμα γιόμουσι, τ' αχείλι του φαρμάκι
κ' η γλώσσα τ' αηδονολαλεί και λέγει της Σμαράιδως:
“Σμαράιδω μου, μημ παντρευτείς, μημ πάρεις άλλον άντρα”.

Γ. Χασιώτης, αρ. 30, Ερωτικά

31. Φωτιά να κάψει τ' άσπρα του, φωτιά και τα φλωριά του,
ν' αφήνει τη γυναίκα του στα κλέφτικα λημέρια,
να τρέχει απ' όλο το πουρνό, να ξενυχτάει στους λόγγους,
πέτρα νάχει προσκέφαλο και τα χορτάρια στρώμα,
κι αυτόν τον Δήμο το Σκαλτσά να βλέπει μέρα νύχτα.

Π. Αραβαντινός, αρ. 77

32. Κοιμάσ' αστρί, κοιμάσ' αυγή, κοιμάσαι νιο φεγγάρι!
Κοιμάται το γαρούφαλο σιμά στον χλεμπονιάρη.
Ο χλεμπονιάρης ρούχαζε κ η κόρη αναστενάζει.
-Τ' έχεις κόρη μ' και θλίβεσαι, τ' έχεις κι αναστενάξεις;
Μήνα πεινάς, μήνα διψάς, μήνα δεν έχεις ρούχα;
-Ούτε πεινώ, ούτε διψώ, ούτε μου λείπου ρούχα.
Μου λείπει το καλύτερο, η άξια συντροφιά μου.

Π. Αραβαντινός, αρ. 204

33. Κι εγώ η ομορφότερη πήρα ένα πλούσιο γέρο [...]
Ηύρα κοπάδια αλόγιαστα, βοϊδάλογα ν' αγέλες
αμπελοχώραφ' άμετρα, αμπάρια και βαγένια
και τι τα θέλω η ορφανή και τι τα θέλω η δόλια
και νάχω τέτοια συντροφιά στο στρώμα, στο πλευρό μου,
πρωτόγερου, βρωμόστομα, κουφάγαν και τσιμπλιάρην!

Π. Αραβαντινός, αρ. 206

34. Γιατί μ' επροξενέψαν και με παντρέψαν.
Μό' δωκαν γέρον άντρα, κ' είν' και ράθυμος,
το βράδυ με μαλώνει για τα στρώματα,
και το ταχύ με στέλνει για κρύο νερό,
σύκλον βαρύ μου δίνει κι άλυσον κοντόν.
Κρεμώ και δε μου φτάνει, βασανίζομαι,
κ' εννιά οργυιές μαλλάκια τα μισόκοψα.

Π. Αραβαντινός, αρ. 207

35. Σηκώθ' η κόρη το ταχύ, τα μάτια γλυκανοίγει
βρίσκει ανοιχτό τον κόρφο της και τσαλαπατημένο [...]
Αν είναι ξένου φίλημα, νάναι το υστερνό του
κι αν είν' από τον άντρα μου χαράμι να του γένει.

Π. Αραβαντινός, αρ. 252

ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΑΙΩΝ

36. Ούλες οι νιες παντρεύτηκαν
Γιαννούλα μαυρομάτα
και πήραν παλληκάρια,
κι εσύ, κόρη μου, παντρεύτηκες και πήρες μαραζάρη.
Του στρώνεις πέντε στρώματα, πέντε προσκεφαλάκια.
“Σήκω, μαράζι, πλάγιασε, σήκω, γκρεμίσου, πέσε,
κι άπλωσε τα χεράκια σου στον αργυρένιο κόρφο

και πιάσε δύο μήλα κόκκινα, δύο παραγινωμένα”.

E. Τζιάτζιος, αρ. 119

ΜΟΡΙΑ

37. Δεν φταίει, Πάνο, η διοίκηση, δεν φταίει ο Κουντουριώτης,
τα φταίει, Πάνο, η Πάναϊνα, η παλιο-Μπουμπουλίνα,
π’ ολημερίς του έλεγε, π’ ολημερίς του λέει:
“Πάνο, δεν πας στον πόλεμο, δεν πας να πολεμήσεις,
που ντρόπιασες το σόι σου, τους Κολοκοτρωναίους;”

Γ. Ταρσούλη, αρ. 60

38. “Θα ζήσω με τον άντρα μου και θα καλογεράσω,
θα κάμω χρόνους εκατό και θα τους απεράσω,
θα κάμω τους εννιά υγιούς και μια μοναχοκόρη”.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 120

39. -Τον άντρα που μου δώκατε δεν είν’ της όρεξής μου,
ψωμί του δίνω, δεν το τρώει, κρασί και δεν το πίνει,
του στρώνω πέντε στρώματα, πέντε προσκεφαλάδες.
-Σήκω, βερέμη, πλάιασε, σήκω, βερέμη, πέσε
κι άπλωσε τα ξεράδια σου στον αργυρό μου κόρφο,
να βρεις του Μάη τη δροσιά, του Μάη τα λουλούδια,
να σου δροσίσουν την καρδιά, πού ’ναι βαλαντωμένη.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 153

ΚΑΡΠΑΘΟΥ

40. Μια κόρη συνεπόβγαλλε τον άνδρα της στα ξένα
αστά κερι και φέγγει του ποτήρι και κερνά το.
Κι όσα ποτήρια τοκ κερνά, τόσα λόγια του λέει.
-Εσού μισσεύγεις νεότερε, μμ’ εμέναπ πού μ’ αφήνεις;
-Πρώτα σ’ αφήνω στοθ θεό κ’ ύστερα στους βοντούς σου
και ύστερα ζητημ μάνας σου και στα καλά σ’ αέρφια.

Κι αν κάμω μήνες, μηλ λουστεις και χρόνους μην αλλάξεις
κι ακ κάμω το τριαντάχρονο, στη βρύσημ μην υπάεις.

Μιχαηλίδης - Νουάρος, αρ. 4α, σελ. 42

41. Καθρέφτη, καθρεφτάκιμ μου πάντα χλωμήμ με κάμνεις,
πάντα χλωμή, πάντ' άσκημη, πάντα του 'λιού καμμένη
εν είμ' από τοθ Θεό χλωμή κι απού τον ήλιομ μαύρη
μμ' απού τον άνδρα τοκ κακόν είμαι χλωμή και μαύρη.
Πέντε με έρνει το πωρνό κ' εφτά το μεσημέρι
κι αργά το 'λιοσίλεμμα με θώχτει του θανάτου.

Μιχαηλίδης - Νουάρος, αρ. 2, σελ. 66

42. Συντέχνισσα τος σύντεχνο κρασί τον ετσερνάει
γλυκό κρασί τον ετσερνά, λόγια κακά του λέει
“όμορφος είσαι σύντεχνε, μά 'χεις κατοσήγ γυναίκα,
εσέ σου πρέπει, σύντεχνε, υναίκα σα τσ' εμένα,
νά 'ναι 'ψηλή, νά 'ναι λιγνή τσ' ομορφοκαωμένη”.
“Τσέρνα με, κούρβα, τσέρνα με τσαι λόγια μη μου λέεις,
αν είγ' γυναίκα μου κοντή, για λόου καλή 'ναι,
το τσυπαρίσσι 'ναι μακρύ, αμμέ καρπό εν κάνει, [...]
κάνει σταφύλια ραζατσά, κάνει κρασί μοσκάτο,
τσ' ομτσοιος το μτση ευφραίνεται τσαι πάλ' ανεζητάτο”.

Μιχαηλίδης - Νουάρος, αρ. 11, σελ. 219

ΚΡΗΤΗΣ

43. Κάτω στην κάτω βρύση, κάτω στο νιο νερό,
κείτεται ο Γιαννάκος, τσ' Αντρονιάς ο γιος,
μαχαιροκοπημένος κι ολομάτωτος.
Οι Τούρκοι τονε βλέπου, Ρωμαίοι τότε κλαιν
κ' έναν καλό κορίτσι τότε μοιρολογά
με δύο παιδιά στον ώμο κ' ένα στο βυζί:
-Γιάννη μου, δε σου τό 'πα, δε σου τό 'λεγα,

με Τούρκους μην τα βάνεις, μην τσι πολεμάς,
γιατί θα σε σκοτώσουν, και δεν τσι μαρτυράς;
-Άχι, καλό κορίτσι, πώς με ντρόπιασες
μέσα στα παλληκάρια και μέσα στο' άρχοντες.
Εννιά χιλιάδες ήσαν κ' ένας μού 'φυγε.
Μά 'χε λαγού ποδάρια, δρακόντου πήδημα
και τσ' αγριολαφίνας το στρουφογύρισμα. [...]
Μια σαϊτιά μου παίζει του ξένου στην καρδιά,
ολπίζω πως δε γιαίνω, δεν έχω γιατριγιά.

Θ. Δετοράκης, αρ. 5

ΚΥΠΡΟΥ

44. Και τότες η γεναίκα του γυρίζει κι αρωτά τον:
“και άκου τώρα, Διενή, όντας εννά πεθάνεις
ποιον για να πάρω, τον Γιάννην για τον Πυροτράχηλον;”
“Όντας πεθάνω κι εν θωρώ τον κόσμο πώς περάσει,
θέλει ο ήλιος ας χαθεί, θέλει ας συννεφκιάσει.
Θέλεις τον Γιάννην έπαρεν, θέλεις τον Πυροτράχηλον”.

Κιτρομηλίδου, αρ. 2

-
45. “Άνου, χωρά σε”, είπεν της, “κι εν χωραττάν πουκάμιν”.
Σηκώννει την και στήννει την, παρανκελιά δια της:
“Το Σάββατον να μεν λουθείς, Κυριακήν ν' αλλάξεις
Κυριακήν, α Μαρουδικιά, στην πεθθεράν μεν πάεις.
Η πεθθερά σου εν κακόν πράμαν, πάντα ζηλοφτονά σου”.

Κιτρομηλίδου, αρ. 10

-
46. Και βρίσκει το κορμάκιν της χαμαί γαιματωμένον [...]
Έκλαψαν κι αναστέναξεν και κλαίει ο καμένος
και βκάλλει το μαχαίριν του, χαμαί το επετάσσει.
Έκοψεν το φλαγκάκιν του κι εξέην η ψυχή του.
“άμε κι εσύ, ψυχούλλα μου, στην αγαπητικήν μου,

σαν κλαίει εσέν' η μάνα σου να κλάψει κι η δική μου".

Κιτρομηλίδου, αρ. 10

ΠΟΝΤΟΥ

47. Από Θεού λαλά ερθέν "Ο Γιάννες θ' αποθάνει" [...]
'Οποιος θέλ' κι αγαπά 'τοναν, ας δί 'τον ας σα χρόνια τ' [...]
-Κέρδα με, κάλη μ', κέρδα με, Χάρος να μην κερδαίν' με.
-ήλιε μ' και πώς κερδαίνω σε, να μη κερδαίν' τσ' ο Χάρον;
-Δ'ψσ' μ' ας τα χρόνια στα καλά, Χάρος να μη κερδαίν' με.
-Τ' εμ' σά και τα καλλέτερα, ήλιε μ' τ' εσά ας είναι.

Π. Λαμψίδης, αρ. 45

48. Όλες οι μαύρες κι άσκεμες κι όλες του 'νιού χαμένες
παίρουν άντρους και χαίρουνταν χειμόν και καλοκαίρι
κι ογώ η ροδοκόκκινος πήρα το ναύτην άντρα,
το ναύτην και το ναύκεργον και τον караβοκύρη.
Όλο ανιβαίνουν και ντρανούν ο ήλιος πώς γυρίζει
κι ογώ ανιβαίνω και ντρανώ καράβιν κατιβαίνει. [...]
Βγάλλω το μαντηλάκι μου και γνέβω το καράβι:
"Έλα καράβι, προς γιαλό, έλα και προς λιμίονα".

Π. Λαμψίδης, αρ. 100

49. -Γιάννε μ' πού έν' η κάλη σου και μαναχός θερίζεις;
-εμέν μικρόν επάντρεψαν, μικρή κάλην εδώκαν,
σίλια εδώκα'ς σο κουνίν, μύρια στα κουνοδέμια,
σίλια 'δ'ωκα'ς σα γράμματα και μύρια'ς σο σχολείον
κι ατώρα εμεγάλυνεν κι εκλώστεν περφανεί με.

Δ. Πετρόπουλος, αρ. 6, Ακριτικά

50. -Παρακαλώ σ', Αι Γιώρη μου, Θεού παρακαλίας.
Αι Γιώρη μ', πρόφτα στον θεόν, τον Γιάννεν κι άλλα χρόνια,
Είπα το γω στη μάνα μου, ατέ χρόνια 'κ' εδώκεν.

Αι Γιώρς οπίσω εγύρισεν, στα επουράν' εξέβεν,
παρακαλεί τον ποιητήν, τον Γιάννεν κι άλλα χρόνια.
“Αμέτε πε την κάλλην ατ', θα ζει τριάντα χρόνια,
ας δη ατον τ'εμ'σα να ζει, να πάει να στεφανούται”.
-Κέρδε με, κάλη μ', κέρδε με κι ο Χάρος μη κερδαίν' με,
δος ας τα χρόνια σ' τα καλά, Χάρος να μη κερδαίν' με.
-Τ' εμά τα χρόνια τα καλά εμέν κι εσέν κανείνταν.
Ο Γιάννης κάμει την χαράν, ο Γιάννες κάμν' το γάμον”.

Δ. Πετρόπουλος, αρ. 12Ε, Ακριτικά

Β. Α. ΘΡΑΚΗΣ

51. Απού την πόρτα σου πιρνώ, κι απού τη γειτονιά σου,
ακού, τη μάνα σ' μάλουνι, κι ανάφιρνι για μένα

Π. Καβακόπουλος, αρ. 4

ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

52. Για να βυζιάξω το παιδί, να το χορτάσω γάλα,
να το χορτάσω φίλημα, να το χορτάσω λόγια [...]
πώς πέφτουν τα μαλλάκια μου, να πέφτουν οι διαβάτες
πώς κλαίγουν τα παιδάκια μου, να τρίζουμε τα ξύλα

Θ. Νημάς, αρ. 4 Β, σελ. 51-52

53. Βιγλίζουν κι έναν νιούτσικο πώς πάει να μεταλάβει.
Η μάνα του τον έλουζε κ η αδερφή τον ζώνει.

Θ. Νημάς, αρ. 5, σελ. 53

ΗΠΕΙΡΟΥ

54. Μέσα στο Δελβενάκι, στο μέγα το χωργιό,
εβήκαν δυο μαρμάρες, δεν αποχτούν παιδιά,
τον Κωνσταντή φωνάζουν, το μέγα το γιατρό.
-Γιατρέ, να μας γιατρέψεις, να κάνουμε παιδιά.
-Για βγάλτε τα σιαγιάκια, και τα ψιλά ρουτιά,
κ' εγώ να σας γιατρέψω, να κάνετε παιδιά
άιστε να πάμε πέρα, στον πέρα τον οντά,
και πάρ(ε)τε κ ένα πέτ(ει)νο νάχει διπλό λιγγρλι,
κι όντας λαλήσ' ο πέτ(ει)νος θα κάνετε παιδιά.

Γ. Χασιώτης, αρ. 22, Του χορού

55. Πατήσανε τ' Αντελικό, πήραν το Μισολόγγι, [...]
πήραν την Κωνσταντίνα τριων μερών λεχώνα
δεν ήυρε πέτρα να σταθεί, λιθάρι ν' ακουμπήσει,

να λυσο-δέσει το παιδί, να το χορτάσει γάλα.

“Αν ήστε Τούρκ’ αφήστε με, χίλια φλωριά σας δίνω,
να λύσω-δέσω το παιδί να το χορτάσω γάλα.

Γ. Χασιώτης, αρ. 46, Κλέφτικα

ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΑΙΩΝ

56. Στη βρύση βγαίνει ένα νερό, το λεν ασημονέρι,
το πίνουν οι Ρωμιώτισσες το πίνουν και στερφεύουν,
να τό ’χε πει κ’ η μάνα μου, δε θελά κάνει εμένα.
Κι αν μ’ έκανε τι μ’ ήθελε, κι αν μ’ έχει τι με θέλει;

Ε. Τζιάτζιος, αρ. 18

57. Ανάθεμά τον π’ έλεγε τ’ αδέρφια δεν πονιούνται.
Τ’ αδέρφια σκίζουν τα βουνά κ’ οι αδερφές τον κάμπο
κι οι μάνες σκίζουν θαρρετά τις θάλασσες τες μαύρες.

Ε. Τζιάτζιος, αρ. 29

58. Το βλέπεις κείνο το βουνί π’ άλλο βουνί δεν έχει;
Έτσι έχει και μένα η μάνα μου, π’ άλλον ήλιο δεν έχει.

Ε. Τζιάτζιος, αρ. 195

ΑΩΛΕΚΑΝΗΣΟΥ

59. Και πώς να μη σε αγαπώ, οχ, καλή μου μαμά
γλυκειά παρηγοριά μου
που πάντοτε σ’ επιθυμούν, οχ καλή μου μαμά
τα μάτια τα δικά μου;

S. Baud-Bovy, αρ. 61

Β. Δ. ΘΡΑΚΗΣ

60. Έβγα μάνι μ' ένε-βγα του γιο σ' τι φέ-νε-ρνει.
Να γης του γιο σ' τι φέ-νε-ρνει, μια πέρδικα γραμμένη.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 14

61. Εγώ σας λέου δεν μπουρώ, κι εσείς μι λέτε σήκου.
Για πάστι μι, σηκώστι μι κι βάλτι μι να κάτσου
κι φέρτι τη φυλλάδα μου κι τ' αργυρό μ' κοντύλι,
να γράψου τρεις λιανές γραφές, κι τρεις χαρουκαμένες.
Τη μια να στείλ' στη μάνα μου, την άλλ' στην αδερφή μου
την τρίτη την καλύτερη, να στείλτι στην καλή μου.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 27

62. Μάνα κι γιος μαλώνανι
σ' ένα στενό, σ' ένα στενό σουκάκι
Μάνα νη λέγει τουν υγιό, κι γιος λέγει τη μάνα
“πού τ'ν ηύρες γιεμι”, αυτή τη νια, αυτήν την καραγκιόζα;”
“Που του χουρό τη διάλιξα 'πού 'να χουργιό κουρίτσια”.
“Γιε μου, για δε με ρώτησες, να δώσου την ευκή μου;”
“Ρώτησα την καρδούλα μου, κι αυτή μου λέγει πάρτην.
Αν μ' αγαπάς, μανούλα μου, μι δίνεις την ευκή σου”.
“Μι την ευκή μου, γιόκα μου, να πάρεις την καλή σου”.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 32

63. “Καλά, μάνα μ', τη νύφη σου, καλά να την κοιτάζεις.
Αρνί να σφάζεις του προύι, ψάρι του μεσιμέρι,
κι ούταν δειπνούν οι άρχοντες, να στρώνεις να κοιμάτι”.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 65

64. Στείλαν τουν Κώστα στα χουργιά
μι τούρκικου φιρμάνι, να μασ' τα παλληκάρια μας [...]

Για να τα πάει στουν πόλιμου, να πά' να πουλιμήσουν.
Έμασι όλου νιόπαντρους, κι όλου 'ραβουνιασμένους.
Παίρνει κι ένα μοναχογιό, κι απ' όλα χαϊδεμένου.
Βγαίνει η μάνα του τουν λέει, τουν Κώστα παραγγέλνει.
“Καλά Κώστα μου τα πιδιά, καλά να τα κοιτάζεις,
καλά κι μι του γιόκα μου, τουν έχου κανακάρη”.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 133

65. Μοναχογιός ου Κουσαντής, μικρός κι κανακάρης
μικρόν τουν έχ' η μάνα του, μικρόν κι χαϊδιμένον.
Τουν έλουζι τουν χτένιζι, κι στου σχολειό τουν στέλνει
κι ου δάσκαλους τουν διάβαζι, γράμματα τουν μαθαίνει.
Ανδρώθηκι ου Κουσαντής κι έγινι παλληκάρι
στουν κόσμου είνι ξακουστός, στη μάνα του καμάρι.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 129

ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

66. -Με την ευχή σ'μανούλα μου, Βουργάρα θέλ' να πάρω.
-Με την ευχή μ' παιδάκι μου, Βουργάρα δε σου πρέπει,
εσύ 'σαι 'νας αρχοντογιός, αρχόντισσα σου πρέπει.
-Αν είμαι εγώ αρχοντογιός, αρχόντισσα την κάνω.
Κι η μάνα επικράθηκε [...]
πάνει δυο φίδια ζωντανά, οχιές με δυο κεφάλια
βάζει και τα μαγείρεψαν, βάζει τα τηγανίζουν.

Θ Νημάς, αρ. 1 Δ', σελ. 56

67. Εσύ θα φύγεις Κώστα μου, εμένα πού μ' αφήνεις;
-Πρώτα σ' αφήνω στο Θεό και δεύτερα στ' αγίους
και τρίτο στη μανούλα μου μαζί με τον πατέρα.

Θ Νημάς, αρ. 6, σελ. 63

68. Μάνα και γιος εμάλωνε για μια Αρβανιτοπούλα.
-Μάνα μου, κι ας την πάρουμε την Αρβανιτοπούλα
μας τάζουν τ' άστρα πρόβατα και του φιγγάρι στρούγγα,
μας τάζουν βάλα π' του ζυγό, γιλάδα π' την αγέλη,
μας τάζουν μύλους δώδικα, π' αλέθουνι του στιάρι,
οι πέντε αλέθουν μι νιρό κι άλλοι μ' αφράτου γάλα,
τάζουν κι ένα ξηρόμυλο π' αλέθει το πιτέρι
να πιπιρώνουν τα φαϊά να φαν οι συμπεθέροι.
-Όξου, σκυλί, απ' του σπίτι μου, όξου κι απ' τη σειρά μου.
-Διώξι μι, μάνα, διώξι μι, μι ήλιου μι φιγγάρι
κι εγώ πάου στουν πέλαργου, στου μπέη τα σαράγια
θα κάνεις χρόνια να μι δεις, χρόνια να μην περάσω. [...]
Μην είδατι του γιόκα μου, του γιο μ' του μοναχό μου;

Θ Νημάς, αρ. 14 Α', σελ. 72

-
69. Νια μάνα μια καλόγρια τον γιο της καταριότι:
-Στρατιώτ'ς να πας, πιδάκι μου, πίσω να μη γυρίσεις. [...]
Μαύρα πουλιά τον τρώγανι, ν' άσπρα τον τροϊρνάνι.

Θ Νημάς, αρ. 14 Β', σελ. 73

-
70. Καλόγρια 'χει όμουρφουν υγιό κι ένα όμουρφου παλικάρι,
τόνι ζηλεύει η γειτουνιά, τόνι ζηλεύει η χώρα
τόνι ζηλεύει η μάνα του άντρα θέλ' να του πάρει.
-Σηκώσ' Γιώργη μ' να φύγουμι, σ' άλλουν ντόπου να πάμε
να μας ειπούν αντρόγουνου κι νιουστεφανουμένου.
-Σώπα, μανούλα μ' μην του λες κι μην ντου αναφέρνεις
θα μας ακούσει ου Θιός, τρεις μέρες δε θα βρέχει,
θα μας ακούσει η μαύρη γη, πουτές δε χουρταριάζει.

Θ Νημάς, αρ. 14, σελ. 84-85

71. Μια καλουγριά, μια καλουγριά, μια ρασουφοριμένη
παίρνει πιδί, παίρνει πιδί, του παίρνει ψυχουπαιδί,
τό τάιζι, τ' ανάθριβι, το φκιάνει παλικάρι,
το ζήλεψε κ' η μάνα του, άντρα για να τον πάρει.
-έλα παιδί μ' να παίξουμι της νύχτας το παιγνίδι.

Θ Νημάς, αρ. 14 Β', σελ. 85

72. Μένα Χατζής μου πέθανε μέσα στο Χατζηλίκι
έναν υγιό μου χάρισε (ο Θεός) κι αυτός μπερμπάτης βγήκε
ολημερίς στα μαγαζιά και πάσα μεσημέρι.

Θ Νημάς, αρ. 17 Α', σελ. 88

73. Την κόρη π' αρραβώνιασες πότε θα τήνε πάρεις;
Μάνα μ' δεν κλαις τα νιάτα μου, δεν κλαις τη λεβεντιά μου
μάνα, μην κλαις τη νύφη σου, άλλον άντρα θα πάρει.

Θ Νημάς, αρ. 17 Β', σελ. 88

74. -Η ρούσα έχει πρόβατα, η μαυρομάτα γίδια
κι αυτή η καταγάλανη αμπέλια και χωράφια.
-Χήρα ήταν η μάνα μου, χήρα κι εγώ θα πάρω.

Θ Νημάς, αρ. 18 Β', σελ. 89

75. -Εγώ στοιχειά δε σκιάζομαι, τη λάμια δε φοβάμαι,
εγώ είμαι γιος της δράκισσας και γιος της δρακοπούλας
βαρώ το πόδι, σειότι η γη και η θάλασσα ραγίζει.

Θ Νημάς, 4 Α', σελ. 24

76. -Μάνα μ', για δε μι χαίρισι, για δε μι καμαρώνεις;
-Του πώς, Γιώργη μ' να σι χαρού, του πώς να καμαρώσου;
κόσμους σι λέγουν χαραμτζή, κόσμους σι λέγουν κλέφτη.

Αφήνει η Γιώργους την κλεψιά κι παίρνει του ζιβγάρι,
φκιάνει ν αλέτρι απού καρυά, ζυγό μαλαματένιουν.

Θ Νημάς, αρ. 5 Δ', σελ. 25

77. Δεν πας κι εσύ, δικέ μου γιέ, δεν πας να σιργιανίσσεις;
Θέλεις τον μαύρο τον καρά, θέλεις τον καλιγούση
κι αυτόν τον γρίβα τον φονιά (ποτές μην τον σελώσεις)
χήρα απ' άντρα μ' άφησε κι από παιδιά εσένα. [...]
Ωσπου να πούνε “στο καλό” πάει σαράντα μίλια
κι ώσπου να πουν “έχετε γεια” πάει σαράντα πέντε.
Βλέπω το γρίβα να 'ρχεται στον κάμπο χλιμιντρώντας.
-Γρίβα, πού 'ναι ο γιόκας μου, πού είναι κι ο αφέντης;
-Καταμεσής τον άφησα μες στον πλατύ τον κάμπο.

Θ Νημάς, αρ. 12, σελ. 30

78. Μάνα μου, τη γυναίκα μου στα χέρια σ' θα τ'ν αφήσω,
αρνί θε νά'ν το γεύμα της, λαγός το δειλινό της.
-Αντι, Κώστα μου, στου καλό, στην ώρα την καλή σου
κι όσου για τη γυναίκα σου ιγώ θα τη φυλάξου
αρνί θέ νά 'ν' το γεύμα της στη δύση, στου δειλινό της,
όταν θα κ'μόντι οι άρχοντες, θα στρώνω να κοιμάτι.
Ακόμα δεν εμίσεψε δυο μύλλι' απ' το λιμάνι,
απ' τα μαλλιά την άρπαξε κι στου μπαρμπέρ την πάγει.
-Μπαρμπέρη, κόψε τα μαλλιά, μπαρμπέρ'σε το κεφάλι.

Θ Νημάς, αρ. 17 Β', σελ. 37

79. Μάνα μ'ς μου στέλλει μια γραφή κι μι ρουτάει τι κάνω.
-Πώς τα περνάς, πιδάκι μου, στις σφαίρες, στα κανόνια;
-Δεν μι φοβίζουν, μάνα μου, οι σφαίρες, τα κανόνια
μόν' μι φοβίζουν, μάνα μου, του Μπιζανιού τα χιόνια.

Θ Νημάς, αρ. 21, σελ. 110

80. Ποιος θέλ' ν' ακούσει κλάματα, δάκρυα και μοιρολόγια
περνάτε απ' τον Σαγγάριο και από τον μαύρο λόφο. [...]
Ποια μάνα έχει δυο παιδιά στην Άγκυρα σταλμένα
αυτά τα δυο σκοτώθηκαν στην Άγκυρα στη λίμνη.

Θ Νημάς, αρ. 25, σελ. 111

81. Κι αν θα ιδείτε τη μαμά μου χαιρετίσματα πουλλά
πέστε της νο γιος σκοτώθ' κε μες στη μάχ' του Λαχανά

Θ Νημάς, αρ. 23, σελ. 110-111

82. Μια βλάχα, μια Καρτσιόβλαχα παντρεύει τον υγιό της
ανήμερα τ' αι-Δημητριού, την Κυριακή το γιόμα,
κι ακάλισι τα ινιά χωριά, τα δέκα βιλαέτια
του Λάππα δεν ακάλισι, τον έχει ψυχογιό της.
Όλοι πηαίνουν κέρασμα κριάρια στολισμένα
Λάππας πααίνει κέρασμα λαφίνες στολισμένες.

Θ Νημάς, αρ. 1 Γ', σελ. 117

83. Κι ένας πλάτανος ξεχωριστός απ' τ' άλλα [...]
και στον ίσκιο του ο Γιάννης ξαπλωμένος.
Πάει η μάνα του κι τουν παρακαλούσι:
-Άιντι, Γιάννη μ', Γιάννη μου και λεβέντη μ'
-Φεύγα, μάνα, αλάργα από τ' ιμένα
τι έχω μόλυμα κι θα σι μουλέψω.

Θ Νημάς, αρ. 16, σελ. 154

84. Ν- απόψι τα μισάνυχτα μαλώνει ένας λιβέντης,
μαλώνει μι τη μάνα του κι μι την αδερφή του,
δεν τουν αφήν' να παντριφτεί, να πάρει μια γυναίκα.
-Ως πότε, μάνα, ανύπαντρους, ως πότε 'γώ λιβέντης;

Θ Νημάς, αρ. 20, σελ. 166

85. Μάνα με τα πολλά παιδιά, με τους πολλούς λεβέντες
συγχώρεσέ με, μάνα μου, και δώσ' μου την ευχή σου,
εγώ ταχιά θα παντρευτώ με κείνη π' αγαπάω,
την αγατώ από μικρός [...]

Θ Νημάς, αρ. 35, σελ. 229

ΡΟΥΜΕΛΗΣ

86. Αυτού που πας ν' αρχόμουνα
Μάνα κι αδέρφια αρνιόμουνα.

Μ. Μερλιέ, σελ. 40, Ερωτικά

87. Καλότυχη, καλόμοιρη, μωρέ της Ευδουκιάς η μάνα,
π' απόχτησι, αχ, π' απόχτησι ιννιά υγιούς
π' απόχτησι ιννιά υγιούς, μωρέ, την Ευδοκούλα δέκα.

Κ. Μάρκου, αρ. 31, Παραλογές

88. Κι η μάνα του του έλιγι κ η μάνα του του λέει
-“Γιάννη μ' σι ράχη μη διαβείς σ' ελάτου μη σταλίσεις
τ' ακούει η Λάμια του γιαλού κι θάρθει να σι φάει”.
Κι ου Γιάννης επαράηκουσι της μάνας του τα λόγια
Απού τη ράχη διάβηκε στον έλατου σταλίζει
κι απού τα διάσιλα ψηλά βαράει τη φλουέρα.
Τάηκουσι η Λάμια του γιαλού κι πάει να τον φάει
-“Λάλα του, Γιάννη μ' λάλα του τρεις μέρις κι τρεις νύχτις
κι αν απουστάσησ στη λαλιά, θάρθου για να σι φάου,
κι αν απουστάσεις στου χουρό, άντρα μου θα σι πάρου”.
Βάρισι ου Γιάννης, βάρισι τρεις μέρες και τρεις νύχτις
απόστασαν τα δάχτυλα κι τη φλουέρα αφήνει.

Κ. Μάρκου, αρ. 34, Παραλογές

89. Με βλέπεις, μάνα μ' που γλώ κι λες δεν έχου ντέρτι,
του ντέρτι τόχου στην καρδιά του βάσανου στα χείλη
Δεν έχου τίνους να του ειπώ, τίνους να μουλουήσου.

Κ. Μάρκου, αρ. 47, Της αγάπης

ΗΠΕΙΡΟΥ

90. Διαβάτ' από τη Ράψιανη, που μέσ' από τη χώρα
ν' ακούσετε μια παπαδιά, τη μάνα του Βασίλη,
πώς κλαίει, πως μοιρολογάει, πώς χύνει μαύρα δάκρυα
-Κάτσε γυιέ μου, Βασίλη μου, να γένεις νοικοκύρης.
-Εγώ μάνα μ' δεν κάθουμαι, χαράτσι να πληρώνω
να γένω σκλάβος στην Τουρκιά, κοπέλι στους γερόντους
Εγώ θέλω τομ πόλεμο, θέλω και το ντουφέκι.

Γ. Χασιώτης, αρ. 1, Κλέφτικα

-
91. Του κυρ Δημάκη τα παιδιά, τα δυο τα πήραν κλέφτες [...]
Στην απεκείθε τη μεργιά δυο αδέρφια ήταν θαμμένα
κι απάνω στα κιβούργια τους δυο κλήμα ήταν φυτεμένα
κάνει σταφύλια ροζακιά και το κρασί μοσχάτο
κι όσαις μανάδες κι αν το πιουν ποτέ παιδί δεν κάνουν
να τούχε πιη κ' η μάνα μου, μη μ' έχε καν' κ' εμένα
κάλλια ήταν να μη μ' έκανε παρά που μ' έχει κάνει
τι είδαν τα ματάκια μου στον Έλυμπο στη ράχη.

Γ. Χασιώτης, αρ. 26, Κλέφτικα

-
92. Κ' η μάνα του τον έλεγε, κ η μάνα του του λέγει
“Πού πας, Γιάννη μου, μοναχός χωρίς άλλον κοντά σου;”
“Και τι τους θέλω τους πολλούς, πάω και μοναχός μου”.

Γ. Χασιώτης, αρ. 33, Κλέφτικα

ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΑΙΩΝ

93. Αντάριασε το Δομοκό
για τα παιδιά που παν στρατό
κ' οι μάνες πού 'χανε παιδιά
τάζουν κεριά στην εκκλησιά.
Και μια μάνα - κακομάνα
τάζει κεριά στην Παναγιά
και πίσω να μη γυρίσει
τα ποδάρια να τσακίσει.

E. Τζιάτζιος, αρ. 3

94. Χαιρετίσματα να πάτε, της μανούλας μου να πείτε,
νά'ρθει κάρο να με πάρει, να με πάει στην εκκλησιά,
να μι ιδούν τα κοριτσάκια και τα όμορφα παιδιά.

E. Τζιάτζιος, αρ. 50

95. “Μάνα μ' το τι δε χαίρεσαι, το τι δεν καμαρώνεις;”
“-Τι το καλό 'χω, γυιόκα μου, το τι να καμαρώνω
με δυο παιδιά στον πόλεμο, τα τρία με τους κλέφτες.
Εψές μού'ρθαν τα γράμματα, μαύρα χαρτί γραμμένα,
βαρέσανε τον Κωνσταντή, τον Κώστα τον λεβέντη,
πού'ταν πρώτος στα γράμματα, πρώτος και στο τουφέκι,
και πρώτος εις το τρέξιμο και πρώτος στο σημάδι”.

E. Τζιάτζιος, αρ. 53

96. Μάνα και γυιος εμάλωνε για μια Βουργαροπούλα.
Παιδί μου, είσαι γραμματικός, Βουργάρα δε σου πρέπει.
Βουργάρα, μα πρέπει παπαδιά, να στέκει στα καφάσια.
Παιδί μου είναι και φτωχιά, πολλά προικιά δεν έχει.
-Εψές την είδα στο χορό χρυσά πλακιά φορούσε.
-Αν είναι, γυιέ μου, καθώς το λες, να στείλω προξενήτες”.
Στέλνουν παπάδες δώδεκα, μητροπολίτες δέκα.

Σαν πάησαν και την έφεραν σα μια κερασοϊπούλα
και σαν την είδε η πεθερά κ' η σκύλα η αντραδέρφη,
απ' το χέρι την άρπαξεν, στο μαγειριό την πάει.
“Εμείς αντέτι (= συνήθειο) τό'χουμε να τρώει η νύφη ψάρια!
-Νεράκι, μάνα μ', κ' έσκασα, τώρα η ψυχή μου βγαίνει.

E. Τζιάτζιος, αρ. 72

97. Εγώ ήμουν τ' ορφανό παιδί, πού 'χα μια χήρα μάνα
που πάησε και με ρόγησε σε μια χήρα Βουργάρα.

E. Τζιάτζιος, αρ. 141

ΜΟΡΙΑ

98. Λάλα το, καημένο αηδόνι, το πρωί με τη δροσά
να ξυπνήσεις τον υγιό μου πού 'ναι στο ψηλό βουνό
και στο γέρο Όλυμπο.

Α δε διώξει τους εχθρούς μου από το ψηλό βουνό
κι απ' το γέρο Όλυμπο,
δεν τον έχω πλια παιδί μου, μάνα του δεν είμαι πλια.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 26

99. Βλέπεις φωτιές και καίνε μέσ' στα σπίτια του
και μια φωτιά μεγάλη μέσ' στη στάνη του.
Κι ο Δήμος τ' αγναντεύει κι όλο χλίβεται,
κι η μάνα του του λέει και τον παρηγοράει:
“Μην κλαις, Δήμο παιδί μου, μην κλαις, μη χλίβεσαι,
εγώ σου φκιάνω σπίτια, πρόβατα κοινομώ”.
-Δεν κλαί, μανά, τα σπίτια, μα ειδέ τα πρόβατα,
σαν κλαίω τα παιδιά μου με τη γυναίκα μου.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 46

100. Νια χήρα και νια παπαδιά μαζί κοιλοπονάγαν
γεννάει η χήρα σερνικό και κάν' αντρειωμένο [...]

Κι η μάνα του του έλεγε, κι η μάνα του του λέει:
Κάτσε, φρόνιμα, Κωνσταντή, σαν τ' άλλα παλληκάρια
να μη το μάθ' ο Βασιλιάς, δεμένον και σε πάρει.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 97

101. Μάνα, με καταράστηκες, βαρεία κατάρα μου είπες,
ξημέρωσε η Κυριακή, βαρύνε οι καμπάνες,
ούλοι πάνε στην εκκλησιά να κάμουν το σταυρό τους
πήγα κι εγώ σα Χριστιανός να κάμω το σταυρό μου,
και δε μ' εδέχτη η εκκλησιά και δε μ' εδέχτη ο Άγιος
απιστομήθη η Παναγιά και σβήσαν τα καντήλια.
Κ αν η κατάρα σ' έπιασε, κ αν ο Θεός μ' οργίστη,
κι απιστομήθη η εκκλησιά και σβήσαν τα καντήλια

Γ. Ταρσούλη, αρ. 99

102. Μητέρα, τη γυναίκα μου, μάνα μου, την ξανθή μου,
μήπως και τη μαλώσετε, είναι μικρή και κλαίει
γάλα να πίνει το πρωί, παπί το μεσημέρι,
και μέσ' στο ηλιοβασίλεμα, πέρδικα γιομισμένη.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 105

103. Ο βασιλιάς Αλέξανδρος τους Τούρκους πολεμάει
κι η Εύα η γυναίκα του τους Τούρκους αγκαλιάζει,
κι ο Κωνσταντής την κοίταζε από το παραθύρι:
“Παίξε, μανά μου, και γέλασε με τους Τουρκορωμαίους
το βράδυ νά 'ρθει ο τάτας μου, κι α δεν το μαρτυρήσω”.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 116

ΔΕΥΚΑΛΙΣ

104. Εκεί στο σπίτι που θαρθείς, μην κρύψεις τον καημό σου
και ρώτα την μανούλα μου και πες πούναι ο γιος της.
Και εκείνη θα σ' αποκριθεί με την καρδιά καμένη,

μέσα είν' ο γιος μου κείτεται, δεξιά μεριά, στο στρώμμα.

II. Κοντομίχης, αρ. 28, Της αγάπης

105. Του Κίτσου η μάνα κάθεται στην άκρη στο ποτάμι,
με το ποτάμι emάλωνε και το πετροβολούσε:
-“Ποτάμι μου, για λιγότεψε, ποτάμι μ' στρέψε πίσω,
για να περάσω αντίπερα, πέρα στα κλεφτοχώρια [...]
“Τον Κίτσο τον επιάσανε και παν να τον δικάσουν.
Χίλιοι τον παν από μπροστά και δυο χιλιάδες πίσω,
κι η μάνα του του έλεγε, κι η μάνα του του λέει:
“Κίτσο μ', πού τάχεις τ' άρματα και το 'λαφρό σπαθί σου;”
“Μάνα ζουρλή, μάνα τρελή, μάνα νερουλιασμένη,
μάνα, δεν κλαις τα νιάτα μου, δεν κλαις τη λεβεντιά μου
παρά μου λες για τ' άρματα, για το 'λαφρό σπαθί μου”.

II. Κοντομίχης, αρ. 4, Κλέφτικα

ΑΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

106. Κι αν σας ρωτήσει η μάνα μου, κ' η σκύλλα η αδερφή μου,
κ' η σκύλλα η αξαδέρφη μου κ' η ραβωνιαστική μου
μην πήτε πώς επόθανα [...]

S. Baud - Bony, αρ. 29

107. Σαν έβγει η ψυχούλα μου, εσύ σαβάνωσέ με
άνοιξε το σεντούκι μου, πιάσε και άλλαξέ με
Βάλε μου το σαρβάρι μου, το λέσι δεκαστόρο [...]
οπού μου καταράστηκε στον Άδη να τα βάλω
η μάνα μου η άπονη, μόνο να μη σε πάρω.

S. Baud - Bony, τόμ. 2ος, αρ. 36

108. Βάρσαμε και αμάραντέ μου και σγουρέ βασιλικέ μου.
Τρώτ' το κ' οι μάνες οι κακές, κι αρνιούνται τω παιδιώ τω.
ς ήθε τοφ φάει κ' η μάνα μου, ς ήθελε μήμ με κάνει,

γιατί ποστά μ' ε(γ)έννησε ένα καλό (δ)εν εί(δ)α.
Πού 'χει παι(δ)ίν ελεύτερο και θε να το παντρέψει,
κάλλιο να το τουρκέψει κ' εις την Πόλη να το πέψει.

S. Baud - Bony, 2ος τόμος, αρ. 55

ΚΑΡΠΑΘΟΥ

109. Το Κωνσταντάκι το μικρό, το μικροΚωνσταντάκι
τομ Μάην εεννήθηκε, τομ Μάη εαφτίστη
τομ Μάη ερραωνιάστηκε, τομ Μάην επανδρευτή
τομ Μάη γραφήτ του πέψασι στοπ πόλεμο να πάει.
-Μάνα μου, τηγ γυναίκα μου, την ευλογητικά μου
πριχού ειπνήσει, είπνα τη, είπνα συ είπνα μού τη,
κι αργά σαθ θεν να κοιμηθεί στέλλε της τρεις βαΐτσες
η μια να την εξυπολυεί κ' η άλλη να της στρώνει
κι όποια φορεί το ξεβλαντεί να θέτ' αργά μετέ της.

Μιχαηλίδης - Νουάρος, αρ. 5β, σελ. 73

-
110. -Μάνα μου, σαπ ποθάνω γή σα σκοτωθώ,
πέρα στηπ πέρα ρύμη θέλω να θαφτώ,
πού χ' όμορφα κορίτσα να με κλάψουσι,
λεβέντες παλληκάρτζα να με θάψουσι,
να'ρτει τσαι το πουλί μου ν' ανεμαλτσαριστεί
στο νεκροκρίατό μου να μοιρτζολοϊστεί,
τα λόγια που μιλήσαμε να τα θυμηθεί
τσ' από καργιάς να κλάψει τσαι να λυπηθεί.

Μιχαηλίδης - Νουάρος, αρ. 1, σελ. 294

ΚΡΗΤΗΣ

111. Κι απής το συλλογίστηκε πως είν' για ν' αποθάνει.
Φωνάζει τση μανούλας του παραγγελιά τση κάνει.
“Μάνα λευτέρωσέ τονε και κάμε τον αζάτι
Κι αφήνω σου παραγγελιά, μάνα μου, και κατάρα,

Να μην πουλήσεις, καρτσονά την έρημη φοράδα.
Καλλιά δός την φτηνότερα νιους απού να του στέκει,
Απούν' απειά και γλήγορη στον πόλεμο να τρέχει.
Κι απής τον βάλανε στη γης παίζαν μια παταρία [...]

Jeannaraki, αρ. 51

112. Τρεις χρόνοι πάνε σήμερα, τέσσερις περπατούνε,
Καλήν καρδιά δεν έκαμα μηδέ και θέλω κάμει,
Γιατ' είχα η ξένη τρεις υγιούς, κ' οι τρεις αντρειωμένοι
Το Γιάννη και τον Κωνσταντή και τον καϋμένο Μήτρο
Το Γιάννη πιάσαν στα βουνά, τον Κωνσταντή στα ξένα
Το Μήτρο τον καλύτερο εις την φλακήν τον βάλαν
Κ' επαραπέσαν τα κλειδιά κ' έκαμε τράντα χρόνους
Χριστέ και νάσπα τη φλακή, νάρθει να τον νταμώσω.

Jeannaraki, αρ. 97

113. Πούσουν υγιέ μου, πούσουνε γή στην κλεψιά σ' ελέξα;
-Μάνα κι ανέ μ' ελέξανε εις την κλεψιά 'μουν κιόλας,
κι' εβγάλανέ μου μερτικό εννιά στειροματζιέτες,
και δεκατέσσερα ταυριά και δέκα μερωμένα,
και δεκοχτώ παλιούς κριγούς, τρακόσιες προβατίνες,
κι εξήντα στειροπρόβατα και δεκαπέντε ράους.

Jeannaraki, αρ. 100

114. Θε μου και πάψε τη χιονιά και πάψε την αντάρα
Να πα να βρω τση τράγους μου να τση ξεκουδουνιάσω.
Εννιά μουλάρια φόρτωσεν όλο χοντρά κουδούνια
κι άλλα τριαντατέσσερα όλα ψιλά λεράκια.
Κι η μάναν του τότε θωρεί και σέρνει τα μαλλιά τση.
“Σώπασε, μάνα μου, μην κλαις, μη σέρνεις τα μαλλιά σου
Μ' όσα κι αν εγοφήσανε, ακόμ' είν' τρεις χιλιάδες”.

Jeannaraki, αρ. 107

115. Τρία ῥφανά κινήσανε εις το θεριό να πάνε
κι ηλέγανε τση μάνας των ευκή να τώνε δώσει
-Δο μας, μανούλα την ευκή εις το θεριό να πάμε
Για δροίκα τα τα πελελά λόγια που μου τα λένε
·Να πα τα φάει το θεριό, να τα ρουφήξ' ο δράκος.
-Δο μας μανούλα την ευκή εις το θεριό να πάμε.
-Ωσά δε βαγεστιζετε, αμέτε στην ευκή μου,
Η ευκή μ' ας πχαίν' ομπρός ομπρός κ' εσείς αζαποπίσω
Καθίζουν να ξεκουραστούν θωρούν το και προβαίνει.
Σα δυο βουνά ἴνι οι νόμοιν του, σαν τη βροντ' η φωνήν του.
Σαν την αστραποχάλαζη είν' η πορπατηξιάν του.
Ἄρχετ' ο πρώτος κ' έκλαιγε κι ο μεσιακός και τρέμει,
κι ο ύστερος και τραγουδεί και κάνει το σταυρόν του.
Έλα ευκή τση μάνας μου εις τη δεξιά μου μάντα,
Να πιάσω τη σαίτα μου, την πλιο καλύτερή μου,
Να θανατώσω τι θεριό, απούρχεται στη βρύση.

Jeannaraki, αρ. 117

116. Μάνα, παραπονούμαί σου, γιατί δε με παντρεύεις
-Γιε μου, και ποιαν αμπόλιασες κ' εγώ να σου την πάρω.
-Μάνα, πάρε μου τη καθή, μάνα, τη μαυρομάτα
Μάνα, τη γαϊτανόφρουδη την αλυσοπλεμένη.
Την είδα ἴψες στον ποταμό, την είδα ψες στη βρύση
Κ' εφέγγαν τα δαχτύλιαν τση απού τα δαχτυλίδια.

Jeannaraki, αρ. 165

117. Η μάνα μούρθε κ' ηύρε με σε λυγερής αγκάλη
Μηδ' ἔδειρέ μ' ημάνα μου μηδέ κ' εμάλωσέ με,
Μα είπε: Καλώς το κάνετε, πανώριο ζευγαράκι,
Πανώριο κ' ελεφαντινό.

Jeannaraki, αρ. 171

118. -Υγιέ μου, τρώς και γεύεσαι κ' οι Φράγκοι σε γυρεύγου.
“Ασ' τσις κι ας με γυρεύγουνε κ' οι Φράγκοι δίκιο τό 'χου
κι οψές αργάς τα πάτησα τω Φράγκω τα σοκάκια.
Πήγαινε, μάνα, να τσι δεις, πόσες χιλιάδες είναι.
Αν είναι δέκα γή οχτώ να γεύομαι, να τρώγω”.
-Πρόβαλε, γιόκα μου, να τσι δεις που μετρημό δεν έχου.
Δεν είναι δέκα γή οχτώ, μόνο 'ναι μυριάδες.
-Πήγαινε, μάνα, στρώσε μου το μαύρο μου μουλάρι,
βάλε του γίγλες δεκαοχτώ και πέντε χαλινάρια...

Θ. Δετοράκης, αρ. 2

119. Κ' η μάνα ντου τον είδενε απ' άριο παραθύρι.
“Δε σου 'πα, γιε μ Προσφύρη μου, να μην πολυκαυκάσαι,
γιατί το θάνατο βαστάς στην κλίνη που κοιμάσαι;”
“Άσε με, μα, να γείρομε απ' τα παλιά λιβάδια,
να μη βρωμίσουν τα στενά απού τα παλληκάρια”.

Θ. Δετοράκης, αρ. 3

120. Μια ρήγισσα βασίλισσα μαλώνει με το γιο τζ' [...]
ήνοιξ' ευτύς τη φυλακή και μέσα τότε βάνει
και κάνει χρόνους είκοσι και μήνες και σαράντα
κι απάνω στσι σαρανταδου του γιου της τζης εθυμήθη.

Θ. Δετοράκης, αρ. 79

121. Εκαβαλίκεψ' ο γιατρός και διορία βάνει
δυο μέρες μόνο θε να ζει κι ύστερα δα 'ποθάνει.
Η κακομοίρα η μάνα ντου πολλά τση κακοφάνει
ντε λόγο πέμπει ένα σαή στο' αγάπης του να πάει.
-Γρήγορα, θυγατέρα μου, που νά 'χεις την ευκή μου,
έλα το γρηγορότερο μη χάσω το παιδί μου.

Θ. Πυτικάκης, σελ. 53-54

ΚΥΠΡΟΥ

122. Κι εξέβηκεν η μάνα του για να του παρανκείλει:

“Γυιέ μου, παίρνε τους γέροντες, γυιε μου, παίρνε τες ρκάες
μεν παίρνεις τα μωρά παιδιά και κλαίουν οι μονάες”.

M. Κιτρομηλίδου, αρ. 4

123. Αλλάσει το Σκληρόπουλλον στην μάναν του να πάει

στην μάναν του επήαιεν ευκή να του χαρίσει.

Στέκει και συλλοϊζεται πώς να τη χαιρετίσει.

Την χαιρετά τριανταφυλλιάν, τριανταφυλλιά έχει αγκάθκια,
την χαιρετά μουσκοκαρφκιάν, μουσκοκαρφκιά μυρίζει.

“Άτε ας την χαιρετίσομεν γοιν πρέπει, γοιον αξίζει”.

Που το θωρεί η μάνα του, επροσηκώθηκέν του.

“Καλώς ήρτεν ο γυιούλλη μου να φά’, να πκiei μαζίν μου”.

“Δεν ήρτα ’γιώ, μητέρα μου, να φά’ να πκiω μαζίν σου,

μόν’ ήρτα γιώ, μητέρα μου, ευκήν να μου χαρίσεις,

να πάω εις τον Κωνσταντάν την κάλην του να πάρω

και να την κάμω βάγιαν μου, σκλάβαν να μου δουλεύκει

και να μου στρώννει ’πά’ νωρίς και να μου μαγειρεύκει.

“Έπαρ’ μου λλίην πομονήν, να βκω ν’ αστρονομήσω,

να σ’ εύρω την καλήν ώραν, να σε καλημερίσω”.

Στες τρεις ώρες της νυκτούς βκαίννει κι αστρονομά του,

τες δκυο ώρες της ημερούς βκαίννει καλημερά το:

“”Και καλημέρα, γυιούλη μου, κι εσύ κορμίν θωράτον,

στον Κωνσταντά να μεν πάεις, γιατ’ ηύρα σε παρκάτου

ο Κωνσταντάς έν άνκελος, εν αδερφός του Χάρου,

αντάν να πει ν’ αρματωθεί, να πκιάσει τα σπαθκιά του,

θέλει αθθρώπους τακτικούς νά ’ρτουν να μπουν κοντά του.

Πολοάται το Σκληρόπουλλον και με θυμόν της λέει:

“Ούλλοι παν εις την μάναν τους ευκή να τους χαρίσει,

εμείς ήρταμεν στην πετσολαγγούν να μας παραλαλήσει!”. [...]

Και μιαν σπαθκιάν τον έδωσεν, κόβκει τα δκυο του χείλη,

ξαναδιπλάζει την σπαθκιάν, κόβκει την κεφαλήν του,

κι ο Κωνσταντάς την έπκιασεν και πάλε την καλήν του.

M. Κιτρομηλίδου, αρ. 6

124. Ήτουν καιροί και εκιάβησαν και χρόνοι κι επεράσαν,
π' αγάπαν κόρη το παιδίν και το παιδίν την μάναν,
εζήλεψεν η μάνα του, την Μαρουδικιάν δεν θέλει
και βάλλει και τον Κωνσταντάν για να την εσκοτώσει.

M. Κιτρομηλίδου, αρ. 10

125. Μια μάνα, μια τρελλόμανα, μια τρελλομεθυσμένη
ήπιεν κρασί κι εμέθυσεν και έβριζεν τον γυιον της,
Κυριακήν 'πού το πρωίν να τον ιδεί στον Άδην.

M. Κιτρομηλίδου, αρ. 15

ΠΟΝΤΟΥ

126. Οι Τούρκ' όντας εκούρσευαν την Πόλ' τη Ρωμανίαν,
επάτ' νανε τα εγκλησάς κ' επαίρναν τα εικόνας,
επαίρ' νανε χρυσά σταυρούς κι αργύρα μαστραπάδες,
επήραν και τη μάνα μου, 'ς εμέν έμποδος έτον
Επήγεν και εποίκε με'ς σ' εμίρ Αλή τα σκάλας.
Εμέν ατέ πεσλέεβεν με το μέλ', με το γάλαν,
με το μέλιν, με το γάλαν και με τ' αρνί το κρέας.
'ς τα φανερά ταντάνιζεν 'στα κρύφα δαρμενευ' με.
“Υιε μ, αν ζεις και γίνεσαι, στη Ρωμανίαν φύγον,
εκεί έεις κυρ Ανδρόνικον, καλαδελφόν Ξαντίνον”.

Π. Λαμψίδης, αρ. 13

127. Έρται κ' η μάνα μ' με την καλή μ εντάμαν
η μάνα μ' ξάν ερώτεσεν κ' η κάλ' φωνήν λ' εδώκεν.

Π. Λαμψίδης, αρ. 18

128. Έναν παιδίν θα έσπαζαν, η μάν' άθ' άλλο κ' είχεν
-Δίγω σας χίλια φούλιρας ατόναν μη λαλήτεν.
Παίρ'νε τα δέκα άλογα, τα δεκαοκτώ μουλάρα
παίρ'νε τα χίλια φούλιρα και σπάζ'νε και εκείνον.

Π. Λαμψίδης, αρ. 27

129. Αλί εμάς και βάι εμάς 'πάρθεν η Ρωμανία!
-Ε παρ' υιέ μου, την σπάθην σου, τ' ελληνικό κοντάρι σ',
δέβ' ατουνούς σκόρπισον ατς σαν άνεμος τα φύλλα

Δ. Πετρόπουλος, αρ. 5, Ιστορικά

130. Σέρνει ο Τάταρης εννιά αδερφούς δεμένους
σε μιαν άλυσσο, σε μια μακριά αλυσίδα.
Να κι η μάνα τους, η μάνα των παιδιώνε.
“Αφέντη Τάταρη κι αφέντη των παιδιών μου,
χάρισε κι εμέ κανέν' απ' τα παιδιά μου,
το μικρότερο, το μεγαλύτερό μου,
το γραμματικό, τα φύλλα της καρδιάς μου!”

Δ. Πετρόπουλος, αρ. 6, Ιστορικά

131. Τ' Ανδρούτσου η μάνα χαίρεται, τ' Ανδρούτσου καμαρώνει,
οπού 'χει γιους αρματωλούς και γιους καπεταναίους.

Δ. Πετρόπουλος, αρ. Β' 15, Κλέφτικα

132. Του Λάιου η μάννα κάθετα στα Φέρσαλα στο δρόμο,
και τα πουλιά αρώταγε και τα πουλιά ρωτάει:
-Μην είδατε το Λάιο μου, το μοναχό παιδί μου;
-Εψές προπέ τον είδαμε στα Φέρσαλα στη ράχη,
μαύρα πουλιά τον τρώγανε κι άσπρα τον τριγουρίζαν.

Δ. Πετρόπουλος, αρ. 74, Κλέφτικα

133. Μάνα με τους πολλούς υγιούς, με τους πολλούς λεβέντες,
για δε γελάει τ' αχείλι σου, δε χαίρεται η καρδιά σου;
-Πώς να γελάει τ' αχείλι μου, να χαίρεται η καρδιά μου;
Τα δυο παιδιά μ' στη φυλακή και τ' άλλα δυο στους κλέφτες
και τ' άλλα δυο στο ταχτικό και τ' άλλο καπετάνιος.
Μα βγήκαν τ' αποσπάσματα και κυνηγούν τους κλέφτες,
πήγανε κι ανταμώνανε σε μια κρύα βρυσούλα
και σφιχταγκαλιαστήκανε και γλυκοφιληθήκανε.

Δ. Πετρόπουλος, αρ. 116, Κλέφτικα

135. Όλες οι μάνες τα παιδιά τ' ευχώνται να προκόψουν
και μένα η μανούλα μου με πικροκαταριέται:
“Γιώκα μ' τ' αρκούδια να σε φαν, μαζί και τα τσακάλια,
κι ένα ζαμπάρκουδο κουτσό και μ' ένα μάτι νά 'ναι”.
Ο γιος του κακοφάνηκε πολύ βαριά το πήρε.
Παίρνει το τουφεκάκι του και πάει στο κυνήγι.
Φέρνει τα λάφια ζωντανά, τ' αρκούδια αλυσωμένα.
-‘Εβγα, μανούλα μ', να με ιδείς, έβγα να καμαρώσεις,
φέρνω τα λάφια ζωντανά, τ' αρκούδια αλυσωμένα,
φέρνω κι ένα ζαμπάρκουδο (μικρό αρκούδι) κουτσό και μ' ένα
μάτι”.

Δ. Πετρόπουλος, αρ. 4, Ακριτικά

136. Ο Γιάννος και η Μαρουδιά σ' ένα σκολειό διαβάζαν.
Τρεις χρόνους αγαπιώσαντε, κανένας δεν το ξέρει
κι ο Γιάννος το παινεύτηκε, της μάνας του το λέει:
-Μάνα, τη Μάρω ν-αγαλώ, γυναίκα να την πάρω.
-Φίδι να φάει τη γλώσσα σου κι αστρίτης το κορμί σου,
που η Μάρω 'ναι ξαδέρφη σου, πρώτη ξαδέρφισσά σου,
και συ την εξαδέρφη σου γυναίκα θε να πάρεις!

Δ. Πετρόπουλος, αρ. 23 Β', Παραλογές

και λαει τραγουδι θλιβερό και παραπονεμένο:

-Γιάννη μου, πόκανες Λαμπρή και πού Χριστός Ανέστη;

-Στη φυλακή έκαμα Λαμπρή και το Χριστός Ανέστη.

-Γιάννη μου, σε θαυμάζουμαι με την αντρείότη πόχεις,

πώς δεν τρυπάς τις φυλακές, δε σπας και τα μεντέμια.

-Μάνα ζουρλή, μάνα τρελή, μάνα ξεμουαλισμένη

το πώς τρυπούν τις φυλακές, πώς σπάνε τα μεντέμια

που οι φυλακές 'χουν σίδεραι και πόρτες σιδερένιες;

Γ. Ιωάννου, αρ. 113, Κλέφτικα

138. Έβγα, μανούλα, να με ιδείς και να με καμαρώσεις.

Με πάν οι χωροφύλακες τα χέρια σταυρωμένα.

Μόχουν αλύσους δώδεκα, λινάρια δεκαπέντε.

Με πάν να με σκοτώσουνε στις Λάρ' σας τα μπουντρούμια

δε θα με ιδείς, μανούλα μου, θα σκοτωθώ ο καημένος!

Γ. Ιωάννου, αρ. 114, Κλέφτικα

139. Εγέρασα, μανούλα μου, πρωτύτερα από σένα.

Δε με γερνάν τα γέρατα, δε με γερνάν τα χρόνια,

με γέρασεν η φυλακή, της Πύλου τα μπουντρούμια.

Νύχτα και μέρα καταγής στον τοίχο ακουμπισμένος,

έλιωσε το κορμάκι μου και το δεξί μου χέρι.

Περικαλώ την Παναγιά το χέρι να μου γιάνει.

Γ. Ιωάννου, αρ. 115, Κλέφτικα

Β. Α. ΘΡΑΚΗΣ

140. Διάβινι' αγόρι μ', διάβινι, πώς είν' του μάθημά σου
-Πού μάλωμα κι απού δαρμό αγάπη δεν χουρίζει.
Κι τη δική μου την καρδιά κανείς δεν την ουρίζει.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 4

141. Ανάθιμα, αμάν, τη μάνα μου
που μ' έκανι κόρη, καλή κόρη
Που μ' έκανις κι μ' έδουσις
πουλύ ζηλιάρ', πουλύ κακόν.
Τα βάσανά μου που τραβώ
δεν λέγουντι, δεν γράφουντι
τα ντέρτια μου, τα πάθη μου.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 66

142. Μια ντιρνιλούδα λούζονταν
κι η μάνα της την έπλικι.
Την έπλικι την χτένιζι
κι για νιρό την έστιλνι.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 119

ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

143. Μια μάνα, μια καλόιμανα, πεντάκαλη του κόσμου,
που είχε τους εννιά τους γιους, την Αρετούσα δέκα.

Θ. Νημάς, αρ. 1 Β, σελ. 45

144. Τώρα στολίζει ο Θιος τη γη μ' εννιά λοϊών λουλούδια,
στολίζ' κι εμένα η μάνα μου μ' εννιά λοϊών αρμάτες,
με έντυνε, με στόλιζε, με στέλν' στο πανηγύρι.

Θ. Νημάς, αρ. 7, σελ. 54

145. -Τι κλαις, μαρ'ν-Αγλαΐτσα μου, μέρα κι νύχτα κλαίεις
κι μένα τη μανούλα (σ) γιατί δε μι του λες;
-Τι να σου πω μαρ' μάνα, τι να σ' απιλοηθώ,
δεν ξέρεις απ' αγάπη κι από δυιλόν καημό.
Αυτόν τον Δημητράκη πολύ τον αγαπώ
άντρα θέλ' να του πάρου, να τουν στεφανωθώ.
-Κάλλιο νεκρό να ιδώ (μαρ' Αγλαΐτσα) κι πέργια αυτόν γαμπρό.
-Ετούτο του Σαββάτου θέλ' ν' αρραβωνισθώ
κι τ' άλλου του Σαββάτου θέλ' να στεφανωθώ
κι τ' άλλου του Σαββάτου θέλ' να σαβανωθώ.

Θ. Νημάς, αρ. 6Α, σελ. 78-79

-
146. Στον ασημένιο μαχαλά, στις παφιλένιες ρούγες
Εκεί ο χάρος (Λάμπρω μ') δεν το πατεί, πανούκλα δεν
μπερδεύει
εκεί πάει (Λάμπρω μ') και διαλόχεψε κόρη αρραβωνιασμένη
Οι συμπεθέροι (Λάμπρω μ') έρχονται, έρχονται να σε πάρουν.
Κι αν ήρθαν μάνα μ', καλώς ήρθανε, καλώς τους να κοπιάσουν.
[...]
Κι άπλωσε μάνα μ' το χεράκι σου στην αργυρή μου τσέπη
και πάρε τα κλειδάκια μου κι ανοίξτε τις κασέλες
και πάρε μάνα μ' την αρμάτα μου, τη δόλια μου την προίκα
κι αρμάτωσ' την μικρότερη και στείλ' την να πηγαίνει.

Θ. Νημάς, αρ.8, σελ. 80

-
147. -Άλλες πεινάν, άλλες διψάν, άλλες παντρειά γυρεύουν.
-Μάνα μου, δεν με πάντρευες, φόντα ήμουν στον καιρό μου
φόντας ήμαν δώδεκα χρονώ, περνώ τα δεκαπέντε
και μ' άφησες και ξεστάχιασα σαν καλαμιά στον κάμπο.

Θ. Νημάς, αρ. 20 Γ, σελ. 166

148. Τώρα το βράδυ βράδυ, τώρα το δειλινό
πέρασ' ένας λεβέντης σαν τον αυγερινό.
Μάνα μου, σαν τον είδα, τον ερωτεύτηκα,
γιατ' είχε μαύρα μάτια και κατσαρά μαλλιά.....

Θ. Νημάς, αρ. 112, σελ. 200

149. Μια μικρή τσελιγγοπούλα
έμορφη κι αρχοντοπούλα
με τη μάνα της μαλώνει
και βαριά τη βαλαντώνει.
-Δώσ' μου μάνα, τα προικιά μου
και τουν άσπρου του σαγιά μου,
να τα βάλου να χουρέψου,
δυο ματάκια να πλανέψου.

Θ. Νημάς, αρ. 134, σελ. 207

150. Μια κοντή κοντούλα εδώ στην γειτονιά
η μάνα της την δέρνει και την τυραγνεί
να την μαρτυρήσει ποιος την φίλησε.
-Μη με δέρνεις μάνα, μη με τυραγνείς
να σε μαρτυρήσω ποιος με φίλησε
Γιος του παπα-Γιώργη, ο γραμματικός,
μια φορά στη βρύση, δυο στον αργαλειό,
τρεις φορές στ' αμπέλι, γιος του παπα-Γιώργη.

Θ. Νημάς, αρ. 18, σελ. 221

151. Λουλούδω μ' ποιος σε μάλωσε και μού 'σαι πεισμωμένη;
Η μάνα μου με μάλωσε κ η δόλια η αδερφή μου,
δεν έφτιαξα το κέντημα και πήγα στο παιχνίδι.

Θ. Νημάς, αρ. 3, σελ. 235

152. Μάνα μ', με κακοπάντρεψες, που μ' έδωκες στους κάμπους
κι εγώ στους κάμπους δε βαστώ, ζεστό νερό δεν πίνω, [...]
εδώ τ' αηδόνι δεν λαλεί κι ο κούκος δεν το λέει
οι κάμποι θρέφουν τ' άλογα και τα βουνά λεβέντες.

Θ. Νημάς, αρ. 25 Α, σελ. 168

153. Μάνα, με κακοπάντρεψες και μ' έδωκες στο βλάχο,
στο βλάχο τον παλιόβλαχο, τον παλιοπρασινιάρη,
τρεις μήνες κάνει στα βουνά και τέσσερες στον κάμπο,
κι εγώ κοιμάμαι μοναχή, καθώς κοιμόμουν πρώτα...

Θ. Νημάς, αρ. 25 Β, σελ. 168

ΡΟΥΜΕΛΗΣ

154. -Μαλάμω, πού είν' η στάμνα σου;
-Μάνα μου, παραπάτησα
τη στάμνα μου την τσάκισα.
-Κι αυτό δεν είναι τσάκισμα,
Μόν' είν' αντρός αγκάλιασμα.

Ν. Μερλιέ, σελ. 71

155. Μάννα της τη δέρνει και την τυραγνεί
να της μαρτυρήσει, ποιος τη φίλησι.
-Μη με δέρνεις μάννα, μη με τυραγνείς
κι ιγώ θα μαρτυρήσου, ποιος με φίλησι
ούιδι ξένους είνι, ούιδ' αλαργινός
μόν' είν' ου γείτονάς μας ου γραμματικός.

Κ. Μάρκου, αρ. 63, Της αγάπης

ΗΠΕΙΡΟΥ

156. Τι ν' τούτς ο άντρας π' μώδωκες
-μούρ' μάνα, μούρ' μάνα
ψηλός σαν το ρεβίθι,

-μάν' αντρειωμένος που ήταν
τις στάχτες ανακάτεψε,
-μούρ' μάνα, μούρ' μάνα
βρίσκει μια βελωνίτσα,
-μάν' αντρειωμένος που ήταν
και στο χαλκιά τημ πάνει
-μούρ' μάνα, μούρ' μάνα
να φκιάσει μια τσικούρα
-μάν' αντρειωμένος που ήταν

Γ. Χασιώτης, αρ. 36, Του χορού

157. -Ξένε μ' αν θέλεις φίλημα, κι αν θέλεις μαύρα μάτια
για βάλ' αράδες τα φλωριά, τρογύρω τους ρουμπιέδες
και πάρτα κι έλα μια βραδυά, ένα Σαββάτο βράδυ. [...]
στο τρίτο το καλύτερο κοιμάται η αφεντιά μου
αγάλι αγάλια πάτησε, μη σειέται το κρεββάτι
γιατί μας 'κούει η μάνα μου, κ' η σκύλα η αδερφή μου
κι ο νιος επαραπάτησε κ' εσειίστηκε το κρεββάτι
κ' η μάνα της της φώναξε κ' η μάνα της της λέγει
-Κόρη μου, το κρεββάτι σου τι σειέται τι λυγέται
-Μάνα, ψύλλος μ' ετσιίμπησε στη ρόγα του βυζιού μου
κι έκανα να συγυριστώ κι εσειίστηκε το κρεββάτι.
-Δεν είναι ψύλλου τσίμπημα, μούν' ίν' αντρός κουβέντα.
Ο ξένος πίσω γύρισε κ' η κόρ' αναστενάζει.

Γ. Χασιώτης, αρ. 7, Ερωτικά

158. Κι η μάνα την αντίκρυσε απ' ώριο παραθύρι
-Μαριώ μου, δεν απόπλυνες και πίσω να διαγείρεις;
-Εγώ, μάνα μ', απόπλυνα κι οπίσω να διαγείρω,
ήρθ' ένας νιος και μ' ηύρηκε μέσα στη βρύση που ήμουν.
-Μαριώ μου, δεν εσκιάχτηκες τα δώδεκά σ' αδέρφια;
απόχεις δώδεκ' αδερφούς και δώδεκα ξαδέρφια;

-Μάνα μ' όλους τους άφηνα να πάρω τέτοιον άντρα.

Γ. Χασιώτης, αρ. 44, Ερωτικά

ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΑΙΩΝ

159. Σώπα, σώπα, λεβέντη μου, και μην πολυφωνάζεις
και μας ακούσ' η μάνα μας κ' η σκύλλα αδερφή μου.

Ε. Τζιάτζιος, αρ. 158

160. Μάνα με κακοπάντρεψες, μ' έδωκες στους κάμπους,
-μάνα, μανούλα μου,
στους ερημόκαμπους-
Εγώ το κάμμα δε βαστώ, ζεστό νερό δεν πίνω
εδώ οι κούκκοι δε λαλούν, τρυγόνες δεν το λένε.

Ε. Τζιάτζιος, αρ. 138

161. Γιαννούλα μας αρρώστησε βαριά για ν' αποθάνει,
μπαίνουν και βγαίνουν οι γιατροί να γιάννουν τη Γιαννούλα
μπαίνει και βγαίνει η μάνα της κι απ' τα μαλλιά τραβιόταν.

Ε. Τζιάτζιος, αρ. 171

ΜΟΡΙΑ

162. "Πάψε, Γρίβα, τον πόλεμο, πάψε και το ντουφέκι,
να κατακάτσ' ο κουρνιαχτός, να μετρηθεί τ' ασκέρι".
Μετριένται οι Τούρκοι τρεις βολές και λείπουν τρεις χιλιάδες,
μετριένται τα Ελληνόπουλα και λείπουν τρεις λεβέντες.
Ο ένας πάει στη μάνα του κι άλλος στην αδερφή του
ο τρίτος ο καλύτερος πάει στην ποθητή του.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 15

163. Σύρ, μάνα μου, και κάλεσ' τη για να με στεφανώσει".
Παίρνει τη ρόκα της και πα και την ωρακαλίζει:
"Ωρα καλή σου, λυγερή -Καλώς τη σταυρομάνα.

-Κόρη μου, ο γιος μου σε καλεί να τότε στεφανώσεις.
-Μετά χαράς του Γιώργη σου, να τότε στεφανώσω,
τόρα νά'ρθει κι η μάνα μου να τη συχνορωτήσω.
Να η μάνα της ερχότανε από το σταυροδρόμι.
“Μάνα, ο Γιώργης με καλεί, να τότε στεφανώσω”.
-Μωρή σκύλα, μωρή άνομη, μωρ' τουρκομυρωμένη,
με τι μάτια θα τον τηράς, με τι πόδια θα στέκεις,
και με τι χεροπάλαμα, τα στέφανα θ' αλλάξεις;

Γ. Ταρσούλη, αρ. 120

ΔΕΥΚΑΛΙΑΣ

164. Απάνω σ' όρη, σε βουνό
μάνα και θυγατέρα δυο
μαζεύαν τον αμάραντο
και το μελισσοχόρταρο.
Κι εκεί που το μαζεύανε
και το κορφολογούσανε
ευρήκαν έναν νιο καλό
και τότε κράζουν για γαμπρό.
-Μάνα μ' να τότε πάρομε
-Παιδί μου, τι να τον κάμομε,
που εμείς ψωμί δεν έχομε
κι εμείς σκουτιά δεν έχομε;
-Μανά μ', το δωματιάκι μου
χωράει εμέ κι αυτόνε.

Π. Κοντομίχης, αρ. 86, Της αγάπης

ΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

165. Δέρνε με, μάνα μου, σιγανά,
να μη το κούσου' πού τη Φραντζά
και μένα Φράγκος μ' αγαπά,

ΚΑΡΠΑΘΟΥ

166. Μάνα μου, μάνα λούσε με, μάνα μου χτένισέ με
Μάνα μου, ξένα κεί 'ρκουνται, μάνα, ξένα πετζεύγου
Μάνα μου, ξένα ολόξένα, μάνα ξενιτεμένα.
Μάνα μου, σύρνουν κ'έναν νεό στα σίερα τζωσμένο,
Μάνα μου, μάνα κ'εία τομ. Μάνα κ' ελόγιασά το
Μάνα μου, 'που την άλυσο τον νουμ μου πήρεμ' μού το
Μάνα μου, μάνα κ'εία το, μάνα κι αάπησά το
Μάνα μου, γή άνδρα βος μου τογ γή δούλο κάμε μού το
Μάνα μου, γή ντροπιάτζω σε και σε και τηγ γενεάσ σου.

Μιχαηλίδης - Νουάρος, αρ. 3, σελ. 71

167. Μάννα μου, τούτο το χωριό
κρύον απούκ' και δροσερό,
κ' έχει κοπέλλες όμορφες
όλο ψηλομελάχροινες.
Κ' είφ' φορτωμένες στο φλουρί,
αμμέ πλανειούνται στο φιλί.
Κ' εγιώ μιαν εξεπλάνεσα
και την εσφιχταγκάλιασα
για 'να χαλίβ βασιλικό
Βενέτικο και Κρητικό.
Της μάνας της εφώνιαξε
και σιανά της μίλησε.
-Μανούλα μ' άμε 'γκάλεσε,
τον νεόν απού μ' αγκάλιασε...

Μιχαηλίδης - Νουάρος, αρ. 17, σελ. 139

168. Ω μάνα, μάνα
τσ ω καλομάν,
σαν αποθάνω
πού να με θάψου;
Σ' τον Άι-Γιάννη
'σ τα Μαστιχάρια (τοφ Φοινιτσιώτη)
πού 'χασα ατάνι
σταυρωτόγ γατάνι
τσ ατ τό 'βρεμ ο καλός μου
ο καλοποθητός μου
θέλει δώσει μού το
θέλει στερέψει μού το
τσ α δεμ μου το στερέψει
θα κάνω φούντα γαζωτή
να 'ούκω του τραουίστή
να κάμω τσαι με τον ατό
να 'ώκω του πολλααπό.

Μιχαηλίδης - Νουάρος, αρ. 59, σελ. 257

ΚΡΗΤΗΣ

169. Οψές αργά επέρνουνα απού τη γειτονίτσα
Κι εγροίκου κ' εδικάζεντο μάνα και θυγατέρα
-Μωρή σκύλα, μωρ' ανομιά, σκύλα μαγαρισμένη,
παιδί δεν ευαγγέλισες, τα κάλλ' απούχες πούντ' τα;
-Σάμπως θαρρείς, μανίτσα μου, κι απάρθεν' είμ' ακόμη
Θωρείς το νιο απού περνά αργά ταχύα τσ' αυλές μας;
Τρία παιδιά 'χω μετ' αυτό κ' είμαι και γαστρομένη.

Jeannarakí, αρ. 74

ΠΟΝΤΟΥ

170. Κόρη, το δεσ'σ και το κακό σ' να παίρ'ν οι γεροντάδες
και το γλυκύν το φίλεμαν να παίρ'ν τα παλληκάρια.

-Αλί εμέν, νε μάνα μου, ντ' ευτάγω με τον γέρον;
τ' έναν τ' αντζίν ατ' εν' κοντόν και 'ς σ' άλλ' απάν' κι στέκει,
κι αν στείλτς ατόνεν'ς σο νερόν, ρούζ' και τζακών' το σκεύος
κι αν στείλτς ατόνεν'ς σ' άψιμον, φυσά και καίει τα γένια τ'
Κι ούλα τ' αδέλφα μ' έντρισαν κ' επέραν παλληκάρια
κι εγώ κακορρίζικος επέρα γέρον άντραν
κι ο γέρος πάντα γέρος έν' τη νύχταν κ' εγνεφίζει.
Τ' αδέλφα , ' στρών'ν στρωματικά κι εγώ στρώνω κουντζόπα,
κατατζακούνταν τα κουντζιά, τζουρουμουγκρίζ' ο γέρον.
Ο γέρον πάντα γέρος έν, πάντα μυρίζ' κοσέαν,
του γέρονος το φίλεμαν σαχλάριν και μυξάριν,
του παλληκάρ' το φίλεμαν μούσκον και μυρωδιάν.

Π. Λαμψίδης, αρ. 90

171. -Μαριώ μου, τι έχ' η κλίνη σου και τρίζει σαν καλάμι;
-Μάνα μου, ψύλλος μ' έφαγε στη ρόγα του βυζιού μου.
-Μωρή, ψύλλος δεν ήτανε, μόν' ήταν παλληκάρι,
ήταν ο νιος που σ' αγαπάει κι ο νιος που θα σε πάρει.
-Μάνα, μην κριματίζεσαι, μάνα μην παίρνεις κρίμα,
κι εμέν' ο νιος που μ' αγαπάει, λείπει μακριά στα ξένα.

Δ. Πετρόπουλος, αρ. 39, Ερωτικά

1. ΤΙΜΗ - ΝΤΡΟΠΗ

Β. Α. ΘΡΑΚΗΣ

1. Τ' έχ' Ραντούδα δεν μπορεί;
Του κεφάλι την πουνάει
ούλου φτάει κι αναγουλάει.
Βάντιαν, Λάμπου, 'παν' στ' αμάξι
πάντιαν, Λάμπου, στου γιατρό
στου γιατρό, του Σταθιό.
Σταθιός καταγέλασι.
“Δεν είνι ντέρτ’, δεν είν’ μαράζ’
μόνου φταίει του μπασταρδάκ”.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 108

ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

2. Απόψε δεν κοιμήθηκα κι σήμερα νυστάζω
γιατί κουβέντιαζα πουλύ με μια γειτονοπούλα.
Να την φιλήσω, αντρέπουμι, να της του ειπού, 'ντηριόμι,
να την αφήσω αφύλητη, ταχιά γιλούν με μένα.
-Κόρη μου, δώσ' μας φίλημα, δώσ' μας κι μαύρα μάθια.
-Το πώς να δώσω φίλημα, το πώς κι μαύρα μάθια
ν-ιγώ είμι κόρη του παπά κι νύφη του δημάρχου...

Θ. Νημάς, αρ. 1 Δ, σελ. 214

3. Πάει κι του Σινά ο γιος στην πρώτη αζαδέρφη
στα γόνατα την έπαιρνε, στα μάτια τη φιλούσι
μόν' τη φιλούσι κι έλιγι, μόν' την φιλεί και λέει:
-Ρόιδου μ, για δε στολίζεσαι, Ρόιδου μου, για δεν αλλάζει;
-Του τι καλό ν-απόχου ιγώ, να στουλιστώ, ν' αλλάξου,
που του ζουνάρι π' μ' έφιρις 'που μες π' την Αλασσόνα
που τρεις φουρές του έζουνα κι τώρα μια δε φτάνει;

-Ρόιδου μ' θα πω στη μάνα σου κι θα του μαρτυρήσου.
Παρασκευίτσα το 'λεγαν, Σαββάτου τ'ν άλλη μέρα,
την Κυριακίτσα το προύι την Ρόιδου πάν' να θάψουν.

Θ. Νημάς, αρ. 2, σελ. 75

4. -Και πώς να δώσω φίλημα και πώς και μαύρα μάτια
που μ' έχει η μάνα μ' μοναχή, πατέρας μου χαϊδιάρια;

Θ. Νημάς, αρ. 4, σελ. 236

5. Δεν σ' είπα, δεν σ' αρμήνεψα, δεν σ' έχω αρμηνεμένη;
Στην πέρα ρούγα μη διαβείς, στη δώθε μην περάσεις
λάχει είναι γιος μας στο κρασί, λάχει είναι μεθυσμένος
τραβάει στον κόβει τα κουμπιά, φιλεί τα μαύρα μάτια.

Θ. Νημάς, αρ. 5 Α, σελ. 236

6. Μου δείραν και με μάλωσαν και μόκαναν τον πήχου:
-Που τούτ' τη ρούγα μη διαβείς, όσο νε γένει νύφη.

Θ. Νημάς, αρ. 6, σελ. 237

7. -Μαρή ψηλή Βιργιώτισσα και γαϊτανοφρυδούσα
φουράς του μούρνου γαϊτανου που σ' έχουν φιλημένη.
-Πού μ' είδεις, πού μι λόγιασες, που μ' έχουν φιλημένη;
-Είδα την όψη σο' ανουσιά, τη μέση σου γιουμάτη.

Θ. Νημάς, αρ. 8, σελ. 217

8. Και μια νεραντζουμάγουλη, μια νιραντζουφκιασμένη,
το πρόσωπό της έκρυβε μ' ένα χρυσό μαντήλι,
να μη φανεί το φίλημα που ήταν φιλημένη.

Θ. Νημάς, αρ. 9, σελ. 218

9. Μια κόρη ρόδα μάζευε και τα κορφολογούσε.
Ο γιος του Ρήγα πέρασε ναπού λαγού κυνήγι.
Δύο ρόδα της εξήτησε και τέσσερα του δίνει
κι αυτός της εχάρισε διαμάντινο δαχλίδι.
Κι η μάνα της την ίβλιπι 'πο παν' 'π' το παραθύρι.
-Στάσου να 'ρθουν τ' αδέρφια σου κι αν δεν τα μαρτυρήσω. [...]
-Μιαν αδερφούλα είχατε κι αυτή είναι πλανισμένη. [...]
Ένας την πιάνει απ' τα μαλλιά κι άλλος απ' το χέρι
κι ο τρίτος ο μικρότερος τη μπήχνει το μαχαίρι.
Κι μάνα της της έλεγε: Ποιο φόρεμα θα βάλεις;
Θέλεις το άσπρο κεντητό, το άσπρο βελουδένιο;
-Δεν θέλω εγώ το κεντητό, τ άσπρο βελουδένιο,
μα θέλω το μαντύσιμο που είναι ματωμένο,
για να το δει η γειτονιά κι αυτή όλη η χώρα
που 'χασα το κορμάκι μου για δύο ζευγάρια ρόδα.

Θ. Νημάς, αρ. 9, σελ. 74

-
10. Τι χάλιβα, τι γύριβα σε μαρμαρένι' αλώνια
κι ικεί μου ρίζαν μια αδικιά πως φύλησα κοράσιο.

Θ. Νημάς, αρ. 11, σελ. 239

-
11. Τέτοια κόρη δεν βρήκα, τέτοια όμορφη [...]
-Κι αυτήν κόρη τον λέει, τον παρηγορεί
-Έλα να μου φιλήσεις μόν' κι μια φουρά
να σ' έκουβαν τα χέρια και τα γόνατα
κι ας παν να σι κριμάσουν μες στην Πρέβεζα.

Θ. Νημάς, αρ. 11, σελ. 218

-
12. Κοντός παίρνει την όμορφη, κοντός τη μαυρομάτα
κι οι χωριανοί τον φθόνησαν βαρύ χρέος τον ρίχνουν.
Θαμαίνοντας, λογίζοντας το πώς το ξεχρεώσει,
κοντός πουλεί την όμορφη, πουλεί την μαυρομάτα.

Κι από το χέρ' την έπαιρνε και στο παζάρ' την πήγε.
Πέντε τελιάδες έβαλε σε όλο το παζάρι [...]
-Χίλια φλουριά τα μάτια της, χίλια το πρόσωπό της
και το λιγνό της το κορμί δύοήμισυ χιλιάδες.

Θ. Νημάς, αρ. 13 Α, σελ. 71-72

-
13. Μια κόρη από την Έγριππο, μια νεοπαντρεμένη
θέλει να κάνει πέραςμα, να πάει στην Αλεξάνδρεια.
Χίλια διακόσια δύο φλουριά ναυλώνει το καράβι
κι άλλα τριακόσια τέσσερα να πάει με την τιμή της.
Ακόμη δεν αλάργεψαν δύο μίλια απ' το λιμάνι,
ο ναύτης ξεδιαντράπηκε, στον κόρφο της απλώνει
η κόρη από το φόβο της κι από την ντροπή της
πάν' στο κατάρτι ακούμπησε κι βγήκε η ψυχή της.

Θ. Νημάς, αρ. 16 Α, σελ. 86-87

-
14. Χίλια φλωράκια ξόδεψα να μπω μες στο καράβι
και κόρη από το φόβο της κι από την εντροπή της,
το πίσω πίσω έκανε κι έπεσε μες στο κύμα.

Θ. Νημάς, αρ. 16 Γ, σελ. 87

-
15. Ν' αγόρης πέτρα πελεκεί με τό 'να του το χέρι,
-Ν αγόρη μ', πού ν' το χέρι σου και πελικάς με τό 'να;
-Κόρη ξανθή πο φίλησα κι μ' έκοψαν το χέρι,
ας τη φιλούσα κι άλλ' φουρά κι ας μ' έκοβαν και τ' άλλο.

Θ. Νημάς, αρ. 19, σελ. 89

-
16. Τρία 'διρφάκια κρέμασαν τις Αποκριές του βράδου
τό 'να κριμάν για φίλημα, τ' άλλου για μαύρα μάτια
του τρίτου του μικρότερου βαριά σκιντζιά του ρίχνουν.
-Μαρτύρα μας, βρε χαραμή, μαρτύρα μας, βρε κλέφτη,
πόσα κουράσια φίλησις κι πόσις παντριμένις;

-Χίλια κουράσια φίλησα κι χίλις παντριμένες
κι παπαδιές κι καλουγριές λογαριασμούς δεν έχουν.

Θ. Νημάς, αρ. 20, σελ. 90

17. Παραμικρός παντρεύτηκα, πήρα μικρή γυναίκα
πρώτη βραδιά στο πλάγιασμα την βρίσκου φίλημένη [...]
Παίρνω και ζώνω τ' άρματα τα φλουροκαπνισμένα
κι παίρνω δίπλα τα βουνά, δίπλα τα κορφοβούνια.

Θ. Νημάς, αρ. 20, σελ. 242

18. Γραμματικός βαρέθηκε σε μαυρομάτας πόρτα.
Και πήγαινε το αίμα του σαν σιγανό ποτάμι. [...]
Παπαδοπούλα φίλησα κ ήταν και νηστεμένη κι
αλλαξοφορεμένη.

Θ. Νημάς, αρ. 21, σελ. 90

19. Γραμματικός βαρέθηκε σε μαυρομάτας πόρτα
σαν κίνησε το αίμα του σαν σιγανό ποτάμι
κι η μάνα του το μάζευε και το μοιρολογούσε.

Θ. Νημάς, αρ. 21, σελ. 243

20. Ξένε μ' σα θέλεις φίλημα, θέλεις και μαύρα μάθια,
πάρι τον άντρα μ' μπράτιμο, την πιθιρά μου μάνα
κι μένα νύφη κράξι μι, νύφη στον μπράτιμό σου...

Θ. Νημάς, αρ. 22 Α, σελ. 223

21. Η Έλλη θέλει σκότουμα μι δίκουπου μαχαίρι,
Έλλη, μωρέ Έλλη
κάνας δε σου θέλει
γιατ' είσι φίλημένη
γιατί πουτές δεν άκουσι της μάνας της τα λόγια.

Θ. Νημάς, αρ. 23, σελ. 244

22. Σουλτάνα δώσ' μας φίλημα, δώσ' μας και μαύρα μάτια.
-Το πώς να δώσω φίλημα, το πώς και μαύρα μάτια,
που μ' έχει η μάνα μοναχή, μικρή και χαϊδεμένη,
νυχτώνει εμένα καρτερεί, φέγγει με ξεκινάει.

Θ. Νημάς, αρ. 24, σελ. 244

23. Δεν σ' τούπα, Γιώργη μ', μια φορά, δεν σ' τούπα τρεις και πέντε
τις όμορφες μην αγαπάς, τις ρούσες μη ζηλεύεις,
οι μαυρομάτες θα σε φαν κ' οι ρούσες θα σε χάσουν,
αυτές σε βάλαν στ' φυλακή, στα σίδερα κλεισμένος.

Θ. Νημάς, αρ. 30, σελ. 169

24. Κ' η μάνα της τη ρώτηξε: -Μαρή ξιπατουμένη
γιατί είσαι ματουμένη;
-Αχ, πισιτιράκια ν-έσφαξα πέρα στη θεια μου
και μάτουσι η πουδιά μου.
Κι η μάνα της τη ρώτηξε: -Μαρή ξιπατουμένη
γιατί είσι φουσκουμένη;
-Χλουρά κουκάκια έφαγα πέρα στη θεια μου
κι φούσκουσι η κουλιά μου.

Θ. Νημάς, αρ. 41, σελ. 251-252

25. Δε σ' τούπα μια, δε σ' τούπα δύο, δε σ' τούπα τρεις κι πέντε
μην περπατείς καμαρωτά κι σειόντι τα βυζιά σου.

Θ. Νημάς, αρ. 45 Α, σελ. 253

26. Τ' ακούς, μελαχροινούλα μου, τ' ακούς τι λέει ο κόσμος
θέλουν να μας σκοτώσουνε που περπατάμε αντάμα.

Θ. Νημάς, αρ. 48, σελ. 175

27. Στο στρώμμα που κοιμάσαι συ νά 'ρθω κι εγώ να πέσω.
-Στο στρώμμα που κοιμάμαι εγώ, εσύ δεν χωράς να πέσεις,
γιατ' έχω μάνα κι αδελφό και μ' έχουνε στη μέση.

Θ. Νημάς, αρ. 75, σελ. 182

28. Τα παλληκάρια τα γερά παράκαιρα γεράζουν
τηρώντας και τις έμορφες και κα τις μαυρομάτες
και μια κοντή μελαχροινή γυρίζει και τους λέει:
-Κάτσε καλά λεβέντη μου, κάτσε ταπεινούμενα.

Θ. Νημάς, αρ. 87, σελ. 186

ΗΠΕΙΡΟΥ

29. Ξανθή κόρη κοιμήθηκε σε μια μηλιά 'πο κάτω
και την αυγή σηκώνεται βαριά βαλαντωμένη
βρίσκει τον κόρφο της ανοιχτό, τ' αχείλι φιλημένο
και τη χρυσή της τημ ποδιά ψηλά ανασκουμπωμένη.
Της μάνας της της τώλεγε, της μάνας της το λέγει:
“Μάνα μου, ποιος μας τώκανε τέτοιο μασκαριλίκι
κι αν ίν' από τον άντρα μου, χαλάλι να του γένει,
κι αν ίν' απ' άλλον άγουρο πάλι μετάχαρά του”.
Ευτύς τελάλην έβαλε σε τρία βιλαέτια.
“Για 'κουστε, σεις μώρ' οι όμορφες και σεις οι μαυρομάτες
το Μάη κρασί μη πίνετε, κι όξου μην κοιμηθείτε
τ' ίνε 'δω πούστικα παιδιά, που περβατούν τις νύχτες
σέρνουν ψωμί για τα σκυλιά, κριάς για τα λιοντάρια
σέρνουν το μαϊοβότανο, μαγεύουν τα κορίτσια”.

Γ. Χασιώτης, αρ. 22, Ερωτικά

30. Κοράσι κρυφογκάστρωτο και κρυφογκαστρωμένο
στο παραθύρι κάθεται, τους μήνες λογαριάζει
ποιον μήνα αγγαστρώθηκε, ποιον μήνα θα γεννήσει. [...]
Μάη μ' οπού με μάγεψες στο νέο π' αγαπούσα

οπού μ' εφίλη κι έλεγε: "ποτέ μου δεν σ' αρνιούμαι"
και τώρα μ' απαράτησε σαν καλαμιά στον κάμπο...

Γ. Χασιώτης, αρ. 40, Ερωτικά

31. Κ' ήταν μια κόρη πώπλενε σε μαρμαρένια πέτρα [...]
έβγαλ' από την τσέπη του μαντήλι και της ρίχνει,
κι εκείνη εστάθηκε φρόνιμη κι οπίσω του το ρίχνει.

Γ. Χασιώτης, αρ. 44, Ερωτικά

32. Εσείς, πουλιά του Γρεββενού, κι αηδόνια του Μετσόβου,
εσείς καλά τον ξέρετε αυτόν τον παπα-Γιώργη
πούταν μικρός στα γράμματα κι άξιος στα πινακίδια,
κι από μικρός παντρεύτηκε, μικρή γυναίκα 'πήρε,
γιατ' είχε να γενεί παπάς, να γένει κ' οικονόμος.
Το βράδυ οπού πλάγιασε, την ηύρε φιλημένη,
κ' η μάνα της την ηύρηκε στο στρώμα λιανισμένη.

Π. Αραβαντινός, αρ. 62

33. Η κόρη είναι φρόνιμη, φρόνιμη, λογιασμένη.
-Πίσω τραβήξου, φώναξε, το χέρι μην απλώνεις
τι μαραγκιάζει ο κόρφος μου, χαλνάει το πρόσωπό μου
κι αν μ' απεικάσ' η μάνα μου θε να με καταριέται.

Π. Αραβαντινός, αρ. 203

34. Έρθα και σ' ηύρα μοναχή
και δε σ' εχόρτασα φιλί.
Σ' εκύταζα ν' αχόρταγα
κ' εκαθόμουν κ' ερώταγα,
το πού να είν' η μάνα σου,
κι ο άγριος ο πατέρας σου!
Η μάνα σου στην εκκλησιά
κι αφέντης σου στα Γιάννενα,

κ' εσύ κοντά στον μουνταλά
με τα ματάκια χαμηλά.

Π. Αραβαντινός, αρ. 211

35. -Και πώς σου δίνω το κορμί να το σφιχταγκαλιάσεις;
Εγώ έχ' αδέρφι' αρματωλούς, πατέρα καπετάνο,
παίρνουν στα δόντια το σπαθί, στα χέρια το ντουφέκι.

Π. Αραβαντινός, αρ. 236

36. Μ' έδειραν και με μάλωσαν και μου είπαν να μη βγαίνω
τη ρούγ' αυτή να μη διαβώ, νύφη προτού να γένω. [...]
Στη σκάλα η κόρη επάτησε για να 'μπει στο κηπάρι,
κ' εκεί εφάνει το βρακί και τ' άσπρο ποδαράκι.
Το παλληκάρι βλέποντας πόδι ζωγραφισμένο,
δίχως ρακί, δίχως κρασί, μεθάει το καϋμένο.
Μεθάει και τρελλαινεται, κι από το νου του βγαίνει...

Π. Αραβαντινός, αρ. 253

37. Στου Νάκα τ' όργανα λαλούν, στου Νάκα τα παιγνίδια,
ο Κώστας επαντρεύονταν, πήρε παπαδοπούλα.
Το βράδυ όντας επλάγιασαν, ο Κωνσταντής ο μαύρος
τη νύφη δεν την φίλησε, την ηύρε φιλημένη.
-Κόρη μου, ποιος σε φίλησε, ποιος σ' έχει φιλημένη;
-Αντά ήμουνα μικρούτσικη, δέκα χρονών κορίτσι,
μ' έστειλαν στον πνευματικό να με ξεμολογήσει
κι έσκυψε και με φίλησε, και μ' ηύρες φιλημένη...

Π. Αραβαντινός, αρ. 261

38. Κόρην αγαπώ ξανθή και μαυρομάτα
δώδεκα χρονών κι ο ήλιος δεν την είδε [...]
-Τ' εκιτρίνισες και τ' είσαι χλωμιασμένη;
Μην' αρρώστησες, μην εκρυφοθερμάθεις;

-Δεν αρρώστησα, κρυφή δεν έχω θέρμη,
χθες το δειλινό, εψές αργά το βράδυ,
πήρα το σταμνί νερό να πάω να φέρω
κ' ηύρα ένα παιδί σα να ήταν ξάδερφός μου
και μ' εφίλησε στα μάτια και στα φρύδια
και στα μάγουλα πούχα το κοκκινάδι.

Π. Αραβαντινός, αρ. 262

39. Ανάθεμά τον τον παπά, την όμορφή του κόρη
οπού μονάχη πήγαινε νερό για να του φέρει
κι από τη βρύση γύρισε στο σπίτι φιλημένη.

Π. Αραβαντινός, αρ. 264

40. -Μάνα, η καρδιά μου με πονεί, μάνα, με σφάζε' η μέση.
-Κόρη μ', θαρρώ κ' εκρύωσες και πλευριτώθεις.
-Μανούλα μ', δεν εκρύωσα, πλευρίτη δεν επήρα,
τρέξε στη χώρα για μαμή, γιατί είμ' αγγαστρομένη!
-Τι λες, μωρή κοψόχρονη κι ολιγοζωισμένη.

Π. Αραβαντινός, αρ. 270

41. -Ξένε, μ' εγλυκοφίλησες, μου πήρες ό,τι είχα
και τώρα πώς μ' απάριασες σαν καλαμιά στο βάλτο;
Ξένε, να σκάσει ο μαύρος σου, ν' αστράψει να σε κάψει
και το κορμί σου η μαύρη γης ποτέ να μην το λιώσει.

Π. Αραβαντινός, αρ. 279

ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΑΙΩΝ

42. Τι τού 'καμα του κερατά; Τι έχει μετ' εμένα;
μηδά τη γίδα τ' έφαγα, μηδά την προβατίνα;
μηδά τη νύφη του φίλησα, μηδά τη θυγατέρα;

Ευάγ. Τζιάτζιος, αρ. 44

43. Γυιόκα μου, τί τοναι τ' αμάρτωμα, τι 'σαι κριματισμένος;
και σ' είδαν τ' άγια κ' έστρεψαν, τα κεραμίδια σειώνται;”
“Και τώρα που με ρώτησες, θα σου το μαρτυρήσω.
Εξήντα κοράσια φίλησα κ' εξήντα παντρεμένες
και παπαδιές, καλόγριες, αμέτρητες χιλιάδες”.

Ευάγ. Τζιάτζιος, αρ. 136

44. Τρεις βλαχοπούλες κίνησαν από τη Σαμαρίνα [...]
Στο δρόμο που πηγαίνανε η μια την άλλη λέει:
“Πού πάμε οι δόλιες μοναχές, γυναίκες δίχως άντρες;”
Το λόγο δεν απόσωσαν, το λόγο δεν τον είπαν,
τρεις Τούρκοι βγήκανε μπροστά και τρεις παλιαρβανίτες.
Φιλούν την πρώτη σταυρωτά, στα μάτια και στα φρύδια
την άλλη και την τρίτη 'πό δύο βολές στα χείλη.

Ευάγ. Τζιάτζιος, αρ. 149

45. Έβγα, μανούλα μ', φώναξε στο πέρα καρραούλι,
δώσε τελάλη στα χωριά, στα βλάχικα καλύβια,
ποιος έχει κόρη για παντρεία, ξανθή και μαυρομάτα,
να μην την στείλει για νερό, στη βρύση να γιομίσει,
γιατ' είναι ο γυιός μου από κρασί λιγάκι μεθυσμένος
να μην τη λάβει στο νερό, στη βρύση να γιομίζει,
κουβέντες σκώρνει τα μαλλιά, φιλεί τα μαύρα μάτια.

Ευάγ. Τζιάτζιος, αρ. 152

46. “Μελαχροινή, δος μου φιλί”.
“Που μ' έχει η μάνα μοναχή,
που μ' έχει η μάνα μ' ακριβή;
Χρυσό σεντούκι μ' έφτιαξε
με κλειδωνιά με κλείδωσεν”.

Ευάγ. Τζιάτζιος, αρ. 157

47. Με γέλασε και μια ξανθή, μια μικροπαντρεμένη,
μεσ' στο παζάρι μ' έκρινε, μεσ' στο παζάρι λέει:
“Λεβέντη, κάτσε φρόνιμα, κρένε ταπεινωμένα”.

Ενάγ. Τζιάτζιος, αρ. 160

48. Θυμάσαι που σε φίλησα στον πλάτανο στη βρύση
και βάλουμε και μαρτυριά τα φύλλα απ' το πλατάνι;
Τώρα τα φύλλα πέσανε το ποιος θα μαρτυρήσει;
-Θα μαρτυρήσει ο πλάτανος, ο πλάτανος κ' η βρύση.

Ενάγ. Τζιάτζιος, αρ. 165

49. Κ' εσύ δε βγήκες να με ιδείς, κ' εγώ μέσα δε μπαίνω,
γιατ' είναι η μάνα σου κακιά κ' η αδερφή σου σκύλα,
και με παίρνουν με τα ξύλα.

Ενάγ. Τζιάτζιος, αρ. 173

50. Μπήκαν οι ρούσοι στο χορό
σαν τις βαρκούλες στο νερό,
μπήκε κ' η κόρη π' αγαπώ.
Σύρτε πιάστε και φέρτε την.
Φεύγα απ' αυτού λεβέντη μου
τ' είμαι μικρή και ντρέπομαι.
-Το σκυλάκι σου γαυγίζει
κι ο αδερφός με φοβερίζει.

Ενάγ. Τζιάτζιος, αρ. 174

51. Για νά 'βγαινα, να έβλεπα τις Μωραϊτοπούλες,
το πώς χορεύουν ταπεινά, δε σειώνται, δε λυγιώνται.

Ενάγ. Τζιάτζιος, αρ. 175

52. Έστησα τα δίβεργά μου,
ήρθ' η πέρδικα κοντά μου,

έκανα να τη φιλήσω
μού 'ρθε μια πλακιά 'πό πίσω.
Ξαναδοκιμάζω πάλι,
μού 'ρθε μια μέσ' το κεφάλι.
Δεν έφαγα και πολλές,
πεντακόσιες και ζεστές,
μού 'φκιασαν και τα πλευρά μου
μαλακά σαν την κοιλιά μου.

Ευάγ. Τζιάτζιος, αρ. 186

ΜΟΡΙΑ

53. Πανηγυράκι γένεται στον Άιο-Κωνσταντίνο
τρέχουν οι νιοι για το φιλί κι οι νιες για την αγάπη
τρέχει κι η Παναγιώταινα με δύο της δυχατέρες.
Ο Μουσταφάς την καρτερεί με τέσσερα γιομάτα.
“Πιέ τα, μωρ' Παναγιώταινα, τα τέσσερα γιομάτα”.
“Σαν τι, κροντήρισα είμαι εγώ, να πω με παλληκάρια;”
Κι ο Παναγιώτης τ' άκουσε πολύ του κακοφάνη.
“Για κάτσε χάμω, Μουσταφά, μη σκοτωθούμε ούλοι!”
Και το μπιστόλι τράβηξε πάνω στον Παναϊώτη
κι ο Παναϊώτης το σπαθί του πήρε το κεφάλι.
“Δε στο είπα 'γώ, ρε Μουσταφά, με μένα μην τα βάνεις;”

Γ. Ταρσούλη, αρ. 24

-
54. Ξένος και δούλος ήμουνα, δούλος και κοπελλιάρης [...]
και ούλο κοντοζύγωνα, ούλο κοντά στην κόρη.
Η κόρη ήταν έξυπνη, ήταν πονηρεμμένη
“Φεύγα, βρε δούλε, απ' εδώ, βρε παλιοκοπελλιάρη,
μη μου λερώνεις το πανί, μη μου το μουρδαρεύεις,
τι μ' έχει η μάνα μ' ακριβή, έχω και πέντ' αδέρφια,
φεύγα να μη σε νοιώσουνε, να μη σε καταλάβουν”
Και να τους που εξαγνάντισαν με τα σπαθιά στα χέρια.

“Πού να σε κρύψω, δούλε μου, θέλω να σε γλυτώσω,
έμπα ἴπό κάτω στο πανί, νά ῥθουν να τους γελάσω”.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 24

55. Κι ο κυνηγός της έριξε μαντήλι να του πλύνει,
κι η κόρη ήτονε τίμια και πίσω του το δίνει.
“Πώς μου το ρίχνεις, κυνηγέ, μαντήλι να σου πλύνω
που είναι η ώρα πάρωρη, δεν έχω πού να μείνω;”

Γ. Ταρσούλη, αρ. 137

56. Πολλές βραδιές περπάτησα μ’ ένα κορίτσι αντάμα,
στα μάτια δεν το τήραξα, δεν τό ἔχω φιλημένο,
και να τ’ αφήσω αφύληγο, ταχιά γελάει μ’ εμένα.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 138

- 57 “Τρικαλινή μου πέρδικα και λαθουρή τρυγόνα,
σ’ ούλον τον κόσμο ήμερη, σε μένα στέκεις άγρια.
Χαμήλωσ’ την αγριότη σου κι έλα, κάτσε κοντά μου,
να σε ταΐζω ζάχαρη, να σε ποτίζω μόσκο.
-Δεν έρχομαι, βλαμάκι μου, ευτού κοντά σε σένα,
γιατί ταχιά παινεύεσαι μεσ’ στ’ άλλα παλληκάρια,
και το μαθαίνει η μάνα μου, το λέει τ’ αδερφού μου,
κι εκείνος είν’ αράθυμος, μου κόβει τα μαλλιά μου.
-Εγώ δεν είμαι νιόνυφη, δεν είμαι παινεσιάρης,
να πάω να το παινευτώ στα άλλα παλληκάρια.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 158

ΔΕΥΚΑΙΑΣ

58. -Εγώ κόντε μου κι αν διάζομαι, κι αν λιανοκαλαμίζω,
σ’ έχω γραμμένονε στ’ αντί και στο ξυλόχτενό μου. [...]
Κι όπου κι αν πας, κι όπου σταθείς δε βγαίνεις απ’ το νου μου.
Κι η μάνα της την άκουσε κρυφά απ’ το παραθύρι.

-Ποιος είναι αυτός που του μιλείς, με ποιόνε κουβεντιάζεις;
Σαν έρτουν δα τ' αδέρφια σου, θα ιδείς τι θα σου κάνουν.

Π. Κοντομίχης, αρ. 3Α, Παραλογές

59. -Πάρε το μαντηλάκι σου και δεν μπορ' α στο πλύνω
γιατί είναι η ώρα στις εννιά, δεν έχω που να μείνω.
-Αν είναι η ώρα στις εννιά, έλα στην κάμαρά μου
που έχω μπουζούκια και βιολιά, για σένανε, κυρά μου.
-Αν έεις μπουζούκια και βιολιά, βάλε και γλέντησέ τα
κι εγώ θα πάω στο σπίτι μου και στη γλυκειά μου μάνα.

Π. Κοντομίχης, αρ. 3Β, Παραλογές

60. Ο Γιάννος ο Μαραθιανός
οπού φορεί τα τσάμικα
τα κεντιστά πουκάμισα
όλες οι νιες τον αγαπούν
και ντρέπονται να του το πουν.

Π. Κοντομίχης, αρ. 13, Της αγάπης

61. -Σήμερα βρήκα να χαρώ
ποιον έβλαψα, ποιόνε μποδώ.
Τίνος ασχημομίλησα
τίνος κορίτσι φίλησα;
Νά τηνε πόρχεται εδεκεί
κι αν τηνε φίλησα, ας το πει.
-Με φίλησες αδικητή,
που να σε ιδώ στη φυλακή,
με φίλησες και σήμερα
που να σε ιδώ στα σίδερα.
Με φίλησες και χτες προχτές,
που να σε ιδώ στις φυλακές.

Π. Κοντομίχης, αρ. 24, Της αγάπης

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

- 62 -Πρόβαλε, φως μου, στο παραθύρι
να δεις τον ήλιο και το φεγγάρι
να δεις τον νέον που θα σε πάρει.
-Πώς να προβάλω στο παραθύρι
που έχω μάνα κ' έχω και κύρη;

S. Baud-Bovy, αρ. 11

- 63 Μια κόρη ρόδα μάζευγε κι αθθούς εκορφολόα
να κάνει φούντα φουντωτή να δώσει τ' αδερφού της,
να κάμει πιο καλύτερη, να δώσει του καλού της.
Η μάνα της τήνε θωρεί από το παραθύρι.
-Μωρή, σκυλλά, μωρή άνομη, μωρή διαβόλου κόρη,
όπου 'χεις δώδεκα αδερφούς, καστροπολεμητάδες.
Αρκά 'ρκουται κ οι δώδεκα, την κόρη μαντατεύει,
και δέρνουν την κ' οι δώδεκα και δέρνει την κ' η μάνα,
μα σαν της μάνας το δαρμόν των δώδεκα δεν ήταν.
Αργά το λιοβασίλεμα η κόρη ψυχομάει.
-Κόρη, θέλεις μεταξωτά, θέλεις και βελουδέναια;
-Δε θέλω 'γω μεταξωτά, ούτε και βελουδένια,
μόν' θέλω να με θάψετε με ρούχα ματωμένα.

S. Baud-Bovy, αρ. 24

64. Όποιος 'γαπήσει ορφανή και την αλησμονήσει
να μπλέξει το σκαντάλι του, πίσω να μη γυρίσει.

S. Baud-Bovy, τόμ. 2ος, αρ. 16

65. Άουρος πέτρα πελεκά, Φραγκοκιτρολεμονιά
και πελεκά με τό'να τη μαρμαροκολόνα.
Κόρη ξαθθή τον ερωτά, Φραγκοκιτρολεμονιά
κόρη ξαθθή του λέει, κι απέκει 'μπε και κλαίει.

-Άουρε, πού ν' το χέρι σου, Χριστέ και νά 'μου ταίρι σου,
και πελεκάς με τό' να τη μαρμαροκολόνα;
-Εννι' άπαντρες εφίλησα, εφίλησα και τσίμπησα,
και δέκα παντρεμένες, λιγνές και χαιδεμένες,
και δεκαπέντε καλογριές από τις κιτρολεμονιές,
και δεκαοχτώ κυράδες, ωσά τις μαντζουράνες,
κι εκόψα μου τη χέρα, ασπρή μου περιστέρα.
Κι ας σε φιλήσω σκια (= τουλάχιστον) και σε, ζουμπούλι μου
και μενεξέ
κι ας κόψουν και την άλλη, πέρδικα με τα κάλλη.

S. Baud-Bovy, τόμ. 2ος, αρ. 19

66. Εψές ήμουν στο βασιλιά, σήμερα τι με θέλεις
-Κοράσιο σε καταγκαλεί που πήρες την τιμή του.

S. Baud-Bovy, τόμ. 2ος, σελ. 129

ΚΑΡΠΑΘΟΥ

67. Εις την απάνω (γ)ειτονιά κι όλον εις την απάνω
φιλ' αερφός την αερφήν, κουμπάρος τηκ κουμπαρα,
εφύλα κι ο Συνοδινός την γυναικαερφή του,
εφύλα κ' ανερώτατ τη, φιλά κι ανερωτά τη.
-Μαρού και επ πανδρεύεσαι, Μαρού επ παίρνει άνδρα;
-Και πώς μου λες να πανδρευτώ, να πάρω άλλον άνδρα;
Εσού συνόι μ' ήκαμες, τον άνδρα τι τοθ θέλω;
Ομπρός ποδεά μου κόντηνε, και πίσω μάκρηνέμ μου,
τη τζώνην απού μού φερες απού το Σαλονίκι,
τρεις γίπλες την ετζώνουμου και πάλι 'πόμενέμ μου,
τώρα μονή τη τζώνομαι και πάλι εμ με φτάνει.
Να τό 'ξερεν η μάνα μου πώς είμ' αγγαστρωμένη
κάλλια μού 'το να κρεμαστώ γή να μ' αποθαμμένη.
-Μαρού, σαθ θες να κρεμαστείς, σαθ θέλεις να ποθάνεις,
'άλε το φελλοκάλικο κ' έμπα στο περιόλι
φάε της δάφνης τοκ καρπό, της πρικολαιάς της ριτζα

και ἄλε κ εις τοκ κόρφοσ σου τρικέφαλον εφί
της όφιεντρασ τηκ κεφαλή να ξέβγει η ψυχή σου.

Μιχαηλίδης - Νουάρως, αρ. 12 α, σελ. 81

68. Δυόεκα βεργολυερέσ και κατά δύο πλεμένεσ
(β)ασυλικά ποτίτζασι, αρτσάμια ξεφυλλίτζα.
Κι η μια της άλλης ήλεε κ' η άλλη της άλλης λέει:
-Χριστέ και να προάλλασι δυόεκα παλληκάρια
να πάρει κάθα εις τημ μια και πάσα μια τον ένα.
Κι ακόμ' ο λόος ήστεκε στωλ λυερώτ το στόμα
έξου τουσ κ' επροάλασι στοκ κάμπο κααλάρου,
και πιάνει κάθα εις τημ μια και πάσα μια τον ένα.
Μαύροσ εφίλα τη ξαθθή, άσπροσ τημ μαυρομάτα,
μελαχροινός και νόστιμοσ τηγ γατανοφρονάτη.
Φιλούσι και τσιμπούσιτ' τεσ, φιλού κι ανερωτούτ' τεσ.
-Κόρες εν έχετ' αερφούσ, εν έχετ' εξαέρφουσ;
-Εν έχομε μη αερφουσ, μήσ πρωτοξαέρφουσ,
μ έχομε κύρη γέροντα, πολλά έρωσ δεν είναι,
έροντασ είναι στη βουλή και νεός εις το κουσέλιο.
Επρόαλεν ο γέροντασ στοκ κάμπο ανεφαίνει, [...]
κραεί και σιερόβεργα στο χέρι κ' ήπαιτζέτη.
Στριγγιάφ φωνή την ήσυρεν όση κι αν εβουλειέτο.
Ο εις κόφτει στοπ ποταμό, άλλοσ κόφτει στο ρυάκι,
κ' εκείνοσ με την όμορφη επηλοήθηκέτ του,
ο κάρυάσ του σφύριτζε κ' η γλώσσα του κηλάει...

Μιχαηλίδης - Νουάρως, αρ. 15 α, σελ. 85-86

69. Απόψε αποκοιμήθηκα στησ κόρησ το τραχήλι
κι ολονυχτίσ εφίλου τη κι ολονυχτίσ φιλώ τη.
Και μέσα στηβ βθάν αυγή δυ' ώρες να ξημερώσει
γροικώ της κόρησ κ' ήκλαιε, γροικώ της κ' ήλεέμ μου.
-Σηκώσου, ξένο, μίσεψε, σηκώσου, ξεέν, φύε,

μη ξημερώσει, ξένομ μου, κ' ευρούς σε στην αυλήμ μου
κ' εσέ, ξένο μου, είρουσι κ' εμέ σκοτώσουνίμ με.

-Και πού να πάω, λυ(γ)ερή, και πού να πάω, κόρη;

-Σηκώσου, ξένο, μίσεψε κάτω στις κρύες βρύσες
και πάρε τομ μαύρο σου εις τοενδρί τογ γέσε,
να βρ' αφορμή της μάνας μου κ' αιτία του κυρού μου.
'Μάνα εν έχομε νερό να πάω να εμώσω'".

Κ' ετσά καθώς του τό 'λεε, ετσά το καταστέννει.

Βρίσκει τον νέκ κ' εκείετο στις λεμονεάς τη ρίτζα,
φέρνει νερό και ύρνει του κι ουροζύπνησέτ το.

Κ' ήνοιξη τις αγκάλες του κ' εσφιχταγκάλιασέτ τη,
κ' ήρτεν η μάνα κ' ήύρετ τη στ' αούρου τις αγκάλες.

'Που τα μαλλάκια την αρπά κ εις τα πηλά τη ρίχτει
εν ήκλαιε τα ρούχα της τα λοχτοπατημένα
αμμ' ήκλαιε τον απαώ, που ετ τον καλόε.

Μιχαηλίδης - Νουάρος, αρ. 20, σελ. 89

-
70. -Να σε ρωτήσω Κωνσταντή, το τ' είν' η αφορμή σου
και τζέψασί σε σ' άλατρο μετέ με τοβ βουάλι.
-Εφίλησα του (β)ασιλεά τημ μονοθυγατέρα
κει που κοιμάτο στο ψηλά εις τ' ωραιοπαραθύρι
κι εκείνη μότου ξύπνησε κ' εσύφερεν ο νους της
εγιάηκε στου βασιλεά κ' εκαταμύττωσέμ με.

(= με πρόδωσε, με επέπληξε)

Μιχαηλίδης - Νουάρος, αρ. 21 β, σελ. 90

-
71. -Ωρα καλή σ' αφέντη μου. -Καλώς τηλ λυγερήμ μου.
-Μ' ένας απού τους μιστεργούς ήγγιξε τητ τιμήμ μου.
Τον Κωνσταντήν εφώνιαξε, τοπ πρωτοτυροκόμο
-Μήε κ' αρνήστηκέτ του το, μήε κ' απόκρουσέτ το.
-άμε να πας στην έρημο, να κάμεις πέντε χρόνους.

Μιχαηλίδης - Νουάρος, αρ. 8, σελ. 133-134

72. -Έβγα, πλεμένη, γκάλεσε
τον νεόν απού σ' επλάνεσε
κι απού σε σφιχταγκάλιασε.
Εμένα κι αμ με φίλη,
πούρι καλά μ' επλέρωσε
χρυσό κυώνι μού 'στείλε.
Ανάθεμα κι ατ' το 'φαα,
φια τό 'φαα για τό 'ρριζα
μα στο σεντούκι τό 'αλα
κ' ήκαμε στο τριαντάμερο
κι ούλο το σαραντάμερο.
Και το κυώνιμ μύρισε
κ' εφώναξε και μίλησε.
Για φά με. Για μυρίσου με
για στείλε μ' όπου μ' είχασι
και με βαγιοκλαίτζασι.

Μιχαηλίδης - Νουάρος, αρ. 20, σελ. 141

73. -Αν επλανειόμουσ σε κοντούς κι αν ήθελα τις μαύρους
ήθελε να ν' η ρύμη μου τα σούσουλα εμάτη.
(= γεμάτη από έκθετα, νόθα)

Μιχαηλίδης - Νουάρος, αρ. 5, σελ. 147

74. -Δώδεκα χρόνους ήλειτουργ, πού 'ναι τα διάφορά σου;
κι εγιώ για μιας αυγής φιλί, για μιας νυχτιάς κανάκι,
εις τό 'μπα χίλια πήρα του κ' εις τό 'βγα δύο χιλιάες
κ' εις τα 'ποξημερώματα χίλια και πεντακόσια.

Μιχαηλίδης - Νουάρος, αρ. 11, σελ. 196

75. -Οψές βράν τις είαμε στα Τρίκορφα τσ' υπάσι
μαύρος εφίλει τη ξαθθή, τσ' άσπρος τη μαυρομάτα,

τσ' ένας ψηλομελάχρουνος τη παιγνιοματούσα
εφίλει τσ' ανερώτα τη, φιλεί τσ' ανερωτά τη.
-Μαρού τσαι επ' πανδρεύγεςαι, να πάρεις έναν άνδρα,
να πάρεις άνδρα μαραγκό, άνδρα καροτσύρη.
-Πώς μου το λες να πανδρευθώ, να πάρω μαραγκάτσι,
την τζώνη απού μου 'στειλες απού το Σαλονίτσι,
'υπλή, τριπλή τη 'ζώνουμου τσαι πάλ' επόμενέ μου,
τώρα μονή τη ζώνομαι τσαι πάλι ε με φτάνει...

Μιχαηλίδης - Νουάρος, αρ. 14, σελ. 220

76. Κρουφά περιωρίτζουσι, κρουφά συναπαντειούνται
κρουφά αχτυλιώνουνται, κρουφά γλυκοφιλιούνται
κρουφά μαθθαίν' η μάνα της πως είν' αγγαστρωμένη
κρουφά τπυ Ρήα της μιλεί τηκ κόρη να πανδρέψου.
Κι ο μήνας εν εγιάηκε κι ο άλλος εν εβγήκε,
χαρές μεάλες γίνουσαι, καλέσματα στηχ χώρα
κι Ανδρόνικος κ' η Ρήγισσα περίσσεια καμαρώνου.

Μιχαηλίδης - Νουάρος, αρ. 5, σελ. 274

ΚΡΗΤΗΣ

77. Πού πάεις ψεύτη του φιλιού και κομπωτή τσ' αγάπης;
Σαν ήμουν ψεύτης του φιλιού και κομπωτής τσ' αγάπης
Γιάντά 'δωκες τ' αχείλι σου κ' εγλυκοφίλησά το;
-Αν τό 'δωκα τ' αχείλι μου κ' εγλυκοφίλησές το,
Νυχτά τον, ποιος μας έβλεπε κι αυγή, ποιος μας εθώριε;

Jeannarakí, αρ. 125

78. “Αλλοί μην ήμουν βασιλιάς, αλλοί μην ήμουν ρήγας,
και νάπιανα να χόρευγα με τη βασιλοπούλα”.
-Κι εκείν' ως ήτο φρόνιμη φρόνιμ' απηλοήθη.
-Κόπιασ' αφέντη βασιλιά μαζί μου να χορέψεις,
Να 'γγίξουν τα δαχτύλια σου μαζί με τα δικά μου

Μ' αλήθε', αφέντη βασιλιά, μην πιάσεις τα βυζιά μου".

Jeannaraki, αρ. 128

79. Μπαίνω καλημερίζω και τση λέω
-Δε με λυπάσ' αγάπη μου να κλαίω;
Ένα φιλ' ήρθα γώ για να μου δώσεις
κι εμένα το φτωχό να λευτερώσεις.
-Γλήγορα να μισέψεις απ' ομπρός μου
μη βάλω να σε δείρει ο αδερφός μου.
-Λέω σου να μισέψεις δίχως λόγια
μη βάλω να σου κόψουνε τα πόδια.
-Λέω σου να πηγαίνεις στη δουλειά σου
μη βάλω να σου σπάσουν τα πλευρά σου.

Jeannaraki, αρ. 131

80. -Για σιγανά τα λόγια σου μην πεισματολογούνε,
γιατί 'χω δώδεκα αδερφούς και δα μάσε δρικούνε.
Σα μου το λες πως μ' αγαπάς, σα μου το λες και ντρέτα,
οψές αργάς που πέρασες γιάντα δε μ' εχαιρέτας;"
"Η μάνα σου κι ο κύρης σου, κυρά μου κι ο αδερφός σου
εκάθουντονε δεξιά στο πλάι το δικό σου.
Κ' ήκλινα 'γω την κεφαλή, τα μάθια μου σ' εσένα,
μα εσύ δεν είσαι μπιστικά να μ' αγαπάς εμένα" [...]
"Πλυνα εγώ κι απόπλυνα, δεν έχω μπλιο να πλύνω,
μα ο κυνηγός με κυνηγά και δεν μπορώ να φύγω".
"Διώξε τονε τον κυνηγό, μπουμπούλα κοπελιά μου,
γιατί 'χεις δώδεκ' αδερφούς κ' είναι ντροπή, κερά μου".
"Γι άκου τηνε τη μάνα μου λόγια που με μαλώνει;
δε με λυπάσαι να με δεις να με ξυλοφορτώνει;
Ξι' άκου τηνε τη μάνα μου λόγια που μου τα λέει
κ' εγώ σου λέω μίσεψε κ' εσύ δε θες να πηγαίνεις".

Θ. Δετοράκης, αρ. 117

— — — — —

ΚΥΠΡΟΥ

81. Νάσου και την βασίλισσαν που έρκεται κλαμένη,
κλαμένη και κακόκαρτη και κακοκαρτισμένη:
“Ίντά ’παθες, βασίλισσα, κι είσαι τόσο κλαμένη,
κλαμένη και κακόκαρτη και κακοκαρτισμένη;”
“Ο Κωνσταντής ο τσίτσιρος, ’κεινος ’πού το γιλέκκιν,
κεινος φιλίν μου ζήτησεν κι ακόμη κι άλλον πράμα”.

M. Κιτρομηλίδου, αρ. 6

— — — — —

82. Ο Μαρουδής κι ο βασιλιάς στο φέγγος εδειπνούσαν,
συναφοράν δεν είχασιν, συναφοράν ανοιζαν,
ανοιζασιν συναφοράν πάνω στις τιμημένες
κι είπεν του ο Μαρουδής: .
“Εμένα η αρφούλλα μου με δόχια δεν πλανιέται”.
“Και μούλλωσε, α Μαρουδή κι εγώ να την πλανέσω”.
“Αν δώκεις και πλανέσεις την, κόψε την κεφαλήν μου,
αδένον και πλανέσει σε, να κόψω την δικήν σου”.
Χαπάρκα και μηνύματα στις Μαρουδικιάς τα σπίδκια.
Λαλεί των μιστάρκισσών της:
“Ποια βάγια ’που τις βάγιες μου, ποια θέλει την τιμήν μου;
ποια θέλει το κκιμπέριν μου ψηλά στην κεφαλήν μου;”
Μια βάγια ’που τις βάγιες της, ’πού τες αγαθκιακές της:
“Θέλω και το χαττίριν σου, θέλω και την τιμήν σου”.
Αλλάσσει την, τραλλάσσει την και πέμπει την και πάει.
Που την χωρεί κι ο βασιλιάς, κρυφές χαρές παθαίνει,
και πάνω στα μεσάνυκτα παίρνει την παρθενιάν της.
Σηκώννεται ’πού το πωρνόν, στέκει και του χιουντίξει:
“Να κόψω το δαχτύλιν της, μεγάλη αμαρτία,
να κόψω το βρουλλούιν της, πόνι καλόν σημάδιν”.
Έκοψεν το βρουλλούιν της, πόνι καλόν σημάδιν,
σηκώννει την νάκκον προί, έπεψέν την και πάει.

Χαπάρκα και μηνύματα στου Μαρουδή τα σπιδκια. [...]

“Ίντα με θέλει ο βασιλιάς, εψές ήμουν κοντά του:”.

Ενέην έσσω κι άλλαξεν τρεις αλλαές ρουχάκια,
αππέσσω ᾽φόρησεν χρυσά κι αππέξω χρυσαλλένα
αλλάσσει και την σκλάβαν της κι έπκιασέν την και πάει
που τες θωρεί ο βασιλιάς, κρυφές χαρές παθθαίνει:

Επολοήθην κι ο βασιλιάς.

“Καλώς ήρτεν η Μαρουδικιά, πόπεσσα ᾽ψές μαζίν της:”

“Ψέματα λέεις, βασιλιά, ψέματα συντυχάννεις
ψέματα λέεις, βασιλιά και το σκαμνίν σου χάννεις:”

“Αν μεν πιστεύκετε, άρκοντες, δέτε και το βρουλλίν της”

“Ψέματα λέεις, βασιλιά, ψέματα συντυχάννεις...”

Γέρνει και ᾽ποφουσκώνεται κι αθκιούσασιν οι τόποι,
᾽ποσκούφωσεν την σκλάβαν της κι έλειπεν το βρουλλίν της

“Και με τη σκλάβαν μ᾽ έμεινες κι εσύ σκλάβος δικός μου”.

Απλήησεν κι ο Μαρουδής κι έκατσεν στο σκαμνίν του
και πέμπει δκυο μιρόπουλλα, κόβκει την κεφαλήν του.

M. Κιτρομηλίδου, αρ. 9

83. “Και, κόρη, αν σ᾽ ετσιμψησεν, τα χέρκα του να κόψω,
κόρη, αν σ᾽ εφίλησεν, τα χείλη του να κόψω”.

M. Κιτρομηλίδου, αρ. 17

84. “Κόρη μου, κι αν δεν σ᾽ εκάλεσεν, εν αντροπή δική του,
αν σ᾽ εκάλεσεν δική σου και δική του”.

M. Κιτρομηλίδου, αρ. 20

85. Κόρη πού᾽ταν φρόνιμη φρένιμ᾽ πολοήθην:

“Ψάλλε, παπά, σαν έψάλλες και δικιάκο σαν ελάλεις,
κι εσείς, μικροδκιακόπουλα, εύρετε το ψαλτήριν.

Τα κάλλη Θεός μου τά'πεψεν και τα κανάκια μάνα
και τα νιψοχολλιάσματα τα χέρκα μου τα 'κάμαν".

M. Κιτρομηλίδου, αρ. 20

86. Κι απολοήθην νιούλλικος και λέει και λαλεί της:
“Λάμνε να πάεις 'π' α χαμαί, τσαρτέλλα βρωμισμένη,
που'σουν γουρουναρκά κατάβαρη και λόττα γεννημένη,
λάμνε να πεις της μάνας σου πως είσαι αγγαστρωμένη”.
“Παρά να πουν της μάνας μου πως είμαι αγγαστρωμένη
κάλλιον να πουν της μάνας μου πως είμαι πεθαμένη”...

M. Κιτρομηλίδου, αρ. 23

87. Ωστε να μπει και ώστε να βγει η κόρη 'πό τ' αμπέλιν,
βρέθην αγκαστρωμένη
τρέχει, πάγει στη μάναν της κλαμένη, σκοτωμένη.
Που την χωρεί η μάνα της, στέκει κι αναρωτάν την,
η μαυρογεννημένη:
“Γεια σου, κόρη μου καλή, χαρώ σε και αγαπώ σε,
εγώ ξαναρωτώ σε”.
“Τι να σου πω, μητέρα μου, μητέρα, 'σα σου λέγω,
γεια μου 'ρχεται να κλαίω”. [...]
“Τι έχει η κοιλίτσα σου, κόρη, κι εν' πατωμένη,
και πολλοκεντημένη;”
“Κουκιά χλωρά μου 'φερασιν και πάνω στο σχολειόν μου,
για ριζικόν δικόν μου,
άλλες τα 'καθαρίζασιν, εγώ πάλε έτρώα τα,
τα μυριανάθθεμάν τα!” [...]
“Τι έχει το βρακούδιν σου κόρη, το πλουμισμένον,
είναι μακελλεμένον;”
“Πεζούνια(ν) που μου 'φέρασιν κει πάνω στο σχολειόν μου,
για ριζικόν δικόν μου”.
“Τι έχουν τ' αμματάκια σου, κόρη μου, κι είν' κλαμένα,

τα καλοχολλιασμένα;”

“Αμπελουργός μ’ εφίλησεν ’πού πάνω, που το στόμαν,
που να τον διεις στο στρώμμα”. [...]

“Να παν να φέρουν τον παπάν να σας συστεφανώσουν,
κι άλλοι να σας συστρώσουν”.

Πήαν και φέραν τον παπάν και τους εστεφανώσαν,
της ώρας τους εστρώσαν.

Θ. Παπαδόπουλλος, αρ. Α 26

ΠΟΝΤΟΥ

88. Ο Κωνσταντίνον ο καλόν, ο καλο-Κωνσταντίνον,
ατός έχτ’ σεν λουτρόν, μαλαματένον κούρναν
κ’ εμπαιν’ κ’ εβγαίν’ και λούσκειται με την βασιλοπούλαν
κι όσα φιλήματα φιλεί, γράφτ’ ατά’ς στην καμάραν.
-Κι ο βασιλεύς δαβούμενος με τον βεζιρ-αζέμην
στοχάσκειται λυπάσκειται το γράμμαν της καμάρας.
-Ποίος έτον π’ εφίλησεν του βασιλά μ’ την κόρην
Κανείς κανείς ’κ’ ετόλμεσεν κι απολογιάν κ’ εδώκεν
κι ο Κωνσταντής παλλήκαρος τολμά κι απολογάται [...]
Για ράζετε τ’ ομμάτια του μ’ εφτά λογιών μετάξα
και δέσετε τα χέρα του μ’ εφτά κάτα αλυσίδα...

Π. Λαμψίδης, αρ. 7

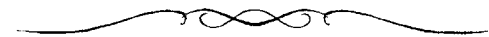
89. -Εγώ ξένος κ’ εσύ ξένσα και ταραχόπα ξένα
και το νερόν ντο πίνουμε εκείνο πα έν’ ξένον.
Έλα, κόρ’ ας φιλάσκουμες πριν βρέξ’ναι, πριν χονίσ’ναι,
πριν γομωθήν’ τ’ αυλάκ’ νερόν, τα κοτζορύμα χόνα.
Έλα, κόρ’, ας φιλάσκουμες αφκά’ στο λεφτοκάρυν,
το λεφτοκάρ’ λι λέει ατο κ’ η γη κι’ ομολογά το.
-Τα φύλλα είν’ πετούμενα, πετούν κι ατό πάν’ λέγ’νε.

Π. Λαμψίδης, αρ. 52

ΜΟΡΙΑ

90. -Σήμερα βγήκα να χαρώ
ποιον έδειρα, ποιόνε βαρώ;
Τίνος εκακομίλησα
τίνος γυναίκα φίλησα;
Κι όποιαν εφίλησ', ας το ειπεί,
δική της είν' η εντροπή.
-Με φίλησες αδικητή,
που να σε ιδώ στη φυλακή.
Με φίλησες και σήμερα,
που να σε ιδώ στα σίδερα.

Δ. Πετρόπουλου, αρ. 58, Ερωτικά

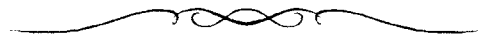
91. Λιμάζης με τον ταμπουρά, Ελένη με τη ρόκα,
εσυναπαντηθήκανε στου μαγαζιού την πόρτα.
Σκύβ' ο Λιμάζης τη φιλεί στα μάτια και στα φρύδια.
“Μη με φιλείς, Λιμάζαγα, στα μάτια και στα φρύδια,
τι μ' έχει η μάνα μ' ακριβή, κι ο κύρης μου χαϊδιάρα”.

Δ. Πετρόπουλος, αρ. 75, Ερωτικά

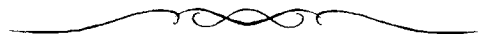
92. Βλέπει τα κόρφιατ'ς ανοιχτά κι ήταν μαραγκιασμένα
κι άρχισε η Λένκω κι έκλαιγε, η Λένκω και φωνάζει.
Κι η μάνα της της έλεγε κι η μάνα της της λέγει:
-Λένκω μ', τι κλαις, τι χλίβεσαι και είσαι σκανιασμένη;
-Μάνα μ', νιος με φίλησε στον ύπνο που κοιόμουν.

Δ. Πετρόπουλου, αρ. 79, Ερωτικά

93. Για σένανε, Ρουσούλα μου, με βάλανε στο κάστρο,
για δύο λογάκια πού 'παμε και τά 'πες τ' αδερφού σου.
Τού 'πες πως αγαπιόμαστε κρυφ' από τους γειτόνους.

Δ. Πετρόπουλου, αρ. 90, Ερωτικά

94. Βλέπει και το Σκληρόπουλο στη μέση σταυρωμένο
πάει και στην καλίτσαν του και την καλωρωτά την:
-Καλή μου, ποιος σε τσίμπησε, τα νύχια του να κόψω;
Καλή μου, ποιος σε δάγκασε, τα βόντια του να βκιάζω;
-Φιλήματα, τσιμπήματα, λογαριασμόν δεν έχουν
μ' αλήθεια κι η ποδγίτσα μου απάνω δεν σηκώθη.

Δ. Πετρόπουλου, 31 Α, Ακριτικά

95. Ακούσατε τι γίνει στις Ρόδος τα χωριά;
εντύθηκε μια νέα στα ευρωπαϊκά.
Με τον αγαπητικόν της πάει στον καφενέ
τον καφεντζή προστάζει σουμάδα κι αργιλέ:
Οι φίλοι τ' αδερφού της την εγνωρίσασι
και στον αδερφόν της την επαραγκρίσασι
“Τι κάθεςαι Βαγγέλη, δεν πας στον καφενέ,
να δεις την Αντρονίκη που πίνει αργιλέ.”
Σηκώνεται ο Βαγγέλης και αρματώνεται,
την ασημοκουμπούρα σφιχτά τη ζώνεται,
στον καφενέ πααίνει και φανερώνεται.
-Δεν ντρέπεσαι, Αντρονίκη, κρίμα το μπόι σου,
εντρόπιασες εμένα κι όλο το σόι σου!
-Άφησ' με, αδερφέ μου, να παίζω τα χαρτιά,
ίσως και τον κερδίσω τον παλιομασκαρά.
Σηκώνει την κουμπούρα, της δίνει στα πλευρά,
τρυπάει τ' άντερά της κι όλα τα σωθικά.
“Δεν τό' λπιζα, αδερφέ μου, να με σκοτώσετε,
στου καφενέ την πόρτα να με ξαπλώσετε.
Άμε να πεις της μάνας στα μαύρα να ντυθεί
γιατί την Αντρονίκη δε θα την ξαναδεί.
Κάτω στην Διενή είναι το μνήμα μου,
οι φίλοι τ' αδερφού μου νά'χουν το κρίμα μου”.

Δ. Πετρόπουλου, αρ. 29, Παραλογές

96. Μια Εβριοπούλα θέριζε και ήτον βαρεμένη.
Ωρες ώρες εθέριζε κι ώρες εκουλοπόνα
και στο δεμάτ' ακούμπησε, χρυσόν υιόν τον κάμνει
και στην ποδιάν τον έβαλε, να πα τον ρεματίσει
(= να τον πετάξει στο ρέμα)

Μια πέρδικα την απαντά, μια πέρδικα την λέγει:
“Μωρή σκύλα, μώρ' άνομη Εβριά μαγαρισμένη
εγώ 'χω δεκαοχτώ πουλιά και πάσχω να τα θρέψω
και σύ έχεις τον χρυσόν υιόν και πας τον ρεματίσεις:”

Δ. Πετρόπουλου, αρ. 37, Παραλογές

97. Το μάθατε τι γίνηκε ένα Σαββάτο βράδυ,
Γραμματικός εσφάηκε σε μαυρομάτας πόρτα,
και πάαινε το αίμα του σα σιγανό ποτάμι.
Κι η μάνα του το μάζωνε μ' ένα στεγνό σφουγγάρι
και στο λεένι τό 'ριχνε κι έκατσε και το κλαίει:
-Δε στου είπα 'γώ, λεβέντη μου, δε στου είπα 'γώ παιδί μου,
σε μαυρομάτα μη διαβείς, σε χήρα μην περάσεις,
γιατί θα σε σκοτώσουνε και θε να πας χαμένος.

Γ. Ιωάννου, αρ. 33

98. Στην παραπάνω γειτονιά, στην παρακάτω ρούγα
εκεί κάθεται μια γριά, κάθεται κι ένας γέρος
έχουν ένα κακό σκυλί κι ένα όμορφο κορίτσι
κορίτσι κρυφομίλητο και κρυφογκαστρωμένο.
Στο παραθύρι κάθεται, τους μήνες λογαριάζει
τι μήνα εγκαστρώθηκε, τι μήνα θα γεννήσει [...]
Μάη μου, μάγεψέ τονε τον νιον οπού μ' αγάπα
οπού μ' αγάπα κι έλεγε, ποτέ του δεν μ' αρνιέται,
και τώρα μ' απαρνήθηκε σαν καλαμιά στον κάμπο [...]
Κάνω να του καταραστώ μα πάλι τον λυπούμαι

μα ἴγω θα του καταραστώ κι ὅ,τι του μέλει ας πάθει.
Από ψηλά να γκρεμισθεί και χαμηλά να πέσει,
πέντε περόνια να βρεθούν, πέντε πληγές να κάμει,
δέκα γιατροί να τον κρατούν και σεκαφτά καρφάδες
και δεκοχτώ γραμματικοί να γράφουν τσι γιαράδες
κι εγώ διαβάτης να γενώ, μικρός περαματάρης.
-Καλώς τα κάνετε γιατροί, καλώς τα πολεμάτε.
Ας κόψουν τα ψαλίδια σας, κρέατα μη λυπάσθε,
έχω κι εγώ λινό πανί σαρανταπέντε πήχες
όλο μουρτάρια και ξαγντά στου δίγνωμου τη σάρκα.
Κι εκείνος απεκρίθηκε με το καμεν' αχείλε:
-Μωρή σκύλα, μωρή άπονη, μωρή διαβόλου κόρη,
δεν ήταν κρίση να με πας, καδής να με καλέσεις,
μόνον με κάλεσες στο Θεό κι ο Θεός επήκουσέ σε!.

Γ. Ιωάννου, Αρ. 36

99. Μη με τσιμπάς και με πονεί, μη με φιλείς και κλαίω,
και μελανιάζει ο κόρφος μου, χαλάει το πρόσωπό μου,
και με μαλώνει η μάνα μου κι αυτός ο αδερφός μου.

Γ. Ιωάννου, αρ. 130

100. Ο Κωνσταντής εδούλευε και ρόγα δεν επήρεν
μα όσο και για τη ρόγα του εφίλει την κυράν του.
Κι όσα φιλήματα της κρούει, στο μάρμαρο τα γράφει.
Κι ο βασιλιάς επέρασε στο μαύρο καβαλάρης,
το μαύρο του γονάτισε, τα γράμματα ανεγνώει:
-Γράμματα, πού σας έγραψε, καημό μεγάλον είχε.
Κι εγώ που σας edιάβασα, καημό μεγάλο πήρα.

Γ. Ιωάννου, αρ. 149

ΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

101. Κι αν είσαι κι α δεν είσαι του δήμαρκου παιδί,
να σε φιλήσω θέλω κι ας έμπω φυλακή [...]
Εσύ 'σαι το σταφύλι κι εγώ το τσάμπουρο
φίλει με συ στα χείλη κ' εγώ στα μάγουλο.

Baud-Bovy, 2ος τόμος, αρ. 22

102. Μόνο μια παπαδοπούλα
νόστιμη κι αρκοντοπούλα
δεν μπορώ να τη γελάσω
το χεράκι της να πιάσω.
Και μ' ερμήνευεν η θειά της,
μια πρωτοξαδέρφισσά της
Σαν την εύρεις στο σοκάκι
πιάσ' την από το χεράκι.
Κι αν τη δεις και κοκκινήσει
κάποιον άλλο 'χει 'γαπήσει.
Κι αν τη δεις και πάρει χόμα
εποψίαν έχ' ακόμα.
Κι αν τη δεις και πάρει πέτρα
γλήορ' ανεμάζευγέ τα.

Baud-Bovy, 2ος τόμος, αρ. 58

ΚΑΡΠΑΘΟΥ

103. Χιλιάες 'ξίτζ' η νεότη σου και λίρες το κορμίσ σου
κ' εκατομμύρια φλουριά ο νους της κεφαλής σου.

Μιχαηλίδη - Νουάρου, αρ. 6, σελ. 31

104. Κι εκεί που σμίζατ τα νερά πύργος εθεμελιώθει
πύργος και σιερόπυργος και μολυοχτισμένος
με το γυαλί, με το ψηφί ήτοθ θεμελιωμένος...
Και μέσα κόρη εκάετο τρεις χρόνους ξωρισμένη.

Μή άρκως την εξόρισεμ, μηε Πασιά Φερμάνι.
Η μάνα της κι αφέντης της οι δύο την εξωρίσα,
για 'νούς αούρου φίλημα, για 'νούς στρατιώτη αάπη,
κ' εκεί την εξεχάσασι τρεις χρόνους ξωρισμένη.
Και μια Λαμπρή, μια Κυριακή, μια 'πίσημην ημέρα
επέρασεν η μάνα της τραούιτ τραουά της:
-Ω γεια σου, κόρ'αν ήφας, ω γεια σου, κόρ'αν ήπες,
ω γεια σ' αν ελησμόνησες τ' αούρου την αάπη.
-Αν ελησμόνησες εσού, μάνα, τοπ παθητός σου,
επελησμόνησα κ' εγιώ τ' αούρου την αάπη.

Μιχαηλίδης - Νουάρος, αρ. 1, σελ. 38

-
105. -Άης τα τία μού 'καμες κ' ήβγαλες τ' όνομά μου
κι ούλο τοκ κόσμο ντρέπομαι και την εκολογιά μου.
-Σόπασε το Λενάκι μου και μησ σου αρυφάνη,
και Χριστιανός είμαι κ' εγιώ και άλλομε στεφάνι
Θωρείς εια Λενάκι μου, με τηκ καταοσιάμ μου
και πώς την εκατάφερα τημ μάνας σου, τη θειαιμ μου.

Μιχαηλίδης - Νουάρος, αρ. 13, σελ. 59-61

B. Δ. ΘΡΑΚΗΣ

- 106 Θ' αρραβουνιάσει κι η Χρυσή, θα πάρει του Νικόλα
Νικόλας γράμμα τ' ν' έγγραψι, στου λόγου της να στέκει.
Χρυσή στου λόγου τ'ς στάθηκι, Νικόλας ραβουνιάζει.
Χρυσή τη στράτα -v- έπιρني, τ'ς εκκλησιάς του γκιολ παένει,
τα παούτσια τ'ς έβγαλι, στου βαθύ του γκιολ κι ρίχκι.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 5

107. “Τι του θέλ'ς τουν ξένουν άντρα
άντρας σου θα νάρτ' π' τα ξένα
Μωρή Γιάννου πού τ' αφήνεις τα πιδιά σου
κι τη δόλια πιθιρά σου;”

Π. Καβακόπουλος, αρ. 8

108. “Αν δεν έχου του ταίρι μου, του ταίρι της καρδιάς μου
φουτιά να κάψει τ' άσπρα του και φλόγα τα φλουριά του”.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 22

109. Τ' έχουν κόρη μ' τα μάτια σου, κι τρέχουν σαν τη βρύση;”
“Έχου άντρα στην ξηνητειά, τώρα γώδικα χρόνους.
Κι 'ιδ' έριτι κ' ιδέ φανή, κ' ιδέ γράμμα μι στέλνει”.
“Κόρη μ' εγώ είμι ου άντρας σου, ιγώ 'μι κι ου καλός σου”.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 28

110. Νε νά 'μουν πουλί, Δήμου μ' να πέταγα,
ψηλά στα κουρφουβούνια
Να πά' να ιδώ αυτούν του νιο, του νιο τουν παντριμένου
σι τι σαντήρια κάθητι, σε τι τραπέζια τρώγει
ποιανής χεράκια τον κερνούν κι τα δικά μου λυώνουν.
Ποιανής στρώμμα τον δέχτι, κι γώ τουν περιμένου. [...]

Τίνους πιδιά τουν χαίρουντι, κι τα δικά μου κλαίνι”.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 34

111. “Για πώς μι λες να παντριφτώ, που έχω άντρα στου στρατό
βάι τώρα τέσσιρα χρόνια, εις τα έρημα τα ξένα!”

Π. Καβακόπουλος, αρ. 112

ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

112. -Ο Κώστας σου απέθανε, εγώ ’μαι ο καλός σου (ο αδελφός του)
-Όταν θα στίψει η θάλασσα και γίνει περιβόλι,
τότε και γω θα παντρευτώ, άλλο γαμπρό θα πάρω...

Θ. Νημάς, , αρ. 8, σελ. 66

113. Α΄. Βρίσκει τις πόρτες ανοιχτές και τα σκυλιά δεμένα
κι αυτήν είχε τους φίλους της και σφιχταγκαλιασμένοι.

Β΄. Βρίσκω τις πόρτες ανοιχτές και τα σκυλιά δεμένα
βρίσκω και την αγάπη μου μ’ άλλον αγκαλιασμένη.
Τραβώ και σέρνω το σπαθί κομμάτια να την κάνω.
-Στάσου μου λέει, λεβέντη μου, δύο λόγια να σου είπω
πού ’δες αμπέλι ατρύγητο, σταφύλ να μην του λείπει;
πού ’δες χωράφι αθέριστο, στάχυ να μην του λείπει;
πού ’δες κορίτσι ανύπαντρο μην είναι φιλημένο;

Γ΄. Βρίσκει και την Καλούδα του μ’ άλλον άντρα να παίζει
κι του σπαθάκι ν’ έβγαλε, την παίρνει του κιφάλι
κι στου ντισάκ την έβαλι, στην πιθιρά(τ) την πάνει.

Θ. Νημάς, αρ. 9Α, 9Β, 9Γ, σελ. 66-67

114. Πηγαίν’ κι ο Κώστας στο σχολειό, πηγαίνει να διαβάσει
το καλαμάρι αστόχιασε, πηγαίνει να το πάρει,
βρίσκει τη μάνα πόπαιζε μαζί με τον ασίκη. [...]

Με ζάχαρη το γέλασε και στο κατώγ τον φέρνει,
σαν το αρνί τον έσφαξε, σαν το παχύ κριάρι.

Θ. Νημάς, αρ. 10 Γ, σελ. 68

115. Κι έλα ταχιά του βράδυ
γιατ' είναι άντρας μου ιδώ
του νάν' κι θεύγα απόψι
κι έλα ταχιά του βράδυ.
Θα σι τηγανίσω αυγά μι βούτυρο...

Θ. Νημάς, αρ. 15, σελ. 220

116. -Κουντουκαρτέρα, παπαδιά, θέλου να σου μιλήσου
που άφσις του σπίτι, παπαδιά, πού άφσις τα παιδιά μας;
-Σύρε, παπά μ' στου σπίτι σου, σύρι κι στα πιδιά σου
κι' εγώ θα πάου μι τα παιδιά, θα πάου μι τους λεβέντες

Θ. Νημάς, αρ. 42, σελ. 252

ΡΟΥΜΕΛΗΣ

117. Ωρέ τίποτα δεν εξήλεψα 'δω στον απάνου κόσμου
ν' απ' τ' άλλουγου του γλήγορου κι τ' άξιου παλληκάρι
και τη γυναίκα την καλή ν- όπου τιμάει τον άντρα
κι απού τ' αδέρφια τα καλά ν- οπούχουν την αγάπη. [...]
Αγάπησι ου μικρότερους του πρώτου τη γυναίκα
κι ντρέπιτι για να του ειπή κι να του μουλουήση. [...]
Βλέπει του νιο να καρτιρεί για να την ανταμώσει
“Νύφη μ' σάμπους σι αγαπώ, νύφη μ' σάμπους σι θέλου”.
“Συ να μι θέλεις για βουλά, 'γω σι θέλου δέκα,
τούν αδιρφό σου σκότουσι κι έλα για να μι πάρεις”.
“Αν χάσου ιγώ τον αδιρφό, άλλ' αδιρφό δεν κάνου,
κι αν χάσου ιγώ τη νύφη μου, άλλη νύφη θα κάνου”.
Κι του σπαθί του έβγαλι κι απάνου της εχύθη.

Μάρκου, αρ. 33, Παραλογές

118 Τι έχεις κόρη μ' κι δάκρυσις, τ' έχεις κόρη μ' κι κλαίγεις
“Έχου άντρα στην ξενιτειά τώρα δώδικα χρόνους
κι ακόμα δύο τουν καρτερώ, τρία τουν αντιχαίνου
κι αν στα πέντι δε φανεί καλόγρια θα γένου”.

Μάρκου, αρ. 35, Παραλογές

119. - Αντώνης πάει στην ξενιτειά ν- Αντώνης πάει στα ξένα
μωρέ, πίσου η κυρά, πίσου η κυρα γη Αντώνινα,
πίσου η κυρά Αντώνινα κινούργιους φίλους πάνει

Μάρκου, αρ. 37, Παραλογές

120. “Τι χαμπέρ- να ζήσεις Παναγιούλα μου,
τι χαμπέρι να σου στείλου,
τι χαμπέρι να σου στείλου,
πόπασις κινούργιου φίλου”.
“Σαν τουν έπιασα του φίλου,
ξένους είν' κι τουν αφήνου”...

Μάρκου, αρ. 67, Της αγάπης

ΗΠΕΙΡΟΥ

121. Μέσ' στα Τσουμέρικα χωριά
στο δόλιο Βουργαρέλι
στολίζεται μια λιγερή
στην ικκλησιά πηγαίνει
χρυσή λαμπάδα κράταε,
κ' έν' ασημένιο μπότι -
είχε φόβο που το Νότη -
κι ο Νότης την αγνάντευε
από το παραθύρι
-δεν μου κραίνεις τσιουβαήρι
-σκιάζομαι, Νότη μ', σκιάζομαι,

κι αχ την ντροπή μου χάνομαι
σκιάζομαι αχ τον πεθερό μου,
κι αχ τον άντρα, τον οχτρό μου.

Γ. Χασιώτης, αρ. 25, του χορού

122. Δεν έκανες καλά κυρ' Αναγνώσταινα
τέτοια νύφ' απού χες, σκύλα,
τι την έστελνες για ξύλα [...]
μοναχή της πάει για ξύλα
με το δούλο της, το χοσμικιάρι της
προς τα Κάψαλα την πάνει
ποιος τον ξέρει τι την κάνει...

Γ. Χασιώτης, αρ. 26

123. -Παπά μ', τη θυγατέρα σου, τη θέλ' ο καπετάνιος
-Εγώ παιδί μ την πάντρεψα, τριών μερών νυφούλα.
-Για πιάστε δέστε τον παπά, και σφίζτε του τα χέρια.
Έτρεξε και την ήφερε σαν πέρδικα γραμμένη.
Π' αγνάντια τους προσκύνησε, κοντά τους χαιρετάει
κι όλοι φλωργιά την κέρασαν κι ο πρώτος δαχτυλίδι
στα γόνατα την έπαιρνε, στα μάτια τη φιλούσε
“Κόρη μ' για δεν παντρεύεσαι, δεν παίρνεις καπετάνο;”
“Κάλλιο να σκάσ' ο μαύρος σου, πέρι το λόγο πού πες
εγώ 'χ' άντρα πραμματευτή, και πεθερό κουτζιάμπαση”

Γ. Χασιώτης, αρ. 34, κλέφτικα

124. Κι όντας ανθίς' η θάλασσα και βγάλει μανουσάκια
τότες κι εγώ θα παντρευτώ, να πάρω άλλον άντρα.

Γ. Χασιώτης, αρ. 9, ερωτικά

125. Κάθετ' η Μάρω, κάθετα στου Γιάννου το κρεββάτι,
κρατεί γυαλί στα χέρια της, τα κάλλη της γυαλίζει

“για πες μου, κάλλη μ’ όμορφα και στήθι μου γραμμένο,
τάχα του Γιάννου να είστε σεις, τάχα του Κωνσταντίνου;”

Γ. Χασιώτης, αρ. 37, ερωτικά

126. Να σε ρωτήσω πεθερέ κ’ εσένα πεθερά μου
το τίνος είναι τα τραγιά, τ’ άλογα, τα γελάδια;
-Δικά μας είν’ τα ζωντανά, όλα δικά μας, νύφη
-Λύκος να φάει τα πρόβατα, λύκος να φάει τα γίδια,
και ν’ απομείνει ο πιστικός, τ’ όμορφο παλληκάρι,
για να ’χω γώ τον πιστικό, να παίζω νύχτα μέρα.

Π. Αραβαντινού, αρ. 201

127. Κι όσο να πάει στο βουνό, να κατεβεί στους κάμπους
να φκιάσει στρούγκα και μαντρί ν’ αρμέξει τη λαφίνα,
άντρας της εξαρρώστησε κι άλλη γυναίκα ’πήρε.
Δεν τώχει πως την άφησε κι άλλη γυναίκα πήρε,
μόν’ τώχει πως την κάλεσε και να τον στεφανώσει.

Π. Αραβαντινού, αρ. 216

128. Και πάρε λούσου κι άλλαξε και βάλε τα καλά σου,
για να κατέβεις στο χορό, κάτω στο μεσοχώρι,
για να σε ιδούν οι όμορφες κι αυτά τα παλληκάρια
και να σε ιδεί κι ο άντρας σου, που πήρ’ άλλη γυναίκα.

Π. Αραβαντινού, αρ. 241

129. -Καλή σου ημέρα, Γιώργαινα. -Καλώς τον τον Ασήμη.
-Γιώργαινα, θέλω ένα φιλί, θέλω τα δύο σου μάτια.
-Και πώς σου δίνω το φιλί κι αυτά τα μαύρα μάτια
που με μαλώνει η μάνα μου κι άντρας μου με σκοτώνει.
-Τον άντρα σου μη σκιάζεσαι κ’ εγώ τον φοβερίζω,
τη μάνα σου μη φοβηθείς για με δε σε μαλώνει.

Π. Αραβαντινού, αρ. 243

130. -Μαρουσιώ μου, καλησπέρα σου, και πού είν' ο Παναγιώτης;
-Ο Παναγιώτης έφυγε, βγήκε να φέρει γύρα. [...]
Ο Παναγιώτης πρόβαλε από ψηλή ραχούλα
και γλέπει φως στο σπίτι του και λάμψη στον οντά του.
-Μήνα η γυναίκα μ' δε μπορεί, μήνα και το παιδί μας;
Δίνει βιτσιά τ' αλόγου του και σαν πουλί πετάει.
Κρυφανεβαίνει στον οντά, γλέπει την ατιμιά τους
και με το αίμα δύο κορμιών την πλένει σαν λεβέντης.

Π. Αραβαντινού, αρ. 269

131. Μωρή κυρά Πολίτισσα, μωρή ξεπατωμένη
αν αγαπάς τον άντρα σου, τον ξένον τι τον θέλεις;
-Τον άντρα μου τον αγαπώ, τον θέλω να μου φέρνει,
τον ξένον τον γλυκοφιλώ γιατί ξενοδουλεύει.

Π. Αραβαντινού, αρ. 274

132. Αυγερινός θε να γενώ να βγω στη γη να λάμψω
να δείξω τη μελαχροινή οπώχει άντρα και φίλο
ο άντρας της στη φυλακή κι ο φίλος της στο σπίτι.

Π. Αραβαντινού, αρ. 282

ΜΟΡΙΑ

133. -Εμέν' άντρας μ' αρρώστησε βαρειά για να πεθάνει,
λαγού τυρί μου γύρευε κι αγριγελάδας γάλα.
Πάω να βρω λαγού τυρί κι αγριγελάδας γάλα,
μένα άντρας μου παντρεύτηκε και πήρ' άλλη γυναίκα.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 92

134. Ξανθή κόρη εκοιμότανε στ' αντρός της τες αγκάλες
κι ούλο τ' αντρός της έλεγε κι ούλο τ' αντρός της λέει:
“Βαρειά κοιμάσαι, Κωνσταντή, βαρύ ύπνο που κάνεις,

κι η συντροφιά σ' εμίσεψε κι έμεινες μοναχός σου.
-Πολύ με διάζεις, λυγερή, πολύ με διάζεις, κόρη,
καν' άλλον ν' αγαπάς καλύτερα από σένα,
σπαθί βαστάς στα χέρια σου, κόψε μου το κεφάλι,
να λερωθούν τα ρούχα μας, να βάψεις το σπαθί σου,
για να μας μάθει η γειτονιά, για να μας μάθει η ρούγα".

Γ. Ταρσούλη, αρ. 106

135. -Αν τον εδάνεισες κερι, διπλό να σου το δώσω
κι αν τον εδάνεισες φιλί, να πας να σου το δώσει.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 121

ΔΕΥΚΑΔΑΣ

136. Πέρασε Παναγιωτούλα μου
πέρασε ένα καλοκαίρι
και δεν μούστειλες χαμπέρι.
-Τι χαμπέρι να σου στείλω
πό 'πιασα καινούργιο φίλο;
Κι αν τον έπιασα το φίλο
τον παλιό δεν τον αφήνω.
Θα τον στήσω κυπαρίσσι
και στον πάτο κρύα βρύση.

Π. Κοντομίχης, αρ. 72, Της αγάπης

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

137. -Κι έχω γέρο άντρα και μωρά παιδιά.
Βαρύ σταμνί με δίνει και κοντό σκοινί
ν' αργήσω να γεμίσω, να μ' εύρει αφορμή.
-Αρνήσου το γέρο και πάρε με το νιο,
να σε ταΐζω κόντιο, να σε γλυκοφιλώ.
-Δεν τον αρνιούμαι 'γώ το γέρο τον κακό
μικρή μικρή μ' αγάπα, ως δώδεκα χρονώ

και φουντοκλάδευέ με σαν το βασιλικό.

S. Baud-Bovy, αρ. 23

ΚΑΡΠΑΘΟΥ

138. Κόρη ατάνιν ήπλεε τέσσαρους πέντε χρόνους
πέντε μεάλες Κυριακές κι έξε λαμπρές Γευτέρες
κι ο άνδρας της την ερωτά τίνος είτ' το ατάνι.
-Αθ θέλ' ο Θεός και πλέξου το, εσένα θα το ώκω.
Και πλέει κι αποπλέει το, του φίλου της τογ γίει
κι ο φίλος της το ζώστηκε στοφ Φόρον εκατέη.
Κι ο άνδρας της το γρόνισε στου φίλου της τημ μέση.

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 3, σελ. 41

139. Παπαοπούλα του παπά
ποιον αγαπάς καλύτερα
τοφ φίλο γή τον άνδρας σου
πού 'χεις μετέ σου πάντα σου.
-Τον άνδρα μ' απαώ καλά
τοφ φίλομ μου καλύτερα
άνδρας να ίνει μάρμαρο
κι ο φίλος μου τριαντάφυλλο
για να πατώ το μάρμαρο
να πιάνω το τριαντάφυλλο,
να το μοσκομυρίζομαι,
να τ' ακριολιμπίζομαι.

Μιχαηλίδης-Νουάρος, σελ. 38, σελ. 179

- 140 -Κόρη κοντοπλεμένη γιατί ήδινες φιλί,
αν ήθελε νά 'ναι ξένος να πάει να το πει.
-Μήε και ξένος ήτο μήε και εκός,
τ' ανδρός φίλος ήτο κι αερφοποιτός
κ' εμού της καημένης ο πρώτος μ' αρμαστός.

-Για πε μου, πε μου κόρη, πού σου μίλησε,
σ' ποια ρύμη, σ' ποια γωνία σε πρωτοφίλησε.
-Σώπα, σώπα, μάνα μου και να σου το πω
πόσες φορές μ' εφίλησεν ο πολλααπώ.
Μιαν εις το παραθύρι κι άλλην εις το στενό
κ' άλλη μέσα στη ρύμη σαν ήμεθα τα δύο.
-Μωρή και εν εντράπεις, εν είχες εντροπή
να σε φιλήσει ξένος να πάει να το πει.
-Σώπα, σώπα, μάνα μου, κ' εάπας τα και συ
τα 'μορφα παλληκάρια και το γλυκό κρασί.

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 15, σελ. 198

141. Κι άνδρας της όξω στέκει με το σπαθί γδυμένο.
Να σε σκοτώσω θέλω, κυρά Κατερινιό
γιατ' ήμεινες απόψε με το Τζακυθιανό.
-Μημ με σκοτώσεις άνδρα, μηκ κάνεις φονικό
γιατ' είμαι κοπελλούα κι έχω μορά παιδιά
κι ύστερα θα 'πομείνου στα χέρια σ' ορφανά.
-Να σε σκοτώσω θέλω, σκύλλα Κατερινιά.
Κι εννέα σπαθιές της δίνει και δέκα τρεις μετρά
κι ακόμα μια της δίνει απάνω στα υτζιά
κι ο Χάρος όξω στέκει και παίρνει τη ψυχή.
Σατ την εκατεαίναν απού τις σκάλες της
μικροί μεάλοι κλαία τις ομορφιές της,
και σατ την επερνούσαν απού το στενό,
μικροί μεάλοι κλαία για το Κατερινιό.

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 6, σελ. 265

142. Μεσ' του Ποσειδιού τοκ κάμπο,
κ' εις της Άφρωτης τον άμμο,
πορπάτ' ένα περιστέρι,
με τοτ ταμπουρά στο χέρι,

παίτζει τραουδά και λέει
-Τ' άτυχα τα παλληκάρια
πού 'χουν άσκημες γυναίκες
και φιλού κι αναστενάτζου
κι όλο της καρδιάς φωνιάτζου
-Φα' καρδιά καμένη χιόνι,
να σ' απογιαούν οι πόνοι
-Ηφαα, το γιω το χιόνι,
εν εγιάησαν οι πόνοι
για της χήρας το κορίτσι
που το λούν' η μάνα της
κι ωραιοπαραμάνα της
τρεις βολιές το Σάατο
με το μοσκοσάπουνο
κι άλλες τρεις την Κυριακή
με τομ μόσκοτ τοπ πολύ.

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 11, σελ. 279

143. -Δώδεκα χρόνους ήλειπες, πού 'ναι τα διάφορά σου;
κι εγώ για μιας αυγής φιλί, για μιας νυχτιάς κανάκι,
εις τό 'μπα χίλια πήρα του κι εις τό 'βγα δυο χιλιάες
κ' εις τα 'ποξημερώματα χίλια και πεντακόσια

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 11, σελ. 196

ΚΡΗΤΗΣ

144. Ετότες ο παπάς το συλλογιέται.
Πιάνει χαρτί και μπένα και μελάνι
Και μια γραφή καθίζει και του κάνει:
Η κερα καπετάνισσα σ' αρνήθει
Κι απόψε μ' άλλον άντρα εκοιμήθει.
-Ρίξε τη σκαπαβία στο θαλάσσι
Την καπετάνισσα να πάρεις

Εις το τη ρίζε μ' ορισμό μου
κ' εις το καράβι φέρε το μωρό μου. [...]
Σαν είδε ο Μανέτας τη γυναίκα
Τα έρημάν τ' αμμάθια βρύσ' ετρέξα [...]
Κ' επήραν την Ψυχή τση οι γιαγγέλοι
και σαν την είδε κάτ' αποθαμένη
επήρε το μωρό τση και γαέρνει
Και σαν έφταξε λέει του Μανέτα
“Άδικα θανατώθηκ' η γυναίκα”.
Γράφει γραφές και γράμματα κι ηλέγαν
“Αν πιάσουν τον παπά, να τον εδέναν”.
Και γράφει γραφές άλλες και σκορπούσι
Όπου κι α βρουν παπά να καταλυούσι.

Jeannaraki, αρ. 17

145. Κερά δέρνει τη βάγιαν της, δέρνει και μαγκλαβίζει.
-Δέρνε μ' αφέντρα, δέρνε με, δέρνε, μαγκλάβιζέ με.
Μ' αργά, σαν έρθ' αφέντης μου θενά σε μολοήσω.
-Τ' είδες μωρή και τι θα πεις και τι θα μολοήσεις;
-Οψές αργά πλαθυά 'στρωσα κ' ηύρα και ξεστρωμένα
και γγίζω το προσκέφαλο, βρίσκω δύο κεφαλάκια.
Το 'να το με ξαθά μαλλιά και τ' άλλο ξυρισμένο.
Και γγίζω στα μπροσπόδια σας βρίσκω τέσσερα ποδάρια.
Τα δύο 'σαν άσπρα και παχιά, τα δύο με τα τουσλούκια.

Jeannaraki, αρ. 103

146. Να σε σκοτώσω θέλω, σκύλα Κατερινιώ
γιατί σε πιάσαν πάλι με το Λατσιθιανό.
-Άκουσ μητέρα, άκουσ, άκουσ τον άντρα μου,
να με σκοτώσει θέλει, κρίμα στα νιάτα μου.
-Καλά θα σου το κάμει, γιατί το πάτησες
τ' αντρούς το στεφάνι το τσαλαπάτησες.

-Δε με λυπάσαι, μάνα μ', απού 'χω δύο παιδιά,
τό 'να 'χω στις αγκάλες και τ' άλλο στα βυζιά;
-Λυπούμαι σε, παιδί μου, μα είντα μπορώ να πω,
αφού σε ξαναπιάσαν με το Λατσιθιανό;
-Δεν τα λυπάσαι, μάνα, που θα γυρίζουνε
στις πόρτες των ανθρώπω, να τα γογγύζουνε;
-Λυπούμαι τα, παιδί μου, μα είντα μπορώ να πω,
αφού σε ξαναπιάσαν με το Λατσιθιανό;
-Σώπα κ' εσύ μητέρα, μ' αγάπας τα κ' εσύ
τα σύκα, τα σταφύλια και το γλυκό κρασί.

Θ. Δετοράκης, αρ. 76, Παραλογές

147. -Καλώς τη, τη κασέλα μου, τη σφιχτοκλειδωμένη
σαράντα χρόνους λείπω δα κι ακόμη μ' ανημένει.

Μ. Πυτικάκης, σελ. 142-143

148. Βγαίνει ο Ανδρούτσος στα πουλιά, βγαίνει για το κυνήγι
κι αφήνει γιο στα γράμματα και γιο στο ψαλιτήρι
κι ο δάσκαλος το σκόλασε να πα να γιοματίσει.
Στη στράτα όπου πήγαινε, στη στράτα που πηγαίνει
βλέπει τη μάνα κι ήπαιζε, τη μάνα κι εφιλιόνταν.
-Μάνα, τι κάνεις ατουδά; Τί 'ναι αυτά που κάνεις;
Σαν έρθει ο πατέρας μου δα του τα μολοήσω.
-Τ' είδες, παιδί μου κι ήκανα και τι δα μολοήσεις;
-Καλά είδα 'γώ, καλά δα πω, καλά δα μολοήσω.

Μ. Πυτικάκης, σελ. 148-150

ΚΥΠΡΟΥ

149. Εις την Μύκονον εγίνην μεγάλον φονικόν!
Ξακυριανοί το 'κάμανε για έναν Κατερινιόν.
Πάγω κι εγώ ν' ακούσω, πάω κι εγιώ να δω,
πάω κι εγιώ να μάθω για ποιον Κατερινιόν.

Ήταν κόρη του Μάρκου, που είχε την Αθηνίων
την ηύραν εις το στρώμαν μ' έναν Ξακυριανόν.
Έναν χαπάριν παίρνουν στ' ανδρός της το παρπερειόν,
κάθονται και λαλούν τον ό, τι είδα σήμεραν.
Πως ηύρανε την κόρην μ' ένα Ξακυριανόν.
Τρέχει ξεσπαθωμένος με το σπαθίν γυμνόν.
“έλ' άνοιξέ μου, κόρη, σκύλα Κατερινιώ,
γιατί κάτι μου είπαν οι γειτόνοι σήμεραν,
πώς σ' έβρανε στο στρώμμα μ' έναν Ξακυριανόν.
Να σε σκοτώσω σκύλα, σκύλα Κατερινιώ”

Θ. Παπαδόπουλλος, Α20

150. “Λάμνανε να πας και δα, παπά, ώσπου να ζημερώσει,
γιατ' άνδρας μου 'παράκατсен, πόψε να σε σκοτώσει”
Επάτησεν πας στο φραμόν κι επήεν ν' απήσει,
μιαν ματσουκιάν του 'χάρισεν 'πό πίσω στο ζινίχιν.

Θ. Παπαδόπουλλος, Α22

151. Ο Διγενής ψυχομαχεί κι η γη τονε τρομάσει,
κι η πλάκα τον ανατριχιά, που θα τότε σκεπάσει.
Και τση καλής του φώναξε να πα τήνε ρωτήξει:
-Αν αποθάνω, βρε καλή, ποιον άντρα θε να πάρεις;
-Αν αποθάνεις, Διγενή, τα μαύρα θε να βάλω,
να τρώει εσένα η μαύρη γη κι εμέ τα μαύρα ρούχα. [...]
Μα πάλι δεν τ'ς επέστεψε και τρις ξαναρωτά τη:
-Αν αποθάνω, βρε καλή, ποιον άντρα θε να πάρεις;
-Αν αποθάνεις, Διγενή, τον άρχο θε να πάρω,
οπού 'ν' η πρώτη μου χαρά, το πρώτο μου καμάρι!
'πού τα μαλλιά την άρπαξε, τρεις γύρους ται τση κάνει.

Α. Πετρόπουλος, αρ. 12 Γ, Ακριτικά

152. Και κίνησεν ο Μαυριανός κι επαίναν την καλή του
κι επαίναν την καλίτσαν του, την ευλοητικιάν του...
-Ως είν' το μήλον κόκκινο και το κυδώνι άσπρο
και το φεγγάρι τ' άγλαμπρον, έτσι είναι κι η κυρά σου,
μα που δανείζει και πουλεί κι είναι ντροπή δική σου.
-Πλούσια είναι κι ας δανεί, αρκόντισσα κι ας δίνει
-Ε Μαυριανέ μου κι άρκοντα,
μακάρι και να δάνειζε γράσια 'πού το πουγγί σου,
μα που δανείζει το φιλί κι είναι ντροπή δική σου!
-Και ποιος τόπε και ποιος το λε και ποιος το βεβαιώνει;
-Εγώ το 'πα, εγώ το λε γι εγώ το βεβαιώνω.
Κι αν δε πιστεύεις, Μαυριανέ, κι αν δεμ πιστολοάσαι,
πάσε και τουρκοφόρεσε και βάλε άλλα ρούχα.
Και 'λλάσσει και τα ρούχα του, στο σπίτι του πααίνει.
-Ωρα καλή σου, θείτσα μου. -Καλώς τον τον υιόν μου.
-Έχεις κρασί, έχεις ρακί, έχεις ταήν του μαύρου;
Έχεις και κόρην όμορφη να μείνω 'πόψ' αντάμα;
Ο μαύρος χλιμίτρισε, κείνη τότε γνωρίζει.
“Μωρή σκύλλα, μωρ' άνομη. Σκύλα μαγαρισμένη,
τομ μαύρο μου εγνώρισες κι εμέ δε με γνωρίζεις;”
Το μαχαιράκιν του έβγαλε 'πού τ' αργυρό φηκάρι,
την κεφαλήν της έκοψε πάνω στο μαξελάρι.

Α. Πετρόπουλος, αρ. 22 Γ, Ακριτικά

153. Κάτου σε γιαλό, κάτου σε περιγιάλι,
πλένουν Χιώτισσες, πλένουν οι Χιωτοπούλες.
Και μια Χιώτισσα, μιας χήρας θυγατέρα,
έπλενε, άπλωνε τ' αντρός της το μαντήλι
και του φίλου της και τ' αγαπητικού της...

Α. Πετρόπουλος, αρ. 49, Παραλογές

Ε΄ Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΟ ΠΕΝΘΟΣ ΚΑΙ ΣΤΟ ΘΡΗΝΟ

Β. Δ. ΘΡΑΚΗΣ

1. Σκουτώσαν του Γιαννάκη του μωναχογιό
Τούρκοι τουν παραστέκουν κι οι Ρουμνιοί τουν κλαιν.
Κι ένα καλό κουράσιου τουν μοιρολογάει.
“Γιαννάκη μ’ νάχεις μάνα νάχεις κι αδιρφή
νάχεις καλή γυναίκα νάρθει να σι δη”.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 20

2. Του Δημήτρη τουν βαρέσαν
μεσ’ στις μάντρες, στα τσαλμάρια.
Πάει η μάνα τ’ κι τουν κλαίει
χεμ τουν λέει, χεμ τουν κλαίει
“Σιουκ’ Δημήτρη μ’, σιουκ, λιβέντη μ’,
για να στρώσουμε τ’ αλώνια”.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 63

3. Κι ούλες οι νύφεις έκλιγαν, κι ούλες παρηγουρούντι.
Κι μια νύφη, η πιο μικρή, παρηγουριά δεν έχει.
Σκουτώσανι τουν άντρα της, κι κάψαν την καρδιά της.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 76

4. Μωναχογιός αρρώστησι, βαριά για να πεθάνει.
Μάνα δεν έχει να τουν δει, δικό τ’ να τουν λυπάτι.
Πικρό χαμπέρ’ στη μάνα του, να μην τουν καρτιράει.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 133

5. Πώς μανέ μου, να μην τουν κλάψου, πώς να μην τουν λυπηθώ,
ήταν νέους κι ουραίους σ’ ούλα πρώτους κι καλός.
Στου καράβι καπιτάνιους, στα βαπόρια αρχηγός,
κι παρηγοριά δική μου, κι στον πόνου μου γιατρός.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 134

~~~~~

ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

6. Και μπαينوβγαίν' η μάνα της με τα μαλλιά λυμένα
-Τ' έχεις μανούλα μου και κλαις, τ' έχεις κι αναστενάξεις
-Πώς να μην κλάψω κόρη μου, να μην αναστενάξω;
Πεθαίνεις Ευγενούλα μου και μένα πού μ' αφήνεις;

Θ. Νημάς, αρ. 2Α, σελ. 48

- ~~~~~
7. Τρεις μαυροφόρες πέρασαν κ οι τρεις ήταν κλαμένες
η μια κλαίει τον άντρα της κ η άλλ' τον αδελφό της
κ η τρίτη η μικρότερη μοιρολογεί και λέγει:
-Το Δίστομο το κάψανε ...

Θ. Νημάς, αρ. 32, σελ. 113

- ~~~~~
8. Ποιος θέλ' ν' ακούσει κλάματα, δάκρυα κι μοιρολογία
ς' παράσει απού του Τρίκερι, απ' την καημένη χώρα,
ν' ακούσει μια αρχόντισσα, μία κυρά μιγάλη,
'φτήν έκλιγι τουν άντρα της τουν Κώστα τουν Κουτμάνη.
-Βγαίτι όξου, καράβια μου, χρυσοί μπιεντέδες
μην είδατι τον άντρα μου, τουν Κώστα τουν Κουτμάνη;
ήταν στην Πόλη φλάμπουρος κι στου Μουριά κουλόνα
κι μέσα στην Τριπολιτσά ήτανε ξακουσμένος ...

Θ. Νημάς, αρ. 21, σελ. 125

- ~~~~~
9. Να πάει να πει στη Λειβαδιά της Λάμπραινας τ' αστέρι,
τον Λάμπρο τον σκοτώσανε στα κλέφτικα λημέρια,
μαύρα να βάλει η μάνα του, μαύρα κι η γυναίκα τ' ...

Θ. Νημάς, αρ. 40, σελ. 134

- ~~~~~
10. Του Κίτσου η μάνα κάθεται στην άκρη στο ποτάμι
με το ποτάμι μάλωνε και το πετροβολούσε.

-Ποτάμι για λιγότεψε, για κάνε λίγο πίσω,
για να περάσω αντίπερα, πέρα στα κλεφτοχώρια [...]
-Κίτσιο μ' πού τά 'χεις τ' άρματα τα φλουροκαπνισμένα;
"Μην κλαις, μάνα μ, για τ' άρματα, μην κλαις για την κλεφτιά
μου".

Θ. Νημάς, αρ. 59Α, σελ. 141

11. Ποιος είναι άξιος και γλήγορος, ποιος είναι καβαλάρης,
να πάει να πει της Μήτραινας το θλιβερό χαμπέρι,
να μην αλλάξει τη Λαμπρή, τ' άσπρα να μη φορέσει,
το Μήτρο τον σκοτώσανε στις Μπουκουριάς τα μέρη,
δεν είχε μάνα να τον δει, γυναίκα να τον κλάψει ...

Θ. Νημάς, αρ. 65Α, σελ. 143

12. Τον κλαιν' οι νύχτες και οι αφές κι όλα τα μεσημέρια,
τον κλαίει και η μανούλα του, τον είχε μοναχό του ...

Θ. Νημάς, αρ. 65Γ, σελ. 144

13. Με ρίζαν και με λάβωσαν μες στη δεξιά μου πλάτη. [...]
Στρώστε κλαράκια δέντρινα και στρώστε με να κάτσω
να πω τραγούδι θλιβερό και παραπονεμένο,
ν' ακούν οι εχθροί να χαίρονται, δικοί μου να λυπάνται,
ν' ακούσ' κ η δόλια η μάνα μου να χύνει μαύρα δάκρυα.

Θ. Νημάς, αρ. 1Γ, σελ. 146

14. Ξέني μ', σι κλαίει η μάνα σου, σι κλαίει κ η αδερφή σου [...]
σι κλαίει κ' η αγάπη σου κρυφά απ' τους γονείς της.

Θ. Νημάς, αρ. 11Α, σελ. 159

ΡΟΥΜΕΛΗΣ

15. Ωρέ -ν- εσείς πουλιά της Ρούμελης κι αηδόνια της Λαμίας

να ειπήτι της Αντρούτσινας της μικρουπαντριμένης
να μην αλλάξει τη Λαμπρή, μη βάλει τα φλουριά της
κι στου χουρό να μη διαβεί στην εκκλησιά μην πάει,
’τι τουν Αντρούτσου κλείσανι σι μέγα μαναστήρι.

Κ. Μάρκου, αρ. 25, Σουλιώτικα

16. Ούλις οι μάννις κλαίγανι κι ούλις παρηγουριώνταν
κι νια μαννούλα ενούς παιδιού παρηγουριά δεν έχει.
Βάνει τις πέτρις στην πουδιά πιτροβουλάει του κύμα.
“Θάλασσα, πικρουθάλασσα κι πικροκυματούσα,
μου πήρις του πιδάκι μου κι άλλου πιδί δεν έχου ...”

Κ. Μάρκου, αρ. 38

ΗΠΕΙΡΟΥ

17. Τίνος μανούλα φλίβεται, τίνος μανούλα κλαίει,
Τ’ Ανδρούτσου η μάνα φλίβεται, τ’ Ανδρούτσου η μάνα κλαίει
πόχει δύο γιουός αρματολούς, δύο γιουους καπεταναίους
“Βουνά να μη χιονίσετε, κούκκοι, να βουβαθείτε
και σεις κορίτσια του Δαδιού στα μαύρα να ντυθείτε ...”

Γ. Χασιώτης, αρ. 14, Κλέφτικα

18. Το βλέπ’ κ’ η μαύρη μάνα του και σκούζει και φωνάζει:
“Κεφάλι, πούνε το κορμί, κεφάλι, πούν’ τα χέργια!”

Γ. Χασιώτης, αρ. 30, Κλέφτικα

19. “Κόρη μου τ’ είσαι ξέπλεγη, γιατί φορείς τα μαύρα;”
-Αντρα έχω στο Νιόκαστρο, που γίνονται οι πολέμοι
μπέλκι μ’ και τον εσκότωσαν και τον επήραν σκλάβο.

Γ. Χασιώτης, αρ. 14, Ερωτικά

20. Η μάνα της της έλεγε κ’ η μάνα της της λέγει
“Κόρη μ’ δεν κλαις τα νιάτα σου, οπού είσαι σκλαβωμένη”

-Τι λες αυτού, μανίτσα μου, τι λες αυτού μπρε μάνα.
-Πού πας, Λνενίτσα μ' μοναχή, τώρα το βράδυ, βράδυ;
-Πηγαίνω για να γκρεμιστώ, να πέσω ν' απεθάνω,
τι μώκοψαν τον άντρα μου μέσα στην αγκαλιά μου
κ' εγέμισαν οι κόρφοι μου αζ τ' αίμα του αντρός μου.

Γ. Χασιώτης, αρ. 31, Ερωτικά

21. Σε κλαιν, Κατσούδα, οι Πατρινιές και οι Βαλτινοπούλες
και η Τασούλα η έμορφη από το Πατρατσίκι,
σε κλαίγει και μια παππαδιά από τον άγιο Σώστη.

Π. Αραβαντινός, αρ. 65

22. Εψές κατά το δειλινό, εψές κατά το βράδυ
τρεις λυγερές το λέγανε κι επικροτραγουδούσαν.
Η μια ήταν η Στουρνάραϊνα, του Μάρκου Μπότσαρ' η άλλη
κ η τρίτην η μικρότερη του καπετάν Γληγόρη. [...]
Εψές προψές που διάβαινα στο έρμο Μεσολόγγι,
άκουσα πως βαρέθηκεν ο καπετάν Γληγόρης.
Τον κλαιν τα δέντρα, τα κλαργιά, τον κλαιν κ' οι κρύες βρύσες
τον κλαίνε και στα Κούτσανα οι καπετανοπούλες.

Π. Αραβαντινός, αρ. 88

23. Εκλαίγανε μάνες τα παιδιά, οι αδερφές τ' αδέρφια,
εκλαίγανε τους άντρες τους κ οι νύφες των Ψειραίων
κι έκλαιγε κ' η Τσολάκαινα το Γιώργο τον δικό της.

Π. Αραβαντινός, αρ. 96

24. Η μάνα του μ' ερώτησε αν είδα τον υιό της,
κ' επήγα και της έδειξα το δόλιο το κουφάρι.
“Σήκω, παιδί μου, πάτησε, κ' έλα στην αγκαλιά μου,
σήκω να ιδείς τη μάνα σου, πώς κλαίει και πώς μαδιέται”.

Π. Αραβαντινός, αρ. 139

ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΑΙΩΝ

25. Άλλοι κλαίουν τα πρόβατα κι άλλοι τα παιδιά τους
κλαίει και μια Μπλακιώτισσα κλαίει τον άντρα της.

E. Τζιάτζιος, αρ. 5

26. Τον Κωνσταντή τον βάρεσαν στη δόλια τη χαρά του.
Σαν τ' άκουσε η μανούλα του κ' η δόλια η αδερφή του,
παίρνουν δίπλα τα βουνά, δίπλα της Χολομώντας,
με τα μαλλιά τους ξέπλεγα, τα χέρια σταυρουμένα.
“Μάνα μ' δε θέλω κλάματα, δε θέλω μοιρολόγια,
μένα με κλαίνε τα πουλιά, της άνοιξης τ' αηδόνια,
με κλαίγει κ' η δόλια συντροφιά κ' εξήντα συμπεθέροι,
με κλαίγει κ' η δόλια αγάπη μου, του Ζιούτου θυγατέρα,
τρία μερούλια νιόνυφη και στα χρυσά ντυμένη,
κι από τις τρεις μαυρόχερες στα μαύρα εντυμένη”.

E. Τζιάτζιος, αρ. 7

27. Θα κλάψουν μάνες για παιδιά και τα παιδιά για μάνες.
Θα κλάψουν και δύο νιόνυμφες, θα κλάψουν για τους άντρες.
Θα κλάψει κ' η βασίλισσα το Γιώργο βασιλέα.

E. Τζιάτζιος, αρ. 11

28. Φέτος θα γένει πόλεμος και μέγα η ανταρσία
θα κλάψουν μάνες για παιδιά, γυναίκες για τους άντρες.

E. Τζιάτζιος, αρ. 15

29. Κορίτσια της Λιαρίγκοβης, τα μαύρα να ντυθείτε
παιδιά του εικοσένα ετών δε θα τα ματαΐδεíte.

E. Τζιάτζιος, αρ. 17

30. Ποιος είναι άξιος, γεια σου λυγική, και νυχτοπερπατάρης

να πάει τα χαιρετίσματα στο δόλιο το Ρηνάκι,
να μην αλλάξει τη Λαμπρή, στην εκκλησιά μην πάει.
Τον Μήτηρο της τον βάρεσαν, τον έχουν λαβωμένο
και καταγής ρηγμένο.

E. Τζιάτζιος, αρ. 55

31. Μας ήρθε μια ψιλή γραφή απ' τη Μακεδονία,
βαρέσανε τον Κωνσταντή, τον καπετάν Γαρέφη.
Τον κλαίν τα παλληκάρια του κι ο δόλιος ψυχογιός του,
τον κλαίει κ' η δόλια η μάνα του απ' τη χρυσή Ελλάδα.

E. Τζιάτζιος, αρ. 63

32. Βλάχα μ' τον ποιος λεροφοράς και τα φορείς τα μαύρα;

E. Τζιάτζιος, αρ. 76

ΜΟΡΙΑ

33. Να ιδού τις Ζωντανείσσεσ, τις Ζωντανονυφάδες,
πώς κλαίνε και πώς χλίβονται, πώς μαγουλοτραβιώνται.
Και μια την άλλη λέγανε και μια την άλλη λένε:
“Μωρή, πού είν' οι άντρες μας, πού είναι οι καλοί μας;”

Γ. Ταρσούλη, αρ. 51

34. Για βγάτε μεσ' στου Σαρατσά κι αγνάντου στου Τζαΐζι,
ν' ακούστε τις Μαντέισσεσ, του Μάντη τη μανούλα,
πώς κλαίει και πώς χλίβεται και χύνει μαύρα δάκρυα
τον Κωνσταντή τον κάψανε στο κάστρο της Κορώνης.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 66

35. Και σεις, κουμπάρες βλάχισσεσ, πρώτες μου φιλενάδες
τα μαύρα να φορέσετε, να λεροφορεθείτε,
να κλάψτε το νονούλη σας, το Λια Μελιγαλιώτη.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 69

36. Πικρά το λένε τα πουλιά, πικρά το λέν' τ' αηδόνια,
Βασίλη Τσέλιο μ'-
πικρά το λέει μια βλάχισσα τ' ανδρός της μοιρολόγι.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 81

ΔΕΥΚΑΛΙΑΣ

37. Κλάψε με, μάνα, κλάψε με τη νύχτα με φεγγάρι
και την αυγή με τη δροσιά, ώσπου να ρίξει ο ήλιος,
που παν τ' αλάφια στις δροσιές, πάνε κι οι λαφίνες.

Π. Κοντομίχης, αρ. 10, Παραλογές

38. Ένα Σαββάτο αποβραδής, Σαββάτο του Λαζάρου,
πέρασα από τ' Αντελικό κι από το Μεσολόγγι
κι άκουσα αντρίκια κλάματα, γυναίκεια μοιρολόγια.
Εκλαίγαν μάνες τα παιδιά, κι οι αδερφές τ' αδέρφια.
Δεν κλαίγαν για το σκοτωμό, κλαίγαν το Μεσολόγγι.

Π. Κοντομίχης, αρ. 2, Ιστορικά

39. Φέτος θα γίνει πόλεμος, θα κλάψουνε μανάδες
θα κλάψουν μάνες για παιδιά και τα παιδιά για μάνες.

Π. Κοντομίχης, αρ. 32, Κλέφτικα

40. Μεγάλος θρήνος γίνεται μέσα στο Μεσολόγγι.
Τον Μάρκο παν στην εκκλησιά, το Μάρκο παν στον τάφο.
Ξήντα παπάδες παν μπροστά και δέκα δεσποτάδες
κι από κοντά κι η Μάρκαινα με το παιδί στα χέρια
κι από κοντά οι Σουλιώτισσες οι βαρσοπικραμένες.

Π. Κοντομίχης, αρ. 19, Κλέφτικα

ΑΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

41. Σα θα με βάλουν μες στη γη και με σκεπάσει η πλάκα,

κλάψε, Τριανταφυλλένια μου, τον νέο που σε αγάπα.
Σαν έρθετε στο σπίτι μας, εσύ κι η αδερφή μου, [...]
γύρω τριγύρω κάτσετε, μοιριολογήσετέ το.

S. Baud-Bovy, τόμ. 2ος, αρ. 36

ΚΑΡΠΑΘΟΥ

42. Κι ο Κωνσταντής ψυχομαχεί κι ούλος ο κόσμος κλαίει,
μ' αλήθεια κ' η γυναίκα του πύρινα 'άκρια χύνει,
καταχτυπά τα στήθη της, 'νεσπά και τα μαλλιά της.

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ.6, σελ. 274-275

ΚΡΗΤΗΣ

43. Κλαίει τονε η μάναν του - Ωφου μωρέ παιδί μου.
Φωτιά που μου την έβαλες κ' έκαψες το κορμί μου.
Ωφου παιδάκι μου γλυκύν και πώς θα σου ξεχάσω;
Και πώς θα κάτσω στο σκαμνί να φάγω να χορτάσω;
-Σώπασε μάνα μου μην κλαις, στάσου σαν παλληκάρι.
Μα μπλίο σου δεν τότε θωρείς το γιο σου το Μιχάλη.

Jeannaraki, αρ. 20, Ιστορικά

-
44. Εννιά παπάδες ήσανε και ο δεσπότης δέκα.
Ακλούθα κ' η μαυρόμοιρη του Βλάχου η γυναίκα.
Τ' αμμάθιαν τσ' απ' τα δάκρυα ήσανιε βουρκωμένα.
Το πρόσωπο τσ' ήτο χλωμό και τα μαλλιά κομμένα.
Κλαιν τον τ' αηδόνια, τα πουλιά, κλαίν τον τα χελιδόνια.
Κλαίνεν τον και στη Γωνιά κλαίν τονε και στ' Ανώγεια.

Jeannaraki, αρ. 21, Ιστορικά

-
45. Σ τση χώρες κάνουν ρεμπελιό και κόβγουν τσ' αραγιάδες
Κι εκλαίγαν οι γυναίκες των όσες κι αν είχαν άντρες
Που τση 'χανε στην αγγαριά κι εκάναν τση δουλειές τουν

Κι ύστερα τση σκοτώνανε, 'κόβγαν τση κεφαλές των.

Jeannarakí, αρ. 29, Ιστορικά

46. Κι επήγαν να τον θάψουνε στων Σφακιανών τη χώρα.
Εκλαίγαν τα Ρωμηόπουλα κ' εβγάναν μαύρα δάκρυα.
Αιφνίδιο τση το πήγανε τση μάνας του μαντάτο.
Γδυμν' ήταν και ξυπόλυτη και τα μαλλιά 'χε κάτω.
Κλαίει θρηνάτ' η μάναν του, η κυρ Αλεξαντρίνα,
Απού 'κλαιγε κ' εμάραινε τση λεμονιάς τα φύλλα. [...]
Εκλαίει τον κ' η γυναίκα του, το κερά Μαριγάκι
Απού 'κλαιγε κ' εμάραινε τση γης το χορταράκι.

Jeannarakí, αρ. 36, Ιστορικά

47. Τη άκουσαν πως απόθανεν ο καπετάνι Σήφης;
Κλαίει τονε η Κίσαμος κ' οι γ' Αποκοωνιώτες
Κλαίει τον η γυναίκα του, θε μου πώς τη λυπούνται.
Γιατί 'λεγε ότι του 'στεκε κι ούλοι μοιρολογιούνται.
-Σηκώσου καπετάνιες μου να μου ροζοναρίσεις
Κι ούλον τ' ασκέρ' αναρωτά πού πας να πολεμήσεις
Σηκώσου καπετάνιε μου, να βάλεις τ' άρματά σου
Να ιδείς τ' ασκέρ' απ' ακλουθά να χαιρέτ' η καρδιά σου.

Jeannarakí, αρ. 4

48. Στον όμορφο Αποκόρωνα κλαίνε δύο αδερφήδες.
Η μια 'κλαιγε τον Κωνσταντή κ' η άλλη το Μανώλη.
-“Μανώλη, μορφωμένε μου, Κωστή πολεμιστή μου,
απού 'πουλέμεις την Τουρκιά ...”

Θ. Δετοράκης, αρ. 17, Ιστορικά

49. “Κλαίει σε ο Βάμος κλαίει σε και ούλη η γι'επαρχία,
κλαίσι κ' οι βεργολυγερές κ' εμαυροφορεθήκα ...”

Θ. Δετοράκης, αρ. 24, Ιστορικά

50. Δώδεκα χρονώ κορίτσι χήρα πάει στη μάνα τζης
τα στεφάνια στην ποδιά τζης - κι ήκλαιγε τον άντρα τζης.
Και η μάνα τζης τση λέει: Σώπα κόρη μου μη κλαις
νέα όμορφη 'σ' ακόμη και δα ξαναπαντρευτείς.
-Αχ, μάνα, είντα μου λες, πώς να ξαναπαντρευτώ
σαν τον άντρα μου τον πρώτο πού δα τότε ξαναβρώ;
που πλαγιάζαμε στο στρώμα, ένα μπόι και τα δύο!
Τώρα μου τον εσκοτώσα σαν αρνί στο μακελειό!
Δω μου μαύρα να φορέσω και καράβι για να μπω
και στην έρημο να πάω για τ' αντρούς μου το καημό ...

M. Πυτικάκης, σελ. 59

51. Αφουγκραστείτε να σας πω την πρώτη του Πρωτόκλη
απού εθανάτωσαν τον Αγριμάν Κοκόλη.
Τρεις ήσαν οι προδότες του, οπού τον επροδώκαν
ωσάν τον Ιησού Χριστό απού τον εσταυρώσαν.
Μια μαχαιριά του παίζανε εις τη δεξιά μεριά ντου
και δεν ελυπηθήκανε οι σκύλοι τη θωριά ντου.
Τη νύχτα, τα μεσάνυχτα, τον ήπιασε μια θέρμη
κι είπανε τση γυναίκα του το άσκημο χαμπέρι.
-Εσιμώνανε επαίζαν τσι καμπάνες
και τότεσας την πιάσανε εννιά λογιώ τρομάρες.
-Αχ, το παλληκάρι μου, το πολυξακουσμένο
που ήρθα και το ηύρηκα στα αίματα χωσμένο.
Και ήτونه και χορευτής σε όλη την Πεδιάδα
κι απού τον εθανάτωσε να τότε φάει η μπάλα.

Κι οντέ τον εθανάτωσε ο σκύλος ο Διαβόλης
ετότεσας εσκοτώσε τσ' ελιάς το περιβόλι.

M. Πυτικάκης, σελ. 79

ΠΟΝΤΟΥ

52. Οι Τούρκ' όνταν εκύκλωσαν εφκά στην φτεριδέαν
χίλιους εκόψαν το πουρνόν, μύριους το μεσημέριν.
Κ' η μάνα ατ' η χιλάκλερος, στα δάκρα είν' βαμμένη.

Π. Λαμψίδης, αρ. 14

53. Εκεί εύρανε τον υιό μ' τουρκοκονταρισμένον.
Πολλά φορές ας πέθανα 'γώ 'σ σου γιου μ' την ωλέναν,
ας σκότωναν αντίς εσέν την άχαρον τη μάνα σ'.

Π. Λαμψίδης, αρ. 19

54. -Είδετε τον αφέντη μου κ' εμέναν ο καλός μου;
-Εκείνος πέρσιν πέθανε και πέρσ' εμακαρίστε.
Έπιασε το κλαιεί κλαεί, 'ς σο σπίτι της πηγαίνει.
-Χαλάσετε, σπιτάκια μου, κι αυλές μου, ρημαχτήτε
Και σεις, παραθυράκια μου, σφιχτομανταλωθείτε,
απέθαν' ο αφέντης μου κ' εμέναν ο καλός μου.

Π. Λαμψίδης, αρ. 106

55. Ποιος είν' άξιος κι ογλήγορος, άξιος και παλληκάρι,
να πάει να ευτεί της Μήτραινας του δόλιου Μποταίτη
να μην αλλάξει τη Λαμπρή, φλωργιά να μη φορέσει,
τ' το Μήτρο τον σκοτώσανε, το δόλιο της τόν άντρα.

Δ. Πετρόπουλος, αρ. 62, Κλέφτικα

ΣΤ΄ Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΙΣΤΗ, ΣΤΙΣ ΔΟΞΑΣΙΕΣ, ΣΤΑ ΜΑΓΙΑ ΚΑΙ ΣΤΑ ΟΝΕΙΡΑ

1. ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΙΣΤΗ

Β. Δ. ΘΡΑΚΗΣ

1. Μαρία μας αρρώστησε, τη μάνα τ'ς παραγγέλνει
“Φέρι μάνα μου το γιατρό
να γιατριωτώ να σηκουθώ.
Τάξι, μάνα μου, τάματα
ασήμια κι μαλάματα”.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 70

-
2. Καλύτερα ιδώ στη γη να είμι αδικημένη,
παρά ψηλά στουν ουρανό να είμι κουλασμένη”.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 86

-
3. Μαρία λεν την Παναγιά, Μαρία τ' όμουρφ' όνουμα [...]
Μαρία λεν κι εμένα, Μαρία 'ραβουνιασμένη
μαύρη βλουγιά ζακούστηκι, γύρου στου μαχαλά μας
Πιάστηκαν μάνες μι παιδιά, κι ούλα τα κουρίτσια.
Τάξι, μάνα μ' στην Παναγιά, τάξι για να γλιτώσου.
Ν' ανοίξουν τα ματάκια μου, απού την εβλουγίτσα.
Να 'διώ τουν κόσμου π' κοινουνούν, κι όπου μιταλαβαίνουν.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 30

-
4. Σήκω να πας στην εκκλησιά και στον καλό το λόγο[...]
Εσύ παιδί μ' το κρίμα σου συχώριο δε θα έχει
μόνο να πας στην ερημιά, να πας στο μοναστήρι
και να νηστεύεις πάντα σου και προσευχές να κάνεις.

Γ. Ιωάννου, αρ. 38

-
5. -Τι θα με κάνει ο Θεός, τι θα με κάν' οι άγιοι;

Γ. Ιωάννου, αρ. 38

6. -Εσύ, παιδί μ', το κρίμα σου συχώριο δε θα έχει,
μόνο να πας στην ερημιά, να πας στο μοναστήρι
και να νηστεύεις πάντα σου και προσευχές να κάνεις.

Γ. Ιωάννου, Αρ. 38

7. Μάνα 'να γιο εστόλιζε Σαββάτο γούλη μέρα
την Κυριακίτσα το πουρνό στην εκκλησιά τον στέλνει.

Α. Πετρόπουλος, αρ. 10, Παραλογές

ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

8. Στην εκκλησιά επήγανε, στην εκκλησιά πηγαίνει
βάζει μετάνοιες δώδεκα, μετάνοιες δεκαπέντε.

Θ. Νημάς, αρ. 16Α, σελ. 34

9. Σήκου Σμαράγδου κι άλλαξι κι βάλι τα χρυσά σου
κι άντι, Σμαράγδου, σ'ν εκκλησιά να κάνεις το σταυρό σου.

Θ. Νημάς, αρ. 65, σελ. 180

10. Τσαρούχια ταλατίνια και φούστα κόκκινη
τα βάνει η Ζαχαρούλα και πάει στην εκκλησιά.

Θ. Νημάς, αρ. 43, 252

11. Κι νύφη εμαράθηκε κ η νύφη εμαράθη
βάφει τα ρούχα πράσινα και την ποδιά γαλάζια
στην εκκλησιά επήγανε, στην εκκλησιά πηγαίνει,
βάζει μετάνοιες δώδεκα, μετάνοιες δεκαπέντε.
-Βόηθα, Χριστέ και Παναγιά, τον άντρα να μου φέρεις.

Θ. Νημάς, αρ. 16Α, σελ. 34

ΡΟΥΜΕΛΗΣ

12. Που πάει η μάνα μ' στην εκκλησιά, πατέρας μ' στο σεργιάνι,
Τα δύο μ' αδέρφια στο σκολειό, Θεός να τα φυλάξει.

M. Μερλιέ, σελ. 59

13. Σαρανταδυό κλεφτόπουλα τη Λάμπρου κυνηγάνε
Κ η Λάμπρω ήταν φρόνημη, στον Άη Γιώργη πάει
-Αφέντη Γιώργη, γλύτω με απ' των κλεφτών τα χέρια
να φέρνω οκάδες το κερί και λίτρες το λιβάνι
Και με βουβαλοτόμαρα να κουβαλώ το λάδι.
Ανοίξαν τ' άγια μάρμαρα και μπήκε η Λάμπρω μέσα.

M. Μερλιέ, σελ. 16-17

ΗΠΕΙΡΟΥ

14. Δεν πας, Βαγιώ, στην ικκλησιά
να κάνεις το σταυρό σου

Γ. Χασιώτης, αρ. 14

15. Μέσα στα Τσουμέρικα χωργιά
στο δόλιο Βουργαρέλι[...]]
στολίζεται μια λιγερή,
στην ικκλησιά πηγαίνει.
χρυσή λαμπάδα κράταε
κ' έν' ασημένιο μπότι.

Γ. Χασιώτης, αρ. 25

ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΑΙΩΝ

16. Κ' ένα μικρό γενίτσαρο τη Λάμπρο κυνηγούσε
-“Αφέντη Άι- Γιώργη ξακουστέ, μεγάλο τ' όνομά σου,
σώσε με, πάρε, γλύτωσε, απ' τα τούρκικα τα χέρια.

E. Τζιάτζιου, αρ. 64

17. Τρεις Τούρκοι, τρεις Γενίτσαροι και τρεις Παλιαρβανίτες
τη Λάμπρω κυνηγούσανε, τη Λάμπρω κυνηγάνε
Κι ένα μικρό Γενίτσαρο τη Λάμπρω κυνηγούσε
κι απ' τον Άι-Γιώργη πέρασε και το σταυρό της κάνει.
“Αφέντη, Άι-Γιώργη ξακουστέ, μεγάλο τ' όνομά σου,
σώσε με, πάρε, γλύτωσε απ' τα τούρκικα τα χέρια”.
- Άνοιξε ο Άι-Γιώργης το μάρμαρο και μπήκε η κόρη μέσα.
Κι ένα μικρό Τουρκόπουλο, απ' τον Άι-Γιώργη περνάει,
και το σταυρό του κάνει κι αυτόν παρακαλάει.
“Αφέντη, Άι-Γιώργη ξακουστέ, μεγάλο τ' όνομά σου,
την κόρη που μας έκρυψες να μας τη φανερώσεις
θα φέρω φόρτωμα κερί και φόρτωμα το λάδι
και στα βουβαλοτόμαρα θα κουβαλώ το λάδι”.
- Άνοιξ' ο Άι-Γιώργης το μάρμαρο και βγήκ' η κόρη έξω.
“Ακούτε, χώρες και χωριά, εκκλησιές και μοναστήρια,
γίνηκε ο Γιώργης χαραμτζής, γίνηκε ο Γιώργης κλέφτης”.

E. Τζιάτζιος, αρ. 64

18. Ξεχάραξεν η Ανατολή και ξέφεξεν η Δύση
τα μοναστήρια σήμαναν, βαρούν και τοις καμπάνες,
στολίζει η μάνα τον υγιό κ' η αδερφή τον ζώνει.
Και κίνησαν και πάγαιναν, κινάνε και παγαίνουν.
Μπροστά πηγαίνει η μάνα του και πίσω η αδερφή του,
στη μέση πάει ο νιούτσικος, σα μήλο μαραμένο,
κι αράζανε στην εκκλησιά, καρσί στα μοναστήρια.
Τον είδαν τ' άγια κ' έστεψαν, τα κεραμίδια σειώνται.
Κ' η μάνα του τον ρώτησε κ' η αδερφή του λέει.
“Τυιόκα μ' τι τότε τ' αμάρτημα, τί 'σαι κριματισμένος.”

E. Τζιάτζιος, αρ. 136

ΜΟΡΙΑ

19. Γιώργο, δεν πας στην εκκλησιά, Γιώργο να μεταλάβεις

Γ. Ταρσούλη, αρ. 98

20. Γιώργο, για δε στολίζεσαι, Γιώργο, για δεν αλλάζεις;
Γιώργο, δεν πας στην εκκλησιά, Γιώργο να μεταλάβεις;
-Εγώ μάνα μ', κολάστηκα όταν ήμουν στρατιώτης.
Όλοι τα δέναν τ' άλογα σε λειμονιάς κλωνάρι,
πήγα κι εγώ και τό 'δεσα σε μαυρομάτας μνήμα,
μα τ' άλογο ήταν έξυπνο, πολύ αντρειωμένο
και σκάφτει με τα νύχια του και με τα πέταλά του
βγάζει την κόρη ζωντανή και σαβανοδεμένη.
Της είχαν στο λαιμό σταυρό, στα στήθη Παναγία,
άλλοι φίλησαν το σταυρό κι άλλοι την Παναγία,
πήγα κι εγώ και φίλησα στα μάτια και στα φρύδια.
Γι' αυτό δεν πάω στην εκκλησιά, γι' αυτό δεν κοινωνάω.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 98

ΔΕΥΚΑΛΛΑΣ

21. Μάννα, λειτούργα Παναγιά κι άναψε αγίου κέρι
μην κάμει, μάννα, η Παναγιά και γίνει καλοκαίρι...

Π. Κοντομίχης, αρ. 13, Ιστορικά

22. Τον Άη-Γιώργη αγνάντεψε και το σταυρό της κάνει.
-Αφέντη μ' Άη-Γιώργη μου, τη Λάμπω φύλαγέ την,
να σ' φέρω λίτρες το κερι κι οκάδες το λιβάνι
και δύο βουβαλοτόμαρα κι αυτά γιομάτα λάδι.

Π. Κοντομίχης, αρ. 21, Κλέφτικα

23. Σαρακηνός αγνάντεψεν από ψηλή ραχούλα,
κι η κόρη τον αγνάντεψε σιμά στον Άι-Γιώργη
-Αφέντη μ- Άι-Γιώργη μου, αφέντη καβαλλάρη,

να κάμω τά'μπα σου χρυσά, τ'βγα σου ασημένια
και τα ξυλοκεράμιδα ούλο μαργαριτάρι.

Π. Κοντομίχης, αρ. 8, Παραλογές

24. Μάνα, μου στέλνεις μια γραφή και με ρωτάς τι κάνω.
Στου Μπιζανιού τις κορυφές στα χιόνια θα πεθάνω.
Μάνα, λειτούργα Παναγιά κι άναψε αγίου κέρι
μην κάνει, μάνα, η Παναγιά και γίνει καλοκαίρι,
να βγαίνει ο ήλιος με χαρά και από καρδιά να κλάψω
και μέσα από τα Γιάννενα, μανούλα μ' να σου γράψω.

Π. Κοντομίχης, αρ. 13, Ιστορικά

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΩΝ

25. Πέρα στον πέρα κάμπο πού 'χει τις τρεις ελιές,
έχει ένα μοναστήρι που πάν' οι κοπελλιές.

S. Baud-Bovy, αρ. 82

26. -Εννιά φουστάνια έχω 'που κείνα τα καλά,
τα τρία, μάνα, δος τα, δος τα της Παναγιάς,
τα άλλα τρία δος τα, το πρωτοσύγκελλο,
για να με κάμνει, μάνα, και με συλλούτρου(γ)ο.

S. Baud-Bovy, αρ. 36

27. Πέρα στους πέρα κάμπους, οπού 'ναι οι ελιές
εκεί 'χει μοναστήρι, που παν οι κοπελλιές.
Πάω κ' εγώ καμμένος για να λουτρουγηθώ,
να πάρω αντιδεράκι, να γίνω Χριστιανός.

S. Baud-Bovy, 2ος τόμος, αρ. 42

28. Της Άι-Μαρίνας το στενό όποιος κι αν το περάσει
Άη μου Γιώργη, αράπη μου,
κι έβλεπε την αγάπη μου

Βασιλικό νά 'χει το νου του και πάλι θα το χάσει
Άη μου Γιώργη της Χαδιάς,
κ' έβλεπε τις μελαχροινές.

S. Baud-Bovy, 2ος τόμος, αρ. 10

ΚΑΡΠΑΘΟΥ

29. Τάσσ' ασημένια θυμιατά κι ολάργυρες καντήλες
πολλά τάματα στους αγιούς, στά 'φταρμα (= άγια) μοναστήρια .

Μιχαηλίδης - Νουάρος, αρ. 1, σελ. 270

---

30. Μια λυερή στολίτζετο να πά' σε πανεΐρι[...]
Αποσπερού διαρμίζετα και τ' άλοό της στρώννει
βαθιά αυγή σηκώνετα σπουδαχτικά μισσεύγει
για να προφτάσει λειτρηά 'κούσ' άγιο Βαγγέλιο.

Μιχαηλίδης - Νουάρος, αρ. 3, σελ. 272

ΚΡΗΤΗΣ

31. Την Κυριακή στολίζεσαι και πας στο μοναστήρι .

Θ. Δετοράκης, αρ. 129

---

32. Μα μια ξανθή στο σπίτι τζη κάθετα μοναχή τζη,
κάθετα και περικαλεί Χριστό και Παναγία:
“Χριστέ, να σπούσαν οι φ'λακές, να βγουν οι φ'λακισμένοι,
να βγούνε κι γ-οι αδίκαστοι κι οι βαροδικασμένοι,
να βγει κι εμένα ο άντρας μου...”

Δ. Πετρόπουλος, αρ. 99B, Κλέφτικα

ΚΥΠΡΟΥ

33. Κυρία μου του Κύκκου, και να γλυτώσουμε
και νά 'ρτωμεν στη χάριτν σου να προσκυνήσομεν
να πέσομεν ομπρός σου να γονατίσομε
και ό,τι έχομεν καθέννας να σου χαρίσομεν. [...]

Και έως δύο χρόνους ό,τι δουλεύσομεν
νά 'ρτομεν εις τον ναόν σου να τα χαρίσομεν.

Θ. Παπαδόπουλλος, αρ. Β11

34. Δοξάζω σε, καλέ Θεέ, δοξάζω τ' όνομάν σου,
άλλη βουλή δεν γίνεται δίχως το θέλημάν σου.
Δοξάζω σε, Παναγία μου, απού 'σαι στο δρονίν σου,
τίποτε δεν γίνεται με χωρίς την βουλήν σου.

Θ. Παπαδόπουλλος, αρ. Β18

35. "Παναΐα Δέσποινα, δοξάζω τ' όνομάν σου
τίποτ' εν και γίνεται δίχως το θέλημάν σου
και γιάνε μου και τον κκερήν σαν ήμασταν ζευκάριν
να φέρω εις την χάριν σου πολλύν κερίν και λάδιν,
να κάμω την καντήλαν σου με το μαρκαριτάριν
και κει που στέκει ο παπάς ασήμιν και λουβάριν".

Μ. Κιτρομηλίδου, αρ. 22

36. Αληθώς εγύρισεν στην εκκληχιάν και μπαίννει
μπαίννει δεξιά και προσκυνά, μπαίννει δεξιά και στέκει.
Ελάλειν τα "πάτερ ημών" με την ταπεινοσύνην
και τον σταυρόν της έβαλλεν με την δεξιοσύνην.

Μ. Κιτρομηλίδου, αρ. 23

37. Εν εδυνάστην ο Κκερής, έμεινεν μέσ' στον δρόμον.
Μηνά και της γυναίκας του, έρκεται σύναμπλά του:
Κκερή μου, κι αν επείνασες, έχω μαειρεμένα
Κκερή μου κι αν εδίψασες, έχω σου γεμωσμένα
Κκερή μου, κι αν ενύσταξες η κλίνη σου εν στρωμένη".
"Μ' επείνασα, μ' εδίψασα, μήτε θέλω να φάω,
'πού το πρωίν που 'μπούκκωσα 'κόμα 'μαι χορτασμένος,
τον πικραμμένον Χάροντα ευρέθηκα υκισμένος"

Επκιάννει τ' αννοκάριν της, το περευλοημένον,
πκιάννει κερίν και λίβανον, πάει στην Παναίαν:
“Παναία Δέσποινα, δοξάζω τ' όνομάν σου,
τίποτε 'εν και γίνεται δίχως το θέλημάν σου.
Και γιάνε μου και τον Κκερήν σαν ήμασταν ζευκάριν
να φέρω εις την χάριν σου πολλύν κερίν και λάδιν,
να κάμω την καντήλαν σου με το μαρκαριτάριν,
και κει που στέκει ο παπάς ασήμιν και λουβάριν”.

Μ. Κιτρομηλίδου, αρ. 22

ΠΟΝΤΟΥ

38. Έναν κουράσον Ρουδανόν ς στον Άη-Γιώργην πάει.
-Μεγάλ' Άη-Γιώργη μου, κρύψε με ς τα μάρμαρά σου μέσα,
κάνω την έμπα σου χρυσόν, την έβγα σ' αργυρένον
κάνω και το στεφάνι σου χυτό μαργαριτάριν.

Π. Λαμψίδης, αρ. 34

-
39. Στέκ' εγκλησίτσα μάρμαρον, μολύβιν στεγασμένον,
τα παραστάρια ολόχρυσα κ η πόρτα λιθαρένον
κι απέσ' η κόρ' εκάθετον, λάμπει σοι λάμπ' οήλον.

Π. Λαμψίδης, αρ. 46

-
40. Έναν κουράσον Ρουδανόν ς στον Άη-Γιώργη πάει.
-Μεγάλ' Άη-Γιώργη μου, κρύψε με ς τα μάρμαρά σου μέσα,
κάνω την έμπα σου χρυσόν, την έβγα σ' αργυρένον
κάνω και το στεφάνι σου χυτό μαργαριτάριν.
Τότ' εσκίστεν το μάρμαρον κ' εκρύφτεν το κοράσον
κι ένας Τούρκος αλλόπιστος 'ςσον Άη-Γιώργην πάγει.
-Μεγάλ' Άη-Γιώργη, δείξε με π' εκρύφτεν το κοράσον
κάνω την έμπα σου χρυσόν, την έβγα σ' αργυρένον,
κάνω και το στεφάνι σου χυτόν μαργαριτάριν.
Τότ' εσκίστεν το μάρμαρον κι εφάνθε το κοράσον

ας τα μαλλά την έπιασεν κ' έχ' άτεν και παγαίνει.
-Άφ'σε με, Τούρκε, απ' τα μαλλά και πιάσε μ' απ' το χέρι
και δείξε με τη στράτα σου, περπά κι ας περπατούμε
ποιος είδε άγιον μάρτυρα, ποιος είδεν άγιον ψεύσταν
να παραδί' τον Χριστιανόνς' σ' σ' Αγαρενού τα χέρα;

Π. Λαμψίδης, αρ. 34

ΡΟΥΜΕΛΗΣ

41. Άιντι δεν ξέρου μά- δεν ξέρου μάγια μόχουνε
άιντι δεν ξέρου μάγια μόχουνε,
μαρή, τι μόχουν καμουμένα.

K. Μάρκου, αρ. 52, Της αγάπης

42. Είδα 'να όνειρο, ρούσα μ', ζαβό [...]
Ξήγα του, ρούσα μ', τόνειρου, του τι δηλοί για σένα.

K. Μάρκου, αρ. 41

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

43. Για δεσ τον αγριομάραντο στον εκκρεμόν απού στέκει
Βάρσαμε κι αμάραντέ μου
μαυρομάτη και λιγνέ μου
Τρώτ' το τα 'λάφια και ψοφούν, τ' αγρίμνια και μερώνουν
τρώτ' το και τ' άγρια πρόβατα κι αρνιούνται των αρνιώ των
Τρώτ' το κ' οι μάνες οι κακές, κι αρνιούνται των παιδιών των.

S. Baud Bony, 2ος τόμος, αρ. 55

44. Και πήρε μια γυναίκα, κ' ήταμ μάγισσα,
και μάγευε καράβια κι όλη τη θάλασσα.
Και μάγεψε κ' εκείνο κ' εν ημπόρεσε.

S. Baud Bony, αρ. 17

45. -Ξύπνα, καημένη Αναστασώ, να ψήσεις δύο καφέδες
ένας βαρύς, ένας γλυκός, να ψης εσύ τον ένα
να μου ξηγήσεις τ' όνειρο, τ' όνειρο πού 'δα απόψε.

S. Baud Bony, 2ος τόμος, αρ. 7

ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

46. Που μάγιψι κι τα σκυλιά κι δε τήνε λυσσάνε

Θ. Νημάς, αρ. 5B, σελ. 61-62

47. Π' ανάθεμα ποιος έριζε τα μάγια στο πηγάδι
και μάγεψε τον άντρα μου και θέλ' να με χωρίσει.

Θ. Νημάς, αρ. 42, σελ. 232

ΗΠΕΙΡΟΥ

48. Φορτώνει μούλα με φλωρί στη μάγισσα την πάνει,
και σαν τον είδ' η μάγισσα τον καρδιοχτυπημένο ...

Η. Αραβαντινός, αρ. 446

49. Ηύρε γυναίκα μάγισσα, χίλων χρονών γυναίκα[...]
Άνοιξε, μάγισσας παιδί, της μάγισσας αγγόني
που μ' έκαμαν τα μάγια σου και περπατώ στους δρόμους
αν είν' από τα μάγια σου εδώ γι' ας αποθάνω.

Η. Αραβαντινός, αρ. 446

ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΑΙΩΝ

50. Βγήκε Οβραιοπούλα όξου στ' άστρι κι έρρηξε
Κ' η μάνα της τη ρώτησε, την ακουρμαίνεται
“Κόρη μου, τι σου είπαν τ' άστρα κι αυγερινός;”

Ε. Τζιάτζιος, αρ. 176

51. Θα κάψω νιες, θα κάψω γριές, θα κάψω παλληκάρια
θα κάψω και τη μάγισσα, που ξέρει να μαγεύει
μάγεψε τον άνδρα μου και θέλει να με χωρίσει.

Ε. Τζιάτζιος, αρ. 154

52. Κόρη μ', τί 'σαι τέτοια πάντοια, τέτοια κίτρινη;
Μα κι ο ίσκιος σε πατάει, μα και φάντασμα;

Ε. Τζιάτζιος, αρ. 118

ΜΟΡΙΑ

53. Κοιμάται κι ονειριάζεται[...]
Ξήγα το, μάννα, τ' όνειρο.

Γ. Ταρσούλη, αρ. 146

-
54. Μάνα και θυγατέρα δύο
μαζεύαν τον αμάραντο
και το σερνικοβότανο

Γ. Ταρσούλη, αρ. 149

ΔΕΥΚΑΔΑΣ

55. Απόψε, μάνα μου καλή,
απόψε που κοιμόμουνα,
είδα κι ονειρευόμουνα.
Είδα, μάννα μου καλή
είδα σε πύργο ανέβαινα
σε περιβόλι έμπαινα.
Ξήγα το, μάννα μ', τ' όνειρο.
-Ο πύργος, θυγατέρα μου,
ο πύργος είν' ο γάμος σου,
το περιβόλι ο άντρας σου.

Π. Κοντομίχης, αρ. 15, της αγάπης

-
56. Νάξερα μάγια νάκανα, να μπέρδευα το νου σου.

Π. Κοντομίχης, αρ. 71, της αγάπης

---

57. Απόψε είδα στον ύπνο μου, είδα και στ' όνειρό μου
είδα ένα φίδι μ' έτρωγε, φίδι με δύο κεφάλες[...]
Ξήγα το, μάννα μ' τ' όνειρο, ξήγα το όνειρό μου.

Π. Κοντομίχης, αρ. 7, Κλέφτικα

ΚΑΡΠΑΘΟΥ

58. Μάισσας κόρη τοθ θωρεί απού το παραθύρι[...]
όμορφη κόρην α(γ)απά, κ' είτε πως ετ τοθ θέλει.
-Τία μου γίεις νεώτερε, τ' είναι το χάρισμάς σου,
να φέρω την αάπησ σου να μειν' αργά κοντά σου. [...]
Πή(γ)αινε νεέ στο σπίτις σου και μη σφιχτοκλειώσεις
κ' εκεί προς τα μεσάνυχτα, θά 'ρτ' η κόρη να σ' εύρει.
Κ' εκεί προς τα μεσάνυχτα, η κόρ' εδαιμονίστη. [...]
Των κουρκουταύλωκ κεφαλές καφ φιδιών οι μύττες
εκάμα κόρησ σακ κ' εμέ, να περπατώ τοις νύχτες.
-Άνοιξε μάισσας νιέ και μάισσας εγγόνι
τα μάγια σου 'πολλά σφιχτά και ετ τα τααντίτζω.

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 22γ, σελ. 93

-
59. Ήβγεν η Οβραιοπούλα ν' αστρονομιστεί
ποιον άνδρα θεν να πάρει νεόν ή (γ)έροντα,
γή ράφτη γή τσαγγάρη γήπραματευτή.

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 36α, σελ. 111

-
60. Κ' η κόρη αουροζύπνησε μεσ' στ' άσπρα σεντονάκια
Δεξιανασηκώνεται, της μάνας της φωνιάτζει
-Μάννα μ' όνειρον εία γιώ, μάννα, κακό κι αέξιο,
μάννα μου διάλυσέ μου το, 'μμέ να ποθάνω θέλω.

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 1, σελ. 270

-
61. Που θά βγ' η Μάγδα στον οχό να μητ' την ηλιοπιάσει
ως είν' άσπρη και προφαντή κόρη'ς τ' αφτάρμισμά της. [...]

Περνώ γιαίν' ο άουρος της χήρας ο Γιαννάκις
βαρειά συγχοκατατηρά τημ Μάγδαν εμματιάτζει[...]
πέφτει πάνω στα 'ότανα τα ξεοτανισμένα
ασκομαχεί του θανατά κι άθθρωπος ετ το ξέρει.

Μιχαηλίδης-Νουάρος, αρ. 4, σελ. 385

ΚΡΗΤΗΣ

62. Άνοιξε μάγισσας υγιέ και μαγοβαφτισμένε
που μού 'κανες τα μαγικά νά 'ρθω να σε ζυγώνω.

Θ. Δετοράκης, 1B, σελ. 18

---

63. Και πήρα Αρμενοπούλα μιας μάισσας παιδί
απού μαγεύγει τ' άστρα και τον ουρανό
μαγεύει με και μένα και δεν μπορώ να 'ρθω.

Μ. Πυτικάκης, σελ. 51

---

64. -Όνειρο είδα, λυγερή, κι ήρθα να το ζηγήσω.
-Πέ μου το, νιε, το όνειρο κι εγώ δα το ζηγήσω.

Μ. Πυτικάκης, σελ. 183-184

---

65. Μα πέτε τση καλής μου πως μαγεύτηκα
Κι επήρα μαγιοπούλα, μιας μάγισσας παιδί.
Απού μαγεύει τ' άστρι και τον ουρανό,
κι εμάγειψε κ' εμένα και δε γαγέρνω μπλιό.

Jeannarakí, αρ. 118

ΚΥΠΡΟΥ

66. Και να βρεθήκασι δικές, νά 'τον μάνα και κόρη,
η μάνα να 'τον μάγισσα κι η κόρη αστρονομούσα.[...]
άννοιξε, γυιο της άνομης, κι άννοιξε, γυιο της κούρβας
είναι μαγειές σου βλαβερές, άδε πελάν, απού 'βρα.

Θ. Παπαδόπουλλος, αρ. A15

67. Το μονοπάτιν βκάλλει τον στες μάισσες και πάει
η μάνα ήτουν μάισσα κι η κόρη αστρονόμαν.[...]
Απολοήθην μάισσα του Παχουμή και λέει:
“Το δώρημάν σου είντα έν’ κι εγώ να την πλανέσω;”[...]
Σύρετε, βάγιες, σύρετε, στου Παχουμή να πάμεν,
γιατ’ οι μαγειές, που μού ’κανεν, τώρα βγαίνν’ η ψυχούλλα”

Θ. Παπαδόπουλλος, αρ. Β26

68. Έπαρ’ μου λλίην πομανήν να βκω ν’ αστρονομήσω
να σ’ εύρω την καλήν ώραν, να σε καλημερίσω”.
Στες τρεις ώρες της νυκτούς βκαίννει κι αστρονομά του,
τες δκυο ώρες της ημερούς βκαίννει καλημερά το.

Μ. Κιτρομηλίδου, αρ. 7

Β. Α. ΘΡΑΚΗΣ

69. Κι τ’ μάιψαν τη Θουμαή,
δεν τ’ μάιψαν για να πιθάν’
μόν’ τ’ μάιψαν για να τραβάει.

Π. Καβακόπουλος, αρ. 6

Γ' ΜΕΡΟΣ

ΣΥΓΚΡΙΣΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

A. ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Επιχειρώντας τη σύγκριση των δύο “σωμάτων” που αναφέρθηκαν (εθνογραφικά κείμενα - στίχοι δημοτικών τραγουδιών) παρατηρούμε ότι είναι δεδομένο για όλες τις τοπικές κοινωνίες οι γυναίκες να μεταβαίνουν στη βρύση να μεταφέρουν νερό για τις ανάγκες του σπιτιού, κυρίως για πόση, με σταμνί, λαγήνι ή βαρέλα [A3, A5, A11, A22, A26, A35, A43, A44, A51, A97, A98, A99, A100, A105, A106, A147, A157, A167, A170, A175, A180, A199, A204, A216, A217].

Το δημοτικό τραγούδι επισημαίνει με τη συνήθη υπερβολή του ότι η πιο φιλότιμη (εντροπαρία) στέρεψε ακόμη και τη βρύση προκειμένου να ευχαριστήσει τον πεθερό της και να δείξει τη φιλοπονία της [A214].

Σε άλλες περιπτώσεις στην προτροπή της μάνας, που έχει το πρόσταγμα στο σπίτι, για να φέρει η κόρη νερό για τους άντρες του σπιτιού, προβάλλεται η άρνηση αξιολογώντας την αναγκαιότητα της ενασχόλησής της με άλλα πιο σπουδαία και δύσκολα έργα, όπως είναι η ύφανση [A21, A144].

Αλλά τις περισσότερες φορές η μετάβαση στη βρύση -κοινό στοιχείο και των δύο χώρων της έρευνάς μας- είναι η πρόφαση της νέας για να έχει την ευκαιρία να “ξεπορτίσει” και εκεί να συναντήσει τον καλό της. Άλλωστε ο χώρος της βρύσης είναι το επίκεντρο της κοινωνικής ζωής καθημερινά για τη γυναίκα του χωριού. Αυτό το γνωρίζουν οι άνδρες και εκεί πλησιάζουν με τη δικαιολογία να ποτίσουν τα ζωντανά τους, άλογα ή πρόβατα, και να έχουν τη δικαιολογία να συναντήσουν κορίτσια, γυναίκες και να φλυαρήσουν, να χαριεντισθούν ή να σμιξούν ερωτικά, έστω με μια ματιά ή στην καλύτερη περίπτωση με ένα κλεφτό φιλί [A3, A4, A11, A15, A20, A31, A34, A44, A51, A54, A61, A95, A116, A120, A140, A147, A188, A194, A198, A202, A216].

Με δεδομένο, βέβαια, ότι τα κορίτσια, στις πιο αυστηρές τοπικές κοινωνίες κατά τα εθνογραφικά κείμενα πρέπει να βγαίνουν έξω με το σούρουπο, για να μην τα βλέπουν τα περίεργα βλέμματα των αρσενικών του χωριού, το να πάνε για νερό αργά το δειλινό είναι και επικίνδυνο, αλλά συνάμα και μια ιδανική ευκαιρία για ερωτικό συναπάντημα μέσα στο σκοτάδι, που κρύβει προστατευτικά τον πόθο των ερωτευμένων. Βέβαια, τις περισσότερες φορές οι μητέρες φρόντιζαν να συνοδεύονται οι κόρες τους από κάποιο από τα μικρότερα παιδιά της οικογένειας ως ασφαλιστική, κατά κάποιο τρόπο, δικλείδα. Όπως, όμως είναι αυτονόητο, αυτά

τα παιδιά γίνονταν οι μάρτυρες και φύλακες του μυστικού των ερωτευμένων “το ροί” όπως μας αναφέρει ο Φ. Κατσιπής στα εθνογραφικά της Σαντορίνης [A3, A5, A20, A44, A97].

Εκεί στη βρύση οι γυναίκες ασχολούνται, περιμένοντας τη σειρά τους να γεμίσουν τα δοχεία τους, με το κοινωνικό σχόλιο. Ποιος αγαπά ποια, ποιος χώρισε, ποιος ετοιμάζεται να παντρευτεί, όλα τα οικογενειακά ζητήματα κάτω από το μικροσκόπιο της παρατήρησης και του ελέγχου τους.

Οι χώροι, όπου έπλεναν οι γυναίκες, είτε ήταν οι βρύσες είτε τα ρέματα, όπου συνήθως πήγαιναν μερικές φορές το χρόνο και κυρίως το καλοκαίρι για να πλύνουν εκεί τα βαριά στρωσίδια του σπιτιού, τα σκουτιά και να τα καθαρίσουν προετοιμάζοντας το χειμωνιάτικο στρώσιμο του σπιτιού, ήταν χώροι συνάντησης [A14, A15, A60, A103, A114, A115, A127, A149, A155, A189, A197, A202, A208].

Οι манάδες, όταν ήθελαν να ετοιμάσουν τα νήματα για τις φλοκάτες - βελέντζες, που θα ύφαιναν για τα προικιά των θυγατέρων τους ή όταν ήθελαν στις νεροτριβές να τις κάνουν καθαρές και αφράτες η μετάβαση στα ρέματα ήταν ολόκληρη εκστρατεία [A127].

Αλλά το πλύσιμο, το λεύκασμα των λινών υφασμάτων στο θαλασσίνο, κυρίως, νερό, ήταν μια ενασχόληση που επισημαίνεται και στο δημοτικό τραγούδι [A52, A76, A110, A177, A143, A154, A155, A174, A182].

Σ’ αυτούς τους χώρους γύρω από το νερό όπου συγκεντρώνονταν και παρέμεναν όλη την ημέρα πλένοντας, απλώνοντας και περιμένοντας να στεγνώσουν τα ρούχα τους, εκεί συνήθως οι τσομπάνηδες και οι ξωμάχοι συναντούσαν τις αγαπητικές τους και είχαν ερωτικές συνομιλίες και συνταιριάσματα [A95].

Στα ορεινά μέρη συναντιούνται οι βλάχοι με τις βλαχοπούλες και προβάλλονται με απλό, απέριττο και επιγραμματικό τρόπο στα δημοτικά τραγούδια οι ενασχολήσεις τους με τη βοσκή, το γνέσιμο, αλλά και τη μετάβαση των κοριτσιών για μεταφορά τροφής και άλλων χρεωδών αγαθών από το χώρο του κονακιού στους μπιστικούς και τους άλλους βοσκούς [A49, A59, A64, A85, A255, A257, A258, A259].

Η ενασχόληση των γυναικών με τη βοσκή ζώων στα δημοτικά τραγούδια γίνεται με ένα τρόπο απόλυτο, θα λέγαμε, παρουσιάζοντας τις γυναίκες να κατέχουν κοπάδια ή έστω ένα ζώο και να ασχολούνται αποκλειστικά με την περιποίηση και αύξηση της εξ αυτών προερχόμενης παρουσίας. Αντίθετα, στα εθνογραφικά κείμενα οι γυναίκες ευκαιριακά και μόνο υπό την επίβλεψη των ανδρών συμμετέχουν στην εκτροφή ζώων [A248, A252, A254, A256, A258, A260, A261, A262, A263, A264, A265, A268, A269, A271, A272, A273].

Η λαϊκή ποίηση εξιδανικεύει, όπως εύκολα παρατηρούμε, τις κοπιώδεις εργασίες, όπως είναι η μεταφορά νερού ή το πλύσιμο όπου χρειάζεται και σωματική δύναμη και τεχνική -που δεν προσδίδουν ούτε καθαρότητα ούτε λάμψη στην κοπιάζουσα γυναίκα. Όμως η βρύση γίνεται μαργαριταρένια, ο κόπανος χρυσός, ασημένιος, μαργαριταρένιος. Ο χώρος, γύρω από τη βρύση ή την πηγή αχτινοβολεί από την ομορφιά και τη χάρη της γυναίκας που εμπνέει συναισθήματα θαυμασμού, πόθου και αγάπης και οι επιθετικοί προσδιορισμοί των συνέργων της πλύσης έχουν διαβαθμίσεις, που ακολουθούν το κάλλος και τη χάρη της γυναίκας [A82, A87, A106, A121, A138, A181].

Στην απασχόληση με το πλύσιμο δεν υπάρχει στα δημοτικά τραγούδια κοινωνικός διαχωρισμός και διάκριση. Πλένουν οι απλές γυναίκες του χωριού, πλένουν και οι αρχόντισσες, το πολύ υποβοηθούμενες από βάγιες ή δούλες. Άλλωστε από την εποχή της Ναυσικάς, της Κίρκης, της Πηνελόπης, η γυναίκα συνεχίζει αδιάλειπτα να επιτελεί τις ίδιες εργασίες μόνο που τα μέσα που τη διευκολύνουν, ενδέχεται να διαφοροποιούνται [A47].

Επίσης, στα δημοτικά τραγούδια, η αποδοχή στην παράκληση να πλύνει η κοπελιά μαζί με τα ρούχα της και τα ρούχα του νέου που την πολιορκεί ή έστω του μαντηλιού του ή ακόμη να του κεντήσει ή να του χαρίσει το μαντήλι -είναι το μαντήλι το συμβολικό δώρο του αρραβώνα και του γάμου για τον άνδρα προερχόμενο από τη γυναίκα- αυτό αποτελεί απαρχή ειδυλλίου ή κάμψη της αντίστασης της νέας και αποδοχή της συμπάθειας ή ακόμη και απόδειξη φιλοξενίας [A31, A33, A37, A38, A55, A74, A81, A109, A125, A132, A134, A143, A149, A151, A156, A161].

Αλλά, αν η νέα αρνηθεί, ο ερωτευμένος προσπαθεί να της σπάσει το σταμνί προκειμένου να χρειασθεί να δώσει εξηγήσεις στη μητέρα της, που ασκεί πρώτα και κύρια τον έλεγχο της ηθικής της κόρης της, οπότε θα χρειασθεί να απολογηθεί και να τιμωρηθεί ανάλογα! Έτσι ο περιφρονημένος νέος θα πάρει ηθική ικανοποίηση για την περιφρόνηση που εισέπραξε και συνήθως θα είναι η επίπληξη και ο “κατ’ οίκον” περιορισμός της νέας. Έτσι καλύτερα θα είναι η νέα να είναι πιο καταδεχτική και ευπροσήγορη [A61, A147].

Αφορμή για να προβάλει στο παραθύρι η κόρη ή στην αυλή, η οποία συνήθως είναι περιτριγυρισμένη με υψηλούς τοίχους και προφυλάσσει τη ζωή των γυναικών της οικογένειας από τα περίεργα βλέμματα των περιοίκων και περαστικών, είναι το πότισμα, η καλλιέργεια και η περιποίηση μυριστικών σε γλάστρες και σε βραγιές. Ο βασιλικός και η μαντζουράνα κατ’ επανάληψη αναφέρονται στα δημοτικά τραγούδια, αλλά και ταυτίζονται συμβολικά τότε με τη

νέα και άλλοτε πάλι με το νεαρό εραστή [A57, A133, A139, A141, A152, A161, A163, A176, A178, A219].

Ο ήχος του χτενιού, τα πατήματα και τα τριξίματα του αργαλειού και η συνοδεία του τραγουδιού είναι δηλωτικά της θέσης και απασχόλησης της νέας, που κλεισμένη στο ανώι, για τα δημοτικά τραγούδια, στα χαγιάτια ή τα υπόγεια για τα εθνογραφικά κείμενα, περίτεχνα δημιουργεί τα προικιά της ή τα στρωσίδια του σπιτιού ή τα υφάσματα για το ντύσιμο των μελών της οικογένειας. Οι πραγματευτάδες, οι αγαπητικοί, οι σύζυγοι, οι ξενιτεμένοι, στη θέση αυτή βρίσκουν, τις πιο πολλές φορές, στον κόσμο των δημοτικών τραγουδιών τη γυναίκα [A1, A12, A16, A28, A29, A30, A37, A40, A48, A68, A71, A124, A126, A130, A135, A136, A142, A145, A166, A168, A193].

Η επιδεξιότητα και η ικανότητα της νέας να υφαίνει μεταξωτά, βελουδένια (κατηφές = βελούδο), ή καμπουχαένα ή λινά, την κατατάσσουν στην κορυφή της αποδοχής και εκτίμησης της νοικοκυροσύνης και που αυτή αξιολογείται, τόσο από τις μητέρες, όσο και από τα παλικάρια προκειμένου να επιλέξουν τη νύφη. Ακόμη και η πολυχρωμία του υφαντού είναι εμφαντική αυτής της ικανότητας και που επισημαίνεται από τον αριθμό των καρουλιών που χρησιμοποιεί η υφάντρα. Επίσης, δική της είναι η φροντίδα της βαφής των μαλλιών. Ειρωνικά βέβαια, άλλο τραγούδι λέει “πέντε ρόκες, πέντε μήνες έκανε για να τις γνέσει” μια τεμπέλα νέα [A6, A25, A39, A63, A66, A72, A119, A122, A195].

Οι άλλες οικιακές εργασίες, όπως το μαγείρεμα, η παρασκευή γλυκισμάτων, το ζύμωμα και το ψήσιμο του ψωμιού ή της πίττας είναι μέρος της καθημερινής έγνοιας και υποχρέωσης της γυναίκας και προβάλλονται ως δικαιολογία για να τους δοθεί -τουλάχιστον στα δημοτικά τραγούδια- ο χρόνος να απαλλαγούν από άλλου είδους ευθύνες. Το κέρασμα από τις κόρες του άρχοντα ή του παπά του χωριού, ή από όμορφες κοπέλες είναι δείγμα της φιλοξενίας που προσφέρεται ή που επιζητείται ή επιβάλλεται άλλοτε από ευχαρίστηση και άλλοτε με εκφοβισμό (κλέφτικα τραγούδια) [A9, A58, A65, A70, A73, A126, A127, A172, A174, A184, A202, A205, A207, A209].

Κοινά επισημαίνεται και στα δυο μέρη της σύγκρισής μας συγχρόνως και η πιο συνήθης απασχόληση των γυναικών, η πιο εύκολη και ευχάριστη που είναι το γνέσιμο. Η κάθε ηλικίας γυναίκα ασχολείται με αυτό και μάλιστα μέσα και έξω από το σπίτι, μιας και δεν είναι δύσκολο αυτό να γίνεται καθ' οδόν, καθώς εποπτεύει μια άλλη εργασία και είναι ακόμη συνήθεια να ανταλλάσσονται επισκέψεις χωρίς το γνέσιμο να διακόπτεται [A8, A21, A24, A46, A59, A67, A83, A96, A101, A131, A183, A187, A191, A201, A209, A212].

Ακόμη κοινά αναφέρεται η συνήθεια να πλέκουν για να στολίζουν τα ρούχα τους ή να χαρίζουν για στολισμό γαϊτάνια [A22, A41, A42, A69, A84, A111, A158, A164, A173].

Το κέρασμα με κρασί δείχνει την καλή φιλοξενία, αλλά στα δημοτικά τραγούδια, το συνεχές “πότισμα” με αυτό δηλώνει τις προθέσεις εξαπάτησης του συζύγου και την παράδοσή του στην αγκαλιά του Μορφέα, οπότε δίνεται η ευκαιρία δράσης στην άπιστη σύζυγο [A113, A114, A115, A116, A124, A194, A208, A220].

Κοινά στοιχεία ως προς την ενασχόληση με αγροτικές εργασίες επισημαίνονται τόσο στα εθνογραφικά κείμενα όσο και στα δημοτικά τραγούδια μόνο που η λαϊκή μούσα εξιδανικεύει το χώρο στον οποίο κινούνται οι γυναίκες ή τα όργανα που χρησιμοποιούν. Ακόμη κοινά και στα δημοτικά τραγούδια αναφέρονται πολλές αγροτικές ενασχολήσεις στις λεπτομέρειές τους, από τις πιο απλές αγροτικές ως τις πιο επίπονες όπως είναι το σκάλισμα των βαμβακιών, το καθάρισμα των αλωνιών, η συλλογή λαχανικών και άλλων φρούτων [A220, A221, A223, A235, A237, A242, A243, A246, A249].

Αλλά και η συλλογή, κυρίως, βοτάνων και η σύνδεση της γνώσης μαγικών, βαφικών και θεραπευτικών ιδιοτήτων τους από τις γυναίκες, είναι κάτι που επίσης παρατηρείται κοινά αναφερόμενο [A195, A222, A234, A236].

Παρατηρούμε γενικά ότι το δημοτικό τραγούδι κάνει επιλογές, υπερβάλλει, εξιδανικεύει και λυρικά προβάλλει πρόσωπα, ενέργειες και καταστάσεις, πράγμα φυσικό εφ’ όσον αποδεχόμαστε ότι αυτό αποτελεί την καλλιτεχνική έκφραση στο συγκεκριμένο χώρο και χρόνο και η ευαισθησία του και η καλαισθησία του δημιουργού, αλλά και όλων όσων τραγούδησαν, παράλλαξαν, παρέδωσαν και διατήρησαν τα δημοτικά τραγούδια σε μας, αποσκοπούσαν στην παρουσίαση της “δικής τους” πραγματικότητας. Όμως είναι μια πραγματικότητα, που δεν απέχει πολύ από τον κοινωνικό ρεαλισμό, ο οποίος θέλει τη γυναίκα να έχει ποικίλες ικανότητες για να θεραπεύσει αποτελεσματικά την καθημερινή ανάγκη των μελών της οικογένειας και που αυτή αναπτύσσει μέσα και γύρω απ’ τον “οικείο” γι’ αυτήν χώρο, αλλά και επιτελεί προκειμένου να διαφεντέψει το “έχει” της, να το καλλιεργήσει, να το διατηρήσει, να το επαυξήσει και να το παραδώσει.

Αντίθετα, τα εθνογραφικά κείμενα καταγράφουν επιστημονικά τις διάφορες ασχολίες των γυναικών μέσα και έξω από το σπίτι τους, και τις επισημαίνουν ως μέρος της οικονομικής τους δραστηριοποίησης, η οποία τις καθιστά ενεργά οικονομικά μέλη της οικογένειας ή της ευρύτερης κοινωνικής ομάδας στην οποία είναι ενταγμένες και στην οποία υποχρεούνται να συμμετέχουν

και να συνεισφέρουν προκειμένου αυτές να αντεπεξέλθουν στις ποικίλες ανάγκες της διαβίωσής τους.

Οι ομοιότητες είναι εναργείς και καταφανείς ως προς το είδος των ενασχολήσεων των γυναικών με μόνη τη διαφορά του τρόπου περιγραφής και καταγραφής. Τα δημοτικά τραγούδια που ερευνήσαμε, επισημαίνουν αρκετή ποικιλία στις επί μέρους ενασχολήσεις και ο διαχωρισμός των ενασχολήσεων σε οικιακές, αγροτικές και κτηνοτροφικές είναι πράγματι καταφανής και έκδηλος.

Β' Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΟ ΓΑΜΟ

(ΠΡΟΞΕΝΙΟ - ΠΡΟΙΚΑ - ΠΡΟΙΚΟΣΥΜΦΩΝΟ - ΑΡΡΑΒΩΝΑΣ - ΑΠΑΓΩΓΗ - ΑΡΠΑΓΗ)

Σε όλες τις περιπτώσεις που αναφέραμε σχετικά με το προξενιό, την παροχή των προικιών, την προικοδοσία, τη χρηστική ωφελιμότητα αυτών, την προίκα ως αρχή και ως οικονομικό βοήθημα των οικογενειών των μελλονύμφων και τον αρραβώνα, θα μπορούσαμε να επισημάνουμε τις εξής ομοιότητες και διαφορές: στις κλειστές, πατριαρχικές εκτεταμένες οικογένειες, όπου τα πολλά εργατικά χέρια είναι απαραίτητα, η νύφη υποχρεούται να παρέχει χρήματα, ζώα και προικιά για το ντύσιμο και στολισμό του νέου σπιτικού. Αντίθετα στις πυρηνικές οικογένειες (Σκίαθος, Σαντορίνη, Κύμη, Κύπρος) η νύφη πρέπει να εξασφαλίζει στο γαμπρό στέγη και επιπλέον και άλλα περιουσιακά στοιχεία, όπως χωράφια, χρήματα και ζώα. Η μόνη υποχρέωση του γαμπρού είναι το ξόδευμα για την τέλεση του γάμου και η μεταφορά της κασέλας του με τα ρούχα του και τα εσώρουχά του. Ξεχωριστή επισήμανση οφείλουμε να κάνουμε για το φαινόμενο της προικοδοσίας στα νησιά Λέσβο, Κάρπαθος, Σκίαθος, Μύκονο, Σίφνο, Νίσυρο, Πάρο κτλ., όπου, όπως αναφέρθηκε, οι πρωτότοκοι (κορίτσι ή αγόρι) κληρονομούν - προικίζονται με το σύνολο της πατρικής περιουσίας. Το ίδιο άξιο παρατήρησης είναι το γεγονός της κληρονομιάς στη Μάνη και του τρόπου επιλογής των συζύγων, με απώτερο σκοπό την εξασφάλιση της ανεξαρτησίας και τη μη νόθευση κάθε πατριάς από ξενόφερτους..

Αλλά κοινό στοιχείο όλων των κοινωνιών αποτελεί η απόφαση για απαγωγή των νέων, όταν συναντούν τη σθεναρή άρνηση των γονιών τους προκειμένου να τους δώσουν την άδεια και την ευχή τους για την ποθητή σύναψη του γάμου τους.

Η υπογραφή της προγαμιαίας συμφωνίας (προικοσύμφωνο) μόνο στην κοινωνία των Σαρακατσάνων δεν υπάρχει γιατί, όπως έλεγαν, “ο λόγος τους ήταν συμβόλαιο”. Αντίθετα, σε όλες τις άλλες περιπτώσεις, πριν την τελετή της σύναψης του γάμου, παρουσία μαρτύρων ή του ιερέα ή των προυχόντων ή του συμβολαιογράφου υπογράφεται το προικοσύμφωνο και έτσι, απρόσκοπτα, οδηγούνται οι νέοι στο γάμο.

Στα δημοτικά τραγούδια, τις περισσότερες φορές, η συζήτηση για το πρόσωπο της προτίμησης του νέου ή της νέας και η ανάληψη δράσης για τη γνωστοποίηση της προτίμησης από μέρους του νέου ή της νέας, γίνεται με τη μητέρα. Σ' αυτήν γίνεται η εξομολόγηση είτε της προτίμησης, είτε του τρόπου που έγινε η γνωριμία, είτε των εξωτερικών στοιχείων συμπεριφοράς ή η παρουσία του προσώπου προτίμησης. Η μητέρα θα αξιολογήσει τα προσόντα του συντρόφου που συγκίνησε ή ζήτησε το παιδί της. Η μητέρα θα φροντίσει να βολιδοσκοπήσει τις προθέσεις του και αυτή που θα αξιολογήσει την αξία ή απαξία του, ώστε να προχωρήσει η

σχέση σε αρραβώνα και γάμο [B3, B8, B18, B21, B29, B31, B33, B34, B38, B39, B73, B75, B76, B77, B78, B79, B80, B83, B93]. Ακόμα η μάνα, μέσα από το δημοτικό τραγούδι, θα δεχτεί τα παράπονα για την επιλογή του συντρόφου, κυρίως της κόρης, όταν έχει αποφασισθεί να την παντρέψουν μακριά, ή με άνδρα μεγάλο σε ηλικία ή χήρο, γενικά όχι της προτίμησης του κοριτσιού, λόγω της κακής του εμφάνισης ή του επαγγέλματός του ή του χώρου όπου ζει [B6, B9, B14, B19, B25, B44].

Ενώ στα εθνογραφικά κείμενα είναι εμφανές ότι όλες οι αποφάσεις ή τουλάχιστον η τελική παίρνεται από τον πατέρα, στα δημοτικά τραγούδια σχεδόν η όλη διαδικασία της αποδοχής, παραδοχής και συμφωνίας για το επιλεγέν πρόσωπο αφορά τη μάνα και την κόρη ή το γιο [B46, B57, B85]. Φαίνεται ότι τα δημοτικά τραγούδια προσεγγίζουν συναισθηματικά μόνο την όλη διεργασία και όχι το τυπικό αυτής μέρος. Γι' αυτό το λόγο γίνεται με εναργείς τρόπους καταφανής η όλη ψυχική δοκιμασία των διαλεγμένων προσώπων. Η κόρη αγωνιά να μην την παντρέψουν μακριά, να μην της δώσουν γέρο άντρα, να μην της δώσουν αγρότη ή βλάχο, ενώ αυτή προτιμά караβοκύρη. Σε άλλα πάλι τραγούδια δηλώνεται η λυπηρή διαπίστωση ότι όταν προτίμησε το ναυτικό, ήταν μόνη όλο το χρόνο και για χρόνια και η απουσία του συντρόφου της ήταν ακόμη πιο έκδηλη και προκαλούσε συναισθήματα οδύνης από τη μοναξιά και την έλλειψη χαράς τις μεγάλες γιορτές του χρόνου, Χριστούγεννα και Πασχαλιά [B5, B17, B18, B39, B44, B46, B52, B55, B59, B60, B62, B69, B73, B74, B79].

Τόση είναι η λύπη, που προβαίνει σε διατύπωση παρακαταθηκών, συμβουλών και παραινέσεων προς τις άλλες κοπέλες, να μην παντρευτούν με ναυτικούς για να μην είναι χρόνια μόνες τους [B89].

Η απόφαση της μάνας και των αδερφών να παντρέψουν τις κοπέλες τους μακριά με δικαιολογία τη δική τους διευκόλυνση και δυνατότητα ανεύρεσης καταλύματος και φιλοξενίας στα ξένα που λόγω επαγγέλματος γυρίζουν, επίσης επισημαίνεται στα δημοτικά τραγούδια [B23, B49].

Και στα εθνογραφικά κείμενα με παρόμοιο τρόπο η προτίμηση κάποιου γαμπρού ή νύφης γίνεται με κριτήριο την οικονομική τους άνεση. Αυτή αποτελεί το βασικό επιχείρημα των γονέων και των συγγενών για να γίνει αποδεχτό το προξενιό [B26, B50]. Δεν λαμβάνεται τόσο υπ' όψη η αξία τους ως ανθρώπων, όσο η δυνατότητά τους να παρέχουν άνετη οικονομική ζωή με τα μέσα που διαθέτουν (αμπέλια, κοπάδια, βατόρια, καΐκια, χρυσαφικά, πολύτιμα ρούχα). Στα δημοτικά τραγούδια γίνεται λεπτομερώς η εξέταση της εξωτερικής εμφάνισης της νέας, τα ρούχα και τα στολίδια που φορεί, προκειμένου να διαπιστωθεί η αρχοντική της καταγωγή, ώστε να

δοθεί και η ανάλογη άδεια για να προχωρήσει η αποστολή προξενητή [B8, B30, B36, B45, B75, B81, B83, B85]. Και αν από τα εξωτερικά στοιχεία καταδειχθεί ότι είναι πλούσια η νύφη, τότε και οι προξενητάδες είναι πολλοί και με μεγάλα αξιώματα (πρόκριτοι ή δεσποτάδες). Διαφορετικά, η μάνα αποτρέπει το παιδί της από αυτή τη σχέση και προτείνει κάποια άλλη δικής της επιλογής. Κάπως έτσι, βέβαια, θα έπρεπε να γινόταν και στην πραγματικότητα, αν συγκρίνουμε και τις αναφορές στα εθνογραφικά κείμενα των διαφόρων περιοχών, όπου η σύνδεση με γάμο μελών οικογενειών με οικονομική άνεση, με κύρος και αξιώματα, ήταν το κυριότερης και βαρύνουσας σημασίας κριτήριο [B65, B81, B82].

Πολλές φορές, στα δημοτικά τραγούδια, γίνεται καταφανής η επισήμανση της προίκας που ζητεί κάποιος για να παντρευτεί ή που πρέπει να τάξει η οικογένεια της κοπέλας για να καμφθεί η άρνηση του ανθρώπου της αρεσκείας της [B16, B27, B40, B63, B68, B71, B76, B91]. Αλλά και η μεγάλη ξαγορά που δίνεται για τη νύφη από το γαμπρό - γιο, δεν βρίσκει σύμφωνη την πεθερά και προβάλλει αντιρρήσεις [B24].

Η κόρη των δημοτικών τραγουδιών σύμμαχο έχει τη θεότητα, ώστε στην προσευχή της παρακαλεί τι πρέπει ή θα ήθελε να διαθέτει ο σύζυγός της αρεσκείας της και τι δεν θα ήθελε, γιατί θα της έκανε τη ζωή δύσκολη (λινάρι, μαλλί, κατεργασία τους) [B84].

Στα δημοτικά τραγούδια γίνεται αναφορά και η ηλικία των κοριτσιών που τα ζητούν σε γάμο και που αποτελούν πολλές φορές το πρόσχημα της άρνησης, είτε του πατέρα είτε της μητέρας, να τα παντρέψουν σε πολύ μικρή ηλικία. Βέβαια, στα εθνογραφικά κείμενα, η ηλικία είναι και αυτή πάνω κάτω η ίδια, όπως αναφέρεται και στα δημοτικά τραγούδια. αλλά τα εθνογραφικά κείμενα υπερθεματίζουν, όταν οι γονείς χαρτώνουν ή λογοδίνουν τα παιδιά τους από την κοιλιά της μάνας τους προκειμένου να συνεχισθεί η καλή φιλική σχέση μεταξύ των οικογενειών [B20, B32, B35, B93].

Οι γονείς και οι φίλοι στα δημοτικά τραγούδια προτρέπουν ή ανάλογα αποτρέπουν τους ενδιαφερόμενους από μια σχέση, όταν αυτή νομίζουν ότι θα τους δημιουργήσει προβλήματα ή είναι μια σχέση με αλλόθρησκο. Αλλά και στα εθνογραφικά κείμενα παρατηρούμε κάτι παρόμοιο, κυρίως βέβαια, σε περιοχές που έζησαν για αιώνες κάτω από την Τουρκική ή Φράγκικη κατοχή [B11, B55, B61, B88].

Αν αποτύχει ο γάμος από προξενιό, δεν ευτυχήσει το ζευγάρι, ο προξενητής είναι, και στα εθνογραφικά κείμενα και στο δημοτικό τραγούδι, το πρόσωπο που θα δεχθεί την κατακραυγή, θα δεχθεί επικρίσεις, ακόμη και κατάρες, μιας και εκείνος ήταν ο συνδετικός κρίκος της γνωριμίας, του συνοικεσίου και του ατυχούς τελικά γάμου [B53].

Σε αρκετές περιπτώσεις, η μάνα είναι αυτή, που ως πιο λογική, θα πλησιάσει τη νέα της προτίμησης του γιου της και, αφού συνομιλήσει μαζί της και την εξετάσει για να διαπιστώσει πόσο καλομίλητη είναι, πόσο φρόνιμη, τότε θα κρίνει ότι είναι κατάλληλη για το γιο της και θα βοηθήσει να προχωρήσει το προξενιά [B78]. Κοινό βεβαίως στοιχείο με τα εθνογραφικά κείμενα στα οποία αναφέρεται η επιλογή από τους γονείς των νέων του συντρόφου της ζωής τους, αν διαπίστωναν ότι είναι άξιο να ζήσει στο πλευρό τους και να μπει στην οικογένειά τους.

Ένα άλλο πάλι κοινό στοιχείο που αναφέρεται σε δημοτικά τραγούδια διαφόρων περιοχών της Ελλάδας, αλλά σε ένα από τα εθνογραφικά κείμενα αναφέρεται ως γεγονός και που συμβαίνει πριν το γάμο μόνο στην Κύπρο, είναι το γεγονός ότι ο πεθερός θέλοντας να δοκιμάσει την αξιοσύνη του γαμπρού του, του βάζει ως δοκιμασία το σχίσμο ενός μεγάλου κούτσουρου. Στα δημοτικά τραγούδια στη δοκιμασία αυτή μπαίνει ο μελλοντικός σύζυγος ή ο επίδοξος σύζυγος με εντολή του πατέρα της κόρης ή από την ίδια την κοπέλα προκειμένου να καταλήξει στην πρόκρισή του [B1, B13, B22, B28, B90].

Κοινά παραδεχτό, και από τα εθνογραφικά κείμενα και από το δημοτικό τραγούδι, είναι το θέμα της απαγωγής. Η απαγωγή των νέων που τους συνδέει βαθύ συναίσθημα αγάπης και η άρνηση των δικών τους, τους στερεί τη χαρά της συνένωσης και της συμβίωσης. Έτσι, παρά τη θέληση των οικογενειών, δίχως την ευχή τους, υποχρεώνονται οι νέοι να απαγάγονται για να ζήσουν μακριά τους για να είναι πέρα από τον έλεγχο και την άρνησή τους [B87, B95, B108, B115, B116, B147, B150, B159, B163]. Η πρόθεση για να προβεί ο νέος σε απαγωγή της ποθητής του ανακοινώνεται στη μητέρα του ως έκφραση θέλησης και αποτελεί αποτέλεσμα απελπισίας στην οποία έχει περιέλθει με τη στέρησή της αγαπημένης του. Έτσι η μητέρα συμβιβάζεται με την ιδέα ή και προτρέπει στην πράξη ή είναι πρόθυμη να αναλάβει η ίδια ενεργό δράση προς διευκόλυνση του αγαπημένου της παιδιού [B106].

Εκείνο που χρήζει ιδιαίτερης επισήμανσης και παρατήρησης είναι το θέμα που τα εθνογραφικά κείμενα και τα δημοτικά τραγούδια πραγματεύονται, η αρπαγή. Η αρπαγή συντελείται, όταν ο νέος επιθυμεί την ερωτική σχέση ή το γάμο με μια κοπέλα και η οποία δε συγκατατίθεται βρίσκει την αρπαγή ως μόνη λύση [B102, B104, B106, B117, B136]. Η αρπαγή των γυναικών αποτελούσε κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας πολύ συνηθισμένο φαινόμενο, μια κοινωνική πληγή. Οι γυναίκες ήταν στη διάθεση των κατακτητών και έπρεπε να κυκλοφορούν σε ασφαλές μέρη και με τη συνοδεία κάποιων ισχυρών ή προσώπων που θα απέτρεπαν τις κακές προθέσεις των εισβολέων [B98, B110]. Οι αρπαγές των γυναικών γίνονταν για να τις πουλήσουν στα σκλαβοπάζαρα ή να κορέσουν τις ερωτικές τους επιθυμίες ή να τις

στεύλουν, τις ωραιότερες, ως δώρο ή σημάδι υποταγής στους Τούρκους αξιωματούχους [B94]. Όμως αρπαγές γίνονταν από τους Τούρκους των οικογενειών ή των γυναικών των σημαντικών κλεφτών ή αρματολών προκειμένου να εκβιάσουν την υποταγή, παράδοση ή συνεργασία τους με τους πασάδες της περιοχής δραστηριότητάς τους ή ακόμα και για λύτρα. Θεωρούνταν μια πολύ ατιμωτική πράξη και για τις ίδιες τις γυναίκες, αλλά κυρίως για την τιμή των κλεφτών [B12, B96, B97, B99, B113, B123, B124, B126, B127, B128, B130, B131, B132, B133, B145, B147, B160, B162]. Άλλωστε αρπαγές γυναικών στα δημοτικά τραγούδια επισημαίνονται από την εποχή της διαπάλης των Ακριτών με τους Σαρακηνούς αλλά το μοτίβο της αρπαγής και επανάκτησης των γυναικών αναφέρεται και για τους κλέφτες και αρματολούς [B101, B119, B124, B125, B152, B156, B158, B159, B164, B166].

Παρ' όλα αυτά η αρπαγή γυναικών από μέρους των ίδιων των κλεφτών αποτελούσε σύνηθες φαινόμενο και πραγματοποιούνταν για εκβιασμό ή για απαίτηση λύτρων από τους ισχυρούς και πλούσιους κατά κύριο λόγο συγγενείς τους [B118, B138, B146, B150, B151, B154, B158]. Όμως οι κλέφτες άρπαζαν γυναίκες προκειμένου να τις έχουν ως συντρόφους τους στα δύσκολα από άποψη διαβίωσης λημέρια τους [B103, B107, B109, B112, B120, B121, B122, B129, B135, B137, B139, B140, B141, B146, B148, B151]. Αυτή η συνήθεια διατηρήθηκε στην Κρήτη ακόμη και στις ημέρες μας και η αρπαγή της κόρης της αρεσκείας κάποιου νέου με σκοπό τη σύναψη γάμου σαφώς αναφέρεται από το M. Herzfeld.

Ένα άλλο κοινό στοιχείο που παρατηρείται, όχι διαδεδομένο, είναι οι αυτοκτονίες, κυρίως των κοριτσιών, σε περίπτωση μη ευνοϊκής αντιμετώπισης των σχέσεών τους με το νέο της προτίμησής τους ή ακόμη θάνατος από υπερβολική θλίψη. Όποτε έχουμε αυτοκτονίες στα δημοτικά τραγούδια, γίνονται με δηλητήριο ή ρίψη σε γκρεμό [B18, B19, B70, B86].

Γενικά, θα συμπεραίναμε ότι τα εθνογραφικά κείμενα και τα δημοτικά τραγούδια παρουσιάζουν πολλές ομοιότητες στα θέματα του προξενιού, της προίκας, του αρραβώνα και της απαγωγής - αρπαγής. Τα δημοτικά τραγούδια, ως είναι φυσικό, δεν θα μπορούσαν να έχουν αναφορές σε συμφωνίες και προικοσύμφωνα και σε γραφειοκρατικά δεδομένα, τα οποία από τη φύση τους είναι αντιπονητικά και καθόλου λυρικά. Τα δημοτικά τραγούδια προσεγγίζουν τα παραπάνω θέματα από την ανθρώπινη πλευρά, τη συναισθηματική, τη διανοητική, τη συγκινησιακή. Όμως οι ιδέες όπως η συναλλαγή, ο δελεασμός, η απόφαση που παίρνεται κυρίως, παρά τη θέληση της νέας, η απελπισία από την αταίριαστη σύζευξη ή το "δόσιμο" στα ξένα ή σε πρόσωπο που δεν το αγαπά είναι έντονα επισημασμένα. Άλλωστε το τραγούδι εκφράζει την πεμπτουσία, το απόσταγμα των συναισθημάτων που απορρέουν από κοινωνικά φαινόμενα που

τα δημιουργούν και αυτά τα τραγουδούν και τα διαδίδουν, τα προβάλλουν και καλούν όσους διακατέχονται από τα ίδια συναισθήματα ή υφίστανται τους ίδιους πόνους να τα υιοθετήσουν τραγουδώντας τα.

Γ. ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

1. ΝΥΦΗ - ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΠΕΘΕΡΙΚΑ - ΚΟΥΝΙΑΔΙΑ

Μέσα από την περιδιάβαση στο χώρο των εθνογραφικών κειμένων που καταγράφουν τα έθιμα του γάμου, αλλά και τη ζωή του νέου ζευγαριού, αναφερθήκαμε στα στοιχεία που αφορούν την έρευνά μας και που είναι σχετικά με την περιγραφή του ρόλου της νύφης στην οικογένεια που με το γάμο θεμελιώνεται και παρατηρήσαμε πώς αυτά διαφοροποιούνται στις τοπικές κοινωνίες που επιλέξαμε.

Ο γάμος για την κοπέλα είναι ένα όριο, ένα μεταίχμιο της αλλαγής της ζωής της, που με αυτό επισυμβαίνει η ενηλικίωσή της και συνάμα η κατάταξή της στη χορεία των παντρεμένων γυναικών. Βέβαια, αξίζει να παρατηρήσουμε τις ατομικές, συναισθηματικές, ψυχολογικές και κοινωνικές αλλαγές που επισυμβαίνουν στη νέα γυναίκα, τώρα, με το γάμο της. Πρώτα ήταν προφυλαγμένη στην πατρική της οικογένεια. Τώρα έχει πολλούς που την επιτηρούν και την προστατεύουν, κυρίως την πεθερά, τον πεθερό, τις κουνιάδες, τις συννυφάδες. Εργαζόταν μέσα και έξω από το σπίτι και προετοίμαζε τον εαυτό της και την περιουσία της (προίκα - προικιά) για το γάμο της. Δεχόταν την αυστηρότητα, τον έλεγχο και την τιμωρία των δικών της σε θέματα τιμής. Τώρα έχει, ανάλογα με τη σύνθεση της οικογένειας, να λογοδοτήσει, να εναρμονισθεί, με ένα πολυπρόσωπο ανθρώπινο σύνολο που την υποδέχθηκε ποικιλοτρόπως και την έκαναν, για χατίρι του παιδιού τους, παιδί τους. Βέβαια, στα εθνογραφικά κείμενα παρακολούθησαμε επισημάνσεις του είδους “η πεθερά μάνα δεν γίνεται και η νύφη κόρη” ή επίσης ότι η συμβίωση ήταν ανάλογη με τη σύνθεση των χαρακτήρων, την καρτερικότητα, την έλλειψη έντονων προβλημάτων και πιο συχνά εξαρτιόταν αυτή η αρμονία στη συμβίωση από τη δικαιοκρισία των ανδρών και πιο ουσιαστικά του πεθερού. Όλα τα διαβατήρια έθιμα καθώς και τα “πιστρόφια” καταγράφηκαν πιο πάνω για να καταδειχθεί ότι η όλη διαδικασία του αποχωρισμού της κόρης από το πατρικό της σπίτι και η είσοδός της σ’ αυτό του συζύγου της, αφορούν την ψυχολογική δοκιμασία των προσώπων που συμμετέχουν σ’ αυτά και κυρίως της νύφης.

Ακόμη, η τελετουργική διαδικασία που περιγράφεται σ’ αυτά αποδεικνύει την αλλαγή του κοινωνικού status της κοπέλας και όλα όσα άπτονται αυτής της αλλαγής που έχει επίπτωση σε τρεις πλέον οικογένειες και που η νύφη αποτελεί τη γενεσιουργό αιτία, αλλά και το κυριότερο πρόσωπο που την υφίσταται.

Παρατηρήσαμε πώς στις διάφορες τοπικές κοινωνίες έλυναν τα πεθερικά το πρόβλημα της υπακοής και της αντενέργειας ή πρωτοβουλίας και της έκφρασης της γνώμης από μέρους των νυφάδων τους. Απόλυτη βουβαμάρα, κατά το “η σιωπή είναι χρυσός”. Αλλά και η αντιμετώπιση

της νύφης ως υπηρετικού προσωπικού, από το χάραμα μέχρι τη νύχτα που θα κατακλιθούν οι πάντες στο σπίτι, ήταν ένας δραστικός τρόπος εξασφάλισης της τάξης και οργάνωσης του νοικοκυριού. Όμως, το πεδίο επιβολής της εργασίας εκ μέρους των πεθερικών για τις νύφες δε σταματά στα 'εντός του οίκου". Η οικογένεια εξυπηρετεί τις ανάγκες της μέσα στο σπίτι, όμως τα μέσα βιοπορισμού τα αποκτά με την εργασία στα χωράφια, στα μαντριά, στη θάλασσα, στη οικοτεχνία - βιοτεχνία. Όσο πιο πολλά χέρια στη δουλειά, τόσο πιο μεγάλη η απολαβή.

Σε πολλές, βέβαια, κοινωνίες όπου ο γιος και σύντροφος ήταν υποχρεωμένος να ζητήσει καλύτερη τύχη στην ξενιτιά, τότε η νύφη βρισκόταν σε πολύ πιο δύσκολη θέση. Μόνη μέσα στην οικογένεια του συζύγου της ήταν αναγκασμένη να επωμισθεί όλες τις εργασίες μέσα και έξω από το σπίτι καθώς και την εξυπηρέτηση και την ανατροφή των παιδιών, χωρίς τη στήριξη, συναισθηματική και ηθική, του συζύγου.

Εκείνο που με έμφαση επισημαίνεται στα εθνογραφικά κείμενα είναι η σχέση που αναπτυσσόταν ανάμεσα στην πεθερά και στη νύφη. Η πεθερά, με το δικαίωμα της πρώτης νοικοκυράς, της μητέρας του γαμπρού, της γηραιότερης και πιο σεβάσμιας και με την πείρα των ασχολιών του σπιτιού, τη γνώση των απαιτήσεων των αρρένων της οικογένειας, αποτελεί τη Λυδία λίθο για την ανάδειξη της αξιοσύνης της νύφης σε όλα τα επίπεδα δράσης και γνώσης των έργων που οφείλει να επιτελέσει. Ακόμη, στον καταμερισμό των εργασιών, στην ανατροφή των παιδιών, αυτή κατέχει τον πρωταρχικό ελεγκτικό ρόλο και αυτή ασκεί πραγματική εξουσία επί όλων και για όλα.

Αυτού του είδους οι επισημάνσεις αναφορικά με τις σχέσεις με τα πεθερικά παρατηρούνται στις διευρυμένες κυρίως οικογένειες, όπως των Σαρακατσάνων, των Καραγκούνηδων, των Ποντίων. Στις περιοχές όπου η νύφη έχει προίκα το δικό της σπίτι και κάποια χωράφια ή περιουσιακά στοιχεία ή όπου τα πεθερικά προτιμούν να συντηρούνται μόνα τους και να έχουν μια επικοινωνία και σύνδεση με την οικογένεια του παιδιού τους, κυρίως, σε περιπτώσεις μεγάλης ανάγκης, τότε οι πυρηνικές οικογένειες ρυθμίζουν τη ζωή τους με τους τρόπους που επιλέγουν οι δύο σύζυγοι. Η νύφη έχει μόνο την υποχρέωση σεβασμού και επικοινωνίας με την οικογένεια την πατρική της, αλλά και αυτήν του συζύγου της.

Η νύφη, για τα εθνογραφικά κείμενα, είναι ένα πρόσωπο που βρίσκεται διαρκώς υπό τη δοκιμασία των ικανοτήτων της, ένα πρόσωπο υπό κρίση και έλεγχο, ένα πρόσωπο σε στάση αναμονής, που αυτή η αναμονή της διαδοχής έρχεται, όταν θα μεταβεί η ίδια στο ρόλο της πεθεράς μετά από πολλά - πολλά χρόνια ή όταν πεθάνουν τα πεθερικά της.

Για τα δημοτικά τραγούδια, η ζωή της νύφης βρίσκεται σε αναφορά με αυτή των άλλων προσώπων που έχουν την ίδια ή παρόμοια θέση μέσα στην πατρογονική κατοικία, όπως είναι οι συννυφάδες και η ίδια είναι υποχρεωμένη, κάτω από την εποπτεία της πεθεράς ή σε άλλες περιπτώσεις του πεθερού [Γ3], να εναρμονίζει τη συμπεριφορά της με αυτήν που επιδεικνύουν οι άλλες γυναίκες της ίδιας με αυτή θέσης. Έτσι, αν θλίβονται και αν πενθούν, αν κλαίνε ή βρίσκουν παρηγοριά οι άλλες νύφες, τα ίδια θα πρέπει συναισθήματα και τις ίδιες αντιδράσεις να έχει και αυτή [Γ1]. Να δείχνει την αγάπη της με τους ίδιους τρόπους όπως οι άλλες συννυφάδες της. Διαφορετικά, μια τέτοια αποκλίνουσα συμπεριφορά θα ήταν άξια να επισύρει φοβέρες, απευχές ή κατάρες ή ακόμη και την αποπομπή από τον ίδιο τον πεθερό [Γ2, Γ9].

Ακόμη, είναι κοινή και φυσική η διαπίστωση η σχετική με τα συνήθη και παραδεκτά και καθιερωμένα καβγαδάκια που ξεσπούν ανάμεσα σε πεθερά και νύφη ή νύφη και πεθερό [Γ8]. Και πολλές φορές αυτοί οι καυγάδες καταλήγουν στην αμφισβήτηση της καλής επιλογής εκ μέρους του γιου τους αναφορικά με το πρόσωπο της νύφης. Και οι φραστικές αψιμαχίες του είδους “να σκάσεις”, “δε σε λέω νύφη”, “εσύ να σκάσεις, θα με πεις και νύφη και θα σ’ έχω πεθερά” είναι από τις συνήθειες και σχετικά ειρηνικές αψιμαχίες [Γ11]. Και τούτο το επισημαίνουμε, γιατί δε συμβαίνει η αντίρρηση της πεθεράς για το πρόσωπο της νύφης να είναι μόνο μια δυσαρέσκεια και φραστική αυτής έκφραση, αλλά αυτή η ίδια η απόρριψη της νύφης και σε πολλές παραλλαγές απαντώμενη στις συλλογές των δημοτικών τραγουδιών που ερευνήσαμε στοιχειοθετείται ως φόνος με δηλητήριο. Η πεθερά μαγειρεύει δηλητηριώδη φίδια και με δόλιο τρόπο τα προσφέρει στη νύφη να τα φάει, προσποιούμενη ότι είναι χέλια, τα οποία ως γνωστό έχουν παρόμοια εμφάνιση και σχήμα [Γ4]. Άλλες φορές, τη δοκιμή του τέτοιου είδους edέσματος το ζητεί η πεθερά από τη νύφη ως χατίρι [Γ5]. Το φταίξιμο της νύφης είναι είτε γιατί είναι φτωγή, προσφυγοπούλα, κατώτερη κοινωνικά από το αρχοντόπουλο το γιο τους, είτε ακόμη γιατί η νύφη έρχεται “γκαστρωμένη”, πιθανόν για να εκβιάσει με την εγκυμοσύνη της το γιο της σκληρής μάνας και να τη νυμφευθεί [Γ13].

Η πεθερά, σε άλλες περιπτώσεις, επιτηρεί την ηθική της νύφης και ως εκ τούτου την τιμή του γιου της και απαγορεύει τα ξεπορτίσματά της, τις διασκεδάσεις ή και τη διέλευση παλικάριών από το στενό δρομάκι του σπιτιού τους [Γ10]. Αλλά και κάποιες φορές δολοπλοκεί σε βάρος της προκειμένου να την καταστήσει ένοχη για ανηθικότητα και απιστία σε βάρος του γιου της [Γ6]. Άλλες φορές, όταν ο γιος της φεύγει, όντας νιόπαντρος, στην ξενιτιά όπου θα έμενε πολλά χρόνια, η πεθερά παρατηρεί τη λύπη και το παράπονο της νύφης και δείχνει συγκίνηση και ενδιαφέρον για τη μοναξιά της και την πολυετή της εγκατάλειψη [Γ16].

Άλλοτε πάλι η κακία και το μίσος της πεθεράς για τη νύφη φθάνει σε τέτοιο σημείο να την προδίδει και να την παραδίδει στα χέρια των Τούρκων [Γ12].

Αλλά εκεί που παρατηρείται η διάκριση, η μεροληψία και δικαιώνεται η αντίληψη ότι “ο γιος μου είναι παιδί μου ώσπου να βρει νύφη. Όμως η κόρη μου είναι παιδί μου όλη της τη ζωή” είναι η με πολλές παραλλαγές συναντώμενη σκηνή της γέννας στο ίδιο σπίτι νύφης και αντραδέλφης. Η αγάπη και η φροντίδα για την κόρη που είναι “δική μας”, το μίσος, η απέχθεια για τη νύφη που είναι “ξένη” και που την έχει καταραστεί η πεθερά πολλές φορές, ούτε σ’ αυτή την πιο ιερή στιγμή του τοκετού δεν απαλύνεται για να αναδειχθεί η ανθρωπιά [Γ7].

Την αντραδέλφη την ξεγεννούν, την προσέχουν και τη νοιάζονται πολλές μαμμές. Τη νύφη, την ξενόφυη, κανέναν. Και ο λαός, που πιστεύει ότι η αδικία και οι κατάρες, όταν εκτοξεύονται για κάποιον αθώο και αγνό, όλες πέφτουν στα κεφάλια των αδικητών, όλες καθίστανται μπουμερανγκ. Έτσι, η νύφη γεννά ένα υγιέστατο παιδί, ενώ η αντραδέλφη ένα φίδι, ένα τέρας. Αλλά η αδικία συνεχίζεται. Αλλάζουν τα παιδιά. Όμως, επειδή “το άδικο το έσπειραν και δε φύτεψε” η λαϊκή μούσα θέλει το νεογέννητο να φανερώσει την πραγματική του μάνα δείχνοντας την προτίμησή του στο γλυκό σαν μέλι βύζασμά της από αυτό της κακιάς θείας του [Γ14].

Οι πιο σημαντικές διαπιστώσεις τις οποίες θα μπορούσαμε να κάνουμε προσδιορίζοντας τα κοινά στοιχεία που μας δίνονται από τον εθνογραφικό χώρο και τα δημοτικά τραγούδια, είναι κυρίως η προσπάθεια αποδοχής της νύφης στην οικογένεια του γαμπρού, η αντιμετώπισή της ως ξενόφερτης και αποστασιοποιημένης, όχι με υπαιτιότητα της ίδιας, αλλά από τον περίγυρό της. Και αυτή η διάσταση και η μη ισότιμη αποδοχή βλέπουμε να αφορά τόσο την τοπική προέλευση της νύφης, όσο και τη θρησκευτική της πίστη και καταγωγή (Οβριοπούλα) και ασφαλώς περισσότερο την οικονομική της κατάσταση, η οποία δεν κρίνεται ισότιμη και αντάξια του γαμπρού και του σογιού του.

Ακόμη, θα παρατηρούσαμε ότι η νύφη υποχρεώνεται για όλα να λογοδοτεί, σε όλα να κάνει υποχωρήσεις και με όλους να προσπαθεί να διατηρεί καλή σχέση και αντίστοιχη με των άλλων προσώπων που έχουν το ίδιο status μέσα στη διευρυμένη πατριαρχική οικογένεια του γαμπρού. Ακόμη, το ότι η νύφη παρέμενε για χρόνια ολόκληρα με τα πεθερικά της, όταν ο σύζυγός της βρισκόταν στην ξενιτιά, είναι κοινά αναφερόμενο και στους δύο χώρους της έρευνάς μας.

Και οι προστριβές αλλά και η υπέρτατη και έσχατη απόφαση να θανατωθεί δόλια η νύφη από την πεθερά είναι ένας, κατά τη συνήθη των δημοτικών τραγουδιών τραγικότητα, τρόπος

απόδειξης της απαρésκειας, της απόρριψης και του μίσους ενάντια στην κοπέλα που επέλεξε ο γιος να νυμφευθεί, ίσως, δίχως την έγκρισή τους.

Δεν επισημάναμε στα δημοτικά τραγούδια που ξεχωρίσαμε αναφορές που να αφορούν εργασίες της νύφης μέσα και έξω από το σπίτι ή παρεμβάσεις εκ μέρους της πεθεράς στην ανατροφή των παιδιών.

Από τη διαγραφή του ρόλου της νύφης στην παρούσα ενότητα, είναι συγχρόνως αυτονόητο ότι έχει δηλωθεί και περιγραφεί και ο κοινωνικός ρόλος της πεθεράς. Μέσα, λοιπόν, από τις σχέσεις και συμπεριφορές της νύφης προς αυτήν και τις αντίστοιχα επισημαινόμενες παράλληλες αντιδράσεις της πεθεράς, καταδεικνύεται ότι την ισχύ της, την επιρροή της και την κοινωνική αξία του ρόλου της πεθεράς, μπορούμε να την παραλληλίσουμε με την διαδοχή στο θρόνο της γηραιάς βασίλισσας από τη νέα και όσα κοινωνικά, οικονομικά και συναισθηματικά στοιχεία εμπεριέχονται σ' αυτήν και που αφορούν το συγκεκριμένα πρόσωπα εν προκειμένω.

2. Η ΣΥΖΥΓΟΣ

“Η νύφη που θα παντρευτεί έναν άχρηστο άντρα μοιάζει σαν έναν άνδρα που έχει ταφεί σε έναν άχρηστο τάφο”, λέει μια σοφή ρήση. Έτσι, μέσα από τα εθνογραφικά κείμενα, διαπιστώσαμε ότι η συζυγική σχέση, όπως και κάθε ανθρώπινη σχέση, για τη διατήρησή της, την αρμονικότητά της και τη δημιουργία προϋποθέσεων για την επίτευξη μιας ευτυχισμένης οικογένειας, εξαρτάται πρωταρχικά από τους δύο συζύγους και στη συνέχεια από άλλους εξωγενείς προς αυτούς παράγοντες.

Η συμπάθεια, ο έρωτας πριν από το γάμο ή η ανάπτυξή του μέσα σε αυτόν με την αρμονικότητα στη σεξουαλική σχέση, με το ενδιαφέρον και την εκτίμηση που αναπτύσσεται ανάμεσα στους δύο συντρόφους, η ωριμότητα με την οποία αντιμετωπίζουν τα αναδυόμενα προβλήματα, η αλληλοβοήθεια, ο καταμερισμός των ευθυνών, των εργασιών και αρμοδιοτήτων και η αναγνώριση της προσφοράς και προσπάθειας και των δύο συζύγων οπωσδήποτε αποτελούν τα ουσιαστικής σημασίας ερείσματα της συζυγικής σχέσης.

Πολλές φορές όμως οι έξωθεν επιδράσεις, όπως είναι οι διαβολές, οι προστριβές, τα συμφέροντα των προσώπων που αποτελούν το στενό ή ευρύτερο οικογενειακό περιβάλλον, έχουν μεγάλη επίπτωση στη σχέση του ζευγαριού. Όμως, στις διευρυμένες οικογένειες, όπου μέλη της γίνονται τα αδέρφια με τις συζύγους τους και τα παιδιά τους και όλοι συστεγάζονται και συνεργάζονται για την οικονομική επιβίωση και πρόοδό τους, βασικότερες προϋποθέσεις για την αρμονικότητα της συζυγικής σχέσης του νέου ζευγαριού είναι η τήρηση των κανόνων της πατριάς και της κοινότητας, καθώς επίσης η συγκαταβατικότητα, η συντροφικότητα και η αλληλοβοήθεια των μελών της.

Σε περιπτώσεις πυρηνικής οικογένειας, οι σύζυγοι έχουν την ελευθερία της αυτοδιάθεσης και αυτοδιαχείρισης των περιουσιακών τους στοιχείων και της επιδίωξης του οικογενειακού τους συμφέροντος, το οποίο μερικές φορές είναι δυνατόν να έρχεται σε σύγκρουση με αυτό της πατρικής τους οικογένειας ή αυτής των αδελφών τους.

Οι σύζυγοι εκ των πραγμάτων υποχρεώνονται στον καταμερισμό των εργασιών και αρμοδιοτήτων και στον καθορισμό και οριοθέτηση του χώρου δράσης τους από τη φύση των δεξιοτήτων που έχουν και βάσει των αναγκών και υποχρεώσεων που επιθυμούν να φέρουν σε πέρας.

Έτσι, μια σύζυγος θεωρείται καλή νοικοκυρά αλλά και μητέρα, όταν ο δικός της χώρος, το σπίτι της, μέσα και έξω, με όλα του τα υπάρχοντα, είναι σε ικανοποιητική κατάσταση. Μάλιστα, αυτό αποτελεί κριτήριο για το καλό όνομα του άνδρα και της οικογένειά του.

Όμως, αν και το σπίτι πρέπει να δίνει χαρά, να προσφέρει ως καταφύγιο τη γαλήνη και την ηρεμία, αν και τα πρόσωπα που το κατοικούν είναι καθαρά, περιποιημένα και έτσι βγαίνουν στον κοινωνικό χώρο της κοινότητάς τους και ενώ όλα αυτά αποτελούν ευθύνες και έργα της συζύγου - μητέρας - νοικοκυράς, ο άνδρας είναι αυτός που κυρίως απολαμβάνει της τιμής και της αναγνώρισης από μέρους των συγχωριανών του.

Βέβαια, ο άνδρας ως σύζυγος οφείλει να προστατεύει την οικογένειά του, την τιμή και ασφάλειά της, να φροντίζει για τα οικονομικά της και να είναι τίμιος, αφοσιωμένος, προστατευτικός, σταθερός στις αποφάσεις του και ικανός να συναλλάσσεται με τον έξω κόσμο και να συμβάλλει στην πρόοδο της οικογένειάς του.

Αν είναι μέθυσος, αισχρολόγος και χτυπά τη γυναίκα του και τα παιδιά του, είναι κατακριτέος και η τέτοιου είδους συμπεριφορά παρέχει το δικαίωμα να τον ελέγξουν τα μέλη της πατρικής του οικογένειας και πολύ περισσότερο αυτά της οικογένειας της συζύγου του. Σε μερικές περιοχές, όπως στη Μάνη, μέχρι και τιμωρία με θάνατο που τον επιβάλλουν οι κοινωνικοί άγραφοι νόμοι της περιοχής επισύρει μια δόλια και δεσποτική σε βάρος της γυναίκας συμπεριφορά του συζύγου της.

Η σεξουαλική ανικανότητα, η βαριά ασθένεια (σχιζοφρένεια), η βάνουση και χυδαία συμπεριφορά του συζύγου, αποτελεί τις βασικότερες αιτίες για διαζύγιο των δύο συζύγων. Η κακή συμπεριφορά στα παιδιά, η μοιχεία και η έλλειψη νοικοκυροσύνης είναι αιτίες για να αποπεμφθεί μια γυναίκα από το σύζυγό της στο πατρικό της σπίτι.

Ο σύζυγος καθορίζει τον τρόπο ζωής της οικογένειας και ακολουθώντας τα πρότυπα της οικογένειας, που ανδρώθηκε, συνεχίζει να ακολουθεί τρόπους συμπεριφοράς και δράσης ίδιας με αυτής των αρσενικών μελών της πατρικής του οικογένειας. Αυτά τα πρότυπα προσπαθεί να περάσει στα αρσενικά παιδιά του. Αντίστοιχα δρα η σύζυγος - μητέρα.

Σε άλλες κοινωνίες η εργατική, φιλόστοργη, νοικοκυρά, τίμια και δραστήρια σύζυγος θεωρείται ως ο στύλος του σπιτικού της. Σε άλλες πάλι, όταν ένας σύζυγος έχει κάνει τέτοια σωστή επιλογή συντρόφου, είναι αυτός που απολαμβάνει τα εύσημα της αναγνώρισης από μέρους του περιβάλλοντός του.

Γενικά όμως από το ίδιο το αντρόγυνο εξαρτάται η αρμονικότητα της σχέσης του και από την ικανότητά του να ρυθμίζει τις τυχόν αναφεύμενες διαφορές του. Από αυτό εξαρτάται το πόσο επιτρέπει τις έξωθεν προσβολές - εθιμικές - προσωπικές - και η αρμονικότητα και η ευτυχία στη συζυγική τους ζωή ακτινοβολεί από την πρόοδο της οικογένειάς του. Αυτή έχει ως επακόλουθο

την αναγνώριση της προσφοράς και η ποσόστωση της αξίας των συζύγων γίνεται από τους ίδιους και τα άλλα πρόσωπα του κοντινού ή μακρινού τους περιβάλλοντος.

Αντίστοιχα προς όσα τα εθνογραφικά κείμενα αναφέρουν για τη γυναίκα ως σύζυγο, τα δημοτικά τραγούδια την παρουσιάζουν με παρόμοιο τρόπο. Τα βασικότερα στοιχεία αναφέρονται στη συμπεριφορά που παρουσιάζει η γυναίκα ως σύζυγος και έχουν μια κλιμάκωση ξεκινώντας από την πλήρη αφοσίωση και αγάπη και φθάνουν μέχρι την κατάρρα, την απέχθεια, το μίσος και το φθόνο που αισθάνονται οι σύζυγοι για τους συντρόφους τους [Γ21]. Αυτό παρατηρείται γιατί η γυναίκα αντιμετωπίζεται με διάφορους τρόπους που είτε δεν τους είχε προβλέψει συνάπτοντας το γάμο της με το συγκεκριμένο πρόσωπο είτε είχε κάνει κακή εκτίμηση των χαρισμάτων του και της αξίας τους είτε πάλι δεν αντιμετωπίζεται με την προσδοκώμενη συμπεριφορά από το σύζυγό της. Έτσι η γυναίκα που χάνει έναν άνδρα τιμημένο, έναν λεβέντη, κλαίει και οδύρεται και του παραστέκεται έχοντας κοντά της τα παιδιά τους [Γ17]. Ανάλογα όμως αντιδρά και ο σύζυγος. Δεν σκέφτεται που πεθαίνει, αλλά λυπάται για την τύχη της γυναίκας του [Γ30] και προσπαθεί να πείσει και τον Χάροντα να λυπηθεί τη νέα γυναίκα του που θα μείνει χήρα [Γ22].

Σε μερικά δημοτικά τραγούδια η νέα γυναίκα που παντρεύτηκε ηλικιωμένο αλλά πλούσιο άνδρα, εκφράζοντας τον καημό της, προειδοποιεί και πιο πολύ συμβουλεύει τις ανύπανδρες κοπέλες να μην προτιμήσουν πλούσιο και γέρο, αλλά νέο άνδρα, άξιο να ικανοποιεί τις ερωτικές τους επιθυμίες [Γ23]. Σε πολλές παραλλαγές η νεαρή σύζυγος λυπάται, θλίβεται, μαραγκιάζει γιατί δίπλα της κοιμάται γέρος άνδρας και αδιάφορος γι' αυτήν ερωτικά [Γ18, Γ32, Γ33]. Άλλοτε πάλι, μην αντέχοντας την ερωτική στέρηση, τον βρίζει γιατί είναι άρρωστος, γέρος, και ενώ η ίδια τον προσέχει, τον περιποιείται, του στρώνει μαλακά στρωσίδια, αυτός δίπλα της παραμένει απαθής από τα θέλητρα του κορμιού της, που είναι δροσερά σαν τα τριαντάφυλλα του Μάη [Γ3, Γ24, Γ36, Γ39]. Και ο δυστυχής σύζυγος απαντάει, άλλοτε παραπονεμένος και άλλοτε δυσαρεστημένος, ότι είναι γέροντας και δεν ξέρει από χάρια, ή ενώ αυτός είναι άρρωστος, η Χάιδω του, όνομα και πράγμα, θέλει ερωτικά χάρια και παιχνίδια και είναι αδιάφορη στο πάθος του κυριευμένη από το δικό της ερωτικό πάθος [Γ23].

Σε πολλά δημοτικά τραγούδια παρουσιάζεται ο σύζυγος να είναι πολύ ευτυχισμένος από τη γυναίκα του και, ενώ αυτή επικρίνεται από άλλους, αυτός, ικανοποιημένος από τη σχέση τους, καταρρίπτει κάθε προσβολή γι' αυτήν [Γ42]. Το ίδιο συμβαίνει και για τη γυναίκα. Όταν αγαπά τον άνδρα της επιθυμεί να ζήσει κοντά του και να κάνουν μια ωραία οικογένεια με πολλά, όμορφα και γερά παιδιά [Γ38]. Κάποια πάλι τραγούδια απηχούν την ιστορία του Άδημου και

της Άλκηστης και σ' αυτά η νέα γυναίκα, που λατρεύει το σύντροφό της, δέχεται να ζήσει τα μισά από τα γραμμένα από τη μοίρα της χρόνια, αρκεί να τα μοιρασθεί με τον αγαπημένο της [Γ47, Γ50].

Άλλοτε όμως, κακοί σύζυγοι βασανίζουν τις γυναίκες τους, τις χτυπούν, τις βάζουν να κάνουν βαριές και επίπονες εργασίες και τις ανταμείβουν με αχαριστία, με ραπίσματα ή με απιστία [Γ34, Γ41].

Ακόμα, την κάθε κακοτυχία τους τη φορτώνουν στη γυναίκα τους [Γ37]. Άλλοτε πάλι εισπράττουν το χλευασμό και την ατίμωση εκ μέρους της κοινωνίας που ζουν, γιατί δεν διαφύλαξαν την τιμή τους προστατεύοντας τη γυναίκα τους από αρπαγή και βιασμό [Γ31].

Εκείνο που με ποικίλους τρόπους επισημαίνεται μέσα από τα διάφορα δημοτικά τραγούδια είναι η ανάθεση της επιτήρησης της νεαρής νεόνυμφης συζύγου στη μητέρα, τον πατέρα και τα αδέρφια, εκ μέρους του συζύγου που φεύγει για την ξενιτιά. Μάλιστα, αφήνει και παραγγελίες για τη συμπεριφορά και τη ζωή που θα επιθυμούσε να περάσει η γυναίκα του [Γ40]. Με μια απευχή σαν προειδοποίηση και ένα παράπονο, σε κάποιο άλλο δημοτικό τραγούδι, η γυναίκα του ναύτη και του ξενιτεμένου για χρόνια, προειδοποιεί τις άλλες κοπέλες για τη μοναξιά και την ερωτική στέρηση που θα υποστούν, αν δεχθούν να συνδέσουν, όπως και η ίδια, τη ζωή τους με κάποιον ναυτικό [Γ48].

Σε μερικά τραγούδια η αγάπη και η εκτίμηση της γυναίκας για τον άνδρα της είναι τόσο μεγάλη, που δεν δελεάζεται, ακόμη και από την προτίμηση του βασιλιά γι' αυτήν. Θαρρετά, η παντρεμένη γυναίκα απαντά διαφυλάσσοντας την τιμή της και αποκρούοντας τον ίδιο τον βασιλιά, ο οποίος θέλει απλώς να πιαστεί να χορέψει μαζί της, ότι με αυτή του την πρόθεση την ατιμάζει και ότι η ίδια από την "αφεντιά" του προτιμά τον άνδρα της [Γ28]. Άλλοτε όμως, προκειμένου να σώσει τον άνδρα της, προσφέρεται να γίνει συνοδός του σωτήρα του [Γ29]. Και άλλες φορές πάλι, εκφράζοντάς την απαρέσκειά της στο σύζυγό της, καθώς ξυπνά ερωτικά "παραβιασμένη" μη γνωρίζοντας τον δράστη της πράξης, την χαλαλίζει για τον ξένο και την χαραμίζει για το σύζυγο [Γ35]. Σε κάποιο άλλο δημοτικό τραγούδι, η γυναίκα που είναι ο άνδρας της μέθυσος και έκφυλος, τον καταριέται να "κακοθανατίσει". Σε άλλο πάλι, αδιάφορη γιατί την εγκατέλειψε, του παραγγέλνει ότι τώρα έχει την ευκαιρία να περιποιηθεί τον εαυτό της, να βρει σύντομα άλλον άξιο άντρα και να φτιάξουν σπίτι κοντά στο δικό του, για να τον "σκάζουν" με την παρουσία τους, όντας πιο ευτυχισμένοι [Γ26, Γ27].

Επιχειρώντας την αποτύπωση των κοινά αναφερομένων στοιχείων στη συζυγική σχέση και το ρόλο της γυναίκας ως συζύγου θα παρατηρούσαμε ότι τόσο τα εθνογραφικά κείμενα όσο και τα

δημοτικά τραγούδια αποδίδουν στην ερωτική της πλευρά πολύ μεγάλη σημασία. Η αρμονικότητα και το ερωτικό συνταίριασμα, η ικανοποίηση και η ερωτική αυτάρκεια, όχι βέβαια ο κορεσμός, καθιστούν τους δύο συζύγους πιο στενά συνδεδεμένους. Ο μεν άνδρας αισθάνεται την τόνωση του ανδρισμού του και την αυτοεπιβεβαίωσή του μέσω της ικανοποίησης των ερωτικών του επιθυμιών, έχοντας πλάι του ένα ποθητό ταίρι [Γ25] και συγχρόνως έχει τη δυνατότητα αυτής της ικανοποίησης στο χώρο, όπου ζώντας ανύμφευτος στα στενά και ελεγχόμενα οικογενειακά και κοινωνικά πλαίσια τα καταπίεζε και τα απόκρυπτε. Η δε γυναίκα ανακαλύπτει τον έρωτα και επιζητεί μέσω αυτού την επιβεβαίωση της θηλυκότητάς της, η οποία ενισχύεται ακόμη περισσότερο, όταν η ερωτική συζυγική επαφή καρποφορήσει με τεκνογονία.

Γενικά, αυτή η ικανοποίηση καθιστά τους συντρόφους πιστούς και αφοσιωμένους μέσα στη συζυγική τους σχέση και δεν ζηλεύουν τις ερωτικές απολαύσεις και εμπειρίες των άλλων προσώπων του περιβάλλοντός τους. Η ερωτική στέρηση και πείνα, η μη ικανοποιούμενη ερωτικά σχέση, είναι εύθραυστη και έχει συχνά κατάληξη το χωρισμό ή την αδιαφορία.

Στα δημοτικά τραγούδια η περιγραφή αυτής της δυσαρέσκειας της γυναίκας γίνεται με πολύ αναλυτικό και περιγραφικό τρόπο. Γίνεται μέσα από έντονο φραστικό διαπληκτισμό με το γέρο, τον άρρωστο, τον ανήμπορο να ανταποκριθεί στις ερωτικές της νεαρής συζύγου του απαιτήσεις. Γίνεται επίσης με προτροπές στις άλλες κοπέλες να αποφύγουν τους αταίριαστους γάμους και αντί των υλικών αγαθών που θα είχε ο μελλοντικός γαμπρός να προτιμήσουν τον ταιριαστό μ' αυτές στην ηλικία και στην ερωτική επίδοση άνδρα. Ακόμη, οι περιποιήσεις και τα μέσα που μετέρχεται η νέα και παραμελημένη γυναίκα, δεν είναι ικανά να ενεργοποιήσουν ερωτικά το σύζυγο.

Όπως αντιλαμβάνεστε, σ' αυτό το επίπεδο της εντελώς προσωπικής επισήμανσης του γεγονότος της ερωτικής σύμπτυξης και συνεύρεσης, μέσα από την έντεχνη δραματοποίηση υπάρχει αντίθεση ανάμεσα στα δημοτικά τραγούδια και τα εθνογραφικά κείμενα, που αυτά δεν υπεισέρχονται σε τέτοιου είδους λεπτομέρειες. Παρ' όλα ταύτα και σε αυτά κοινά διαπιστώνουμε την ανθρώπινη προσπάθεια για την ερωτική συνεύρεση των συζύγων, κυρίως των νεόνυμφων, τα παθήματα, τις δημιουργικές σκηνοθετικές ευρηματικότητες και αντιλήψεις των συζύγων.

Στα δημοτικά τραγούδια δεν επισημάναμε ευρέως τον καταμερισμό της εργασίας στους συζύγους και τους χώρους άσκησης ή ανάπτυξης δραστηριοτήτων, παρ' όλο που σε κάποια γίνεται αναφορά, ότι ο κακός, δύστροπος και γέροντας σύζυγος αναθέτει επίπονες εργασίες στη σύζυγό του, όπως είναι η άντληση και μεταφορά νερού, χωρίς να της παρέχει τα κατάλληλα μέσα προς διευκόλυνσή της [Γ34]. Και σε κάποιο άλλο δημοτικό τραγούδι επισημαίνεται η

άρνηση της συζύγου να συνδράμει στο θερισμό το σύζυγό της [Γ49]. Το κακότροπο του χαρακτήρα του συζύγου, τη βαναυσότητα, την κακή συνήθειά του να μπεκροπίνει στις ταβέρνες ή να ξενοκοιμάται και να φροντίζει άλλες γυναίκες και ξένα παιδιά και οι δύο χώροι το επισημαίνουν [Γ21].

Ακόμη, κοινά σημεία διαπιστώνουμε στις αναφορές που γίνονται για τα χαρίσματα που πρέπει να κοσμούν τη γυναίκα για να θεωρείται καλή σύζυγος και νοικοκυρά. Επίσης, κοινά επισημαίνεται η μοναξιά, η απελπισία και η μελαγχολία των συζύγων που έχουν άντρες στην ξενιτιά.

Αποτιμώντας τον τρόπο προσέγγισης του κοινωνικού ρόλου της γυναίκας ως συζύγου, έτσι όπως και οι δύο χώροι της έρευνάς μας καταγράφουν, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι η γυναίκα καταξιώνεται μέσα από το γάμο, προσφέρει την εργασία της, την αξιοσύνη της και τις δεξιότητές της στην οικονομική ομάδα που εντάσσεται ή που με τον σύζυγό της δημιουργεί, συμβάλλει στην οικονομική και κοινωνική πρόοδο και καταξίωση του συζύγου της. Άλλοτε εισπράττει γι' αυτή της την προσφορά την αναγνώριση από το κοινωνικό κύρος που αποκτά η οικογένειά της και που αυτό αντικαθρεφτίζεται στην εκτίμηση του κοινωνικού συνόλου προς τον σύζυγό της περισσότερο και λιγότερο προς την ίδια. Είναι ο σύντροφος, ο υποστηρικτής, ο ηθικός συμπαραστάτης, ο θεματοφύλακας της Ιστορίας και της τιμής της οικογένειας, την έγνοια εκ μέρους του συζύγου της, την φροντίδα και την αφοσίωση, άλλοτε την εισπράττει στο ακέραιο, άλλοτε όχι. Γενικά είναι ο μεγάλος σκηνοθέτης και παραγωγός της ζωής και της δράσης και προβολής της οικογένειάς της, αλλά ενώ είναι καταξιωμένη στη συνείδηση του κοινωνικού περίγυρου, όταν βέβαια είναι άξια και σωστή, όμως είναι ο αφανής ήρωας, ο άνθρωπος πίσω από τη σκηνή της κοινωνικής προβολής και καταξίωσης, η σκιά του άνδρα της, τον οποίον στηρίζει από καθήκον, από αγάπη, από αφοσίωση ή γιατί δεν έχει τη δυνατότητα άλλης επιλογής.

3. MANA

Σύμφωνα με τα εθνογραφικά κείμενα η ατομική, η οικογενειακή και η κοινωνική καταξίωση της παντρεμένης γυναίκας, η ολοκλήρωσή της ως θηλυκού όντος, ως συζύγου και ως αρχή και πυρήνα της οικογένειας, έρχεται μέσα από τη μητρότητα. “ Ριζώνει” η σύζυγος στο σόι του άνδρα της, αποκτά οντότητα και δικαιώματα, έχει τη δυνατότητα να επιζητεί και να απαιτεί μερίδιο στην Ιστορία, την οικονομική και κοινωνική παράδοση της οικογένειας, εφ’ όσον με την τεκνογονία εξασφαλίζει την κληρονομική συνέχεια και παρέχει την ελπίδα και την πίστη σχετικά με την εκπλήρωση όλων των προσδοκιών, που έχουν τα μέλη της οικογένειας για τη συνέχιση στο μέλλον του ονόματός τους.

Η γυναίκα, όταν δεν τεκνοποιεί, αισθάνεται μειονεκτικά, αφού ακόμη και η Εκκλησία κάνει διακρίσεις στα άτεκνα ζευγάρια και δεν απαλύνει αυτόν τον πόνο και την αγωνία, κυρίως, της γυναίκας και κατ’ επέκταση του ανδρόγυνου, αρνούμενη τη θεία μετάληψη σ’ αυτό και την αποδοχή δωρεών ή προσφορών εκ μέρους τους. Με αυτόν τον τρόπο κάνει διάκριση και περιθωριοποιεί κοινωνικά, κυρίως τη γυναίκα, στην οποία κατά κανόνα αποδίδουν τη στειρότητα.

Και ο πόθος για την απόκτηση του παιδιού μεγαλώνει με την πάροδο του χρόνου και οι εναγώνιες προσπάθειες της γυναίκας να γίνει μητέρα, την ωθεί σε ποικίλες πράξεις. Μετέρχεται επιστημονικούς, πρακτικούς, μαγικοθρησκευτικούς τρόπους για την επίτευξη της τεκνογονίας.

Όταν όμως έρθει το παιδί, όταν μείνει έγκυος, τότε όλοι την αντιμετωπίζουν με ιδιαίτερη τρυφερότητα και φροντίδα. Κυοφορεί το αύριο της οικογένειας. Θα μείνουν τ’ αγνάρια του ζευγαριού πάνω στη γη και μετά τη φυσική του εξαφάνιση. Βέβαια η προσοχή και η φροντίδα εξασθενεί, όταν η οικονομική ανάγκη είναι μεγάλη, παραβλέπεται το γεγονός της κύησης και η κύηση θεωρείται φυσικό επακόλουθο στη ζωή μιας παντρεμένης γυναίκας. Έτσι μπορεί αυτή άνετα να εργάζεται με τους ίδιους σχεδόν ρυθμούς και μέσα και έξω από το σπίτι, να σηκώνει βάρη, να μεταφέρει ξύλα, εφόδια και ζωοτροφές. Να γεννά μόνο ως “πρωτάρα” με τη βοήθεια μαμμής, μάνας, πεθεράς ή ακόμη και με την παρουσία και τη βοήθεια του συζύγου(Μάνη). Διαφορετικά στις άλλες γέννες είναι αποδεκτό, η γυναίκα ως δημιουργημένο και αυτή της φύσης, να γεννά, όπου βρίσκεται μέσα σ’ αυτή, όπως βέβαια και τα άλλα θηλαστικά ζώα.

Όταν, λοιπόν, έρθει το παιδί, το γεγονός αυτό γιορτάζεται με ποικίλους τρόπους, με τουφεκίες, με τραπεζώματα και γλέντια ή με προσφορές γλυκισμάτων σύμφωνα με τη συνήθεια κάθε τόπου.

Η γυναίκα πλέον ως μητέρα αναλαμβάνει να αναθρέψει τα παιδιά της και να τα φροντίσει, να τα διδάξει, να τα κοινωνικοποιήσει. Μέσα λοιπόν από αυτή τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης, η μάνα δρα ως φορέας της παράδοσης, των πρακτικών γνώσεων, των κανόνων συμπεριφοράς που και η ίδια διδάχτηκε. Τις αξίες και απαξίες που η ίδια η κοινωνία στην οποία ζουν, αποδέχονται ή απορρίπτουν, θα προσπαθήσει να μεταδώσει στα παιδιά της. Θα εθίσει τα παιδιά της σε συμπεριφορές ως προς τα άλλα πρόσωπα του περιγύρου τους, ανάλογες με την ηλικία, το φύλο και την κοινωνική θέση που αυτά κατέχουν. Θα δώσει πρότυπα προς μίμηση ή αποφυγή, θα μάθει ρόλους. Θα τους αναπτύξει δεξιότητες, θα προετοιμάσει τα παιδιά της για την ομαλή τους ένταξη σε μεγαλύτερα απ' αυτό της οικογένειας κοινωνικά σύνολα και, αφού σε συνεργασία με το σύζυγο και πατέρα τους, με το δάσκαλο και τους γειτονότερους της οικογένειας κατορθώσει να τα διαπαιδαγωγήσει, θα τα αφήσει ελεύθερα να κατακτήσουν τη ζωή τους. Μια ζωή που οι ίδιοι οι γονείς, πιο πολύ ο πατέρας και καθ' υπόδειξη και προτροπή η μητέρα, για τα μεν κορίτσια θα είναι ο γάμος, για τα δε αγόρια οι σπουδές και η επαγγελματική κατάρτιση και αποκατάσταση και οπωσδήποτε και ο γάμος.

Ανάλογα με τη μόρφωσή της η μάνα σε συστοιχία με τις παραδόσεις του κάθε τόπου, σύμφωνα με τα καθιερωμένα κοινωνικά δεδομένα, τα ήθη, τα έθιμα, τους άγραφους ηθικούς νόμους, τις δεισιδαιμονίες και τις προλήψεις μέσα από τον καθοδηγητικό της λόγο, τον πλούσιο σε παροιμίες, θρύλους, παραδόσεις και λαϊκή θυμοσοφία, θα πλάσει χαρακτήρες.

Βοηθός και συμπαραστάτης, μαστροχαλαστής και εφευρέτης στην κατασκευή παιχνιδιών και σύντροφος στο διδαχτικό παιχνίδι, προσφέρει ακούραστα στα παιδιά της. Αλλά και σε κάθε στάδιο της ζωής του βλέπουμε ότι το παρακολουθεί, το καθοδηγεί, το ελέγχει, το επιτηρεί, το εμπνέει, το εμπυχώνει, το διδάσκει, το εκπαιδεύει, το συντροφεύει, το εισάγει στον αγώνα της καθημερινής επιβίωσης. Σε οικιακές, σε αγροτικές, σε τεχνικές, σε κτηνοτροφικές και άλλες εργασίες, το έχει δίπλα της και του μεταβιβάζει τις γνώσεις για τη φύση και τον τρόπο της κάθε εργασίας.

Εθισμένη και πεπεισμένη και η ίδια στα στερεότυπα των φύλων, στη διάκριση γενικά, γίνεται αθέλητα ή συνειδητά το μέσο διατήρησης και αναπαραγωγής του άδικου για την ίδια και κάθε θηλυκού παιδιού της, συστήματος. Αποδεχόμενη την ανωτερότητα του άνδρα, την ικανότητά του να κινείται, να συνδιαλέγεται, να συνεργάζεται με τον έξω από το σπιτικό τους χώρο, διδάσκει τους ξεχωριστούς ρόλους του άνδρα και της γυναίκας στα παιδιά της του αντίστοιχου φύλου. Και μάλιστα με βάση αυτά τα δεδομένα μετά από την αποφοίτηση από το Δημοτικό, τα αγόρια να προσκολλούνται στον πατέρα και να καθοδηγούνται από αυτόν στους αντρικούς ρόλους, τα

καθήκοντα και τις αρμοδιότητες και ευθύνες, ενώ τα κορίτσια, αν πήγαιναν στο σχολείο και το τελείωναν, μετά τα δώδεκά τους να ευθυγραμμίζονταν με τα γυναικεία καθήκοντα από τη μάνα τους. Διαφορετικά, σε πολλές κυρίως αγροτικές περιοχές, από την ηλικία των οκτώ ή δέκα χρόνων, μάθαιναν τη ρόκα, τον αργαλειό, το μαγείρεμα και κάθε άλλη τέχνη της νοικοκυροσύνης, που θα τα καθιστούσε ικανά να κρατήσουν σπιτικό. Μερικές φορές μάλιστα, τα πρωτότοκα κορίτσια, αναδεικνύονταν ως δεύτερες μάνες για τα μικρότερα αδέρφια τους, γιατί συνέδραμαν τη μητέρα τους, όταν αυτή ασχολούνταν με οικιακές και αγροτικές εργασίες.

Όμως οι σχέσεις που δημιουργούνταν μεταξύ της μητέρας και των παιδιών, ήταν μια βαθιά αγάπη, ένας σεβασμός, μια συνεχής και ανατροφοδοτούμενη από αγάπη και στοργή γαλήνια σχέση. Και αν ελέγχονταν καμιά φορά σκληρά, αν εμποδίζονταν να πραγματοποιήσουν τις ζαβολιές τους και τις επιθυμίες τους, γνώριζαν καλά ότι και παρηγοριά στον πόνο θα εύρισκαν κοντά της και το λόγο τον καλό και συμβουλευτικό θα άκουγαν και τα μυστικά τους, ακόμη και τις ερωτικές τους βλέψεις και προτιμήσεις, σε εκείνη μπορούσαν να εμπιστευτούν. Και από τη μητέρα θα ζητούσαν τη διαμεσολάβηση στον πατέρα για την αποστολή του προξενιού στο αγαπημένο τους πρόσωπο και ακόμα θα εύρισκαν ηθική και υλική υποστήριξη σε κάθε τους μικρό και ασήμαντο ή μεγάλο και σοβαρό πρόβλημά τους. Κανονικά, αδέρφια είναι αυτά που γεννιούνται από την ίδια μάνα και όχι αυτά που έχουν τον ίδιο πατέρα. Και αυτό στη συνείδηση των παιδιών έχει περάσει, αφού αναγνωρίζουν τη μοναδικότητά της και κοντά της βρίσκουν παρήγορο και ζεστό καταφύγιο.

Πλήθος εθίμων για την καλή τύχη, καλή υγεία, ανατροφή και μόρφωση και προστασία των παιδιών υιοθετούνται και τελετουργικά επαναλαμβάνονται από τις μάνες σε κάθε γωνιά της ελληνικού χώρου. Με την αγάπη, την έγνοια, το φόβο για τη ζωή των παιδιών τους, γίνονται ευαίσθητες και ευάλωτες από τις δεισδαιμονίες και τις προλήψεις και προσπαθούν πολλές φορές με μαγικοθρησκευτικές πράξεις να δημιουργήσουν για τα παιδιά τους προϋποθέσεις για τη διαφύλαξη της υγείας τους και μέσω αυτών των πράξεων, προσδοκούν και την εξασφάλιση της μελλοντικής τους ευτυχία. Αν μάλιστα οι μανάδες, όπως συνέβαινε σε πολλές περιοχές, μεγάλωναν μόνες τους τα παιδιά τους γιατί οι σύντροφοί τους ήταν σε κοντινό ή μακρινό τόπο ξενιτεμένοι, τότε γίνονταν πιο δυνατές για να διαδραματίζουν συγχρόνως και το ρόλο του πατέρα και να διαχειρίζονται και την περιουσία τους και να παίρνουν αποφάσεις ζωής για όλους.

Ορφανεύουν πραγματικά τα παιδιά, κυρίως, όταν χάσουν τη μάνα, γιατί αυτή είναι τόσο προικισμένη από τη φύση, αλλά και προορισμένη από την κοινωνική δυναμική, που την θέλει να κατέχει τόσες γνώσεις, τόσες δεξιότητες, να έχει τόση αντοχή και υπομονή για να αντιπαλεύει με

την καθημερινή ανάγκη και να γεννά, να γαλουχεί, να αναθρέψει και να ανασταίνει ζωές. Και αν η φύση δεν της δώσει τη χαρά της μητρότητας πλημμυρισμένη από την ανάγκη της αφοσίωσης, της προσφοράς και της ολοκλήρωσης μέσα από τη μητρότητα ως γυναίκα και ως σύζυγος αποφασίζει να αναθρέψει ένα υιοθετημένο παιδί.

Η μάνα παρέχει τη συναισθηματική, την ψυχολογική στήριξη και ισορροπία στα παιδιά της, την παρηγοριά στο κτύπημα κατά το παιχνίδι και στα χτυπήματα στους αγώνες της ζωής, ενώ ο πατέρας αναγνωρίζεται κυρίως ως ο υλικός υποστηρικτής και ο υπεύθυνος για την προστασία από κάθε έξωθεν επιβουλή. Και οι δύο όμως από τη στάση τους και τη θέση τους, που ο κοινωνικός τους ρόλος υπαγορεύει, από κοινού συνεργαζόμενοι, προσφέρουν τις προϋποθέσεις για το μέγαλωμα των παιδιών τους και την ομαλή ένταξή τους στον κοινωνικό χώρο. Το μόνο που και οι δύο επιζητούν, είναι η ικανοποίηση για την επιτυχία στη ζωή των παιδιών τους και αισθάνονται πραγματική υπερηφάνεια, όταν οι κόποι, οι αγωνίες και οι στέρσεις τους ανταμειφθούν και τα όνειρά τους και οι προσδοκίες τους για τα παιδιά τους επαληθευτούν.

Αντίστοιχα στα δημοτικά τραγούδια η λαχτάρα για την τεκνοποιία των γυναικών, τις οδηγεί στις συμβουλές και στις υποδείξεις του γιατρού, που φαίνεται ότι γνωρίζει ότι οι σύζυγοί τους είναι υπεύθυνοι για την ατεκνία τους και είναι πρόθυμος να προσπαθήσει μαζί τους να τεκνοποιήσει [Γ54]. Αλλού πάλι φαίνεται η γνώση των ιδιοτήτων των βοτάνων ή των ναμάτων και η πίστη ότι αυτά έχουν την ικανότητα να προσδιορίζουν αφ' ενός μεν το φύλο του παιδιού που θα κυοφορηθεί και αφ' ετέρου να παρέχουν τη δυνατότητα επίτευξης αποβολής ή αντισύλληψης [Γ56, Γ108]. Ακόμη οι τρυφερές φροντίδες του θηλασμού, του χορτασμού του βρέφους, της θωπείας, του γλυκού λόγου και του κανακέματος στην κούνια, περιγράφονται γλαφυρά με απλότητα όμως και με μία φυσικότητα που αναδύει την υπευθυνότητα της μάνας, την έγνοιά της και την αφοσίωσή της [Γ52]. Και μάλιστα στα δημοτικά τραγούδια που εξετάζουμε, που μερικά από αυτά είναι κλέφτικα και ιστορικά, η μητρότητα αποτελεί τη μόνη αιτία που οι γυναίκες παρακαλούν να τους χαρίσουν οι εχθροί τη ζωή [Γ55]. Μόνο η ολοκλήρωση της αποστολής τους ή η ανάθεση σε άλλους αυτής της υπευθυνότητας, θα τις απάλλασσε από την αγωνία για την τύχη και τη ζωή όχι των ιδίων, αλλά των τρυφερών βλασταριών τους, που λόγω της βιαίας αρπαγής τους από τους εχθρούς, τα κατέλειπαν στην κούνια χωρίς να τα έχουν βυζάξει, αλλάξει ή ασφαλίσει, ή ακόμη τα μεταφέρουν μαζί τους ως προέκταση του εαυτού τους και μέσα στη συμφορά που ενέσκηψε, δεν κατάφεραν να τα φροντίσουν κατάλληλα.

Επειδή έχουμε κάνει ένα μικρό διαχωρισμό στους στίχους των δημοτικών τραγουδιών που προσδιορίζουν με διαφορετικό τρόπο τη σχέση που αναπτύσσει η μάνα με το γιο από αυτή με την κόρη, θα εξετάσουμε με αυτόν τον τρόπο τα θέματα που θίγονται, τις λεπτομέρειες που αφορούν τις σχέσεις ανάμεσα στη μάνα και το γιο και κατόπιν θα αναφερθούμε σε αυτές που αφορούν τη μάνα και τη θυγατέρα.

Παρατηρώντας τις αναφορές που γίνονται στα δημοτικά τραγούδια για τη σχέση που συνδέει τη μητέρα με το γιο, ανακαλύπτουμε μια θαυμαστή τρυφερότητα, μία ξεχωριστή ψυχολογική και συναισθηματική σύνδεση του γιού με τη μητέρα του και αντίστοιχα [Γ57, Γ59, Γ83]. Ο γιος ομολογεί τη μοναδικότητα που έχει η παρουσία του στη ζωή της μητέρας του και την αντίστοιχη αγάπη που τρέφει και ο ίδιος γι' αυτήν [Γ58], ώστε είναι πολλές οι περιπτώσεις που υπερηφανεύεται ότι είναι της μάνας του γιος και γι' αυτό έχει τέτοια χαρακτηριστικά και ανάλογη συμπεριφορά [Γ75]. Και σε άλλη περίπτωση, επειδή ήταν η μάνα του χήρα και τον μεγάλωσε, φαίνεται, με κόπους και θυσίες, αναγνωρίζοντας τη θέση της εκφράζει την επιθυμία να παντρευτεί και ο ίδιος με χήρα [Γ74].

Σε μερικά τραγούδια, αναλυτικά παρουσιάζεται η προσπάθεια της μάνας να αναθρέψει σωστά το γιο, να τον κάνει γραμματιζούμενο και μορφωμένο. Κι όταν αυτό το επιτυγχάνει, βλέπουμε να καμαρώνει και να χαίρεται [Γ65]. Αν συμβεί όμως ο γιος να μην αποβεί άξιος της καταγωγής του και αντάξιος της ανατροφής που η μητέρα του του παρείχε [Γ72], τότε η μάνα τον ελέγχει, τον ψέγει και προσπαθεί να τον φιλοτιμήσει να αλλάξει συμπεριφορά, γιατί είναι κατακριτέος από την κοινωνία τους. Ο γιος δέχεται τις συμβουλές και διορθώνει τη διαγωγή του [Γ76]. Σε άλλες περιπτώσεις η μάνα ελέγχει το γιο που πιάστηκε για ζωοκλοπή (Κρήτη) και καταδικάστηκε να μπει στη φυλακή [Γ113].

Άλλοτε πάλι συμβουλεύει το γιο της να μην αναλάβει κάποια ριψοκίνδυνη αποστολή ή να μην βγει στο βουνό κλέφτης ή ακόμη να αποφύγει να καβαλικέψει ένα ριψοκίνδυνο άλογο που αυτό στάθηκε αιτία να μείνει χήρα. Ο γιος όμως συνήθως παρακούει και πεθαίνει, αφήνοντας τη μητέρα του απαρηγόρητη [Γ77, Γ88, Γ90, Γ92, Γ100].

Η μάνα είναι αυτή που συμπαραστέκεται στην οικονομική αποτυχία του γιου και είναι αυτός που στη μάνα κάνει οικονομικό απολογισμό της μείωσης του κοπαδιού τους και προσπαθεί να την καθησυχάσει και να της δώσει ελπίδα ότι θα επιβιώσουν [Γ99, Γ114].

Η μάνα μαζί με την αδελφή περιποιούνται και κανακεύουν το γιο για να τον βγάλουν ευπρεπή και άξιο στην κοινωνία [Γ53]. Αυτή δε η υπερβολική αγάπη της μάνας και η υπερπροστασία προς το γιο, φθάνει σε αιμομιχτική σχέση, την οποία ο γιος αποκρούει [Γ70, Γ71]. Αλλά ο γιος

είναι αυτός που φανερώνει την απιστία της μάνας προς τον πατέρα και αυτός που σε άλλες περιπτώσεις δολοφονείται για να μην κάνει αποκαλύψεις [Γ103]. Με ιδιαίτερη τρυφερότητα περιγράφει τον τρόπο που συνάντησε τη νέα που τον συγκίνησε ερωτικά και εκφράζει ο γιος στη μητέρα του την πρόθεση να την παντρευτεί και ζητά από τη μάνα του να βολιδοσκοπήσει τη θέληση της ποθητής του. Αν εκείνη κρίνει ότι είναι αντάξια του γιου της, θα μεσολαβήσει να ευοδωθεί το προξενείο [Γ82]. Διαφορετικά θα προβάλλει αντιρρήσεις και άλλοτε τις αίρει και υποκύπτει για την ευτυχία του παιδιού της και άλλοτε γίνεται η αφορμή ώστε ο γιος θυμωμένος να τραβήξει χωρίς τη συγκατάθεσή της το δρόμο της καρδιάς του, εφόσον η μάνα κρίνει κατώτερη κοινωνικά και ως εκ τούτου ανάξια την κόρη που συγκίνησε το γιο της, να γίνει γυναίκα του [Γ62, Γ66, Γ68, Γ84, Γ85, Γ96, Γ116, Γ117, Γ121, Γ136].

Στις περιπτώσεις που γίνεται αναφορά στο παιδομάζωμα, η μάνα παρακαλεί να της αφήσει ο αρχηγός του αποσπάσματος το πιο μικρό παιδί της, αφού της στέρησε όλα της τα άλλα παιδιά [Γ130]. Άλλες πάλι φορές, όταν γίνεται επιστράτευση, η μάνα που έχει κανακάρη γιο, παρακαλεί τον αρχηγό του εκστρατευτικού σώματος να προσέχει το γιο της, γιατί είναι άμαθος και γιατί τον έχει έναν και μοναδικό [Γ64]. Αλλά σε πολλές περιπτώσεις, η μάνα στέκεται γενναία στο πλευρό του παιδιού της και ή το παρακινεί να αγωνιστεί για τη σωτηρία της πατρίδας ή η ίδια του σελώνει το άλογο ή είναι αυτή που βιγλίζει και ενημερώνει το γιο για την κατάσταση και την αριθμητική σύσταση του εχθρού [Γ98, Γ118, Γ119, Γ129]. Η μάνα που έχει γιους κλέφτες και καπετάνιους και πολεμούν για τη λευτεριά, είναι πολύ υπερήφανη γι'αυτούς [Γ131]. Κι αν την ειδοποιήσουν ότι ο γιος της σκοτώθηκε, θρηνεί για τα άρματα που θα μείνουν χωρίς τα άξια χέρια ενός γενναίου παλληκαριού, όπως ήταν ο γιος της [Γ105]. Όταν πηγαίνει στον πόλεμο ο γιος ο μικροπαντρεμένος ή ο νεόνυμφος, στη μάνα του αφήνει παραγγελιά να προσέχει την αγαπημένη του γυναίκα, που την αφήνει στην προστασία της [Γ63, Γ67, Γ78, Γ102, Γ109].

Κι όταν πεθαίνει μακριά, είτε στη μάχη είτε στην ξενιτειά, τη μάνα συλλογίζεται [Γ81, Γ94, Γ130, Γ111]. Ακόμη ο καταδικασμένος για έγκλημα ή κλεψιά γιος, πριν την εκτέλεσή του, από τη φυλακή στέλνει τη σκέψη του στη μάνα του.

Τα βάσανα και τους καημούς της φυλακής, στη μάνα του τα διηγείται και της ζητεί να τον σκέφτεται και να προσεύχεται στο Θεό μήπως και γίνει κανένα θαύμα και ανοίξουν οι φυλακές [Γ137, Γ138, Γ139].

Αλλά η τραγικότητα μιας μάνας παρατηρείται σε ένα τραγούδι που ιστορεί πως μια μάνα που είχε γιους σε αντίθετα στρατόπεδα (εγκληματίες-χωροφύλακες) και φοβόταν να μην ανταμωθούν και κριματιστούν βάζοντας τα χέρια τους με αδελφικό αίμα [Γ134]. Η φροντίδα και η αγάπη της

μάνας για το γιο, την κάνει ακόμη και αστρονόμισσα ικανή να του προδιαγράψει το αίσιο ή κακό τέλος μιας αποστολής, που της κοινοποιεί ότι θα αποτολμήσει [Γ123].

Αλλά η ευχή της μάνας είναι αυτή που γίνεται επιθετικό όπλο και απωθητική ασπίδα κάθε κακού για τα παιδιά της. Παίρνουν θάρρος και έχουν υψηλό φρόνημα, γιατί τα συντροφεύει η ευχή της μάνας [Γ115]. Όμως υπάρχουν και μάνες που καταριούνται τα αγόρια τους και κνηγημένα από την κατάρα της πεθαίνουν [Γ68, Γ69, Γ93, Γ101, Γ107, Γ125, Γ135].

Στα δημοτικά τραγούδια που περιγράφουν τη σχέση της μάνας με την κόρη, επισημάναμε μια μικρότερη θεματική ποικιλία και αυτή περιορίζεται σε πολύ βασικά θέματα: Η μάνα προσέχει, λούζει, στολίζει την κόρη της, πλέκει τα μαλλιά της πλεξούδες, είτε για να πάει για νερό στη βρύση και θα πρέπει να είναι περιποιημένη και ευπρεπισμένη [Γ142], είτε η ίδια η κόρη ζητεί από τη μάνα της να την στολίσει για να πάει στο πανηγύρι [Γ144], να βγει στο χορό για να προκαλέσει την προσοχή του άνδρα που την ενδιαφέρει ή και να πλανέψει τα παλληκάρια του χωριού [Γ149]. Άλλες φορές, σε μια έξαρση περιφρονημένου πάθους, παρακαλεί τη μάνα να την στολίσει και να την θάψει στο μέρος που συνάντησε τον ερωτικά αδιάφορο προς αυτήν νέο [Γ169]. Και άλλοτε πάλι εκφράζει τον έρωτά της στη μάνα της περιγράφοντάς της τον ποθητό της [Γ148, Γ166].

Σε κάποιους άλλους στίχους διακρίνουμε την παιδική αφέλεια και το παράπονο της μικρής κόρης, γιατί η μάνα της την επέπληξε και την χτύπησε, επειδή άφησε το κέντημα και βγήκε έξω στη γειτονιά να παίζει [Γ151].

Μέσα στα παράπονα που εκφράζονται από την κόρη στη μάνα, διακρίναμε τα παράπονα που αφορούν την αργοπορία της μάνας να παντρέψει σε μικρή ηλικία την κόρη και τώρα που αυτή μεγάλωσε, είναι σα στάχυ ξεσταχασμένο και επομένως στα “αζήτητα” [Γ147]. Ακόμη παράπονα εκφράζει η κόρη, γιατί δεν την βοηθεί η μητέρα της στην ανάπτυξη ερωτικής σχέσης με το νέο που η ίδια προτιμά [Γ145] ή ακόμη γιατί η μάνα της εκφράζει σοβαρές αντιρρήσεις για τον ίδιο λόγο. Άλλες φορές όμως, μάνα και κόρη συνεργάζονται και καλούν το νέο που αγαπάει η κόρη για να τον περιποιηθούν στο σπίτι [Γ164, Γ167]. Εκεί όμως που τα παράπονα είναι μεγάλα, είναι στο θέμα του αποτυχημένου γάμου της κόρης. Κατηγορεί και μέμφεται τη μητέρα της γιατί, ενώ ήταν βλάχα και αγαπούσε τα ψηλά βουνά, τους ανοιχτούς ορίζοντες, τα δροσερά νερά, την πάντρεψαν αλλού και η μάνα το έστρεξε να την δώσουν στον κάμπο όπου όλα είναι πνιγηρά και πιεστικά [Γ152, Γ153, Γ160]. Τα μεγαλύτερα παράπονα ακόμη και οι ειρωνείες, αφορούν το πρόσωπο του γαμπρού που έδωσε η μάνα στην κόρη [Γ156], που σε μερικές περιπτώσεις είναι βάνουσος, σκληρός και ζηλιάρης και την κάνει να υποφέρει με την

συμπεριφορά του προς αυτήν και άλλες πάλι είναι τελείως αταίριαστος, ακόμη και στα σωματικά και στα εξωτερικά του χαρακτηριστικά [Γ141, Γ172]. Σε κάποια δημοτικά τραγούδια που η κόρη πεθαίνει, η μάνα θρηνεί, κλαίει και οδύρεται απαρηγόρητη [Γ161], ενώ η κόρη την παρηγορεί και της δίνει παραγγελία, όταν μάλιστα ο θάνατος της συμπίπτει σε μερικά τραγούδια με την ημέρα του γάμου της νέας, να ντύσει νύφη τη μικρότερη αδελφή της και να οδηγήσει σε αντικατάστασή της στην τελετή του γάμου ή να την παραδώσει στο ψίκι του γαμπρού που έρχεται να την πάρει [Γ146].

Όμως τα περισσότερα τραγούδια που αφορούν τη σχέση μάνας-κόρης, κάνουν επισημάνσεις σε θέματα τιμής [Γ150, Γ155]. Η μάνα επικρίνει την κόρη γιατί άργησε στην βρύση, γιατί την είδε από το παράθυρο να συνομιλεί με ένα περαστικό άνδρα. Την φοβερίζει ότι θα αναφέρει το παράπτωμά της στα αδέρφια της και να περιμένει την τιμωρία [Γ158]. Αν η κόρη επιστρέψει από τη βρύση με σπασμένη τη στάμνα, καχύποπτα εξετάζοντάς την η μάνα της, δεν δέχεται τη δικαιολογία της, αλλά την κατηγορεί ότι αιτία είναι η σχέση της με κάποιο άνδρα και ως εκ τούτου επισημαίνεται η αμέλειά της να φέρει τη στάμνα ακέραια στο σπίτι [Γ154].

Πολλές φορές όμως, η κόρη με θρασύτητα, είτε φέρνει τον εραστή της στο δωμάτιό της και γίνεται αντιληπτή από τους θορύβους που προκαλούνται από τις ερωτικές περιπτύξεις και πλάθει ψέμματα ως δικαιολογίες [Γ157, Γ159, Γ172] και άλλοτε πάλι ελεγχόμενη, όχι μόνο δεν αρνείται, αλλά επιβεβαιώνει στη μάνα της την ερωτική της σχέση στην οποία επιμένει να παραμένει πιστή και ελεγχόμενη για τα συχνά “ξεπορτίσματά” της να απαντά ότι είναι “γκαστρωμένη” και έχει κάνει και άλλα ακόμη παιδιά με τον άνδρα που την είδε μαζί του [Γ170]. Τα κοινά στοιχεία τα οποία θα μπορούσαμε να αναγνωρίσουμε ότι υπάρχουν και στα εθνογραφικά κείμενα και στα δημοτικά τραγούδια και που με αυτά οι δύο αυτοί χώροι της έρευνάς μας σκιαγραφούν, προβάλλουν και διατυπώνουν τις κοινωνικές αντιλήψεις τις σχετικές με το ρόλο της μάνας και πώς αυτός αποτιμάται, θα μπορούσαμε συνοπτικά να αναφέρουμε ότι αποκαλούν μαρμάρες τις άκληρες γυναίκες και τις θεωρούν υπεύθυνες για την ατεκνία του ζευγαριού, ακόμη και αν υπεύθυνος είναι ο άνδρας. Ακόμη η εναγόνια προσπάθεια με βότανα και άλλα μέσα για την επίτευξη της τεκνογονίας, είναι κοινά αναφερόμενη. Η ανατροφή, η επίβλεψη των παιδιών όσο είναι μικρά, αφορά μόνο τη μητέρα ή και την αδελφή. Ακόμη όταν ο γιος ξενιτεύεται ή πηγαίνει στο στρατό, αναθέτει την προστασία της γυναίκας του στη μάνα. Επίσης η σχέση που αναπτύσσεται ανάλογα με το φύλο ανάμεσα στα παιδιά και αυτό αμυδρά επισημαίνεται: στην κόρη αναθέτει κέντημα, άντληση και μεταφορά νερού, ενώ το γιο τον στέλνει στα γράμματα και τον καμαρώνει που προκόβει.

Στη μάνα βρίσκουν καταφύγιο και παρηγοριά, στη μάνα κάνουν παράπονα για επιτυχίες ή αποτυχίες στη ζωή τους και στη μάνα εμπιστεύονται τα μυστικά της καρδιάς τους και ζητούν συμβουλή, βοήθεια και μεσολάβηση. Και η μάνα συμπεριφέρεται στα παιδιά ανάλογα με το φύλο τους, δηλ.προφυλάσσει την τιμή της κόρης με τις συμβουλές, την επιτήρηση, τον άγρυπνο έλεγχο και τον εκφοβισμό. Ενώ τον γιο τον κρίνει για τις σπατάλες και την ανοίκεια προς το καλό όνομα της οικογένειάς του συμπεριφορά του. Ακόμη και τα ίδια τα εθνογραφικά κείμενα δεν ταυτίζονται στο θέμα της μορφής, του είδους και του τρόπου ανάπτυξης της σχέσης του αγοριού με τη μάνα ή τον πατέρα.

Όλοι σχεδόν δέχονται ότι μετά τα δώδεκα, ο γιος που δεν επιθυμεί να συνεχίσει σπουδές πέραν των εγκυκλίων, αποκλειστικά προσκολλάται στον πατέρα από τον οποίο διδάσκεται τα μυστικά της ζωής του άνδρα και τις πρακτικές γνώσεις του επαγγέλματος, αντίθετα με την κόρη που πάντοτε είναι δεμένη με τη μητέρα και το χώρο μέσα και γύρω από το σπίτι. Μόνο στις επισημάνσεις της Du Boulay ανακαλύψαμε αναφορές που θέλουν τα παιδιά και των δύο φύλων να βρίσκονται συναισθηματικά τουλάχιστον πλησιέστερα προς τη μάνα, ενώ ο πατέρας χαρακτηρίζεται “μουσαφίρης” στο ίδιο του το σπίτι.

Τα δημοτικά τραγούδια επειδή από τη φύση τους εκφράζουν ιδέες, σκέψεις, συναισθήματα για πρόσωπα, γεγονότα και καταστάσεις που δημιουργήθηκαν σε κάποια δεδομένη στιγμή και κάτω από την επήρεια συγκεκριμένων παραγόντων, παρουσιάζουν μια διαφοροποιημένη εικόνα από αυτή των εθνογραφικών κειμένων. Και για να γίνουμε σαφείς, για τη μάνα η κόρη είναι πάντα κοντά της και διδάσκεται και προετοιμάζεται από τη μάνα για ένα προορισμό, το γάμο. Ο γιος όμως είναι αυτός στον οποίο ολόκληρη η οικογένεια επενδύει το όνομά της, το μέλλον της και είναι αυτός που κινείται μέσα και έξω από το σπίτι, εργάζεται για την περιουσία και ακόμη σπουδάζει και πηγαίνει στην ξενιτειά για το καλό της οικογένειας και κατατάσσεται στο στρατό και πολεμά για το καλό όλων. Έτσι μέσα από όλες αυτές τις δραστηριότητες στις οποίες πρέπει να προστεθεί και ένας επιτυχημένος καθόλα γάμος, η σκέψη της μάνας για το γιο, ο τρόπος που συμπεριφέρεται, που του συμπαραστέκεται σε κάθε εκδήλωση της ζωής του και ο τρόπος που εκφράζει τα συναισθήματά της τα οποία, τις περισσότερες φορές, είναι αμοιβαία, ίσως και από μία οιδιπόδεια σχέση και ταύτιση που υποσυνείδητα αναπτύσσεται και που κάποια δημοτικά τραγούδια τολμηρά εκφράζουν ως ερωτική επιθυμία της μάνας προς το γιο, διαφορετικά, ή πιο σωστά, έντονα επικεντρωμένα στα δημοτικά τραγούδια παρουσιάζονται δραματοποιούμενα.

Τα εθνογραφικά κείμενα περιγράφουν κάποια έθιμα που τελούνται μόνο για το γιο, ξεχωρίζοντάς τον στις προτιμήσεις του φύλου από το οικογενειακό του περιβάλλον και ιδίως

από τη μητέρα. Τα δημοτικά τραγούδια τολμηρά αγγίζουν τα μύχια της ψυχής της μάνας μέσω της ιδιαίτερα τρυφερής σχέσης που υπάρχει μεταξύ μάνας και γιου και βάζουν κάτω από το μικροσκόπιο τις σχέσεις και συμπεριφορές της και τελικά τείνουν να δώσουν δε μας σαφή την πεποίθηση ότι και η μάνα των δημοτικών τραγουδιών είναι παρόμοια με αυτήν που περιγράφεται στα εθνογραφικά κείμενα και είναι αυτή που συντηρεί την παράδοση και τα κοινωνικά πρότυπα, όσο αυτά αφορούν τα στερεότυπα των δύο φύλων.

4. ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ (ΤΙΜΗ - ΝΤΡΟΠΗ - ΣΥΖΥΓΙΚΗ ΠΙΣΤΗ - ΑΠΙΣΤΙΑ)

Η λεγόμενη “λαϊκή” ηθική, αποτελείται από ένα πλέγμα κοινωνικών κανόνων, θρησκευτικών δοξασιών, τοπικών συνηθειών, ιστορικών παραδόσεων, τις οποίες αποδέχονται τα μέλη ενός κοινωνικού συνόλου αυτονόητα και όχι πραγματοποιώντας συνειδητές ορθολογικές επιλογές μέσα από την παρεχόμενη δυνατότητα της ατομικής βούλησης ή μετά από διαδικασίες ελεύθερων και ισότιμων συμφωνιών. Η βίωση αυτής της ηθικής και του συνόλου των κοινωνικών κανόνων που τη ρυθμίζουν επιβάλλεται μέσα από τη λειτουργία των μηχανισμών κοινωνικοποίησης που πραγματοποιεί η οικογένεια, η Εκκλησία, ο κοινωνικός χώρος, όπου τα άτομα είναι ενταγμένα μέσω των θεσμών, δηλαδή σε γενικές γραμμές, διδάσκεται κάθε άτομο την αναγκαιότητα εσωτερίκευσης των ηθικών κανόνων και τη ρύθμιση της συμπεριφοράς του ανάλογα με το φύλο του, την κοινωνική του θέση και τους κοινωνικούς ρόλους που αναλαμβάνει να επιτελέσει κατά τη διάρκεια της ζωής του.

Τα εθνογραφικά κείμενα που εξετάσαμε, μας παρουσιάζουν τους κοινωνικούς αυτούς κανόνες που ρυθμίζουν την ηθική υπόσταση και συμπεριφορά των ατόμων σε κάθε κοινωνία του Ελλαδικού χώρου και στην πλειονότητά τους συμφωνούν στο ότι τα χαρακτηριστικά των συμπεριφορών των ατόμων τα καθορίζει η ηλικία, το φύλο, το ρόλος και το κοινωνικό τους status.

Η τιμή για όλες τις κοινωνίες είναι μία ιδιότητα, η οποία έχει σχέση με την καλή φήμη ενός ατόμου, ακόμη η καλή αυτή φήμη μπορεί να είναι συνάρτηση της οικονομικής προόδου, αλλά και του έντιμου τρόπου συμπεριφοράς. Ο σεβασμός προς τους μεγαλύτερους σε ηλικία, η φιλοτιμία ως προς την υπακοή και τον εναρμονισμό της δράσης τους σύμφωνα με ορισμένες αρχές όπως είναι η αξιοπρέπεια, η σεμνότητα, η διαφύλαξη της παρθενικότητας προκειμένου για τις γυναίκες, αποτελούν εκφάνσεις της έννοιας της τιμής.

Η παρέκκλιση από αυτά τα καθιερωμένα και αποδεκτά πρότυπα τιμιότητας, θα πρέπει να δημιουργεί στα άτομα ένα είδος συνειδησιακού ελέγχου, την ντροπή, ο οποίος επιτείνεται και από τον κοινωνικό έλεγχο και προσδίδει στα άτομα τους χαρακτηρισμούς του άτιμου, του αφιλότιμου, του ξεδιάντροπου, του ξετσίπωτου.

Προκειμένου για τη γυναίκα, η έννοια της τιμής αφορά την τιμιότητα, την καρτερικότητα, τη σεμνότητα και τη διαφύλαξη της παρθενικότητας, όσο αυτή είναι ανύπαντρη και την αγνότητα για την παντρεμένη. Η τιμή αυτή πρέπει να διαφυλάσσεται με κάθε τρόπο από την ίδια τη γυναίκα, όσο είναι κόρη, γιατί εκτός από την ομορφιά, την αξιοσύνη και την οικονομική άνεση

την οποία πρέπει να διαθέτει, η παρθενικότητα πρέπει να αποτελεί το βασικό μέλημα τόσο της ίδιας, όσο και της οικογένειάς της. Το καλό όνομα κάθε κοπέλας είναι ένα πρόσθετο προσόν για το γάμο της. Την παρθενικότητά της την επιτηρούν επίσης η μητέρα της, ο πατέρας της και οι αδερφοί της, κυρίως οι ανύμφευτοι. Άλλωστε ο λόγος της παρθενίας κάθε νιόπαντρης είδαμε ότι γίνεται με αυστηρό τρόπο από την πεθερά της και πανηγυρίζεται ανάλογα είτε με γλέντι και χορό από μέρους και των δύο οικογενειών είτε με την ανταλλαγή δώρων, γλυκισμάτων και επισκέψεων στα σπίτια των συμπεθερών. Αντίθετα, οι κοπέλες που έχασαν την παρθενικότητά τους, είτε “κουκουλώνονται” με κάποιο χήρο ή με κάποιο ξένο σε μακρινό από το χωριό τους χωριό. Σε περιοχές όπως η Μάνη και η Κρήτη, όπου η αυστηρότητα των κανόνων περί ηθικής, όπως παρατηρήσαμε από τα εθνογραφικά κείμενα, διέπονταν από άλλα δεδομένα, τελείως διαφορετικά από αυτά των άλλων περιοχών, η διαπίστωση ότι μια κοπέλα δημιούργησε ερωτική σχέση με κάποιον και ως εκ τούτου έχασε την παρθενικότητά της, επέσυρε ακόμα και το θάνατο. Η αυστηρότητα των κανόνων περί ηθικής άγγιζε στα Σφακιά τα όρια της υπερβολής και τιμωρούνταν με θανάτωση η κόρη που κατά τη διάρκεια της μνηστείας της έμεινε έγκυος. Και αντί να επισπευσθεί ο γάμος των δύο νέων, προτιμούσαν σε μια έκφραση υπέρτατης ηθικοπροστασίας να φονεύσουν την “ατιμασμένη” νέα.

Ακόμα στα γαμήλια έθιμα της Κύπρου επισημαίνεται η επιθυμία για διατήρηση της παρθενικότητας από τη μητέρα της κόρης πριν το γάμο με το “ζώσιμο” με τελετουργικό τρόπο και με το “ξεζώσιμο” από τον πατέρα της νύφης με τρόπο συμβολικά τελετουργικό που η σημασία του αφορά την άδεια που παρεχόταν στο γαμπρό για τη λύση της παρθενίας της θυγατέρας.

Την ευθύνη μετά το γάμο της διαφύλαξης της τιμής έχει πρωταρχικά και όπως πάντα η ίδια η γυναίκα, αλλά τώρα και ο σύζυγός της. Η τιμή αυτή υπαγορεύει στην παντρεμένη πια γυναίκα να ακολουθεί μια συμπεριφορά που να τη διακρίνει η σεμνότητα στον τρόπο ομιλίας, των κινήσεων, της αμφίεσης. Ακόμη εκφράζεται με το σεβασμό και την εκτίμηση στο σύντροφό της και στην πατρική του οικογένεια και κατά κύριο λόγο με τη συζυγική πίστη και αφοσίωση στη σεξουαλική σχέση που έχει με το σύζυγό της, ακόμη και όταν αυτός απουσιάζει για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Η τιμιότητα της παντρεμένης γυναίκας, η σεμνότητα, η εγκράτεια, η καρτερικότητα, θα αποτελέσουν και τα πρότυπα στους κανόνες συμπεριφοράς για τα παιδιά που θα αποκτήσει.

Γι’ αυτό το λόγο, μια γυναίκα που μοιχευόταν ή που ασχημονούσε κατά του συζύγου της και των παιδιών της ήταν κατακριτέα στον υπέρτατο βαθμό και σε αρκετές περιοχές, και πιο

συγκεκριμένα όπως είδαμε στη Θράκη, η κοινωνική κριτική έφθανε μέχρι και τη διαπόμπευση της ατιμασμένης, της μοιχαλίδας, από ολόκληρη την κοινωνία του χωριού όπου ζούσε.

Στα δημοτικά τραγούδια η επισήμανση της αυστηρότητας στη διατήρηση της αγνότητας της κόρης είναι υπέρμετρα, σε σύγκριση με τις παρατηρήσεις που γίνονται στα εθνογραφικά κείμενα, τονισμένη και αυτή γίνεται με τη γνωστικότητα και τη λογική της κόρης, η οποία αρνείται να ανταποκριθεί στην ερωτική πρόσκληση κάποιου και που αυτή γίνεται είτε φανερά σε δημόσιο χώρο και υπό κοινή θέα, είτε ακόμη και με μία κίνηση, μια φραστική έκφραση επιθυμιών ή με την πρόταση να πλύνει η κόρη το μαντήλι του ενδιαφερόμενου στη βρύση που συναντήθηκαν [Δ2, Δ4, Δ22, Δ28, Δ31, Δ33, Δ47, Δ55, Δ59, Δ62, Δ91]. Η άρνηση διατυπώνεται από την πλευρά της νέας είτε με τη δικαιολογία του προχωρημένου της ώρας είτε με την έκφραση του φόβου της επίπληξης για αργοπορία από μέρους της μητέρας και των αδελφών της.

Η σεμνότητα στο χορό και στις κινήσεις και στις συναναστροφές επίσης επισημαίνεται [Δ25, Δ51, Δ78, Δ81]. Αλλά το κυριότερο όλων είναι ότι τις κοπέλες, παρά τα προσωπικά τους συναισθήματα αναφορικά με τα πρόσωπα που τους ενδιαφέρουν ερωτικά και που αυτά είναι συμπάθεια, αγάπη, έρωτας ακόμα και ολοκληρωμένος και με συνέπειες εγκυμοσύνης, όλες τις διακατέχει ο φόβος του ελέγχου όχι τόσο του κοινωνικού περιγύρου αλλά του άμεσου οικογενειακού τους περιβάλλοντος, όπως μητέρα, αδελφοί [Δ34, Δ63, Δ79, Δ80, Δ99]. Γνωρίζουν τις συνέπειες οι οποίες είναι απαγόρευση εξόδου, εγκλεισμός για φρονηματισμό για μακρό χρονικό διάστημα μέσα στο σπίτι ή σε κάστρο [Δ46, Δ104], και για μερικές περιπτώσεις αυτές κλιμακώνονται σε χτυπήματα μέχρι θανάτου των ιδίων ή και μαζί με τους αγαπητικούς τους [Δ6, Δ10, Δ11, Δ15, Δ16, Δ18, Δ19, Δ23, Δ26, Δ48, Δ83, Δ88, Δ93, Δ97, Δ101].

Πολλές φορές, βέβαια, για τις πιο τολμηρές, τις κρύβει το σκοτάδι και τα φύλλα του πλάτανου που φυλλορροούν το χειμώνα και πεθαίνοντας δεν είναι αξιόπιστοι μάρτυρες της παρεκκλίνουσας από τα περί ηθικής καθιερωμένα συμπεριφοράς τους. Κι έτσι χαίρονται τον έρωτα με όλα τα επακόλουθά του [Δ48, Δ77, Δ89].

Και τα επακόλουθα κατά κύριο λόγο είναι μια εγκυμοσύνη που είτε την κρύβουν από το περιβάλλον τους και αποκαλύπτεται από τα συμπτώματά της, όπως λιποθυμίες και εμετοί, είτε φανερώνεται από διάγνωση ιατρού, που για αρρώστια κλήθηκε και διέγνωσε εγκυμοσύνη (“φταίει το μασταρδάκι”) [Δ1]. Μερικές φορές, οι γυναίκες βρίσκονται στα δημοτικά τραγούδια σε πολύ δύσκολη θέση, όταν ο υπαίτιος της εγκυμοσύνης, που με επιμέλεια κρύβουν, είναι είτε κοντινός συγγενής (εξάδελφος) ή κάποιος ανεύθυνος νεαρός [Δ3, Δ7, Δ30, Δ38, Δ40, Δ67, Δ75, Δ86], ο οποίος φθάνει μέχρι και του σημείου να υποδεικνύει και τρόπους φαρμακίας

με βότανα στην ερωμένη του, προκειμένου να την πείσει για την αδιαφορία του και την ξεκάθαρη πρόθεσή του να μην επανορθώσει με γάμο. Και φυσικά μέσα στην απελπισία της η νέα αυτοκτονεί [Δ67]. Σε μια περίπτωση, η κρυφογκαστρωμένη καταριέται τον αγαπητικό της να πεθάνει. Και επειδή έχει το δίκιο με το μέρος της, ο Θεός εισακούει την προσευχή της και κάνει το νέο που την εγκατέλειψε να πεθάνει [Δ98]. Και άλλοτε τον καταριέται γιατί αποπλανημένη από τα λόγια κάποιου ξένου ενδίδει και τον μέμφεται γιατί την εγκαταλείπει ατιμασμένη [Δ41].

Σε μια άλλη τραγική περίπτωση, η κοπέλα, αφού γεννά μόνη της ένα γιο, καρπό κρυφού έρωτα, πηγαίνει να τον ρίξει στο ποτάμι. Εκεί, συγκρατείται από μια μάνα πέρδικα που της λέει σοφά: “Εγώ έχω δεκαοχτώ να θρέψω μόνη μου παιδιά, και εσύ δεν είσαι άξια ούτε ένα;” Ένα τραγικό περιστατικό που μαρτυρεί την άδικη και απόλυτα σκληρή πραγματικότητα που αντιμετώπιζαν και αντιμετωπίζουν ακόμη και σήμερα πολλές ανύπανδρες μητέρες στις κλειστές αυστηρές μικρές κοινωνίες [Δ96].

Άλλες φορές, στα δημοτικά τραγούδια επισημαίνεται ο φόβος της απώλειας της αγνότητας της κόρης με υπερβολή, όταν αναφέρεται θάνατος ή λιποθυμία της κόρης από την εκδήλωση ερωτικών προθέσεων κάποιου άνδρα [Δ13, Δ14, Δ74]. Αλλά η άρνηση και η απόκρουση των ερωτικών επιθυμιών κάποιου γίνεται εκ μέρους της νέας με την προβολή της δικαιολογίας ότι κοιμάται τη νύχτα περιστοιχισμένη από μητέρα και αδελφό [Δ27]. Ακόμη και αν η νέα δεχθεί τον έρωτα και τα φιλήματα του ανθρώπου που και αυτή αγαπά, με κάθε τρόπο θα προσπαθήσει να τα σκεπάσει [Δ8, Δ39].

Οι τιμωρίες με εγκλεισμό σε φυλακή, με τραυματισμό στα σκαλοπάτια της νέας που αγαπούν, με χτυπήματα μέχρι να γίνουν τα πλευρά μαλακά σαν την κοιλιά και με ακρωτηριασμούς είναι από τις πιο συχνά απαντώμενες τιμωρίες και ατιμώσεις των τολμηρών εραστών [Δ6, Δ10, Δ15, Δ16, Δ18, Δ19, Δ23, Δ52, Δ65, Δ68].

Σε άλλα δημοτικά τραγούδια πάλι γίνεται απ’ ευθείας από τη μάνα ο έλεγχος της συμπεριφοράς της κόρης [Δ24, Δ69] και σε μερικές περιπτώσεις διατυπώνεται η φοβέρα ότι κανένας δεν θα την παντρευτεί, επειδή θα τη βρει φιλημένη, γιατί δεν άκουσε τις συμβουλές της μάνας της [Δ21]. Σε άλλες περιπτώσεις πάλι, η μάνα είναι αυτή που φοβερίζει ότι θα μαρτυρήσει την κόρη στ’ αδέρφια της [Δ21, Δ24, Δ27, Δ36, Δ57, Δ58]. Και στις περιπτώσεις που τα αδέρφια ατιμάστηκαν από την απώλεια της τιμής της αδελφής τους, άτεγκτα την χτυπούν μέχρι θανάτου. [Δ62] Τα πιο βαριά χτυπήματα όμως είναι αυτά της μάνας. Η τραγικότητα όμως που υπάρχει στα δημοτικά τραγούδια βρίσκεται στα λόγια της κόρης που πεθαίνοντας λέει με παράπονο μεγάλο την αιτία της θανάτωσής της: πέθανε για δύο ζευγάρια ρόδα που χάρισε σε ένα νέο [Δ9]. Βέβαια,

μερικές φορές, ενώ η νέα ανταποκρίνεται στα ερωτικά χάδια του εραστή της, ύστερα πηγαίνει και τον καταγγέλλει στον πατέρα της, στον αδερφό της ή στον άρχοντα του τόπου και ζητεί την τιμωρία του [Δ70, Δ71]. Κάποια φορά η αποκάλυψη της εγκυμοσύνης από πλευράς της νέας στη μητέρα της γίνεται αιτία να επισπευσθεί ένας γάμος και να γίνουν χαρούμενες και ευτυχισμένες δύο γονικές οικογένειες και οι ίδιοι οι νέοι [Δ76].

Άλλοτε πάλι οι άμεσα θιγόμενοι από την απώλεια της τιμής κάποιας νέας “κάνουν και τα στραβά μάτια” και δέχονται τις δικαιολογίες της, ότι τσιμπήματα, φιλήματα, δέχθηκε από τον εραστή της, αλλά την ποδιά της δεν τη σήκωσε ψηλά [Δ94].

Όταν η γυναίκα περάσει από το status της θυγατέρας και αδερφής σε αυτό της αρραβωνιασμένης, που θεωρείται σε πολλές περιοχές “μισοστέφανη” και ακόμη περισσότερο σε αυτό της παντρεμένης, η τιμή, η συζυγική πίστη, η αφοσίωση, το καλό όνομα, αναφέρονται κυρίως στη σεξουαλική σχέση με το σύζυγο. Και στη διαφύλαξη της αγνότητας, στην πίστη και ο σύζυγος είναι αυτός που την υπερασπίζεται [Δ53]. Αυτός ο σύζυγος μπορεί να είναι γέρος, ανίκανος ή μακριά στην ξενιτιά. Η γυναίκα, ως σύζυγος στα δημοτικά τραγούδια, αναφέρεται να συμπεριφέρεται στα θέματα τιμής με τέτοια ποικιλία και ευρύτητα στάσης και αντιμετώπισης, όποια απαντιέται και στην πραγματικότητα, ανάλογα βέβαια, με τα πρότυπα που είχε από το σπίτι της (τη μητέρα της) και σύμφωνα με τις προσωπικές της επιλογές.

Έτσι ακόμη και αρραβωνιασμένη, όταν εγκαταλείπεται, μην αντέχοντας την ατιμωτική πράξη του μνηστήρα της που, ενώ ζητεί από την ίδια πίστη και αφοσίωση στο λόγο που έδωσαν, αυτός αρραβωνιάζεται με κάποια άλλη, ο θάνατος για την εγκαταλελειμμένη είναι, μερικές φορές, η μόνη επιλογή [Δ106]. Επιλογή που επιβάλλεται, πολλές φορές, όχι από τα περιφρονημένα συναισθήματα αγάπης, αλλά γιατί πέφτει μια κοινωνική “σκιά” στην αρραβωνιασμένη και απαρνημένη. Αλλά και η πίστη μικροπαντρεμένης που γνώρισε τον έρωτα και τη ζωή κοντά στον πολύ μεγαλύτερο ηλικιακά σύζυγο, τώρα που είναι γέροντας, δεν κρίνει ότι αξίζει να τον εγκαταλείψει και να ζητήσει αλλού την ερωτική απόλαυση [Δ137]. Ακόμη η πιστή σύζυγος έχοντας βαριά άρρωστο σύζυγο προσπαθεί να τον θεραπεύσει αναζητώντας σπάνια βότανα και γάλα λαγίνας ή ελαφίνας. Και ενώ αυτή αγωνιά και αγωνίζεται να επιτύχει το ακατόρθωτο, εισπράττει από μέρους του αγάριστου πράγματι συζύγου την απιστία και την εγκατάλειψη [Δ127, Δ133].

Πολλές φορές μικροπαντρεμένες και νεαρές χήρες ή έχοντας σύζυγο στα ξένα ή στο στρατό ή στον πόλεμο, αρνούνται να προδώσουν τη μνήμη του αγαπημένου συντρόφου και στη δεύτερη περίπτωση περιμένουν πιστά και καρτερικά το γυρισμό του ξενιτεμένου [Δ109, Δ111, Δ112,

Δ118, Δ124, Δ135, Δ147]. Σε ένα χώρο, τον ελλαδικό, που από την αρχαιότητα είναι συνδεδεμένος με τη μετανάστευση, ο χωρισμός των δύο συζύγων, η καρτερικότητα και η πίστη τους, δοκιμάζεται και ανάλογα με την αγάπη, τις αντοχές και τα κοινωνικά δεδομένα ωθούν τα πρόσωπα αυτά που υφίστανται το μακροχρόνιο χωρισμό να κάνουν και ανάλογες επιλογές. Και μέσα στα δημοτικά τραγούδια όλα αυτά και η δοκιμασία της πίστης της γυναίκας από τον ίδιο τον ξενιτεμένο σύζυγο, σαν άλλος Οδυσσέας, αποτελούν θέματα για τραγούδισμα, για ψόγο ή για έπαινο.

Υπάρχουν βέβαια και οι παρεκκλίσεις [Δ107, Δ115, Δ119, Δ120, Δ131, Δ132, Δ136, Δ138, Δ139]. Μέσα σ' αυτό τον κύκλο των δημοτικών τραγουδιών γίνονται αναφορές στην ανυπομονησία των συζύγων να φύγει ο σύζυγος στα ξένα ή σε ταξίδι ή στον πόλεμο ή να πεθάνει ακόμα παρακαλούν προκειμένου να βρουν το πεδίο ελεύθερο για ερωτική δράση με έναν ή πολλούς εραστές [Δ126]. Η ανακάλυψη και αποκάλυψη όμως της μοιχείας γίνεται από τις δούλες που παρατηρούν δύο ζευγάρια πόδια να ξεχωρίζουν κάτω από τα σκεπάσματα [Δ145] ή από το παιδί της μοιχαλίδας, η οποία κυριευμένη από το πάθος της, αλλά και από το φόβο της τιμωρίας από το σύζυγο, σκοτώνει το παιδί της και το προσφέρει ως γεύμα στο σύζυγο που στο μεταξύ επιστρέφει και μάταια αναζητεί το παιδί τους [Δ114, Δ148]. Μερικές φορές είναι ο ίδιος ο σύζυγος που αναπάντεχα επιστρέφει και ξεπλένει την ντροπή με το αίμα των δύο εραστών [Δ113, Δ130, Δ141, Δ146, Δ149].

Πολλές φορές η σύζυγος περιποιείται με τον ίδιο τρόπο σύζυγο και αγαπητικό, όπως πλένοντας τα μαντήλια τους ή ετοιμάζοντας στολίδια (γαϊτάνι) ή ενδύματα και για τους δύο [Δ138, Δ153].

Ακόμη, με αυθάδεια η σύζυγος, καθώς ελέγχεται για την ανάρμοστη συμπεριφορά της από το σύζυγό της, τον εγκαταλείπει λέγοντας ότι πηγαίνει να χαρεί τον έρωτα κοντά στα παλικάρια [Δ116]. Σε κάποια άλλα τραγούδια, η τιμή έχει και τιμή. Άλλοτε ο σύζυγος, την τιμή της όμορφης γυναίκας του την εισπράττει σε χρήμα πουλώντας την για να ξεχρεώσει υπέρογκους φόρους [Δ12] και άλλες φορές η σύζυγος υπερηφανεύεται ότι για μιας νυχτιάς έρωτα εισέπραξε πολύ περισσότερα από όσα ο άνδρας της όλα τα χρόνια στην ξενιτιά [Δ143].

Την ανακάλυψη από το σύζυγο της έλλειψης της αγνότητας και παρθενικότητας της συζύγου κατά την πρώτη συζυγική ερωτική τους επαφή και τις αντιδράσεις σ' αυτές τις περιπτώσεις του συζύγου που θεωρεί ότι εξαπατήθηκε, τα δημοτικά τραγούδια την επισημαίνουν και ακόμη εκφράζουν με ενάργεια τους τρόπους που εκδηλώνονται αυτές οι αντιδράσεις. Κάποια φορά ο σύζυγος ανακαλύπτει ότι η γυναίκα του έπεσε θύμα παιδεραστίας του πνευματικού της [Δ37],

άλλες φορές τη σκοτώνει με φρικιαστικό τρόπο τεμαχίζοντάς την και άλλοτε πάλι παίρνει τα όπλα του και φεύγει στα βουνά [Δ17, Δ32].

Σε κάποια δημοτικά τραγούδια την αποκλειστικότητα στη συζυγική σχέση την απαιτεί ο σύζυγος και μετά το θάνατό του. Ελέγχοντας δε τη σύζυγο για το πώς σκέφτεται να ζήσει το υπόλοιπο της ζωής της μετά το θάνατο του, η σύζυγος ισχυρίζεται ότι τον αγαπά και στην απάντηση ότι δείχνει και σε κάποιον άλλο άνδρα μετά το σύζυγό της κάποια προτίμηση, ο σύζυγος, σκοτώνοντάς την, την παίρνει μαζί του στον τάφο [Δ151].

Η συζυγική απιστία, τις περισσότερες φορές γίνεται φανερή στον απατούμενο κατ' εξακολούθηση σύζυγο από τους φίλους του και του γίνεται η σύσταση να ελέγξει μεταμφιεσμένος του λόγου το αληθές. Όταν δε διαπιστώνει, ότι οι φίλοι του δεν είναι συκοφάντες, τότε αποκεφαλίζει τη σύζυγο και στέλνει το κεφάλι της "συχαρίκια" στη μάνα της [Δ152].

Μερικές φορές πάλι, όταν η απιστία οδηγεί στο χωρισμό, οι δύο πρώην σύζυγοι προσπαθούν να πειστώσουν και να προκαλέσουν την προσοχή ή τον εγωισμό ο ένας του άλλου με το να προβάλλουν επιδεικτικά τη νέα τους ερωτική σχέση [Δ128]. Ακόμη, αυτός που έχει τη μεγαλύτερη θρασύτητα, συνήθως ο σύζυγος, καλεί ως κουμπάρα στο γάμο του την πρώην σύντροφό του [Δ127].

Ο έρωτας μέσα από τα τραγούδια αναδεύει πάθη, θολώνει το νου, εκμαυλίζει σχέσεις, παρασύρει γυναίκες και άντρες και μόνο η αποκλειστική του έκφραση στον έναν και μοναδικό σύντροφο της ζωής για τη γυναίκα αποτελεί την τιμή. Η παρέκκλιση πρέπει να φέρει την ντροπή και η ατίμωση επισείει την τιμωρία εκ μέρους των επιφορτισμένων με τη φύλαξη των προσώπων [Δ121]. Η τιμωρία με τις διάφορες διαβαθμίσεις της: έλεγχος, επίπληξη, απομόνωση, θάνατος, υποχρέωση για αυτοτιμωρία είναι με καταπληκτική ενάργεια επισημασμένα στα τραγούδια και γίνεται είτε με το φόβο της έμπρακτης εφαρμογής ή και αυτήν την ίδια την επιβολή.

Ακόμη άξιο παρατήρησης είναι το γεγονός της διαφοροποίησης του τρόπου αξιολόγησης της στάσης και συμπεριφοράς των δύο φύλων αναφορικά με την τιμή. Αν η νέα αρνείται να υποκύψει στις ερωτικές προτάσεις και επιθυμίες του νέου, αυτό είναι τιμή. Αντίθετα για το νέο το νη μην κατορθώσει να κάμψει την αντίστασή της, αυτό αποτελεί για τον ίδιο ντροπή, και αν κοινοποιηθεί, θα επιφέρει το όνειδος και τον περίγελο γι' αυτόν εκ μέρους κυρίως των φίλων του ή και της ίδιας της νέας [Δ2, Δ56]. Σε άλλες περιπτώσεις όμως όταν κάποιος νέος διαπράξει ατιμία με το να φιλήσει και να ξεπλανέψει κάθε λογής γυναίκα αυτό είναι και από τη θεότητα κολάσιμο [Δ43] ή σε άλλη περίπτωση αποτελεί αιτία για να κυνηγηθεί κάποιος [Δ42].

Θεματικά αναφορικά με την τιμή και τη συζιγική αφοσίωση και πίστη τα δημοτικά τραγούδια εκτός από το να προβάλλουν τις αποδεκτές αξίες και την επικρατούσα αντίληψη και νοοτροπία για τον τρόπο που αυτές πρέπει να βιώνονται από τα μέλη των τοπικών κοινωνιών ασχολούνται και με το σχολιασμό πιθανών πραγματικών γεγονότων που συντάραξαν τις κοινωνίες όπως αυτό της απιστίας του Κατερινιού. Έτσι εξηγείται η διάθεση του τραγουδιού κυρίως στα νησιά του Ν.Α. Αιγαίου, την Κρήτη και την Κύπρο με πολλές παραλλαγές.

Θαυμαστοί αναμφίβολα οι τρόποι αποτύπωσης της τιμής και από τα δύο προς έρευνα πεδία. Τα εθνογραφικά κείμενα ορίζουν τις σχεδόν ταυτόσημες ανά το πανελλήνιο απόψεις αναφορικά με το μεγάλο θέμα της τιμής που την οριοθετούν με παρόμοια χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και της συμπεριφοράς των ατόμων. Στα δημοτικά όμως τραγούδια η τιμή κατά κύριο λόγο αναφέρεται στη σεξουαλική σχέση και την κατ' αποκλειστικότητα αφοσίωση προς τον έναν και παντοτινό σύντροφο της ζωής για τη γυναίκα. Να έχει τιμιότητα, αγνότητα και παρθενικότητα ως κόρη και αδελφή. Να είναι πιστή, καρτερική, αφοσιωμένη, σεμνή, πρότυπο για τα παιδιά της ως παντρεμένη. Για τα εθνογραφικά κείμενα η τιμή αφορά και άλλα χαρακτηριστικά, όπως το φιλότιμο, το σεβασμό και την πρόοδο, πνευματική και οικονομική. Αλλά τα δημοτικά τραγούδια την τιμή των δύο φύλων την επικεντρώνουν περισσότερο στην πίστη, στην αφοσίωση, στο καλό όνομα και στην παραδεκτή ηθικότητα της συμπεριφοράς προς το άλλο φύλο. Ο άντρας δεν θα πρέπει ούτε φραστικά να πειράζει την τιμή της γυναίκας, ούτε περνώντας από το δρόμο της, αν γνωρίζει ότι η παρουσία του είναι ενόχληση ή πολύ περισσότερο πρόκληση.

Η αποκάλυψη της απώλειας της παρθενικότητας, όπως στα εθνογραφικά κείμενα το ίδιο και στα δημοτικά τραγούδια, επιφέρει ανάλογη με την αυστηρότητα των κοινωνικών κανόνων της τοπικής κοινωνίας αντίδραση και σύμφωνη με τις προσωπικές πεποιθήσεις των μελών της. Αλλά εκεί που κυρίως συμφωνούν είναι στον τρόπο τιμωρίας όσων προσβάλλουν την τιμή της γυναίκας. Τα δημοτικά τραγούδια όμως, με μεγαλύτερη ποικιλία παρουσιάζουν τις αντιδράσεις των προσώπων που θίγονται και υπεισέρχονται με λεπτομερειακό τρόπο στις τελειώς προσωπικές αντιδράσεις τους. Για τα εθνογραφικά κείμενα η τιμωρία είναι: θάνατος, απομάκρυνση, χωρισμός, αυτοκτονία και γάμος υπό προϋποθέσεις. Για τα δημοτικά τραγούδια: θάνατος, φυλακή, απομόνωση, χωρισμός, γάμος, αυτοκτονία, ακρωτηριασμός, εξορία.

Και τα δύο μέρη επίσης συμφωνούν στο ουσιαστικό σημείο της αξίας της τιμής ως το βασικότερο στοιχείο της κοινωνικοποίησης των παιδιών από τη μητέρα. Κρίνεται η συμπεριφορά της κόρης που όντας παντρεμένη αρέσκεται σε ερωτικά παιχνίδια με ξένους άνδρες και όταν

αυτή ελέγχεται από τη μάνα της, αυτή δέχεται αποστομωτική την απάντηση ότι “και σένα σου άρεσαν τα σύκα, τα καρύδια και το γλυκό κρασί” ή “αν ελησμόνησες εσού, μάνα, τοπ παθητό σου, επελησμόνησα κ’ εγώ τ’ αούρου την α(γ)άπη” [Δ140].

Η δύσκολη θέση που βρίσκεται η έγκυος γυναίκα, όταν συμβαίνει να είναι ανύπαντρη, παρουσιάζεται, στα δημοτικά τραγούδια κυρίως, με πολλούς τρόπους. Εξομολογείται την κατάστασή της στη μάνα της και ζητεί βοήθεια, εμπιστεύεται το μυστικό της σε κάποιον τρίτο με την παραγγελία να πει στη μάνα της ότι γι’ αυτό που της έλαχε θα αυτοκτονήσει. Συχνά απαντιέται η αποκάλυψη του μυστικού στον αγαπημένο και συγχρόνως ανεύθυνο, που αυτή γίνεται με έναν τελείως περιγραφικό τρόπο που υποδηλώνει ότι πλέον η εγκυμοσύνη δεν μπορεί να κρατηθεί κρυφή. Λέει λοιπόν στον αγαπημένο η νέα ότι το πλουμιστό ζωνάρι που μου δώρισες από διάφορα μέρη (Σαλονίκη, Πρέβεζα, Τρίκαλα) το τύλιγα τρεις φορές γύρω από τη μέση μου, ενώ τώρα δεν είναι δυνατόν να το ζώσει ούτε μια φορά. Ακόμα το εύρος της μέσης, η βαθμιαία πάχυνση, τα άλλα σημάδια της εγκυμοσύνης που διακρίνονται στο πρόσωπο της κοπέλας από τη μητέρα της, την υποχρεώνουν να δίνει απαντήσεις που θεμελιώνονται σε καταφανή ψέματα.

Γενικά, θα παρατηρούσαμε ότι τα εθνογραφικά κείμενα αναφέρονται στο κοινωνικό περίγραμμα και την παρουσίαση μέσα σ’ αυτό των κατά τόπους κοινωνικών κανόνων συμπεριφοράς που απαιτεί από τα μέλη της η δεδομένη κοινωνία και που σύμφωνα με τα πρότυπα περί τιμής, ηθικότητας, αγνότητας και αξιοπρέπειας υποχρεώνει τα άτομα ανάλογα με το φύλο, την ηλικία και τον κοινωνικό τους ρόλο να τα ακολουθούν.

Αντίθετα, τα δημοτικά τραγούδια, δραματοποιούν καταστάσεις και με μια, θα λέγαμε, αναλυτικότητα, βάζουν κάτω από το μικροσκόπιο το θέμα τιμή, ντροπή και συζυγική πίστη και αφοσίωση και για τους ανύπαντρους απαιτεί μια ορισμένη παραδεκτά ηθική συμπεριφορά και για τους παντρεμένους πίστη, αφοσίωση, αγάπη, καρτερικότητα για όσα χρόνια είναι σύντροφοι είτε βρίσκονται υπό την ίδια στέγη είτε βρίσκονται χωριστά. Η τιμή γίνεται επίσης στοιχείο ελέγχου, αιτία για στοιχηματισμό ως απόδειξη του μεγέθους της συζυγικής πίστης και αγάπης ή παρθενικότητας της αδερφής για την οποία ο αδερφός είναι υπέρμετρα υπερήφανος και σίγουρος [Δ82]. Θα λέγαμε ότι τα δημοτικά τραγούδια τολμούν περισσότερο να καταγράψουν, περιγράψουν και αποδώσουν φωναχτά το πάθος, τον έρωτα, την τόλμη των ερωτευμένων, τις θυσίες τους, την αδιαφορία, την καρτερικότητα και την πίστη και όλα αυτά σε αναφορά με την τιμή, που η τιμή αυτή αφορά κατά κύριο λόγο τη γυναίκα η οποία αποτελεί τόσο την κινητήρια δύναμη, όσο και την αιτία καταστολής και τιμωρίας. Είναι αυτή που παρακινεί, προτρέπει,

προκαλεί, απορρίπτει ή αποδέχεται, καταγγέλλει, τιμωρεί ή κολάζεται και θα τολμούσαμε να πούμε ότι αποτελεί ουσιαστικά το “πεδίο εφαρμογής” της έννοιας τιμή.

E. Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΟ ΠΕΝΘΟΣ ΚΑΙ ΣΤΟ ΘΡΗΝΟ

Ο θάνατος, ο τελευταίος σταθμός στον κύκλο της ζωής του ανθρώπου, για τα εθνογραφικά κείμενα, αποτελεί, μετά το γάμο και τη γέννηση, το πιο σημαντικό κοινωνικοθρησκευτικό γεγονός. Αυτό το επισημαίνουν με την καταγραφή των ποικίλων κατά τόπους εθίμων, μέσα από τα οποία διακρίνεται η λύπη για τον τελειωτικό αποχωρισμό από τα προσφιλή πρόσωπα με το θάνατο, που αυτός επέρχεται είτε φυσιολογικά, είτε αιφνιδιαστικά και αναπάντεχα και που δεν αφήνει καμία ελπίδα επανένωσης, παρά μόνο σε μια άλλη πιθανή ζωή.

Ο θάνατος για τους μεγάλους σε ηλικία είναι το φυσικό επακόλουθο μέσα στο βιολογικό κύκλο της ζωής και γίνεται αποδεκτός με λιγότερη οδύνη, αντίθετα με αυτόν που επέρχεται στα άτομα νεαρής ηλικίας. Όμως ο θάνατος είναι σε κάθε περίπτωση ένα χτύπημα, μια ψυχική δοκιμασία για όσους απομένουν πίσω στη ζωή. Ναι μεν, το υφίστανται τα πρόσωπα που πεθαίνουν, αλλά ο ανεπίστρεπτος χωρισμός αφήνει τους οικείους του νεκρού περιλυπούς και πολλές φορές δια βίου απαρηγόρητους.

Σύμφωνα με τα εθνογραφικά κείμενα το άγγελμα του θανάτου γίνεται σε διάφορους τόπους με το χτύπημα της καμπάνας και συγχρόνως με ξεφωνητά απόγνωσης από τους οικείους προς την κοινότητα και κοινοποίηση του γεγονότος στους συγγενείς στα κοντινά χωριά, οι οποίοι καταφθάνουν πολλές φορές και εν πομπή. Πρώτες από όλους πηγαίνουν οι γυναίκες φέρνοντας λουλούδια, κεριά και στην Πελοπόννησο (Αργολίδα) φρούτα. Αυτές είναι που θα συντρέξουν τους “δικούς” για να σηκώσουν το βάρος του χτυπήματος της μοίρας που τους έλαχε.

Ο σπαραγμός που προκαλείται στη σκέψη ότι το άψυχο σώμα θα το δεχτεί η γη και θα περάσει η ψυχή του προσφιλούς νεκρού σε μια άλλη μορφή ζωής, η οποία προσδιορίζεται ανάλογα με τον τρόπο που η Χριστιανική θρησκεία έχει πείσει τους πιστούς της για τη μεταθανάτιο ζωή, εκφράζεται με θρήνο, οδυρμό, στηθοκόπημα, μαλλιοτράβηγμα, ως πρώτη αντίδραση. Κατόπιν ακολουθεί για τα πρόσωπα που πενθούν και για όσους τους συμπαραστέκονται η ευθύνη για ανάληψη των οφειλόμενων προς το νεκρό υποχρεώσεων. Πρέπει με έμπρακτο τελετουργικό, θρησκευτικό και εθμικό τρόπο να αποδοθούν στο νεκρό οι πρέπουσες τιμές, οι οποίες είναι ανάλογες με την ηλικία του, με την αγάπη και την εκτίμηση που του έχουν, όσοι έμειναν πίσω, και βεβαίως αυτές βρίσκονται σε συνάρτηση με την οικονομική τους επιφάνεια και το κοινωνικό τους κύρος.

Οι τελευταίες στο νεκρό αποδιδόμενες τιμές αποβλέπουν στην επίτευξη τριών επιδιώξεων: προς τους ίδιους, προς το νεκρό και προς τον κοινωνικό περίγυρο. Με αυτές τις φροντίδες ικανοποιούνται οι εναπομείναντες του νεκρού συγγενείς, πιστεύοντας ότι του έδειξαν την αγάπη

τους, το σεβασμό και την εκτίμησή τους και δεν του αποστέρησαν τίποτε από όσα υπαγορεύει πρωταρχικά αυτή τους η συναισθηματική σχέση, αλλά και η θρησκεία και το εθιμικά επιτάσσουν τελετουργικό της κηδείας. Η άλλη στόχευση υπαγορεύεται από την ανάγκη να εξασφαλίσουν για το νεκρό τη γαλήνη της ψυχής του, την “καθώς πρέπει” παρουσίασή του ενώπιον του ανώτατου Κριτή και ως εκ τούτου την κατάταξή του σε τόπο όπου “απέδραν λύπη και στεναγμός”. Έτσι, η “αλαφρωμένη” αυτή ψυχή θα σκέφτεται και θα διάκειται ευνοϊκά προς τους ζωντανούς. Άλλωστε, όλοι γνωρίζουν ότι οι νεκροί ζουν, όσο οι ζωντανοί διατηρούν τη μνήμη τους μέσα από τις τιμές που τους αποδίδουν. Ο τρίτος “αποδέκτης” είναι πάντοτε ο κοινωνικός περίγυρος, ο οποίος κρίνει το είδος, το μέγεθος και την αλήθεια ή αληθοφάνεια της έκφρασης δια των αποδιδόμενων τιμών των συναισθημάτων προς το μεταστάντα. Στη Μάνη, για παράδειγμα, δεν προεξάρχει του μοιρολογιού η σύζυγος του νεκρού, γιατί θεωρούν ότι κάποια που δεν είναι όμαιμη όπως η μάνα, η αδελφή, ο εκ του θανάτου σπαραγμός της δεν είναι πραγματικός, όσο και αν η αρμονικότητα της συμβίωσης με το νεκρό είναι ικανή να πείσει για την ειλικρίνεια των συναισθημάτων της.

Από τα στοιχεία της πρόθεσης, εκφοράς και ταφής του νεκρού, τα οποία απαντώνται στα εθνογραφικά κείμενα, τα σχετικά με τις διάφορες περιοχές του ελλαδικού χώρου, μπορούμε να αναφερθούμε στη συχνότητα της αναφοράς της συμμετοχής των γυναικών σ’ αυτά. Η γυναίκα πλένει, σαβανώνει, ντύνει και στολίζει το νεκρό. Η ίδια η “λούστρα” μπορεί να είναι και η κορυφαία του μοιρολογιού. Γυναίκες παραστέκουν το νεκρό σώμα και καταλαμβάνουν γύρω απ’ αυτό, ανάλογα με το βαθμό συγγένειας, θέσεις: η μάνα, η σύζυγος, η αδελφή, οι θυγατέρες, στην κεφαλή, οι υπόλοιπες γύρω από το νεκρό και οι άνδρες σε άλλο χώρο, παράμερα.

Η έκφραση του πένθους και του σπαραγμού γίνεται είτε με ποιητικό - θεατρικό τρόπο, με το μοιρολόι, τα ανακαλήματα, τα καλημέρια, είτε με μη παραδοσιακό εθιμικό τρόπο, παρά μόνο αυθόρμητα και ως απόρροια της ψυχικής φόρτισης και οδύνης των συγγενισσών. Τα κόλλυβα και τα παξιμάδια ή κουλούρια, το κρασί και το λάδι, προσφορές σε ζωντανούς και νεκρούς, αποτελούν κοινά της κηδείας στοιχεία σε όλους τους τόπους. Ακόμη το πένθος εκδηλώνεται με αποστασιοποίηση και μη συμμετοχή των “λυπημένων” σε χαρμόσυνες κοινωνικές και θρησκευτικές γιορτές και εκδηλώσεις. Η βύθιση στο μαύρο, τόσο στην αμφίεση των γυναικών, αλλά και για λιγότερο χρόνο των ανδρών, η ανάλογη συμμετοχή σ’ αυτό του σπιτιού που μαυροφορεί και αυτό, γίνεται κατασφάλιστο και σκοτεινό και το καντήλι που ανάβει για 40 ημέρες, όσες η ψυχή του νεκρού τριγυρίζει στους χώρους, όπου έζησε και αγάπησε μέχρι να βρει την αιώνια ανάπαυση, αποτελούν τους βασικούς τρόπους εκδήλωσης του προσωπικού και

κοινωνικού πένθους. Όμως το πένθος τηρείται με ποικίλη χρονική διάρκεια, πάντα ανάλογα με την ηλικία του νεκρού, τη σχέση των προσώπων που πενθούν με αυτόν και σύμφωνα με τα κοινωνικά δεδομένα που το επιτάσσουν και το επιτηρούν. Μερικές φορές αυτό το πένθος φθάνει μέχρι την υπερβολή της προσωπικής αυταπάρνησης και αποστέρησης κάθε χαράς στη ζωή, ακόμη και αν αυτή συνίσταται στην καθαριότητα και υγιεινή περιποίηση του εαυτού των στενά συγγενικών επιζώντων προσώπων.

Ακόμη, η με κάθε τρόπο συντήρηση της μνήμης μέσω των μνημόσυνων και των φιλανθρωπιών σε τακτά και από την Εκκλησία προσδιορισμένα διαστήματα, αποτελούν ευχαρίστηση, ανακούφιση της ψυχής του νεκρού, αλλά και επιβεβαίωση και ανανέωση της σχέσης αγάπης και εκτίμησης που τους συνέδεε με το νεκρό.

Στα δημοτικά τραγούδια η διαπίστωση του μελλοντικά επισυμβησόμενου θανάτου από μοιραίο πλήγμα εχθρού, η άλωση μιας πόλης η οποία συνεπάγεται και το θάνατο πολλών υπερασπιστών της, καθώς επίσης και άμαχου πληθυσμού, ο θάνατος του κλέφτη, η μετά από προδοσία ή ενέδρα παγίδευση και θανάτωση κάποιου παλληκαριού, επισύρει το πένθος και το θρήνο [E1, E7, E18, E22, E26, E28, E39, E45, E51].

Σε πολλά δημοτικά τραγούδια γίνεται η διαπίστωση του θανάτου και προεξαγγέλλεται η οδύνη που θα υποστεί η μάνα, η γυναίκα, η αδελφή του νεκρού [E4]. Ακόμη, το άγγελμα του θανάτου ενός παλληκαριού ή ενός πρωτοκλέφτη γίνεται με μια διαπίστωση - εισήγηση για τον τρόπο του πένθους που θα άξιζε να κρατηθεί για το νεκρό για την αξιοσύνη και ανδρεία του και που η μάνα του, κυρίως αυτή, θα το υποστεί και θα το τηρήσει [E9, E11, E13, E15, E17, E27, E29, E30, E35, E37].

Η λαϊκή μούσα, πολλές φορές αναγγέλλοντας το θάνατο στα πιο αγαπημένα και συναισθηματικά κοντινά πρόσωπα που συνήθως είναι η μάνα, η γυναίκα, η αδελφή, η ερωμένη, η κουμπάρα ή νονά, ως πνευματική μάνα, παραγγέλλει το μαύρο φόρεμα, την άρνηση για περιποίηση του εαυτού της (να λεροφορευθεί), τη μη συμμετοχή στη χαρά της γιορτής, της Λαμπρής [E11, E15].

Σε άλλα δημοτικά τραγούδια, ο ίδιος ο ετοιμοθάνατος προσπαθεί να παρηγορήσει όσους πενθούν [E26]. Αν πρόκειται για νεαρή χήρα, αυτή αρνείται κάθε μελλοντική χαρά και προβάλλοντας με επαινετικά σχόλια τα χαρίσματα του νεκρού συντρόφου της και την αρμονική σχέση που είχαν όσο ζούσε [E54]. Άλλες φορές πάλι εκδηλώνεται η πρόθεσή της γυναίκας να πεθάνει αυτοκτονώντας, γιατί η ζωή της δεν έχει χωρίς εκείνον κανένα νόημα δίχως το σύντροφό της [E20, E50].

Ακόμη, επισημαίνεται το μοιρολόι της μάνας και της γυναίκας για το χαμό του αγαπημένου της προσώπου και γλαφυρά περιγράφεται ο τρόπος της θρηνωδίας [E2, E5, E6, E16, E18, E52]. Φωνάζει και ανακαλιέται το νεκρό, στηθοκοπιέται και μαλλιοτραβιέται και παινεύει το νεκρό αναφέροντας τα χαρίσματα και τις δεξιότητές του ή αναφέρει τους τόπους όπου πολέμησε και έδειξε την αντρείοσύνη του [E5, E8, E24, E33, E34, E36, E42, E43, E47, E48, E49, E51].

Επίσης, η εκφορά αναφέρεται στα δημοτικά τραγούδια, η νεκρική πομπή και όλοι όσοι την αποτελούν επικεντρώνοντας την περιγραφή στο πιο τραγικό, το πιο θλιμμένο πρόσωπο, το οποίο είναι η γυναίκα του νεκρού, που με μάτια βουρκωμένα, χλωμή, με τα μαλλιά κομμένα σε ένδειξη πένθους, ακολουθεί το φέρετρο του νεκρού συντρόφου της, κρατώντας από το χέρι τα παιδιά τους [E40, E44].

Στο πένθος συμμετέχουν ακόμα και τα σπίτια, οι αυλές, τα πορτοπαράθυρα που θα πάνουν να είναι ανοιχτά και χαρούμενα, αλλά θα σφαιλισθούν και θα κλείσουν ερμητικά τα χαροκαμμένα πρόσωπα, αποκόπτοντάς τα από κάθε συμμετοχή σε χαρά. Στο βαρύ αυτό πένθος δεν μένει ασυγκίνητη και η φύση. Κλαίνε τα δένδρα, τα κλαριά, οι κρύες βρύσες, τα πουλιά της άνοιξης, τα χελιδόνια, τα αηδόνια και ακόμη, οι νύχτες και τα μεσημέρια, τα φύλλα της λεμονιάς και της γης το χορταράκι. Συμπάσχοντας με τη μάνα και τη γυναίκα του αιφνίδια σκοτωμένου παλληκαριού, κι αυτά μαραίνονται, εκφράζοντας με αυτόν τον τρόπο τη βαθειά θλίψη και τον άφωνο σπαραγμό της [E12, E22, E36, E44, E46, E54].

Στα δημοτικά τραγούδια, μέσα στο θρήνο της μάνας, διακρίνεται η αντίδοση προς το Χάρο. Αντί του γιου, του αιφνίδια πεθαμένου, η μάνα που έχει περισσότερα χρόνια, παρακαλεί να πέθαινε αυτή ώστε να σωζόταν ο γιος της, αλλά και αυτή να γλύτωνε από την οδύνη που τώρα νοιώθει απομένοντας έρημη και μόνη στον κόσμο, δίχως την προσφιλή παρουσία του παιδιού της [E53].

Στα δημοτικά τραγούδια όπως και στα εθνογραφικά κείμενα επισημαίνεται κοινά και ο θρήνος των ανδρών για κάποιο προσφιλές τους πρόσωπο. Για τα δημοτικά τραγούδια αυτό είναι συνήθως ο καπετάνιος των κλεφτών και των αγωνιστών της λευτεριάς [E31, E38, E46, E47].

Αναφορές ακόμη γίνονται σε θάνατο προσώπων μακριά από το συγγενικό τους περιβάλλον και διατυπώνεται από τους ξένους προς το μελλοθάνατο το ερώτημα για το αν έχουν κάποιο δικό τους πρόσωπο, μάνα, γυναίκα, αδελφή, να επληφθεί τα της κηδείας τους και της συγχώρεσής τους [E1, E14]. Ακόμη, ο θάνατος στη θάλασσα του νέου, γεμίζει με θλίψη τη μάνα που την πετροβολάει, την μαλώνει και την καταριέται για τη συμφορά που της έφερε [E16]. Σε άλλο τραγούδι πάλι, η μάνα πετροβολάει το ποτάμι γιατί την εμποδίζει να φθάσει κοντά στο γιο της

την ώρα του ψυχομαχητού του και η απελπισία της την κάνει να θρηνεί για τα άρματα και την αποστολή του που αφήνει με το θάνατό του ανεκπλήρωτη [E10].

Από όσα επισημάναμε στα εθνογραφικά κείμενα και στα δημοτικά τραγούδια, η ταύτιση των κυριότερων στοιχείων που αφορούν το θάνατο, την πρόθεση, εκφορά και ταφή του νεκρού είναι προφανής. Η λεπτομερειακή δε αναφορά στον τρόπο της αναγγελίας του θανάτου, της διαδικασίας του μοιρολογιού και του θρήνου από τα οικεία γυναικεία πρόσωπα και η μέσω αυτού του τρόπου έκφραση της ψυχικής οδύνης, του σπαραγμού και της μοναξιάς και εγκατάλειψης που θα επακολουθήσει, είναι με θαυμαστή ενάργεια διατυπωμένη. Το βάρος δε του πένθους που διακατέχει τα πρόσωπα ξεκινά και κλιμακώνεται από τη λύπη, το κλάμα, το θρήνο, το μοιρολόγι, τον κοπετό και ολοφυρμό και καταλήγει στο μαυροφόρεμα και το λεροφόρεμα. Ακόμη παρατηρείται και στη συμμετοχή στο πένθος για το νεκρό και του οικείου χώρου. Η αγωνία για το θάνατο μακριά σε ξένη γη, η “χαρά” του νεκρού γιατί η κηδεία του θα ακολουθείται από πολλούς συγγενείς και ότι το μέγεθος και η διάρκεια του πένθους θα είναι ανάλογη με την ηλικία, τη μόρφωση, την ανδρεία, την αξιοσύνη του νεκρού, επισημαίνονται με γλαφυρότητα και σαφήνεια και στα δύο προς σύγκριση σώματα.

Η μόνη βασική διαφορά που επισημαίνεται είναι το ότι ενώ το γεγονός του θανάτου, του πένθους και του μοιρολογιού και του θρήνου αναλυτικά και λεπτομερειακά προβάλλονται και στα δύο υπό σύγκριση μέρη, στα είδη των δημοτικών τραγουδιών που επιλέξαμε προς έρευνα, λόγω βεβαίως της φύσης τους (δεν είναι μοιρολόγια) δεν γίνεται καμία αναφορά σε μνημόσυνα, τρισάγια και φιλανθρωπίες.

Με τρόπο, όμως, λυρικό, γλαφυρό και ανθρώπινο ξεδιπλώνουν τα συναισθήματα τόσο αυτών που πεθαίνουν, όσο και αυτών που βρίσκονται σε άμεση ή έμμεση σχέση προς αυτά. Αλλά και κάθε άλλο στοιχείο, που υπαγορεύει η αγάπη, η τιμή και η κοινωνική και θρησκευτικά αποδεκτή τελετουργία η σχετική με το θάνατο και την περιποίηση των προσφιλών νεκρών, με τον ίδιο πάλι τρόπο αναφέρονται.

ΣΤ. Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΙΣΤΗ, ΣΤΙΣ ΔΟΞΑΣΙΕΣ, ΣΤΑ ΜΑΓΙΑ ΚΑΙ ΣΤΑ ΟΝΕΙΡΑ

Παρατηρώντας τις αναφορές, που γίνονται στα εθνογραφικά κείμενα, σχετικά με τη θρησκευτική πίστη των γυναικών επισημαίνουμε ότι σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο αυτή τους η θρησκευτικότητα και μερικές φορές η θρησκοληψία τους επεκτείνεται και συμπαρασύρει σε τελετουργικές δοξασίες ή παγανιστικές δραστηριότητες τα μέλη των οικογενειών τους και υπό την ευρύτερη έννοια και τις κοινωνίες στις οποίες είναι ενταγμένες.

Διαπιστώνουμε ότι η πίστη στο Θεό και στους αγίους είναι αποδεκτή από όλους τους ανθρώπους που θεωρούν ότι η ζωή τους ρυθμίζεται από τη θέλησή τους και η παρέμβαση της Θεότητας είναι ανάλογη με το μέγεθος και το ποιόν της αποδιδόμενης προς αυτήν πίστης και λατρείας.

Το προπατορικό αμάρτημα και ο χαμένος παράδεισος, απόρροια της επιπολαιότητας της γυναίκας για μερικούς, πιστεύεται ότι τους καταδίκασε σε αιώνιους κόπους, πόνους και μόχθους. Γι' αυτό πάντοτε ο υπαίτιος, η γυναίκα, εισπράττει τη μομφή και την κατακραυγή και ως εκ τούτου θεωρείται κατώτερη και ανάξια σε σχέση με τον άνδρα.

Ο Θεός ρυθμίζει τη ζωή όλων, αλλά ο επιμερισμός της χάριτός του και της επιρροής του περνά στη δικαιοδοσία των αγίων. Αυτοί έχουν ιδιότητες τις οποίες με τις πεποιθήσεις των ανθρώπων και κυρίως των γυναικών, οι οποίες είναι αδύναμες και συναισθηματικά πιο ευαίσθητες από τους άνδρες και επειδή έχουν επωμισθεί τις ευθύνες της γέννησης, της ανατροφής των παιδιών και τη φροντίδα της υγείας των μελών της οικογένειάς τους είναι πιο ευάλωτες, ποικιλοτρόπως τις αναγνωρίζουν και τις ερμηνεύουν. Έτσι οι άγιοι επενεργούν ευεργετικά στους πιστούς και τους προστατεύουν από αρρώστιες και άλλες κακοπάθειες, τόσο τους ίδιους, όσο και τα ζωντανά τους ή τις περιουσίες τους.

Γι' αυτό κάθε τόπος έχει μια εκκλησιά, ένα ξωκλήσι, ένα προσκύνημα αφιερωμένο σε άγιο του οποίου η λατρεία είναι ανάλογα εναρμονισμένη με τις όποιες ιδιότητες του αποδίδονται και τις προτιμήσεις τις οποίες πιστεύουν ότι έχει.

Κάθε σπιτικό έχει στο εικονοστάσι του τους αγίους (εφέστιους θεούς) που το προστατεύουν και που η λατρεία τους αποτελεί υποχρέωση που πρέπει απαρέκκλιτα να μεταβιβαστεί στους απογόνους. Μπροστά από αυτό το εικονοστάσι ανάβουν οι νοικοκυρές τα Σαββατόβραδα και τις γιορτές λαδοκάντηλο.

Ακόμη οι στείρες γυναίκες ή όσες αργούν να τεκνοποιήσουν με θρησκευτικομαγικές ενέργειες επιζητούν να αποκτήσουν με τη μεσολάβηση των αγίων ή της Παναγίας την ικανότητα

της τεκνογονίας. Επίσης, ο Άγιος Ελευθέριος ελευθερώνει τις εγκύους, ο Άγιος Συμεών απαιτεί σεβασμό και αποχή από εργασίες της εγκύου για να μη βγει “σημαδεμένο” το κυοφορούμενο παιδί, ο Άγιος Στυλιανός θεωρείται προστάτης των παιδιών, η Αγία Βαρβάρα τα προστατεύει από την ευλογία, η Αγία Παρασκευή από τις ασθένειες των οφθαλμών, ο Άγιος Σάββας από τις θέρμες, ο Άγιος Γεώργιος από τις επιληψίες. Οι Άγιοι Θεόδωροι είναι για τις ψυχές, αλλά παρέχουν και προγνωστικές του μέλλοντος πληροφορίες στις νέες. Το ίδιο και ο Άγιος Φανούριος με τη βοήθεια της μητέρας του, γι’ αυτό δικαιούνται προς τιμήν τους να κεραστούν συγγενείς και φίλοι με φανουρόπιττα, όταν ανευρεθεί το χαμένο αντικείμενο ή πρόσωπο.

Προγνωστικός είναι και ο Άγιος Ιωάννης, αλλά μαζί με τον Άγιο Αθανάσιο μετά από τελετουργική επίκληση της βροχής από την Περπερούνα και τις γυναίκες των χωριών εξασφαλίζουν την πολυπόθητη υγρασία με βροχή για την ευφορία της γης και την καρποφορία της.

Ο αγιασμός των Θεοφανίων έχει ποικίλες ιδιότητες: Αποτρέπει το κακό μάτι και θεραπεύει την αβασκανία, θεραπεύει από αρρώστιες ακόμη και τα ζωντανά. Αγιάζονται οι σπόροι του μεταξοσκώληκα για να γίνουν τα “καματερά” γερά και ο αγιασμός που χρησιμοποιείται για το ραντισμό τους συμβάλλει στην καλή τους απόδοση. Ο αγιασμός της ημέρας του Σταυρού μέχρι και το προζύμι καθαγιάζει και συντελεί στο “γίνωμα” του ψωμιού και στο “φούσκωμα” του.

Αλλά ακόμη και καλλυντικές ιδιότητες έχουν οι άγιοι, όπως η Αγία Μαύρα, όταν την ημέρα της γιορτής της πιουν γάλα οι κοπέλες της Κύπρου και έτσι δεν τις προσβάλλουν οι καυτερές ηλιαχτίδες ώστε να μη γίνουν μαυριδερές, πράγμα αντίθετο προς τα παραδεκτά περί κάλλους ιδεώδη της εποχής.

Τους αγίους, το Θεό, το Χριστό, την Παναγία, σε όλον τον ελλαδικό χώρο τους λατρεύουν, τους σέβονται και τους φοβούνται και, όπως και οι αρχαίοι Έλληνες, τους θέλουν κοντά τους, ανάμεσά τους, κοινωνούς, αρωγούς και συμπαραστάτες σε κάθε τους ανάγκη. Τους τάζουν δε διάφορα λατρευτικά κυρίως είδη (λάδι, κεριά, λιβάνι) ή προσωπική εργασία ή χρηματικά ποσά που θα χρησιμοποιηθούν για να στολίσουν, να αναβαθμίζουν αρχιτεκτονικά την εκκλησία που είναι αφιερωμένη στη χάρη τους.

Η πιο συχνή επικοινωνία με την αγιότητα θεωρείται ο εκκλησιασμός τις Κυριακές, το άναμμα των καντηλιών, η λειτουργία στις ονομαστικές γιορτές της οικογένειας και η προσφορά του “υψώματος”. Ακόμη η λατρεία στις πιο μεγάλες γιορτές της Χριστιανοσύνης (Χριστούγεννα - Ανάσταση - Δεκαπενταύγουστος) με νηστεία, προσευχή και μετάληψη.

Όμως εκτός από την αγαθοποιό δράση του καλού που σχηματοποιείται, όπως προαναφέρθηκε, με το Θεό, τους Αγίους και την Παναγία, οι άνθρωποι παραδέχονται την ύπαρξη του κακού.

Η αέναη πάλη του Καλού προς το Κακό, η επίδραση του Κακού, αναλογικά με το Καλό περισσότερες φορές στη ζωή τους, αφού αυτό το Κακό εκφράζεται με αρρώστιες, δυστυχίες, θανάτους, είναι κοινά αποδεκτά από τους ανθρώπους.

Το Κακό είναι ο Σατανάς, που παρασύρει τους ανθρώπους από τις ηθικές αξίες που πρεσβεύει και επιτάσσει ο Χριστιανισμός και τους καθιστά υποχείρια διεστραμμένων προσώπων ή επιρρεπείς στην αμαρτία ή υπαίτιους πράξεων μίσους και εχθρότητας. Η πίστη, όμως, προς το Θεό και η με λατρευτικές πράξεις εκδήλωσή της, αποτρέπουν την επίσημα επενέργεια του Σατανά και εξασφαλίζουν στους ανθρώπους τη σύμπραξη και συμπόρευση με την αγιότητα.

Οι δυνάμεις όμως που επιδρούν επί των ανθρώπων δεν είναι πάντοτε και από όλους επακριβώς προσδιορισμένες με αποτέλεσμα η ευαισθησία και η αδυναμία του χαρακτήρα, που αναγνωρίζεται στη γυναίκα σε συνδυασμό με την έλλειψη παιδείας, καθιστούν αυτήν επιρρεπή σε πράξεις που ξεφεύγουν από τη σφαίρα του λογικού και του θεωρητικά φυσικού. Έτσι, προκειμένου να εξασφαλίσει την αγάπη κάποιου προσώπου, να αποτρέψει κακές επενέργειες ανθρώπων που πιστεύει ότι την εχθρεύονται και την απειλούν, καταφεύγει σε μάγισσες, σε εξορκίστριες, γενικά σε πρόσωπα που μετέρχονται μαγικών και υπερφυσικών μέσων και υποβαλλόμενη σε δοκιμασίες και καταβάλλοντας χρηματικά ή όποια άλλα οικονομικά αντίτιμα επιζητεί την επίλυση των προβλημάτων της ακόμη και αυτών των συγγενικών προσώπων.

Τα μάγια, τα ξόρκια, οι γητειές, η ονειρομαντεία, η φλυτζανομαντεία, η αστρολογία, η χαρτομαντεία κ.α. θεωρούνται από πολλές γυναίκες, που έπαψαν να έχουν σοβαρές αντιστάσεις, που είναι ευκολόπιστες ή απαίδευτες και αφελείς, ότι είναι ικανά να τους παράσχουν την επιζητούμενη βοήθεια μέσω των νομιζόμενων υπερφυσικών ιδιοτήτων των μαγισσών, των γιατρισσών και των μάντιδων, που διαπιστωμένα κατά πλειονότητα είναι και αυτές γυναίκες.

Τα εθνογραφικά κείμενα παρουσιάζουν μια τεράστια ποικιλία μαγικοθρησκευτικών πράξεων και τελετουργιών στις οποίες κυριότερος δράστης ή συμμετοχος είναι η γυναίκα. Αυτή ως σύζυγος και μητέρα, η οποία έχει την ευθύνη της ανατροφής, αγωγής και διαπαιδαγώγησης των παιδιών της συνειδητά ή ασυνειδητά επηρεάζει κοινωνικοποιώντας, διαπλάθει χαρακτήρες και διαπερνά συνειδήσεις και τοιουτοτρόπως συντελεί στη διατήρηση και μεταβίβαση όλων αυτών των πεποιθήσεων, δοξασιών και εθίμων.

Στα δημοτικά τραγούδια είναι φανερή η επίδραση της θρησκευτικής πίστης στην προσωπική, οικογενειακή και κοινωνική ζωή των ανθρώπων. Πιστεύουν στη δικαίωση μετά θάνατο, αλλά και στην επίγεια τιμωρία [ΣΤ2, ΣΤ5] και ενεργό και άμεση εκδήλωση της απαρέσκειας της θεότητας για πράξεις τους αμαρτωλές, όπως αυτή της νεκροφιλίας [ΣΤ20], η οποία όχι μόνο βασανίζει από τύψεις το δράστη και τον καθιστά πελιδνό και μαραμμένο, αλλά η ίδια η εκκλησία με τη δύναμη του αγίου, στον οποίο είναι αφιερωμένος ο ναός, αποδιώχνει το νεκρόφιλο κάνοντας με θαυμαστό τρόπο να γυρίζουν τα κεραμίδια της και να σφαλίζουν οι θύρες της [ΣΤ18]. Ο δε εξαγνισμός του ιερόσυλου επιβάλλεται από τη μητέρα του μέσω της νηστείας, της προσευχής και του εγκλεισμού του σε μοναστήρι [ΣΤ4, ΣΤ6].

Η τήρηση των θρησκευτικών καθηκόντων από τις γυναίκες είναι η πιο συνηθισμένα επαναλαμβανόμενη εικόνα στα δημοτικά τραγούδια. Η μάνα, η κόρη, η σύζυγος, αφού φορέσει τα καλά της ρούχα, θα μεταβεί στην εκκλησία [ΣΤ8, ΣΤ10, ΣΤ12, ΣΤ15, ΣΤ30, ΣΤ36], άλλοτε πηγαίνοντας να προσευχηθεί, άλλοτε να εκκλησιασθεί την Κυριακή και άλλες φορές πάλι να παρακαλέσει για την υγεία κάποιου προσφιλούς προσώπου και συγχρόνως με τη δέηση να κάνει τάματα σε λάδι, κερί, χρυσάφι, μαργαριτάρι και άλλα αφιερώματα. Επιζητείται μέσω της προσευχής η απόδοση της υγείας στο σύζυγο, ο γυρισμός του ξενιτεμένου, του φυλακισμένου, του στρατευμένου και η σωτηρία από την επιδημία της ευλογιάς που μαστίζει όλους τους μαχαλάδες του χωριού [ΣΤ1, ΣΤ3, ΣΤ11, ΣΤ32, ΣΤ35, ΣΤ37].

Τα τάματα στα δημοτικά τραγούδια ρητά αντιπροσωπεύονται από κερί και λάδι, σε ποσότητες ανάλογα με το “έχει” του καθενός ή ανάλογα με το μέγεθος της ανάγκης των προσώπων και της επιτακτικής και άμεσης παρέμβασης που αιτείται από την αγιότητα. Τάζουν, λοιπόν, λιβάνι, τάζουν τα χρήματα της αμοιβής από εργασία δύο χρόνων ή να κάνουν ασημένιο, χρυσό, μαργαριταρένιο, το κατώφλι και το ανώφλι της εκκλησίας [ΣΤ1, ΣΤ3, ΣΤ13, ΣΤ22, ΣΤ23, ΣΤ29, ΣΤ32, ΣΤ34, ΣΤ37, ΣΤ38, ΣΤ39, ΣΤ40].

Ακόμη, για να γίνει καλός ο καιρός και να λιώσουν τα χιόνια στις κορυφές της Πίνδου ζητεί ο γιος από τη μάνα του να κάνει τάμα στην Παναγία ώστε να μην κρύνει τόσο πολύ [ΣΤ21], καθώς πολεμά τους Τούρκους στο Μπιζάνι [ΣΤ24]. Αλλά, αν ο άγιος δεν ανταποκριθεί στις παρακλήσεις, παρά τα τάματα, και μεροληπτήσει υπέρ κάποιου άλλου που θεωρούν ότι του προσέφερε περισσότερα, τότε ο άγιος κρίνεται ως “χαραμτζής”, “προδότης”, ψεύτης και κλέφτης [ΣΤ40]. Και όχι μόνο επικρίνεται, αλλά μέσα στην ψυχική ένταση και αγωνία την οποία αισθάνεται ο μη εισακουσθείς, διαλαλεί τη μεροληψία του αγίου για να τη γνωρίσουν οι χώρες και τα χωριά, οι εκκλησίες και τα μοναστήρια [ΣΤ17].

Εκτός από τα τάματα και στα δημοτικά τραγούδια οι γυναίκες κάνουν αφιερώματα στις εκκλησίες και στους ιερείς πολύτιμα ενδύματα για να πραγματοποιήσουν αυτοί συλλείτουργο για την καλή τους υγεία ή τη σωτηρία της ψυχής τους [ΣΤ26].

Η θρησκευτική πίστη, βαθειά ριζωμένη στην ψυχή των ανθρώπων, ενισχύει τους αδύναμους, δίνει ελπίδα στους άρρωστους, συντροφεύει τους μοναχικούς και εκφράζεται με προσευχή, αίνο και παράκληση [ΣΤ34, ΣΤ35].

Σχετικά με τους τρόπους που τα δημοτικά τραγούδια αναφέρονται στη θρησκευτικότητα και την προετοιμασία και μετάβαση της γυναίκας είτε μόνης είτε συνοδεύοντας άλλα πρόσωπα της οικογένειάς της έχουμε να παρατηρήσουμε ότι γίνεται μνεία του χώρου και όλων όσων αναμένουν τα πρόσωπα να συναντήσουν εκεί και που θεωρούν ως εκφράσεις και εκδηλώσεις θρησκευτικότητας και πίστης. Λέει η μητέρα στο γιο να μεταβεί στην “εκκλησία και στον καλό το λόγο”. Για το λόγο αυτό τα άτομα πρέπει να είναι κατάλληλα προετοιμασμένα όπως να έχουν λουσθεί, να έχουν στολισθεί, να έχουν βάλει ρούχα γιορτινά και χρυσαφικά [ΣΤ7, ΣΤ9, ΣΤ10, ΣΤ11, ΣΤ15, ΣΤ30, ΣΤ31] και να πάνε πρωί πρωί για να ακούσουν το ευαγγέλιο [ΣΤ30], αλλά και να μεταλάβουν [ΣΤ3, ΣΤ19, ΣΤ27].

Ακόμη η μετάβαση στην εκκλησία αποτελεί μια δεδομένη συνήθεια για τις γυναίκες σε αντίθεση με τους άνδρες που προτιμούν την ίδια ώρα να βγαίνουν στο σεργιάνι και στην αγορά [ΣΤ12].

Σε άλλες βέβαια περιπτώσεις οι άνδρες πηγαίνουν στην εκκλησία ή σε μοναστήρι επειδή γνωρίζουν ότι εκεί μεταβαίνουν νέες γυναίκες για να λειτουργηθούν [ΣΤ27].

Στα δημοτικά τραγούδια γίνεται αναφορά σε επιπτώσεις που αναφέρονται στην υγεία ή στη συμπεριφορά των ανθρώπων, κυρίως των γυναικών, από προσβολή από το κακό μάτι, τα φαντάσματα ή κάποια άλλη απροσδιόριστη δύναμη που, όπως είναι άγνωστη και ανερμήνευτη η προέλευσή της, ονομάζεται ίσκιος και η επίδρασή του στον άνθρωπο κατονομάζεται ως πάτεμα. Η αβασκανία και το πάτεμα είναι ελαφράς και παροδικής μορφής αδιαθεσίες, αν γητευτούν κατάλληλα [ΣΤ52, ΣΤ61]. Εκείνα που φοβούνται και κρίνουν ότι μόνο με μάγια λύνονται, είναι τα ίδια τα μάγια. Μάλιστα, γνωρίζοντας τις περιπτώσεις στις οποίες καταφεύγουν οι άνθρωποι στα μάγια, τα δημοτικά τραγούδια κάνουν και ακριβή διαχωρισμό των επιδράσεών τους. Δεν την μάγεψαν για να πεθάνει, μόνο την μάγεψαν για να τραβάει, δηλαδή να υποφέρει, να βασανίζεται, λένε [ΣΤ69]. Αλλά και στα μάγια που γίνονται για να δαιμονισθεί κάποιος ή για να ερωτευθεί παράφορα γίνεται αναφορά. Μάλιστα, επισημαίνουν και τα μέσα της μαγικής παρέμβασης τα

οποία γίνονται συνήθως με κεφάλια από φίδια ή μάγια σε κλεμμένο ρούχο του προσώπου που θέλουν να μαγέψουν[ΣΤ58].

Σε άλλα δημοτικά τραγούδια πάλι γνωρίζοντας τη δύναμη που έχουν τα μάγια [ΣΤ41], την αβουλία τους ή την προσκόλλησή τους στην αγάπη κάποιας γυναίκας, την αποδίδουν σ' αυτά ή άλλες πάλι φορές εκφράζουν τη βούλησή τους να καταφύγουν στα μάγια, ώστε να μεταβάλλουν τα συναισθήματα των προσώπων που αγαπούν και που αυτά δεν ανταποκρίνονται σ' αυτή τους την αγάπη, για να τα καταστήσουν υποχείρια και πλάσματα διαπνεόμενα από περιπαθή προς αυτούς έρωτα ή ακόμη να τους χωρίσουν από τα προσφιλή τους πρόσωπα [ΣΤ51, ΣΤ58, ΣΤ62, ΣΤ63, ΣΤ65, ΣΤ66].

Η πρόγνωση επίσης του μέλλοντος, των διαθέσεων των προσώπων που αγαπούν, γίνεται στα δημοτικά τραγούδια με την παρατήρηση των άστρων και με την εξήγηση των ονείρων. Έτσι έχουμε αναφορές για ονειροκρίτριες [ΣΤ42, ΣΤ46, ΣΤ55, ΣΤ56, ΣΤ57, ΣΤ60, ΣΤ64] και για αστρονομούσες [ΣΤ51, ΣΤ59, ΣΤ66, ΣΤ68]. Μάλιστα, οι κληρονομικά μεταβιβαζόμενες ιδιότητες της μάγισσας επισημαίνεται στα δημοτικά τραγούδια: “η μάνα ήταν μάγισσα κι η κόρη αστρονόμα”. Και ακόμα: “άνοιξε μάγισσας υγιέ και μαγοβαφτισμένε...” [ΣΤ58, ΣΤ65, ΣΤ66, ΣΤ67].

Η παρατήρηση, βέβαια, που αξίζει να γίνει, είναι ότι σε όλες τις περιπτώσεις που γίνονται σχετικές αναφορές, όλες οι μάγισσες, ονειροκρίτριες ή αστρονομούσες, είναι γυναίκες. Επίσης επισημαίνεται η εκ μέρους των γυναικών γνώση των ιδιοτήτων των βοτάνων και η προς χρήση συλλογή τους (αμάραντος, σερνικοβότανο) [ΣΤ43, ΣΤ54] καθώς και η σε αυτή την περίπτωση μεταβίβαση κληρονομικά αυτών των γνώσεων, αφού την αναζήτηση και συλλογή πραγματοποιούν μαζί μάνα και κόρη.

Επιχειρώντας, λοιπόν, μια σύγκριση όλων αυτών των στοιχείων από τους δύο χώρους της έρευνάς μας, που επισημίναμε μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι στα δημοτικά τραγούδια γίνονται αναφορές μερικών στοιχείων από την πλειάδα των δοξαστικών, λατρευτικών και μαγικοθρησκευτικών στοιχείων και κυρίως αυτών των πιο συχνά εμφανιζόμενων ως πιο βαθειά ριζωμένων στην ψυχή του λαού και όσων είναι λιγότερα πολύπλοκα κατά την τέλεσή τους. Έτσι κοινά θεωρούνται η προσευχή μέσα στο σπίτι, στην εκκλησία, στα μοναστήρια. Ακόμη και η μετάβαση στην εκκλησία ή σε μοναστήρια των γυναικών και των ανδρών, παρακινούμενων από γυναίκες [ΣΤ4, ΣΤ6, ΣΤ7, ΣΤ9, ΣΤ14, ΣΤ19, ΣΤ20], με σκοπό να προσευχηθούν, να νηστέψουν ή να καλογερέψουν και να μεταλάβουν.

Επίσης τα τάματα, τα αφιερώματα, αλλά και τα είδη των προσφερομένων αγαθών ή υπηρεσιών ταυτόσημα επισημαίνονται. Η ποικιλία, βέβαια, των περιπτώσεων που αιτείται η θεϊκή παρέμβαση είναι πιο εναργής και γλαφυρά παρουσιαζόμενη στα δημοτικά τραγούδια και κυμαίνεται από την εξασφάλιση καλής υγείας, τη σωτηρία κάποιου ασθενούς, την απελευθέρωση από τη φυλακή ή ακόμη και τη διαφυγή από επαπειλούμενη σύλληψη από εχθρό. Όμως η θρησκευτικότητα, η δια της θεϊκής παρέμβασης σωτηρία από την αμαρτία και γενικά από κάθε κακό είναι έκδηλα και κοινώς επισημαινόμενα.

Επίσης, κοινή είναι και η γνώση των ιδιοτήτων των βοτάνων από γιάτρισσες και η προσφυγή στις θεραπευτικές αυτών ικανότητες και γητειές. Ακόμη, η κληρονομική μεταβίβαση της μαγικής ή μαντικής ιδιότητας, μερικά από τα μέσα που χρησιμοποιούν οι μάγισσες, όπως τρόποι μαγείας ή μαντικής, αλλά και η εμφανής διάκριση των αποτελεσμάτων της μαγικής παρέμβασης (δαιμονισμός, πάτημα, θάνατος, βασανισμός, παράφορος έρωτας κτλ.).

Γενικά θα συμπεραίναμε ότι στα εθνογραφικά κείμενα υπάρχει μια ευρύτητα, μια ποικιλία, μια λεπτομερειακή αποτύπωση της θρησκευτικής πίστης, της λατρείας, των δοξασιών, του κόσμου της μαγείας και της μαντικής πρόβλεψης, καθώς και πληθώρα άλλων παγανιστικών τελετουργιών, τα οποία, όμως, δεν επισημάναμε στα είδη των δημοτικών τραγουδιών που μελετήσαμε.

Αναμφίβολα κοινά αποδεκτό είναι το γεγονός της πρωταγωνιστικής δράσης της γυναίκας η οποία έχει σε όλα αυτά δικαιοδοσία και είναι ουσιαστικά αυτή που τα πιστεύει, τα προβάλλει, προτρέπει άλλα άτομα στην επιτέλεσή τους ή τήρησή τους ή συμμετέχει η ίδια σε κάθε λατρευτική ή μαγικοθρησκευτική εκδήλωση και επίσης, ως άτομο, επιζητεί τη λύση των ατομικών, οικογενειακών και παντός είδους προβλημάτων της είτε από την αναγνωρισμένη θεότητα είτε από την όποια λογιζόμενη υπερφυσική και επενεργούσα μυστική δύναμη.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Συνοψίζοντας και διατυπώνοντας τα τελικά μας συμπεράσματα αναφορικά με το προς διεύρυνση θέμα μας θα επιχειρήσουμε μία σύντομη αναφορά στα στοιχεία των παρατηρήσεων και διαπιστώσεων που κάναμε στους χώρους της έρευνάς μας.

Εξετάσαμε, λοιπόν, τη γυναίκα ως κοινωνικό άτομο στην αγροτική και ημιαστική παραδοσιακή κοινωνία. Η κοινωνία αυτή έχει βασικά της χαρακτηριστικά τη συγκατοίκηση σε κοινότητες και κωμοπόλεις που αποτελούνταν από νοικοκυριά, τα οποία κατείχαν σημαντική θέση στην οργάνωση της οικονομικής και κοινωνικής τους ζωής. Και μέσα από μία διαφοροποιούμενη κατά περιοχές παραγωγή αγαθών και αντίστοιχη κατανάλωση δημιουργούσε τις οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις των μελών αυτής της κοινωνίας, που κυρίως βασιζόνταν στην αλληλογνωριμία, στην αξιολόγηση των κοινωνικών θέσεων και ρόλων που τα ίδια τα μέλη της ανάλογα τους αναγνώριζαν και τους ιεραρχούσαν.

Η βασική κοινωνικοοικονομική μονάδα, όπως διαπιστώσαμε, ήταν η οικογένεια, η οποία ανάλογα με το είδος και την έκταση της γεωργικής ή κτηνοτροφικής περιουσίας που κατείχε προς βιοπορισμό και εκμετάλλευση, καθώς και την αριθμητική της σύνθεση, διακρινόταν σε εκτεταμένη και σε πυρηνική (συζυγική). Μέσα σε κάθε οικογένεια, οι κοινωνικοί ρόλοι ιεραρχούνταν ανάλογα με την ηλικία(γέροντας), το φύλο(άνδρας), το ρόλο(πατέρας). Σημαντικός παράγοντας ήταν οι ικανότητες, οι δεξιότητες που αποκτούσε κάθε άτομο ύστερα από εκπαίδευση, όπως π.χ. η περιποίηση ζώων, η τεχνική της υφαντικής, κατεργασίας καννάβεως, κ.α. Στην ιεράρχηση των ρόλων αποδιδόταν μεγάλη σημασία, καθόσον με αυτόν τον τρόπο γινόταν ευκολότερα η κατανομή των εργασιών στα μέλη της οικογένειας και ήταν σαφώς καθορισμένα τα όρια των δραστηριοτήτων τους, καθώς και ο τρόπος και χώρος ανάπτυξής τους ήταν ευκρινώς προσδιορισμένοι. Βέβαια σημαντικής αξίας ήταν τα ατομικά χαρακτηριστικά κάθε ατόμου-μέλους της οικογένειας και οι προσδοκίες των άλλων γι' αυτό.

Οι κοινωνικοί όμως ρόλοι που συγκεκριμένα αντιστοιχούσαν στη γυναίκα, που μας ενδιαφέρει επί του προκειμένου, άλλαζαν στα πλαίσια της κοινωνικής τροχιάς της, στο βαθμό ακριβώς που άλλαζε και η κοινωνική της θέση. Έτσι ως κόρη στην πατρική της οικογένεια, όπως παρατηρήσαμε να συμβαίνει σ' ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο, ήταν ένα πρόσωπο στενά συνδεδεμένο με τη μητέρα και κάπως αποστασιοποιημένο από τον πατέρα και τα άλλα άρρενα μέλη της οικογένειας. Προσκολλημένη στη μητέρα της, ήταν υποχρεωμένη να ωριμάσει γρήγορα, καθ' όσον δεν ήταν επιτρεπτό να σπαταλά ώρες παίζοντας, όπως έκαναν τα αγόρια της ίδιας ηλικίας. Έπρεπε να βοηθήσει τη μητέρα της στο νοικοκύρεμα του σπιτιού, στην περιποίηση

των οικιακών ζώων, στην καλλιέργεια των λαχανικών για την καθημερινή διατροφή. Όφειλε μέσα από τη θήτευση αυτή να γίνει καλή νοικοκυρά, έτοιμη μετά τα 12 με 17 χρόνια της να αναλάβει τις ευθύνες του δικού της νοικοκυριού, της δικής της οικογένειας. Εφ' όσον δε η οικογένεια προσπαθούσε να είναι αυτάρκης, η κόρη έπρεπε να εκπαιδευτεί στην κατασκευή ενδυμάτων, υποδημάτων και όλων όσων απαιτούνταν για το ντύσιμο, το στόλισμα και τη λειτουργία του σπιτιού. Συγχρόνως δε να φροντίζει για την καθαριότητα και την ευπρεπή εμφάνιση των αρρένων μελών της οικογένειας στους χώρους κοινωνικής συναναστροφής. Γι' αυτό η ευχή στις εγκύους που δινόταν σιωπηρά ήταν: “της καλομάνας το παιδί το πρώτο νά 'ν' κορίτσι”. Και πραγματικά και στα εθνογραφικά κείμενα και στα δημοτικά τραγούδια, κοινά αναφέρονται στη μάνα και την κόρη που εργάζονται στο σπίτι, στα χωράφια, στις στάνες, στ' αμπέλια και φροντίζουν να στολίζουν το γιο και αδελφό για να πάει στην εκκλησιά, στο χορό ή στο πανηγύρι.

Μόλις η κόρη αποκτούσε και σωματική ευρρωστέια, παράλληλα με την ηλικιακή ωρίμανση, θα έπρεπε να προσθέσει την προσωπική της εργασία σ' αυτήν των άλλων μελών της οικογένειας ισότιμα, τόσο που σε κοινωνίες, όπως αυτή των Καραγκούνηδων, αργούσαν να παντρεύουν τα κορίτσια τους ακόμη και όταν αυτά άγγιζαν τα τριάντα τους χρόνια, για να μην αποστερηθούν των εργατικών χεριών. Μάλιστα ως αντιστάθμισμα συνήθιζαν να παίρνουν οι γονείς από το γαμπρό χρηματικό ποσό, το “αγαριλίκι”, ή “το γάλα της μάνας”, όπως λεγόταν, προκειμένου να δώσουν την ευχή τους και να συντρέξουν στο γάμο το νέο αντρόγυνο. Βέβαια αυτό το στοιχείο δεν αναφέρεται με τέτοια ρεαλιστική πεζότητα στα δημοτικά τραγούδια, αλλά αυτά αρέσκονται να αναφέρουν ότι προσφέρονται από το γαμπρό και το σόι του χρήματα, και δώρα σε αντιστάθμισμα της ομορφιάς και αξιοσύνης της νύφης. Αυτή η αξιοσύνη ποικιλότροπα αναφέρεται στα δημοτικά τραγούδια για την επιλογή της κόρης ως συζύγου από “τα παλληκάρια τα καλά”.

Ολόκληρη η οικογένεια ενεργοποιείται και προετοιμάζεται από τη στιγμή της γέννησης του κοριτσιού για την ώρα του γάμου της. Στις κοινωνίες, όπου η πυρηνική οικογένεια είναι η βασική κοινωνικοοικονομική μονάδα (Σκιάθος, Κύμη, Σαντορίνη, Εύβοια, Κύπρος κ.α.), ο ερχομός του κοριτσιού δημιουργούσε επιπρόσθετα οικονομικά βάρη, εφ' όσον για τη δια του γάμου αποκατάστασή του απαιτούνταν αποταμίευση, που θα εκφραζόταν τελικά ως προίκα προς το γαμπρό σχηματοποιούμενη σε κατοικία με όλα τα έπιπλα και τα χρειώδη για το ντύσιμό της και τη λειτουργία της σε τέτοιο μάλιστα βαθμό, ώστε ο γαμπρός να έφερνε μόνο την κασέλα του με τα ρούχα και τα εσώρουχά του, το κρεβάτι και να πλήρωνε για τα έξοδα του αρραβώνα και

του γάμου. Με τέτοια, λοιπόν, επικρατούσα θεσμικά κατοχυρωμένη συνήθεια, ήταν αυτονόητο ότι ο αλληπάλληλος ερχομός θηλυκών στην οικογένεια θα έπρεπε να επισύρει ακόμη και για τον εξορκισμό τους τη βάφτιση του τελευταίου στη σειρά κοριτσιού με το όνομα Σταματίτσα.

Στις κοινωνίες που ήταν συνήθης η εκτεταμένη οικογένεια, γιατί χρειάζονταν πολλά εργατικά χέρια στην οικογενειακή κτηνοτροφική μονάδα ή την αγροτική εκμετάλλευση, όπως προαναφέρθηκε, κάθε γιος που νυμφευόταν, έφερνε στο πατρικό του σπίτι τη γυναίκα της επιλογής του. Τότε η προίκα περιοριζόταν σε χρήματα, σε κάποιο χωράφι, σε μερικά μεγάλα ζώα ή κατά μέσο όρο 40-50 πρόβατα και στα ρούχα ως προικιά της κοπέλλας. Όσο για τον τρόπο επιλογής συζύγου, προηγούνταν συνήθως οι γυναικείες συνεννοήσεις, οι προλειάνσεις του εδάφους εκατέρωθεν, μέχρις ότου οι πατέρες και των δύο οικογενειών να συγκατατεθούν για να σταλεί προξενειό στο πρόσωπο που προκρίθηκε ως σύντροφος. Στις διάφορες κοινωνίες, όπως είδαμε, γι' αυτό το θέμα, άλλοτε το προβάδισμα έχει η οικογένεια της νύφης, που ενδιαφέρεται ν' αποκαταστήσει καλά το κορίτσι της και σε άλλες πάλι κοινωνίες, ιδίως τις κτηνοτροφικές, ο άνδρας είναι αυτός που σε συνεννόηση και συμφωνία με την οικογένειά του, στέλνει προξενειό για την κοπέλα που προτίμησε να γίνει γυναίκα του. Βαρύνουσας σημασίας, βέβαια, είναι η έκφραση γνώμης και προτίμησης της κόρης για το πρόσωπο του μελλοντικού συντρόφου της ζωής της, χωρίς όμως αυτό να ακολουθείται πάντοτε. Δεν αποκλειόταν όμως και η συναισθηματική σχέση ή έστω η προηγηθείσα γνωριμία στα πλαίσια πάντοτε της στενής κοινωνίας, όπου τα μέλη της λίγο ως πολύ ήταν γνώριμα ή συγγενικά. Αλλά με δεδομένο ότι τα κορίτσια δεν κινούνταν ελεύθερα στους έξω της κατοικίας τους χώρους, οι ευκαιρίες για συναπαντήματα με άτομα του άλλου φύλου δίνονταν σε χώρους άντλησης νερού, πλυσίματος ρούχων σε βρύσες, πηγές ή ποτάμια, αλλά κυρίως στην εκκλησία, στα πανηγύρια ή σε χώρους κοινής εργασίας. Αντίθετα, τα αρσενικά μέλη της κοινότητας, είχαν περισσότερες δυνατότητες επικοινωνίας και μεγαλύτερη άνεση κινήσεων, χωρίς όμως να τους επιτρέπεται η σεξουαλική παρενόχληση ή παρέκκλιση, αναφορικά με τα πρόσωπα της αρεσκείας τους, εκτός εάν αυτά συμφωνούσαν και ανταποκρίνονταν.

Οι αποφάσεις οι σχετικές με τη σύναψη γάμου, που αφορούσαν τόσο τα αρσενικά όσο και τα θηλυκά παιδιά κάθε οικογένειας, παίρνονταν εκ μέρους των γονέων τους και των γεροντότερων της γενιάς τους που ενδιαφέρονταν η αποκατάστασή τους να είναι εναρμονισμένη και σύμφωνη με την κοινωνική θέση και το κοινωνικό κύρος που απολάμβανε η οικογένεια ή το σόι τους. Μάλιστα στη Μέσα Μάνη, δεν επιθυμούσαν την παρείσφρηση ξένων στη γενιά τους, με τον ενδεχόμενο κίνδυνο του ελέγχου εκ μέρους των ή τη νόθευση της οικογενειακής παράδοσης.

Γι' αυτό δεν επέτρεπαν το γάμο με ξένους και, αν ακόμη υποχρεώνονταν να συγκατατεθούν, έδιναν χρήματα και όχι γη στα κορίτσια που πάντρευαν. Αν δεν αποκτούσαν άρρενα τέκνα και έπρεπε να κληρονομηθούν από τα κορίτσια τους, τότε φρόντιζαν να τα παντρεύουν μέσα στο σόι για να μη χαθεί η γενιά.

Στις περισσότερες κοινωνίες, ο κάθε γονιός προσέφερε αυτά που είχε τάξει ως προίκα στο κορίτσι του ή και στο αγόρι του, για υποστήριξη στη νέα του, συζυγική πλέον, ζωή. Για το αμετάβλητο δε της πατρικής χορηγίας, πριν το γάμο, παρουσία τοπικών αρχόντων ή συμβολαιογράφου, υπογραφόταν από τους δύο συμβαλλόμενους (πεθερό-γαμπρό), ένα λεπτομερειακά συνταγμένο προικοσύμφωνο. Μόνο στην κοινωνία των Σαρακατσάνων αυτό δεν συνέβαινε γιατί ο λόγος τους αρκούσε. Σε μερικές περιοχές (Θράκη), οι συγγενείς του γαμπρού, εκτός από τα συμφωνηθέντα, ζητούσαν και πανωπροίκια. Αλλά και ένα παρόμοιο είδος πανωπροικίου ζητούσαν μετά το γάμο, αν δεν εύρισκε ο γαμπρός παρθένα τη νύφη (Αργολίδα, Σαρακατσάνοι Ρούμελης). Για τους γονείς της κοπέλας, το προικοσύμφωνο είχε και την ισχύ δέσμευσης του νέου ανδρόγυνου από μελλοντικές απαιτήσεις επί της πατρικής περιουσίας της νύφης. Το πλέον σκληρό φαινόμενο προικοδοσίας, γιατί δημιουργούσε κοινωνικά προβλήματα και υποχρέωνε σε μετανάστευση τους γονείς ή τους αδελφούς της πρωτοκόρης που έπαιρνε ως προίκα ολόκληρη την περιουσία της οικογένειας, ίσχυσε για αιώνες στα νησιά Κάρπαθο, Λέσβο, Σκόπελο και παρακάμφθηκε και απαλείφθηκε με πατριαρχικές εγκυκλίους. Στη Σκόπελο μάλιστα, μετά από στάση των αγανακτισμένων και βαριά πληττόμενων γονέων από την υποχρέωση της προικοδοσίας αυτής, που είχε ως αποτέλεσμα την αποκήρυξη του θεσμού αυτού.

Βεβαίως η προίκα αποτελούσε πάντοτε ένα βασικό στοιχείο εξασφάλισης της κοπέλας στη νέα της οικογένεια, αλλά και ένα σημείο τριβής ή αποδοχής στις σχέσεις της με τα μέλη της οικογένειας του συζύγου της. Τα προικιά που είναι αναλώσιμα είδη στο 1/3 τους προσφέρονταν από μέρος της νύφης ως δώρα στους συγγενείς του γαμπρού και στον κουμπάρο και τα υπόλοιπα υπήρχαν για τη δια βίου χρήση. Τα κοσμήματα, τα χρήματα και τα τυχόν υπάρχοντα αγροτεμάχια, είτε ξοδεύονταν σε κάποια οικονομική δυσκολία της οικογένειας ή διατιθόνταν στην περίπτωση αγοράς ή φυλάσσονταν και συμπλήρωναν την προίκα των παιδιών που αποκτιούνταν στο μέλλον.

Η γυναίκα ως νύφη αποκτούσε ρίζες στην οικογένεια του συζύγου της, όταν τεκνοποιούσε και ακόμη μέσα από την προσωπική της προσπάθεια, τη φιλοτιμία και φιλοπονία της και γενικά από τις εργατικές και τεχνικές δεξιότητες και γνώσεις που κατείχε, γινόταν αποδεκτή και ενσωματωνόταν στο σόι του συζύγου της, που ανάλογα την αναγνώριζε και την προσφώνούσε

με το όνομα του άνδρα της και η ίδια μπορούσε πλέον να τους προσφωνεί με τα ονόματά τους και να εκφράζει τις σκέψεις και τη γνώμη της σε θέματα που έχρηζαν λήψης αποφάσεων.

Η συμβίωση, βέβαια, της νύφης μέσα στην πατρική εκτεταμένη οικογένεια, εξαρτιόταν από το σεβασμό που αυτή επεδείκνυε, από τους συμβιβασμούς και τις υποχωρήσεις που η ίδια έκανε σε σχέση με τα πεθερικά και τα κουνιάδια της, τα οποία αν ήταν αρσενικά την πρόσεχαν και μεσολαβούσαν σε διενέξεις και ακόμα τη βοηθούσαν στο κανάκευμα των παιδιών της. Αντίθετα, οι σχέσεις με τις κουνιάδες και τις συννυφάδες, ήταν ανάλογες με το συνταίριασμα των χαρακτήρων, την ικανότητα ελιγμών όλων των προσώπων, την ίση κατανομή της εύνοιας των πεθερικών και τη μη σύγκρουση των συμφερόντων τους.

Ειδικότερα, η αρμονικότητα της σχέσης πεθεράς και νύφης εξαρτιόταν από πολλούς παράγοντες. Βασικότερος ήταν η πρωταρχική έγκριση της νύφης, η οποία ήταν αποτέλεσμα της εκτίμησης που εκπήγαζε από την οικονομική και κοινωνική θέση της πατρικής οικογένειας της νύφης και ως εκ τούτου και του μεγέθους της προίκας και, ακόμη, της αγνότητας και παρθενικότητάς της. Κατόπιν, αξιολογούνταν η αξιοσύνη της, οι δεξιότητες και ικανότητές της σε εργασίες μέσα και έξω από το σπίτι. Σε πολλές περιπτώσεις, η νύφη αποτελούσε ένα είδος οικιακής δούλας και εργάτριας στα χωράφια και στις άλλες αγροτοκτηνοτροφικές εργασίες. Αν μάλιστα ο σύζυγος και γιος απουσίαζε στην ξενιτιά για χρόνια, πράγμα που συνέβαινε σε πολλές περιοχές της Ελλάδας, τότε, τα πεθερικά κανόνιζαν τη ζωή της νύφης και παρενέβαιναν και στην ανατροφή των εγγόνων. Εκείνο που είναι άξιο να επισημανθεί, είναι το απάνθρωπο έθιμο του “μας”, δηλαδή της απόλυτης σιωπής όλων των νυφάδων μέσα στην εκτεταμένη οικογένεια, που επιβαλλόταν από τα πεθερικά. Με αυτό, πίστευαν ότι εξασφαλιζόνταν από την έκφραση γνώμης, παραπόνων και απέφευγαν τις παρεμβάσεις των συζύγων των αγοριών της οικογένειας. Το έθιμο επιβαλλόταν στις νύφες σε πολλές περιοχές του Πόντου.

Η γυναίκα ως σύζυγος στην πυρηνική (συζυγική) οικογένεια, στην οποία μπορεί να συγκατοικούσαν και οι γονείς του συζύγου, στο ίδιο οίκημα ή στην ίδια αυλή, είχε τη δυνατότητα με ευδιάκριτο και καταφανή τρόπο, σε αντίθεση με αυτό που συνέβαινε στην εκτεταμένη οικογένεια, να αποδείξει την αγάπη της στον άνδρα της, μια αγάπη που βλάσταινε συνήθως μέσα στο γάμο και είχε την ευκαιρία να συμβάλλει με την κοινή της προσπάθεια ως σύντροφος σε κάθε τομέα και εκδήλωση της κοινής τους ζωής. Με τον τρόπο που είχε διδαχθεί, καθόριζε το χώρο δραστηριοτήτων της. Το βασίλειό της ήταν ο οικιακός χώρος και ο περίγυρός του. Οι αρμοδιότητές της ήταν η καλή οικονομική διαχείριση των αγαθών που προσπορίζονταν από την περιουσία τους, η υποστήριξη του συζύγου σε κάθε κόπο και πόνο, η ανατροφή των

παιδιών, η προσπάθεια για την πρόοδο και το καλό όνομα της οικογένειας στην κοινότητα, η τιμιότητα, η αφοσίωση, η συζυγική πίστη και η καλή επικοινωνία και σύνδεση με τα δύο σόγια και κυρίως με τα πεθερικά της.

Όσον αφορά την κοινωνική λαϊκή ηθική τη σχετική με τη γυναικεία υπόσταση και συμπεριφορά, η γυναίκα, όταν ήταν κόρη ακόμη, έπρεπε να διαφυλάττει την αγνότητα, την παρθενικότητά της, να ζει κάτω από την επίβλεψη και τον έλεγχο της μητέρας της και των αδελφών της και να προσέχει σε ποιον απευθύνει το λόγο, πώς ντύνεται, πώς κινείται, πώς συμπεριφέρεται. Η ντροπαλοσύνη, το ερυθρίασμα, η σεμνότητα και η τιμιότητα, ήταν τα αξετίμητα στολίδια της μαζί με την ομορφιά, τις ικανότητές της και την προίκα της. Αυτά αποτελούσαν τα βασικότερα χαρακτηριστικά της τιμής της οικογένειάς της και το καλό της όνομα. Δεν θα έπρεπε να είχε δώσει δικαιώματα σχολιασμού και, όταν πλέον ο πατέρας της την παρέδιδε στο γαμπρό, όταν μετά την πρώτη συζυγική ερωτική συνεύρεση επιβεβαιωνόταν η παρθενικότητά της, οι συγγενείς και των δύο οικογενειών με δώρα και χορούς γιόρταζαν την άξια νύφη. Σε αντίθετη περίπτωση, όταν η κόρη παρασυρόταν και έσμιγε ερωτικά όντας ανύπαντρη, οι συνέπειες ήταν ανάλογες με τα ήθη και τις αρχές του τόπου. Ο θάνατος ή η επίσπευση της στέψης ήταν οι πλέον συχνές λύσεις. Όταν πλέον η γυναίκα περνούσε στη δικαιοδοσία του συζύγου, η σεμνότητα, η τιμιότητα, η εκτίμηση, η συζυγική πίστη και αφοσίωση στο σύζυγο και στα παιδιά της και η πρόοδος, οικονομική και κοινωνική, ήταν τα στοιχεία που καθόριζαν την τιμημένη και καλή σύντροφο του κάθε άνδρα.

Χάρη στη δική της προσπάθεια το σπίτι έπρεπε να είναι καταφύγιο, απάνεμη φωλιά, χώρος όπου θα εύρισκε θαλπωρή, στοργή και φροντίδα, ο σύντροφος και τα παιδιά. Αυτή, ως μητέρα, θα ανέτρεφε σύμφωνα με τις αρχές και τις συνήθειες του τόπου τα παιδιά της και θα μεταβίβαζε όλες τις αξίες και τα στοιχεία της Ιστορίας και Παράδοσης, τόσο της οικογένειας, όσο και του περιβάλλοντος χώρου. Αυτή θα έδινε συμβουλές, θα δίδασκε δεξιότητες και πρακτικές γνώσεις στα παιδιά και των δύο φύλων, ώστε χειραφετημένα και καταρτισμένα σύμφωνα με τις προταγές της εποχής και του χώρου τους, να είναι ικανά να αναλάβουν παντοειδείς ευθύνες και να διαδεχθούν τους γονείς τους στο φυσικό, οικονομικό και κοινωνικό στάδιο της ζωής, σκυταλοδρόμοι των ίδιων ιδανικών, ηθών και εθίμων, που ανέθρεψαν γενιές και γενιές.

Και όταν η ασθένεια, η κακοτυχία, η απελπισία από την αποτυχία, προσέβαλλε και έπληττε κάποιο από τα μέλη της οικογένειάς της, η γυναίκα μέσα από τις εμπειρίες της, τις γνώσεις της, τα γαιτροσόφια, τα βότανα, τις γητειές, τους εξορκισμούς και μέσα από μαγικοθρησκευτικές

τελετουργίες, προσπαθούσε να απαλύνει τον πόνο, ψυχικό και σωματικό, να δώσει παραμυθία, να στηρίξει, να ενδυναμώσει και να χαρίσει την ελπίδα και το όραμα για το μέλλον.

Βέβαια, ως γνωστόν, όταν κάποιος είναι συγκινησιακά ευαίσθητος, όταν συγχρόνως αγωνιά για τα αγαπημένα του πρόσωπα και είναι ως προσωπικότητα απαίδευτος, με τη στενή ασφαλώς έννοια του όρου, αφήνεται να καθοδηγείται από το συναίσθημα και όχι τη λογική και εύκολα παρασύρεται από προλήψεις, δεισιδαιμονίες και καταφεύγει σε μεταφυσικές και μαγικοθρησκευτικές μεθοδεύσεις και τελετουργίες. Καθ' όσον μάλιστα οι συνθήκες των τότε καιρών σπάνια χαρίζονταν στη γυναίκα για να της επιτρεπόταν η μόρφωση και η εκπαίδευση, ασφαλώς και η γυναίκα ήταν επιρρεπής σε λύσεις μακριά από τα επιστημονικά δεδομένα, αλλά συγχρόνως, όπως η ίδια πίστευε, καταφεύγοντας σ' αυτά, παρέμενε πιστή σε όσα της είχαν παραδοθεί από τις γυναίκες της γενιάς της και θεωρούνταν αυτές ως οι ενδεικνυόμενες λύσεις για τέτοιας φύσεως προβλήματα.

Η θρησκευτικότητα, αξεχώριστη πολλές φορές από τη θρησκοληψία, διακατείχε τη γυναίκα, που πίστευε ότι πέρα και πάνω από την ανθρώπινη αδυναμία, η θεία παντοδυναμία είναι διαθέσιμη να παρέμβει σε κάθε μεγάλο ή μικρό πρόβλημα της ζωής της καθώς και αυτής των αγαπημένων της προσώπων και να δώσει την πρέπουσα λύση. Τα τάματα, τα αφιερώματα, οι προσευχές, οι νηστείες, ήταν τα μέσα δελεασμού, παράκλησης και ευχαριστίας προς τη θεότητα που καλούνταν να χαρίσει υγεία, καλλιτεκνία, από το μεταξοσκώληκα και το κουκούλι του μέχρι τη νιόνυφη και τα ζωντανά του κοπαδιού της οικογένειας. Όλα καθαγιάζονταν από τη Θεία Χάρη με το χέρι και την πίστη της άδολης θρησκευόμενης και απαίδευτης γυναίκας, που αναγνώριζε την ανθρώπινη αδυναμία και μικρότητα και, εν' όσω ζούσε και κινούνταν μέσα στη φύση απροφύλαχτη, αισθανόταν δέος για κάθε δαιμονική ή θεϊκή επιβουλή και επίδραση σε όσα αγαπούσε και αισθανόταν δικά της.

Η γυναίκα δίδασκε, έθιζε, προέτρεπε, γαλουχούσε, επιτηρούσε και επέβαλλε, πολλές φορές, τη θρησκευτικότητα και τη θρησκοληψία, αν αυτήν την διακατείχε, συνάμα δε και την πρόληψη και δεισιδαιμονία στα παιδιά και τον άνδρα της, στα εγγόνια της και σε όσα πρόσωπα αποτελούσαν τον κύκλο της και συγχρόνως οριοθετούσε τον τρόπο ζωής τους, τον χώρο ανάπτυξης της κοινωνικοθρησκευτικής τους ζωής, στην εκκλησία, γύρω από αυτήν, στο σπίτι και όπου αυτή θεωρούσε πρέπον. Ακόμη και τη διάθεση του χρόνου τους προσδιόριζε (πανηγύρια, Σαρακοστή κ.α.)

Και αν θάνατος συνέβαινε, οι γυναίκες της οικογένειας, οι συγγένισσες και αυτές των φιλικών οικογενειών θα επιμελούνταν το “ξόδι” του νεκρού, θα πενθούσαν, θα θρηνούσαν, θα

μοιρολογούσαν, θα τιμούσαν τη μνήμη του και θα μεριμνούσαν, ώστε να μην υπολειφθεί ο νεκρός καμιάς από τις ύστατες και σύμφωνα με τα ανθρώπινα προσήκουσες τιμές. Θα διατηρούσαν τη μνήμη του άσβεστη με τα τριασάγια, το άναμμα του καντηλιού, τις φιλανθρωπίες για σωτηρία της ψυχής του, τα μνημόσυνα σε τακτές και από την Εκκλησία καθορισμένες γιορτές, με τέτοια αφοσίωση και πόνο ψυχής, αλλά και με δέος μπροστά στο άγνωστο, ώστε ο λαός, βαθιά πεπεισμένος, να εύχεται στους ανθρώπους να συμβαίνει ο θάνατος ανάμεσα στους οικείους του (σύζυγο, μάνα, αδερφές), διαφορετικά ο θάνατος θεωρείται διπλός.

Από τη σύγκριση των δεδομένων που επιλέξαμε μέσα από τα εθνογραφικά κείμενα και τα αντίστοιχα στοιχεία από τα δημοτικά τραγούδια (ιστορικά, κλέφτικα, παραλογές και αφηγηματικά, ερωτικά) διαπιστώσαμε τα ακόλουθα κοινά σημεία:

A. Γυναίκα και οικονομική ζωή - Ενασχολήσεις

Γίνεται αναφορά στις ενασχολήσεις με το κέντημα (κυρίως μαντηλιού), αμαφέρεταιτο γνέσιμο και το στρίψιμο μαλλιού, λιναριού, καλάμισμα, μασούρισμα μεταξιού, ύφανση (κατιφέ, καμπουχά), η κατασκευή ενδυμάτων για το σπίτι και τα μέλη της οικογένειας, η κατασκευή γαϊτανιού ή φούντας από άνθη για να χαρισθούν στον αγαπημένο ή τον σύζυγο καθώς επίσης η καλλιέργεια και περιποίηση καλλωπιστικών φυτών. Ακόμη η παρασκευή γλυκών και διαφόρων εδεσμάτων (ψωμί, πίττα κλπ) καθώς επίσης η φιλοξενία κυρίως με κεράσματα κρασιού, νερού, καφέ.

Ακόμη, κοινά αναφέρεται το πλύσιμο στις βρύσες, στις πηγές και τα ρέματα βαριών σκεπασμάτων και ενδυμάτων (σκουτιά) και των λινών στη θάλασσα.

Όσον αφορά τις αγροτικές ενασχολήσεις της γυναίκας, αναφέρονται το ξεβοτάνισμα, το κορφολόγημα, η συλλογή βοτάνων και βαφικών ουσιών, η καλλιέργεια του αμπελιού, το σκάψιμο στα χωράφια, ο καθαρισμός του αλώνιου για το αλώνισμα.

Ακόμη, για όσες είναι βλάχες, κοινά επισημαίνονται η εκτροφή, η βοσκή και η φροντίδα αιγοπροβάτων και η μεταφορά ειδών ανάγκης για τα μέλη της στάνης, όπως ψωμιού, ενδυμάτων, υποδημάτων, εργαλείων.

B. Η γυναίκα μπροστά στο γάμο

(προίκα, προικιά, προικοσύμφωνο, αρραβώνας, απαγωγή, αρπαγή)

Τα κοινά στοιχεία που απαντιούνται είναι η ηλικία της κόρης, τα προικιά ή προίκα που πρέπει να έχει, η αντίσταση αυτής στο προτεινόμενο πρόσωπο, αν αυτό δεν είναι της απολύτου αρεσκείας της. Άλλοτε η κόρη υποχωρεί στις απαιτήσεις ή στην επιβολή της γνώμης των δικών της (πατέρα, μητέρα, αδελφός) και άλλοτε όχι.

Κοινή είναι και η παροχή χρημάτων εκ μέρους του γαμπρού για να παντρευτεί τη νέα που επιθυμεί. Επίσης, η διαμεσολάβηση της προξενήτρας, αλλά και η αιτίασή της, όταν το προξενειό ή ο γάμος αποτύχει.

Ακόμη, το γεγονός της υποβολής σε δοκιμασία από τον πατέρα της νέας ή την ίδια προκειμένου να καταδειχθεί η αξία του υποψήφιου γαμπρού, απαντάται στα εθνογραφικά της Κύπρου, αλλά και σε δημοτικά τραγούδια όλων των περιοχών του ελλαδικού χώρου.

Η απαγωγή στις περιπτώσεις άρνησης και μη συγκατάθεσης στο γάμο δύο νέων που αγαπιούνται, αποτελεί την πλέον διαδεδομένη εκβιαστική του γάμου λύση.

Εκείνο το στοιχείο όμως που παρουσιάζει ενδιαφέρον είναι η αρπαγή που κοινά αναφέρεται στον Πόντο, στην κοινωνία των Σαρακατσάνων και την Κρήτη. Η αρπαγή επίσης είναι αποδεχτή ως συνήθεια, αποκτηθείσα από τη συμβίωση με τους Τούρκους, κυρίως για τους Κρήτες. Αυτή, ενώ αποτελούσε μέσο εκδίκησης, επιβολής τιμωρίας ή ατίμωσης των κλεφτών ή ακόμη γινόταν από τους ίδιους τους κλέφτες για απαίτηση λύτρων από τις οικογένειες των απαχθισών γυναικών, για τους Κρητικούς έγινε συνήθεια, προκειμένου να επιβάλλουν τη θέλησή τους και την προτίμησή τους σε κοπέλες που ερωτικά επιθυμούσαν.

Γ. Η γυναίκα και η οικογενειακή ζωή

1. Η νύφη

Κοινά αναφερόμενα στοιχεία είναι η εναγόνια, επίμονη και επίπονη προσπάθεια της νύφης για αποδοχή, αναγνώριση και καταξίωσή της μέσα στην οικογένεια του συζύγου της, όπου ήρθε να ενταχθεί ως νέο μέλος της μετά το γάμο. Ακόμα, προκειμένου να είναι αυτή η ένταξή της ομαλότερη, υποχρεώνεται να κάνει υποχωρήσεις και να εναρμονίζει την εκάστοτε συμπεριφορά της, με αυτή των άλλων συννυφάδων της και να προσπαθεί να γίνει με κάθε τρόπο αρεστή στους γονείς του συζύγου της και στα αδέρφια του. Η ένταση, η απόρριψη, η απαρέσκεια και ακόμη και το μίσος, είναι από τα κυρίαρχα στοιχεία που καταδεικνύουν την ποιότητα των σχέσεων της νύφης και της πατρικής του γαμπρού οικογένειας.

2. Σύζυγος

Η συζυγική σχέση στα κοινά στοιχεία που επισημάναμε, στηρίζεται πρωταρχικά στην αρμονικότητα της ως προς την ερωτική της πτυχή, γιατί ο μιν άνδρας με το γάμο επιβεβαιώνει τον ανδρισμό του, η δε γυναίκα εισάγεται στην ερωτική, σεξουαλική ζωή. Αυτή βεβαίως η ικανοποίηση και η εξ αυτής εκπηγάζουσα αρμονικότητα ρυθμίζει τη συζυγική πίστη ή το βαθμό και το μέγεθος της συζυγικής απιστίας. Ακόμη, οι προσπάθειες να υπάρχει κατάλληλη ευκαιρία

και ιδανικός χώρος για την ανάπτυξη της ερωτικής σχέσης των συζύγων, κοινά είναι αναφερόμενες.

Σχετικά επισημαίνονται τα χαρίσματα που πρέπει να κοσμούν τους δυο συζύγους, για να είναι επιτυχημένοι σύζυγοι και καλοί νοικοκύρηδες. Ακόμη, η βαναυσότητα στη συμπεριφορά των συζύγων, η κακή συνήθεια του ποτού, η συχνή παραμέληση της συζύγου, η ανάθεση σ' αυτήν επίπονων εργασιών, κοινά σημειώνονται.

Δεν παραλείπεται η κοινή αναφορά στη μοναξιά, την απελπισία και τον πόνο των γυναικών που έχουν άνδρες ξενιτεμένους.

Επίσης, επισημαίνεται η αγωνία για την τεκνογονία και η επίρριψη της ευθύνης στη σύζυγο, αν αυτή δεν πραγματοποιείται στην επιθυμητή χρονική στιγμή.

3. Μάνα

Η γυναίκα ως μάνα καταξιώνει την ύπαρξή της και δίνει συνέχεια στη γενιά, γι' αυτό οι άτεκνες γυναίκες, κοινά αναφέρονται ως μαρμάρες, στέρφες και οι προσπάθειές τους για τεκνογονία στρέφονται στην αναζήτηση πρακτικών ή μαγικοθρησκευτικών λύσεων (βότανα, τελετουργίες). Η μάνα είναι αυτή που διαχωρίζοντας τα παιδιά της σε αρσενικά και θηλυκά, αναπαράγοντας τα στερεότυπα των φύλων, τα διδάσκει, τα εξασκεί και τα εκπαιδεύει σε ανάλογες δεξιότητες και ενασχολήσεις. Κοινή επισημαίνεται η ιδιαίτερη σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στα παιδιά και των δυο φύλων με τη μάνα. Και όσα αφορούν τη σχέση μάνας - κόρης, είναι η εξάσκηση σε "γυναικείες" δουλειές και ακόμη στην έκφραση παραπόνων ή προτιμήσεων αυτής προς τη μητέρα της, αναφορικά με το σύντροφο της ζωής της (επιθυμητό ή επιβαλλόμενο) καθώς και ο έλεγχος της ηθικής της. Η σχέση μάνας - γιου παρουσιάζει μεγαλύτερη ποικιλία, γιατί αυτή αφορά την εκπαίδευση, την κοινωνική και οικονομική καταξίωση και πρόοδο και την επιλογή του κατάλληλου συντρόφου του γιού.

Δ. Γυναίκα και κοινωνική ηθική

Οι έννοιες της τιμής, της ντροπής, της συζυγικής πίστης και της συζυγικής απιστίας, είναι αποδεχτές με τον ίδιο περίπου τρόπο και από τα δύο πεδία της έρευνάς μας και αυτές παρουσιάζονται με κοινές περιγραφές των ιδιοτήτων που έχουν τα πρόσωπα, γνωστοποιούνται και γίνονται αντιληπτές με τις ίδιες συμπεριφορές και ενέργειες και είναι σύμφωνες με τις πεποιθήσεις των προσώπων των τοπικών κοινωνιών και του τρόπου που αυτά καθορίζουν και βιώνουν τη λεγόμενη λαϊκή ηθική στην παραδοσιακή κοινωνία του Ελλαδικού χώρου.

Σύμφωνα, λοιπόν, με αυτήν την ηθική, η κόρη διαφυλάσσει την αγνότητα και παρθενικότητά της και γι' αυτήν φροντίζει η ίδια και την επιτηρούν η μάνα και οι αδελφοί της και ανάλογα

επιβάλλουν τιμωρίες που κλιμακώνονται από περιορισμό, εγκλεισμό για μικρό ή μεγάλο χρονικό διάστημα στο σπίτι ή σε πύργο και φθάνουν για τους παρεγκλίνοντες σε σωματική αναπηρία ή και αυτόν το θάνατο.

Η σεμνότητα στα λόγια και στις συναναστροφές με το ανδρικό φύλο, ακόμα και στον τρόπο ένδυσης και στις κινήσεις του σώματος στο βάδισμα και στο χορό, είναι τα εξωτερικά γνωρίσματα της έκφρασης της τιμιότητας μιας κόρης. Οι παρεκκλίσεις από την ηθική, η σύναψη ερωτικής σχέσης και η αποκρυπτόμενη εγκυμοσύνη, η αποκάλυψη από το σύζυγο της έλλειψης παρθενικότητας και η αντίστοιχη αντίδρασή του, οι αυτοκτονίες των κοριτσιών που εγκαταλείφθηκαν, όντας έγκυες, με ενάργεια επισημαίνονται στα εθνογραφικά κείμενα και στα δημοτικά τραγούδια που ερευνήσαμε.

Ε. Η γυναίκα στο πένθος και το θρήνο.

Μέσα από την ψυχική της ευαισθησία, μέσα από τον πόνο, τη συμπόνοια και τη συμπάρασταση στο πένθος, η γυναίκα και για τα εθνογραφικά κείμενα και για τα δημοτικά τραγούδια, καταδεικνύεται ως η μεσολαβήτρια, η παρηγορήτρια, η συμφιλίωτρια, εξασφαλίζουσα την αποδοχή του μοιραίου για τους ανθρώπους γεγονός του θανάτου.

Με το θρήνο, το μοιρολόγι, το πένθος με τη μορφή του μαυροφορέματος, της κοπής των μαλλιών της, του λεροφορέματος και της αποχής από τις χαρές και την αποκοπή από τον περίγυρο, ακόμη με τον ίδιο τρόπο που αυτή επεκτείνει και στον οικείο χώρο αυτά τα στοιχεία του πένθους, καταξιώνεται ως η πλέον αρμόζουσα, η μοναδική για τη φροντίδα της σωτηρίας και ανάπαυσης της ψυχής του νεκρού και της διατήρησης της μνήμης του.

ΣΤ. Η γυναίκα στη θρησκευτική πίστη, στις δοξασίες, στα μάγια και στα όνειρα.

Η γυναίκα είναι αυτή η οποία ασκεί, διδάσκει τη θρησκευτικότητα και ελέγχει τη συμμετοχή των μελών της οικογένειάς της κατά την άσκηση αυτής της θρησκευτικότητας. Η ίδια αποτελεί παράδειγμα με τον τρόπο που ετοιμάζει τον εαυτό της για να μεταβεί στην εκκλησία την Κυριακή ή τη γιορτή. Ακόμη, με νηστείες, με προσευχές, με τάματα σε προσφορά εργασίας, σε παροχή κεριού, λαδιού, λιβανιού, με χρηματική δαπάνη για το στολισμό και γενικά τη λειτουργία της εκκλησίας, ζητεί τη θεϊκή παρέμβαση για την επίλυση παντοειδών προβλημάτων της ίδιας και των προσφύλων της.

Η γυναίκα όμως είναι γνώστης πολλών μαγικοθρησκευτικών τελετουργιών, όπως της γνώσης των θεραπευτικών ιδιοτήτων των βοτάνων (πραγματική ή νομιζόμενη). Ακόμη, η κάθε είδους μάγισσα, αστρονόμισσα, μαντεύτρια, θεραπεύτρια, εξορκίστρια, είναι γυναίκα.

Τώρα, όσον αφορά τις παρατηρήσεις μας στα δημοτικά τραγούδια, συμπερασματικά επισημαίνουμε τα στοιχεία, τα οποία αναφέρονται στους τρόπους που τα δημοτικά τραγούδια καταγράφουν, περιγράφουν και δι' αυτών προβάλλουν τα δεδομένα της δικής τους κοινωνικής πραγματικότητας, καθώς επίσης τα μέσα με τα οποία εκφράζουν τα συναισθήματα των προσώπων, τις συμπεριφορές που αυτά υιοθετούν, τις αντιδράσεις τους στα διάφορα γεγονότα και καταστάσεις. Γενικά θα λέγαμε, επιθυμούμε να περιγράψουμε τη στάση του τραγουδιστή - δημιουργού των δημοτικών τραγουδιών.

Θεωρούμε, λοιπόν, ότι τα δημοτικά τραγούδια “χτίζονται” έχοντας ως αφορμή το ερέθισμα από κάποιο κοινωνικό γεγονός που έχει ιδιαίτερη σημασία για την κοινωνία σε μια δεδομένη στιγμή, άγνωστη σε μας, εφ' όσον δεν γνωρίζουμε τη χρονολογία της δημιουργίας τους. Ο δημιουργός λαός διερμηνεύοντας τον τρόπο που αυτό το γεγονός είχε μια κάποια απήχηση σ' αυτήν την κοινωνία το δραματοποιεί. Δηλαδή, γίνεται μια σκηνική παρουσίαση με σκηνοθέτη και σεναριογράφο τον τραγουδιστή - δημιουργό και χαρακτήρες - ήρωες τα πρόσωπα που το βίωσαν ή το βιώνουν και που αυτά κινούνται βάσει αυτής της πραγματικότητας. Σε πολλές περιπτώσεις, υπάρχουν και επεκτάσεις - προεκτάσεις αυτής της πραγματικότητας και πέρα από την επίγεια ζωή (“σαν δεν φιλιούνταν ζωντανά, φιλιούνται πεθαμένα”).

Επιπρόσθετα, θα σημειώναμε ότι η στάση του τραγουδιστή - δημιουργού έναντι του γεγονότος και των προσώπων που τραγουδά, επικεντρώνεται στο τέλος κάθε τραγουδιού με την έκφραση της κοινωνικής αντίληψης, του κοινού αισθήματος, που αποτελεί, όπως όλοι γνωρίζουμε, τον πιο δραστικό και δίκαιο κριτή για κάθε κοινωνικό γεγονός που κοινοποιείται. Έτσι, η στάση αυτή του δημιουργού ως είδος κάθαρσης (“δι ελέου και φόβου περαίνουσα των τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν”) γνωστοποιείται με την έκφραση της κοινής γνώμης ως σχολιασμού, είτε του αφηγητή, είτε του ήρωα του έργου, με τη μορφή παράπονου για το υφιστάμενο άδικο πάθος ή με τη μορφή προειδοποίησης προς τους υπόλοιπους, για να αποφύγουν παρόμοιες καταστάσεις, είτε με τη διατύπωση ευχής, απευχής ή και κατάρας.

Εκτός βέβαια από αυτήν την εσωτερικότητα της δομής των δημοτικών τραγουδιών, αυτά κοσμούνται από πλήθος άλλα στοιχεία, που ως γνωστόν είναι η υπερβολή, η συμμετοχή στη δράση και στο πάθος των προσώπων και των στοιχείων της φύσης, που με αυτόν τον τρόπο προσδίδουν ένταση και έκταση στο γεγονός, καθώς επίσης με εικόνες (οπτικές, ακουστικές) και με επαναλήψεις (τρίκωλον) που κλιμακώνουν την ένταση των εννοιών.

Η όλη μας εργασία, που στηρίχθηκε στα εθνογραφικά κείμενα και στις αναφορές στίχων αφηγηματικών δημοτικών τραγουδιών που αφορούν τη γυναίκα στην αγροτική παραδοσιακή

κοινωνία του ελλαδικού χώρου, απώτερο στόχο έχει στο να καταγράψει, να περιγράψει και να καταδείξει την κοινωνική της θέση, την κοινωνική της προσφορά και την αντίστοιχη κοινωνική της αναγνώριση από τα άτομα - μέλη της κοινωνίας.

Αυτό, που αβίαστα συμπεραίνεται και που μόνο όσοι επιζητούν πραγματικά την αλήθεια και όσοι είναι απηλλαγμένοι προκαταλήψεων δύνανται να αντιληφθούν και να αποδεχθούν, είναι ότι η γυναίκα ήταν ο αφανής ήρωας της οικογενειακής ζωής, ο εργάτης, ο υπηρετών την καθημερινή ανάγκη, ο συνοχέας και στυλοβάτης της οικογένειας, ο καθοδηγητής, ο εκπαιδευτής, ο γιατρός, ο παρηγορητής, ο διαμεσολαβητής μεταξύ επίγειου και υπερφυσικού. Ήταν ο παράγοντας σταθερότητας, ηρεμίας, γαλήνης, οικονομικής και κοινωνικής προόδου της οικογένειάς της. Ήταν αυτή που με την επιμονή της, την εμμονή της σε αρχές, ιδεώδη, ήθη, έθιμα και παραδόσεις, γαλούχησε, ανάθρεψε, κοινωνικοποίησε, γενιές ολόκληρες, μέσα σε αντίξοους και χαλεπούς καιρούς.

Ήταν όμως και η μεγάλη χαμένη του κοινωνικοπολιτικού παιχνιδιού, που συντελέστηκε στον ελλαδικό χώρο. Γιατί, λόγω των εθνικών και πολιτικών δεδομένων, όπως η φεουδαρχία του Βυζαντίου, η φεουδαρχική δομή της κοινωνίας κατά την Τουρκοκρατία και αυτή των τσιφλικιών μετά από αυτή, η εθνική υποταγή και υποτέλεια, η ανδροκρατούμενη και ανδροχειριζόμενη πολιτική ζωή του τόπου από καταβολής Ελληνικού κράτους (αρχαιότητα - Βυζάντιο - παλιγγενεσία - Νέα Ελλάδα και μέχρι το 1952) κράτησαν την Ελληνίδα γυναίκα στο περιθώριο και την αδίκησαν κατάφωρα. Όσο, όμως, αφορά την εθνική, την οικονομική, την κοινωνική, την πολιτισμική προσφορά της, θα ήταν τουλάχιστον ιστορική αχαριστία να μην της αναγνωρισθεί, αν όχι η πρωτοκαθεδρία, τουλάχιστον η πρώτη θέση μεταξύ ίσων και να εκτιμηθεί αυτή ως ο “εκ των ουκ άνευ” παράγοντας στη διατήρηση του θεσμού της οικογένειας, της ελληνικής παράδοσης και της μετάβασης από τον αρχαίο ελληνικό και βυζαντινό πολιτισμό, σε αυτόν του νεοελληνικού έθνους.

ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Alexiou Margaret *The ritual lament in Greek tradition*, Cambridge University Press, London, 1974
- Baud-Bovy S. *Chansons du Dodecanèse*, τόμ. 1 & τόμ. 2, Societé d' Edition "Les Belles Lettres", Paris, 1938
- Campbell J. K. *Honour, family and patronage*, Clarendon Press, Oxford, 1964
- (επιμ.) Dubisch Jill *Gender and power in rural Greece*, Princeton University Press, N. Jersey, 1986
- Du Boulay Juliet *Portrait of a Greek mountain village*, Clarendon Press, Oxford, 1974
- Herzfeld M. *Ours once more: Folklore, ideology and making of modern Greece*, University of Texas Press, Austin, Texas, 1982
- Herzfeld M. *The poetics of manhood: Contest and identity in a Cretan mountain village*, Princeton University Press, N. Jersey, 1985
- Holst-Warhaft G. *Dangerous voices: Women's laments and Greek literature*, London - New York, 1992
- Jeannarakis A. *Άσματα κρητικά*, Wiesbaden, 1967
- Loizos Peter *The Greek gift: Politics in a Cypriot village*, Bristol, 1975
- Loizos P. & Papataxiarchis E. *Contested identities, gender and kinship in modern Greece*, Princeton University Press, N. Jersey, 1991
- Peristiany John G. *Honour and shame: The values of Mediterranean society*, London, 1965
- Sant Cassia Paul and Bada Constantina *The making of the modern Greek family*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992
- Seremetakis Nadia *The last word*, The University of Chicago Press, Chicago - London, 1991
- Von Franz Marie-Louise *Problems of the feminine in fairytales*, Spring Publications University of Dallas, Texas, 1972

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αναγνωστόπουλος Ιωάννης *Λαογραφικά του Αχλαδόκαμπου* (Αργολίδος), Αθήνα, 1985
- Αραβαντινός Π. *Συλλογή δημοδών ασμάτων της Ηπείρου*, Β' έκδοση, Αθήνα, 1967
- (επιμ.) Βουρνάς Τάσος *Ξένοι Περιηγητές στον ελληνικό χώρο* (ταξίδι του Δήμου και Νικολό Στεφανόπολι στην Ελλάδα 1797 και 1798 Μάνη - Ήπειρος) Μεταφ. Α. Σπήλιου, Αθήνα, 1974
- Γκρίτση-Μιλλιέξ Τατιάνα *Η Τρίπολη του Πόντου*, Κέδρος, Αθήνα, 1976
- Δετοράκης Θεοχάρης *Ανέκδοτα δημοτικά τραγούδια Κρήτης*, Ηράκλειο, 1976
- Ιωάννου Γιώργος *Τα δημοτικά μας τραγούδια*, Ερμής, Αθήνα, 1977
- Καββαδίας Γ. Β. *Καραγκούνηδες (Συμβολή στην Κοινωνιολογία των δοξασιών)*, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία των Θεσσαλών, Σειρά Μελετημάτων - Διατριβών, Αρ. 2, Αθήνα, 1980
- Κακούρη Κατερίνα *Η Ελληνική Λαογραφία σε σχέση με την Εθνολογία και την Ανθρωπολογία*, Πρακτικά Δ' Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού Χώρου, Ίδρυμα Μελετών Χερσ. Αίμου, 195, Θεσσαλονίκη, 1983
- Καρατζά Ελένη Σ. *Καπαδοκία ο τελευταίος ελληνισμός της περιφέρειας Ακσεράι, Γκέλβερι (Καρβόλης)*, Γνώση, Αθήνα, 1985
- Κάσσης Κυριάκος Δ. *Λαογραφία της Μέσα Μάνης*, τόμ. Α', Υλική Ζωή, Αθήνα, 1980
- Κάσσης Κυριάκος Δ. *Λαογραφία της Μέσα Μάνης*, τόμ. Β', Πνευματική Ζωή, Αθήνα, 1981
- Κατσιπής Φιλ. Ι. *Τα στέφανα του γάμου (Ιστορικά και Λαογραφικά της Νήσου Σαντορίνη)*, Μαυρίδης, Αθήνα, 1959
- Κεφαλάς Κων/νος *Ρόκες και Σφοντύλια στο Βορειοελλαδικό χώρο*, Β' Συμπόσιο Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού Χώρου, Ήπειρος - Μακεδονία - Θράκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσ. Αίμου, Θεσσαλονίκη, 1976
- Κιτρομηλίδου Μάγδα *Ακριτικά τραγούδια και παραλόγες από την Κύπρο*, Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, Λευκωσία, 1990

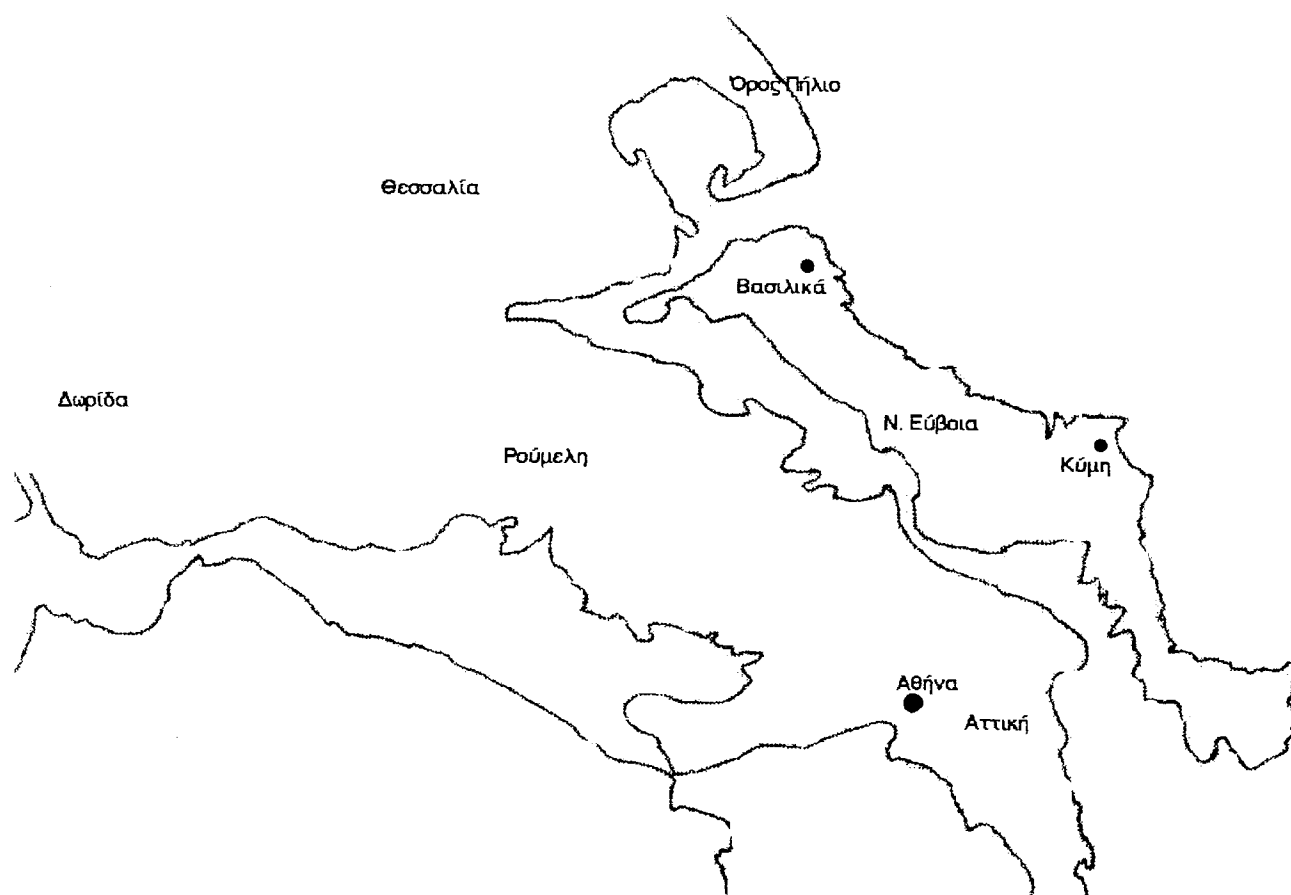
- Κολτσίδας Αντώνης Μιχ.
Κοντομίχης Π. *Οι Κουτσόβλαχοι*, τόμ. Α', Θεσσαλονίκη, 1976
Δημοτικά τραγούδια της Λευκάδας, Κ. Μ. Γρηγόρης, Αθήνα, 1985
- Κυριακίδης Στίλπων Π. *Το δημοτικό τραγούδι*, Νεοελ. Μελετήματα, 3, Ερμής, Αθήνα, 1978
- Κυριακίδου - Νέστορος Άλκη *Η θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας*, Βιβλιοθήκη Γεν. Παιδείας, 6, Εταιρεία Σπουδών, Νεοελ. Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, 1978
- Λαμνάτος Βασίλης *Η ζωή στα χειμαδιά*, Παπαζήση, Αθήνα, 1973
- Λαμψίδης Πάνος *Δημοτικά τραγούδια του Πόντου*, περιοδικό "Αρχείο Πόντου", παράρτ. 4, Αθήνα, 1960
- Λεκατσάς Παναγής *Η Μητριαρχία και η σύγκρουσή της με την ελληνική Πατριαρχία*, Καστανιώτη, Αθήνα, 1970
- Λιάπης Κώστας *Ωρες του Πηλίου*, Α' έκδοση, Πύλη, Αθήνα, 1981
- Λουκάτος Δημ. *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθν. Τραπέζης, Αθήνα, 1977
- Λουτζάκη Ρένα *Ο γάμος ως χορευτικό δρώμενο, η περίπτωση των προσφύγων της Ανατ. Ρωμυλίας στο Μικρό Μοναστήρι Μακεδονίας*, Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, Α' έκδ., Εθνογραφικά, τόμ. 4-5, Ναύπλιο, 1983-1985
- Μαζαράκης Ε. Δ. *Συμβολή στη μελέτη της Λαογραφίας*, Εστία, Αθήνα, 1959
- Μακρής Ευριπίδης *Ζωή και παράδοση των Σαρακατσαναίων*, Ιωάννινα, 1990
- Μακρής Χρήστος Ι. *Επικήδειος γάμος*, Κνωσός, Αθήνα, 1982
- Μάτσας Νέστορας *Το περιβόλι με τα χαμένα παραμύθια*, Β' έκδοση, Εστία, Αθήνα, 1979
- Μάτσιας Χρήστος *Πωγώνι - Δερόπολη, Ήθη - έθιμα - Τραγούδια*, Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα, 1985
- Μέγας Γεώργιος *Εισαγωγή εις την Λαογραφίαν*, Αθήνα, 1967
- Μιχαήλ - Δέδε Μαρία *Η Γυναίκα στην ελληνική παράδοση*, Τ. Πιτσιλός, Αθήνα, 1983
- Μιχαηλίδης-Νουάρος Γ. Μ. *Δημοτικά τραγούδια Καρπάθου*, Καρπαθιακά Μνημεία Α', Αθήνα, 1928

- Μότσιοις Ιωάννης *Το ελληνικό μοιρολόγι*, Κώδικας, Αθήνα, 1995
- Νημάς Θεόδωρος Α. *Δημοτικά τραγούδια της Θεσσαλίας*, τόμ. Α' και Β', Β' έκδοση, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1983
- Παπαθανάση - Μουσιοπούλου Καλλιόπη *Λαογραφικά Θράκης*, τόμ. Α', 1979, τόμ. Β', Αθήνα, 1980
- Παπαδόπουλλος Θεόδωρος *Δημώδη κυπριακά άσματα*, Δημοσιεύματα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου, Λευκωσία, 1975
- Παπαχαράλαμπος Γ. Χ. *Κυπριακά ήθη και έθιμα*, Δημοσιεύματα Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών, αρ. 3, Λευκωσία, 1965
- Πετρόπουλος Δημήτριος *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια*, Βασική Βιβλιοθήκη τόμ. 46, Ε. Μ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 1958
- Προβατάκης Μ. Θ. *Κρήτη, λαϊκή τέχνη και ζωή*, Εκδόσεις Εκπολιτιστικού Λαογραφικού Συλλόγου Οροπεδίου Λασιθίου, Αθήνα, 1990
- Πυτικάκης Μανόλης *Δημοτικά τραγούδια στην Ανατολ. Κρήτη*, Νεάπολη Κρήτης, 1975
- Ρήγας Γεώργιος Α. *Σκιάθου λαϊκός πολιτισμός*, Ελληνικά, Περιοδικό σύγγραμμα Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, παράρτημα αρ. 20, τεύχος Α', 1958, τεύχος Β', 1962, τεύχος Γ', 1968, τεύχος Δ', Θεσσαλονίκη, 1970
- Σέττας Δημ. Χ. *Η Κύμη, Εύβοια, λαϊκός πολιτισμός*, Αρχείο Ευβ. Μελετών Παράρτημα τόμ. ΚΖ', Εταιρεία Ευβοϊκών Σπουδών, Αθήνα, 1988
- Σιμόπουλος Κυρ. *Ξένοι περιηγητές στην Ελλάδα* τόμ. Α' 1970 και τόμ. Β', Αθήνα, 1973
- Σκουτέρη - Διδασκάλου Νόρα *Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα*, Πολίτης, Αθήνα, 1984
- Σπυράντης Ανδρέας *Συμβολή εις τα λαογραφικά της Σάντας του Πόντου*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1990
- Ταρσούλη Γεωργία *Μωραΐτικα τραγούδια*, έκδοση Β', Εστία, Αθήνα, 1944
- Τζιάτζιος Ευαγ. *Τραγούδια των Σαρακατσαναίων*, Ιστορική και Λαογραφική Βιβλιοθήκη, τόμ. 4, Αθήνα, 1928
- Τόσκα - Καμπά Σούλα *Λαογραφικά Αργιθέας Θεσσαλικών Αγράφων*, Αθήνα, 1981

- Φλωράκης Αλέκος Ε. *Τήνος, λαϊκός πολιτισμός*, Τμήμα Λαογραφικών Ερευνών
Ε.Π.Ε.Λ.Ν., Ελληνικό βιβλίο, Αθήνα, 1971
- Φτέρης Γεώργιος *Μάνη, πατρίδα μου*, Αθήνα, 1976
- Χασιώτης Γ. Χρ. *Συλλογή των κατά την Ήπειρον δημοτικών ασμάτων*, Β΄
έκδοση, Αθήνα, 1969
- Χατζημιχάλη Αγγελική *Η Ελληνική λαϊκή φορεσιά*, Μέλισσα, Αθήνα, 1977

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: ΧΑΡΤΕΣ

1. ΝΗΣΟΣ ΕΥΒΟΙΑ

2. ΗΠΕΙΡΟΣ

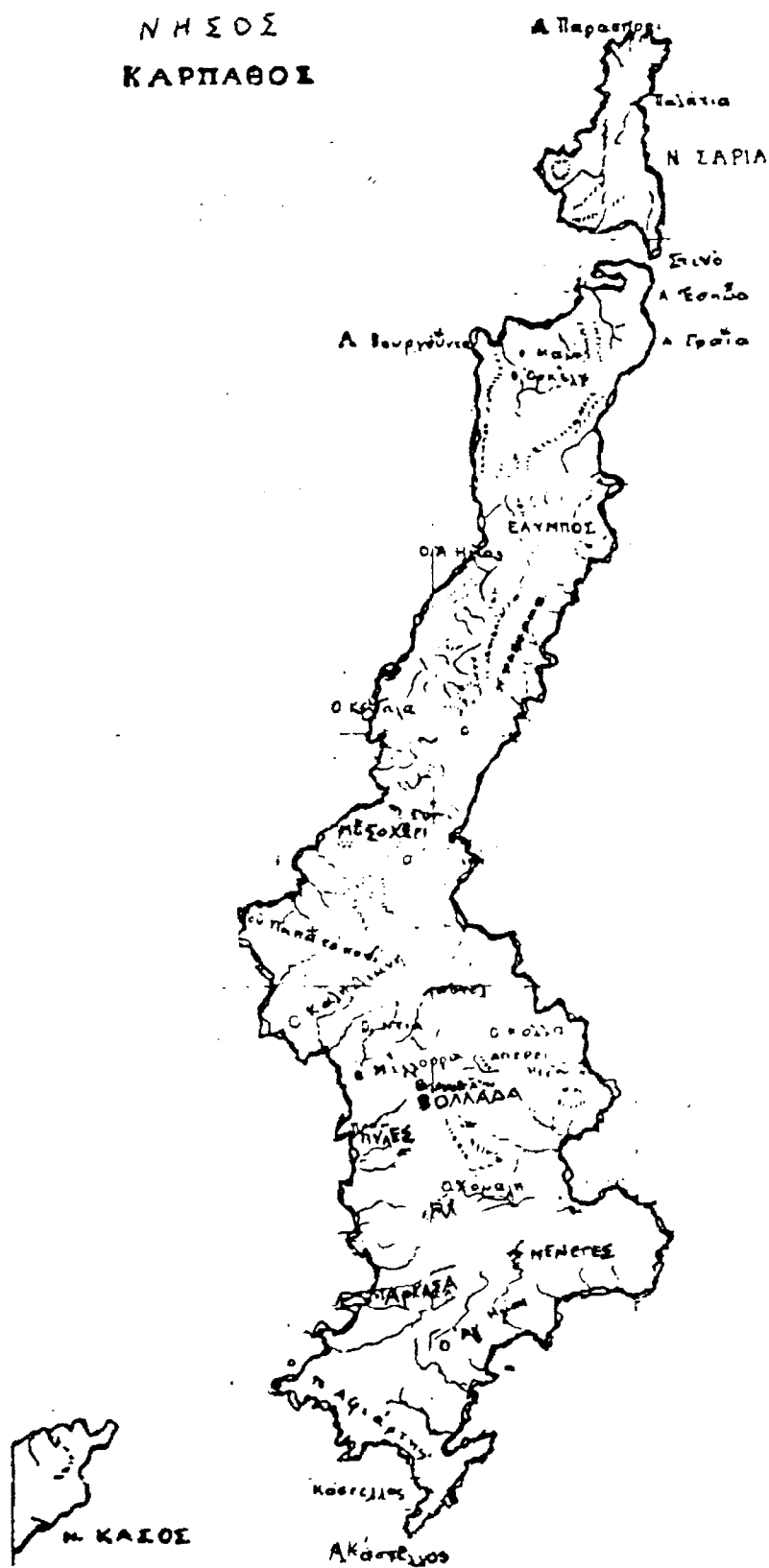

3. ΤΑ ΧΩΡΙΑ ΤΩΝ ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗΔΩΝ

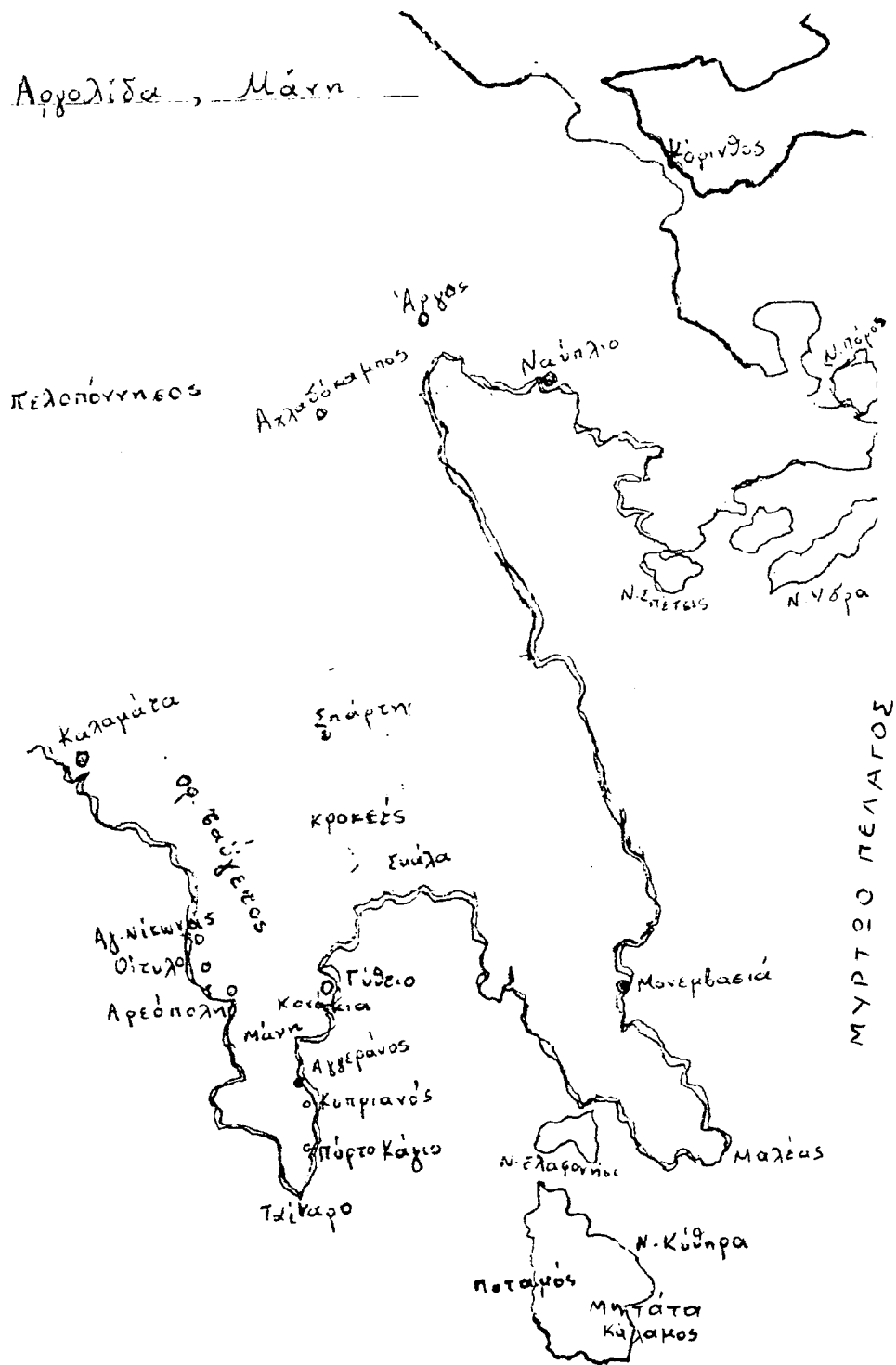

4. ΝΗΣΟΣ ΚΑΡΠΑΘΟΣ

ΝΗΣΟΣ
ΚΑΡΠΑΘΟΣ

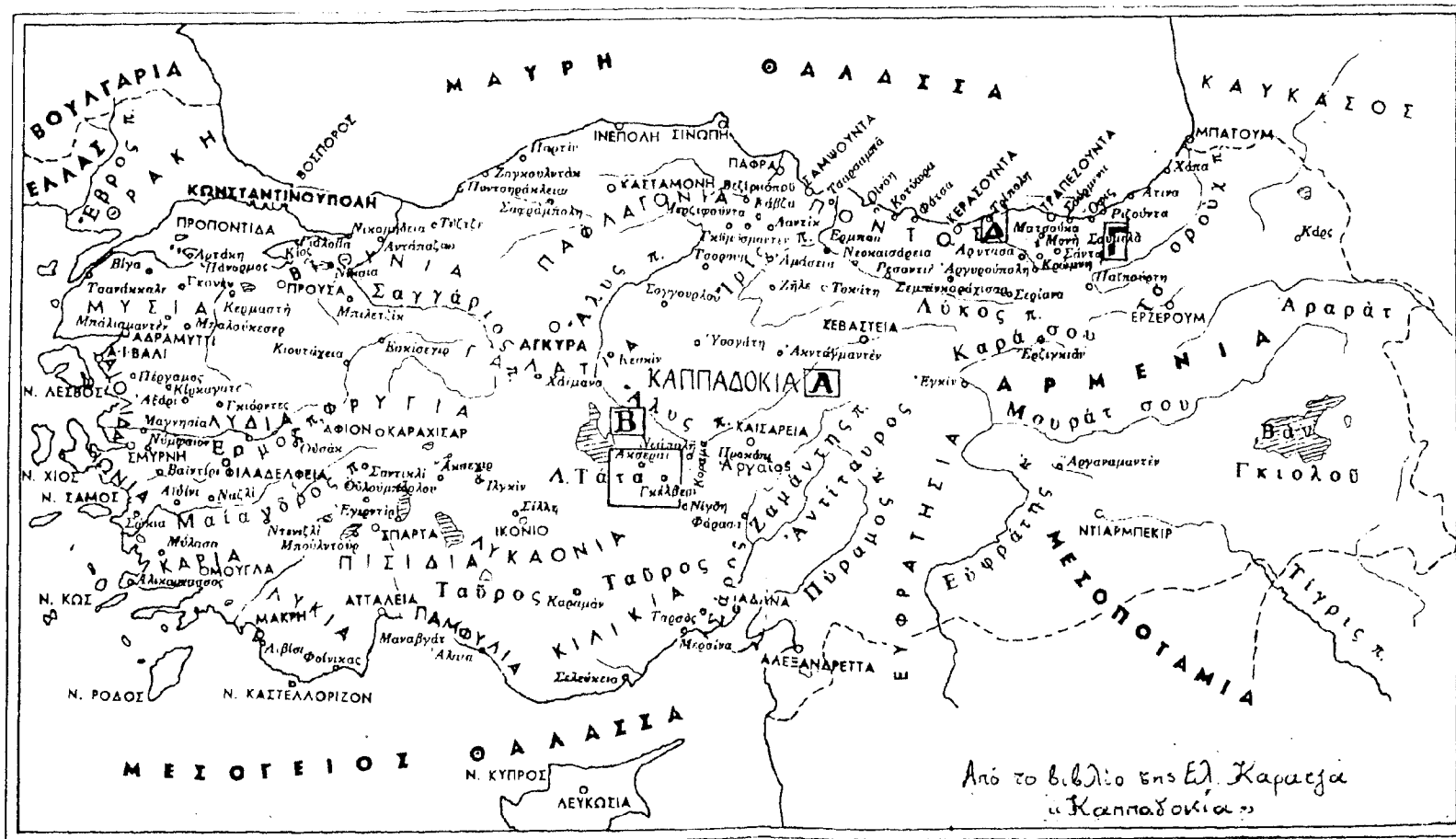
5. ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ (ΑΧΑΙΔΟΚΑΜΠΟΣ, ΜΑΝΗ)

6. ΘΡΑΚΗ - ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΡΩΜΥΛΙΑ

Η ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ ΜΕ ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΤΩΝ ΕΠΑΡΧΙΩΝ

8. ΝΗΣΟΣ ΚΡΗΤΗ

